ORIENTAL TEXTS APPROVED BUT NOT FINANCED BY THE TRUSTEES AND SOLD BY MESSRS. LUZAC & Co.

The **Safar-náma, Rawshaná'í-náma** and **Saᶜádat-náma** of Náṣir-i Khusraw ("Kaviani" Press. Berlin, 1923), 8*s*.

The **Zádu 'l-Musáfirín** of Náṣir-i Khusraw (Kaviani" Press. Berlin, 1923), 15*s*.

The **Wajh-i Dín** of Náṣir-i Khusraw ("Kaviani" Press. Berlin, 1924), 4*s*.

The **Silsilatu 'n-Nasab-i Ṣafawiyya** of Shaykh Ḥusayn ibn Shaykh Abdál-i Záhidí ("Íránshahr" Press. Berlin, 1343/1924), 2*s*.

"E. J. W. GIBB MEMORIAL"

SERIES.

NEW SERIES, IV.

THE MATHNAWĪ

OF

JALĀLU'DDĪN RŪMĪ

EDITED FROM THE OLDEST MANUSCRIPTS AVAILABLE
WITH CRITICAL NOTES, TRANSLATION, AND
COMMENTARY

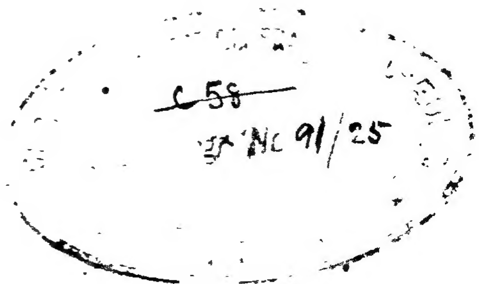
BY

REYNOLD A. NICHOLSON,
LITT. D., LL.D., F.B.A.
Lecturer in Persian in the University of Cambridge,
Formerly Fellow of Trinity College.

VOLUME I.

CONTAINING THE TEXT OF THE FIRST AND
SECOND BOOKS.

PRINTED BY MESSRS. E. J. BRILL, LEIDEN,
FOR THE TRUSTEES OF THE E. J. W. GIBB "MEMORIAL"
AND PUBLISHED BY MESSRS. LUZAC AND Co.,
46, GREAT RUSSELL STREET, LONDON, W.C.
1925.

PRINTED BY E. J. BRILL,
LEYDEN (HOLLAND).

ERRATUM.

INTRODUCTION, p. 6, l. 5. *For* Bahlúl *read* Buhlúl.

This Volume is one
of a Series
published by the Trustees of the

"E. J. W. GIBB MEMORIAL".

The Funds of this Memorial are derived from the Interest accruing from a Sum of money given by the late MRS. GIBB of Glasgow, to perpetuate the Memory of her beloved son

ELIAS JOHN WILKINSON GIBB,

and to promote those researches into the History, Literature, Philosophy and Religion of the Turks, Persians and Arabs, to which, from his Youth upwards, until his premature and deeply lamented Death in his forty-fifth year, on December 5, 1901, his life was devoted.

تِلْكَ آثَارُنَا تَدُلُّ عَلَيْنَا . فَانْظُرُوا بَعْدَنَا إِلَى الآثَارِ

"These are our works, these works our souls display;
Behold our works when we have passed away".

"*E. J. W. GIBB MEMORIAL*" *PUBLICATIONS.*

OLD SERIES. (25 works, 37 published volumes.)

I. **Bábur-náma** (Turkí text, fac-simile), ed. Beveridge, 1905. *Out of print.*

II. **History of Ṭabaristán** of Ibn Isfandiyár, abridged transl. Browne, 1905, 8*s.*

III, 1-5. **History of Rasúlí dynasty of Yaman** by al-Khazrají; 1, 2, transl. of Sir James Redhouse; 1907—8, 7*s.* each; 3, Annotations by the same, 1908, 5*s.*; 4, 5, Arabic text ed. Muḥammad ʿAsal, 1908—1913, 8*s.* each.

IV. **Omayyads and ʿAbbásids**, transl. Margoliouth from the Arabic of G. Zaidán, 1907, 5*s.*

V. **Travels of Ibn Jubayr**, Arabic text, ed. de Goeje, 1907, 10*s.*

VI, 1, 2, 3, 5, 6. **Yáqút's Dict. of learned men** (*Irshádu-'l-Aríb*), Arabic text, ed. Margoliouth, 1908—1913; 20*s.*, 12*s.*, 10*s.*, 15*s.*, 15*s.* respectively.

VII, 1, 5, 6. **Tajáribu'l-Umam of Miskawayhi** (Arabic text, fac-simile), ed. le Strange and others, 1909—1917, 7*s.* each vol.

VIII. **Marzubán-náma** (Persian text), ed. Mírzá Muḥammad, 1909, 12*s.*

IX. **Textes Ḥouroûfîs** (French and Persian), by Huart and Riẓá Tevfíq, 1909, 10*s.*

X. **Muʿjam**, an old Persian system of prosody, by Shams-i-Qays, ed. Mírzá Muḥammad, 1909, 15*s.*

XI, 1, 2. **Chahár Maqála**; 1, Persian text, ed. and annotated by Mírzá Muḥammad, 1910. 12*s.*; 2, English transl. and notes by Browne, 1921, 15*s.*

XII. **Introduction à l'Histoire des Mongols**, by Blochet, 1910, 10*s*.

XIII. **Díwán of Ḥassán b. Thábit** (Arabic text), ed. Hirschfeld, 1910, 7*s*. 6*d*.

XIV, 1, 2. **Ta'ríkh-i-Guzída** of Hamdu'lláh Mustawfí; 1, Persian text, fac-simile, 1911, 15*s*.; 2, Abridged translation and Indices by Browne and Nicholson, 1913, 10*s*.

XV. **Nuqṭatu'l-Káf** (History of the Bábís) by Mírzá Jání (Persian text), ed. Browne, 1911, 12*s*.

XVI, 1, 2, 3. **Ta'ríkh-i-Jahán-gusháy** of Juwayní, Persian text, ed. Mírzá Muḥammad; 1, Mongols, 1913, 15*s*.; 2, Khwárazmsháhs, 1917, 15*s*.; 3, Assassins, in preparation.

XVII. **Kashfu'l-Maḥjúb** (Ṣúfí doctrine), transl. Nicholson, 1911, 15*s*.

XVIII, 2 (all hitherto published), **Jámiʿu't-Tawáríkh** of Rashídu'd-Dín Faḍlu'lláh (Persian text), ed. and annotated by Blochet, 1912, 15*s*.

XIX. **Kitábu'l-Wulát** of al-Kindí (Arabic text), ed. Guest, 1912, 15*s*.

XX. **Kitábu'l-Ansáb** of as-Samʿání (Arabic text, fac-simile), 1913, 20*s*.

XXI. **Díwáns of ʿÁmir b. aṭ-Ṭufayl and ʿAbíd b. al-Abraṣ** (Arabic text and transl. by Sir Charles J. Lyall), 1913, 12*s*.

XXII. **Kitábu'l-Lumaʿ** (Arabic text), ed. Nicholson, 1914, 15*s*.

XXIII, 1, 2. **Nuzhatu-'l-Qulúb** of Ḥamdu'llah Mustawfí; 1, Persian text, ed. le Strange, 1915, 8*s*.; 2, English transl. le Strange, 1918, 8*s*.

XXIV. **Shamsu'l-ʿUlúm** of Nashwán al-Ḥimyarí, extracts from the Arabic text with German Introduction and Notes by ʿAẓímu'd-Dín Aḥmad, 1916, 5*s*.

[XXV. **Díwáns of aṭ-Ṭufayl b. ʿAwf and aṭ-Ṭirimmáḥ b. Ḥakím** (Arabic text), ed. Krenkow, in the Press].

NEW SERIES.

I. **Fárs-náma** of Ibnu'l-Balkhí, Persian text, ed. le Strange and Nicholson, 1921, 20*s*.

II. **Ráḥatu'ṣ-Ṣudúr** (History of Saljúqs) of ar-Ráwandí, Persian text, ed. Muḥammad Iqbál, 1921, 47*s*. 6*d*.

III. **Indexes to Sir C. J. Lyall's edition of the Mufaḍḍalíyát**, compiled by A. A. Bevan, 1924, 42*s*.

IV. **Mathnawí-i Ma^cnawí** of Jalálu'ddín Rúmí. Vol. I, Persian text of the First and Second Books, ed. Nicholson, 1925, 20*s*.

Mázandarán, topography of, and travels in, by H. L. Rabino, with Map (in the Press).

Díwán of al-A^cshá, Arabic text with German translation by R. Geyer (in the Press).

Jawámi^cu l-Ḥikáyát of ^cAwfí, a critical study of its scope, sources and value, by Niẓámu'ddín (in the Press).

Letters of Rashídu'ddín Faḍlu'lláh, abridged English transl. by Muḥammad Shafí^c, followed by transl. of **Tansúq-náma** (on precious stones) by the late Sir A. Houtum-Schindler (in preparation).

A History of Chemistry in Mediaeval Islám, by E. J. Holmyard.

Turkistán at the time of the Mongolian Invasion, by W. Barthold, English transl., revised by the author, aided by H. A. R. Gibb.

WORKS SUBSIDISED BY THE TRUSTEES.

Firdawsu 'l-Ḥikmat of ^cAlí ibn Rabban aṭ-Ṭabarí, ed. Muḥammad az-Zubayr aṣ-Ṣiddíqí (in the Press).

———

INTRODUCTION.

This is the first instalment of what I hope will eventually be a complete text and translation of the *Mathnawí* in six volumes, of which the first, third, and fifth are to contain the Persian text, while the second, fourth, and sixth are reserved for the English translation. To look further ahead, two or three volumes of commentary will be required in order to make the text and translation fully intelligible; and there should also be an introductory volume dealing with the life and times of Jalálu'ddín Rúmí and with the linguistic, literary, historical, doctrinal and other aspects of the poem as a whole. I do not know whether I shall be able to carry out this project, but one condition of success, namely, the means to publish rapidly at regular intervals, is already ensured by the liberality of my colleagues who are Trustees of the E. J. W. Gibb Memorial. If the text and translation were finished in seven years from now, I should be well satisfied, though it is true that without the commentary a great part of the translation must remain no more than a skeleton.

The plan sketched here has long been present to my mind. I have no doubt that its originator, though he never suggested it in words, was *lo mio maestro* Professor E. G. Browne, who first helped me to appreciate the extraordinary qualities of "the Persian Qur'án". The impressions then formed were strengthened by study of Jalálu'ddín's *Díwán*, specimens of which the Cambridge University Press published in 1898 under the title of *Selected Poems from the Díwāni Shamsi Tabrīz.* At that time what I had in view was an annotated translation, but it soon became evident that this would be of little use by itself. Before explaining the reasons which have

led me to prepare a critical edition, I may call attention to an almost unrecorded episode in the history of Persian scholarship.

It appears that a corrected text of the *Mathnawí*, with French translation and notes, was ready for publication in 1799. I owe my knowledge of this fact to Professor D. B. Macdonald, who last year kindly lent me a copy which he had acquired of a very rare book [1]), entitled *Notice sur le Schàh'-Namé de Ferdoussì et traduction de plusieurs pièces relatives à ce poëme. Ouvrage posthume de M. le Conseiller I. et R. De Wallenbourg, précédé de la biographie de ce savant par A. de Bianchi. À Vienne, de l'imprimerie de J. V. Degen. 1810.* Nothing in this tiny volume is so interesting [2]) as the account given in the preface of Jaques de Wallenbourg's career as a diplomatist, his delight in Persian literature, his theory of translation, and the tragic destruction of the work to which he had devoted six years of his life.

Jaques de Wallenbourg (1763-1806).

„Il fut d'abord placé à Constantinople, en qualité de jeune-de-langue; bientôt après, d'interprête auprès de l'internonciature impériale et royale à la Porte ottomane, et employé à différentes missions pendant la dernière guerre contre les turcs, soit au camp ottoman pour préparer les négotiations de paix, soit au congrès de Sistow, où elle fut conclue en 1791; et enfin à Vienne, en qualité de secrétaire aulique et conseiller impérial au departement des affaires étrangéres..... Comme savant, il ajoutoit à une vaste et profonde érudition la connaissance parfaite des principales langues de l'Europe, ainsi que celle du grec moderne, du turc, de l'arabe et du persan. Comme homme de lettres, il se plaisoit à cultiver préférablement cette dernière langue, tant à cause de la douceur de son accent, que du grand nombre d'écrivains qui honorèrent les derniers siècles de la littérature persanne..... Ce fut en 1792 qu'il entreprit, et acheva à Constantinople après six années de travail, la traduction du *Messnévì*, fameux ouvrage poëtique sur différens points de religion, de morale, de jurisprudence, de politique, et d'his-

1) There is a copy in the British Museum.

2) See, however, Prof. Macdonald's article on *The Earlier History of the Arabian Nights (J. R. A. S.*, July, 1924, pp. 367 and 397).

toire..... Il avoit porté, selon sa coutume, dans la traduction de cet ouvrage, la fidélité du texte jusqu'au dernier scrupule. Il conservoit par-là dans leur intégrité les traits originaux, ainsi que la nouveauté des idées, l'énergie des expressions, et la fraîcheur du coloris vierge encore; mais, pour éviter toutefois le risque de devenir fastidieux ou barbare par un assujettissement trop servile, il paraphrasoit en forme de notes ce qu'il étoit impossible de rendre littéralement en françois..... Ayant déjà mis au net sa traduction et ses notes, ainsi que le texte persan qu'il avoit eu soin de vérifier sur plusieurs exemplaires, afin d'en garantir l'exactitude (perfection qui manque le plus souvent aux manuscrits orientaux par l'ignorance et la matérialité des copistes), il se proposoit de faire imprimer le tout à son arrivée à Vienne; mais l'incendie qui en 1799 mit en cendres la moitié de Péra, consuma et l'original persan rectifié, et la traduction et les notes qui devoient l'accompagner.

His projected edition and translation of the *Mathnawí*.

M. de Wallenbourg déplora cette perte beaucoup plus que celle de tout de reste de ses effets."

Fortune does not always favour the brave, and the name of the earliest European translator of the *Mathnawí* is wellnigh forgotten. Although his work may have had more elegance than scientific value, his spirit and resolution deserve a tribute of respect from one who hopes for better luck in the same enterprise.

I shall have no difficulty in showing that a revised text of the *Mathnawí* is needed, not only to serve as a basis for the translation and commentary, but on wider grounds as well. The single argument against it is one of expediency. Not a few may urge that instead of producing editions of texts already published in the East, Persian scholars ought to concentrate their efforts on editing the valuable and important works which at present exist only or mainly in manuscript. While sympathising with that view, I think it would have unfortunate results if it were applied indiscriminately, or if the accumulation of new materials were allowed to bar the way to improvement and cultivation of the old. The prose-writers, I agree, have been neglected in favour of the poets and underestimated in comparison with them; and for this neglect and disparagement there

Need for a critical edition of the *Mathnawí*.

is no excuse. Let the balance be restored, by all means, and the sooner the better. But something remains to be said. Persian studies will not flourish as they should until the poetical masterpieces from which Persian literature draws its chief power of attraction, and which constitute its claim to rank as a world-literature, are made more accessible, in the fullest sense of the word, than they are now. The *Sháhnáma*, one of the two greatest poems in the language, can scarcely be obtained for love or money. And when shall we see the first European edition of Nidhámí's *Khamsa?*

Oriental editions.

The *Mathnawí* has often been printed or lithographed in the East, and some of these editions are good of their kind [1]). The best, I think, is that in six volumes containing the Persian text with Turkish translation and commentary by Ismá^cíl Rusúkhí of Angora, who lived in the early 17th century; but copies are extremely hard to come by, while the editions of Búláq and Teheran also lie beyond the reach of most students. Apart from this, however, the Oriental editions differ greatly from each other, and even those which give something like a standard text are falsified and interpolated to a considerable extent; *e. g.*, the Búláq text of Books I and II includes about 140 and the Teheran text about 800 verses which are wanting in the oldest MSS. There is ample evidence that at an early period the copyists began to alter the text of the poem for reasons which I will set forth in detail presently. In many cases it is still possible to detect these corruptions and restore the original readings, though the MS. that has most faithfully preserved the ancient recension contains only the first of the six books of the *Mathnawí*. But since the MS. next in authority (dated A. H. 718) exhibits a more genuine text of the entire poem than any that has been published hitherto, I feel that the tedious work of collation has been worth doing. Another grave, though less vital, defect in

1) The text in this volume is founded entirely on MSS., but it has been collated throughout with Ismá'íl Anqiraví's text and with that of the Búláq edition (A. H. 1268). I am also familiar with the edition of Teheran (A. H. 1307), which I acquired from Professor Browne when reading for the Indian Languages Tripos in 1890. In my opinion, the Turkish editions are superior to any others (including several Indian ones) that I have seen.

the Oriental editions is their ambiguity. The *Mathnawí* demands thought and intelligence from those who study it, and they on their part have the right to expect that its meaning shall not be obscured by doubts as to orthography and syntax, due to omission of the *iẓáfat*, absence of vowels, and the fact that گ is not distinguished from ک. For example, in these editions که, besides its ordinary uses as a pronoun and conjunction, represents five separate words, namely, کَه, straw, گَه, time, کِه, little, کُه, mountain and گُه, dung; and it may occur, with different meanings, twice or thrice in the same verse. Where the sense is plain, such uncertainties do not matter, but in the *Mathnawí* the sense is often anything but plain. I have endeavoured to provide students with a text which will not puzzle them unnecessarily. The verses in each Book are numbered from beginning to end, so that henceforth it will be easy to refer to any particular verse or passage.

So far as the present volume is concerned, I have used five manuscripts, four of which were written within some seventy years after A. H. 672, the year in which Jalálu'ddin died. Three of the five, designated *A*, *B*, and *L* respectively, contain the *Mathnawí* complete:

Manuscripts used for the present edition.

A (British Museum, Or. 5602), 290 ff., 25 lines = 50 verses on a full page, written in four columns in a small distinct hand by ʿAlí b. Muḥammad (?), who finished the transcription towards the end of the year 718 (A. D. 1318—19). پ is not, as a rule distinguished from ب, nor چ from ج; but the post-vocalic ذ is absent.

B (Munich), Nº 35 in Aumer's Cat. of the Persian Manuscripts in the Staatsbibliothek in München, 281 ff., 25 lines = 50 verses on a full page, elegantly and correctly written in four columns by Muḥammad b. al-Ḥájj Dawlatsháh b. Yúsuf al-Shírází, who completed the transcription on the 15th of Dhu 'l-Ḥijja in the year 744 (29th of April, A. D. 1344). پ is distinguished from ب, چ from ج, and ذ is written for د after vowels.

L (in my possession), 341 ff., 25 lines = 50 verses on a full page, clearly written in four columns. The prose prefaces are wanting. Dated the 7th of Rabí' al-Ákhir, 843 (17th of September, A. D. 1439). The text of the *Mathnawí* ends on f. 319. A later scribe has added the *Wuṣlatnáma* of Shaykh Bahlúl (see Sprenger's Oudh Catalogue, p. 370, N° 157). پ is distinguished from ب, چ from ج, and ذ is written for د after vowels.

The two remaining MSS., designated *C* and *D*, contain the text of Books I and II respectively:

C (British Museum, Or. 6438), 114 ff., 18 lines = 18 verses on a full page, written in fairly legible *naskhí*, with frequent omission of diacritical points. Undated, but must be early 14th century, if it does not belong to the 13th. پ is not, as a rule, distinguished from ب, nor چ from ج, and the post-vocalic ذ is often marked. The unique character of this MS. of Book I will be illustrated below. Its pagination is in some disorder. The following table, in which the first column refers to my edition, shows how the text of *C* should be re-arranged, and also what lacunae occur in it.

Preface	*C* om.
١٧–١	*C* om.
٨٦–١٩	*C* ff. 1 *v.*—3 *r.*
١٢٠–٨٧	*C* om.
١٨٨–١٢١	*C* 3 *v.*—5 *r.*
١٠٧٥–١٨٩	*C* ff. 6 *v.*—32 *r.*
١١٠٨–١٠٧٦	*C* om.
١٧٩٦–١١٠٩	*C* ff. 32 *v.*—52 *r.*
١٨٣٠–١٧٩٧	*C* om.
١٨٦٤–١٨٣١	*C* ff. 5 *v.*—6 *r.*

٢١٦٠—١٨٦٥	*C* ff. 67 *v.*—106 *r.*
٢٦١٢—٢١٦١	*C* ff. 52 *v.*—65 *r.*
٢٦٢٠—٢٦١٤	*C* f. 66 *v.*
٢٦٤٧—٢٦٢١	*C* f. 67 *r.*
٢٦٦٢—٢٦٤٨	*C* f. 65 *v.*
٢٦٨٠—٢٦٦٤	*C* f. 66 *r.*
٢٩٦٥—٢٦٨١	*C* ff. 106 *v.*—114 *r.*
٢٩٩١—٢٩٦٦	*C* om.
٤٠٠٢—٢٩٩٢	*C* f. 114 *v.*

D (Munich), N° 45 in Aumer's Catalogue, 105 ff., 19 lines = 19 verses on a full page, written in large clear *naskhí* by Músá b. Yaḥyá b. Ḥamza al-Mawlawí, who completed the transcription at Damascus on the 4th of Shaʿbán, A.H. 706 (8th of February, A.D. 1307). This fine MS. of Book II sometimes distinguishes پ from ب and چ from ج, and almost invariably marks the post-vocalic ذ. Short vowels and other orthographical signs are frequently inserted.

By the courtesy of Dr. L. D. Barnett and Mr. E. Edwards of the British Museum and Dr. G. Leidinger, Director of the Manuscript Department in the Bayerische Staatsbibliothek, I was provided with excellent photographic copies of *ABCD*, for which the prayer أَقَرَّ ٱللّٰهُ عُيُونَهُم is the most fitting acknowledgement I can think of. On the whole, the four oldest MSS., *ABC* and *ABD*, are in substantial agreement. All of them have readings peculiar to themselves, but except in the case of *C* these are not very numerous or important. On the other hand, *L*, written a century after *B*, shows far greater variety and has already incorporated many new verses in its text. Therefore, as regards the First and Second Books, the question to be decided was this: Is any of the three MSS., *ABC* and *ABD*, superior in authenticity to the other two, and if so, to what

extent? — for the maxim *seniores priores* is one which no editor ought to believe till he has verified it. As *ABC* are used for Book I and *ABD* for Book II, it will be convenient to deal with each Book separately.

Manuscripts used for Book I.

The number of verses is slightly different in *A*, *B* and *C*. Each MS. omits some which occur in the other two (*A* 27, *B* 17, and *C* 34), and *B* has eight which do not occur either in *A* or in *C*. This test, though indecisive, gives the first place to *C*, the second to *A*, and the third to *B*. I will now demonstrate that the same conclusion is reached by following another line of investigation. Let us examine the various readings in the three MSS. and see whether, in some instances at least, it is not possible to discover the causes which produced them. If it can be shown that in *A* and *B* there are a large number of readings which have been altered in a particular way for a definite reason, and if the originals of these readings are found in *C*, the inference is obvious; and we may then presume that in other variations of reading, where no such reason is apparent, *C* also possesses the greater authority.

The argument depends on considerations which have been suggested by a careful study of the prosody of the *Mathnawí*. I need not go deeply into this on the present occasion, but as some knowledge of the subject is essential even to those who read the poem in a critical text, the following remarks will not be out of place.

The prosody of the *Mathnawí*.

Jalálu'ddín's versification is lax compared with that of poets like Saʿdí and Ḥáfidh. The *iẓáfat* is frequently dropped after ه (های مختفی) and ی; the "silent" ـَه may be lengthened in three of its four possible positions in the foot or elided before a vowel (cf. I ۱۲۷, ۶۰۷, ۲۹۸۹); long vowels are sometimes, though rarely, shortened before a consonant (I ۲۹۰, II ۱۵۸۷);[1] the *nímfatḥa* may be required after a closed syllable ending in ن (*e.g.* جانْها, scanned _ ᴗ _),

1) In the oldest MSS که and نه are sometimes written کی and نی, even when they must be scanned as short syllables before consonants.

and neglected not only in Arabic phrases (*e. g.* طيّباتٌ الطيّبين, scanned –⏑––|–⏑–, سَلامٌعَلَيْك, scanned ⏑––|–⏑, an example which illustrates the author's bold use of the metrical *tashdíd*), but also perhaps in Persian words now and then [1]). For our immediate purpose, however, his practice in regard to the rhyme is especially instructive. Here, again, he takes great liberties. It has been asserted [2]) that such rhymes as نور (*núr*) and گور (*gór*) are inadmissible in the *Mathnawí*, but they are quite common (*e. g.* I ٢٤٧ دُور and شور; I ٧٤٦ شور and صُور; I ٢٥٨٩ شُهُور and گور; I ٢٥٩٠ گور and النُّشُور; I ٣٩٣٥ and ٣٦٥٧ نُور and زور, etc., etc.). On the other hand, so far as I have noticed, *yá-yi ma'rúf* (*í*) is hardly ever rhymed with *yá-yi majhúl* (*é*); [3]) in *AC* the latter often rhymes with ـا (*á*).

There is a second class of imperfect rhymes, in which the short vowels are different, *e. g.* شُدَن and آمَدَن, زَنی and کُنی, مُنْکِری and بَری, or in which a short vowel corresponds to a *nímfatha*, *e. g.* مَر مَرا and مُلْکرا. Some examples occur in all the MSS., but the significant fact is that their number varies according to the age of each MS. *C* has more of them than *A*, *A* more of them than *B*. The youngest of the three MSS. is the most correct from a prosodist's point of view. In other words, we can here trace the process and method by which the copyists have altered the text of the *Mathnawí*, since in nearly all these cases the motive which induced them to alter it is unmistakable. The number of verses affected (in Book I alone) is about sixty. Without giving a full analysis, I will set forth the evidence in some detail, as was promised above.

Early alterations in the *Mathnawí*.

---

1) *E. g*, I think the readings of *AC Bul.* at I ١٧٠ and of *AD Bul.* at II are probably genuine, though I have not ventured to adopt them.

2) By Prof. C. E. Wilson in his Commentary on Book II, p. 249.

3) The only instance I can recall just now is I ١٦٠٥, where جَری (*jarí*) rhymes with مِری (*miré*).

Sometimes the change could be made very simply. Thus at I ٣٤٣٩, where *C* reads

گفت خصمِ جانِ جان من چون شُدَم * بر سرِ جانم لگدها چون زَدَم

AB correct the rhyme by reading جانِ جان چون آمَدَم in the first hemistich; and at I ٣٤٤٨, where *C* reads

روز موسی پیشِ حق نالان شُدَه * نیم‌شب فرعون گریان آمَدَه

A has هم گریان شُده, and *B* هم گریان بُده. At I ٢١٧٦ *A* reads

وعدهٔ مهمانیش‌را منکِری * پس زمطبخ خاك و خاکستر برّی

The first hemistich has been erased in *C*, but *B* corrects the rhyme and reads مُنکِری مهمانیش‌را از خَری which I have inadvertently admitted into the text. The original reading is that of *A*, and there can be little doubt that it was also the reading of *C*.

In the following examples the alteration has been more extensive. At I ٣٦٤٦ *C* reads

گفت زن آیا عجب یارِ منی * یا بحیلت کشفِ سِرّم میکُنی

In order to correct the rhyme *AB* read in the first hemistich گفت زن آهنگِ بِرّم میکُنی. At I ١٣٢٨, where *C* reads

گر نباشد این که دعوی میکُنَم * من نهادم سر ببُرّ این گَرْدَنَم

AB read in the first hemistich گر بیطلانست دعوی کَرْدَنَم. At I ٣٩٤٣, where *C* reads

خود قوی‌تر می‌شود خَمْرِ کُهُن * خود شهی‌تر می‌بود زَرِّ کُهُن

AB read in the second hemistich خاصه آن خمری که باشد مِنْ لَدُن.

Often both the rhyme-words are altered, and the verse is more or less rewritten. At I ٧٧٥ *C* has

بت سیاهآبست اندر کوزهٔ * نفس مر آبِ سیه‌را چشمهٔ

AB have

بت سیاهآبست در کوزه نهان * نفس مر آبِ سیه‌را چشمه دان

At I ٣٣٥٩ *AC* have

گر بگیرم مار دندانش کَنَم * تاش از سر کوفتن ایمن کُنَم

B reads

گر بگیرم بر کَنَم دندانِ مار * تاش از سر کوفتن نبْود ضرار

At I ٢١١٥ *C* has

گفت روبه صد سپاس آن شیررا * کز پسِ آن گرگ وا خواند او مَرا

Here the rhyme is faulty, because a *nímfatḥa* is made to correspond to a *fatḥa*. *AB* therefore eliminate it and write

روبه آن دم بر زبان صد شکر راند * که مرا شیر از پسِ آن گرگ خواند

In some cases the fault is not removed but is partially remedied. At I ٣٢٤. *C* reads

یا بزخمِ من رگِ جانت بُـرَد * یا ترا چون من بزندانی بَرَد

A amends this by writing in the second hemistich

یا ترا چون من بزندانت بَرَد

thus introducing a type of rhyme, like بَر رَوَد and واپس‌تَر شَوَد (instead of واپس‌تر رَوَد), which is not uncommon in the *Mathnawí*, but impairing the syntax, as ترا is now superfluous. It remained for *B* to restore the syntax and write

یا که همچون من بزندانت بَرَد

Those who desire further evidence will find plenty of material in the critical notes. I think, however, that the instances which have been given are enough to establish what I undertook to prove, namely,

(1) that in many places the text of the *Mathnawí* was altered by early copyists, not capriciously, but with a definite object and in a particular way.

(2) that of the MSS. used for Book I *C* is the nearest to the original, and that *A* comes next in order of authenticity. It is to be noted that *L*, a later and inferior MS., has frequently retained readings of *C* which do not occur in *A* or *B*.

The inexact prosody of the poem is quite in keeping with its free, unelaborate, and generally colloquial style. No one is likely to argue that the copyists represented by *A* and *B* sought to re-

move corruptions inserted by their predecessors, for if the good rhymes of *A* and *B* had belonged to the original text, what possible motive could any one have had for turning them into the bad rhymes of *C?* Copyists, as a class, dislike anomalies and get rid of them if they can; they resemble the pet bear that beat off flies from the face of its sleeping master with a stone. Moreover, the interpolated verses composed by Persians are technically excellent.

The ancient copyists as textual critics.

The Turkish scribes, it is true, write verse which is often execrable both in form and metre (see the Búláq edition *passim*), but even they rarely indulge in rhymes of the sort which Jalálu'ddín permitted himself to use. It might be conjectured that the poem was revised by some of the author's friends after his death, when uncorrected copies were already in circulation; but this hypothesis would not account for the gradual and incomplete process of emendation exhibited in the MSS. Probably the first critical editors of the *Mathnawí* were the copyists themselves. We have seen how unfaithfully they dealt with it in one department, where the traces of their handiwork happen to be conspicuous; and we can study their habits and psychology in other fields which are less exposed to observation. Here are a few examples chosen at random:

At I ٥٨٣ *AC* read

چونك دندانها بر آرد بعد از آن * هم بخود طالب شود آن طفل نان

B has the correction made by some one who took offence at the construction of طالب شود with نان, and reads in the second hemistich

هم بخود گردد دلش جویای نان.

Archaic words and forms usually disappear from the later MSS. Thus at I ٨٥٥ *C* has می‌شكست, for which *AB* write می‌گسست, while at I ٣٦٤٨ *ABC* have بشكند, and *L* بگسلد. At I ١٠٣٩ *AB* change شيرگيرى‌سازى, the reading of *C*, into مكر و شيراندازى.

At I ٣١٦٩ *C* has غير آن پيرو نبود, for which *AB* substitute غير آن پير او نديد. The old forms آفسانه with *alif-i mamdúda* (I

٣٢٠٤), سِیا for سِیاه (I ٧٧٦), را for راه (I ٢٠٨١), and پوره for پور (I ٢٤٠٣) survive in *C* alone. Dullness on the part of the copyists may have wrought irreparable damage. The fine verse (*C* at I ٢٢٤٤), which depicts the angels Hárút and Márút gazing wrathfully "from the lattice (of Heaven)" upon a world sunk in sin,

چون گناه و فسقِ خلقان جهان * می‌شد از شُبّاکه بر هر دو عیان

in *AB* loses all its imaginative quality and becomes a dry statement of fact:

چون گناه و فسقِ خلقانِ جهان * می‌شدی بر هر دو روشن آن زمان

The text of Book I is based on *C*.

Since it is clear from the preceding analysis that *C* gives the text of the *Mathnawí* in an older form than *AB*, I could not hesitate to make it the basis of my edition in respect of that portion of the poem which it covers, namely, the First Book. Lacunae in *C* have been supplied from *A*. The points of divergence between *C* and my text will be noted when I come to speak of the general principles which have guided me in preparing the present edition.

Manuscripts used for Book II

Amongst the MSS. used for Book II (*ABDL*), there is none that stands out eminently from the rest. *D*, on which my text is based, has few readings peculiar to itself. Old as it is, it cannot be ranked with *C*; indeed I consider that in some respects it is inferior to *A*, and where *A* has preserved readings which are to be preferred for reasons similar to those stated above, I have as a rule adopted them, even against the authority of the other MSS. If the accidental lacuna in *D* (vv. ٢٥٦٥—٢٥٤٦) is left out of account, *D* omits 41, *A* 30, and *B* 9 of the verses included in the text. *D* omits 36 verses which occur in *A*, and *A* 25 which occur in *D*, while *B* omits 8 which occur in *AD*. The text includes one verse which is found in *DL* only, and five which are found in *BL* only. These latter have little claim to authenticity, and I should now be inclined to eject them (see p. 15 *infra*).

Of the verses, approximately 7800 in number, which compose the text of Books I and II in the two groups of ancient MSS.

designated *ABC* and *ABD* respectively, very few are confined to a single MS. So far, there is not much evidence of interpolation. But in *L*, written a century after *B*, we find a considerable amount of it [1]), and some of the inserted passages contain six, eight, ten, or more verses. The chief motives for interpolation are (1) to make the transitions less abrupt; (2) to explain incidents in the narrative or illustrate points of difficulty; (3) to amplify topics treated with brevity or develop thoughts suggested by the context. A good instance of the second class of interpolations occurs in the Story of the Greengrocer and the Parrot (I ٢٤٩), where the parrot, left alone in the shop, is startled, and in sudden flight upsets the bottles of oil on the grocer's bench. What frightened the bird? The poet offers no explanation, but *L* and the Búláq edition add two verses to inform us that the source of the mischief was a cat which had darted into the shop in pursuit of a mouse. Again, at II ١٥٢٩ *L* expands three beautiful verses, in which the poet describes the purifying effects of Love, into a catalogue four times as long; and this worthless padding is included by Whinfield in his abridged translation of the *Mathnawí* [2]).

Interpolations in the *Mathnawí*.

As regards the constitution of a text, at least two alternative courses are open to an editor who has good MSS. at his disposal, though the choice of one or the other will depend on circumstances. If he has an autograph or a MS. of paramount authority, he has his text ready-made, and while the inferior MSS. may enable him to correct it in matters of detail, they will not largely supplement or modify it. Failing such an archetype, he must construct his text from the best MSS. available, either taking one MS. as a basis or not. In the present case no MS. can claim absolute authority. Even *C*, which holds the highest place among them, contains 27 verses which are omitted in *A*, though on the other hand *A* contains 34 which are omitted in *C*. While some of these 61 verses may be interpolated, others may be genuine, and in the absence of any sure

The constitution of the text.

1) In Book I *L* has 123 verses which *AC* omit. Four of these occur in *B* and about fifty (often altered for the worse) in the Búláq edition.

2) Second edition, p. 80.

criterion I have decided to give the benefit of the doubt to them all. On the contrary, verses which *AC* or *AD* omit, and which occur in *B* or *BL* alone, are not likely to be genuine; the few that were inserted in my text of Book II before I had access to *D* remain there on probation, as their removal would have caused much inconvenience [1]). Generally I have followed the text of one MS. (*C* for Book I and *D* for Book II). This was the only practicable course, for most of the variants are of such a kind that any selection must have appeared capricious. The readings of *C* and *D* have been corrected where necessary, but I have seldom admitted a variant reading on the ground that it would express the meaning more clearly or elegantly, since that is just the ground on which many variations have been introduced by copyists. Their attempts to improve the *Mathnawí* will not be imitated by those who recognise that Jalálu'ddín, great poet as he is, cares more for the substance than for the form, and that the smooth perfection of highly finished art is incongruous with the character of the poem, the manner of its composition, and the power, fullness, and rapidity of thought which it so frequently displays. Almost every correction of the *C* and *D* readings has been derived from *A* or *B*, the two MSS. which come next in age. I have occasionally ventured to make emendations of my own, as at I ۲۰٤۱, where I read رِنْج و غبین (MSS. and edd. رنج و غبین), and II ۲۲۷۹, where MSS. and edd. have عصرِ دزد instead of عصرِ دُزْد.

In its orthography my text differs little from the MSS., but I distinguish ب and پ, ج and چ, ك and گ, and ignore the post-vocalic ذ. The archaic spellings are nearly always retained.

I follow the MSS. when instead of كه and نه they write كی and نی scanned as long syllables before consonants or as short syllables before *alif*; when they write كی and نی, scanned as *short* syllables Orthographical differences.

(1) The verses in question are ۸۲۹, ۱۲۵۹, ۱۹٦۷, ۲۲۲٤, ۲۵۰٤.

before consonants, I write که and نه and give the original reading below. The *iẓáfat* has been added throughout (except where it is sufficiently represented by ی), whether it has to be pronounced in scansion or not [1]). Vowels and other orthographical signs have been inserted in Arabic verses or quotations, in words of ambiguous meaning, and in any place where they seemed likely to help the student.

The critical notes.

Apart from unimportant differences of spelling and manifest errors of writing, the critical notes furnish a complete account of the variations which occur in the text of *ABCD*, but I have not recorded such variants as the omission of عليه السّلام or the substitution of an equivalent formula in the Headings. Of the variants in *L*, which are numerous and extensive, only selected specimens are given, including all the verses that do not occur in any of the four older MSS. The variants of the Búláq edition (*Bul.*) are given in full as regards the poem itself, less fully as regards the Headings. I have also collated the text in Ismáʿíl Anqiraví's Turkish commentary entitled *Fátiḥu 'l-Abyát*. The principal variants of this and other Oriental editions will be noticed in my commentary.

The present text compared with the edition of Ismáʿíl Anqiraví.

Since the lithographed and printed editions differ from each other both as regards the readings which they adopt and the number of verses which they include, any general comparison with the present text is impossible. But the text most nearly resembling mine, that of the Turkish Commentator (which I will designate as *F*), exhibits a great amount of divergence from it. In the First Book *F* contains 42 additional verses, None of them occurs in *C*, and only two in *A*. Seven are found in *B*, twenty-five in *L*, and thirty-four in the Búláq edition, while there are five which occur neither in the Búláq edition nor in any of my MSS. The variant readings can be counted by hundreds, and many of these materially affect

1) The vertical line under a final consonant denotes that the *iẓáfat* is to be scanned as a long syllable; in words like آنك, آنچ, it indicates that the final syllable is long in scansion.

the form or the meaning or both. Where *A* differs from *C*, *F* almost regularly agrees with *A*; where *C* and *A* agree, *F* often follows *B* or *L*; where *A* and *B* agree, *F* often has the reading of *L* or *Bul.*; where they differ, *F* sometimes follows *A* and sometimes *B*; in many cases *F* and *Bul.* are in agreement against all the MSS. It appears, then, that if we take *C* as the standard, *F* is distinctly inferior to *A* and even to *B*, but on the other hand it is far superior to *L*, with which as well as with the Búláq edition it shows marked affinities. In the Second Book, where *D* takes the place of *C*, the standard is lower and consequently the differences are less. It is likely, too, that fewer corruptions have found their way into the text of the Second Book, which was composed two years after the First and may have received milder treatment from copyists already familiar with the author's style. F omits over a dozen verses which occur in *ABD*, but some of these are translated and explained in the accompanying commentary and appear to have fallen out accidentally. Of the 22 verses which *F* adds to those in my text, one occurs (as a doublet), in A, two (as doublets) in *D*, five in *B*, seventeen in *L*, and eighteen in the Búláq edition, while there are two that are wanting in my MSS. and in *Bul.* These figures, together with the fact that *F* seldom has readings peculiar to *A* or *D*, whereas it often agrees with *L* or *Bul.* or both when they differ from *AD*, confirm the evidence found in Book I for the close relationship between *F* and the ancestors of *L Bul.* *F* is a good eclectic text; in Books I and II its independent readings of importance are comparatively few.

The Búláq and Teheran editions.

Next to *F* in merit stands the Búláq edition (A. H. 1268), which contains, besides the spurious Seventh Book, a Turkish translation in verse by Naḥífí. Professor Wilson calls this text "most excellent." I should not myself go so far as that, for though it is less adulterated than the Teheran edition (A. H. 1307) and the handsome Cawnpore edition in six volumes, many of its verses are sheer doggerel vamped up from more respectable materials which are preserved in *L*. The Teheran text, to which a concordance (*jadwal-i abyát*) is appended, bears a strong likeness to that contained in the

Nuskha-i násikha-i mathnawiyyát-i saqíma (Rieu, Catalogue of Persian MSS. in the British Museum, vol. II, p. 589; Ethé, Catalogue of Persian MSS. in the India Office Library, N⁰ 1088) by ʿAbdu 'l-Laṭíf b. ʿAbdalláh al-ʿAbbásí of Gujrát (*ob. circa* A. H. 1048 = A. D. 1638).

The edition of ʿAbdu 'l-Laṭíf al-ʿAbbásí.

ʿAbdu 'l-Laṭíf, who also edited the *Ḥadíqa* of Saná'í [1]), wrote two commentaries on the *Mathnawí* [2]) and compiled a glossary of the rare words which occur in it [3]). He states that his recension of the poem was based on more than eighty MSS. Unfortunately the abundance of his sources has only increased the depravation of his text; the portion covering Books I and II includes about 800 verses over and above those comprised in the text of this volume, so that, roughly speaking, one verse in every ten is interpolated. My present acquaintance with the *Nuskha-i násikha* does not encourage belief that the time needed in order to examine it thoroughly would be well spent.

What has been said will, I hope, convince the reader that this new edition of the *Mathnawí* is justified by the result. I am aware of its limitations and defects, but against these can be set three main points of advantage:

(1) The original, or at least the older, form of the text has been restored in many places.

(2) Interpolations have been reduced to a minimum. Some remain, no doubt, but a much greater number have been exterminated.

(3) The understanding of the poem has been made easier by means of vocalisation and other orthographical aids designed to remove ambiguity in regard to spelling, grammar, and syntax.

It is perhaps unnecessary to say that my text does not claim to

---

1) See the Introduction to *The First Book of the Ḥadíqatu 'l-Ḥaqíqat of Saná'í*, ed. and tr. by Major J. Stephenson (Calcutta, 1910).

2) *Laṭá'ifu 'l-maʿnawí min ḥaqá'iq al-Mathnawí* (Lucknow, A. H. 1292) and *Mir'átu 'l-Mathnawí* (Ethé, Catalogue of Persian MSS. in the India Office Library, N⁰ 1102).

3) *Laṭá'ifu 'l-lughát* (Lucknow, 1877; Cawnpore, 1905).

be a fixed, much less a final one. That is not yet in sight. The preliminary studies (of the older Persian mystical literature and especially of Saná'í and ʿAṭṭár) have scarcely begun. Even on the narrowest ground, such a text would require for its preparation and construction a larger number of ancient MSS. than I have been able to consult; it might then be possible to determine more precisely the relation of these MSS. to each other and to the archetype which, in my judgement, we are still far from having fully recovered. I have referred to the importance of *C* for establishing the text of Book I, and if a MS. of the same authority, containing the entire *Mathnawí*, should some day be brought to light, it would probably entail a revision of all our texts of the poem. Again, though this volume, with the translation which is to follow it, has occupied most of my time during the last four years, it leaves many problems unsettled, as must happen when the earlier part of a work is published before the later portions have been studied in detail. This is not the best way to edit the *Mathnawí*, but in the circumstances there was no other. In writing the commentary I may find reason to reject or modify the views which I now hold as to the interpretation of certain passages; and of course a change of view may involve changes in the text.

The appended list of corrections is largely made up of misprints due to occasional indistinctness in the Beyrout type. Errors of more consequence are marked with an asterisk.

I gratefully acknowledge the generous help I have received in different ways not only from colleagues and friends to whose kindness I have long been accustomed — Professor E. G. Browne, Professor A. A. Bevan, Dr. F. W. Thomas, and Mr. E. Edwards — but also from many friends, some of them personally unknown to me, who have shown their interest in the work by giving or lending valuable manuscripts and books and supplying me with information. To Indian scholars, including past and present Government Research Students in this University, I owe a great deal. For instance, Muḥammad Shafíʿ, one of my former pupils and now Professor of Arabic at Lahore, most kindly procured and sent to me

as a gift several lithographed editions of Persian commentaries on the *Mathnawí*, while Mr. ʿAbdu 'l-Májid of Daryabad, Bara Banki, with whom I have been in frequent and profitable correspondence, was so obliging as to send to Cambridge for my private use his own copies of rare Persian and Arabic MSS. preserved in Indian libraries [1]. And amongst my chief benefactors I must certainly reckon Ḥusayn Dánish Bey, a Persian resident in Constantinople, described by Professor Browne as "a notable man of letters both in Persian and Turkish", who, besides obtaining for me a copy of Ismáʿíl Anqiraví's Commentary, had the extraordinary kindness to present me with a carefully collated MS. of *Fíhi má fíhi* written by his own hand [2].

The second volume of this edition, comprising the English translation of Books I and II, is almost ready for the Press and should be published in about a year from now.

REYNOLD A. NICHOLSON.

CAMBRIDGE, December 1924.

---

1) Two of these are copies of an early (4th century) treatise on Ṣúfism, entitled القصد الى الله and wrongly attributed to Junayd. I hope ere long to publish the text and translation which I have prepared.

2) Concerning *Fíhi má fíhi* see my paper, "The Table-talk of Jalálu'ddín Rúmí", in the *Centenary Supplement* to the Journal of the Royal Asiatic Society (1924), p. 225 foll. Students of Persian literature will be glad to learn that the work is being edited by Mr. ʿAbdu 'l-Májid from the Constantinople transcript and several Indian MSS. I was indebted to him for my first opportunity of studying it, and wish now to express my gratitude to Prof. Muḥammad Shafíʿ and Mr. A. C. Woolner, Honorary Librarian of the Panjáb University, through whose efforts a copy of the Rampur State Library MS. was obtained and lent to me for a long period.

LIST OF CORRECTIONS.

BOOK I.

Preface, p. 1, l. ٨, *read* يُضِلُّ.

Verse ١٣٥, *read* بويِ.

„ ١٣٩, note, *read* إن for ن.

„ ١٣٤, *read* مردِ.

„ ١٣٦, „ سِرّ.

* „ ١٤٣, note, *read* گوی for گو.

* „ ١٥٩, *read* شهرتاش. The reading شهر و تاش might be defended as being equivalent to شهر و شهرتاش and parallel to مقام و خواجگان, but I think شهرتاش is correct, though none of my MSS. supports it. For the plural followed by a singular, *cf.* II ٧٨٧.

„ ١٨١, note, *read* "is written".

„ ١٨٤, note, *read* "is added".

„ ٢١٢, *read* خونِ چون من.

„ ٢٣١, „ غِش.

„ ٢٤٧, the first word is بود.

„ ٢٤٨, „ „ „ „ بر.

„ ٣١٩, *read* حرفِ.

„ ٣٤٣, „ هويدا.

„ ٤٠١, „ آيند باز.

Verse ٤١٨, *read* چندانك.

„ ٥٨٣, „ مرغِ.

* „ ٦١٣, „ گاه نقشش دیو in the first hemistich.

„ ٦٤٣, „ تمائ قصّدرا.

* „ ٦٥٦, „ اینَك for اینْك.

„ ٦٦٠, „ جملگئ.

„ ٦٦٤, „ خلقِ.

„ ٦٩٤, „ تمائ.

* „ ٧٠٨. Perhaps ناردانگ should be written ناردانك. In the *Mathnawí* words ending in كْ occasionally rhyme with those ending in گ, *e. g.* تُرك and سترُگ.

„ ٧٣٣, *read* اِلاّ.

„ ٧٤٣, note, *read* (٧٤٣) for (٦٤٣).

„ ٧٤٨, „ „ (٧٤٨) for (٦٤٨).

* „ ٧٥٨, *read* مُنْقَلِب‌رُو.

„ ٨٤١, „ آهن و سنگ.

* „ ٨٨٠, „ مَعْدَنش which gives a better rhyme.

„ ٩٠٨, „ جمله گفتند.

„ ٩٣٣, „ نِعْمَ.

* „ ٩٥٣. In the second hemistich I am inclined to read, with Walí Muḥammad, از سگال و از عمل, "from their scheming and acting".

„ ٩٩٤, *read* شیرِ ژیان.

„ ١٣٤٨, note, *read* مدحِ این آدم.

„ ١٣٦٨, „ „ (١٣٦٨) for (١٣٦٧) and رنگ for رنك.

Verse ۱۲۹۷, note, *read* (۱۲۹۷) for (۱۲۹۸).
" ۱۳۱۳, *read* نَصْرُ اللّه.
" ۱۳۲۱, note. The first word is بر.
" ۱۳۲۱, *read* يَنْظُرْ.
" ۱۳۵۰, " گويندش لَقَب.
" ۱۳۷۱, " دَوْرِ دايم.
" ۱۳۷۳, note. In the second verse cited from L *read* الترك راحة.
" ۱٤۱۹, *read* هيبت.
* " ۱٤٤۳, " تُهمت.
* " ۱٤٥۳, " درگوشش دمد.
" ۱٥۹۸, note, *read* (۱٥۹۸) for (۱٥۹۷).
" ۱٦۸٦, *read* پيشهٔ زرگر.
" ۱۷۲۳, " وآن غمی را.
" ۲۰۱۳, Heading, *read* تو for بو before سوی.
" ۲۰۷۱, *read* قصّهٔ.
* " ۲۰۸٥, note. *Omit* "Bul." after ABL and *insert* "and so Bul." after كآن توم.
" ۲۱۱٥, *read* مُسْنَدت.
" ۲۱۲۹, " قُطْب.
" ۲۱٤۰, " ۲۱٤۰ for ۱۱٤۰.
* " ۲۱۷٦, note. *Add* "Bul. om. و before ماند".
* " ۲۲۹٥, *read* از پشّه.
* " ۲۳۲۷, " رسوای شور و شر.
* " ۲۳۲۷, note. *Read* "C رسوای و شور."
" ۲۳٦٥. In the second line of the Heading *read* چنبرهٔ وجود.

*Verse ٢٣٩٦, *read* نی ستی.
„ ٢٤٣٦, *read* یَسْکُنْ.
„ ٢٤٣٨. The first word of the Heading is تسلیم.
„ ٢٤٨١, note. *Read* نفرت فرعون.
„ ٢٥٥٧, „ „ می‌نیرزد.
„ ٢٦٤٥, *read* وَیُصم.
* „ ٢٦٦٠, „ زآن تعلّق.
* „ ٢٧٠٩, „ آَللّٰهُ for آللّٰهُ.
„ ٢٧٤٣, „ آنك بی همّت.
„ ٢٧٧٢, „ زآنك با جامه.
* „ ٢٨١٢, „ جُز زیَك رُو with ABL Bul., and in the note *read* "C جزو یك رو".
„ ٢٨٢٥, *read* کُلِّ تن.
„ ٢٨٢٧, „ کُلِّ تن‌را.
„ ٢٨٥٤, note. In the verse cited from Bul. *read* بخشش.
„ ٢٨٦٠, *read* کُلِّ عالم‌را.
* „ ٢٨٦٨, note. *Insert* "L" before the variant.
„ ٢٩٥٩. In the third line of the Heading *read* خاصّ.
„ ٢٩٦٤, note. For "Ater" *read* "After".
„ ٢٩٦٥, *read* سایهٔ *for* سایهٔ.
* „ ٣١٧١, note. *For* "ABL Bul." *read* "AL Bul."
* „ ٣١٧٦. In the first hemistich *read* with AL: وعدهٔ مهمانیش‌را مُنکِـری.
„ ٣٢١١, note. *For* (٣٢١) *read* (٣٢١١).
* „ ٣٢٣٣, *read* قُبْحِ and add to the note: "In BC the second

letter of قبح is left unpointed. Walí Muḥammad reads قَبْحِ (pus), which may be the correct reading."

Verse ۲۲۹۷, *read* وقتِ چاشت.
„ ۲۳۲۳, *read* قُدسِ خویش.
„ ۲٤٦٤, *read* بی صَحیحَین.
„ ۲٤۹۹, note. The first word in the second hemistich of the verse cited is ساکنان.
„ ۲٦٤۸, *read* بشْکلد.
„ ۲٦۸۹, *read* ور تو بخسپی.
* „ ۲۷٤۰, „ یُطْعِم و یَسْقی.
* „ ۲۸۰۲, note. In the second hemistich of the verse cited *read* تیغرا دیدم نهان کردن سزا.
„ ۲۸۵۹, *read* تَأْتِ خَیْرًا.
„ ۲۸٦۱, note. *Read* افروزرا.
„ ۲۹۰۰, *read* لا تُزِغْ.

BOOK II.

Preface, penult. line, *read* محبّت.

Verse ۲, *read* فرزندِ نو.
* „ ۵۸, *read* گه مُشَبِّهرا in the first hemistich.
* „ ۱۸۸, note. In the second of the verses cited from L *read* جزو for خرد.
* „ ۲۹٤, *read* آن حلوا, and in the note *read* "D از حلوا".
„ ٤۲٤, „ دانگِ چند.
„ ۵۱۲, „ پی تهدیدرا.

Verse ٦٣٧, " مِنْ طُغْيانِهِ.

" ٦٤١, note. In the fourth verse cited from L *read* آشتی.

* " ٧٠٣, *read* رُوی سَتی.

* " ٧٢٣. The reading معدَن is preferable on account of the rhyme.

" ٧٤٨, note. *Read* آشنایی.

" ٧٧٦, Heading, *read* مادرش‌را.

* " ٧٩٩. *Add* the note "Bul. رهزن جان خودند".

" ٨٦٤, note on Heading, *delete* the full stop after پرسیدن.

* " ٨٦٥, *read* کافِ رحمت گفتمش.

" ٨٦٧, " جُست و جُویی.

" ٩١١, " آن کز آدم.

" ١٠١٦, note. *Read* فی حنظ اللّسان.

" ١٠٢٠, " " چند باشی.

* " ١٠٥٩, *read* تخمِ اوّل کامل.

" ١٠٧٨, " فایدهٔ چه.

" ١١٢٦, " جای ما.

* " ١١٢٧, " پُر خشم و مَهیب.

" ١١٥٧, " در دل سلطان.

* " ١١٩٥, " مست کرد.

" ١١٩٧, " آب میزد and فایدهٔ چه.

" ١٢٤٦, " تا که نور او.

" ١٣٢١, " خون میشود.

* " ١٣٣٨. In the second hemistich *read* with AL:

پس قیامت این کرم کَی می‌کُنَد

The rhyme indicates that this is the older reading.

Verse ١٣٨٦, *read* جنون نو بزاد.

* „ ١٤٧٣, „ مر بيابان‌را.

„ ١٥٠٠, „ چه عجب كه in the first hemistich.

„ ١٥١٠, Heading, *read* امتحان كنندگان.

* „ ١٦٠٠. قوس و قزح, though it is a solecism, is the reading of all my MSS., and also of a MS. dated A. H. 880 belonging to Professor Bevan.

„ ١٧٧٣, note. *Read* نآيد for بآيد.

„ ١٧٧٥, „ „ ور بگويم in the verse cited from L.

„ ١٨٣١, *read* عيانْ و روئيتست.

* „ ٢٠٩٨. *Add* the note "Bul. آستين من كشيد".

* „ ٢١٨٣, *read* صوفيي.

„ ٢٣٥٠, „ از خِرَد.

* „ ٢٣٦٩, „ رَجْف كرد. The MSS. reading is possible, but less appropriate.

* „ ٢٣٩٣, note. *Insert* "A" before the variant.

„ ٢٤٣٩, „ *Read* نفورش.

„ ٢٥٣١, „ „ (٢٥٣١).

„ ٢٥٨٣, *read* عشوه‌خرى (as one word).

* „ ٢٦٠٨, „ ـِگرْد بر گشت.

„ ٢٦١٣, „ عَجِّلُوا.

„ ٢٦٥٨, „ چون بانگِ صفير.

„ ٢٧٠٩, „ بر رويِ خاك.

„ ٢٧٦٣, note, *read* هيچ مزد.

„ ٢٧٦٤, Heading, *read* راست گفتن.

„ ٣١٨٠, *read* اندر يك جوالم.

Verse ٢٣٢٤, *read* عَلَى وَجْهِ اَبِى.
" ٢٣٤٦, " بى مجاز.
" ٢٣٦٤, " خود ِكيَست.
" ٢٣٨٥, " نويسى بر سَرش.
" ٢٥١٦, " با خَضِر.

كتاب

مثنوئ معنوى

تأليف

جلال الدّين محمّد بن محمّد بن الحسين البلخى ثمّ الرّومى

جلد اوّل

بعد از مقابله با پنج نسخه از نُسَخ قديمه بسعى و اهتمام و تصحيح

رينولد ألّين نيكُلْسون

در مطبعهٔ بريل در ليدن از بلاد هُلّاند بطبع رسيد

سنه ١٩٢٥ مسيحى

فهرست حکایات و قصص،

دفتر اوّل،

دفتر دوّم،

بسم اللّه الرحمن الرحيم،

هذا كتاب المثنوى[a] وهو أُصول أُصول أُصول الدّين، فى كشف أَسرار الوصول واليقين، وهو فِقْه اللّه الاكبر، وشَرْعُ اللّه الازهـر، وبرهان اللّـه الاظهر، مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاح، يُشْرِق إشراقًا أَنْوَرَ من الإِصْباحِ، وهو جِنان الجَنان، ذو[b] العُيون والأَغصان، منها[c] عينٌ تسمّى عند ابناء هذا السبيل سَلْسَبيلاً، وعند اصحاب المقامات والكرامات خَيْرٌ مَقامًا وأَحْسَنُ مَقيلاً، الأَبْرار فيه يأكلون ويشربون، والأَحْرار منه يفرحون ويطربون، وهو كنيلِ مِصْرَ شرابٌ للصابرين، وحسرةٌ على آل فرعون والكافرين، كما قال[d] يَضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِ كَثِيرًا[e]، وانّه شفآء الصدور وجلآء الأحزان. وكشّاف القرآن، وسَعة الأَرزاق، وتطييب الأَخلاق، بأيدى سَفَرةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ يمنعون أن[f] لا يَمَسُّهُ إِلَّا ٱلْمُطَهَّرُونَ[g]، لَا يَأْتِيهِ ٱلْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِه، واللّه يرصده ويرقبه وهو خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ ٱلرَّاحِمِين، وله أَلقابٌ أُخَرُ لقّبه اللّه تعالى، واقتصرْنا على هذا القليل والقليل يدلّ على الكثير، والجرعة تدلّ على الغدير، والحفنـة تدلّ على البَيْدَر الكبير، يقول العبـد الضعيف المحتاج الى رحمة اللّه تعالى محمّد بن محمّد بن الحسين البَلْخى تقبّل اللّه منه اجتهدتُ فى تطويل المنظوم المثنوى المشتمل على الغرايب والنوادر

This preface is wanting in CL.

(a) A ولا توفيقى الاّ باللّه instead of هذا كتاب المثنوى. (b) Bul. ذوات العيون. (c) B فيها. (d) Bul. قال اللّه تعالى. (e) Bul. adds وما يضلّ به الاّ الفاسقين. (f) Bul. بان. (g) Bul. adds تنزيل من ربّ العالمين.

(11) From the words خير حافظًا to the end of the preface the text of A is almost illegible.

بسم الله الرحمن الرحيم

بشْنَو از نَی چون حکایت می‌کند * از جداییها شکایت می‌کند
کز نَیِسْتان تا مرا ببْریده‌اند * از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند
سینه خواهم شرحه شرحه از فراق * تا بگویم شرحِ دردِ اشتیاق
هر کسی کو دُور ماند از اصلِ خویش * باز جوید روزگارِ وصلِ خویش
من بهر جمعیّتی نالان شدم * جفتِ بَدْحالان و خوش‌حالان شدم
هر کسی از ظنِّ خود شد یارِ من * از درونِ من نجُسْت اسرارِ من
سِرِّ من از نالهٔ من دُور نیست * لیك چشم و گوش‌را آن نور نیست
تن زجان و جان زتن مستور نیست * لیك کس‌را دیدِ جان دستور نیست
آتشست این بانگِ نای و نیست باد * هرکه این آتش ندارد نیست باد
آتشِ عشقست کاندر نَی فتاد * جوششِ عشقست کاندر مَی فتاد
نَی حریفِ هرکه از یاری بُرید * پرده‌هااش پرده‌های ما درید
همچو نَی زهری و تریاقی که دید * همچو نَی دمساز و مشتاقی که دید
نَی حدیثِ راهِ پُر خون می‌کند * قصّه‌هاے عشقِ مجنون می‌کند
مَحْرَمِ این هوش جز بیهوش نیست * مر زبان‌را مشتری جز گوش نیست
در غمِ ما روزها بیگاه شد * روزها با سوزها همراه شد
روزها گر رفت گو رَو باك نیست * تو بمان ای آنك چون تو پاك نیست
هرکه جز ماهی زآبش سیر شد * هرکه بی روزیست روزش دیر شد
در نیابد حالِ پخته هیچ خام * پس سخن کوتاه باید والسّلام

(١) B کز جداییها. (٢) B در نفیرم. (٦) L وز درون.
(١١) BL پردهایش.

وغُرَر المقالات، ودُرَر الدلالات، وطريقة الزهّاد وحديقة العبّاد، قصيرة المبانى، كثيرة المعانى، لاستدعآء سيّدى وسَنَدى، ومعتمَدى، ومكان الرّوح من جسَدى، وذخيرة يومى وغَدى، وهو الشيخ قدوة العارفين، وإمام اهل[a] الهدى واليقين، مغيث الوَرَى، امين القلوب والنُهَى، وديعة الله بين خليقته، وصفوته فى بريّته، ووصاياه لنبيّه، وخباياه عند صفيّه، مفتاح خزاين العرش، امين كنوز الفرش، ابو الفضائل حُسام الحقّ والدّين حسن بن محمّد بن الحسن[b] المعروف[c] بابن أخى[c] تُرك ابو يزيد الوقت جُنَيْد الزمان[d] صدّيق ابن صدّيق[d] ابن الصدّيق رضى الله عنه وعنهم الأُرْموى الأصل المنتسب الى الشيخ المكرّم بما قال أمْسَيْتُ كُرديًّا وأَصْبَحْتُ عَرَبيًّا قدّس الله روحه وأرواحَ أخلافه فنِعمَ السّلف ونِعمَ الخَلَف، له نَسَبٌ أَلْقَت الشمس عليه ردآءها، وحَسَبٌ أَرْخت النجوم لديه أضوآءها، لم يزل فِنآءهم قبلة الإقبال يتوجّه[e] اليها بنو الوُلاة، وكعبة الآمال يطوف بها وُفود العُفاة، ولا زال كذلك ما طلع نجم وذرّ شارق ليكون معنصمًا لأُولى البصائر الربّانيّين الروحانيّين السمائيّين العرشيّين النوريّين، السُّكوت النُّظّار، الغُيَّب الحُضّار، الملوك تحت الأطمار، اشراف[f] القبائل، اصحاب الفضائل، انوار[g] الدلائل، آمين يا ربّ العالمين[h]، وهذا دعآء لا يُرَدّ فانّه دعآء لأصناف البريّة شامل، والحمد لله ربّ العالمين وصلّى الله على خير خلقه محمّد وآله الطيّبين الطاهرين،

(a) Bul. om. (b) Bul. حسن. (c—c) Bul. باخی. (d—d) Bul. الصدیق ابن الصدیق. (e) B توجّه. (f) B أشرف. (g) B انور. (h) B adds محمد وآله اجمعین.

حکایت عاشق شدن پادشاهی بر کنیزکی و خریدن پادشاه کنیزك‌را،

بود شاهی در زمانی پیش ازین * مُلكِ دنیا بودش و هم مُلكِ دین
اتّفاقا شاه روزی شد سوار * با خواصّ خویش از بهرِ شکار
یك کنیزك دید شه بر شاه‌راه * شد غلامِ آن کنیزك جانِ شاه
مرغِ جانش در قفص چون می‌طپید * داد مال و آن کنیزك‌را خرید
چون خرید اورا و برخوردار شد * آن کنیزك از قضا بیمار شد
آن یکی خر داشت و پالانش نبود * یافت پالان گرگ خررا در رُبود
کوزه بودش آب می‌نآمد بدست * آب‌را چون یافت خود کوزه شکست
شه طبیبان جمع کرد از چپّ و راست * گفت جانِ هر دو در دستِ شماست
جانِ من سهلست جانِ جانم اوست * دردمند و خسته‌ام درمانم اوست
هرکه درمان کرد مر جانِ مرا * بُرْد گنج و دُرّ و مرجانِ مرا
جمله گفتندش که جان‌بازی کنیم * فهم گِرد آریم و انبازی کنیم
هر یکی از ما مسیحِ عالَمیست * هر الم‌را در کفِ ما مَرْهَمیست
گر خدا خواهد نگفتند از بَطَر * پس خدا بنمودشان عجزِ بشر
ترکِ اِسْتِثنا مُرادم قَسْوَتیست * نی همین گفتن که عارض حالتیست
ای بسی نآورده اِسْتِثنا بگفت * جانِ او با جانِ اِسْتِثناست جُفت
هرچ کردند از علاج و از دوا * گشت رنج افزون و حاجت ناروا
آن کنیزك از مرض چون موی شد * چشمِ شه از اشكِ خون چون جوی شد
از قضا سِرْکَنگبین صَفْرا نمود * روغنِ بادام خُشکی می‌فزود
از هلیله قبض شد اِطلاق رفت * آب آتش‌را مدد شد همچو نَفْت

Heading: AB Bul. عاشق شدن پادشاه. After خریدن پادشاه L has اورا و رنجور شدن کنیزك و تدبیر پادشاه در معالجهٔ او, and so Bul. (۳۷) A شد روزی.
(٤١) ABL Bul. om. و. (٤٤) Bul. و جان جانم. (٥٠) ABL Bul. ای بسا.
(٥٢) ABL Bul. صفرا فزود. ABL Bul. خشکی می‌نمود.

بند بگسل باش آزاد ای پسر * چند باشی بندِ سیم و بندِ زر
گر بریزی بحررا در کوزهٔ * چند گنجد قسمتِ یك‌روزهٔ
کوزهٔ چشمِ حریصان پُر نشد * تا صدف قانع نشد پُر دُر نشد
هرکرا جامه زعشقی چاك شد * او زحرص و جملهٔ عیبی پاك شد
شاد باش ای عشقِ خوش‌سودای ما * ای طبیبِ جملهٔ علّتهای ما
ای دوای نَخْوت و ناموسِ ما * ای تو اِفلاطون و جالینوسِ ما
جسمِ خاك از عشق بر افلاك شد * کوه در رقص آمد و چالاك شد
عشق جانِ طُور آمد عاشقا * طُور مست و خَرَّ مُوسَی صَاعِقَا
با لبِ دمسازِ خود گر جُفتمی * همچو نَی من گفتنیها گفتمی
هرك او از هم‌زبانی شد جُدا * بی زبان شد گرچه دارد صد نوا
چونك گُل رفت وگلستان درگذشت * نشْنوی زآن پس زبلبل سرْگذشت
جمله معشوقست و عاشق پردهٔ * زنده معشوقست و عاشق مُردهٔ
چون نباشد عشق‌را پَرْوای او * او چو مرغی ماند بی پَروای او
من چگونه هوش دارم پیش و پس * چون نباشد نورِ یارم پیش و پس
عشق خواهد کین سخن بیرون بود * آینه غمّاز نبْود چون بود
آینه‌ات دانی چرا غمّاز نیست * زآنك زنگار از رُخش ممتاز نیست
بشْنوید ای دوستان این داستان * خود حقیقت نقدِ حالِ ماست آن

(١٩) C begins here. (٢٢) Bul. زحرص و عیب کلّی. (٢٣) B پُر سودای ما. B وی طبیب. (٢٤) B وی تو افلاطون. (٣٣) After this verse L adds:

نور او در یمن و یسر و تحت و فوق * بر سر و بر گردنم چون تاج و طوق

(٣٤) A آینهٔ جانست از آن غمّاز نیست. BL آینه دانی. After this verse Bul. adds:

گر شدی از زنگ و آلایش جدا * میزدی برق نور خورشید خدا

(٣٥) In C this verse follows the Heading.

آن خیالی که شه اندر خواب دید * در رخِ مهمان همی‌آمد پدید
شه بجایِ حاجبان فا پیش رفت * پیشِ آن مهمانِ غیبِ خویش رفت
هر دو بحری آشنا آموخته * هر دو جان بی دوختن بر دوخته
گفت معشوقم تو بودستی نه آن * لیك کار از کار خیزد در جهان
ای مرا تو مُصْطَفَی من چون عُمَر * از برای خدمتت بندم کمر

از خداوند ولیّ ٱلتَّوْفیق در خواستن توفیق رعایت ادب در همه حالها و بیان کردن وخامت ضررهای بی‌ادبی،

از خدا جوییم توفیقِ ادب * بی‌ادبْ محروم شد از لطف رَب
بی‌ادب تنها نه خودرا داشت بَد * بلك آتش در همه آفاق زد
مایده از آسمان در می‌رسید * بی صُداع و بی فروخت و بی خرید
در میانِ قومِ موسی چند کس * بی ادب گفتند کو سیر و عَدَس
منقطع شد نان و خوانِ آسمان * ماند رنجِ زرع و بیل و داسمان
باز عیسی چون شفاعت کرد حق * خوان فرستاد و غنیمت بر طبق
باز گستاخان ادب بگْذاشتند * چون گدایان زَلّها بر داشتند
لابه کرده عیسی ایشانرا که این * دایمست و کم نگردد از زمین

(٧٣) BL Bul. آن خیالی‌را که شه در خواب دید. (٧٤) A فا, with در written above. BC have فا quite clearly. L Bul. در. (٧٥) A هر دو جان‌را دوختن, with بی بدن written over دوختن. (٧٦) A بدان for نه آن. (٧٧) In A this verse follows the Heading.

Heading: Suppl. in marg. C.. AL om. ادب. L و رعایت.

(٧٨) AL گشت for شد. B ماند. (٧٩) Bul. بر for در. (٨٣) AB Bul. خوان و نان, and so corr. in L. C بیل داسمان. (٨٤) After this verse Bul. adds:

مائده شد از سما پس عائده * گفت چون انزل علینا مائده

(٨٥) Bul. کرد عیسی لابه. (٨٦) After this verse there is a lacuna in C, extending to v. ١٢٠.

ظاهر شدن عجز حکیمان از معالجهٔ کنیزك بر پادشاه و روی آوردن پادشاه بدرگاه خدا و خواب دیدن شاه ولی‌را،

شه چو عجز آن حکیمان‌را بدید * پا برهنه جانب مسجد دوید
رفت در مسجد سوی محراب شد * سجده‌گاه از اشكِ شه پُر آب شد
چون بخویش آمد زغَرْقابِ فنا * خوش زبان بگْشاد در مدح و ثنا
کای کمینه بَخْششَت مُلكِ جهان * من چه گویم چون تو می‌دانی نهان
ای همیشه حاجتِ مارا پناه * بارِ دیگر ما غلط کردیم راه
لیك گفتی گرچه می‌دانم سِرت * زود هم پیدا کُنَش بر ظاهرت
چون بر آورد از میانِ جان خروش * اندر آمد بحرِ بخشایش بجوش
در میانِ گریه خوابش در رُبود * دید در خواب او که پیری رُو نمود
گفت ای شه مژده حاجاتت رواست * گر غریبی آیدت فردا زماست
چونك آید او حکیمِ حاذقست * صادقش دان کو امین و صادقست
در علاجش سِحْرِ مطلق‌را ببین * در مزاجش قدرتِ حق‌را ببین
چون رسید آن وعده‌گاه و روز شد * آفتاب از شرق اخترسُوز شد
بود اندر مَنْظَره شه منتظِر * تا ببینند آنچ بنْمودند سِر
دید شخصی فاضلی پُرمایهٔ * آفتابی در میانِ سایهٔ
می‌رسید از دُور مانند هلال * نیست بود و هست بر شکلِ خیال
نیست‌وَش باشد خیال اندر روان * تو جهانی بر خیالی بین روان
بر خیالی صلحشان و جنگشان * وز خیالی فخرشان و ننگشان
آن خیالاتی که دامِ اولیاست * عکسِ مَه‌رویانِ بُستانِ خداست

Heading: AB Bul. خواب دیدن پادشاه مبشّر غیبی‌را. AB Bul. add و یافتن طبیب الهی و حاصل شدن مراد.
(٥٦) B سجده‌گه. (٥٧) In C و دعا is written above و ثنا. (٦٢) B رخ for رو.
(٦٤) A حکیمی. B دانك او for دان کو. A om و,

بردن پادشاه آن طبیب‌را بر سر بیمار تا حال اورا ببیند،

چون گذشت آن مجلس و خوانِ کرم * دستِ او بگْرفت و برد اندر حرم
قصّهٔ رنجور و رنجورے بخواند * بعد از آن در پیشِ رنجورش نشاند
رنگِ رُو و نبض و قاروره بدید * هم علاماتش هم اسبابش شنید
گفت هر دارو که ایشان کرده‌اند * آن عمارت نیست ویران کرده‌اند
بی‌خبر بودند از حالِ درون * أَسْتَعِيذُ ٱللّٰهَ مِمَّا يَفْتَرُون
دید رنج و کشف شد بر وی نهفت * لیك پنهان کرد و با سلطان نگفت
رنجش از سَوْدا و از صَفْرا نبود * بویِ هر هیزم پدید آید زدود
دید از زاریش کو زارِ دلست * تن‌خوشست و او گرفتارِ دلست
عاشقی پیداست از زاریٔ دل * نیست بیماری چو بیماریٔ دل
علّتِ عاشق زعلّتها جُداست * عشق اصْطُرْلابِ اسرارِ خداست
عاشقی گر زین سَر و گر زآن سَرست * عاقبت مارا بدآن سَر رَهْبَرست
هرچ گویم عشق‌را شرح و بیان * چون بعشق آیم خَجِل باشم از آن
گرچه تفسیرِ زبان روشن‌گرست * لیك عشقِ بی‌زبان روشن‌ترست
چون قلم اندر نوشتن می‌شتافت * چون بعشق آمد قلم بر خود شکافت
عقل در شرحش چو خر در گِل بخفت * شرحِ عشق و عاشقی هم عشق گفت
آفتاب آمد دلیلِ آفتاب * گر دلیلت باید از وی رُو متاب
از وی ار سایه نشانی می‌دهد * شمس هر دم نورِ جانی می‌دهد
سایه خواب آرد ترا همچون سَمَر * چون بر آید شمس اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر
خود غریبی در جهان چون شمس نیست * شمسِ جان باقیست اورا امس نیست

(۱۰۱) In B Bul. this verse precedes the Heading. L مجلس خوانِ و کرم.

(۱۰۷) B Bul. از صفرا و از سودا. (۱۰۸) B تن‌خوشست او و گرفتار. (۱۱۰) Bul. اسطرلاب.

(۱۱۱) Bul. بدآن سو. (۱۱٤) In B this verse follows v. ۱۱۱.

(۱۱۹) B باقی که اورا. Bul. باقیست کاورا. L باقئی کش امس.

بدگمانی کردن و حرص‌آوری * کفر باشد پیشِ خوانِ مهتری
زآن گدارُویانِ نادیده زآز * آن درِ رحمت بر ایشان شد فراز
ابر بر ناید پیِ منعِ زکات * وز زِنا افتد وبا اندر جهات
هرچه بر تو آید از ظلمات و غم * آن ز بی باکی و گستاخیست هم
هرکه بی‌باکی کند در راهِ دوست * رهزنِ مردان شد و نامَرْد اوست
از ادب پُر نور گشتست این فلك * وز ادب معصوم و پاك آمد مَلَك
بُد زگستاخی کسوفِ آفتاب * شد عزازیلی زجُرْأت رَدِّ باب

ملاقات پادشاه با آن طبیبِ الٰهی که در خوابش بشارت داده بودند بملاقاتِ او،

دست بگْشاد و کنارانش گرفت * همچو عشق اندر دل و جانش گرفت
دست و پیشانیش بوسیدن گرفت * از مُقام و راه پرسیدن گرفت
پُرس پُرسان می‌کشیدش تا بصدر * گفت گنجی یافتم آخر بصبر
گفت ای هدْیهٔ حق و دفعِ حَرَج * معنیِ اَلصَّبْرُ مِفْتاحُ اَلْفَرَج
ای لِقای تو جوابِ هر سؤال * مُشْکِل از تو حَل شود بی قیل و قال
ترجمانیِ هرچ مارا در دلست * دست‌گیری هرکه پایش در گِلست
مَرْحَبا یا مُجْتَبَی یا مُرْتَضَی * إنْ تَغِبْ جاءَ اَلْقَضا ضاقَ اَلْفَضا
أَنْتَ مَوْلَی اَلْقَوْمِ مَنْ لا یَشْتَهِی * قَدْ رَدَی كَلّا لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ

(۸۹) L نامردی for بی‌باکی. (۹۰) After this verse Bul. has:

هرکه شد در راه گستاخ طریق * آن بود در وادئ حسرت غریق

(۹۲) After this verse Bul. adds:

وقت آنکه بابدش کردن بیان * ماجرای حال شاه و میهمان

Heading: L با آن ولی که در خوابش نموده بودند.

(۹۳) A کنارش‌را گرفت. (۹٤) B وز for از. (۹۵) After this verse Bul. adds:

صبر اگر تلخست ولیکن عاقبت * میوه‌اش باشد شفا و عافیت

(۹۸) B ترجمان. B دست‌گیر. (۱۰۰) BL Bul. منتهی.

آرزو میخواه لیك اندازه خواه * بر نتابد کوه‌را یك برگِ کاه
آفتابی کز وی این عالَم فروخت * اندکی گر پیش آید جمله سوخت
فتنه و آشوب و خون‌ریزی مجو * بیش ازین از شمسِ تبریزی مگو
این ندارد آخر از آغاز گو * رَوْ تمامِ این حکایت باز گو

خلوت طلبیدن آن ولی از پادشاه با کنیزك جهت در یافتن رنج کنیزك،

گفت ای شه خلوتی کن خانه‌را * دُور کن هم خویش و هم بیگانه‌را
کس ندارد گوش در دهلیزها * تا بپرسم زین کنیزك چیزها
خانه خالی ماند و یك دَیّار نی * جز طبیب و جز همان بیمار نی
نرم نرمك گفت شهرِ تو کجاست * که علاجِ اهلِ هر شهری جُداست
واندر آن شهر از قرابت کیستت * خویشی و پیوستگی با چیستت
دست بر نبضش نهاد و یك بیك * باز می‌پرسید از جورِ فلك
چون کسی‌را خار در پایش جهد * پایِ خودرا بر سرِ زانو نهد
وز سرِ سوزن همی‌جوید سرَش * ور نیابد میکند با لب تَرَش
خار در پا شد چنین دشواریاب * خار در دل چون بود وا دِه جواب
خارِ دل‌را گر بدیدی هر خسی * دست کی بودی غمانرا بر کسی

(۱٤٠) L می‌نتابد. (۱٤۲) ABL Bul. مجوی and مگوی. (۱٤۳) AL Bul. گو in both hemistichs.

Heading: A در ساختن for در یافتن. After the Heading Bul. adds:

آن حکیم شد چون ازین حکمت خبیر * بود همراز شه والاسریر

(۱٤۵) After this verse B adds:

در زمان فرمود شه زآنجا روند * از در و دهلیزها بیرون شوند

(۱٤٦) After this verse B adds:

بعد ازآن در کار او بنیاد کرد * وز حکایتهای ماضی یاد کرد

(۱۵٠) B Bul. خلد for جهد. (۱۵۱) L از لب. (۱۵۲) A خار در دل.

شمس در خارج اگرچه هست فرد * می‌توان هم مثلِ او تصویر کرد
شمسِ جان کو خارج آمد از اثیر * نبودش در ذِهْن و در خارج نظیر
در تصوّر ذاتِ اورا گُنج کو * تا در آید در تصوّر مثلِ او
چون حدیثِ رویِ شَمْسِ ٱلدّین رسید * شمسِ چارم آسمان سر در کشید
واجب آید چونك آمد نامِ او * شرحِ رمزی گفتن از اِنعامِ او
این نَفَس جان دامنم بر تافتست * بوی پیراهانِ یوسف یافتست
از برای حقِّ صحبت سالها * باز گو حالی از آن خوش حالها
تا زمین و آسمان خندان شود * عقل و روح و دیده صد چندان شود
لا تُکَلِّفْنی فَاِنّی فی ٱلْفَنا * کَلَّتْ أَفْهامی فلا أُحْصِی ثَنا
کُلُّ شَیْءٍ قالَهُ غَیْرُ ٱلْمُفِیق * إِنْ تَکَلَّفْ أَوْ تَصَلَّفْ لا یَلِیق
من چه گویم یك رگم هشیار نیست * شرحِ آن یاری که اورا یار نیست
شرحِ این هجران و این خونِ جگر * این زمان بگْذار تا وقتِ دگر
قالَ أَطْعِمْنی فَاِنّی جائِعٌ * وَٱعْتَجِلْ فَٱلْوَقْتُ سَیْفٌ قاطِعٌ
صوفی اِبْنُ ٱلْوَقْت باشد ای رفیق * نیست فردا گفتن از شرطِ طریق
تو مگر خود مرد صوفی نیستی * هست‌را از نِسْیه خیزد نیستی
گفتمش پوشیده خوشتر سِرِّ یار * خود تو در ضِمْنِ حکایت گوش دار
خوشتر آن باشد که سرِ دلبران * گفته آید در حدیثِ دیگران
گفت مکشوف و برهنه و بی غُلول * باز گو دَفْعَم مَدِه ای بُو ٱلْفُضول
پرده بر دار و برهنه گو که من * می‌نخسپم با صنم با پیرهن
گفتم ار عریان شود او در عیان * نی تو مانی نی کنارت نی میان

(١٢٤) ABL شرح کردن رمزی and so C in marg. Bul. شرح رمزی کردن.
(١٢٥) Bul. در تافتست. (١٢٦) Bul. گر برای. L باز گو رمزی. (١٢٩) L ن تُکَلِّفْ اوْ تُصَلِّفْ. (١٣١) L Bul. وقتی. (١٣٤) L has نقد written above هست.
(١٣٧) L om. Bul. برهنه بی غلول. After this verse BL have:
گفت مکشوف و برهنه گوی این * آشکارا به که پنهان ذکر دین

هان و هان این رازرا با کس مگو * گرچه از تو شه کند بس جُست و جو
گورخانهٔ رازِ تو چون دل شود * آن مُرادت زودتر حاصل شود
گفت پیغمبر که هرکِ سِر نهفت * زود گردد با مرادِ خویش جفت
دانها چون در زمین پنهان شود * سِرِّ آن سَرْسَبْزئ بُستان شود
زرّ و نقره گر نبودندی نهان * پَرْوَرِش کی یافتندی زیرِ کان
وعدها و لطفهای آن حکیم * کرد آن رنجوررا ایمن زبیم
وعدها باشد حقیقی دلپذیر * وعدها باشد مَجازی تاسه‌گیر
وعدهٔ اهلِ کرم نقدِ روان * وعدهٔ نااهل شد رنجِ روان

در یافتن آن ولی رنجرا و عرض کردن رنج اورا پیش پادشاه،

بعد زآن برخاست و عزمِ شاه کرد * شاهرا زآن شمّهٔ آگاه کرد
گفت تدبیر آن بود کآن مردرا * حاضر آریم از پیِ این دردرا
مردِ زرگررا بخوان زآن شهرِ دور * با زر و خلعت بده اورا غرور

(١٧٤) A Bul. هان هان. (١٧٥) A گر زخانهٔ راز. B Bul. چونك اسرارت نهان در دل شود; so corr. in A and in marg. C. AB این مرادت. (١٧٦) ABCL پیغامبر. B هرکو. (١٧٧) L Bul. دانه چون اندر زمین. AL Bul. سرّ او. B سرّشان, and so corr. in C. (١٨٠) Bul. وعدهٔ *bis.* (١٨١) Bul. in first hemistich گنج روان. In BC گنج in written above نقد.

After the Heading Bul. adds:

آن حکیم مهربان کارگر * یافت از رنج کنیزك چون خبر

L has the following verse:

ان حکیم مهربان چون رار یافت * صورت رنج کنیزك باز یافت

(١٨٣) B om. و. Bul. adds:

گفت شه پس چیست در تدبیر این * می نماید خود خطر تأخیر این

(١٨٤) The following verse in added in BL and in marg. C:

چونك سلطان از حکیم آنرا شنید * پند اورا از دل و از جان گرید

Bul. adds:

چونکه این تدبیررا شه کرد گوش * بود پندش زیور منکوش گوش

کس بزیرِ دُمِّ خر خاری نهد * خر نداند دفعِ آن بر می‌جهد
بر جهد وآن خار مُحْکَمتر زند * عاقلی باید که خاری بر کَنَد
خر زبهرِ دفعِ خار از سوز و درد * جُفته می‌انداخت صد جا زخم کرد
آن حکیمِ خارچین اُستاد بود * دست می‌زد جا بجا می‌آزمود
زآن کنیزك بر طریقِ داستان * باز می‌پرسید حالِ دوستان
با حکیمِ او قصّها می‌گفت فاش * از مُقام و خواجگان و شهر و تاش
سوی قصّه گفتنش می‌داشت گوش * سوی نبض و جَستنش می‌داشت هوش
تا که نبض از نامِ کی گردد جهان * او بود مقصودِ جانش در جهان
دوستانِ شهرِ اورا بر شمرد * بعد از آن شهری دگررا نام بُرد
گفت چون بیرون شدی از شهرِ خویش * در کدامین شهر بودستی تو بیش
نامِ شهری گفت و زآن هم در گذشت * رنگِ رو و نبضِ او دیگر نگشت
خواجگان و شهرهارا یك بیك * باز گفت از جای و از نان و نمك
شهر شهر و خانه خانه قصّه کرد * نی رگش جنبید و نی رخ گشت زرد
نبضِ او بر حالِ خود بُد بی گزند * تا بپرسید از سَمَرْقندِ چو قَنْد
نبض جَست و روی سرخ و زرد شد * کز سمرقندئ زرگر فرد شد
چون زرنجور آن حکیم این راز یافت * اصلِ آن درد و بلارا باز یافت
گفت کوی او کدام اندر گذر * او سرِ پُل گفت و کوی غاتَفَر
گفت دانستم که رنجت چیست زود * در خَلاصت سِحْرها خواهم نمود
شاد باش و فارغ و ایمن که من * آن کنم با تو که باران با چمن
من غمِ تو میخورم تو غم مخور * بر تو من مُشْفِقترم از صد پدر

(١٥٤) L خر ندارد. (١٥٦) Bul. هر for صد. (١٥٩) B خواجگان شهر باش. C و شهر و باش. L و شهرهاش. (١٦٢) AL Bul. دوستان و شهر اورا. B دوستان و شهرهارا. (١٦٤) B گفت زآن. B روی و نبض. (١٦٥) Bul. خواجگان و شهریانرا. (١٦٦) B کرد زرد. (١٦٨) L روش for روی. (١٦٩) Bul. این درد. (١٧٠) AC Bul. بر سر پل. B om. و after گفت. Bul. کدامست از گذر. L کدامست در گذر.

چون زرنجوری جمالِ او نماند * جانِ دختر در وبالِ او نماند
چونك زشت و ناخوش و رُخ‌زرد شد * اندك اندك در دلِ او سرد شد
عشقهائی کز پیِ رنگی بود * عشق نبْود عاقبت ننگی بود
کاش کان هم ننگ بودی یکسری * تا نرفتی بر وی آن بَدْداوَری
خون دوید از چشمِ همچون جویِ او * دشمنِ جانِ وی آمد رویِ او
دشمنِ طاوس آمد پَرِّ او * ای بسی شه‌را بکشته فَرِّ او
گفت من آن آهُوَم کز نافِ من * ریخت آن صیّاد خونِ صافِ من
ای من آن روباهِ صحرا کز کمین * سر بریدندش برای پوستین
ای من آن پیلی که زخمِ پیل‌بان * ریخت خونم از برای استخوان
آنك کُشتستم پیِ مادونِ من * می‌نداند که نخسپد خونِ من
بر منست امروز و فردا بر وَیَست * خونِ چون من کس چنین ضایع کَیَست
گرچه دیوار افکند سایهٔ دراز * باز گردد سوی او آن سایه باز
این جهان کوهست و فعْلِ ما ندا * سوی ما آید نداها را صدا
این بگفت و رفت در دَم زیرِ خاك * آن کنیزك شد زرنج و عشق پاك
زانك عشقِ مردگان پاینده نیست * زانك مرده سوی ما آینده نیست
عشقِ زنده در روان و در بصر * هر دَمی باشد زغنچه تازه‌تر
عشقِ آن زنده گزین کو باقیَست * کز شرابِ جان‌فزایت ساقیَست
عشقِ آن بگْزین که جملهٔ انبیا * یافتند از عشقِ او کار و کیا
تو مگو مارا بدان شه بار نیست * با کریمان کارها دشوار نیست

(۲۰۳) The second hemistich in B is: عشق دختر بر کمال او نماند. (۲۰٦) A کاش کی کان سنگ. (۲۰۸) BL Bul. بسا. (۲۰۹) L Bul. آهویم. ABL Bul. ابن صیّاد. (۲۱۰) B بریدندم. (۲۱۲) C ماذون من. B می نماند که بخسپد. (۲۱٥) B om. و. (۲۱٦) ABL Bul. زعشق و رنج. (۲۱۹) B جان‌فزایش. L جان‌فزای. (۲۲۱) B مارا بر شه.

فرستادن شاه رسولان بسمرقند بآوردن زرگر،

شه فرستاد آن طرف یك دو رسول * حاذقان و کافیانِ بس عُدُول
تا سمرقند آمدند آن دو رسول * از برای زرگرِ شنگِ فَضول
کای لطیف استادِ کاملْ معرفت * فاش اندر شهرها از تو صِفَت
نَك فلان شه از برای زرگری * اختیارت کرد زیرا مهتری
اینك این خلعت بگیر و زرّ و سیم * چون بیآیی خاص باشی و ندیم
مرد مال و خلعتِ بسیار دید * غِرّه شد از شهر و فرزندان بُرید
اندر آمد شادمان در راه مرد * بی خبر کآن شاه قصدِ جانْش کرد
اسبِ تازی بر نشست و شاد تاخت * خونبهای خویش‌را خلعت شناخت
ای شده اندر سفر با صد رضا * خود بپای خویش تا سُوء ٱلْقَضا
در خیالش مُلك و عِزّ و مهتری * گفت عزرائیل رَو آری بَری
چون رسید از راه آن مردِ غریب * اندر آوردش بپیشِ شه طبیب
سوی شاهنشاه بردندش بناز * تا بسوزد بر سرِ شمعِ طِراز
شاه دید اورا بسی تعظیم کرد * مخزنِ زررا بدو تسلیم کرد
پس حکیمش گفت کای سلطانِ مه * آن کنیزك‌را بدین خواجه بده
تا کنیزك در وصالش خَوش شود * آبِ وَصْلش دفعِ آن آتش شود
شه بدو بخشید آن مَه‌رُوی‌را * جُفت کرد آن هر دو صحبت جُوی‌را
مدّتِ شش ماه می‌راندند کام * تا بصحّت آمد آن دختر تمام
بعد از آن از بهرِ او شَرْبت بساخت * تا بخورد و پیشِ دختر می‌گداخت

(۱۸۵) Bul. پس for شه. (۱۸۶) Text according to A. BCL Bul. have:

تا سمرقند آمدند آن دو امیر * پیش آن زرگر زشاهنشه بشیر

C has رسول written above امیر and gives in marg. the second hemistich as it stands in A. (۱۸۷) A Bul. و کامل. (۱۸۸) B شاه. (۱۹٤) Bul. om. و before عزّ. C om. و after عزّ. (۱۹۸) Bul. ای for کای.

گر بُدی خونِ مُسْلمان کامِ او * کافرم گر بردی من نامِ او
می‌بلرزد عرش از مدحِ شقی * بدگمان گردد زمدحش متّقی
شاه بود و شاه بس آگاه بود * خاص بود و خاصهٔ اللّه بود
آنکسی‌را کش چنین شاهی کُشد * سوی بخت و بهترین جاهی کَشد
گر ندیدی سودِ او در قهرِ او * کَی شدی آن لطفِ مُطْلَق قَهْرجو
بچّه می‌لرزد از آن نیشِ حجام * مادرِ مُشْفِق در آن غم شادکام
نیمِ جان بسْتاند و صد جان دهد * آنك در وهمت نیاید آن دهد
تو قیاس از خویش می‌گیری ولیك * دُور دُور افتادهٔ بنْگر تو نیك

حکایت مرد بقّال و طوطی و روغن ریختن طوطی در دکان،

بود بقّالی و وی‌را طوطیی * خوش‌نوایی سبزِ گویا طوطیی
بر دکان بودی نگهْبانِ دکان * نکته گفتی با همه سوداگران
در خطابِ آدمی ناطق بُدی * در نوای طوطیان حاذق بُدی
جَست از سوی دکان سویی گریخت * شیشه‌های روغنِ گُل‌را بریخت
از سوی خانه بیامد خواجه‌اش * بر دکان بنْشست فارغ خواجه‌وَش
دید پُر روغن دکان و جامه چرب * بر سرش زد گشت طوطی کَل زضَرْب
روزکی چندی سخن کوتاه کرد * مردِ بقّال از ندامت آه کرد
ریش بر می‌کَنْد و می‌گفت ای دریغ * کآفتابِ نعمتم شد زیرِ میغ
دستِ من بشْکسته بودی آن زمان * چون زدم من بر سرِ آن خوش‌زبان

(۲۴۴) B Bul. دم for غم. C gives دم as a variant. (۲۴۵) C gives آنچ as a variant for آنك. L آنچه. (۲۴۷) ABL Bul. اورا for وی‌را. B Bul. و گویا.
(۲۴۹) After this verse L adds:

خواجه روزی سوی خانه رفته بود * در دکان طوطی نگهبانی نمود
گربهٔ بر جست ناگه در دکان * بهر موشی طوطیك از بهر جان

So Bul., which has بر دکان *bis* and از بیم جان. Both verses are suppl. in marg. A, and the second in marg. B. (۲۵۲) L و جاش چرب. (۲۵۴) Bul. چندین.

بیان آنک کشتن و زهر دادن مرد زرگر باشارت الٰهی بود نه بهوای نفس و تأمّل فاسد،

کُشتنِ این مرد بر دستِ حکیم * نی پیِ اومید بود و نی زبیم
او نکُشتش از برای طبعِ شاه * تا نیآمد امر و اِلهامِ اِلٰه
آن پسررا کش خَضِر ببْرید حَلْق * سرِّ آنرا در نیابد عامِ خَلْق
آنك از حق یابد او وَحْی و جواب * هرچه فرماید بود عینِ صواب
آنك جان بخشد اگر بکْشد رواست * نایبست و دستِ او دستِ خداست
همچو اسمٰعیل پیشش سَر بنه * شاد و خندان پیشِ تیغش جان بده
تا بماند جانْت خندان تا ابد * همچو جانِ پاكِ احمد با احد
عاشقان جامِ فرح آنگه کَشند * که بدستِ خویش خوبانشان کُشند
شاه آن خون از پیِ شهوت نکرد * تو رها کن بَدْگمانی و نَبَرْد
تو گمان بُردی که کرد آلودگی * در صفا غَش کی هِلَد پالودگی
بهرِ آنست این ریاضت وین جَفا * تا بر آرد کُوره از نقره جُفا
بهرِ آنست امتحانِ نیك و بَد * تا بجوشد بر سر آرد زر زَبَد
گر نبودی کارش اِلهامِ اِلٰه * او سگی بودی درانندہ نه شاه
پاك بود از شهوت و حرص و هوا * نیك کرد او لیك نیكِ بَدْنُما
گر خَضِر در بحر کشتی‌را شکست * صد درستی در شکستِ خِضْر هست
وهمِ موسی با همه نور و هنر * شد از آن محجوب تو بی پَر مپَر
آن گُلِ سرخست تو خونش مخوان * مستِ عقلست او تو مجنونش مخوان

Heading: C زبان for زهر.
(۲۲۲) ABL Bul. آن مرد. L Bul. امید. (۲۲۳) AB الهام از اله. (۲۲٤) A علم خلق.
(۲۲۹) B عاشقان آنگه شراب جان کشند. (۲۳۱) B در صفاتش کی هلد. A که for کی. L دهد for هلد.
(۲۳۳) C نیك بد. (۲۳٤) A نی شاه.
(۲۳۷) A تو بی پر و پر.

این زمینِ پاك و آن شورست و بَد * این فرشتهٔ پاك و آن دیوست و دد
هر دو صورت گر بهم مانَد رواست * آبِ تلخ و آبِ شیرین‌را صفاست
جز که صاحب ذوق کی شْناسد بیاب * او شناسد آبِ خوش از شوره آب
سِحْررا با مُعْجِزه کرده قیاس * هر دورا بر مکر پندارد اساس
ساحرانِ موسی از اِستیزه‌را * بر گرفته چون عصای او عصا
زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف * زین عمل تا آن عمل راهی شگرف
لَعْنَةُ ٱللّٰه این عمل‌را در قفا * رَحْمَةُ ٱللّٰه آن عمل‌را در وفا
کافران اندر مِری بوزینه‌طبع * آفتی آمد درونِ سینه طبع
هرچه مردم میکند بوزینه هم * آن کند کز مرد بیند دَم بدم
او گمان برده که من کردم چو او * فرق‌را کی داند آن اِستیزه‌رُو
این کند از امر و او بهرِ ستیز * بر سرِ اِستیزه‌رُویان خاك ریز
آن مُنافِق با مُوافِق در نماز * از پیِ اِستیزه آید نی نیاز
در نماز و روزه و حجّ و زکات * با منافق مومنان در بُرد و مات
مومنان‌را بُرد باشد عاقبت * بر منافق مات اندر آخرت
گرچه هر دو بر سرِ یك بازیَند * هر دو با هم مَرْوَزی و رازیَند
هر یکی سوی مُقامِ خود رود * هر یکی بر وفقِ نامِ خود رود
مومنش خوانند جانش خوش شود * ور منافق گویی پُر آتش شود
نامِ او محبوب از ذاتِ وَیَست * نامِ این مبغوض از آفاتِ وَیَست
میم و واو و میم و نون تشریف نیست * لفظِ مومن جز پیِ تعریف نیست
گر منافق خوانیَش این نامِ دون * همچو کژدم میخلد در اندرون

(٢٧٤) A پاك سرشته وین. B دامست و دد. (٢٧٦) AL ذوق نشناسد.
(٢٧٧) A پندارند. (٢٧٨) L استیزها. (٢٧٩) Bul. راه. (٢٨١) A Bul. کافر آمد در. A بدی for مری. Bul. مرا. (٢٨٤) A om. و. (٢٨٥) L بی نیاز.
(٢٩٠) The second syllable of گویی is short here. L گویش آتش شود. A in marg. gives تند as a variant for گویی. (٢٩٢) A میم واو و میم نون. C میم نون.
(٢٩٣) B آن نام دون. L زآن نام دون. C میخزان for میخلد.

هَـدْیَهـا می‌داد هـر درویش‌را * تـا بیـابـد نطقِ مـرغِ خویش‌را
بعدِ سه روز و سه شب حیران و زار * بـر دکان بنْشستـه بُـد نومیدوار
می‌نمود آن مرغ‌را هـر گون شِگُفْت * تا که باشد کاندر آیـد او بگفت
جَوْلَقیٔ سَرْبـرهْنـه می‌گـذشت * با سرِ بی مو چو پُشتِ طاس و طشت
طوطی اندر گفت آمـد در زمان * بانگ بـر درویش زد که هَی فلان
از چه ای کَل بـا کَلان آمیختی * تو مگـر از شیشـه روغن ریختی
از قیـاسش خنـده آمـد خلق‌را * کو چو خود پنداشت صاحب دلق‌را
کارِ پاکانرا قیـاس از خود مگیر * گرچه ماند در نبشتن شیر و شیر
جملهٔ عالم زین سبب گُمراه شـد * کم کسی زاَبْـدالِ حقّ آگاه شـد
هَمْسَری بـا انبیـا بـر داشتنـد * اولیـارا همچو خـود پنـداشتنـد
گفتـه اینكْ مـا بَشَر ایشان بشرْ * مـا و ایشان بستهٔ خوابیم و خَور
این ندانستنـد ایشان از عَمَی * هست فرقی درمیـان بی مُنتهـا
هر دو گون زنبور خوردند از مَحَل * لیك شد زآن نیش و زین دیگر عسل
هر دو گون آهو گیا خوردند و آب * زین یکی سرگین شد و زآن مُشكِ ناب
هر دو نَی خوردند از یك آب‌خَور * این یکی خالی و آن دیگـر شکـر
صد هزاران این چنین اَشباه بین * فرقشـان هفتادسالـه راه بیـن
این خورد گردد پلیـدی زو جُـدا * آن خورد گردد همـه نورِ خـدا
این خورد زاید همـه بخل و حسد * آن خورد زایـد همـه عشقِ احـد

(۲۵۸) A تا کی باشد اندر. Instead of this verse L Bul. have:

با هزاران غصّه و غم گشته جفت * که عجب ابن مرغ کی آبد بگفت

(۲۵۹) A با سری. (۲۶۰) AB Bul. آن زمان. In the second hemistich A has: بانگ بر وی زد بگفتش ناگهان. B درویش بر زد کای فلان. Bul. ای for هی. (۲۶۱) B از چهٔ کل. (۲۶۴) AB Bul. نوشتن. (۲۶۶) B ما بشر وشان بشر. A ما چو ایشان بستهٔ. (۲۶۸) L om. Bul. زین نیش و زان دیگر. (۲۷۰) B آن یکی. A Bul. و آن پر از شکر. B و ابن پُر. (۲۷۲) L Bul. وآن خورد. (۲۷۳) Suppl. in marg. C. Bul. گردد همه بخل. AL وآن for آن. C Bul. همه نور احد.

کارِ بی‌چون‌را که کیفیّت نهد * این که گفتم هم ضرورت می‌دهد
گه چنین بنْماید و گه ضدِّ این * جز که حیرانی نباشد کارِ دین
نی چنان حیران که پشتش سوی اوست * بل چنین حیران و غرق و مستِ دوست
آن یکی‌را رویِ او شد سوی دوست * وآن یکی‌را رویِ او خود رویِ اوست
رویِ هر یك می‌نگر می‌دار پاس * بُوكِ گردی تو زخدمت رُوشِناس
چون بسی ابلیسِ آدم‌رُوے هست * پس بهر دستی نشاید داد دست
زآنك صیّاد آورد بانگِ صفیر * تا فریبد مرغ‌را آن مرغ‌گیر
بشْنود آن مرغ بانگِ جنسِ خویش * از هوا آید بیابد دام و نیش
حرفِ درویشان بدزدد مردِ دون * تا بخواند بر سلیمی زآن فسون
کارِ مردان روشنی و گرمیست * کارِ دونان حیله و بی‌شرمیست
شیرِ پشمین از برای گد کنند * بُو مُسَیْلِم‌را لقب اَحْمَد کنند
بو مسیلم‌را لقب کذّاب ماند * مر محمّدرا اُولُو ٱلْأَلْباب ماند
آن شرابِ حق خِتامش مُشكِ ناب * باده‌را خَتْمش بود گَنْد و عذاب

داستان آن پادشاه جهود که نصرانیان‌را می‌کشت از بهرِ تعصّب،

بود شاهی در جهودان ظلم‌ساز * دشمنِ عیسی و نصرانی گداز
عهدِ عیسی بود و نَوْبت آنِ او * جانِ موسی او و موسی جانِ او
شاهِ احْوَل کرد در راهِ خدا * آن دو دَمسازِ خدایی‌را جدا
گفت استاد احولی‌را کاندر آ * رَوْ برون آر از وثاق آن شیشه‌را
گفت احول زآن دو شیشه من کدام * پیشِ تو آرم بکن شرحِ تمام

(۲۱۱) AC کی کیفیت نهد. L کیفیت دهد. AB Bul. این ضرورت. L از ضرورت می‌جهد.
(۲۱۲) Bul. گه چنان بماید و گاهی چنین. (۲۱۳) L Bul. چنین for چنان. B بل چنان. Bul. حیرانکه غرق. (۲۱۴) BL ون for وآن in the second hemistich.
(۲۱۸) A دام پیش. (۲۲۷) After this verse L adds:

چون درون رفت احول اندر خانه زود * شیشه پیش چشم او دو می‌نمود

گر نه این نام اشتقاقِ دوزخست * پس چرا در وی مَذاقِ دوزخست
زشتئ آن نامِ بد از حرف نیست * تلخئ آن آبِ بحر از ظرف نیست
حرف ظرف آمد درو معنی چو آب * بحرِ معنی عِنْدَهُ أُمُّ ٱلْكِتَاب
بحرِ تلخ و بحرِ شیرین در جهان * در میانشان بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَان
دانکه این هر دو زیك اصلی روان * بر گذر زین هر دو رَوْ تا اصلِ آن
زرِّ قلب و زرِّ نیکو در عِیار * بی مِحَك هرگز ندانی زاعتبار
هرکرا در جان خدا بنْهد مِحَك * مر یقین‌را باز داند او زشَك
در دهانِ زنده خاشاکی جهد * آنگه آرامد که بیرونش نهد
در هزاران لقمه یك خاشاكِ خُرْد * چون در آمد حِسِّ زنده پی ببُرْد
حسِّ دنیا نردبانِ این جهان * حسِّ دینی نردبانِ آسمان
صحّتِ این حِس بجویید از طبیب * صحّتِ آن حِس بخواهید از حبیب
صحّتِ این حِس زمعموریِّ تن * صحّتِ آن حس زویرانئ بَدَن
راهِ جان مر جسم‌را ویران کند * بعد از آن ویرانی آبادان کند
کرد ویران خانه بهرِ گنجِ زر * وز همان گنجش کند معمورتر
آب‌را ببْرید و جُورا پاك کرد * بعد از آن درجُو روان کرد آب خَوْرد
پوست‌را بشْکافت و پَیکان‌را کشید * پوستِ تازه بعد زآنش بر دمید
قلعه ویران کرد و از کافر بِستَد * بعد زآن بر ساختش صد بُرج و سَد

---

(۲۹۵) Bul. این نام بد.   (۲۹۸) L زآنك ان هر دو. A اصل روان. A تا اصل دان.   (۲۹۹) B ندانی اعتبار.   (۳۰۰) BCL هر یقین‌را.   (۳۰۱) A دهای.   (۳۰۲) L در آید.   (۳۰۳) B عقبی for دینی.   (۳۰٤) A بجویند *bis.* BL Bul. بجویید *bis.*   (۳۰۵) L Bul. ز تخریب بدن and so C in marg.   (۳۰٦) After this verse B Bul. add:

ای خنك جانی که در عشق مآل * بذل کرد او خان و مان [Bul. خانمان] و ملك و مال

(۳۰۸) Bul. جورا for در جو. B رها for روان.   (۳۰۹) L پوست‌را بگشاد. B Bul. om. و before پیکان‌را. B پوستی نو for پوستِ تازه.

بــر مُنادیگاه کن این کار تو * بر سـر راهی که بـاشد چـار سو
آنگهم از خود بران تـا شهـرِ دُور * تـا در انـدازم دریشان شرّ و شور

تلبیس وزیر با نصارا،

پس بگـویم من بِسر نصرانیَم * اے خـداے رازدان میدانیَم
شـاه واقف گشت از ایمـانِ من * وز تعصّب کرد قصدِ جانِ من
خواستم تـا دین زشَه پنهـان کنم * آنك دینِ اوست ظاهر آن کنم
شـاه بویی بـرد از اسرارِ من * متّهَم شـد پیشِ شـه گفتارِ من
گفت گفتِ تو چو در نان سوزنست * از دلِ من تـا دلِ تو روزنست
من از آن روزن بدیـدم حالِ تو * حالِ تو دیـدم ننوشم قـالِ تـو
گـر نبودی جانِ عیسی چـاره‌ام * او جهودانـه بکـردے پـاره‌ام
بهرِ عیسی جان سپارم سَر دهم * صد هـزاران منّتش بـر خود نهم
جان دریغم نیست از عیسی ولیك * واقفم بـر علمِ دینش نیك نیك
حَیْف میآمد مرا کان دینِ پـاك * در میانِ جاهـلان گردد هـلاك
شُکـر ایزدرا و عیسیرا کـه مـا * گشتـه‌ایم آن کیشِ حق‌را رَهنُمـا
از جهود و از جهودے رَستـه‌ام * تـا بـزُنّـاری میـان‌را بستـه‌ام
دَوْر دَوْرِ عیسیاست اے مردمـان * بشنویـد اسـرارِ کیشِ او بجـان
کرد با وی شـاه آن کاری که گفت * خلق اندر کـارِ او مانـده شُگفت
رانْـد اورا جـانبِ نصرانیـان * کرد در دعوت شروع او بعد زآن

Heading: Bul. مکر و تلبیس.
(۲۵۱) Bul. پیش او. (۲۵۲) L گفت وعظ تو. (۲۵۳) A نوشتم قال تو.
(۲۵۵) B جان دهم. B بر جان نهم. (۲۵۷) L Bul. می آید. (۲۵۸) L Bul. دین for کیش. (۲۵۹) ABL Bul. رسته‌ایم and بسته‌ایم. (۲٦۰) After this verse B Bul. and C in marg. add:
چون وزیر آن مکررا بر شه شمرد * از دلش اندیشـه‌را کلّی ببرد and so L.
(۲٦۱) AB Bul. خلق حیران ماند زان مکر نهفت, and so C in marg.

گفت استاد آن دو شیشه نیست رَو * احولی بگْذار و افزون‌بین مشو
گفت ای اُستا مرا طعنه مزن * گفت اُستا زآن دو یك‌را در شکن
شیشه یك بود و بچشمش دو نمود * چون شکست او شیشه‌را دیگر نبود
چون یکی بشْکست هر دو شد زچشم * مرد احول گردد از مَیْلان و خشم
خشم و شهوت مردرا احول کند * زاستقامت رُوح‌را مُبْدَل کند
چون غرض آمد هنر پوشیده شد * صد حجاب از دل بسوی دیده شد
چون دهد قاضی بدِل رِشْوت قرار * کَی شناسد ظالم از مظلومِ زار
شاه از حقدِ جهودانه چنان * گشت احول کالأمان یا رَبِّ امان
صد هزاران مومنِ مظلوم کُشت * که پناهم دینِ موسی‌را و پشت

آموختن وزیر مکر پادشاه‌را،

او وزیری داشت گبر و عِشْوه‌دِه * کو بر آب از مکر بر بستی گره
گفت ترسایان پناهِ جان کنند * دینِ خودرا از مَلِك پنهان کنند
کم کُش ایشان‌را که کُشتن سود نیست * دین ندارد بُویِ مُشك و عُود نیست
سِرِّ پنهانست اندر صد غلاف * ظاهرش با تو چو تو باطن خلاف
شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست * چارهٔ آن مکر و آن تزویر چیست
تا نماند در جهان نصرانیی * نی هویدا دین و نی پنهانیی
گفت ای شه گوش و دستم‌را بِبُر * بینی‌ام بشکاف اندر حُکمِ مُر
بعد زآن در زیرِ دار آور مرا * تا بخواهد یك شفاعت‌گر مرا

(۲۲۰) Bul. بر شکن. (۲۲۱) In ABL Bul. this verse follows v. ۲۲۳. B Bul. آن for او. (۲۲۳) L چشم‌را احول. (۲۲۶) A جد for حقد; in marg. جحد. L خشم. A آنزمان [جهودان] جهود.

Heading: C مکری. Bul. پادشاه جهودرا.

(۲۲۸) B شه for او. AB Bul. ره‌زن عشوه‌ده. C apparently غشوه‌ده. (۲۳۱) B ظاهرش با تست و باطن بر خلاف. L Bul. ظاهرش با تو چو در باطن خلاف.

(۲۳۴) ABL Bul. بشکاف و لب در حکم مر.

بشْنو از اخبارِ آن صدرِ صُدور * لا صَلٰوةَ تَمَّ اِلّا بِالْحُضُور
گر نه موشی دزد در انبارِ ماست * گندمِ اعمالِ چل ساله کجاست
ریزه ریزهٔ صدقِ هر روزه چرا * جمع می‌نآید درین انبارِ ما
بس ستارهٔ آتش از آهن جهید * وآن دلِ سوزیده پذْرفت و کشید
لیك در ظلمت یکی دزدی نهان * می‌نهد انگشت بر اِسْتارگان
می‌کُشد استارگان‌را یك بیَك * تا که نفْروزد چراغی از فلك
گر هزاران دام باشد در قَدَم * چون تو با مایی نباشد هیچ غم
هر شبی از دامِ تن ارواح‌را * می‌رهانی می‌کنی الواح‌را
می‌رهند ارواح هر شب زین قفص * فارغان از حُکم و گفتار و قصص
شب ززنْدان بی‌خبر زندانیان * شب زدَوْلت بی‌خبر سلطانیان
نی غم و اندیشهٔ سود و زیان * نی خیالِ این فلان و آن فلان
حالِ عارف این بود بی خواب هم * گفت ایزد هُمْ رُقُودٌ زین مَرَم
خفته از احوالِ دنیا روز و شب * چون قلم در پنجهٔ تقلیبِ رَب
آنك او پنجه نبیند در رَقَم * فِعْل پندارد بجُنبِش از قلم
شمّهٔ زین حالِ عارف وا نمود * خلق‌را هم خوابِ حِسّی در رُبود
رفته در صحرای بی‌چون جانشان * رُوحشان آسوده و ابدانشان

(۲۸۱) A Bul. صدر الصدور. A صلوة القلب. BCL تمّ. Bul. تمت.

(۲۸۲) In L this and the following verse are transposed.

(۲۸۳) B کجا for چرا. (۲۸٤) A شراره آتش.

(۲۸٥) A روزی corr. in marg. to دزدی. (۲۸٦) AB Bul. بر فلك.

(۲۸۷) After this verse Bul. adds:

گر عنایات بود با ما مقیم * کی بود بیمی از آن دزد لئیم

(۲۸۹) Bul. قفس. AB Bul. فارغان نی حاکم و محکوم کس. L فارغان از حرص و اکساب و حصص. (۲۹۱) C این فلانه. (۲۹۳) B از احوال عالم. (۲۹٥) A om. B عقل‌را for خلق‌را. (۲۹٦) A om. After this verse Bul. adds:

هر یکی آسودهٔ حرص و حصص * مرغ‌وش آزادهٔ دام و قفص

قبول کردن نصارا مکر وزیررا ،

صد هزاران مردِ ترسا سوی او * اندك اندك جمع شد در کوی او
او بیان می‌کرد با ایشان براز * سِرِّ انگلیُون و زُنّار و نماز
او بظاهر واعظِ احکام بود * لیك در باطن صفیر و دام بود
بهرِ این بعضی صحابه از رسول * مُلْتَمِس بودند مکرِ نَفْسِ غُول
کو چه آمیزد زاَغْراضِ نهان * در عبادتها و در اِخلاصِ جان
فضلِ طاعترا نجُستندی ازو * عیبِ ظاهررا بجُستندی که کو
مو بمو ذرّه بذرّه مکرِ نَفْس * می‌شناسیدند چون گُل از کَرَفْس
مُوشِکافانِ صحابه هم در آن * وعظِ ایشان خیره گشتندی بجان

متابعت کردنُ نصارا وزیررا ،

دل بدو دادند ترسایان تمام * خود چه باشد قوّتِ تقلیدِ عام
در درونِ سینه مِهرش کاشتند * نایبِ عیسیش می‌پنداشتند
او بسر دجّالِ یك‌چشمِ لعین * ای خدا فریاد رس نِعْمَ ٱلْمُعِین
صد هزاران دام و دانه‌ست ای خدا * ما چو مرغانِ حریصِ بی‌نوا
دَم بدَم ما بستهٔ دامِ نَویم * هر یکی گر باز و سیمرغی شویم
می‌رهانی هر دَمی مارا و باز * سوی دامی می‌رویم ای بی‌نیاز
ما درین انبارِ گندم می‌کنیم * گندمِ جمع آمده گُم می‌کنیم
می‌نیَنْدیشیم آخر ما بهوش * کین خلل در گندمست از مکرِ موش
موش تا انبارِ ما حُفره زدست * وز فَنَش انبارِ ما ویران شدست
اوّل ای جان دفعِ شرِّ موش کن * وآنگهان در جمعِ گندم جوش کن

---

(۲٦٦) Bul. بعض. (۲٦۷) AB گرچه آمیزد. (۲٦۸) A بجستندی ازو. C Bul. بجستندی که کو. (۲٦۹) ABL Bul. و ذرّه ذرّه. (۲۷۰) L خیره گشتندی در آن وعظ و بیان. (۲۷۵) AB Bul. با for ما. AB دام تویم, and so L. (۲۷۷) B om. (۲۷۹) B موش در انبار ما. (۲۸۰) Bul. کوش for جوش.

خفته آن باشد که او از هر خیال * دارد اومید و کند با او مقال
دیورا چون حُور بیند او بخواب * پس زشهوت ریزد او با دیو آب
چونك تخمِ نسلِ او در شوره ریخت * او بخویش آمد خیال از وی گریخت
ضعفِ سَر بیند از آن و تن پلید * آه از آن نقشِ پدیدِ ناپدید
مرغ بر بالا پران و سایه‌اش * می‌دود بر خاك پرّان مرغ‌وَش
ابلهی صیّادِ آن سایه شود * می‌دود چندانك بی مایه شود
بی‌خبر کآن عکسِ آن مرغِ هواست * بی‌خبر کی اصلِ آن سایه کجاست
تیر اندازد بسوی سایه او * ترکشش خالی شود از جُست و جو
ترکشِ عمرش تهی شد عمر رفت * از دویدن در شکارِ سایه تفت
سایهٔ یزدان چو باشد دایه‌اش * وا رهاند از خیال و سایه‌اش
سایهٔ یزدان بود بندهٔ خدا * مردهٔ این عالَم و زندهٔ خدا
دامنِ او گیر زوتر بی گمان * تا رهی در دامنِ آخر زمان
کَیفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ نقشِ اولیاست * کو دلیلِ نورِ خورشیدِ خداست
اندرین وادی مرو بی این دلیل * لا اُحِبُّ ٱلآفِلین گو چون خلیل
رَوْ زسایه آفتابی‌را بیاب * دامنِ شه شمسِ تبریزی بتاب
ره ندانی جانبِ این سُور و عُرس * از ضیاءُ ٱلحق حُسامُ ٱلدّین بپرس
ور حسد گیرد ترا در ره گُلُو * در حسد ابلیس‌را باشد غُلُو
کو زآدم ننگ دارد از حسد * با سعادت جنگ دارد از حسد
عَقْبهٔ زین صعب‌تر در راه نیست * ای خُنُك آنکش حسد همراه نیست

(٤١٣) B om. L Bul. اُمید. (٤١٤) Bul. بر دیو آب.

(٤١٥) B L Bul. نسل‌را در; in A را is suppl. above. C شور.

(٤١٦) C originally پدید و ناپدید.

(٤١٧) A مرغ بر بالا و زیر آن سایه‌اش. B مرغ بر بالا و پرّان سایه‌اش. In C the words between مرغ and پران have been erased and می‌دود has been added after پران. (٤٢١) Bul. آنکس حسد.

وز صفیری باز دام اندر کشی * جمله‌را در داد و در داور کشی
فالِقُ ٱلإِصْباحِ اِسْرافیل‌وار * جمله‌را در صورت آرد زآن دیار
رُوحهای منبسطرا تن کند * هر تنی‌را باز آبستن کند
اسبِ جانهارا کند عاری زِزین * سِرِّ اَلنَّوْمُ أَخُو ٱلْمَوْت‌ست این
لیك بهرِ آنك روز آیند بار * بر نهد بر پاش پابندِ دراز
تا که روزش وا کَشَد زآن مَرْغزار * وز چراگاه آردش در زیرِ بار
کاش چون اصحابِ کَهْف این رُوح‌را * حفظ کردی یا چو کشتیِّ نوح‌را
تا ازین طوفانِ بیداری و هوش * وا رهیدی این ضمیر و چشم و گوش
ای بسا اصحابِ کهف اندر جهان * پهلوی تو پیشِ تو هست این زمان
غار با او یار با او در سُرود * مُهر بر چشمست و بر گوشت چه سود

قصّهٔ دیدن خلیفه لیلی‌را ،

گفت لَیْلی‌را خلیفه کآن تُوی * کز تو مجنون شد پریشان و غوی
از دگر خوبان تو افزون نیستی * گفت خامُش چون تو مجنون نیستی
هرکه بیدارست او در خواب‌تر * هست بیداریش از خوابش بَتَر
چون بحق بیدار نبْود جانِ ما * هست بیداری چو دربَنْدانِ ما
جان همه روز از لگدکوبِ خیال * وز زیان و سود وز خوفِ زوال
نی صفا می‌ماندش نی لطف و فر * نی بسوی آسمان راهِ سفر

(٣٩٧) After this verse BL Bul. (and AC in marg.) add:

چونك نورِ صبحدم سر بر زند * کرگس زرّین گردون پر زند

(٤٠٠) AL اسب جان‌را می‌کند, and so corr. in C. ABC Bul. اخ. (٤٠١) A بهر آنك آید روز باز. BL Bul. بر نهد بر پاشان بند دراز. (٤٠٤) C تا برین طوفان. (٤٠٥) A ای بسی, and so corr. in C. (٤٠٧) Bul. توی. Bul. از for کز. (٤٠٨) Bul. خاموش. (٤١٠) Bul. دربند آن ما. (٤١١) A خوف و وبال. L خوف و ملال. Instead of the second hemistich B has the second hemistich of v. ٤١٣. (٤١٢) B om.

نُکتها می‌گفت او آمیخته * در جُلابِ قند زهری ریخته
ظاهرش می‌گفت در ره چُست شو * وز اَثر می‌گفت جانرا سُست شو
ظاهرِ نقره گر اِسْپیدست و نُو * دست و جامه می سِیَه گردد ازو
آتش ارچه سرخ رُویست از شرر * تو زفعلِ او سِیَه‌کاری نگر
برق اگر نوری نماید در نظر * لیك هست از خاصیت دزدِ بصر
هرك جز آگاه و صاحب ذَوْق بود * گفتِ او در گردنِ او طَوْق بود
مدّتی شش سال در هجرانِ شاه * شد وزیرِ اَتْباعِ عیسی‌را پناه
دین و دل‌را کُل بدو بسْپرد خلق * پیشِ امر و حُکمِ او می‌مرد خلق

پیغام شاه پنهان مر وزیررا ،

در میانِ شاه و او پیغامها * شاه‌را پنهان بدو آرامها

(٤٤٧) After this verse L adds:

هرکه باشد زشت گفتش زشت دان * مرده هرچه گوید آنرا نیست جان
گفت انسان پارهٔ انسان بود * پارهٔ از نان یقین هم نان بود
زآن علی فرمود نقل جاهلان * بر مزابل همچو سبزست ای فلان
بر چنان سبزه هر آنکس کو نشست * تو یقین میدان کو [که او] برکو نشست
بایدش خودرا بشستن زآن حدث * تا نماز فرض او نبود عبث

Bul. adds:

حسن هر گفتاررا غرّه مشو * قبح معنی دارد او با هش شنو
بد درونانرا بود گفتار بد * قلبشان مرده است نبود روح ابد
چونکه انسان پارهٔ انسان بود * پارهٔ از نان یقین هم نان بود
شیر یزدان گفت جاهل‌را کلام * هست سبز مزبله بس بی دوام
هرکرا آن سبز باشد جایگاه * لوث و خبثش جامهٔ او کرد تباه
آب باید کردن پاك حدث * تا نمازش‌را باشد چون عبث

(٤٤٩) A دست جامه. Bul. مر سیه. (٤٥١) L درد بصر. (٤٥٢) BL مدّت. L شش ماه. (٤٥٤) B امر حکم او. After this verse Bul. adds:

آخر الامر از برای آن مراد * تا دهد چون خاك ایشانرا بباد

Heading: L om. AB Bul. با وزیر.

(٤٥٥) After this verse B has the verse آخر الامر الخ cited above from Bul.

این جَسَد خانهٔ حسد آمد بدان * کز حسد آلوده باشد خاندان
گر جسد خانهٔ حسد باشد ولیك * آن جسدرا پاك كرد اللّه نیك
طَهِّرَا بَیْتِی بیانِ پاکیست * گنجِ نورست ار طِلِسْمش خاکیست
چون کنی بر بی‌حسد مکر و حسد * زآن حسد دل‌را سیاهیها رسد
خاك شَو مردانِ حق‌را زیرِ پا * خاك بر سر کن حسدرا همچو ما

بیان حسد وزیر،

آن وزیرك از حسد بودش نژاد * تا بباطل گوش و بینی باد داد
بر امیدِ آنك از نیشِ حسد * زهرِ او در جانِ مسکینان رسد
هر کسی کو از حسد بینی کَنَد * خویشتن بی گوش و بی بینی کَنَد
بینی آن باشد که او بویی بَرَد * بُویْ اورا جانب کویی بَرَد
هرکه بُویش نیست بی بینی بود * بُویْ آن بُویست کآن دینی بود
چونك بویی بُرد و شُکرِ آن نکرد * کفرِ نعمت آمد و بینیش خَورد
شُکر کن مر شاکران‌را بنده باش * پیشِ ایشان مرده شَو پاینده باش
چون وزیر از رهزنی مایه مساز * خلق‌را تو بر میآور از نماز
ناصحِ دین گشته آن کافر وزیر * کرده او از مکر در لَوزینه سیر

فهم کردن حاذقان نصارا مکر وزیررا،

هرك صاحب ذَوْق بود از گفتِ او * لذّتی می‌دید و تلخی جُفتِ او

---

(٤٣٢) A ابن حسد خانهٔ جسد آمد. AB Bul. از for کز.
(٤٣٣) A گر حسد خانهٔ جسد باشد. (٤٣٥) Suppl. in marg. C. Bul. گر کنی.
(٤٣٩) B خویش‌را. (٤٤٥) B گشت.
Heading: AL صادقان. A om. نصارا.
(٤٤٦) B om. و.

قدرتِ خود بین که این قدرت ازوست * قدرتِ تو نعمتِ او دان که هُوست
در یکی گفته کزین دو بر گذر * بُت بود هرچه بگنجد در نظر
در یکی گفته مکُش این شمع‌را * کین نظر چون شمع آمد جمع‌را
از نظر چون بگذری و از خیال * کُشته باشی نیمشب شمعِ وصال
در یکی گفته بکُش باکی مدار * تا عوض بینی نظررا صد هزار
که زکُشتن شمعِ جان افزون شود * لَیْلِیات از صبرِ تو مجنون شود
ترکِ دنیا هرك کرد از زهدِ خویش * بیش آمد پیسِ او دنیا و بیش
در یکی گفته که آنچت داد حق * بر تو شیرین کرد در ایجاد حق
بر تو آسان کرد و خوش آنرا بگیر * خویشتن‌را در مَیَفْگن در زحیر
در یکی گفته که بگْذار آنِ خَود * کآن قبولِ طبعِ تو رَدّست و بَد
راههای مختلف آسان شدست * هر یکی‌را مِلّتی چون جان شدست
گر مُیَسَّر کردنِ حق ره بُدی * هر جهود وگبر ازو آگه بُدی
در یکی گفته میسّر آن بود * که حیوةِ دل غذای جان بود
هرچ ذوقِ طبع باشد چون گذشت * بر نه آرد همچو شوره رَیْع و کشت
جز پشیمانی نباشد ریعِ او * جز خسارت بیش نآرد بیعِ او
آن میسّر نبْود اندر عاقبت * نامِ او باشد معسّر عاقبت
تو معسّر از میسّر باز دان * عاقبت بنْگر جمالِ این و آن
در یکی گفته که استادی طلب * عاقبت‌بینی نیابی در حَسَب
عاقبت دیدند هر گون مِلّتی * لاجرم گشتند اسیرِ زَلّتی
عاقبت دیدن نباشد دست‌باف * ورنه کی بودی زدینها اختلاف
در یکی گفته که اُستا هم توبی * زآنك اُستارا شناسا هم توبی

(٤٧٧) A با غرض بینی. (٤٧٩) B بیش آید.
(٤٨١) L Bul. om. و before خوش.
(٤٨٦) Bul. یارد Bul. ریع کشت. (٤٨٧) C پیش نآرد.
(٤٩١) Bul. ذلّتی. (٤٩٢) Bul. بدینها.

پیشِ او بنْوشت شه کای مُقْبِلم * وقت آمد زود فارغ کن دلم
گفت اینك اندر آن کارم شها * کافگنم در دینِ عیسی فتنها

بیان دوازده سِبْط از نصارا،

قومِ عیسی‌را بُد اندر دار و گیر * حاکمانشان ده امیر و دو امیر
هر فریقی مر امیری‌را تَبَع * بندهٔ گشته میرِ خودرا از طمع
این ده و این دو امیر و قومشان * گشته بندهٔ آن وزیرِ بَدْنِشان
اعتمادِ جمله بر گفتارِ او * اقتدای جمله بر رفتارِ او
پیشِ او در وقت و ساعت هر امیر * جان بدادی گر بدو گفتی بمیر

تخلیط وزیر در احکام انجیل،

ساخت طوماری بنامِ هر یکی * نقشِ هر طومار دیگر مَسْلَکی
حُکمهای هر یکی نوعی دگر * این خلافِ آن زپایان تا بسَر
در یکی راهِ ریاضت‌را و جوع * رکنِ توبه کرده و شرطِ رجوع
در یکی گفته ریاضت سود نیست * اندرین ره مَخْلَصی جز جود نیست
در یکی گفته که جوع و جودِ تو * شِرْك باشد از تو با معبودِ تو
جز توکّل جز که تسلیمِ تمام * در غم و راحت همه مکرست و دام
در یکی گفته که واجب خدمتست * ورنه اندیشهٔ توکّل تُهمتست
در یکی گفته که امر و نَهْیهاست * بهرِ کردن نیست شرحِ عجزِ ماست
تا که عجزِ خود ببینیم اندر آن * قدرتِ حق‌را بدانیم آن زمان
در یکی گفته که عجزِ خود مبین * کفرِ نعمت کردنست آن عجز هین

(٤٥٦) B بنبشت. Heading: L om. A شطِ.
(٤٦٠) A om. و before قومشان. C بد آن وزیرو بدنشان.
Heading: C Bul. om. در. (٤٦٤) Bul. نوع.
(٤٧١) C شرّ for عجز. ABL Bul. قدرت اورا.

خاك امین و هرج در وی كاشتی * بی خیانت جنسِ آن بر داشتی
این امانت زآن امانت یافتست * كآفتاب عدل بر وی تافتست
تا نشانِ حق نیآرد نوبهار * خاك سِرها را نكرده آشكار
آن جَوادی كه جَمادی‌را بداد * این خبرها وین امانت وین سَداد
مر جمادی‌را كند فضلش خبیر * عاقلان‌را كرده قهرِ او ضریر
جان و دل‌را طاقتِ آن جوش نیست * با كه گویم در جهان یك گوش نیست
هر كجا گوشی بُد از وی چشم گشت * هر كجا سنگی بُد از وی یَشم گشت
كیمیاسازست چه بْوَد كیمیا * مُعْجِزه‌بخش‌است چه بْوَد سیمیا
این ثنا گفتن زِمن ترك ثناست * كین دلیلِ هستی و هستی خطاست
پیشِ هستِ او بباید نیست بود * چیست هستی پیشِ او كُور و كبود
گر نبودی كور ازو بگْداختی * گرمیٔ خورشیدرا بشْناختی
ور نبودے او كبود از تَعْزِیَت * كَی فسردی همچو یخ این ناحیت

بیان خسارت وزیر درین مكر،

همچو شه نادان و غافل بُد وزیر * پنجه می‌زد با قدیمِ ناگزیر
با چنان قادر خدایی كز عدم * صد چو عالَم هست گرداند بدَم
صد چو عالَم در نظر پیدا كند * چون كه چشمت‌را بخود بینا كند
گر جهان پیشت بزرگ و بی بُنیست * پیشِ قُدرت ذرّهٔ می‌دان كه نیست
این جهان خود حبسِ جانهای شماست * هین روید آن سو كه صحرای شماست
این جهان محدود و آن خود بی‌حَدست * نقش و صورت پیشِ آن معنی سَدست
صد هزاران نیزهٔ فرعون‌را * در شكست از موسیٔ با یك عصا
صد هزاران طِبِّ جالینوس بود * پیشِ عیسی و دَمش افسوس بود

---

(٥١٢) A om. (٥١٤) A باكی گویم. (٥١٥) L in the second hemistich هركجا كوهی بد از وی یشم گشت. (٥١٨) C نباید.
(٥٢٥) L جانهای سِمَست. L صحرای خداست.

مَرد باش و سُخرهٔ مَردان مشو * رَوْ سَرِ خود گیر و سَرگردان مشو
در یکی گفته که این جمله یکیست * هرك او دو بیند احول مَرْدَکیست
در یکی گفته که صد یك چون بود * این کی اندیشد مگر مجنون بود
هر یکی قولیست ضدّ همدگر * چون یکی باشد یکی زهر و شکر
تا ززهر و از شکر در نگذری * کَی زوَحْدَت وز یکی بُویی بَری
این نمط وین نوع دَه دفتر و دو * بر نوشت آن دینِ عیسی‌را عدو

بیان آنك این اختلاف در صورت رَوِشست نی در حقیقت راه،

او زیك‌رنگیٔ عیسی بُو نداشت * وز مزاجِ خُمِّ عیسی خُو نداشت
جامهٔ صدرنگ از آن خُمِّ صفا * ساده و یك‌رنگ گشتی چون ضیا
نیست یکرنگی کزو خیزد ملال * بل مثالِ ماهی و آبِ زلال
گرچ در خُشکی هزاران رنگهاست * ماهیان‌را با یُبُوست جنگهاست
کیست ماهی چیست دریا در مَثَل * تا بدآن ماند مَلِك عزَّ وَجَل
صد هزاران بحر و ماهی در وجود * سجده آرد پیشِ آن اِکرام و جُود
چند بارانِ عطا باران شده * تا بدآن آن بحر دُرّافشان شده
چند خورشیدِ کرم افروخته * تا که ابر و بحر جود آموخته
پرتوِ دانش زده بر خاك و طین * تا شده دانه پذیرنده زمین

(۴۹۴) A سر خود جوی, and om. و. C om. گیر. After this verse Bul. adds:

گفته یك‌را جمله توبی در نظر * در میان نبود دگر هیچ جلوه‌گر

(۴۹۶) After this verse Bul. adds:

هر یکی‌را عکس شد لاف و گذاف * صورت و معنیش عین اختلاف

(۴۹۷) C و ضدّ. (۴۹۸) ABL Bul. کی تو از گلزار وحدت بو بری, and so C in marg. C has که زوحدت. (۴۹۹) ABL Bul. ده طومار و دو.

Heading: B Bul. اختلافات. B Bul. صورت روشن است. A om. راه.

(۵۰۲) C برمثال (۵۰۸) L بر ما و طین. B Bul. آب و طین and so corr. in L. ABL Bul. تا که شد دانه. B پذیرندهٔ.

پروورد در آتش ابرٰهیم‌را * ایمنیٔ رُوح سازد بیم‌را
از سبب‌سوزیش من سَوْدابیَم * در خیالاتش چو سُوفِسطابیَم

مکر دیگر انگیختن وزیر در اضلال قوم،

مکرِ دیگر آن وزیر از خود ببست * وعظرا بگْذاشت و در خلوت نشست
در مُریدان در فگند از شوق سوز * بود در خلوت چهل پنجاه روز
خلق دیوانه شدند از شوقِ او * از فراقِ حال و قال و ذوقِ او
لابه و زاری همی‌کردند و او * از ریاضت گشته در خلوت دوتو
گفته ایشان نیست مارا بی تو نور * بی عصاکَش چون بود احوالِ کور
از سرِ اِکرام و از بهرِ خدا * بیش ازین مارا مدار از خود جدا
ما چو طفلانیم و مارا دایه تو * بر سرِ ما گُسْتَران آن سایه تو
گفت جانم از مُحِبّان دُور نیست * لیك بیرون آمدن دستور نیست
آن امیران در شفاعت آمدند * وآن مُریدان در شناعت آمدند
کین چه بَدْبختیست مارا ای کریم * از دل و دین مانده ما بی تو یتیم
تو بهانه می‌کنی و ما زدرد * می‌زنیم از سوزِ دل دمهای سرد
ما بگفتارِ خوشت خُو کرده‌ایم * ما زشیرِ حکمتِ تو خَورده‌ایم
اللّه اللّه این جفا با ما مکن * خیر کن امروزرا فردا مکن
می‌دهد دل مر ترا کین بی‌دلان * بی تو گردند آخر از بی‌حاصلان

(۵٤۷) After this verse L adds:

در خرابی گنجها پنهان کند * خاررا گل جسمهارا جان کند

Bul. adds:

در خرابه گنج‌را پنهان کند * خاررا گل جسم جان احسان کند

(۵٤۸) L از مسبب‌سازیش.

Heading: Bul. قوم نصارا. In B نصارا has been added by a later hand.

(۵٤۹) Bul. om. و. (۵۵۲) Bul. کردند او.

(۵۵۵) C وآن سایه.

صد هزاران دفتر اشعار بود * پیشِ حَرْفِ اُمّیِّ اش عار بود
با چنین غالب خداوندی کسی * چون نمیرد گر نباشد او خسی
بس دلِ چون کوه‌را انگیخت او * مرغِ زیرك با دو پا آویخت او
فهم و خاطر تیز کردن نیست راه * جز شکسته می‌نگیرد فضلِ شاه
ای بسا گنج‌آگنانِ کُنج‌کاو * کآن خیال‌اندیش‌را شد ریشِ گاو
گاو که بْوَد تا تو ریشِ او شوی * خاك چه بْوَد تا حشیشِ او شوی
چون زنی از کارِ بَد شد روی‌زرد * مَسْخ کرد اورا خدا و زُهره کرد
عورتی‌را زُهره کردن مسخ بود * خاك و گِل گشتن چه باشد ای عنود
رُوح می‌بردت سوی چرخِ برین * سوی آب و گل شدی در اَسْفَلین
خویشتن‌را مسخ کردی زین سُفول * زآن وجودی که بُد آن رشكِ عقول
پس ببین کین مسخ کردن چون بود * پیشِ آن مسخ این بغایت دون بود
اسبِ هِمّت سوی اختر تاختی * آدمِ مسجودرا نشناختی
آخر آدم‌زاده‌ای ای ناخَلَف * چند پنداری تو پستی‌را شرف
چند گوئی من بگیرم عالمی * این جهان‌را پُر کنم از خود همی
گر جهان پُر برف گردد سر بسر * تابِ خور بگْدازدش با یك نظر
وِزْرِ او و صد وزیر و صد هزار * نیست گرداند خدا از یك شرار
عینِ آن تخییل‌را حکمت کند * عینِ آن زهرآب‌را شَربت کند
آن گمان‌انگیزرا سازد یقین * مِهرها رویاند از اسبابِ کین

(٥٢٩) A امّیِ آن. BL امّیش آن.

(٥٣٠) A خداوند.

(٥٣٢) A فهم خاطر.

(٥٣٣) Bul. و کنج‌کاو.

(٥٣٥) B خدای

(٥٣٦) B آب و گل. L خاك و گل. ABL Bul. نه مسخست ای عنود

(٥٣٩) In L this and the following verse are transposed.

(٥٤٤) L وزر او و وزر چون او صد هزار.

چارپارا قدرِ طاقت بار نِه * بر ضعیفان قدرِ قوّت کار نِه
دانهٔ هر مرغ اندازهٔ وَیَست * طُعْمهٔ هر مرغ انجیرے کَیَست
طِفل‌را گر نان دهی بر جایِ شیر * طفلِ مسکین‌را از آن نان مرده گیر
چونك دندانها بر آرد بعد از آن * هم بخود طالب شود آن طفل نان
مرغ پَر نارُسته چون پَرّان شود * لقمهٔ هر گربهٔ دَرّان شود
چون بر آرد پَر بپرّد او بخود * بی تکلّف بی صفیرِ نیك و بَد
دیورا نطقِ تو خامُش می‌کند * گوشِ مارا گفتِ تو هُش می‌کند
گوشِ ما هوش است چون گویا توی * خشكِ ما بحرست چون دریا توی
با تو مارا خاك بهتر از فلك * ای سِماك از تو منوّر تا سَمَك
بی تو مارا بر فلك تاریکیَست * با تو ای ماه این فلك باری کِیَست
صورتِ رِفعت بود افلاك‌را * مَعنیِ رِفعت روانِ پاك‌را
صورتِ رفعت برای جسمهاست * جِسْمها در پیشِ معنی اِسْمهاست

جواب گفتن وزیر کی خلوت‌را نمی‌شکنم،

گفت حُجّتهای خود کوته کنید * پندرا در جان و در دل ره کنید
گر امینم مُتَّهَم نبْود امین * گر بگویم آسمان‌را من زمین
گر کمالم با کمال اِنکار چیست * ور نِیَم این زحمت و آزار چیست
من نخواهم شد ازین خلوت برون * زآنك مشغولم باحوالِ درون

(۵۷۹) B طاقت for قوّت. After this verse Bul. adds v. ۵۸۹.

(۵۸۰) L زاندازهٔ. (۵۸۳) B هم بخود گردد دلش جویای نان.

(۵۸۴) Bul. چون بر آرد پر بهم برتر پرد. B پرّد for بپرّد. A seems to have had originally بی تکلّف و صفیر.

(۵۸۶) L لطف for. گفت.

(۵۸۷) A سما for سماك.

(۵۸۸) L بی تو ماه این فلك باریکیست.

(۵۸۹) Bul. om., but see note on v. ۵۷۹.

جمله در خشکی چو ماهی می‌طپند * آب‌را بگْشا زجُو بر دار بند
ای که چون تو در زمانه نیست کس * اللّه اللّه خلق‌را فریاد رس

دفع گفتن وزیر مریدان‌را،

گفت هان ای سُخرگانِ گفت و گو * وَعْظِ گفتار زبان و گوش‌جُو
پنبه اندر گوشِ حِسِّ دون کنید * بندِ حِسّ از چشمِ خود بیرون کنید
پنبهٔ آن گوشِ سِر گوشِ سَرست * تا نگردد این کر آن باطن کرست
بی‌حِس و بی‌گوش و بی‌فکرت شوید * تا خطابِ اِرْجِعِی‌را بِشْنوید
تا بگفت و گوی بیداری دَری * تو زگفتِ خواب بویی کی بَری
سَیْرِ بیرونیست قَول و فعلِ ما * سَیْرِ باطن هست بالای سما
حِسّ خشکی دید کز خشکی بزاد * عیسیِٔ جان پای بر دریا نهاد
سَیْرِ جسمِ خشك بر خشکی فتاد * سَیْرِ جان پا در دلِ دریا نهاد
چونك عمر اندر رهِ خشکی گذشت * گاه کوه و گاه دریا گاه دشت
آبِ حیوان ازکجا خواهی تو یافت * موجِ دریارا کجا خواهی شکافت
موجِ خاکی وهم و فهم و فکرِ ماست * موجِ آبی مَحْو و سُکْرست و فناست
تا درین سکری از آن سکری تو دُور * تا ازین مستی از آن جامی تو کور
گفت و گویِ ظاهر آمد چون غبار * مدّتی خاموش خُو کن هوش دار

مکرّر کردن مریدان که خلوت‌را بشکن،

جمله گفتند ای حکیمِ رَخْنه‌جُو * این فریب و این جفا با ما مگو

Heading: Bul. دفع کردن.
(٥٦٥) B Bul. وعظ و گفتار. C زبان گوش جو.   (٥٦٩) L و بیداری.
(٥٧١) AB در دریا.   (٥٧٣) B om. C چون عمر.   (٥٧٤) C باب حیوان.
L آب حیوانرا کجا.   (٥٧٥) A شکرست.   (٥٧٦) A شکری *bis.* L جامی نفور.
(٥٧٨) C وین جفا.

گاه نقشِ دیو و گه آدم کند * گاه نقشش شادی و گه غم کند
دست نی تا دست جنباند بدفع * نطق نی تا دَم زند از ضرّ و نفع
تو زقرآن باز خوان تفسیرِ بیت * گفت ایزد مَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْت
گر بپرّانیم تیر آن نی زماست * ما کمان و تیراندازش خداست
این نه جبر این معنیِ جبّاریست * ذکرِ جبّاری برای زاریست
زاریِ ما شد دلیلِ اضطرار * خجلتِ ما شد دلیلِ اختیار
گر نبودی اختیار این شرم چیست * وین دریغ و خجلت و آزرم چیست
زجرِ استادان و شاگردان چراست * خاطر از تدبیرها گردان چراست
ور تو گویی غافلست از جبرِ او * ماهِ حق پنهان شد اندر ابرِ او
هست این‌را خوش جواب ار بشْنوی * بگْذری از کفر و در دین بگْروی
حسرت و زاری گهِ بیماریست * وقتِ بیماری همه بیداریست
آن زمان که می‌شوی بیمار تو * می‌کنی از جُرم استغفار تو
می‌نماید بر تو زشتیِ گنه * می‌کنی نیّت که باز آیم بره
عهد و پیمان می‌کنی که بعد ازین * جز که طاعت نَبْوَدم کارِ گزین
پس یقین گشت این که بیماری ترا * می‌ببخشد هوش و بیداری ترا
پس بدان این اصل‌را ای اصل‌جُو * هرکرا دردست او بُردست بُو
هرکه او بیدارتر پُر دَرْدتر * هرکه او آگاه‌تر رُخ‌زَرْدتر
گر زجبرش آگهی زاریت کو * بینشِ زنجیرِ جبّاریت کو

---

(٦١٤) ABL Bul. در ضرّ. (٦١٥) L باز جو. (٦١٩) C خجلت آزرم.
(٦٢٠) Bul. استادان بشاگردان. (٦٢١) L Bul. پنهان کند در ابر او.
(٦٢٢) C در دین بگری. (٦٢٣) L Bul. که در بیماریست. (٦٢٤) A بیدار for بیمار.
(٦٢٦) L کاری. (٦٢٧) A بیداری for بیماری. A om. و.
(٦٣٠) L شادیت for زاریت. In L this verse is preceded by these two verses:

بسته در زنجیر شادی چون کند * چوب بشکسته عمادی چون کند
کی گرفتار بلا شادی کند * کی اسیر حبس آزادی کند

اعتراض مریدان بر خلوت وزیر،

جمله گفتند ای وزیر اِنکار نیست * گفتِ ما چون گفتنِ اغیار نیست
اشكِ دیده‌ست از فراقِ تو دوان * آه آهست از میانِ جان روان
طفل با دایه نه اِستیزد ولیك * گِرْید او گرچه نه بَد داند نه نیك
ما چو چنگیم و تو زخمه می‌زنی * زاری از ما نی تو زاری میکنی
ما چو نائیم و نوا در ما زِتست * ما چو کوهیم و صدا در ما زِتست
ما چو شطرنجیم اندر بُرد و مات * بُرد و ماتِ ما زِتست ای خوش صِفات
ما که باشیم ای تو مارا جانِ جان * تا که ما باشیم با تو در میان
ما عدمهاییم و هستیهای ما * تو وجودِ مُطْلَقی فانی‌نُما
ما همه شیران ولی شیرِ عَلَم * حَمْله‌شان از باد باشد دَم بدَم
حَمْله‌شان پیدا و ناپیداست باد * آنك ناپیداست از ما کم مباد
بادِ ما و بودِ ما از دادِ تُست * هستیِ ما جمله از ایجادِ تُست
لذّتِ هستی نمودی نیست‌را * عاشقِ خود کرده بودی نیست‌را
لذّتِ اِنعامِ خودرا وا مگیر * نُقل و باده و جامِ خودرا وا مگیر
ور بگیری کیست جُست و جُو کند * نقش با نقّاش چون نیرو کند
منگر اندر ما مکن در ما نظر * اندر اِکرام و سخای خود نگر
ما نبودیم و تقاضامان نبود * لطفِ تو ناگفتهٔ ما می‌شنود
نقش باشد پیشِ نقّاش و قلم * عاجز و بسته چو کودك در شکم
پیشِ قُدرت خلقِ جملهٔ بارگه * عاجزان چون پیشِ سوزن کارگه

Heading: A درخلوت. In C the Heading is erased. C in marg. لابه کردن مریدان وزیررا, and so L.
(٥٩٥) A حکیم for وزیر. (٥٩٦) A دیدست. AC اه اهست.
(٥٩٨) A و for نی. L تو پیدا میکنی. (٦٠١) AC ما کی باشیم.
(٦٠٣) A Bul. جمله‌شان. (٦٠٤) A Bul. جمله‌شان. ABL Bul. هرگز کم مباد.
(٦٠٧) L Bul. باده جام خودرا. (٦١٠) Bul. تقاضا ما نبود.

ولی عهد ساختن وزیر هر یك امیررا جدا جدا،

و آنگهانی آن امیران‌را بخواند * یك بیك تنها بهر یك حرف راند
گفت هر یك‌را بدین عیسوی * نایب حقّ و خلیفهٔ من توی
وآن امیران دگر اتباع تو * کرد عیسی جمله‌را اشیاع تو
هر امیری کو کشد گردن بگیر * یا بکُش یا خود همی‌دارش اسیر
لیك تا من زنده‌ام این وا مگو * تا نمیرم این ریاست‌را مجو
تا نمیرم من تو این پیدا مکن * دعویٔ شاهی و استیلا مکن
اینك این طومار و احکام مسیح * یك بیك بر خوان تو بر امّت فصیح
هر امیری‌را چنین گفت او جدا * نیست نایب جز تو در دین خدا
هر یکی‌را کرد او یك یك عزیز * هرچ آن‌را گفت این‌را گفت نیز
هر یکی‌را او یکی طومار داد * هر یکی ضدّ دگر بود المُراد
جملگی طومارها بُد مختلف * همچو شکل حرفها یا تا اَلِف
حکم این طومار ضدّ حکم آن * پیش ازین کردیم این ضدرا بیان

کشتن وزیر خویشتن‌را در خلوت،

بعد از آن چل روز دیگر در ببست * خویش کُشت و از وُجود خود برَست
چونك خلق از مرگِ او آگاه شد * بر سر گورش قیامت‌گاه شد
خلق چندان جمع شد بر گورِ او * مو کَنان جامه دَران در شورِ او
کآن عددرا هم خدا داند شمرد * از عرب وز تُرك وز رومی و کُرد

Heading: A هر یکی‌را.

(٦٥٤) Bul. ابن‌را مگو.   (٦٥٧) A یا رب for نایب.   (٦٥٩) A ضدّ دیگر.

(٦٦٠) BL Bul. متن آن طومارها. After this verse L adds:

ضد همدیگر زبایان تا بسر * شرح دادستیم این‌را ای پسر

بسته در زنجیر چون شادی کند * کی اسیرِ حبس آزادی کند
ور تو می‌بینی که پایت بسته‌اند * بر تو سرهنگانِ شه بنْشسته‌اند
پس تو سرهنگی مکن با عاجزان * زآنك نبْود طبع و خوی عاجز آن
چون تو جبرِ او نمی‌بینی مگو * ور همی‌بینی نشانِ دید کو
در هر آن کاری که مَیلستت بدآن * قدرتِ خودرا همی‌بینی عیان
در هرآن کاری که مَیْلت نیست و خواست * اندر آن جَبْری شدی کین از خداست
انبیا در کارِ دنیا جبری‌اند * کافران در کارِ عُقْبَی جبری‌اند
انبیارا کارِ عُقْبَی اختیار * جاهلان‌را کارِ دنیا اختیار
زآنك هر مرغی بسوی جنسِ خویش * می‌پرد او در پس و جان پیش پیش
کافران چون جنسِ سِجّین آمدند * سِجْنِ دنیارا خوش‌آیین آمدند
انبیا چون جنسِ عِلّیّین بُدند * سوی عِلّیّینِ جان و دل شدند
این سخن پایان ندارد لیك ما * باز گوییم آن تمامی قصّه‌را

نومید کردن وزیر مریدان‌را از رفض خلوت،

آن وزیر از اندرون آواز داد * کای مُریدان از من این معلوم باد
که مرا عیسی چنین پیغام کرد * کز همه یاران و خویشان باش فرد
رُوی در دیوار کن تنها نشین * وز وجودِ خویش هم خلوت گزین
بعد ازین دستوریِ گفتار نیست * بعد ازین با گفت و گویم کار نیست
الوَداع ای دوستان من مرده‌ام * رَخْت بر چارم فلك بر برده‌ام
تا بزیرِ چرخِ ناری چون حَطَب * من نسوزم در عنا و در عَطَب
پهلوی عیسی نشینم بعد ازین * بر فرازِ آسمانِ چارمین

(٦٣١) L om. (٦٣٤) L نشان ده دیده کو.
(٦٤١) Bul. بجان و دل. (٦٤٢) BL تمام.
Heading: A رفتن for رفض. After خلوت Bul. adds و دفع ایشان.
(٦٤٨) A Bul. بسوزم.

در معانی قِسمت و اَعداد نیست * در معانی تجزِیه و اَفراد نیست
اِتّحادِ یار با یاران خوش‌است * پایِ معنی گیر صورت سرکش‌است
صورتِ سرکش گدازان کن برنج * تا ببینی زیرِ او وحدت چو گنج
ور تو نگْدازی عنایتهای او * خود گدازد ای دلم مولای او
او نماید هم بدلها خویش‌را * او بدوزد خرقهٔ درویش‌را
منبسط بودیم و یك جوهر همه * بی سَر و بی پا بُدیم آن سَر همه
یك گهر بودیم همچون آفتاب * بی گره بودیم و صافی همچو آب
چون بصورت آمد آن نورِ سَرَه * شد عدد چون سایهای کنگره
کنگره ویران کُنید از منْجَنیق * تا رود فرق از میانِ این فریق
شرحِ این‌را گفتمی من از مِری * لیك ترسم تا نلغزد خاطری
نکتها چون تیغِ پولادست تیز * گر نداری تو سپر واپس گریز
پیشِ این الماس بی اِسْپَر میا * کز بریدن تیغ‌را نبْود حیا
زین سبب من تیغ کردم در غلاف * تا که کژخوانی نخواند بر خلاف
آمدیم اندر تمامیِ داستان * وز وفادارئِ جمعِ راستان
کز پسِ این پیشوا بر خاستند * بر مقامش نایبی می‌خواستند

منازعت امرا در ولی عهدی،

یك امیری زآن امیران پیش رفت * پیشِ آن قومِ وفااندیش رفت
گفت اینك نایبِ آن مرد من * نایبِ عیسی منم اندر زمن
اینك این طومارِ برهانِ منست * کین نیابت بعد ازو آنِ منست
آن امیرِ دیگر آمد از کمین * دعوئِ او در خلافت بُد همین

---

(٦٨٢) L یار یارانرا. C و صورت. (٦٨٣) A گذاران. (٦٨٤) AL نگذاری. AL گذارد. (٦٨٥) L او بدزدد. (٦٨٦) Bul. و یك گوهر. C بودیم for بدیم. (٦٩٣) L نخوانی. (٦٩٤) Bul. تمام.

Heading: Bul. در ولی عهدیکه ولی عهد منم دیگر نیست.

خاكِ او کردند بر سرهای خویش * دردِ او دیدند درمان جای خویش
آن خلایق بر سرِ گورش مهی * کرده خون‌را از دو چشمِ خود رهی

طلب کردن امّت عیسی علیه السلام از امرا که ولی عهد از شما کدامست ،

بعدِ ماهی گفت خلقی ای مهتران * از امیران کیست بر جایش نشان
تا بجای او شناسیمش امام * دست و دامن‌را بدستِ او دهیم
چونك شد خورشید و مارا کرد داغ * چاره نبود بر مقامِ او چراغ
چونك شد از پیشِ دیده وصلِ یار * نایبی باید ازومان یادگار
چونك گُل بگْذشت و گُلشن شد خراب * بویِ گُل‌را از که یابیم از گُلاب
چون خدا اندر نیاید در عیان * نایبِ حقّ اند این پیغمبران
نه غلط گفتم که نایب با منوب * گر دو پنداری قبیح آید نه خوب
نه دو باشد تا توی صورت‌پرست * پیشِ او یك گشت کز صورت برَست
چون بصورت بنْگری چشمِ تو دُست * تو بنورش در نگر کز چشم رُست
نورِ هر دو چشم نتْوان فرق کرد * چونك در نورش نظر انداخت مرد
ده چراغ ار حاضر آید در مکان * هر یکی باشد بصورت غیرِ آن
فرق نتْوان کرد نورِ هر یکی * چون بنورش رُوی آری بی شکی
گر تو صد سیب و صد آبی بشْمری * صد نماند یك شود چون بفْشری

(٦٦٦) Bul. درمانهای خویش. (٦٦٧) After this verse L Bul. add:

جمله از درد فراقش در فغان * هم شهان و هم مهان و هم کهان

(٦٦٨) ABL Bul. بعد ماهی خلق گفتند ای مهان. (٦٦٩) B Bul. امیم.

(٦٧٠) L چاره نبود بر مقامش از چراغ, and so Bul., which has جز instead of از.

(٦٧٢) A از کی یابیم. (٦٧٤) ABL Bul. پیغامبران. (٦٧٦) AL بنگری چشمت دو است. B Bul. دوست for دُست. L در نگر کآن یك تو است. A در نگر چون در تو است.

(٦٧٧) After this verse Bul. adds the Heading در بیان آنکه لا نفرق بین احد من رسله که جمله پیغمبران حقند. (٦٨٠) AL صد نماید. C. نماند, altered to نماید.

نارِ خندان باغرا خندان کند * صحبتِ مردانت از مردان کند
گر تو سنگِ صخره و مرمر شوی * چون بصاحب دل رسی گوهر شوی
مِهرِ پاکان در میانِ جان نشان * دل مده اِلاّ بمِهرِ دلخوشان
کوی نومیدی مرو اومیدهاست * سوی تاریکی مرو خورشیدهاست
دل ترا در کوی اهلِ دل کشد * تن ترا در حبسِ آب و گِل کشد
هین غذای دل بده از همدلی * رو بجو اقبال‌را از مُقبِلی

تعظیم نعت مصطفی علیه السلام که مذکور بود در انجیل،

بود در انجیل نامِ مُصْطَفَی * آن سرِ پیغمبران بحرِ صفا
بود ذکرِ حِلْیها و شکلِ او * بود ذکرِ غَزْو و صَوْم و اکلِ او
طایفهٔ نصرانیان بهرِ ثواب * چون رسیدندی بدآن نام و خطاب
بوسه دادندی بر آن نامِ شریف * رُو نهادندی بدآن وصفِ لطیف
اندرین فتنه که گفتیم آن گروه * ایمن از فتنه بُدند و از شِکوه
ایمن از شرِّ امیران و وزیر * در پناهِ نامِ احمد مستجیر
نسلِ ایشان نیز هم بسیار شد * نورِ احمد ناصر آمد یار شد
وآن گروهِ دیگر از نصرانیان * نامِ احمد داشتندی مستهان
مستهان و خوار گشتند از فِتَن * از وزیرِ شوم‌رایِ شوم‌فن

(۷۲۱) After this verse Bul. adds:

بی گمان از صحبت مرد خدا * فتح باشد تقویٔ خیر بقا

(۷۲۴) L کامیدهاست. Bul. امیدهاست. (۷۲۶) After this verse Bul. adds:

باش دامنگیر اهل دل که تا * همّتش بخشد ترا عزّ و علا

(۷۲۷) ABCL پیغامبران. (۷۲۸) L حُلیها. (۷۲۹) C رو نهادندی بدآن نام و خطاب, corr. in marg. (۷۳۰) B بدآن نام. B بر آن وصف. (۷۳۱) C کی گفتیم. (۷۳۴) Bul. om. و before آن گروه. In the second hemistich L has از پی طومارهای کژبیان. After this verse L adds:

نام احمد داشتندی مستهان * هم مخبّط دینشان و حکمشان

(۷۳۵) B گشته. Bul. و شوم فن. In L the two hemistichs are transposed.

از بغل او نیز طوماری نمود * تا بر آمد هر دورا خشمِ جهود
آن امیرانِ دگر یك یك قطار * بر کشیده تیغهای آبدار
هر یکی‌را تیغ و طوماری بدست * درهم افتادند چون پیلانِ مست
صد هزاران مردِ ترسا کُشته شد * تا زسَرهای بریده پُشته شد
خون روان شد همچو سیل از چپّ و راست * کوه کوه اندر هوا زین گَرد خاست
تخمهای فتنها کو کِشته بود * آفتِ سَرهای ایشان گشته بود
جَوْزها بشْکست و آن کآن مغز داشت * بعدِ کُشتن روحِ پاكِ نغز داشت
کُشتن و مردن که بر نقشِ تنست * چون انار و سیب‌را بشْکستنست
آنچ شیرینست آن شد ناردانگ * وآنك پوسیده‌ست نبْود غیرِ بانگ
آنچ با معنیست خود پیدا شود * وآنچ پوسیده‌ست آن رُسوا شود
رَو بمعنی کوش ای صورت‌پرست * زانك معنی بر تنِ صورت پرَست
همنشینِ اهلِ معنی باش تا * هم عطا یابی و هم باشی فَتا
جانِ بی معنی درین تن بی خلاف * هست همچون تیغِ چوبین در غلاف
تا غلاف اندر بود با قیمتست * چون برون شد سوختن‌را آلتست
تیغِ چوبین‌را مبَر در کارزار * بنْگر اوّل تا نگردد کار زار
گر بود چوبین بِرَوْ دیگر طلب * ور بود الماس پیش آ با طرب
تیغ در زرّادخانهٔ اولیاست * دیدنِ ایشان شمارا کیمیاست
جملهٔ دانایان همین گفته همین * هست دانا رَحْمَةً لِلْعَالَمِین
گر اناری می‌خَری خندان بخَر * تا دهد خنده زدانهٔ او خبر
ای مبارك خنده‌اش کو از دهان * می‌نماید دل چو دُرّ از دُرْجِ جان
نا مبارك خندهٔ آن لاله بود * کز دهانِ او سیاهئ دل نمود

(۷۰٤) A کو بکوه اندر هوا. (۷۰٥) A originally فتنه. (۷۰٦) Bul. om. و after بشْکست. (۷۰۸) Bul. آنکه شیرینست. AL Bul. او شد ناردانگ. B باشد ناردانگ. (۷۰۹) Bul. وآنکه پوسیده‌ست. A خود رسوا. BL Bul. او رسوا. (۷۱۰) Bul. سر for تن. (۷۱٥) A گر بود الماس.

اختـرانـنـد از وراے اختران * که احتراق و نَحْس نبْود انـدر آن
سایـران در آسمـانهـای دگـر * غیرِ این هفت آسمانِ مُشْتَهَر
راسخـان در تـابِ انوارِ خـدا * نی بهم پیوسته نی از هم جدا
هرك باشـد طالعِ او آن نجوم * نفسِ او کُفّـار سوزد در رُجوم
خشمِ مِـرّیخی نباشـد خشمِ او * مُنْقَلِب‌رَو غالـب و مغـلوب‌خُـو
نورِ غالب ایمن از نقص و غَسَق * در میـانِ اِصْبَعَیْنِ نورِ حق
حق فشانـد آن نوررا بر جانهـا * مُقْبِلان بـر داشتـه دامـانهـا
وآن نثـارِ نوررا او یـافتـه * روے از غیـرِ خـدا بـر تـافتـه
هرکرا دامانِ عشقی نـابُـده * زآن نثـارِ نور بی بهـره شـده
جُزْوهـارا رُوبهـا سوے کُلست * بلبلان‌را عشق‌بازے بـا گُلست
گاورا رنگ از برون و مـردرا * از درون جُو رنگِ سرخ و زردرا
رنگهـای نیك از خُمِّ صفاست * رنگِ زشتان از سیاهابـهٔ جفاست
صِبْغَـةَ ٱللهِ نـامِ آن رنگِ لطیف * لَعْنَـةُ ٱللهِ بُویِ آن رنگِ کثیف
آنچ از دریـا بـدریـا می‌رود * از همآنجـا کآمـد آنجـا می‌رود
از سـرِ کُـه سیلهـاے تیـزرَو * وز تنِ مـا جانِ عشق‌آمیـزرَو

آتش کردن پادشاه جهود و بت نهادن پهلوی آتش که هرك این بت‌را سجود کرد از آتش برست،

آن جهودِ سگ ببین چه رای کرد * پهلوے آتش بتی بـر پـای کرد
کآنك این بت‌را سجود آرد بِرَست * ورنـه آرد در دلِ آتش نشست

(٧٥٤) A کاختران نحس. Bul. کاحتراق. (٧٥٥) B Bul. هفت آسمان نامور.
(٧٥٧) A Bul. طالع او زآن نجوم. (٧٥٨) A چشم مرّیخی. B منقلب‌رَو as in text. A مغلوب جو. (٧٥٩) Bul. نقص غسق. (٧٦١) C وا یافته. (٧٦٤) L جون for جو. Bul. دان. (٧٦٦) B Bul. این رنگ کثیف. (٧٦٧) Bul. آنچه این دریا.
(٧٦٨) L وز تن ما جانهای خوب نو. (٧٧٠) A ورنه از دود دل آتش نرست.

هر مخبّط دینشان و حُکمشان * از پیِ طومارهای کژبیان
نامِ احمد این چنین یاری کند * تا که نورش چون نگه‌داری کند
نامِ احمد چون حصاری شد حَصین * تا چه باشد ذاتِ آن رُوحِ اَلْأَمین

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاك دین عیسی سعی می‌نمود،

بعد زین خون‌ریزِ درمان ناپَذیر * کاندر افتاد از بلای آن وزیر
یك شهِ دیگر زنسلِ آن جهود * در هلاكِ قومِ عیسی رُو نمود
گر خبر خواهی ازین دیگر خروج * سُوره بر خوان وَٱلسَّمَا ذَاتِ ٱلْبُرُوج
سُنّتِ بَد کز شهِ اوّل بزاد * این شهِ دیگر قَدَم در وی نهاد
هرك او بنْهاد ناخوش سُنّتی * سوی او نفرین رود هر ساعتی
نیکوان رفتند و سنّتها بماند * وز لئیمان ظلم و لعنتها بماند
تا قیامت هرك جنسِ آن بَدان * در وجود آید بود رُویش بدآن
رگ رگست این آبِ شیرین وآبِ شور * در خلایق می‌رود تا نفخِ صور
نیکوانرا هست میراث از خوش آب * آن چه میراثست أَوْرَثْنَا ٱلْکِتَاب
شد نیازِ طالبان ار بنگرے * شعلها از گوهرِ پیغمبرے
شعلها با گوهران گردان بود * شعله آن جانب رود هم کآن بود
نورِ روزن گِردِ خانه می‌دود * زآنك خور بُرجی ببُرجی می‌رود
هرکرا با اخترے پیوستگیست * مر ورا با اخترِ خود هم‌تگیست
طالعش گر زُهره باشد در طرب * میلِ کُلّی دارد و عشق و طلب
ور بود مِرّیخیِ خون‌ریزخو * جنگ و بُهْتان و خصومت جوید او

(۷۳٦) L om. (۷۳۷) Suppl. in marg. C. (۷۳۸) AB روح امین.
Heading: A هلاك کردن قوم عیسی.
(۷۳۹) AB اندر افتاد. In ABCL Bul. this verse precedes the Heading.
(٦٤٢) A آن شه دیگر. B Bul. بر وی نهاد. (۷٤٥) B جنس این بدان.
(۷٤٦) A Bul. شیرین آب شور. (٦٤٨) BC پیغامبری.
(۷٥۱) C با اختران خود. (۷٥۴) A جو for خو.

بسخن آمدن طفل در میان آتش و تحریض کردن خلق‌را در افتادن بآتش،

یك زنی با طفل آورد آن جهود * پیشِ آن بت وآتش اندر شعله بود
طفل ازو بسْتَد در آتش در فکند * زن بترسید و دل از ایمان بکند
خواست تا او سجده آرد پیشِ بُت * بانگ زد آن طفل كاِنّی لَمْ اَمُت
اندر آ ای مادر اینجا من خَوَشم * گرچه در صورت میانِ آتَشم
چشم‌بندست آتش از بهرِ حجاب * رحمتست این سر بر آورده زجَیْب
اندر آ مادر ببین برهانِ حق * تا ببینی عشرتِ خاصّانِ حق
اندر آ و آب بین آتش‌مثال * از جهانی کآتشست آبش مثال
اندر آ اسرارِ ابراهیم بین * کو در آتش یافت سرو و یاسمین
مرگ می‌دیدم گهِ زادنِ زتو * سخت خوفم بود افتادن زتو
چون بزادم رَستم از زندانِ تنگ * در جهانی خوش‌هوای خوب‌رنگ
من جهان‌را چون رَحِم دیدم کنون * چون درین آتش بدیدم این سکون
اندرین آتش بدیدم عالَمی * ذرّه ذرّه اندرو عیسی‌دَمی

Heading: AB طفل کوچك. A تحریص. Bul. has (and so L): آوردن پادشاه جهود زنی با طفل کوچك و انداختن آن طفل‌را در آتش و بسخن آمدن آن طفل و تحریص کردن خلق‌را در افتادن باآتش. (۷۸۳) A پیش این بت. B وآتش و افروغ و دود. After this verse L adds:

گفت ای زن پیش این بت سجده کن * ورنه در آتش بسوزی بی سخن
بود آن زن پاك‌دین مومنه * سجدهٔ بت می‌نکرد آن موقنه

Bul. adds:

گفت در پیش صنم باش سجده بر * تا ترا ناید ز آتش هیچ ضرر
بود زن ز اصحاب ایمان و یقین * کرد اعراض از سجود آن همین

(۷۸۴) A بستاند و در آتش فکند. (۷۸۵) ABL Bul. إِنّی. (۷۸۷) B Bul. از بهر حجیب. (۷۸۹) L کآتشست از وی مثال. (۷۹۰) Bul. ببین. (۷۹۲) AB Bul. جهان. (۷۹۳) B Bul. این جهان‌را and so C originally.

چون سزای این بتِ نَفْس او نداد * از بتِ نفسش بتی دیگر بزاد
مادرِ بتها بتِ نفسِ شماست * زآنك آن بت مار و این بت اژدهاست
آهن و سنگست نفس و بت شرار * آن شرار از آب می‌گیرد قرار
سنگ و آهن زآب کی ساکن شود * آدمی با این دو کی ایمن بود
بت سیاهآبه‌ست اندر کوزهٔ * نفس مر آبِ سیه‌را چشمهٔ
آن بتِ منحوت چون سیلِ سیا * نفسِ بتگر چشمهٔ پُر آب ورا
صد سَبورا بشْکند یك پاره سنگ * وآب چشمه می‌زهاند بی درنگ
بت شکستن سهل باشد نیك سهل * سهل دیدن نفس‌را جهلست جهل
صورتِ نفس ار بجویی ای پسر * قصّهٔ دوزخ بخوان با هفت در
هر نَفَس مکری و در هر مکر زآن * غرقه صد فرعون با فرعونیان
در خدای موسی و موسی گریز * آبِ ایمان‌را زفرعونی مریز
دست‌را اندر اَحَد واحْمَد بزن * ای برادر وا رَه از بُو جَهْلِ تن

(۷۷۱) Bul. او بداد. A بت دیگر.   (۷۷۲) C و این نفس اژدهاست, with بت written above نفس,   (۷۷۳) A و نفس بت شرار. After this verse L adds (and so Bul. after v. ۷۷٤):

سنگ و آهن در درون دارند نار * آبرا بر نارشان نبود گذار
آب چون نار برون‌را می‌کشد * در درون سنگ و آهن کی رود

(۷۷٤) After this verse L adds (and so Bul.):

سنگ و آهن چشمهٔ نارند و دود * قطرهاشان کفر ترسا و جهود
آب خمّ و کوزه گر فانی شود * آب چشمه تا ابد باقی بود

(۷۷۵) L Bul. سیاه آبست. ABL Bul. در کوزه نهان, and so C in marg. ABL Bul. چشمه دان, and so C in marg.

(۷۷٦) C بت درون کوزه چون آب سیا * نفس شومت چشمهٔ آن آب‌را

The verse in the text is written in marg. C. ABCL Bul. سیل سیاه. A بر آب و راه. B بر آب راه. CL Bul. بر شاه‌راه. After this verse Bul. adds the verse which stands in C. Bul. has آب سیاه and آن آب راه.

(۷۷۷) AL می رهاند.   (۷۷۸) Bul. جهلست و جهل.

(۷۸۰) A هر نفس مکری و هر مکری از آن, but originally هر مکر از آن.

کژ ماندن دهان آن مرد کی نام محمّدرا علیه السلام بتسخر خواند ،

آن دهان کژ کرد و از تَسْخَر بخواند * نامِ احمدرا دهانش کژ بماند
باز آمد کای محمّد عفو کن * ای ترا اَلْطافِ علمِ مِنْ لَدُن
من ترا افسوس می‌کردم زجهل * من بُدم افسوس‌را منسوب و اهل
چون خدا خواهد که پردهٔ کس دَرَد * مَیْلش اندر طعنهٔ پاکان بَرَد
چون خدا خواهد که پوشد عیبِ کس * کم زند در عیبِ معیوبان نَفَس
چون خدا خواهد که‌مان یاری کند * مَیلِ مارا جانبِ زاری کند
ای خُنُك چشمی که آن گریانِ اوست * ای همایون دل که آن بریانِ اوست
آخرِ هر گریه آخر خنده‌ایست * مردِ آخربین مبارك بنده‌ایست
هرکجا آبِ روان سبزه بود * هرکجا اشکی دوان رحمت شود
باش چون دولاب نالان چشم‌تر * تا زصَحْنِ جانت بر رُوید خُضَر
اشك خواهی رحم کن بر اشك‌بار * رحم خواهی بر ضعیفان رحم آر

عتاب کردن آتش‌را آن پادشاه جهود ،

رُو بآتش کرد شه کای تُنْدخو * آن جهان‌سوزِ طبیعی خُوت کو
چون نمی‌سوزی چه شد خاصیّتت * یا زبختِ ما دگر شد نیّتت

(۸۱۲) ABL Bul. مر محمّدرا دهانش, and so corr. in C.
(۸۱۴) B الطاف و علم.   (۸۱۵) Suppl. in marg. C. L دست اندر طعنهٔ پاکان زند.
(۸۱۶) ABL Bul. ور خدا, and so corr. in C.   (۸۱۸) Bul. وی همایون.
(۸۱۹) A است for ایست *bis*.   (۸۲۰) A هرکجا آن رو و آن سیرت بود. B Bul. اشك روان. L روان.   (۸۲۱) After this verse L adds:

مرحمت فرمود سیّد عفو کرد * پس زجرأت توبه کرد آن روی‌زرد

(۸۲۲) L رحم for اشك. L لطف کن.   (۸۲۳) L کرد شاه تندخو. A ای جهان‌سوز و طبیعی and so L, which om. و. B وی جهان‌سوز.

نك جهانِ نیست‌شکلِ هست‌ذات * وآن جهانِ هست‌شکلِ بی ثبات
اندر آ مادر بحقِّ مادری * بین که این آذر ندارد آذری
اندر آ مادر که اقبال آمدست * اندر آ مادر مده دولت زِدست
قدرتِ آن سگ بدیدی اندر آ * تا ببینی قدرتِ لطفِ خدا
من زرحمت می‌کشانم پایِ تو * کز طرب خود نیستم پروای تو
اندر آ و دیگران‌را هم بخوان * کاندر آتش شاه بنْهادست خوان
اندر آیید ای مسلْمانان همه * غیرِ این عَذْبی عَذابست آن همه
اندر آیید ای همه پروانه‌وار * اندرین بَهْره که دارد صد بَهار
بانگ می‌زد در میانِ آن گروه * پُر همی‌شد جانِ خلقان از شِکوه
خلق خودرا بعد از آن بی‌خویشتن * می‌فگندند اندر آتش مرد و زن
بی موکَّل بی کَشِش از عشقِ دوست * زآنك شیرین کردنِ هر تلخ ازوست
تا چنان شد کآن عوانان خلق‌را * منع می‌کردند کآتش در میا
آن یهودی شد سِیَه‌رُو و خَجِل * شد پشیمان زین سبب بیماردل
کاندر ایمان خلق عاشقتر شدند * در فنای جسم صادقتر شدند
مکرِ شیطان هم درو پیچید شُکر * دیو هم خودرا سِیَه‌رُو دید شُکر
آنچ می‌مالید در رُویِ کَسان * جمع شد در چهرهٔ آن ناکس آن
آنك می‌درّید جامهٔ خلق چُست * شد دریده آنِ او ایشان دُرُست

---

(٧٩٥) B Bul. یك for نك. (٧٩٦) In Bul. this and the following verse are transposed. (٧٩٨) AL Bul. قدرت و لطف.
(٧٩٩) AL می‌گشایم. A بر بای for پروای. (٨٠٠) A بخوان.
(٨٠١) ABL Bul. غیر عذب دین, and so C in marg.
(٨٠٣) L اندر این آتش. C صد هزار. (٨٠٤) A بعد ازین.
(٨٠٧) L آن جهودك. A سیه روز. (٨٠٩) AL دیو خودرا هم.
(٨١٠) L آن ناکسان. (٨١١) B وایشان. L وآنها.

وآن سببها کانبیارا رَهْبَرست * آن سببها زین سببها برترست
این سبب‌را آن سبب عامل کند * باز گاهی بی بَر و عاطل کند
این سبب‌را مَحْرَم آمد عقلها * وآن سببهاراست محرم انبیا
این سبب چه بْوَد بتازی گو رَسَن * اندرین چَه این رسن آمد بفن
گردشِ چرخه رسن‌را علّتست * چرخه‌گردان‌را ندیدن زَلّتست
این رسنهای سببها در جهان * هان و هان زین چرخِ سرگردان مدان
تا نمانی صِفْر و سرگردان چو چرخ * تا نسوزی تو زبی‌مغزی چو مَرْخ
باد آتش می‌شود از امرِ حق * هر دو سرمست آمدند از خمرِ حق
آبِ حِلم و آتشِ خشم ای پسر * هم زحق بینی چو بگْشایی بصر
گر نبودی واقف از حق جانِ باد * فرق کی کردی میانِ قومِ عاد

قصّهٔ باد که در عهد هود علیه السلام قوم عادرا هلاك کرد،

هود گِردِ مومنان خطّی کشید * نرم می‌شد باد کانجا می‌رسید
هرك بیرون بود زآن خط جمله‌را * پاره پاره می‌سُکُست اندر هوا
همچنان شَیْبانِ راعی می‌کشید * گِرد بر گِردِ رمه خطّی پدید
چون بجُمعه می‌شد او وقتِ نماز * تا نیارد گرگ آنجا تُرکتاز
هیچ گرگی در نرفتی اندر آن * گوسفندی هم نگشتی زآن نشان
بادِ حرصِ گرگ و حرصِ گوسفند * دایرهٔ مردِ خدارا بود بند
همچنین بادِ اجل با عارفان * نرم و خوش همچون نسیمِ یُوسُفان

(٨٤٤) AB Bul. رهبرند. AB Bul. برترند. (٨٤٥) In Bul. verse ٨٤٦ precedes verse ٨٤٥. L بی پر. Bul. میبرد for بی بر و. (٨٤٨) L چرخ for چرخه *bis*. Bul. ذلت است. (٨٤٩) Bul. هان هان. A این for زین.

Heading: Suppl. in marg. C.

(٨٥٥) ABL میگسست. Bul. می شکست. (٨٥٦) ABL Bul. همچنین.

(٨٥٧) A می شد از وقت. A گرگ‌تاز. Bul. ترك و تاز. (٨٥٨) C originally نیامد, but نرفتی written above. L نیامد (٨٦٠) L نسیم گلستان. Bul. نسیم بوستان.

می‌نبخشایی تو بر آتش‌پرست * آنك نپْرستد ترا او چون بِرَست
هرگز ای آتش تو صابر نیستی * چون نسوزی چیست قادر نیستی
چشم‌بندست این عجب یا هوش‌بند * چون نسوزد آتش‌افروزِ بلند
جادُوی کردت کسی یا سیمیاست * یا خلافِ طبعِ تو از بختِ ماست
گفت آتش من همانم آتشم * اندر آ تا تو ببینی تابشم
طبعِ من دیگر نگشت و عنصرم * تیغِ حقّم هم بدستوری بُرَم
بر درِ خرگه سگانِ تُرکمان * چاپلوسی کرده پیشِ میهمان
ور بخرگه بگْذرد بیگانه‌رُو * حمله بیند از سگان شیرانه او
من زسگ کم نیستم در بندگی * کم ز تُرکی نیست حق در زندگی
آتشِ طبعت اگر غمگین کند * سوزش از امرِ ملیكِ دین کند
آتشِ طبعت اگر شادی دهد * اندرو شادی ملیكِ دین نهد
چونك غم بینی تو استغفار کن * غم بامرِ خالق آمد کارکُن
چون بخواهد عینِ غم شادی شود * عینِ بندِ پای آزادی شود
باد و خاك و آب و آتش بنده‌اند * با من و تو مرده با حق زنده‌اند
پیشِ حقّ آتش همیشه در قیام * همچو عاشق روز و شب پیچان مدام
سنگ بر آهن زنی بیرون جهد * هم بامرِ حق قدم بیرون نهد
آهن و سنگِ ستم برهم مزن * کین دو می‌زایند همچون مرد و زن
سنگ و آهن خود سبب آمد ولیك * تو ببالاتر نگر ای مردِ نیك
کین سبب‌را آن سبب آورد پیش * بی سبب کَی شد سبب هرگز زخویش

(٨٣٥) C in marg. آنك او نپرستدت او چون برست.
(٨٣٧) ABL Bul. چون نسوزاند چنین شعلهٔ بلد, and so C in marg.
(٨٣٨) Bul. جادویی. (٨٣٩) AB Bul. همانم ای شمن. L تو تا به بینی. AB Bul. ببینی تاب من. (٨٤١) L رِخرگه. (٨٤٤) B om. (٨٤٥) L زشاه دین جهد.
(٨٤٩) پیچان is unpointed in A, and the reading of BC is doubtful. L بی جان. Bul. بیجان. (٨٥١) AB Bul. آهن مس و هوا برهم مزن. A همچو.
(٨٥٣) AB کین سبب‌را زآن مسبب.

آتشی بودند مومن‌سوز و بس * سوخت خودرا آتش ایشان چو خس
آنك بودست أُمُّهُ ٱلْهاوِيَه * هاویه آمد مر اورا زاویه
مادر فرزند جویان ویست * اصلها مر فرعهارا در پیست
آب اندر حوض اگر زندانیست * باد نشْفش میکند کارکانیست
میرهاند میبرد تا معدنش * اندك اندك تا نبینی بُرْدنش
وین نفس جانهای مارا همچنان * اندك اندك دزدد از حبس جهان
تا إِلَيْهِ يَصْعَدُ اطْيابُ ٱلْكَلِمِ * صاعِدًا مِنّا إِلَى حَيْثُ عَلِم
تَرْتَقِي أَنْفاسُنا بِٱلْمُنْتَقَى * مُتْحَفًا مِنّا إِلَى دارِ ٱلْبَقا
ثُمَّ تأْتِينا مُكافاتُ ٱلْمَقال * ضِعْفُ ذاكَ رَحْمَةً مِنْ ذِي ٱلْجَلال
ثُمَّ يُلْجِينا إِلَى أَمْثالِها * كَيْ يَنالَ ٱلْعَبْدُ مِمّا نالَها
هٰكَذَى تَعْرُجْ وَتَنْزِلْ دايِما * ذا فَلا زِلْتَ عَلَيْهِ قايِما
پارسی گوییم یعنی این کشش * زان طرف آید که آمد آن چشش
چشم هر قومی بسویی مانده‌است * کان طرف یك روز ذوقی رانده‌است
ذوق جنس از جنس خود باشد یقین * ذوق جزو از کلّ خود باشد ببین
یا مگر آن قابل جنسی بود * چون بدو پیوست جنس او شود
همچو آب و نان که جنس ما نبود * گشت جنس ما و اندر ما فزود
نقش جنسیّت ندارد آب و نان * زاعتبار آخر آنرا جنس دان
ور زغیر جنس باشد ذوق ما * آن مگر مانند باشد جنس را
آنك مانندست باشد عاریت * عاریت باقی نماند عاقبت

---

(٨٧٦) L و پس. L سوخت خود آتش مر ایشانرا. (٨٧٧) In CL the hemistichs are transposed, but corr. in marg. C. (٨٧٩) ABL Bul. آبها در حوض, and so in marg. C. A باد بیستش می‌کند کان کانیست. L کان کانیست.
(٨٨٢) L یرتقی. L بالمرتقی. B مُتْحِفاً. C دار الفنا, corr. in marg.
(٨٨٤) BC ضعفَ. (٨٨٦) C دایمًا. AB قایمًا. (٨٨٩) B باشد خود یقین.
(٨٩٠) A تا مگر. A جنسی او. (٨٩٢) A زبهر جنس. L بغیر جنس.
(٨٩٤) B مانندست. A و باشد.

آتش ابراهیم‌را دندان نزد * چون گزیدهٔ حق بود چونش گزد
زآتش شهوت نزورید اهل دین * باقیان‌را برده تا قعر زمین
موج دریا چون بامر حق بتاخت * اهل موسی‌را ز قبطی وا شناخت
خاك قارون‌را چو فرمان در رسید * با زر و تختش بقعر خود کشید
آب و گل چون از دم عیسی چرید * بال و پر بگشاد مرغی شد پرید
هست تسبیحت بخار آب و گل * مرغ جنّت شد زنفخ صدق دل
کوه طور از نور موسی شد برقص * صوفئ کامل شد و رست او زنقص
چه عجب گر کوه صوفی شد عزیز * جسم موسی از کلوخی بود نیز

طنز و انکار کردن پادشاه جهود و قبول ناکردن نصیحت خاصّان خویش ،

این عجایب دید آن شاه جهود * جز که طنز و جز که انکارش نبود
ناصحان گفتند از حد مگذران * مرکب استیزه‌را چندین مران
ناصحان‌را دست بست و بند کرد * ظلم‌را پیوند در پیوند کرد
بانگ آمد کار چون اینجا رسید * پای دار ای سگ که قهر ما رسید
بعد از آن آتش چهل گز بر فروخت * حلقه گشت و آن جهودانرا بسوخت
اصل ایشان بود زآتش ابتدا * سوی اصل خویش رفتند انتها
هم زآتش زاده بودند آن فریق * جزوهارا سوی کل آمد طریق

(٨٦٢) C بروزید اهل دین, and in marg. نسوزید. ABL Bul. نسوزد.

(٨٦٣) C بامر حق بتافت. C وا شنافت. (٨٦٥) A و مرغی شد بدید. B و مرغی شد برید. (٨٦٦) ABL Bul. زنفخ.

Heading: C om. جهود. L ناصحان خویش. B Bul. ناصحان و خاصان. In B the Heading follows v. ٨٦٩. In C it comes after v. ٨٧٢, but the error is rectified in marg. (٨٧٤) ABL Bul. بود آتش. L زابتدا.

(٨٧٥) ABL Bul. باشد طریق and so corr. in C.

در حذر شوریدنِ شور و شَرست * رَوْ توکّل کن توکّل بهترست
با قضا پنجه مزن ای تُند و تیز * تا نگیرد هم قضا با تو ستیز
مرده باید بود پیشِ حکمِ حق * تا نیاید زخم از رَبِّ ٱلْفَلَق

ترجیح نهادن شیر جهد و اکتساب‌را بر توکّل و تسلیم،

گفت آری گر توکّل رَهْبَرست * این سَبَب هم سُنّتِ پیغمبرست
گفت پیغمبر بآوازِ بلند * با توکّل زانوی اُشتر ببند
رمزِ ٱلْکاسِبْ حَبیبُ ٱللّه شنو * از توکّل در سبب کاهل مشو

ترجیح نهادن نخچیرانِ توکّل‌را بر اجتهاد،

قوم گفتندش که کسب از ضعفِ خَلْق * لقمهٔ تزویر دان بر قدرِ حلْق
نیست کسبی از توکّل خوبتر * چیست از تسلیم خود محبوبتر
بس گریزند از بلا سوی بلا * بس جهند از مار سوی اژدها
حیله کرد اِنسان و حیله‌ش دام بود * آنك جان پنداشت خون‌آشام بود
در ببست و دشمن اندر خانه بود * حیلهٔ فرعون زین افسانه بود
صد هزاران طفل کُشت آن کینه‌کَش * وآنك او میجُست اندر خانه‌اش
دیدهٔ ما چون بسی علّت دروست * رَوْ فنا کن دیدِ خود در دیدِ دوست
دیدِ مارا دیدِ او نعْمَ ٱلْعِوَض * یابی اندر دیدِ او کُلِّ غَرَض

(۹۱۱) B پیش امر حق.
Heading: B جهدرا بر توکّل. B om. و تسلیم.
(۹۱۲) BC پیغامبرست. After this verse L adds:

در توکّل جهد و کسب اولیترست * تا حبیب حق شوی وین بهترست

Bul. adds:

در توکّل جهد و کسب خوبتر عیان * که حبیب حق شوی تو بیگمان

(۹۱۳) ABC پیغامبر. (۹۱۵) L سبب از ضعف. L لقمهٔ هر شخص
(۹۲۲) L او دید مارا کرد. Bul. کلّی غرض.

مرغ‌را گر ذوق آید از صفیر * چونک جنسِ خود نیابد شد نفیر
تشنه‌را گر ذوق آید از سراب * چون رسد در وی گریزد جوید آب
مُفْلسان گر خوش شوند از زرِّ قَلْب * لیك آن رُسوا شود در دارِ ضَرْب
تا زَرْاندودیت از رَه نفْگند * تا خیالِ کژ ترا چَه نفْگند
از کَلیله باز جُو آن قصّه‌را * واندر آن قصّه طلب کن حصّه‌را

بیان توکّل و ترك جهد گفتن نخچیران بشیر،

طایفهٔ نخچیر در وادئ خَوش * بوده‌اند از شیر اندر کَش‌مَکَش
بس که آن شیر از کمین در می‌ربود * آن چَرا بر جمله ناخوش گشته بود
حیله کردند آمدند ایشان بشیر * کز وظیفه ما ترا داریم سیر
جز وظیفه در پیِ صیدی میا * تا نگردد تلخ بر ما این گیا

جواب گفتن شیر نخچیران‌را و فایدهٔ جهد گفتن،

گفت آری گر وفا بینم نه مکر * مکرها بس دیده ام از زَید و بَکْر
من هلاكِ فعل و مکرِ مَرْدُمم * من گزیدهٔ زخمِ مار و کَژْدُمم
مردمِ نفْس از درونم در کمین * از همه مَرْدُم بَتَر در مکر و کین
گوشِ من لا یُلْدَغُ ٱلْمُؤْمِن شنید * قولِ پیغمبر بجان و دل گُزید

ترجیح نهادن نخچیران توکّل‌را بر جهد و اکتساب،

جمله گفتند ای حکیمِ با خبر * اَلْحَذَرْ دَعْ لَیْسَ یُغْنِی عَنْ قَدَر

(۸۹۶) C چون بدید از وی, corr. in marg. (۸۹۷) B هم for گر.
(۸۹۹) B باز گو. Bul. باز خوان.
Heading: In Bul. the Heading precedes v. ۸۹۹.
(۹۰۰) ABL بودشان از شیر دایم کش‌مکش. (۹۰۱) ABL می در ربود.
Heading: C om. گفتن after جواب.
(۹۰۷) ABCL پیغامبر.

تا که شاخ‌افشان کند هر لحظه باد * بر سرِ خفته بریزد نُقل و زاد
جبر خفتن در میانِ ره‌زنان * مرغِ بی‌هنگام کی یابد امان
ور اشارتهاش را بینی زنی * مرد پنداری و چون بینی زنی
این قَدَر عقلی که داری گُم شود * سر که عقل از وی بُرّد دُم شود
زانك بی‌شُکری بود شوم و شَنار * می‌بَرَد بی‌شُکر را در قعرِ نار
گر توکّل میکنی در کار کن * کِشْت کن پس تکْیه بر جبّار کن

باز ترجیح نهادن نخچیران توکّل را بر جهد،

جمله با وی بانگها بر داشتند * کآن حریصان که سببها کاشتند
صد هزار اندر هزار از مرد و زن * پس چرا محروم ماندند از زمن
صد هزاران قَرْن ز آغازِ جهان * همچو اژْدَرْها گشاده صد دهان
مکرها کردند آن دانا گروه * که زبُن بر کنده شد زآن مکر کوه
کرد وصفِ مکرهاشان ذو الجلال * لِتَزُولَ مِنْهُ أَقْلالُ الْجِبالِ
جز که آن قسمت که رفت اندر ازل * رُوی ننمود از شکار و از عمل
جمله افتادند از تدبیر و کار * ماند کار و حُکمهای کردگار
کسب جز نامی مدان ای نامدار * جهد جز وهمی مپندار ای عَیّار

نگریستن عزرائیل بر مردی و گریختن آن مرد در سرای سلیمٰن و تقریر ترجیح توکّل بر جهد و قلّت فایدهٔ جهد،

زاد مردی چاشتگاهی در رسید * در سرا عدلِ سُلَیْمان در دوید

(۹۴۳) L Bul. بر سرت دائم بریزد. A نقل و ناد. (۹۴۴) AB جبر و خفتن.
(۹۴۵) L بپرّد. B writes with *damma* as in the text. (۹۴۶) B تا قعر نار, and so corr. in C. (۹۴۹) AL هزاران مرد و زن. (۹۵۳) A چونك آن قسمت.
L شکال. (۹۵٤) Instead of the second hemistich B has the second hemistich of the following verse. (۹۵۵) B om. Bul. مدار for مدان.
Heading: AB Bul. نگرستن. B ترجیح نهادن. (۹۵٦) L Bul. ساده مردی. L سرای.

طفل تا گیرا و تا پویا نبود * مَرْکَبش جز گردنِ بابا نبود
چون فُضولی گشت و دست و پا نمود * در عنا افتاد و در کُور و کبود
جانهای خلق پیشِ از دست و پا * می‌پریدند از وفا اندر صفا
چون بامرِ اِهْبِطُوا بندی شدند * حبسِ خشم و حرص و خرسندی شدند
ما عیالِ حضرتیم و شیرخواه * گفت اَلْخَلْقُ عِیالٌ لِلْإِلٰه
آنك او از آسمان باران دهد * هم تواند کو زرحمت نان دهد

باز ترجیح نهادن شیر جهدرا بر توکّل،

گفت شیر آری ولی رَبُّ اَلْعِباد * نردبانی پیشِ پایِ ما نهاد
پایه پایه رفت باید سوی بام * هست جَبْری بودن اینجا طمعِ خام
پای داری چون کنی خودرا تو لنگ * دست داری چون کنی پنهان تو چنگ
خواجه چون بیلی بدستِ بنده داد * بی زبان معلوم شد اورا مُراد
دست همچون بیل اشارتهای اوست * آخر اندیشی عبارتهای اوست
چون اشارتهاش‌را بر جان نهی * در وفای آن اشارت جان دهی
بس اشارتهای اسرارت دهد * بار بر دارد زتو کارت دهد
حاملی محمول گرداند ترا * قابلی مقبول گرداند ترا
قابلِ امرِ وَیی قایل شوی * وصل جویی بعد زآن واصل شوی
سعْیِ شُکرِ نعمتش قُدْرت بود * جبرِ تو اِنکارِ آن نعمت بود
شکرِ قدرت قدرتت افزون کند * جبر نعمت از کَفَت بیرون کند
جبرِ تو خفتن بود در ره مخسپ * تا نبینی آن در و درگه مخسپ
هان مخسپ ای جبریٔ بی اعتبار * جز بزیرِ آن درختِ میوه‌دار

(٩٢٤) Bul. om. و before دست. (٩٢٥) Bul. سوی for اندر.

Heading: AB Bul. om. باز.

(٩٢٧) AB قابل شوی. (٩٢٨) B سعی شکر نعمت.

(٩٤١) AL کاهل for جبریٔ, and so C in marg.

باز ترجیح نهادن شیر جهدرا بر توکّل و فواید جهدرا بیان کردن،

شیر گفت آری ولیکن هم ببین * جهدهای انبیا و مومنین
حق تعالی جهدشان‌را راست کرد * آنچ دیدند از جفا و گرم و سرد
حیلهاشان جملهٔ حال آمد لطیف * کُلُّ شَیْءٍ مِنْ ظَرِیفٍ هُوَ ظَرِیف
دامهاشان مرغِ گردونی گرفت * نقصهاشان جمله افزونی گرفت
جهد می‌کن تا توانی ای کِیا * در طریقِ انبیا و اولیا
با قضا پنجه زدن نبْود جِهاد * زآنك این‌را هم قضا بر ما نهاد
کافرم من گر زیان کردست کس * در رهِ ایمان و طاعت یك نَفَس
سر شکسته نیست این سررا مبند * یك دو روزی جهد کن باقی بخند
بد مَحالی جُست کو دنیا بجُست * نیك حالی جُست کو عُقْبَی بجُست
مکرها در کسبِ دنیا باردست * مکرها در ترکِ دنیا واردست
مکر آن باشد که زندان حُفره کرد * آنك حفره بست آن مکریست سرد
این جهان زندان و ما زندانیان * حفره کن زندان و خودرا وا رهان
چیست دنیا از خدا غافل بُدن * نی قماش و نقره و میزان و زن
مال‌را کز بهرِ دین باشی حَمُول * نِعْمَ مالٌ صالِحٌ خواندش رسول
آب در کشتی هلاكِ کشتی‌است * آب اندر زیرِ کشتی پُشتی‌است
چونك مال و مُلك‌را از دل براند * زآن سلیمان خویش جز مسکین نخواند
کوزهٔ سَرْبسته اندر آبِ زَفت * از دلِ پُر باد فوقِ آب رفت
بادِ درویشی چو در باطن بود * بر سرِ آبِ جهان ساکن بود
گرچه جملهٔ این جهان مُلكِ وَیَست * مُلك در چشمِ دلِ او لا شَی‌است

---

(٩٧٣) AB جهدهاشان. (٩٧٤) L خوب for حال. (٩٧٨) Bul. سر شکسته نیستی سررا. AL Bul. یك دو روزه. (٩٨٠) A مکرست سرد, (٩٨٣) Bul. فرزند و زن. In A a later hand has written فرزند over میزان.
(٩٨٧) AL Bul. اندر آب رفت.

رویش از غم زرد و هر دو لب کبود * پس سلیمان گفت ای خواجه چه بود
گفت عزرابیل در من این چنین * یك نظر انداخت پُر از خشم و کین
گفت هین اکنون چه میخواهی بخواه * گفت فرما بادرا اے جان‌پناه
تا مرا زینجا بهندُستان بَرَد * بُوكِ بنده کآن طرف شد جان بَرَد
نك زدرویشی گریزانند خلق * لقمهٔ حرص و امل زآنند خلق
ترسِ درویشی مثالِ آن هِراس * حرص و کُوشِش‌را تو هندستان شناس
بادرا فرمود تا اورا شتاب * بُرْد سوی قعرِ هندستان بر آب
روزِ دیگر وقتِ دیوان و لِقا * پس سلیمان گفت عزرابیل‌را
کآن مسلْمان‌را بخشْم از بهرِ آن * بنْگریدی تا شد آواره زخان
گفت من از خشم کَی کردم نظر * از تعجّب دیدمش در رَهْگذر
که مرا فرمود حق که امروز هان * جانِ اورا تو بهندستان ستان
از عجب گفتم گر اورا صد پَرَست * او بهندستان شدن دُور اندَرَست
تو همه کارِ جهان‌را همچنین * کن قیاس و چشم بگْشا و ببین
از که بگْریزیم از خود اے مُحال * از که بِرْبایم از حقّ ای وبال

(٩٥٧) L روش گشته زرد. Bul. گفتش. (٩٦٤) After this verse Bul. has:

کان مسلمانرا نگاه پر ستیز * غربتی شد از دیارش بس عزیز

(٩٦٥) L از چه سبب. L بخشم. L ای یك رب. بنگربدی باز گو. Bul. زجان. After this verse Bul. adds:

ای عجب این کرده باشی بهر آن * تا شود آواره او از خانمان
گفتش ای شاه جهان بی مثال * فهم کژ کرد و نمود اورا خیال

L has the second of these verses, with بی زوال for بی مثال. (٩٦٦) L من درو از خشم. (٩٦٧) BL Bul. کامروز. Bul. رو for تو. A بهندوستان.
(٩٦٨) A بهندوستان. After this verse L adds:

چون بامر حق بهدوستان شدم * دیدمش آنجا و جانش بستدم

Bul. adds:

چون شدم با امر حق هندرا روان * قبض جانش کردم اندر آن مکان

(٩٧٠) AC ار کی bis. L این محال. ABL بر تابیم از حق. L این وبال.

اعتراض نخچیران بر سخن خرگوش،

قوم گفتندش که ای خَر گوش دار * خویش‌را اندازهٔ خرگوش دار
هین چه لافست این که از تو بهتران * در نیاوردند اندر خاطر آن
مُعْجَبی یا خود قضاان در پی‌است * ورنه این دَم لایق چون تو کی‌است

جواب خرگوش نخچیران‌را،

گفت ای یاران حقم الهام داد * مر ضعیفی‌را قوی رأیی فتاد
آنچ حق آموخت مر زنبوررا * آن نباشد شیررا و گوررا
خانها سازد پُر از حلوای تر * حق بَرو آن علم‌را بگْشاد دَر
آنچ حق آموخت کِرْم پیله‌را * هیچ پیلی داند آن گون حیله‌را
آدم خاکی زحق آموخت علْم * تا بهفتم آسمان افروخت علَم
نام و ناموس مَلَك‌را در شِکَست * کوریٔ آنکس که در حق در شکَست
زاهد چندین هزاران ساله‌را * پوزبَندی ساخت آن گُوساله‌را
تا نداند شیرِ علْم دین کشید * تا نگردد گِرْدِ آن قصر مَشید
علْمهای اهلِ حِس شد پوزبند * تا نگیرد شیر زآن علْم بلند
قطرهٔ دل‌را یکی گوهر فتاد * کآن بدریاها و گردونها نداد
چند صورت آخر ای صورت‌پرست * جانِ بی معنیت از صورت نرَست
گر بصورت آدمی انسان بُدی * احمد و بُو جَهْل خود یکسان بُدی
نقش بر دیوار مثل آدمست * بنْگر از صورت چه چیز او کمست

Heading: Bul. om. (۱۰۰۷) L قضاتان.
Heading: AB Bul. باز جواب
(۱۰۱٤) ABL Bul. ششصد هزاران, and so corr. in C. (۱۰۱۵) A تا نتواند. BL Bul. نتاند, and so corr. in C. L علم و دین. (۱۰۱۸) A جان که بی معنیت, but که has been written above the line by some one who read بی معنیست.
(۱۰۲۰) L نقش آدمست. L بنگر اندر صورت او چه کمست. B Bul. اورا for او.

پس دهانِ دل ببند و مُهر کن * پُر کُنَش از بادگیرِ مِنْ لَدُن
جهد حقّست و دوا حقّست و درد * مُنْکِر اندر جَحْدِ جَهْدش جهد کرد

مقرّر شدن ترجیح جهد بر توکّل،

زین نمط بسیار برهان گفت شیر * کز جواب آن جَبْریان گشتند سیر
روبه و آهو و خرگوش و شغال * جبررا بگذاشتند و قیل و قال
عهدها کردند با شیر ژیان * کاندرین بیعت نیُفْتد در زیان
قسمِ هر روزش بیاید بی جگر * حاجتش نبْود تقاضاے دگر
قُرْعه بر هرك اوفتادی روز روز * سوی آن شیر او دویدی همچو یوز
چون بخرگوش آمد این ساغر بدَوْر * بانگ زد خرگوش آخر چند جَوْر

انکار کردن نخچیران بر خرگوش در تأخیر رفتن برِ شیر،

قوم گفتندش که چندین گاه ما * جان فدا کردیم در عهد و وفا
تو مجو بدنامئ ما اے عنود * تا نرنجد شیر رَوْ رَوْ زود زود

جواب خرگوش نخچیران را،

گفت ای یاران مرا مُهلت دهید * تا بمَکْرم از بلا بیرون جهید
تا امان یابد بمکرم جانتان * ماند این میراثِ فرزندانتان
هر پَیَمبر در میانِ اُمّتان * همچنین تا مَخْلَصی میخواندشان
کز فلك راهِ بِرون‌شَوْ دیده بود * در نظر چون مَرْدُمك پیچیده بود
مَرْدُمش چون مردمك دیدند خُرْد * در بزرگئ مردمك کس ره نبُرْد

(۹۹۱) ABL Bul. نی جهدش, and so C in marg.
(۹۹٤) A کدرین. (۹۹۵) L بی ضرر. (۹۹۷) ABL کاخر.
Heading: AB Bul. جواب گفتن خرگوش اشانرا.
(۱۰۰۲) ABL Bul. هر پیمبر امّتانرا در جهان.
(۱۰۰۳) Bul. دیده اند. Bul. پیچیده اند.

باش تا حِسْهای تو مُبْدَل شود * تا ببینیشان و مُشکِل حَل شود
تا سخنهای کِیان رَد کردهٔ * تا کِیان‌را سَرْوَر خود کردهٔ

باز طلبیدن نخچیران از خرگوش سرّ اندیشهٔ اورا،

بعد از آن گفتند کای خرگوشِ چُست * در میان آر آنچ در ادراکِ تست
ای که با شیری تو در پیچیدهٔ * باز گو رأیی که اندیشیدهٔ
مشورت ادراك و هشیاری دهد * عقلها مر عقل‌را یاری دهد
گفت پیغمبر بکن ای رأی‌زن * مشورت کَالْمُسْتَشارُ مُؤْتَمَن

منع کردنِ خرگوش رازرا ازیشان،

گفت هر رازی نشاید باز گفت * جُفت طاق آید گهی گه طاق جُفت
از صفا گر دَم زنی با آینه * تیره گردد زود با ما آینه
در بیانِ این سه کم جُنبان لبت * از ذَهاب و از ذَهَب وز مَذْهَبَت
کین سه‌را خصمست بسیار و عدو * در کمینت ایستد چون داند او
ور بگویی با یکی دو اَلْوِداع * كُلُّ سِرٍّ جاوَزَ الإثْنَیْنِ شاع
گر دو سه پرّنده‌را بندی بهم * بر زمین مانند محبوس از الم
مشورت دارند سَرْپوشیده خوب * در کِنایت با غَلَطْافکن مشوب
مشورت کردی پَیَمْبر بسته‌سَر * گفته ایشانش جواب و بی‌خبر
در مثالی بسته گفتی رای‌را * تا نداند خصم از سر پای‌را
او جوابِ خویش بگْرفتی ازو * وز سُؤالش می‌نبُردی غیرْ بُو

(١٠٤١) Bul. ای for کای. (١٠٤٢) L باز گو رازی. (١٠٤٤) ABCL پیغامبر.
Heading: AB از راز ایشانرا, and so Bul.
(١٠٤٧) AC در میان ابن سه. (١٠٤٨) Bul. بسیار خصمست.
(١٠٥٢) A مثال. (١٠٥٤) After this verse Bul. adds:

نیست پایان این سخن‌را کن رجوع * شیررا خرگوش کرد در درد جوع
ما حصل خرگوش کرد مکرش نهان * قومرا اندیشه‌اش ناید عیان

جان کمست آن صورتِ با تاب‌را * رَوْ بجو آن گوهرِ کم‌یاب‌را
شد سرِ شیرانِ عالَم جمله پست * چون سگِ اصحاب‌را دادند دست
چه زیانستش از آن نقشِ نَفور * چونك جانش غرق شد در بحرِ نور
وصفِ صورت نیست اندر خامَها * عالِم و عادل بود در نامَها
عالم و عادل همه معنیست و بس * کش نیابی در مکان و پیش و پس
می‌زند بر تن زسوی لامکان * می‌نگنجد در فلك خورشیدِ جان

ذکر دانش خرگوش و بیان فضیلت و منافع دانش،

این سخن پایان ندارد هوش دار * گوش سوی قصّهٔ خرگوش دار
گوشِ خَر بفْروش و دیگر گوشْ خَر * کین سخن‌را در نیابد گوشِ خَر
رَوْ تو رُوبه‌بازیٔ خرگوش بین * شیرگیری‌سازیٔ خرگوش بین
خاتمِ مُلكِ سلیمانست علْم * جملهٔ عالَم صورت و جانست علْم
آدمی‌را زین هنر بیچاره گشت * خلقِ دریاها و خلقِ کوه و دشت
زو پلنگ و شیر ترسان همچو موش * زو نهنگِ بحر در صَفرا و جوش
زو پری و دیو ساحلها گرفت * هر یکی در جایِ پنهان جا گرفت
آدمی‌را دشمنِ پنهان بسیست * آدمیٔ با حذر عاقل کسیست
خَلقِ پنهان زشتشان و خوبشان * می‌زند بر دل بهَر دَم کوبشان
بهرِ غسل ار در رَوی در جوی‌بار * بر تو آسیبی زند در آب خار
گرچه پنهان خار در آبست پست * چونك در تو می‌خَلَد دانی که هست
خارخارِ وَحْیها و وسْوسه * از هزاران کس بود نی یك کسه

(۱۰۲۱) B نایاب‌را for با تاب‌را. (۱۰۲٤) L om. (۱۰۲٥) L om.
Heading: A منافع دانستن.
(۱۰۲۷) AB Bul. هوش for گوش. (۱۰۲۹) ABL مکر و شیراندازیٔ خرگوش بین, and so C in marg. and Bul., which omits و. (۱۰۳۲) ABL نهنگ و بحر.
(۱۰۳٥) L در دل. (۱۰۳٦) Bul. بر جویبار. (۱۰۳۷) Bul. بر تو می خلد.
(۱۰۳۸) L خارخار و حیلها.

جبر چه بْوَد بستنِ اِشکسته‌را * یا بپیوستن رگی بگْسسته‌را
چون درین ره پایِ خود نشْکستهٔ * بر کِه می‌خندی چه پارا بستهٔ
وآنك پایش در رهِ کوشش شکست * در رسید اورا بُراق و بر نشست
حاملِ دین بود او محمول شد * قابلِ فرمان بُد او مقبول شد
تا کنون فرمان پذیرفتی زشاه * بعد ازین فرمان رساند بر سپاه
تا کنون اختر اثر کردی در او * بعد ازین باشد امیرِ اختر او
گر ترا اِشکال آید در نظر * پس تو شك داری در اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر
تازه کن ایمان نه از گفتِ زبان * ای هوارا تازه کرده در نهان
تا هوا تازه‌ست ایمان تازه نیست * کین هوا جز قفلِ آن دروازه نیست
کردهٔ تأویل حرفِ بِکررا * خویش‌را تأویل کن نی ذِکررا
بر هوا تأویلِ قرآن می‌کنی * پست و کژ شد از تو معنیٔ سَنی

زیافت تأویل رکیك مگس

آن مگس بر برگِ کاه و بَوْلِ خر * همچو کشتی‌بان همی‌افراشت سر
گفت من دریا و کشتی خوانده‌ام * مدّتی در فکرِ آن می‌مانده‌ام

(۱۰۷۱) Bul. رگِ. (۱۰۷۳) AC بر کی. L چو پارا. (۱۰۷٤) AL و او محمول.
(۱۰۷۵) Bul. رساندہ. After this verse C has a lacuna extending to v. ۱۱۰۸.
(۱۰۷۹) A و ایمان. (۱۰۸۰) L خویشتن.
After the Heading L inserts the following verses:
مانند احوالت بدآن طرفه مگس * که همی (همی) پنداشت خودرا هست کس
از خود او سرمست گشته بی شراب * ذرّهٔ خودرا بدیده آفتاب
وصف بازانرا شنیده در بیان * گفته من عنقای وقتم در زمان
Bul. adds:
ماند احوالت بدآن طرفه مگس * کو همی پنداشت خودرا هست کس
مست پر جوش بود بی کیف شراب * ذرّهٔ ذاتش بدید چون آفتاب
گوش کرد او وصف شهبازان همان * گفت من عنقای وقتم بیگمان
(۱۰۸۲) L کان مگس.

قصّهٔ مکر خرگوش،

ساعتی تأخیر کرد اندر شدن * بعد زآن شد پیشِ شیرِ پنجه‌زن
زآن سبب کاندر شدن او ماند دیر * خاک را می‌کَنْد و می‌غرّید شیر
گفت من گفتم که عهدِ آن خَسان * خام باشد خام و سُست و نارسان
دَمْدَمهٔ ایشان مرا از خَر فکند * چند بفْریبد مرا این دهر چند
سخت در ماند امیرِ سُست‌ریش * چون نه پس بیند نه پیش از احمقیش
راه هموارست و زیرش دامها * قحطِ معنی در میانِ نامها
لفظها و نامها چون دامهاست * لفظِ شیرین ریگِ آبِ عمرِ ماست
آن یکی ریگی که جوشد آب ازو * سخت کم‌یابست رَوْ آن‌را بجُو
مَنْبَعِ حکمت شود حکمت‌طلب * فارغ آید او زتحصیل و سبب
لَوْحِ حافظ لوحِ محفوظی شود * عقلِ او از رُوح محظوظی شود
چون معلّم بود عقلش مردرا * بعد ازین شد عقل شاگردی ورا
عقل چون جبْریل گوید احمدا * گر یکی گامی نهم سوزد مرا
تو مرا بگْذار زین پس پیش ران * حدِّ من این بود ای سلطانِ جان
هرکه ماند از کاهلی بی شُکر و صبر * او همین داند که گیرد پایِ جَبْر
هرک جبر آورد خود رنجور کرد * تا همآن رنجوریَش در گور کرد
گفت پیغمبر که رنجوری بلاغ * رنج آرد تا بمیرد چون چراغ

(۱۰۵۷) A دست for وسُست. C خام سست.   (۱۰۶۰) Bul. om. و.

(۱۰۶۳) After this verse Bul. adds:

هست آن ریگ ای پسر مرد خدا * کو بحق پیوست از خود شد جدا
آب عذب دین همی جوشد ازو * طالبانرا زآن حیاتست و نمو
غیر مرد حق چو ریگ خشك دان * کآب عمرترا خورد او هر زمان
طالب حکمت شو از مرد حکیم * تا ازو گردی تو بینا و علیم

(۱۰٦۴) Bul. زتحصیل ادب.   (۱۰٦۵) Instead of مردرا, L has ز ابتدا, and so C in marg.   (۱۰۷۰) BCL پیغامبر.

زانك بوش پادشاهان از هواست * بارنامهٔ انبیا از کبریاست
از درمها نام شاهان بر کنند * نام احمد تا ابد بر می‌زنند
نام احمد نام جملهٔ انبیاست * چونك صد آمد نود هم پیش ماست

هم در بیان مکر خرگوش،

در شدن خرگوش بس تأخیر کرد * مکرها با خویشتن تقریر کرد
در ره آمد بعد تأخیر دراز * تا بگوش شیر گوید یك دو راز
تا چه عالمهاست در سودای عقل * تا چه با پهناست این دریای عقل
صورت ما اندرین بحر عذاب * می‌دود چون کاسها بر روی آب
تا نشد پر بر سر دریا چو طشت * چونك پر شد طشت در وی غرق گشت
عقل پنهانست و ظاهر عالمی * صورت ما موج و یا از وی نمی
هرچه صورت می وسیلت سازدش * زان وسیلت بحر دور اندازدش
تا نبیند دل دهندهٔ رازرا * تا نبیند تیر دوراندازرا
اسب خودرا یاوه داند وز ستیز * می‌دواند اسب خود در راه تیز
اسب خودرا یاوه داند آن جواد * و اسب خود اورا کشان کرده چو باد
در فغان و جست و جو آن خیره‌سر * هر طرف پرسان و جویان در بدر

(۱۱۰٦) After this verse L adds:

این سخن پایان ندارد ای پسر * قصّهٔ خرگوش گو و شیر نر

and so Bul., which has شیر و خرگوش بود قصّه سر بسر.

Heading: Bul. adds و تأخیر کردن در رفتن.

(۱۱۰۷) A تقدیر کرد. (۱۱۰۸) L بعد از آن شد بعد تاخیر دراز.

(۱۱۰۹) After this verse Bul. adds:

بود بحر بیکران عقل بشر * باید آن بحررا چو غوّاص ای پسر

(۱۱۱۰) Bul. میرود. Bul. در روی آب. (۱۱۱۲) ABL Bul. om. و before یا.

(۱۱۱٤) A نیز for تیز. In L this verse is immediately followed by v. ۱۱۱۷.

(۱۱۱٥) A و ستیز. In L this and the next verse are transposed.

(۱۱۱٦) Bul. om. و before اسب. (۱۱۱۷) A در فغان جست‌جو.

اینك این دریا و این کشتی و من * مردِ کشتیبان و اهل و رأی‌زن
بر سرِ دریا همی‌رانْد او عَمَد * می‌نمودش آن قَدَر بیرون زحد
بود بی حدّ آن چنین نِسْبت بدو * آن نظر که بیند آنرا راست کو
عالَمش چندان بود کش بینش‌است * چشم چندین بحر همچندینش‌است
صاحبِ تأویلِ باطل چون مگس * وَهْمِ او بَوْلِ خر و تصویرْ خَس
گر مگس تأویل بگْذارد برای * آن مگس‌را بخت گرداند همای
آن مگس نبْود کش این عِبْرت بود * رُوحِ او نی در خورِ صورت بود

تولیدن شیر از دیر آمدن خرگوش،

همچو آن خرگوش کو بر شیر زد * رُوحِ او کَی بود اندر خوردِ قد
شیر می‌گفت از سرِ تیزی و خشم * کز رهِ گوشم عدو بر بست چشم
مکرهاے جَبْریانم بسته کرد * تیغِ چوبینشان تنم‌را خسته کرد
زین سِپَس من نشْنوم آن دَمْدَمه * بانگِ دیوانست و غُولان آن همه
بر دَران ای دل تو ایشانرا مَهایست * پوستشان برکَن کِشان جز پوست نیست
پوست چه بْوَد گفتهاے رنگ‌رنگ * چون زِرِه بر آب کش نبْود درنگ
این سخن چون پوست و معنی مغز دان * این سخن چون نقش و معنی همچو جان
پوست باشد مغزِ بَدرا عَیْب‌پوش * مغزِ نیکورا زغیرت غَیْب‌پوش
چون قلم از باد بُد دَفْتَر زآب * هرچ بنْویسی فنا گردد شتاب
نقشِ آبست ار وفا جُویی از آن * باز گردی دستهاے خود گزان
باد در مَرْدُم هوا و آرزوست * چون هوا بگْذاشتی پیغامِ هُوست
خوش بود پیغامهای کِرْدگار * کو زسَر تا پاے باشد پایدار
خُطبهٔ شاهان بگردد وآن کِیا * جز کیا و خُطبهاے انبیا

(۱۰۸۸) L فهم او. (۱۰۹۰) L کش این غیرت بود. (۱۰۹۲) A زخشم.
(۱۰۹٤) L بشنوم. A زین سبب. Bul. و غولانست همه. (۱۰۹۵) Bul. مایست.
(۱۰۹۷) A چون نقش معنی. (۱۰۹۹) L بنوشتی.

چون زدانِش موجِ اندیشه بتاخت * از سخن وآواز او صورت بساخت
از سخن صورت بزاد و باز مُرد * موج خودرا باز اندر بحر بُرد
صورت از بی‌صورتی آمد برون * باز شد که اِنّا اِلَیْهِ راجِعُون
پس ترا هر لحظه مرگ و رَجْعَتیست * مُصْطَفَی فرمود دنیا ساعتیست
فِکْرِ ما تیریست از هُو در هَوا * در هوا کَی پاید آید تا خدا
هر نَفَس نَو می‌شود دنیا و ما * بی‌خبر از نَو شدن اندر بقا
عمر همچون جُوی نَو نَو می‌رسد * مُسْتَمِرّی می‌نماید در جسد
آن زتیزی مُسْتَمِرْشکل آمدست * چون شَرَر کش تیز جُنْبانی بدست
شاخِ آتش‌را بجنبانی بساز * در نظر آتش نماید بس دراز
این درازیٔ مُدّت از تیزیٔ صُنْع * می‌نماید سُرْعت‌انگیزیٔ صُنْع
طالبِ این سِرّ اگر علّامه‌ایست * نَك حُسامُ الدّین که سامی نامه‌ایست

آمدن خرگوش نزد شیر و خشم شیر بر وی،

شیر اندر آتش و در خشم و شور * دید کان خرگوش می‌آید زدُور
می‌دود بی دهشت و گستاخ او * خشمگین و تُند و تیز و تُرش‌رُو
کز شکسته آمدن تُهْمت بود * وز دلیری دفعِ هر رِیبت بود
چون رسید او پیشتر نزدیكِ صف * بانگ بر زد شیر های ای ناخَلَف
من که گاوانرا زهَم بدْریده‌ام * من که گوشِ پیلِ نر مالیده‌ام
نیمِ خرگوشی که باشد کو چنین * امرِ مارا افگند اندر زمین
ترکِ خواب و غفلتِ خرگوش کن * غُرّهٔ این شیر ای خَرگوش کن

(۱۱۴۰) A خون‌را for خودرا. (۱۱۴۱) AB Bul. کانّا. C الینا راجعون.
(۱۱۴۲) L که ترا. (۱۱۴۸) Bul. این دراز و مدّت.
Heading: ABL Bul. رسیدن خرگوش بشیر and om. what follows in C.
(۱۱۵۰) A در خشم شور. L می‌آمد. (۱۱۵۱) A تند تیز.
(۱۱۵۳) L هان for های. C om. ای. (۱۱۵٤) L Bul. پیلانرا for گاوانرا. ABL Bul. شیر نر, and so corr. in C. (۱۱۵۵) ABL Bul. افگند او بر زمین.

کآن که دزدید اسبِ مارا کُو و کیست * این که زیرِ رانِ تُست ای خواجه چیست
آری این اسبست لیکن اسب کو * با خود آ ای شَهْسُوارِ اسب‌جُو
جان زپیدایی و نزدیکیست گُم * چون شِکَم پُر آب و لب‌خُشکی چو خُم
کَی ببینی سرخ و سبز و فُوررا * تا نبینی پیش ازین سه نوررا
لیك چون در رنگ گُم شد هوشِ تو * شد زنور آن رنگها رُوپُوشِ تو
چونك شب آن رنگها مستور بود * پس بدیدی دیدِ رنگ از نور بود
نیست دیدِ رنگ بی نورِ برون * همچنین رنگِ خیالِ اندرون
این برون از آفتاب و از سُها * واندرون از عکسِ انوارِ عُلَی
نورِ نورِ چشم خود نورِ دلست * نورِ چشم از نورِ دلها حاصلست
باز نورِ نورِ دل نورِ خداست * کو زنورِ عقل و حِس پاك و جُداست
شب نبُد نوری ندیدی رنگ‌را * پس بضدِّ نور پیدا شد ترا
دیدنِ نورست آنگه دیدِ رنگ * وین بضدِّ نور دانی بی درنگ
رنج و غم‌را حق پیِ آن آفرید * تا بدین ضد خوش‌دلی آید پدید
پس نهانیها بضد پیدا شود * چونك حق‌را نیست ضد پنهان بود
که نظر بر نور بود آنگه برنگ * ضد بضد پیدا بود چون روم و زنگ
پس بضدِّ نور دانستی تو نور * ضدّ ضدرا می‌نماید در صُدور
نورِ حق‌را نیست ضدّی در وُجود * تا بضدّ اورا توان پیدا نمود
لاجَرَم أَبْصارُنا لا تُدْرِکُه * وَهْوَ یُدْرِكُ بین تو از موسی و کُه
صورت از معنی چو شیر از بیشه دان * یا چو آواز و سخن زاندیشه دان
این سخن و آواز از اندیشه خاست * تو ندانی بحرِ اندیشه کجاست
لیك چون موجِ سخن دیدی لطیف * بحرِ آن دانی که باشد هم شریف

(۱۱۱۸) A آنك دزدید. A کیست for چیست. (۱۱۱۹) AB لیك این اسب. ABL آی for آ. (۱۱۲۱) A که ببینی سرخ سبز. B بوررا for فوررا. (۱۱۲۲) A شد for شب. (۱۱۲۸) ABL Bul. نور و ندیدی. AB Bul. رنگها, and so C in marg. (۱۱۲۹) A و آنگه. (۱۱۳۱) L پس نهانها. (۱۱۳۲) L گر نظر. (۱۱۳۶) AB Bul. om. و.

گفت همره‌را گِرَو نه پیشِ من * ورنه قُربانی تو اندر کیشِ من
لابه کردیمش بسی سودی نکرد * یارِ من بِسْتَد مرا بگْذاشت فَرْد
یارم از زَفْتی سه چندان بُد که من * هم بلطف و هم بخوبی هم بتن
بعد ازین زآن شیر این ره بسته شد * رشتهٔ اَیْمانِ ما بگْسسته شد
از وظیفه بعد ازین اومید بُر * حق همی‌گویم ترا وَٱلْحَقُّ مُر
گر وظیفه بایدت ره پاك کن * هین بیا و دفعِ آن بی‌باك کن

جواب گفتن شیر خرگوش‌را و روان شدن با او،

گفت بِسْمِ ٱللّٰه بیا تا او کجاست * پیش در شو گر همی‌گویی تو راست
تا سزای او و صد چون او دهم * ور دروغست این سزای تو دهم
اندر آمد چون قلاوزی بپیش * تا برد اورا بسوی دامِ خویش
سوی چاهی کو نشانش کرده بود * چاهِ مَغرا دامِ جانش کرده بود
می‌شدند این هر دو تا نزدیكِ چاه * اینْت خرگوشی چو آبی زیرِ کاه
آبِ کاهی‌را بهامون می‌بَرَد * آب کوهی‌را عجب چون می‌بَرَد
دامِ مکرِ او کمندِ شیر بود * طُرْفه خرگوشی که شیری می‌رُبود
موسیٔ فرعون‌را با رودِ نیل * می‌کَشَد با لشکر و جمعِ ثقیل
پشّهٔ نمرودرا با نیمِ پَر * می‌شکافد بی محابا درزِ سر
حالِ آن کو قولِ دشمن‌را شنود * بین جزای آنك شد یارِ حسود

(۱۱۷۵) Bul. کن for نه.   (۱۱۷۷) L دو چندان.   (۱۱۷۸) In the second hemistich AL Bul. and C in marg. have حال ما ابن بود با تو گفته شد, and so B. which inserts و before با.   (۱۱۷۹) L Bul. امید. C Bul.. همی گوید.

(۱۱۸۰) A هم بیا. AL ابن بی باك.   (۱۱۸۱) Bul. پیشتر شو.   (۱۱۸٤) L چاه مُغرا, (۱۱۸٦) ABL Bul. آب کوهی‌را عجب, and so corr. in C.   (۱۱۸۷) Bul. مکر او دام کمند شیر بود.   (۱۱۸۸) B در رود نیل. L تا رود نیل.   (۱۱۸۹) A می‌شکافد می‌رود در مغز سر, and so L, which has تا for در.

عذر گفتن خرگوش،

گفت خرگوش الأمان عُذْریم هست * گر دهد عفوِ خداوندیت دست
گفت چه عذر ای قُصورِ ابلهان * این زمان آیند در پیشِ شهان
مرغِ بی‌وقتی سَرَت باید بُرید * عذرِ احمق‌را نمی‌شاید شنید
عذرِ احمق بتّر از جُرْمش بود * عذرِ نادان زهرِ دانش‌کُش بود
عذرت ای خرگوش از دانش تهی * من چه خرگوشم که در گوشم نهی
گفت ای شه ناکسی‌را کس شمار * عذرِ اِسْتَم‌دیده‌را گوش دار
خاصّه از بهرِ زکوةِ جاهِ خود * گُمْرَهی‌را تو مران از راهِ خود
بحر کو آبی بهر جُو می‌دهد * هر خسی‌را بر سَر و رُو می‌نهد
کم نخواهد گشت دریا زین کرم * از کرم دریا نگردد بیش و کم
گفت دارم من کرم بر جایِ او * جامهٔ هر کس بُرم بالای او
گفت بشْنو گر نباشم جایِ لطف * سَر نهادم پیشِ اژْدَرهای عُنْف
من بوقتِ چاشت در راه آمدم * با رفیقِ خود سوی شاه آمدم
با من از بهرِ تو خرگوشِ دگر * جُفت و همره کرده بودند آن نفر
شیری اندر راه قصدِ بنده کرد * قصدِ هر دو همرهِ آینده کرد
گفتمش ما بندهٔ شاهنشهیم * خواجه‌تاشانِ کهِ آن دَرگهیم
گفت شاهنشه که باشد شرم دار * پیشِ من تو یادِ هر ناکس میار
هم ترا و هم شَهَت‌را بر دَرَم * گر تو با یارت بگردید از دَرَم
گفتمش بگْذار تا بارِ دگر * رُویِ شه بینم بَرَم از تو خبر

Heading: C in marg. and Bul. add و لابه کردن شیررا.

(۱۱۵۷) L عذر for عفو. (۱۱۶۰) Bul. بدتر. L عذر احمق نیز از حمقش بود. ABL Bul. زهر هر دانش بود. (۱۱۶۱) ABL Bul. نه خرگوشم, and so C in marg.

(۱۱۶۳) ABL Bul. خاص. AB Bul. زکات. (۱۱۶٤) L بهر جوئی دهد. A om. و.

(۱۱۶۹) Suppl. in marg. A. Bul. خرگوش. C om. و. (۱۱۷۰) Suppl. in marg. A.

(۱۱۷۱) A و که آن درگهیم. (۱۱۷۲) A کی باشد. ABL مه آر.

اے بسا هندو و تُرکِ همزبان * ای بسا دو تُرك چون بیگانگان
پس زبانِ مَحْرَمی خود دیگرست * همدلی از همزبانی بهترست
غیرِ نطق و غیرِ اِیما و سِجِل * صد هزاران ترجمان خیزد زدل
جملهٔ مرغان هر یکی اسرارِ خود * از هنر وز دانش و از کارِ خود
با سلیمان یك بیك وا می‌نمود * از برای عرضه خودرا می‌ستود
از تکبّر نی و از هستیٔ خویش * بهرِ آن تا ره دهد اورا بپیش
چون بباید بَرْده‌را از خواجهٔ * عرضه دارد از هنر دیباجهٔ
چونك دارد از خریداریش ننگ * خود کند بیمار و شَلّ و کَرّ و لنگ
نَوْبتِ هُدْهُد رسید و پیشه‌اش * وآن بیانِ صنعت و اندیشه‌اش
گفت ای شه یك هنر کان کِهْتَرست * باز گویم گفتِ کوته بهترست
گفت بر گو تا کُدامست آن هنر * گفت من آنگه که باشم اوج بَر
بنْگرم از اوج با چشمِ یقین * من ببینم آب در قعرِ زمین
تا کجااست و چه عُمْقستش چه رنگ * از چه می‌جوشد زخاکی یا زسنگ
ای سلیمان بهرِ لشکرگاه‌را * در سفر می‌دار این آگاه‌را
پس سلیمان گفت ای نیکو رفیق * در بیابانهای بی‌آبِ عمیق

طعنهٔ زاغ در دعویٔ هدهد،

زاغ چون بشْنود آمد از حسد * با سلیمان گفت کو کژ گفت و بَد
از ادب نبْود بپیشِ شه مقال * خاصّه خودلافِ دروغین و مُحال
گر مر اورا این نظر بودی مدام * چون ندیدی زیرِ مُشتی خاك دام

(۱۲۰۸) In C this verse follows v. ۱۲۰٤. (۱۲۱۰) C عرض.
(۱۲۱۲) A چون بیابد برده راه از خواجهٔ. (۱۲۱۳) AB Bul. بیمار و کرّ و شلّ.
(۱۲۱٤) C صنعت اندیشه‌اش. (۱۲۱٦) B اوج در. (۱۲۱۷) L می‌بینم.
(۱۲۱۸) Bul. و چه عمقست و چه رنگ. (۱۲۲۰) Bul. بی آب و عمیق. After this verse L Bul. add: تا یابی بهر لشکر آب‌را * در سفر سقا شوی اصحاب‌را
(۱۲۲۱) A در حسد.

حالِ فرعونى كه هامان‌را شنود * حالِ نمرودى كه شيطان‌را شنود
دشمن ارچه دوستانه گويدت * دام دان گرچه زدانه گويدت
گر ترا قندى دهد آن زهر دان * گر بتن لطفى كند آن قهر دان
چون قضا آيد نبينى غيرِ پوست * دشمنانرا باز نشناسى زدوست
چون چنين شد ابتهال آغاز كن * ناله و تسبيح و روزه ساز كن
ناله مى‌كن كاى تو علّامُ الغُيُوب * زيرِ سنگِ مكرِ بد مارا مكوب
گر سگى كرديم اى شيرآفرين * شيررا مگمار بر ما زين كمين
آبِ خوش‌را صورتِ آتش مده * اندر آتش صورتِ آبى منه
از شرابِ قهر چون مستى دهى * نيستهارا صورتِ هستى دهى
چيست مستى بندِ چشم از ديدِ چشم * تا نمايد سنگ گوهر پشم يشم
چيست مستى حِسّها مُبْدَل شدن * چوبِ گز اندر نظر صَنْدَل شدن

قصّهٔ هُدهُد و سليمان در بيان آنك چون قضا آيد چشمهاى روشن بسته شود،

چون سليمان‌را سراپرده زدند * پيشِ او مرغان بخدمت آمدند
همزبان و محرمِ خود يافتند * پيشِ او يك يك بجان بشتافتند
جملهٔ مرغان ترك كرده چيك چيك * با سليمان گشته أَفْصَحْ مِنْ أَخِيك
همزبانى خويشى و پيوندِيست * مرد با نامحرمان چون بنديست

(١١٩١) B جان فرعونى. L ستود for شنود *bis.* (١١٩٦) Bul. امتحان for مكر بد. In the second hemistich L has انتقام از ما مكش اندر ذنوب. (١١٩٧) After this verse Bul. adds: يا كريم العفو وستّار العيوب - انتقام از ما مكش اندر ذنوب

(١١٩٨) Suppl. in marg. A. (١١٩٩) Suppl. in marg. A. B حق for قهر.

(١٢٠١) Bul. چوب كژ.

Heading: A تاريك شود.

(١٢٠٢) A جمله مرغان پيش او مى‌آمدند. L جملهٔ مرغانش بخدمت.

(١٢٠٤) ABC جيك جيك.

نزدِ موسی نامِ چوبش بُد عصا * نزدِ خالق بود نامش اژدها
بُد عُمَررا نام اینجا بُت‌پرست * لیك مومن بود نامش در أَلَسْت
آنك بُد نزدیكِ ما نامش مَنی * پیشِ حق بودی تو کین دَم با مَنی
صورتی بود این منی اندر عدم * پیشِ حق موجود نه بیش و نه کم
حاصل آن آمد حقیقت نامِ ما * پیشِ حضرت کآن بود انجامِ ما
مردرا بر عاقبت نامی نهد * نی بر آن کو عاریت نامی نهد
چشمِ آدم چون بنورِ پاك دید * جان و سِرِّ نامها گشتش پدید
چون مَلَك انوارِ حق در وی بیافت * در سجود افتاد و در خدمت شتافت
این چنین آدم که نامش می‌بَرَم * گر ستایم تا قیامت قاصرم
این همه دانست و چون آمد قضا * دانشِ یك نَهْی شد بر وی خطا
کای عجب نَهْی از پیِ تحریم بود * یا بتأویلی بُد و تَوْهیم بود
در دلش تأویل چون ترجیح یافت * طبع در حیرت سوی گندم شتافت
باغبان‌را خار چون در پای رفت * دزد فرصت یافت وکالا بُرد تَفْت
چون زحیرت رَست باز آمد براه * دید بُرده دزد رَخْت از کارگاه
رَبَّنَا إِنَّا ظَلَمْنَا گفت و آه * یعنی آمد ظلمت و گم گشت راه
این قضا ابری بود خورشیدپوش * شیر و اژدرها شود زو همچو موش
من اگر دامی نبینم گاهِ حُکْم * من نه تنها جاهلم در راهِ حُکْم
ای خُنُك آنکو نکوکاری گرفت * زوررا بگْذاشت او زاری گرفت

(١٢٤٢) C این که for کین, with تو suppl. above. L Bul. پیش حق این نقش بد که با منی.
(١٢٤٣) Suppl. in marg. C. L صورتش. B Bul. بد for بود.
(١٢٤٤) L آمد آن. (١٢٤٥) B کامی نهد in the second hemistich.
(١٢٤٧) A بر وی. C بتافت (١٢٤٨) AB Bul.

هدح این آدم که نامش می‌برم * قاصرم گر تا قیامت بشمرم

(١٢٤٩) A Bul. om. و. Bul. آمد چون قضا (١٢٥٠) L تا بتاویلی.
(١٢٥٢) ABL Bul. om. و. (١٢٥٣) L زحیرت باز آمد شد براه.
(١٢٥٥) A Bul. پس قضا. (١٢٥٦) A من بتنها.

چون گرفتار آمدی در دام او * چون قفص اندر شدی ناکام او
پس سلیمان گفت ای هدهد رواست * کز تو در اوّل قَدَح این دُرد خاست
چون نمایی مستی ای خورده تو دوغ * پیشِ من لافی زنی آنگه دروغ

جواب گفتن هدهد طعنهٔ زاغ را،

گفت ای شه بر منِ عُورِ گدا * قولِ دشمن مشْنو از بهرِ خدا
گر نباشد این که دعوی میکنم * من نهادم سَر ببُرّ این گردنم
زاغ کو حکمِ قضارا مُنْکِرست * گر هزاران عقل دارد کافرست
در تو تا کافی بود از کافران * جایِ گَنْد و شهوتی چون کافِ ران
من ببینم دامرا اندر هوا * گر نپوشد چشمِ عقلمرا قضا
چون قضا آید شود دانش بخواب * مَه سِیَه گردد بگیرد آفتاب
از قضا این تَعْبِیَه کَی نادِرَست * از قضا دان کو قضارا مُنْکِرست

قصّهٔ آدم علیه السلم و بستن قضا نظر اورا از مراعات صریحِ نهی و ترکِ تأویل،

بُو ٱلْبَشَر کو عَلَّمَ ٱلْأَسْما بَگَست * صد هزاران عِلْمش اندر هر رگست
اسمِ هر چیزی چنان کآن چیز هست * تا بپایان جانِ اورا داد دست
هر لَقَب کو داد آن مُبْدَل نشد * آنکه چُستش خوانْد او کاهِل نشد
هرکه آخر مومنست اوّل بدید * هرکه آخر کافر اورا شد پدید
اسمِ هر چیزی تو از دانا شنو * سرِّ رمزِ عَلَّمَ ٱلْأَسْما شنو
اسمِ هر چیزی بَرِ ما ظاهرش * اسمِ هر چیزی بَرِ خالق سِرش

(۱۲۲٤) Bul. قفس. (۱۲۲٦) B وآنگه. (۱۲۲۷) A بر من ای عور. AB Bul.
گدای. AB Bul. خدای. (۱۲۲۸) AB Bul. گر ببطلانست دعوی کردنم. A پس for من.
(۱۲۲۹) A هزارش. (۱۲۳۰) A تا کامی بود. A شهوت. (۱۲۳۱) C چشم و عقلمرا.
(۱۲۳٤) L بدست for بگست. (۱۲۳۵) L علم هر چیزی.

در من آمد آنك از وی گشت مات * آدمی و جانـوَر جامِـد نَبـات
این خود اجْزا انـد کُلّیّات ازو * زرد کرده رنگ و فاسـد کرده بو
تا جهان گه صابرست و گه شکور * بوستان گـه حُلّه پوشـد گاه عُور
آفتابی کو بـر آیـد نـارگون * ساعتی دیگـر شود او سرْنگون
اخترانی تافتـه بـر چـار طـاق * لحظـه لحظـه مبتـلاے احتـراق
ماه کو افزود زاختـر در جمال * شـد زرنج دِقّ مانـند خیـال
این زمین با سُکون با ادب * انـدر آرد زلزلـه‌ش در لـرزِ تَب
ای بسا کُـه زین بلای مُرْدَرِیگ * گشته‌است اندر جهان او خُرْد و ریگ
این هوا بـا رُوح آمـد مُقْتَرِن * چون قضا آید شود زشت و عَفِن
آبِ خوش کو رُوح‌را همشیره شـد * در غدیری زرد و تلخ و تیره شـد
آتشی کـو بـاد دارد در بُروت * هم یکی بادی بَـرو خوانـد یَموت
حالِ دریا زاضطرابِ و جوشِ او * فهم کن تبـدیلهـای هـوشِ او
چرخِ سرگردان که اندر جُست و جوست * حالِ او چون حالِ فرزندانِ اوست
گه حضیض و گاه اَوْسَط گاه اَوْج * انـدرو از سعـد و نحسی فَوْج فَوْج
از خود ای جُـزْوے زکُلها مختلط * فهـم می‌کن حالتِ هـر منبسط
چونك کُلّیّـات‌را رنجست و درد * جُزوِ ایشان چون نباشد روی‌زرد
خاصّـه جُـزوی کو زأضْدادست جمع * زآب و خاك و آتش و بادست جمع
این عجب نبْود که میش از گرگ جَست * این عجب کین میش دل در گرگ بست
زندگانی آشتیٔ ضِـدّهـاست * مرگ آن کاندر میانشان جنگ خاست

(۱۲۷۶) B وکلیات. (۱۲۸۰) C om. ز before اختر. L دقّ او همچون خیال.
AB دقّ او همچون خلال. (۱۲۸۱) A Bul. لرز و تب. AB و با ادب.
(۱۲۸۲) Bul. مرده‌ریگ. (۱۲۸۴) Bul. چون قضا آمد. ABL Bul. وبا گشت و عفن.
(۱۲۸۶) A و for ز. (۱۲۸۷) L همچون که فرزندان. (۱۲۸۸) ABL Bul.
گه حضیض وگه میانه گاه اوج, and so corr. in C.
(۱۲۹۲) ABL Bul. زآشتیٔ. B اندر. مرگ ز آنك. Bul. مرگ دان کاندر. AB Bul. میانش.

گر قضا پوشد سِیَه همچون شَبَت * هم قضا دستت بگیرد عاقبت
گر قضا صد بار قصدِ جان کند * هم قضا جانت دهد درمان کند
این قضا صد بار اگر راهت زند * بر فَرازِ چرخ خرگاهت زند
از کرم دان این که می‌ترساندت * تا بمُلكِ ایمنی بنْشاندت
این سخن پایان ندارد گشت دیر * گوش کن تو قصّهٔ خرگوش و شیر

پای وا پس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیك چاه رسید،

چونك نزدِ چاه آمد شیر دید * کز ره آن خرگوش مانْد و پا کشید
گفت پا وا پس کشیدی تو چرا * پای‌را وا پس مکش پیش اندر آ
گفت کو پایم که دست و پای رفتْ * جانِ من لرزید و دل از جای رفت
رنگِ رُویم‌را نمی‌بینی چو زر * زاندرون خود می‌دهد رنگم خبر
حق چو سیمارا مُعَرِّف خوانده است * چشمِ عارف سوی سیما مانده است
رنگ و بو غمّاز آمد چون جَرَس * از فَرَس آگه کند بانگِ فَرَس
بانگِ هر چیزی رساند زو خبر * تا بدانی بانگِ خَر از بانگِ دَر
گفت پیغمبر بتمییز کسان * مَرْءُ مَخْفِیٌّ لَدَی طَیِّ ٱللِّسان
رنگِ اُو از حالِ دل دارد نشان * رحمتم کن مِهْرِ من در دل نشان
رنگِ رُویِ سرخ دارد بانگِ شُکْر * بانگِ رویِ زرد باشد صبر و نُکْر
در من آمد آنك دست و پا ببُرْد * رنگِ رُو و قوّت و سیما ببُرْد
آنك در هرچ در آید بشْکند * هر درخت از بیخ و بُن او بر کَنَد

(۱۲۶۰) C بر فراز تخت , corr. in marg. (۱۲۶۵) A پای for جای.
(۱۲۶۷) AB Bul. رنك رو غمّاز. (۱۲۶۹) C بانگ در از بانگ خر, corr. above.
(۱۲۷۰) BC پیغامبر. L. لسان. (۱۲۷۱) A رنگ رو از جان دارد صد نشان.
(۱۲۷۲) L رنگ روی زرد. ABL Bul. دارد for باشد, and so corr. in C.
(۱۲۷۳) Bul. رنگ روی. AL قوّت سیما.
(۱۲۷۴) Bul. آنچه for آنك.

در فتاد اندر چَهی کو کنده بود * زآنك ظلمش در سرش آینده بود
چاهِ مُظْلِم گشت ظلمِ ظالمان * این چنین گفتند جملهٔ عالمان
هرکه ظالمتر چَهش با هَوْلتر * عدل فرمودست بَتَّررا بَتَر
ای که تو از ظلم چاهی میکَنی * از براے خویش دامی میکُنی
گِرْدِ خود چون کِرْمِ پیله بر مَتَن * بهرِ خود چَه میکَنی اندازه کُن
مر ضعیفان‌را تو بی خصمی مدان * از نُبی ذَا جَآءَ نَصْرُ ٱللّهِ خوان
گر تو پیلی خصمِ تو از تو رمید * نك جزا طَیْرًا أَبَابِیلَت رسید
گر ضعیفی در زمین خواهد امان * غُلغُل افتد در سپاهِ آسمان
گر بدندانش گزی پُرخون کُنی * دردِ دندانت بگیرد چون کُنی
شیر خودرا دید در چَه وز غُلُو * خویش‌را نشْناخت آن دم از عدو
عکسِ خودرا او عدوِّ خویش دید * لاجرم بر خویش شمشیری کشید
ای بسی ظلمی که بینی درکسان * خوی تو باشد در ایشان ای فلان
اندر ایشان تافته هستیٔ تو * از نفاق و ظلم و بَدْمَستیٔ تو
آن توی وآن زخم بر خود می‌زنی * بر خود آن ساعت تو لعنت میکنی
در خود آن بَدرا نمی‌بینی عیان * ورنه دشمن بودیی خودرا بجان
حمله بر خود می‌کنی ای ساده مرد * همچو آن شیری که بر خود حمله کرد
چون بقعرِ خوی خود اندر رسی * پس بدانی کز تو بود آن ناکَسی
شیررا در قعر پیدا شد که بود * نقشِ او آنکش دگر کس می‌نمود
هرك دندانِ ضعیفی می‌کَنَد * کارِ آن شیرِ غلطبین می‌کُند

(۱۲۰۸) L بر سرش. (۱۲۱۰) AL Bul. بدتررا. (۱۲۱۱) C originally ای که تو از ظلم چاهی میکَنی, and in the second hemistich چاهی میکَنی. Bul. ای که تو از جاه ظلمی میکنی, and so corr. in C. Bul. چاهی for دامی.
(۱۲۱۳) L در متن. (۱۲۱۴) A اذ for ذا. L Bul. بخوان. (۱۲۱۷) A از غلو.
(۱۲۱۹) ABL Bul. ای بسا. (۱۲۲۰) A نفاق ظلم. (۱۲۲۱) B بر خود آن دم بار لعنت می‌تنی, and so Bul., which has تار instead of بار.
(۱۲۲۲) C بودیی. B apparently بودئی. Bul. بودیٔ

لطفِ حقّ این شیررا و گوررا * اِلْف دادست این دو ضدّ دُوررا
چون جهان رنجور و زندانی بود * چه عجب رنجور اگر فانی بود
خوانْد بر شیر او ازین رُو پندها * گفت من پس ماندهام زین بندها

پرسیدن شیر از سبب پا وا پس کشیدن خرگوش،

شیر گفتش تو زأسبابِ مرض * این سبب گو خاصّ که اینستم غَرَض
گفت آن شیر اندرین چَه ساکنست * اندرین قلعه زآفات ایمنست
قعرِ چَه بگْزید هرکِ عاقلست * زآنك در خلوت صفاهای دلست
ظلمتِ چَه به که ظلمتهای خلق * سر نبُرْد آنکس که گیرد پایِ خلق
گفت پیش آ زَخْمم اورا قاهرست * تو ببین کآن شیر در چَه حاضرست
گفت من سوزیدهام زآن آتشی * تو مگر اندر بَرِ خویشم کَشی
تا بپشتِ تو من ای کانِ کرم * چشم بگْشایم بچَه در بنگرم

نظر کردن شیر در چاه و دیدن عکس خودرا و آن خرگوش‌را در آب،

چونك شیر اندر برِ خویشش کشید * در پناهِ شیر تا چَه می‌دوید
چونك در چَه بنگریدند اندر آب * اندر آب از شیر و او در تافت تاب
شیر عکسِ خویش دید از آب تَفْت * شکلِ شیری در بَرَش خرگوشِ زفت
چونك خصمِ خویش‌را در آب دید * مر ورا بگْذاشت و اندر چَه جهید

(١٢٩٤) A لطف حق چون شیررا. L اُلف. (١٢٩٥) A om. و.
Heading: A باز for وا پس. In Bul. the Heading follows v. ١٢٩٥.
(١٢٩٨) ABL Bul. کاینستم. After this verse L adds:
پای‌را واپس کشیدی تو چرا * میدهی بازیچه ای داهی مرا
(١٢٩٩) AL Bul. هر کو. (١٣٠١) Bul. آن شیر.
Heading: ABL Bul. om. در آب.

شیررا چون دید در چَه کُشته زار * چرخ می‌زد شادمان تا مَرْغزار
دست می‌زد چون رهید از دستِ مرگ * سبز و رقصان در هوا چون شاخ و برگ
شاخ و برگ از حبسِ خاك آزاد شد * سر بر آورد و حریفِ باد شد
برگها چون شاخ‌را بشْکافتند * تا ببالاے درخت اِشْتافتند
با زبانِ شَطْأَهُ شُکرِ خدا * می‌سراید هر بر و برگی جُدا
که بپرورد اصلِ مارا ذو ٱلْعَطا * تا درخت اِسْتَغْلَظ آمد وَٱسْتَوَى
جانهاے بسته اندر آب و گِل * چون رهند از آب و گلها شاددل
در هوای عشقِ حق رقصان شوند * همچو قُرصِ بدر بی نقصان شوند
جسمشان رقصان و جانها خود مپرس * وآنك گِردِ جان از آنها خود مپرس
شیررا خرگوش در زندان نشاند * ننگِ شیرے کو زخرگوشی بماند
در چنان ننگی و آنگه این عجب * فخرِ دین خواهد که گویندش لَقَب
ای تو شیری در تكِ این چاهِ فرد * نَفْسِ چون خرگوش خونت ریخت و خَورد
نفسِ خرگوشت بصحرا در چَرا * تو بقعرِ این چهِ چون و چرا
سوی نخچیران دوید آن شیرگیر * کابْشِرُوا یا قَوْمُ إِذْ جآءَ ٱلْبَشیر
مُژده مُژده اے گروهِ عَیْش‌ساز * کآن سگِ دوزخ بدوزخ رفت باز
مژده مژده کآن عدوّ جانها * کَنْد قهرِ خالقش دندانها
آنك از پنجه بسی سَرها بکوفت * همچو خَس جاروبِ مرگش هم بروفت

(۱۲۴۳) Bul. شاخها. (۱۲۴۵) A ذا العطا. (۱۲۴۶) A آب گلها.
(۱۲۴۸) A چشمشان. ABL Bul. در رقص. Bul. شاد for گرد. L گردد جان.
(۱۲۵۱) B ای چو شیری. (۱۲۵۵) After this verse L adds:
مژده مژده کز قضا ظالم بچاه * اوفتاد از عدل و لطف پادشاه
(۱۲۵۶) After this verse L adds:
آنك جز ظلمش دگر کاری نبود * آه مظلومش گرفت و سوخت زود
گردنش بشکست و مغزش بر درید * جان ما از قید محنت وا رهید

ای بدیده عکسِ بَـد بـر رویِ عَم * بَد نه عَمّست آن توی از خود مَرَم
مومنان آیینـهٔ همـدیگـرنـد * این خبر می از پَیَمبـر آورنـد
پیشِ چشمت داشتی شیشـهٔ کبود * زآن سبب عالَم کبودت می‌نمود
گرنه کوری این کبودی دان زخویش * خویش‌را بَد گو مگو کس‌را تو بیش
مومن ار یَنْظُرْ بِنُورِ اَللّـه نبود * غیب مومن‌را برهنـه چون نمود
چونك تو یَنْظُرْ بِنـارِ اَللّـه بُدے * نیکوے‌را وا نـدیدے از بَدے
اندك اندك آب بـر آتش بزن * تا شود نار تو نور ای بو اَلْحَزَن
تو بزن یـا رَبَّنـا آبِ طَهـور * تا شود این نـارِ عالَم جملـه نور
آبِ دریـا جملـه در فرمانِ تُست * آب و آتش ای خداوند آنِ تُست
گر تو خواهی آتش آبِ خوش شود * ور نخواهی آب هـم آتش شود
این طلب در ما هم از ایجادِ تُست * رَستن از بیداد یـا رَب دادِ تُست
بی طلب تو این طلبمان دادهٔ * بی شمار و حـد عطاهـا دادهٔ

مژده بردن خرگوش سوی نخچیران که شیر در چاه افتاد،

چونك خرگوش از رهایی شاد گشت * سوی نخچیران دوان شد تا بدشت

(١٢٣٧) AB Bul. بدیه خال بد. A Bul. عکس خال تُست آن از غم مرم, and so BL, which have حال تُست. L has غم in both hemistichs. (١٢٣٨) Bul. یکدیگرند.

(١٢٣٩) Instead of this verse AB have:

جام روزن ساختی شیشهٔ کبود * نور خورشیدی کبودت می‌نمود

So C in marg., with داشتی for ساختی. After v. ١٢٣٩ Bul. adds:

روزنت‌را جام باشد گر کبود * نور مهر آنرا همان تابع نمود

(١٢٤٠) Bul. آن کبودی. (١٢٤١) AL عیب. (١٢٤٢) C بنور الله.

(١٢٤٣) AB Bul. اندك اندك نوررا بر نار زن, and so corr. in C. After this verse Bul. has the Heading مناجات, and so C in marg. (١٢٤٤) AB Bul. هم تو زن یا ربّ از آن آب طهور, and so C in marg. (١٢٤٥) C آب و دریا.

(١٢٤٨) L این طلبرا. B Bul. have in the second hemistich گنج احسان برهمه بگشادهٔ, which is also suppl. in marg. AC. (١٢٤٩) A روان. After this verse L adds:

شیررا چون دید کشتهٔ ظلم خود * می‌دوید او شادمان و با رشد

ترکِ این شُرْب ار بگویی یك دو روز * در کُنی اندر شرابِ خُلْد پوز

تفسیر رَجَعْنا مِنَ الجِهادِ الأَصْغَرِ اِلَی الجِهادِ الأَکْبَرِ ،

ای شهان کُشتیم ما خصمِ برون * ماند خصمی زو بَتَر در اندرون
کُشتنِ این کارِ عقل و هوش نیست * شیرِ باطن سُخرهٔ خرگوش نیست
دوزخست این نَفْس و دوزخ اژدهاست * کو بدریاها نگردد کم و کاست
هفت دریارا در آشامد هنوز * کم نگردد سوزشِ آن خلق‌سوز
سنگها و کافرانِ سنگ‌دل * اندر آیند اندرو زار و خَجِل
هم نگردد ساکن از چندین غذا * تا زحقّ آید مر اورا این ندا
سیر گشتی سیر گوید نی هنوز * اینْت آتش اینْت تابِش اینْت سوز
عالَمی‌را لقمه کرد و در کشید * معده‌اش نعره زنان هَلْ مِنْ مَزید
حق قَدَم بر وی نهد از لامکان * آنگه او ساکن شود از کُنْ فَکان
چونك جُزوِ دوزخست این نفسِ ما * طبعِ کُل دارند جملهٔ جُزوها
این قدم حق‌را بود کورا کُشَد * غیرِ حق خود کی کمانِ او کَشَد
در کمان ننهند اِلّا تیرِ راست * این کمانرا بازگون کژ تیرهاست

(۱۲۷۲) After this verse L adds:

یك دو روز چه که دنیا ساعتست * هرکه ترکش کرد اندر راحتست
معنیٔ الشرك راحة گوش کن * بعد ازین جام بقارا نوش کن
بر سگان بگذار این مرداررا * خرد بشکن شیشهٔ پندارا

Bul. adds:

دانکه این دنیای دون یکساعتست * ترك آن کردن همیشه راحتست
ترك راحت بودنی‌را گوش کن * بعد از آن جام بقارا نوش کن
جیفهٔ دنیا بکن بخش کلاب * جام پنداررا بکن کسر و خراب

Heading: ABL Bul. الجهاد *bis.*

(۱۲۷۸) A Bul. غذا. (۱۲۸۲) ABL Bul. دارد همیشه جزوها. C in marg. دایم for جمله. (۱۲۸۴) BL Bul. که کمان.

جمع شدن نخچیران گرد خرگوش و ثنا گفتن اورا،

جمع گشتند آن زمان جملهٔ وُحوش * شاد و خندان از طرب در ذوق و جوش
حلقه کردند او چو شمعی در میان * سجده کردندش همه صحراییان
تو فرشتهٔ آسمانی یا پَرِی * نی تو عزراییلِ شیرانِ نَرِی
هرچ هستی جانِ ما قربانِ تُست * دست بردی دست و بازویت دُرُست
راند حقّ این آبرا در جویِ تو * آفرین بر دست و بر بازوی تو
باز گو تا چون سگالیدی بمکر * آن عَوانرا چون بمالیدی بمکر
باز گو تا قصّه درمانها شود * باز گو تا مرهمِ جانها شود
باز گو کز ظلمِ آن اِستم‌نُما * صد هزاران زخم دارد جانِ ما
گفت تأییدِ خدا بود ای مِهان * ورنه خرگوشی که باشد در جهان
قوّتم بخشید و دلرا نور داد * نورِ دل مر دست و پارا زور داد
از بَرِ حق می‌رسد تفضیلها * باز هم از حق رسد تبدیلها
حق بدَوْر و نوبت این تأییدرا * می‌نماید اهلِ ظنّ و دیدرا
هین بملکِ نوبتی شادی مکن * ای تو بستهٔ نوبت آزادی مکن
آنك مُلکش برتر از نوبت تَنَند * برتر از هفت اَنْجُمش نوبت زنند
برتر از نوبت ملوكِ باقی‌اند * دَوْرِ دائم رُوحها با ساقی‌اند

(١٢٥٧) A ذوق جوش. (١٢٥٨) AB Bul. سجده آوردند و گفتندش که هان.
(١٢٥٩) L شیران غری. (١٢٦٠) A دست بازویت. (١٢٦٤) After this verse L adds:

باز گو آن قصّه کو شادی فزاست * روح مارا قوت و دلرا جان فزاست

(١٢٦٥) Bul. بد for بود. (١٢٦٨) After this verse Bul. adds:

چونکه با نوبت شده دولت ترا * پس ز چیست در نفس خود عجب و ریا

Here ABL Bul. add the Heading: پند دادن خرگوش نخچیرارا که بدین شاد مشوید.
In Bul. مشوید is followed by که آن مجرّد عون حقست نه از قدرت ما.
(١٢٧٠) L برتر از نوبت زنند. (١٢٧١) L Bul. روحهارا ساقیند.

گر نبینی این جهان معدوم نیست * عیب جز زانگشتِ نفسِ شوم نیست
تو زچشم انگشت‌را بر دار هین * وانگهانی هرچ میخواهی ببین
نوح‌را گفتند امّت کو ثواب * گفت او زان سوی وَاسْتَغْشَوْا ثیاب
رُو و سَر در جامها پیچیده‌اید * لاجرم با دیده و نادیده‌اید
آدمی دیدست و باقی پوستست * دیدِ آنست آن که دیدِ دوستست
چونک دیدِ دوست نبْود کُور به * دوست کو باقی نباشد دُور به
چون رسولِ روم این الفاظِ تَر * در سماع آورد شد مشتاق‌تر
دیده‌را بر جُستنِ عُمَر گماشت * رخت‌را و اسب‌را ضایع گذاشت
هر طرف اندر پیِ آن مردِ کار * می‌شدی پُرسانِ او دیوانه‌وار
کین چنین مردی بود اندر جهان * وز جهان مانندِ جان باشد نهان
جُست اورا تاش چون بنده بود * لاجرم جوینده یابنده بود
دید اعرابی‌زنی اورا دَخیل * گفت عُمَر نك بزیرِ آن نَخیل
زیرِ خُرمابُن زخلقان او جُدا * زیرِ سایه خفته بین سایهٔ خدا

یافتن رسول روم امیر المؤمنین عمررا رضی اللّه عنه خفته در زیر نخل،

آمد او آنجا و از دور ایستاد * مر عمررا دید و در لرز اوفتاد
هیبتی زان خفته آمد بر رسول * حالتی خوش کرد در جانش نُزول
مِهْر و هیبت هست ضدِّ همدگر * این دو ضدرا دید جمع اندر جگر
گفت با خود من شهان‌را دیده‌ام * پیشِ سلطانان مِه و بگزیده‌ام
از شهانم هیبت و ترسی نبود * هیبتِ این مرد هوشم‌را ربود
رفته‌ام در بیشهٔ شیر و پلنگ * رویِ من زیشان نگردانید رنگ

(۱۴۰۲) A جز انگشت.   (۱۴۰۵) L اند for اید *bis.*   (۱۴۰۶) B Bul. دیده آنست.
(۱۴۰۷) A کور for دور.   (۱۴۰۸) Bul. و شد.   (۱۴۱۲) Bul. شود for بود *bis.*
(۱۴۱۶) ABL Bul. بر جانش, and so corr. in C.   (۱۴۱۸) A و مه بگزیده ام.

راست شو چون تیر و وا رَه از کمان * کز کمان هر راست بجْهد بی گمان
چونك وا گشتم ز پیکار برون * روی آوردم بپیکار درون
قد رَجَعْنا مِن جِهادِ الْأَصْغَرِیم * با نَبی اندر جهادِ اکْبَریم
قوّت از حق خواهم و توفیق و لاف * تا بسوزن بر کَنم این کوهِ قاف
سهل شیری دان که صفها بشْکند * شیر آنست آن که خودرا بشْکند

آمدن رسول روم تا امیر المؤمنین عمر رضی اللّه عنه و دیدن او کرامات عمر رضی اللّه عنه،

تا عُمَر آمد زقَیْصَر یك رسول * در مدینه از بیابانِ نُغُول
گفت کو قصرِ خلیفه ای حشم * تا من اسب و رخترا آنجا کَشم
قوم گفتندش که اورا قصر نیست * مر عمررا قصرِ جانِ روشنیست
گرچه از میری ورا آوازهایست * همچو درویشان مر اورا کازهایست
ای برادر چون ببینی قصرِ او * چونك در چشمِ دلت رُستست مو
چشمِ دل از مو و علّت پاك آر * وآنگهان دیدارِ قصرش چشم دار
هرکرا هست از هَوَسها جانِ پاك * زود بیند حضرت و ایوانِ پاك
چون محمّد پاك شد زین نار و دود * هر کجا رُو کرد وَجْهُ ٱللّه بود
چون رفیقی وسوسهٔ بدخواه‌را * کی بدانی ثَمَّ وَجْهُ ٱللّه‌را
هر کرا باشد زسینه فَتْحِ باب * او زهر شهری ببیند آفتاب
حق پدیدست از میانِ دیگران * همچو ماه اندر میانِ اختران
دو سرِ انگشت بر دو چشم نِه * هیچ بینی از جهان اِنصاف دِه

(١٣٨٥) Bul. om. و. Bul. جز for هر. A Bul. نجهد. (١٣٨٨) A توفیق لاف.
Heading: Bul. بامیر. After the Heading Bul. adds:
در بیان این شنو یك قصّهٔ * تا بری از سرّ گفتم حصّهٔ
(١٣٩٠) AB با عمر. (١٣٩٥) CL وآنگه ان. (١٣٩٦) L رست for هست.
L om. و. (١٣٩٧) C om. و. (١٣٩٩) Bul. ذرّه for شهری.
(١٤٠١) L انگشت‌را بر چشم.

از منازلهای جانش یاد داد * وز سفرهای روانش یاد داد
وز زمانی کز زمان خالی بُدست * وز مقامِ قُدْس که اِجلالی بُدست
وز هوایی کاندرو سیمرغِ رُوح * پیش ازین دیدست پرواز و فُتُوح
هر یکی پروازش از آفاق بیش * وز امید و نَهْمتِ مشتاق بیش
چون عمر اغیاررُورا یار یافت * جانِ اورا طالبِ اسرار یافت
شیخ کامل بود و طالب مشتهی * مرد چابك بود و مَرْکَب دَرْگَهی
دید آن مُرْشِد که او اِرشاد داشت * تخمِ پاك اندر زمینِ پاك کاشت

سؤال کردن رسول روم از امیر المؤمنین رضی اللّه عنه،

مرد گفتش ای امیر آلمؤمنین * جان زبالا چون بیآمد در زمین
مرغِ بی‌اندازه چون شد در قفص * گفت حق بر جان فسون خواند و قصص
بر عدمها کآن ندارد چشم و گوش * چون فسون خواند همی‌آید بجوش
از فسونِ او عدمها زود زود * خوش مُعَلَّق می‌زنند سوی وجود
باز بر موجود افسونی چو خواند * زو دو اَسْبه در عدم موجود راند
گفت در گوشِ گُل و خندانْش کرد * گفت با سنگ و عقیقِ کانْش کرد
گفت با جسم آیتی تا جان شد او * گفت با خورشید تا رَخْشان شد او
باز در گوشش دهد نکتهٔ مخوف * در رخِ خورشید افتد صد کسوف
تا بگوشِ ابر آن گویا چه خواند * کو چو مَشْك از دیدهٔ خود اشك راند
تا بگوشِ خاك حق چه خوانده است * کو مراقب گشت و خامُش مانده است
در تردّد هرکه او آشفته‌است * حق بگوشِ او مُعَمّی گفته‌است
تا کند محبوسش اندر دو گمان * کآن کنم کو گفت یا خود ضدِّ آن

(۱۴۴۰) ABL کاجلالی. (۱۴۴۱) A Bul. پرواز فتوح. (۱۴۴۲) L نهمت مشتاق.
(۱۴۴۶) ABL Bul. کای امیر. ABL Bul. چون در آمد. (۱۴۵۰) Bul. زود اسپه.
(۱۴۵۱) A و گل خندانش. A و عقیق و کانش. (۱۴۵۲) L در گوشش زند.
(۱۴۵۶) AB Bul. معمّا. (۱۴۵۷) CL آن کم. C آن for کو, corr. in marg.

بس شُدستم در مُصافّ و کارزار * همچو شیر آن دَم که باشد کار زار
بس که خوردم بس زدم زخمِ گران * دل‌قوی‌تر بوده‌ام از دیگران
بی سِلیح این مرد خفته بر زمین * من بهَفْت اندام لرزان چیست این
هیبتِ حقّست این از خلق نیست * هیبتِ این مردِ صاحب دلق نیست
هرك ترسید از حق و تَقْوَی گُزید * ترسد از وی جِنّ و اِنْس و هرکه دید
اندرین فکرت بحُرمت دست بست * بعدِ یکساعت عمر از خواب جَست

سلام کردن رسول روم امیر المؤمنین‌را رضی الله عنه،

کرد خدمت مر عمررا و سلام * گفت پیغمبر سلام آنگه کلام
پس علَیْکش گفت اورا پیش خوانْد * ایمنش کرد و بپیشِ خود نشاند
لا تَخَافُوا هست نُزْلِ خایفان * هست در خَور از برای خایف آن
هرك ترسد مر ورا ایمن کنند * مر دلِ ترسنده‌را ساکن کنند
آنك خوفش نیست چون گویی مترس * دَرْس چه دْهی نیست او محتاجِ دَرْس
آن دل از جا رفته‌را دلشاد کرد * خاطرِ ویرانش‌را آباد کرد
بعد از آن گفتش سخنهای دقیق * وز صفاتِ پاكِ حق نِعْمَ ٱلرَّفِیق
وز نوازشهای حق اَبْدال‌را * تا بداند او مقام و حال‌را
حال چون جَلْوه‌ست زآن زیبا عروس * وین مقام آن خلوت آمد با عروس
جلوه بیند شاه و غیرِ شاه نیز * وقتِ خلوت نیست جز شاهِ عزیز
جلوه کرده عام و خاصانرا عروس * خلوت اندر شاه باشد با عروس
هست بسیار اهلِ حال از صوفیان * نادِرست اهلِ مقام اندر میان

(۱۴۲۱) L بس شدستم. (۱۴۲۳) A Bul. بی سلاح.
Heading: L om. (۱۴۲۷) ABC پیغامبر. (۱۴۲۸) AB Bul. و اورا.
(۱۴۳۱) Bul. هرکه خوفش. A محتاج ترس, with ترس written above درس at the beginning of the second hemistich. (۱۴۳۵) B افتد for آمد.
(۱۴۳۶) A شاه و عزیز. (۱۴۳۷) AB Bul. خاص و عامانرا.
(۱۴۳۸) L حال صوفیان.

گوشت پارهٔ آدمی با عقل و جان * می‌شکافد کوه‌را با بحر و کان
زورِ جانِ کوه‌کَن شَقِّ حَجَر * زورِ جانِ جان در اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر
گر گشاید دل سَرِ انبانِ راز * جان بسوی عرش آرد تُرکتاز

اضافت کردن آدم آن زلّت‌را بخویشتن که رَبَّنا ظَلَمْنَا و اضافت کردنِ ابلیس گناه خودرا بخدا که بِمَا أَغْوَيْتَنِی،

کردِ ما و کردِ حق هر دو ببین * کردِ مارا هست دان پیداست این
گر نباشد فعلِ خَلْق اندر میان * پس مگو کس‌را چرا کردی چنان
خَلْقِ حق افعالِ مارا مُوجِدست * فعلِ ما آثارِ خَلْقِ ایزدست
ناطق یا حرف بیند یا غَرَض * کَی شود یکدم مُحیطِ دو عَرَض
گر بمعنی رفت شد غافل زحَرْف * پیش و پس یکدم نبیند هیچ طَرْف
آن زمان که پیش بینی آن زمان * تو پسِ خود کَی ببینی این بِدان
چون مُحیطِ حرف و معنی نیست جان * چون بود جان خالقِ این هر دُوان
حق مُحیطِ هر دو آمد ای پسر * وا ندارد کارش از کارِ دگر
گفت شیطان که بِمَا أَغْوَيْتَنِی * کرد فعلِ خود نهان دیوِ دَنی
گفت آدم که ظَلَمْنَا نَفْسَنَا * او زفعلِ حق نبُد غافل چو ما

(١٤٧٧) ABL Bul. گوشت‌پارهٔ آدمی از زور جان.
(١٤٧٩) ABL Bul. سازد for آرد. After this verse L adds:

گر زبان گوید زاسرار نهان * آتش افروزد بسوزد این جهان

Bul. adds:

گر بگفتار آمده سرّ نهان * دانکه میسوزد از آن بیشك جهان

(١٤٨٠) ABL Bul. کرد حق و کرد ما. L نیست دان. (١٤٨٣) A زآنك ناطق حرف بیند, and so C in marg. ACL با عرض. CL محیط دو غرض.
(١٤٨٤) A om. شد. Bul. غافل شد. (١٤٨٦) C Bul. هر دو آن.
(١٤٨٧) A چون for حق. ABL Bul. جمله for هر دو, and so corr. in C.
(١٤٨٨) A نهان در بودنی. (١٤٨٩) B زفعل خود.

هر زحق ترجیح یابد یك طرف * زآن دو یك‌را بر گزیند زآن کَنَف
گر نخواهی در تردّد هوشِ جان * کم فشار این پنبه اندر گوشِ جان
تا کنی فهم آن معمّاهاش‌را * تا کنی ادراك رمز و فاش‌را
پس محلِّ وَحْی گردد گوشِ جان * وحی چه بْوَد گفتنی از حس نهان
گوشِ جان و چشمِ جان جز این حِس است * گوشِ عقل و گوشِ ظَن زین مُفْلِس است
لفظِ جَبْرم عشق‌را بی صبر کرد * وآنك عاشق نیست حبسِ جبر کرد
این معیّت با حقست و جبر نیست * این تجلّئِ مَه است این ابر نیست
ور بود این جبر جبرِ عامه نیست * جبرِ آن امّارهٔ خودکامه نیست
جبررا ایشان شناسند ای پسر * که خدا بگْشادشان در دل بصر
غیبِ آینده بر ایشان گشت فاش * ذکرِ ماضی پیشِ ایشان گشت لاش
اختیار و جبرِ ایشان دیگرست * قَطْرها اندر صدفها گوهرست
هست بیرون قطرهٔ خُرد و بزرگ * در صدف آن دُرِّ خُردست و سُتُرگ
طبعِ نافِ آهوَست آن قوم‌را * از برون خون و درونشان مُشکها
تو مگو کین مایه بیرون خون بود * چون رود در ناف مُشکی چون شود
تو مگو کین مِس برون بُد محتَقَر * در دلِ اِکسیر چون گیرد گُهَر
اختیار و جبر در تو بُد خیال * چون دریشان رفت شد نورِ جلال
نان چو در سُفره‌ست باشد آن جَماد * در تنِ مردُم شود او رُوحِ شاد
در دلِ سفره نگردد مستحیل * مستحیلش جان کند از سَلْسَبیل
قوّتِ جانست این ای راست‌خوان * تا چه باشد قوّتِ آن جانِ جان

(۱۴۶۰) L om. و.   (۱۴۶۲) C و چشم و جان. L و حس جان. AB Bul. حس for ظن, and so corr. in marg. C.   (۱۴۶۳) Bul. هرکه for وآنك. C حبس و جبر.
(۱۴۶۷) ABL Bul. غیب و آینده.   (۱۴۶۸) A اندر صدفها دیگرست.
(۱۴۶۹) AB Bul. در صدف درهای خردست.   (۱۴۷۰) C از برون خوذ درونشان. L وز درونشان.   (۱۴۷۱) Bul. مشکی چون بود.
(۱۴۷۲) L Bul. در دل اکسیر چون گشتست زر.
(۱۴۷۴) ABL Bul. باشد او جماد.

تفسیر وَهُوَ مَعَکُمْ اَیْنَمَا کُنْتُمْ،

بارِ دیگر ما بقصّه آمدیم * ما از آن قصّه برون خود کی شدیم
گر بجهل آییم آن زندانِ اوست * ور بعلم آییم آن ایوانِ اوست
ور بخواب آییم مستانِ وَییم * ور ببیداری بدستانِ وَییم
ور بگرییم ابرِ پُر رزقِ وَییم * ور بخندیم آن زمان برقِ وَییم
ور بخشم و جنگ عکسِ قهرِ اوست * ور بصلح و عذر عکسِ مِهرِ اوست
ما کییم اندر جهانِ پیچ پیچ * چون اَلِف او خود چه دارد هیچ هیچ

سؤال کردن رسول از عمر رضی اللّه عنه از سبب ابتلای ارواح با این آب و گل اجساد،

گفت یا عُمَر چه حِکمت بود و سِر * حبسِ آن صافی درین جایِ کدِر
آبِ صافی در گِلی پنهان شده * جانِ صافی بستهٔ ابدان شده
گفت تو بحثی شِگرفی می‌کنی * معنی‌را بندِ حَرفی می‌کنی
حبس کردی معنیِ آزادرا * بندِ حرفی کردهٔ تو بادرا
از برای فایده این کردهٔ * توکه خود از فایده در پردهٔ
آنک از وی فایده زاییده شد * چون نبیند آنچ مارا دیده شد

(۱۵۱۱) Bul. گر بخواب آیم. (۱۵۱۲) L پر زرق. (۱۵۱۳) BL قهر هوست.
(۱۵۱۴) Bul. او خود ندارد.

Heading: Bul. روح بایں آب. In C the word following گل is illegible. AL Bul. جسم for اجساد. After the Heading L adds:

چون زعمّر آن رسول آنرا شنید * روشنیئی در دلش آمد بدید
محو شد پیشش سؤال و هم جواب * گشت فارغ از خطا و از صواب
اصل‌را در یافت بگذشت از فروع * بهر حکمت کرد در پرسش شروع

Bul. has the same verses with a few unimportant differences of reading.

(۱۵۱۵) L ابن صافی. (۱۵۱۶) L گلش. (۱۵۱۷) AB Bul. بحث.
(۱۵۲۰) Bul. آنکه for آنچ.

در گنه او از ادب پنهانْش کرد * زآن گنه بر خود زدن او بَر بخَورد
بَعْدِ تَوْبه گفتش ای آدم نه من * آفریدم در تو آن جُرم و مِحَن
نه که تقدیر و قضای من بُد آن * چون بوقتِ عذر کردی آن نهان
گفت ترسیدم ادب نگْذاشتم * گفت من هم پاسِ آنت داشتم
هرك آرد حرمت او حُرمت بَرَد * هرك آرد قند لَوْزینه خَورَد
طَیِّبات از بهرِ که لِلطَّیِّبین * یاررا بَرکَش برنجان و ببین
یك مثال ای دل پیِ فرقی بیار * تا بدانی جبررا از اختیار
دست کآن لرزان بود از ارتعاش * وآنك دستیرا تو لرزانی زجاش
هر دو جُنْبِش آفریدهٔ حق شناس * لیك نتْوان کرد این با آن قیاس
زین پشیمانی که لرزانیدیَش * چون پشیمان نیست مردِ مُرْتَعِش
بحثِ عقلست این چه بحث ای حیله‌گر * تا ضعیفی ره بَرَد آنجا مگر
بحثِ عقلی گر دُر و مَرْجان بود * آن دگر باشد که بحثِ جان بود
بحثِ جان اندر مقامی دیگرست * بادهٔ جان‌را قوامی دیگرست
آن زمان که بحثِ عقلی ساز بود * این عُمَر با بُو ٱلْحَکَم همراز بود
چون عُمَر از عقل آمد سوی جان * بُو ٱلْحَکَم بُو جَهْل شد در بحثِ آن
سوی حِسّ و سوی عقل او کاملست * گرچه خود نِسْبت بجان او جاهلست
بحثِ عقل و حِسّ اَثَر دان یا سَبَب * بحثِ جانی یا عَجَب یا بُو ٱلْعَجَب
ضَوْء جان آمد نمانْد ای مُسْتَضِی * لازم و ملزوم و نافی مُقْتَضِی
زآنك بینارا که نورش بازغاست * از دلیل چون عصا بس فارغاست

(۱۴۹۰) A درگناه. (۱۴۹۳) B Bul. گفت هم من. (۱۴۹۵) A کی for که. AB Bul. یاررا خوش کن, and so C in marg. (۱۴۹۹) ABL Bul. زآن پشیمانی. B زآن پشیمانی که دادی لرزه‌اش, and so A in marg. L Bul. in the second hemistich have مرتعشرا چون پشیمان دیدیش. (۱۵۰۰) C بحث عقلش. ABL Bul. این چه عقل آن حیله‌گر. (۱۵۰۲) AB بحث عقل. AC مقام. (۱۵۰۷) L ذوق جان آمد. AB نافی ملزوم. L ملزوم باقی. (۱۵۰۸) AB Bul. بیابی. A Bul. از دلیل و از عصاکش. L از عصا و از عصاکش. L فارغست.

چونك در قرآنِ حق بگْریختی * با روانِ انبیا آمیختی
هست قرآن حالهاے انبیا * ماهیانِ بحرِ پاكِ کِبْریا
ور بخوانی و نهٔ قرآن‌پذیر * انبیا و اولیارا دیده گیر
ور پذیرایی چو بر خوانی قصص * مرغِ جانت تنگ آید در قفص
مرغ کو اندر قفص زندانی‌است * می‌نجوید رَستن از نادانی‌است
روحهایی کز قفصها رَسته‌اند * انبیاے رَهْبَرِ شایسته‌اند
از برون آوازشان آید زدین * که رهِ رَستن ترا اینست این
ما بدین رَستیم زین تنگین قفص * جز که این ره نیست چارهٔ این قفص
خویش‌را رنجور سازے زار زار * تا ترا بیرون کنند از اشتهار
که اشتهارِ خلق بندِ محْکَمست * در رهِ این از بندِ آهن کی کمست

قصّهٔ بازرگان که طوطی اورا پیغام داد بطوطیان هندوستان هنگام رفتن بتجارت،

بود بازرگان و اورا طوطیٔ * در قفص محبوسِ زیبا طوطیٔ
چونك بازرگان سفررا ساز کرد * سوی هندستان شدن آغاز کرد
هر غلام و هر کنیزك‌را زجُود * گفت بهرِ تو چه آرم گوے زود
هر یکی از وی مُرادی خواست کرد * جمله‌را وعده بداد آن نیك مرد
گفت طوطی‌را چه خواهی ارمغان * کآرمت از خِطّهٔ هندوستان

(۱۰۳۷) AB Bul. چون تو for چونك, and so corr. in C. (۱۰۳۹) Bul. ورنهٔ for و نهٔ. (۱۰۴۳) AB Bul. اینست و این. (۱۰۴۴) L بذین رستیم. (۱۰۴۶) ABL کاشتهار. After this verse L adds:

یك حکایت بشنو ای زیبا رفیق * تا بدانی شرط این بحر عمیق

Bul. adds:

گوشداری این حکایت ای رفیق * پس بیاموزد ترا رمز دقیق

Heading: AB Bul. که طوطیٔ محبوس او اورا.

صد هزاران فایده‌ست و هر یکی * صد هزاران پیشِ آن یك اندکی
آن دَم نُطقت که جُزْوِ جُزْوهاست * فایده شد کُلِّ کُل خالی چراست
تو که جُزوی کارِ تو با فایده‌ست * پس چرا در طَعْنِ کُلّ آری تو دست
گفت‌را گر فایده نبْود مگو * ور بود هِل اعتراض و شکر جو
شکرِ یَزْدان طوقِ هر گردن بود * نی جدال و رُو تُرُش کردن بود
گر ترش‌رُو بودن آمد شکر و بس * پس چو سِرْکه شُکرگویی نیست کس
سرکه‌را گر راه باید در جگر * گو بشَو سِرْکَنْگُبین او از شَکَر
معنی اندر شِعْر جز با خَبْط نیست * چون فَلاسنگست اندر ضَبْط نیست

در سرّ آنك مَنْ أَرادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللّهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهْلِ التَّصَوُّفِ،

آن رسول از خود بشد زین یك دو جام * نی رسالت یاد ماندش نه پیام
والِه اندر قدرتِ الله شد * آن رسول اینجا رسید و شاه شد
سیل چون آمد بدریا بحر گشت * دانه چون آمد بمَزْرَع گشت کَشت
چون تعلّق یافت نان با جانوَر * نانِ مرده زنده گشت و با خبر
موم و هیزم چون فدای نار شد * ذاتِ ظلمانئ او انوار شد
سنگِ سُرمه چونك شد در دیدگان * گشت بینایی شد آنجا دیدبان
ای خنك آن مرد کز خود رَسته شد * در وجودِ زندهٔ پیوسته شد
وای آن زنده که با مرده نشست * مرده گشت و زندگی از وی بجَست

(١٥٢٥) یزدان suppl. in C. (١٥٢٧) C in marg. تا شود for گو بشو. Bul. گو برو سرکنگبین شو.

Heading: AB در معنئ آنك, and so Bul. In C بیان is written above سرّ.

(١٥٣٠) L آنجا رسید. (١٥٣١) BL برکشت گشت. (١٥٣٢) ABL Bul. نان با بو البشر, and so corr. in C.

(١٥٣٤) C سنگ بینابی شد, corr. above.

این چه بلبل این نهنگ آتشیست * جملهٔ ناخوشها زعشق اورا خوشیست
عاشقِ کُلّست و خود کُلّست او * عاشقِ خویشست و عشقِ خویش‌جو

صفت اجنحهٔ طُیُورِ عُقُولِ الٰهی،

قصّهٔ طوطئ جان زین سان بود * کو کسی کو مَحْرَمِ مرغان بود
کو یکی مرغی ضعیفی بی گناه * واندرونِ او سُلَیْمان با سپاه
چون بنالد زار بی شُکر و گِلَه * افتد اندر هفت گردون غُلْغُله
هر دَمَش صد نامه صد پیك از خدا * یا رَبی زو شصت لَبَّیْك از خدا
زَلّتِ او به زطاعت نزدِ حق * پیشِ کفرش جملهٔ ایمانها خَلَق
هر دَمی اورا یکی مِعْراجِ خاص * بر سرِ تاجش نهد صد تاجِ خاص
صورتش بر خاك و جان بر لامکان * لامکانی فوقِ وهمِ سالکان
لامکانی نی که در فهم آیدت * هر دمی در وی خیالی زایدت
بل مکان و لامکان در حکمِ او * همچو در حکمِ بهشتی چارِ جُو
شرحِ این کوته کن و رخ زین بتاب * دَم مزن وَٱللّٰهُ أَعْلَم بِٱلصَّواب
باز می‌گردیم ازین ای دوستان * سوی مرغ و تاجر و هندوستان
مردِ بازرگان پذیرفت این پیام * کو رساند سوی جنس از وی سلام

دیدن خواجه طوطیان هندوستان‌را در دشت و پیغام رسانیدن از آن طوطی،

چونك تا اَقْصای هندستان رسید * در بیابان طوطئ چندی بدید

(۱۵۷۴) A Bul. آتشست and خوشست. L او خوشیست. (۱۵۷۵) In Bul. this verse precedes the Heading. (۱۵۷۶) Bul. مرغ ضعیف. L بی گیاه. (۱۵۷۷) L بنالد از پی شکر. (۱۵۷۹) Bul. ذلت. A Bul. ایمانهای خلق. (۱۵۸۲) Bul. هر دمی از وی. (۱۵۸۵) ABL Bul. ما for ازین, and so corr. in C. Bul. تاجر هندوستان. (۱۵۸۶) C جنس خود سلام, corr. above. (۱۵۸۷) BL با for تا.

گفت آن طوطی که آنجا طوطیان * چون ببینی کن زحالِ من بیان
کآن فلان طوطی که مشتاقِ شماست * از قضای آسمان در حبسِ ماست
بر شما کرد او سلام و داد خواست * وز شما چاره و رهِ اِرشاد خواست
گفت می‌شاید که من در اشتیاق * جان دهم اینجا بمیرم در فراق
این روا باشد که من در بندِ سخت * گه شما بر سبزه گاهی بر درخت
این چنین باشد وفای دوستان * من درین حبس و شما در گلْستان
یاد آرید ای مِهان زین مرغِ زار * یك صَبوحی در میانِ مَرْغزار
یادِ یاران یاررا مَیْمون بود * خاصّه کآن لَیْلی و این مجنون بود
ای حریفانِ بتِ موزونِ خود * من قدحها میخورم پُر خونِ خود
یك قدح می نوش کن بر یادِ من * گر همی‌خواهی که بدْهی دادِ من
یا بیادِ این فتادهٔ خاك‌بیز * چونك خوردی جرعهٔ بر خاك ریز
ای عجب آن عهد و آن سوگند کو * وعدهای آن لبِ چون قند کو
گر فراقِ بنده از بَد بندگیست * چون تو با بَد بَدکنی پس فرق چیست
ای بدی که تو کنی در خشم و جنگ * با طرب‌تر از سماع و بانگِ چنگ
ای جفای تو زدَوْلت خوبتر * وانتقامِ تو زجان محبوبتر
نارِ تو اینست نورت چون بود * ماتم این تا خود که سُورت چون بود
از حلاوتها که دارد جَوْرِ تو * وز لطافت کس نیابد غَوْرِ تو
نالم و ترسم که او باوَر کند * وز کرم آن جوررا کمتر کند
عاشقم بر قهر و بر لطفش بجِد * بُو الْعَجَب من عاشقِ این هر دو ضِد
واللّه ار زین خار در بُستان شوم * همچو بلبل زین سبب نالان شوم
این عجب بلبل که بگْشاید دهان * تا خورد او خاررا با گلْستان

(١٥٥٢) AB Bul. گفتش. A کآنجا. (١٥٥٧) In C the greater part of the first hemistich is erased. (١٥٥٨) L یاد دارید. (١٥٦٠) A با بت موزون. (١٥٦١) AL نی‌خواهی. (١٥٦٧) A ونورت. In Bul. verses ١٥٦٧ and ١٥٦٨ are transposed. (١٥٧٠) L والْعجب.

تفسیر قول فرید الدّین العطّار قدّس اللّه سرّه،

تو صاحب نَفْسی ای غافل میانِ خاك خون میخور
که صاحب دل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

صاحبِ دل‌را ندارد آن زیان * گر خورد او زهرِ قاتل‌را عیان
زآنك صحّت یافت و از پرهیز رَست * طالبِ مسکین میانِ تَب دَرَست
گفت پیغمبر که ای طالب جَری * هان مکن با هیچ مطلوبی مِری
در تو نمرودیست آتش در مرَو * رفت خواهی اوّل ابرٰهیم شو
چون نهٔ سبّاح و نی دریایی * در مَیَفْگن خویش از خودرایی
او زقعرِ بحر گوهر آورد * از زیانها سود بر سَر آورد
کاملی گر خاك گیرد زر شود * ناقص ار زر بُرْد خاکستر شود
چون قبولِ حق بود آن مردِ راست * دستِ او در کارها دستِ خداست
دستِ ناقص دستِ شیطانست و دیو * زآنك اندر دامِ تکلیفست و ریو
جهل آید پیشِ او دانش شود * جهل شد علمی که در ناقص رود
هرچه گیرد علّتی علّت شود * کفر گیرد کاملی ملّت شود
ای مِری کرده پیاده با سوار * سَر نخواهی بُرْد اکنون پای دار

تعظیم ساحران مر موسی‌را علیه السّلام که چه فرمایی اوّل تو اندازی عصا یا ما،

ساحران در عهدِ فرعونِ لعین * چون مِری کردند با موسی بکین

Heading: ABL Bul. تقریر for تفسیر.
(۱۶۰۲) A که خورد. (۱۶۰۵) ABCL پیغامبر. A مردی جری.
(۱۶۰۶) Bul. در آتش مرو. (۱۶۰۸) AB Bul. in the first hemistich او زآتش ورد احمر آورد. Bul. in the second hemistich او زقعر بحر گوهر آورد.
(۱۶۱۲) C منکر for ناقص. (۱۶۱۳) In L this verse immediately follows v. ۱۶۱۰.
Heading: After یا ما C adds in marg. موسی گفت اوّل شما. Bul. موسی علیه السلام گفت نی اوّل شما.

مَرْکَب اِستانید پس آواز داد * آن سلام و آن امانت باز داد
طوطیی زآن طوطیان لرزید بس * اوفتاد و مرد و بگْسستش نَفَس
شد پشیمان خواجه از گفتِ خبر * گفت رفتم در هلاكِ جانور
این مگر خویشست با آن طوطیَك * این مگر دو جسم بود و روحِ یك
این چرا کردم چرا دادم پیام * سوختم بیچاره‌را زین گفتِ خام
این زبان چون سنگ و هم آتش‌وَشست * وآنچ بجْهَد از زبان چون آتشست
سنگ و آهن‌را مزن برهم گزاف * گَه زرُویِ نَقْل و گاه از رُویِ لاف
زآنك تاریکست و هر سو پنبه‌زار * در میانِ پنبه چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند * زآن سخنها عالَمی‌را سوختند
عالمی‌را یك سخن ویران کنُد * روبهانِ مرده‌را شیران کند
جانها در اصلِ خود عیسی‌دَمست * یك دَمش زَخْمست و دیگر مَرْهَمست
گر حجاب از جانها بر خاستی * گفتِ هر جانی مسیح‌آساستی
گر سخن خواهی که گویی چون شکَر * صبر کن از حرص و این حلوا مخور
صبر باشد مُشتهای زیرکان * هست حلوا آرزوی کودکان
هرك صبر آورد گردون بر رود * هرك حلوا خورد واپس‌تر شود

(۱۵۹۲) L چون سنگ و چون آهن‌وشست.
(۱۵۹۴) AB Bul. گَه زروی نقل و گُه از روی لاف. L و گه از روی لاف.
(۱۵۹۷) AB Bul. عیسی دمند, and so corr. in C. AB Bul. یك زمان زخمند و گاهی مرهمند, and so C in marg.
(۱۶۰۲) ABL Bul. واپس‌تر رود.

آدم از فِرْدَوس و از بالای هفت * پاے ماچان از برای عذر رفت
گر زپُشتِ آدمی وز صُلْبِ او * در طلب میباش هم در طُلْبِ او
زآتش دل وآبِ دیده نُقل ساز * بوستان از ابر و خورشیدست باز
تو چه دانی ذوقِ آبِ دیدگان * عاشقِ نانی تو چون نادیدگان
گر تو این انبان زِنان خالی کنی * پُر زگوهرهای اِجلالی کنی
طفلِ جان از شیرِ شیطان باز کن * بعد از آنش با مَلَك انباز کن
تا تو تاریك و ملول و تیرهٔ * دانك با دیوِ لعین همشیرهٔ
لقمهٔ کآن نور افزود و کمال * آن بود آورده از کسبِ حلال
رَوْغنی کآید چراغِ ما کُشد * آب خوانش چون چراغیرا کُشد
علم و حِکمت زاید از لقمهٔ حلال * عشق و رِقّت آید از لقمهٔ حلال
چون زلقمه تو حسد بینی و دام * جهل و غفلت زاید آنرا دان حرام
هیچ گندم کارے و جَو بر دهد * دیدهٔ اسبی که کُرّهٔ خر دهد
لقمه تخمست و بَرش اندیشها * لقمه بحر و گوهرش اندیشها
زاید از لقمهٔ حلال اندر دهان * مَیْلِ خدمت عزمِ رفتن آن جهان

باز گفتن بازرگان با طوطی آنچ دید از طوطیان هندوستان،

کرد بازرگان تجارترا تمام * باز آمد سوے منزل شادکام
هر غلامیرا بیاورد ارمغان * هر کنیزكرا ببخشید او نشان
گفت طوطی ارمغانِ بنده کو * آنچ گفتی وآنچ دیدی باز گو
گفت نی من خود پشیمانم از آن * دستِ خود خایان و انگشتان گزان

(١٦٣٧) A خورشیدست تاز. B باز.   (١٦٣٩) A om. ز before نان.
(١٦٤٣) ABL Bul. کو for کآن.   (١٦٤٤) Bul. زاید for آید.
(١٦٤٨) Bul. میل و خدمت. After this verse Bul. adds:
این سخنرا نیست پایان کن همان * بحث بازرگان و طوطیرا بیان
(١٦٤٩) ABL Bul. دوستکام, and so corr. in C.
(١٦٥١) AB آنچ دیدی وآنچ گفتی, and so L Bul.

لیك موسی‌را مقدّم داشتند * ساحران اورا مکرّم داشتند
زآنك گفتندش که فرمان آنِ تُست * خواهی اوّل آن عصا تو فْگَنْ نخست
گفت نی اوّل شما ای ساحران * افگنید آن مکرهارا در میان
این قَدَر تعظیم دینْشانرا خرید * کز مِری آن دست و پاهاشان بُرید
ساحران چون حقِّ او بشْناختند * دست و پا در جُرمِ آن در باختند
لقمه و نکته‌ست کامل‌را حلال * تو نهٔ کامل مخور می‌باش لال
چون تو گوشی او زبان نی جنسِ تو * گوشهارا حق بفرمود أَنْصِتُوا
کودك اوّل چون بزاید شیرْنوش * مدّتی خاموش باشد جمله گوش
مدّتی می‌بایدش لب دوختن * از سخن تا او سخن آموختن
ور نباشد گوش و تی تی می‌کند * خویشتن‌را گُنْگِ گیتی می‌کند
کَرِّ اصلی کش نبود آغاز گوش * لال باشد کَی کند در نطق جوش
زآنك اوّل سمع باید نطق‌را * سوی مَنْطِق از رهِ سمع اندر آ
أُدْخُلُوا ٱلْأَبْيَاتَ مِنْ أَبْوَابِهَا * وَٱطْلُبُوا ٱلْأَغْرَاضَ فِي أَسْبَابِهَا
نطق کآن موقوفِ راهِ سمع نیست * جز که نطقِ خالقِ بی‌طمع نیست
مُبْدِعست او تابعِ اُستاد نی * مُسْنَدِ جمله ورا اِسْناد نی
باقیان هر در حِرَف هر در مقال * تابعِ اُستاد و محتاجِ مثال
زین سخن گر نیستی بیگانهٔ * دلق و اشکی گیر در ویرانهٔ
زآنك آدم زآن عتاب از اشك رَست * اشكِ تر باشد دَمِ توبه‌پرَست
بهرِ گریه آمد آدم بر زمین * تا بود گریان و نالان و حزین

(١٦١٧) AB Bul. خواهی عصا. L گر همی خواهی اوّل تو عصا افگن. Bul. بفگن for تو فگن. (١٦١٩) L گر مری. (١٦٢٠) L در جرم او. (١٦٢٢) L چون بر آید. ABL Bul. خامش بود او. (١٦٢٥) AB ور ندارد گوش (in C ندارد is written above). Bul. om. و. (١٦٢٦) A که for کی. B در نطق نوش.
(١٦٢٨) ABL Bul. وادخلوا. L الاعراض. (١٦٣٠) Bul. نیست for نی bis. C مستند.
(١٦٣١) In A طالب is written above تابع.
(١٦٣٤) AL آدم آمد. In L this verse follows v. ١٦٣٧.

آیتِ أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِی بخوان * قدرتِ نِسْیان نهادنشان بدان
چون بتذکیر و بنسیان قادرند * بر همه دلهای خلقان قاهرند
چون بنسیان بست او راهِ نظر * کار نتْوان کرد ور باشد هنر
خِلْتُمُ سُخْرِیَّةً أَهْلَ ٱلسُّمُو * از نُبی بر خوان تو تا أَنْسَوْكُمُ
صاحبِ دِه پادشاهِ جسمهاست * صاحبِ دل شاهِ دلهای شماست
فَرْعِ دید آمد عمل بی هیچ شك * پس نباشد مَرْدُم اِلّا مَرْدُمَك
من تمامِ این نیارم گفت از آن * منع می‌آید زصاحب مَرْكَزان
چون فراموشیٔ خلق و یادشان * با وَیَست و او رسد فریادشان
صد هزاران نیك و بدرا آن بهی * می‌کند هر شب زدلهاشان تهی
روز دلهارا از آن پُر می‌کند * آن صدفهارا پُر از دُر می‌کند
آن همه اندیشهٔ پیشانها * می‌شناسد از هدایت جانها
پیشه و فرهنگِ تو آید بتو * تا دَرِ اسباب بگْشاید بتو
پیشهٔ زرگر بآهنگر نشد * خوی آن خوش‌خو بآن مُنْکَر نشد
پیشها و خُلقها همچون جهاز * سوی خصم آیند روزِ رستخیز
پیشها و خُلقها از بَعْدِ خواب * واپس آید هم بخصمِ خود شتاب
پیشها واندیشها در وقتِ صُبح * هم بدآنجا شد که بود آن حُسن و قُبح
چون کبوترهای پیك از شهرها * سوی شهرِ خویش آرد بهرها

(۱۶۷۷) L Bul. خلتموا. B Bul. خوانید for بر خوانْ تو.
(۱۶۷۹) Suppl. in marg. A. (۱۶۸۰) Suppl. in marg. A.
(۱۶۸۲) B آن مهی. L Bul. از بهی, and this appears to be the reading of C.
(۱۶۸۳) Suppl. in marg. A. (۱۶۸٤) Suppl. in marg. A.
(۱۶۸۶) ABL Bul. این خوش‌خو.
(۱۶۸۷) Suppl. in marg. C. BL Bul. جهیز.
(۱۶۸۸) Bul. پیشها و اندیشها
(۱۶۸۹) L هم از آنجا. A که بود آن وقت قبح.
(۱۶۹۰) B چو for چون. After this verse L Bul. add:
هرچه بینی سوی اصل خود رود * جزو سوی کلّ خود راجع شود

من چرا پیغام خامی از گزاف * بردم از بی‌دانشی و از نشاف
گفت ای خواجه پشیمانی زچیست * چیست آن کین خشم و غم‌را مقتضیست
گفت گفتم آن شکایتهای تو * با گروهی طوطیان همتای تو
آن یکی طوطی زدردت بوی برد * زهره‌اش بدرید و لرزید و بمرد
من پشیمان گشتم این گفتن چه بود * لیك چون گفتم پشیمانی چه سود
نکتهٔ کآن جست ناگه از زبان * همچو تیری دان که جست آن از کمان
وا نگردد از ره آن تیر ای پسر * بند باید کرد سیلی‌را زسر
چون گذشت از سر جهانی‌را گرفت * گر جهان ویران کند نبود شگفت
فعل‌را در غیب اثرها زادنیست * وآن موالیدش بحکم خلق نیست
بی شریکی جمله مخلوق خداست * آن موالید ارچه نسبتشان بماست
زید پرّانید تیری سوی عمر * عمررا بگرفت تیرش همچو نمر
مدّتی سالی همی‌زایید درد * دردهارا آفریند حق نه مرد
زید رامی آن دم ار مرد از وجل * دردها می‌زاید آنجا تا اجل
زآن موالید وجع چون مرد او * زید رامی زین سبب قتّال گو
آن وجعهارا بدو منسوب دار * گرچه هست آن جمله صنع کردگار
همچنین کشت و دم و دام و جماع * آن موالیدست حق‌را مستطاع
اولیارا هست قدرت از اله * تیر جسته باز آرندش زراه
بسته درهای موالید از سبب * چون پشیمان شد ولی زآن دست رب
گفته ناگفته کند از فتح باب * تا از آن نی سیخ سوزد نی کباب
از همه دلها که آن نکته شنید * آن سخن‌را کرد محو و ناپدید
گرت برهان باید و حجّت مها * باز خوان من آیةٍ او ننسها

(۱۶۵۵) Bul. گروه. (۱۶۵۷) In C vv. ۱۶۵۷ and ۱۶۵۸ are transposed.
(۱۶۵۸) Bul. که جست او. (۱۶۶۱) L زحکم. (۱۶۶۳) Bul. عمرو and عمرورا.
(۱۶۶٤) B مدّت. A حق نمرد. (۱۶۶۶) ABL Bul. زیدرا زاوّل سبب, and so corr. in C. (۱۶۶۹) Bul. باز گرداند ز راه. (۱۶۷۱) Bul. که از آن.

ای دریغا صبحِ ظلمت‌سوزِ من * ای دریغا نورِ روزافروزِ من
ای دریغا مرغِ خوش‌پروازِ من * زانتها پرّیده تا آغازِ من
عاشقِ رنجست نادان تا ابد * خیز لَا أُقْسِمُ بخوان تا فِی کَبَد
از کَبَد فارغ بُدم با رویِ تو * وز زَبَد صافی بُدم در جویِ تو
این دریغاها خیالِ دیدنست * وز وُجودِ نقدِ خود ببْریدنست
غیرتِ حق بود و با حق چاره نیست * کو دلی کز عشقِ حق صد پاره نیست
غیرت آن باشد که او غیرِ همه‌ست * آنک افزون از بیان و دَمْدَمه‌ست
ای دریغا اشکِ من دریا بُدی * تا نثارِ دلبرِ زیبا بُدی
طوطیِ من مرغِ زیرکسارِ من * ترجمانِ فکرت و اسرارِ من
هرچ روزی داد و ناداد آیدم * او زاوّل گفته تا یاد آیدم
طوطیِ کآید ز وَحْی آوازِ او * پیش از آغازِ وُجود آغازِ او
اندرونِ تست آن طوطی نهان * عکسِ اورا دیده تو بر این و آن
می‌بَرَد شادیت‌را تو شاد ازو * می‌پذیری ظلم‌را چون داد ازو
ای که جان‌را بهرِ تن می‌سوختی * سوختی جان‌را و تن افروختی
سوختم من سوخته خواهد کسی * تا زِمن آتش زند اندر خسی
سوخته چون قابلِ آتش بود * سوخته بِستان که آتش‌کش بود
ای دریغا ای دریغا ای دریغ * کآنچنان ماهی نهان شد زیرِ میغ
چون زنم دم کآتشِ دل تیز شد * شیرِ هَجْر آشفته و خون‌ریز شد
آنک او هشیار خود تُندست و مست * چون بود چون او قدح گیرد بدست
شیرِ مستی کز صِفت بیرون بود * از بسیطِ مَرْغزار افزون بود

(۱۷۰۷) AB صبح‌افروز. L نورافروز. (۱۷۱۰) In C verses ۱۷۱۰ and ۱۷۱۱ are transposed. (۱۷۱۲) Bul. om. و. AB Bul. کز حکم حق, and so corr. in C.
(۱۷۱۳) A غیرت آن بود. L که آن غیر. (۱۷۱٤) C دلبری. (۱۷۱٦) AB om. و.
(۱۷۱۸) A ای طوطی. L دیده بر تو. (۱۷۲۰) C آنك جان‌را, corr. in marg.
(۱۷۲٦) L و مرغزار.

شنیدن آن طوطی حرکت آن طوطیان و مردن آن طوطی در قفص و نوحهٔ خواجه بر وی،

چون شنید آن مرغ کآن طوطی چه کرد * بس بلرزید اوفتاد و گشت سرد
خواجه چون دیدش فتاده همچنین * بر جهید و زد کُله‌را بر زمین
چون بدین رنگ و بدین حالش بدید * خواجه در جَست و گریبان‌را درید
گفت ای طوطئ خوبِ خوش‌حنین * این چه بودت این چرا گشتی چنین
ای دریغا مرغِ خوش‌آوازِ من * ای دریغا همدم و همرازِ من
ای دریغا مرغِ خوش‌الحانِ من * راحِ رُوح و روضه و ریحانِ من
گر سُلَیْمان‌را چنین مرغی بُدی * کَی خود او مشغولِ آن مرغان شدی
ای دریغا مرغ کارزان یافتم * زود رُویْ از رویِ او بر تافتم
ای زبان تو بس زیانی مر مرا * چون توی گویا چگویم من تُرا
ای زبان هم آتش و هم خرمنی * چند این آتش درین خرمن زنی
در نهان جان از تو افغان میکند * گرچه هرچه گوییش آن میکند
ای زبان هم گنجِ بی‌پایان توی * ای زبان هم رنجِ بی‌درمان توی
هم صفیر و خُدعهٔ مرغان توی * هم انیسِ وحشتِ هجران توی
چند امانم می‌دهی ای بی‌امان * ای تو زِه کرده بکینِ من کمان
نک بپرّانیدهٔ مرغِ مرا * در چراگاهِ سِتَم کم کن چرا
یا جوابِ من بگو یا داد ده * یا مرا زاسبابِ شادی یاد ده

(۱٦۹۱) ABL Bul. هم بلرزید. Bul. بلرزید و فتاد. A گشت زرد.
(۱٦۹۳) ABL Bul. بر جست. B گریبانش. (۱٦۹٤) Bul. و خوش‌حنین. L
(۱٦۹٦) Bul. روضهٔ ریحان من. (۱٦۹۹) C apparently این چرا کردی.
(۱۷۰۱) A در زمان جان. ABL چگویم مر ترا. زبانی مر دَرَی.
(۱۷۰۳) L وحشت و هجران. After this verse Bul. adds:

آدمیرا ظلمت و کفران توی * هم دلیل و رهبر یاران توی

(۱۷۰٤) C بکین ما. (۱۷۰٦) B بده for بگو. C اسباب.

پاره کردهٔ وسوسه باشی دلا * گر طرب‌را باز دانی از بلا
گر مُرادت‌را مَذاقِ شکّرست * بی‌مُرادی نی مُرادِ دلبرست
هر ستاره‌ش خونبهای صد هلال * خونِ عالَم ریختن اورا حلال
ما بها و خونبهارا یافتیم * جانبِ جان باختن بشْتافتیم
ای حیوةِ عاشقان در مُردگی * دل نیابی جز که در دل‌بُردگی
من دلش جُسته بصد ناز و دلال * او بهانه کرده با من از ملال
گفتم آخر غرقِ تُست این عقل و جان * گفت رَو رَو بر من این افسون مخوان
من ندانم آنچ اندیشیدهٔ * ای دو دیده دوست‌را چون دیدهٔ
ای گرانجان خوار دیدستی مرا * زآنك بس ارزان خریدستی مرا
هرکه او ارزان خَرَد ارزان دهد * گوهری طفلی بقرصی نان دهد
غرقِ عشقی‌ام که غرقست اندرین * عشقهای اوّلین و آخرین
مُجْمَلش گفتم نگفتم زآن بیان * ورنه هم افهام سوزد هم زبان
من چو لب گویم لبِ دریا بود * من چو لا گویم مُراد اِلّا بود
من زشیرینی نشستم رُو تُرُش * من زپُرّیِ سخن باشم خمُش
تا که شیرینیِ ما از دو جهان * در حجابِ رُو تُرُش باشد نهان
تا که در هر گوش نآید این سخن * یك همی‌گویم زصد سِرِّ لَدُن

(۱۷۴۷) L بس زبون وسوسه گردی دلا. (۱۷۴۸) C مذاقی.
(۱۷۵۰) L بهای خونبهارا. (۱۷۵۱) AB Bul. حیات.
(۱۷۵۲) Bul. جستم. A بهانه کرد.
(۱۷۵۵) ABL Bul. ورا for مرا *bis*.
(۱۷۵۸) ABL Bul. نکردم آن بیان, and so corr. in C. B Bul. زو بیان.
(۱۷۶۰) AL من زبسیاری سخن باشم خمش, and so corr. in C. B Bul. من زبسیاریِ گفتارم خمش.
(۱۷۶۱) C حجاب و رو ترش.
(۱۷۶۲) L زسرّ من لدن.

قافیه‌اندیشم و دلدارِ من * گویدم مَندیش جز دیدارِ من
خوش نشین ای قافیه‌اندیشِ من * قافیهٔ دولت توی در پیشِ من
حرف چه بْوَد تا تو اندیشی از آن * حرف چه بْوَد خارِ دیوارِ رَزان
حرف و صَوْت و گفت‌را برهم زنم * تا که بی این هر سه با تو دَم زنم
آن دَمی کز آدمش کردم نهان * با تو گویم ای تو اسرارِ جهان
آن دمی‌را که نگفتم با خلیل * وآن غمی‌را که نداند جبرئیل
آن دمی کز وی مسیحا دَم نزد * حق زغیرت نیز بی ما هم نزد
ما چه باشد در لُغَت اِثبات و نَفْی * من نه اِثباتم منم بی‌ذات و نَفْی
من کَسی در ناکَسی در یافتم * پس کسی در ناکسی در بافتم
جملهٔ شاهان بندهٔ بندهٔ خودند * جملهٔ خلقان مردهٔ مردهٔ خودند
جملهٔ شاهان پستِ پستِ خویش‌را * جملهٔ خلقان مَسْتِ مستِ خویش‌را
می‌شود صیّاد مرغان‌را شکار * تا کند ناگاه ایشان‌را شکار
دلبران‌را دل اسیرِ بی‌دلان * جملهٔ معشوقان شکارِ عاشقان
هرک عاشق دیدیش معشوق دان * کو بنِسْبَت هست هم این و هم آن
تشنگان گر آب جویند از جهان * آب جوید هم بعالَم تشنگان
چونک عاشق اوست تو خاموش باش * او چو گوشَت می‌کشد تو گوش باش
بند کن چون سیل سَیْلانی کند * ورنه رُسوایی و ویرانی کند
من چه غم دارم که ویرانی بود * زیرِ ویران گنجِ سلطانی بود
غرقِ حق خواهد که باشد غرق‌تر * همچو موجِ بحر جان زیر و زبر
زیرِ دریا خوشتر آید یا زبر * تیرِ او دلکش‌تر آید یا سپر

(١٧٢٧) A جز دلدار من. (١٧٢٨) Suppl. in marg. C.
(١٧٣٣) AB Bul. وآن دمی‌را که نداند. (١٧٣٤) A Bul. بی ذات نفی.
(١٧٣٥) L Bul. در بافتم in both hemistichs. L بس for پس.
(١٧٣٧) Suppl. in marg. C. L in the first hemistich بست بست. In A verses ١٧٣٦ and ١٧٣٧ are transposed.
(١٧٣٩) AB Bul. بی‌دلانرا دلبران جسته بجان, and so C in marg.

ناخوشِ او خوش بود در جانِ من * جان فدای یارِ دل‌رنجانِ من
عاشقم بر رنجِ خویش و دردِ خویش * بهرِ خشنودئ شاهِ فَرْدِ خویش
خاكِ غم‌را سُرمه سازم بهرِ چشم * تا زگوهر پُر شود دو بحرِ چشم
اشك كآن از بهرِ او بارند خلق * گوهرست و اشك پندارند خلق
من زجانِ جان شكايت می‌كنم * من نیَم شاكی روايت می‌كنم
دل همی‌گوید ازو رنجیده‌ام * وز نفاقِ سُست می‌خندیده‌ام
راستی كن ای تو فخرِ راستان * ای تو صدر و من دَرَت‌را آستان
آستان و صدر در معنی كجاست * ما و من كو آن طرف كآن یارِ ماست
ای رهیده جانِ تو از ما و من * ای لطیفهٔ روح اندر مرد و زن
مرد و زن چون یك شود آن یك توی * چونك یكها محو شد آنك توی
این من و ما بهرِ آن بر ساختی * تا تو با خود نَرْدِ خدمت باختی
تا من و توها همه یك جان شوند * عاقبت مستغرقِ جانان شوند
این همه هست و بیا ای امرِ كُن * ای منَزَّه از بیا و از سخن
جِسْمِ جِسْمانه تواند دیدنت * در خیال آرد غم و خندیدنت
دل كه او بستهٔ غم و خندیدنست * تو مگو كو لایقِ آن دیدنست
آنك او بستهٔ غم و خنده بود * او بدین دو عاریت زنده بود
باغِ سبزِ عشق كو بی مُنتهاست * جز غم و شادی درو بس میوهاست
عاشقی زین هر دو حالت برترست * بی بهار و بی خزان سبز و تَرست
دِه زكوةِ روی خوب ای خوب‌رو * شرحِ جانِ شَرْحه شَرْحه باز گو

(۱۷۸۳) A كزو رنجیده. A بست for سست. (۱۷۸۴) AB آستانه. Bul. كه for كآن.
(۱۷۸۶) AL آن یك for آنك. (۱۷۸۷) After this verse L adds:
تا تو با ما و تو یك جوهر شوی * عاقبت محو چنان دلبر شوی
(۱۷۸۸) L این من و توها. Bul. یكسان for یك جان. (۱۷۸۹) L منزّه از بیان, and so corr. in marg. A. (۱۷۹۰) A Bul. چشم جسمانه. L چشم چشانه.
(۱۷۹۱) L بست غم, with بند written above.
(۱۷۹۵) C ای خوب‌روی.

تفسیر قول حکیم،

بهرچ از راه وا مانی چه کفر آن حرف و چه ایمان
بهرچ از دوست دور افتی چه زشت آن نقش و چه زیبا

و در معنیٔ قوله علیه السّلام إِنَّ سَعْدًا لَغَيُورٌ وأَنا أَغْيَرُ مِنْ سَعْدٍ واَللّٰهُ أَغْيَرُ مِنِّی ومِنْ غَيْرَتِهِ حَرَّمَ ٱلْفَوَاحِشَ ما ظَهَرَ مِنْهَا وما بَطَنَ،

جملهٔ عالَم زآن غیور آمد که حق * بُرْد در غیرت برین عالم سبق
او چو جانست و جهان چون کالبَد * کالبد از جان پذیرد نیك و بد
هرك مِحرابِ نمازش گشت عَیْن * سوی ایمان رفتنش میدان تو شَیْن
هرك شد مر شاه‌را او جامه‌دار * هست خُسْران بهرِ شاهش اِتّجار
هرك با سلطان شود او همنشین * بر درش بودن بود عیب و غَبین
دست‌بوسش چون رسید از پادشاه * گر گزیند بوسِ پا باشد گناه
گرچه سر بر پا نهادن خدمتست * پیشِ آن خدمت خطا و زَلّتست
شاه‌را غیرت بود بر هرك او * بُو گزیند بعد زآن که دید رُو
غیرتِ حق بر مَثَل گندم بود * کاهِ خرمن غیرتِ مَرْدُم بود
اصلِ غیرتها بدانید از اله * آنِ خلقان فرعِ حق بی اشتباه
شرحِ این بگْذارم و گیرم گِلَه * از جفای آن نگارِ دَه‌دِلَه
نالم ایرا نالها خوش آیدش * از دو عالَم ناله و غم بایدش
چون ننالم تلخ از دستانِ او * چون نِیَم در حلقهٔ مستانِ او
چون ننالم همچو شب بی روزِ او * بی وصالِ رویِ روزافروزِ او

Heading: Bul. حکیم سنائی رحمة الله علیه. L om. the verse. CL om. و before در معنی. (١٧٦٤) Bul. دو جهان. In L this and the following verse are transposed. (١٧٦٧) A Bul. با سلطان بود او. ABL Bul. شستن for بودن. and so C in marg. ABL Bul. حیف و غبین, (١٧٦٨) Bul. رسد. (١٧٦٩) Bul. ذلتست. (١٧٧) Bul. پا گزیند. (١٧٧٦) AB Bul. چون باشم همچو شب.

خواجه اندر آتش و درد و حنین * صد پراگنده همی‌گفت این چنین
گه تناقض گاه ناز و گه نیاز * گاه سودای حقیقت گه مجاز
مردِ غرقه گشته جانی می‌کَنَد * دست‌را در هر گیاهی می‌زند
تا کدامش دست گیرد در خطر * دست و پایی می‌زند از بیمِ سر
دوست دارد یار این آشفتگی * کوشش بیهوده به از خفتگی
آنک او شاهست او بی کار نیست * ناله از وی طُرفه کو بیمار نیست
بهرِ این فرمود رحمان ای پسر * کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ ای پسر
اندرین ره می‌تراش و می‌خراش * تا دمِ آخر دمی فارغ مباش
تا دمِ آخر دمی آخر بود * که عنایت با تو صاحب‌سِر بود
هرچ کوشد جان که در مرد و زنست * گوش و چشمِ شاهِ جان بر روزنست

بیرون انداختن مرد تاجر طوطی‌را از قفص و پریدن طوطیِٔ مرده،

بعد از آنش از قفص بیرون فکند * طوطیَک پرّید تا شاخِ بلند
طوطیِٔ مرده چنان پرواز کرد * کآفتابِ شرق تُرکی‌تاز کرد
خواجه حیران گشت اندر کارِ مرغ * بی خبر ناگه بدید اسرارِ مرغ
روی بالا کرد و گفت ای عندلیب * از بیانِ حالِ خودْمان ده نصیب
او چه کرد آنجا که تو آموختی * ساختی مکری و مارا سوختی
گفت طوطی کو بفعلم پند داد * که رها کن لطفِ آواز و وداد
زانک آوازت ترا در بند کرد * خویشتن مرده پیِ این پند کرد
یعنی ای مُطْرِب شده با عام و خاص * مُرده شَو چون من که تا یابی خلاص
دانه باشی مرغکانت بر چنند * غنچه باشی کودکانت بر کَنند
دانه پنهان کن بکلّی دام شَو * غنچه پنهان کن گیاهِ بام شَو

(١٨١٧) L بر هر گیاهی. (١٨٢٤) Bul. در روزنست. (١٨٢٦) Bul. ترك و تاز.
(١٨٢٧) Bul. تا که بدید. (١٨٤٠) Bul. لطف و آواز گشاد.
(١٨٣١) A آواز ترا. (١٨٣٤) L گیاه تام.

کز کَرَشْمِ غمزهٔ غمّازهٔ * بر دلم بنْهاد داغی تازهٔ
من حَلالش کردم ار خونم بریخت * من همی‌گفتم حلال او می‌گریخت
چون گریزانی زنالهٔ خاکیان * غم چه ریزی بر دلِ غمناکیان
ای که هر صبحی که از مَشْرِق بتافت * همچو چشمهٔ مُشْرِقت در جوش یافت
چون بهانه دادی این شَیْداترا * ای بها نه شکّرِ لبهاترا
ای جهانِ کهنه‌را تو جانِ نَو * از تنِ بی جان و دل افغان شنو
شرحِ گُل بگْذار از بهرِ خدا * شرحِ بلبل گو که شد از گُل جُدا
از غم و شادی نباشد جوشِ ما * با خیال و وهم نبْود هوشِ ما
حالتی دیگر بود کآن نادِرست * تو مشو مُنْکِر که حق بس قادرست
تو قیاس از حالتِ اِنسان مکن * مَنْزِل اندر جَوْر و در اِحسان مکن
جور و احسان رنج و شادی حادثست * حادثان میرند حقشان وارثست
صبح شد ای صبح‌را پشت و پناه * عذرِ مخدومی حُسام آلدّین بخواه
عذرخواهِ عقلِ کُلّ و جان توئی * جانِ جان و تابشِ مرجان توئی
تافت نورِ صبح و ما از نورِ تو * در صَبوحی با مَیِ منصورِ تو
دادهٔ تو چون چنین دارد مرا * باده کی بُود کو طرب آرد مرا
باده در جوشش گدای جوشِ ما * چرخ در گردِش گدای هوشِ ما
باده از ما مست شد نی ما ازو * قالَب از ما هست شد نی ما ازو
ما چو زنبوریم و قالبها چو موم * خانه خانه کرده قالب‌را چو موم

رجوع بحکایت خواجهٔ تاجر،

بس درازست این حدیثِ خواجه گو * تا چه شد احوالِ آن مردِ نکو

(١٧٩٦) L Bul. کرشمهٔ. B Bul. داغ. After this verse C has a lacuna extending to v. ١٨٣٠. (١٨٠٠) L شکرین لبهاترا.

(١٨٠٦) BL Bul. و حقشان.

(١٨٠٩) L نور صبح آمد و ما. A باقی for با می.

(١٨١٠) BL Bul. که بود. (١٨١٤) L حدیث ای خواجه.

اینْش گوید من شوم همرازِ تو * وآنْش گوید نی منم انبازِ تو
اینْش گوید نیست چون تو در وجود * در جمال و فضل و در احسان وجود
آنْش گوید هر دو عالم آنِ تست * جملهٔ جانهامان طُفَیْلِ جانِ تُست
او چو بیند خلق‌را سرمستِ خویش * از تکبّر می‌رود از دستِ خویش
او نداند که هزارانرا چو او * دیو افگندست اندر آبِ جو
لطف و سالوسِ جهان خَوش لقمه‌ایست * کمترش خور کآن پُر آتش لقمه‌ایست
آتشش پنهان و ذوقش آشکار * دودِ او ظاهر شود پایانِ کار
تو مگو آن مدح‌را من کی خَورم * از طمع می‌گوید او پَی می‌بَرَم
مادحت گر هَجْو گوید بر مَلا * روزها سوزد دلت زآن سوزها
گرچه دانی کو زحُرمان گفت آن * کآن طمع که داشت از تو شد زیان
آن اثر می‌ماندت در اندرون * در مدیح این حالتت هست آزمون
آن اثر هم روزها باقی بود * مایهٔ کِبْر و خداعِ جان شود
لیک ننْماید چو شیرینست مَدْح * بد نماید زآنك تلخ افتاد قَدْح
همچو مطبوخست و حَب کآنرا خَوری * تا بدیری شورِش و رنج اندری
ور خوری حلوا بود ذوقش دَمی * این اثر چون آن نمی‌پاید همی
چون نمی‌پاید همی‌پاید نهان * هر ضدی‌را تو بضدّ او بدان
چون شکر پاید همی تأثیرِ او * بعدِ حینی دُمَّل آرد نیش‌جو

(۱۸۵۲) After this verse L adds:

آنش خواند گاه عیش و خرّمی * اینش گوید گاه نوش و مرهمی

Bul. has: اینش خواند گاه نوش و خرّمی * آنش خواند گاه عیش و همدمی

(۱۸۵۵) Bul. لطف سالوس.

(۱۸۵۷) Bul. من کی خرم. A نی for پی.

(۱۸۵۸) Bul. آن for زآن. (۱۸۶۱) B کبل و خداع.

(۱۸۶۴) L این اثر چون شد نمی‌ماند همی (۱۸۶۵) L نمی‌ماند نهان.

(۱۸۶۶) B Bul. باید نهان. Bul. چندین for حینی. L دنبل آرد. After this verse L adds:

ور حب و مطبوخ خوردی ای ظریف * اندرون شد پاك زاخلاط کثیف

هرك داد او حسنِ خودرا در مَزاد * صد قضای بد سوی او رُو نهاد
حیلها و خشمها و رشكها * بر سرش ریزد چو آب از مَشْكها
دشمنان اورا زغیرت می‌درند * دوستان هم روزگارش می‌بَرند
آنك غافل بود از كِشت و بهار * او چه داند قیمتِ این روزگار
در پناهِ لطفِ حق باید گریخت * کو هزاران لطف بر ارواح ریخت
تا پناهی یابی آنگه چون پناه * آب و آتش مر ترا گردد سپاه
نوح و موسی‌را نه دریا یار شد * نه بر اعداشان بکین قهّار شد
آتش اِبراهیم‌را نی قلعه بود * تا بر آورد از دلِ نمرود دود
کوه یَحْیَی‌را نه سوی خویش خواند * قاصدانش‌را بزخمِ سنگ راند
گفت ای یحیی بیا در من گریز * تا پناهت باشم از شمشیرِ تیز

وداع کردن طوطی خواجه‌را و پریدن،

یك دو پندش داد طوطی پُرمَذاق * بعد از آن گفتش سلامِ اَلْفراق
خواجه گفتش فی أمانِ اللّه برو * مر مرا اکنون نمودی راهِ نو
خواجه با خود گفت کین پندِ منست * راهِ او گیرم که این ره روشنست
جانِ من کمتر زطوطی کی بود * جان چنین باید که نیکوپی بود

مضرّت تعظیم خلق و انگشت‌نمای شدن،

تن قفص‌شکلست تن شد خارِ جان * در فریبِ داخلان و خارجان

(١٨٣٦) ABL Bul. چشمها و خشمها. A بر سرش ریزان شد چون مشکها.
(١٨٣٨) Bul. کشت بهار. (١٨٤١) L تا بر اعداشان.
(١٨٤٥) L Bul. سلام و الفراق. After this verse L adds:
الوداع ای خواجه کردی مرحمت * کردی آزادم زقید مظلمت
الوداع ای خواجه رفتم با وطن * هم شوی آزاد روزی همچو من
Bul. has the same verses but transposes them. (١٨٤٨) A کی for که after باید.
(١٨٤٩) Bul. و تن شد.

پیش از آن کین بادها نَسْفش کند * پیش از آن کین خاکها خَسْفش کند
گرچه چون نسفش کند تو قادری * کش ازیشان وا سِتانی وا خَری
قطرهٔ کو در هوا شد یا بریخت * از خزینهٔ قدرتِ تو کَی گریخت
گر در آید در عدم یا صد عدم * چون بخوانیش او کند از سَر قَدَم
صد هزاران ضدّ ضدرا می‌کُشد * بازشان حکمِ تو بیرون می‌کَشد
از عدمها سوی هستی هر زمان * هست یا رب کاروان در کاروان
خاصّه هر شب جملهٔ افکار و عُقول * نیست گردد غرق در بحرِ نُغُول
باز وقتِ صبح آن اللّهیان * بر زنند از بحر سَر چون ماهیان
در خزان آن صد هزاران شاخ و برگ * در هزیمت رفته در دریاے مرگ
زاغ پوشیده سِیَه چون نوحه‌گر * در گلستان نوحه کرده بر خُضَر
باز فرمان آید از سالارِ دِه * مر عدم‌را کانچ خوردی باز دِه
آنچ خوردی وا ده ای مرگِ سیاه * از نبات و دارو و برگ و گیاه
ای برادر عقل یکدم با خود آر * دَم بدَم در تو خزانست و بهار
باغِ دل‌را سبز و تر و تازه بین * پُر زغنچهٔ وَرْد و سرو و یاسمین
زانبُهیٔ برگ پنهان گشته شاخ * زانبُهیٔ گل نهان صحرا و کاخ
این سخنهایی که از عقلِ کُلست * بویِ آن گُلزار و سرو و سنبلست
بویِ گُل دیدی که آنجا گُل نبود * جوشِ مُل دیدی که آنجا مُل نبود
بو قلاوزست و رَهْبَر مر ترا * می‌برد تا خُلد و کَوْثَر مر ترا
بو دوای چشم باشد نُورساز * شد زبویی دیدهٔ یعقوب باز

(۱۸۸٤) Bul. کنند *bis.* BL Bul. نشعش. (۱۸۸٥) BL Bul. نشفش.
(۱۸۸٦) AL تا که ریخت. B Bul. ما که ریخت. (۱۸۸۷) Bul. با صد.
(۱۸۹۱) C چون اللهیان. (۱۸۹۲) ABL Bul. از هزیمت.
(۱۸۹۳) C راغ. (۱۸۹٥) A نبات دارو. A Bul. برگ گیاه.
(۱۸۹٦) A دم بدم باد خزانست. (۱۸۹۷) A om. و before تر. B Bul. غنچه و سرو و ورد. C غنچه و ورد.
(۱۸۹۹) C آن سخنهای. A گلزار سرو. (۱۹۰۱) L در خلد.

از وُفورِ مدحها فرعون شد * كُنْ ذَليلَ ٱلنَّفْسِ هَوْنًا لا تَسُد
تا توانی بنده شو سلطان مباش * زخم‌كَش چون گوی شَو چوگان مباش
ورنه چون لطفت نماند و این جمال * از تو آید آن حریفان‌را ملال
آن جماعت كت همی‌دادند ریو * چون ببینندت بگویندت كه دیو
جمله گویندت چو بینندت بدَر * مردهٔ از گورِ خود بر كرد سَر
همچو اَمْرَد كه خدا نامش كنند * تا بدین سالوس بَدْنامش كنند
چونك در بدنامی آمد ریشِ او * دیورا ننگ آید از تفتیشِ او
دیو سوی آدمی شد بهرِ شَر * سوے تو نآید كه از دیوی بَتَر
تا تو بودی آدمی دیو از پِیَت * می‌دوید و می‌چشانید او مَیَت
چون شدی در خوی دیوی اُستُوار * می‌گریزد از تو دیو اے نابكار
آنكه اندر دامنت آویختند * چون چنین گشتی همه بگریختند

تفسیر ما شآءَ ٱللّٰهُ كانَ،

این همه گفتیم لیك اندر بَسیچ * بی عنایاتِ خدا هیچیم هیچ
بی عنایاتِ حق و خاصّانِ حق * گر مَلَك باشد سیاهستش ورق
ای خدا ای فضلِ تو حاجت‌روا * با تو یادِ هیچ‌كس نبْود روا
این قَدَر اِرشاد تو بخشیدهٔ * تا بدین بس عیبِ ما پوشیدهٔ
قطرهٔ دانش كه بخشیدی زپیش * متّصل گردان بدریاهای خویش
قطرهٔ عِلْمست اندر جانِ من * وا رَهانش از هوا وز خاكِ تن

(۱۸٦۷) B Bul. نفس از بس مدحها, and so A in marg. (۱۸٦۹) BL ون جمال. (۱۸۷۰) Bul. كه for كت. (۱۸۷۲) A تا بدین سالوس در دامش كنند, corr. above. (۱۸۷٦) C om. دیو. ABL دیو نابكار. In A ای has been suppl. by a later hand. In C vv. ۱۸۷٦ and ۱۸۷۷ are transposed.
(۱۸۷۷) ABC آنك اندر. AB آویخت او. AB بگریخت او. Bul. ز تو بگریختند.
(۱۸۷۸) C هیچیم و هیچ.
(۱۸۸۱) A ارشادرا بخشیدهٔ. Bul. كه بدین.

یا رَسایل بود اسرافیل‌را * کز سماعش پَر برُستی فیل‌را
سازد اسرافیل روزی ناله‌را * جان دهد پوسیدهٔ صدساله‌را
انبیارا در درون هم نغمهاست * طالبانرا زآن حیوةِ بی‌بهاست
نشْنود آن نغمهارا گوشِ حِس * کز ستمها گوشِ حِس باشد نَجِس
نشنود نغمهٔ پَری‌را آدمی * کو بود زاسرارِ پَرْیان اَعْجَمی
گرچه هم نغمهٔ پری زین عالَمست * نغمهٔ دل برتر از هر دو دَمست
که پری و آدمی زندانیند * هر دو در زندانِ این نادانیند
مَعْشَرَ اَلْجِن سورهٔ رَحْمان بخوان * تَسْتَطِیعُوا تَنْفُذُوارا باز دان
نغمهای اندرونِ اولیا * اوّلا گوید که ای اجزای لا
هین زلای نَفْی سَرها بر زنید * زین خیال و وهم سر بیرون کُنید
ای همه پوسیده در کَوْن و فساد * جانِ باقیتان نروبید و نزاد
گر بگویم شمّهٔ زآن نغمها * جانها سر بر زنند از دَخْمها
گوش‌را نزدیك کن کآن دُور نیست * لیك نقلِ آن بتو دستور نیست
هین که اسرافیلِ وقتاند اولیا * مرده‌را زیشان حیاتست و حَیا
جانهای مرده اندر گورِ تن * بر جهد زآوازشان اندر کفن
گوید این آواز زآواها جُداست * زنده کردن کارِ آوازِ خداست
ما بمردیم و بکُلّی کاستیم * بانگِ حقّ آمد همه بر خاستیم

(١٩١٧) C رَسایل with *fatḥa*, as in the text. In AB either reading, یا رسایل or بار سایل, is possible. L یا رسیلی, corr. in marg.

(١٩٢٢) L گرچه نغمه از پری. (١٩٢٢) BL گر پری, and so C in marg. Bul. هم پری.

(١٩٢٥) AL کای اجزای لا. (١٩٢٦) B Bul. این خیال و وهم یکسو افگنید, and so A in marg., with زین for این. A corrector has introduced this reading into the text of C. L has سرها بر کنید. (١٩٢٨) AB Bul. زآن زخمها.

(١٩٣٠) A این for هین. BL Bul. حیاتست و نما, and so AC in marg.

(١٩٣١) B جان هر یك مردهٔ از گور تن. (١٩٣٢) B این آوا. Bul. ز آوازها. L زآنها خود جداست.

بویِ بَد مر دیده‌را تاری کند * بویِ یوسف دیده‌را یاری کند
تو که یوسف نیستی یعقوب باش * همچو او با گریه و آشوب باش
بشنو این پند از حکیمِ غزنَوی * تا بیابی در تنِ کهنه نَوی
نازرا روییی بباید همچو وَرْد * چون نداری گِرْدِ بدخویی مگرد
زشت باشد رویِ نازیبا و ناز * سخت باشد چشمِ نابینا و درد
پیشِ یوسف نازِش و خوبی مکن * جز نیاز و آهِ یعقوبی مکن
معنئ مردن زطوطی بُد نیاز * در نیاز و فقر خودرا مرده ساز
تا دمِ عیسی ترا زنده کند * همچو خویشت خوب و فرخنده کند
از بهاران کی شود سرسبز سنگ * خاك شو تا گُل بروید رنگ رنگ
سالها تو سنگ بودی دِلْخراش * آزمون‌را یك زمانی خاك باش

داستان پیر چنگی که در عهد عمر رضی الله عنه از بهر خدا روز بی نوایی چنگ زد میان گورستان،

آن شنیدستی که در عهدِ عُمَر * بود چنگی مُطْرِبی با کرّ و فَر
بلبل از آوازِ او بی‌خود شدی * یك طرب زآوازِ خوبش صد شدی
مجلس و مَجْمَع دَمَش آراستی * وز نوای او قیامت خاستی
همچو اسرافیل کآوازش بفَن * مردگانرا جان در آرد در بَدَن

(۱۹۰۴) Bul. در گریه. After this verse Bul. adds:

چون تو شیرین نیستی فرهاد باش * چون نهٔ لیلی چو مجنون گرد فاش

(۱۹۰۶) C نازرا رویی نباید.

(۱۹۰۷) C نازیبا و زرد, corr. above. Bul. نازبا و سرد. A in the second hemistich نابینا و ناز.

(۱۹۱۱) Bul. برویید.

(۱۹۱۲) Bul. آزمون کن.

Heading: AB Bul. روزی نوای چنگ زد. L گورستان مدینه.

همچنین تا صد چراغ ار نقل شد * دیدنِ آخر لِقای اصل شد
خواه از نورِ پسین بِسْتان بجان * هیچ فرقی نیست خواه از شَمْعدان
خواه بین نور از چراغِ آخرین * خواه بین نورش زشمعِ غابرین

در بیان این حدیث که اِنَّ لِرَبِّکُمْ فی أَیّامِ دَهْرِکُمْ نَفَحاتٍ أَلا فَتعَرَّضُوا لَها،

گفت پیغمبر که نَفْحتهای حق * اندرین ایّام می‌آرد سبق
گوش و هُش دارید این اوقات‌را * در ربایید این چنین نفْحات‌را
نفحه آمد مر شمارا دید و رفت * هرکرا میخواست جان بخشید و رفت
نفحهٔ دیگر رسید آگاه باش * تا ازین هم وا نمانی خواجه‌تاش
جانِ آتش یافت زو آتش‌کُشی * جانِ مرده یافت در خود جُنْبشی
تازگی و جنبشِ طُوبیست این * همچو جنبشهای حیوان نیست این
گر در افتد در زمین و آسمان * زَهْرَهاشان آب گردد در زمان
خود زبیمِ این دَمِ بی مُنتها * باز خوان فَأَبَیْنَ أَنْ یَحْمِلْنَها
ورنه خود أَشْفَقْنَ مِنْها چون بُدی * گرنه از بیمش دلِ کُه خون شدی
دوش دیگرلَون این میداد دست * لقمهٔ چندی در آمد ره ببست
بهرِ لقمه گشته لُقْمانی گِرَو * وقتِ لقمانست ای لقمه بِرَو

(۱۹۴۸) Bul. دید آن آخر. (۱۹۴۹) ABL Bul. بستان تو آن. ABL Bul. خواه از شمع جان. (۱۹۵۰) C غایرین. Heading: A نفخات.
(۱۹۵۱) ABC پیغامبر. (۱۹۵۳) AB Bul. نفخه. (۱۹۵۴) AB Bul. نفخهٔ. A از وی. L Bul. ازین هم ره نمانی. (۱۹۵۵) Suppl. in marg. A. B Bul. جان ناری for در خود. After this verse AB Bul. add:

جان ناری یافت از وی انطفا * مرده پوشید از بقای او قبا

So L, which has بقا for قبا. (۱۹۵۶) Bul. نازکی. AB Bul. جنبشهای خلقان.
(۱۹۵۹) Bul. کی بدی. (۱۹۶۰) L دیگرگون.
(۱۹۶۱) Suppl. in marg. C. Bul. وقت لقمانیست.

بانگِ حقّ اندر حجاب و بی حجاب * آن دهد کو داد مَرْیَم‌را زجَیْب

ای فنا پوسیدگانِ زیرِ پوست * باز گردید از عدم زآوازِ دوست

مُطْلَق آن آواز خود از شه بود * گرچه از حُلقومِ عبدِ اَللّه بود

گفته اورا من زبان و چشمِ تو * من حواسّ و من رضا و خشمِ تو

رَوْ که بِی یَسْمَع وَبِی یُبْصِر توی * سِر توی چه جایِ صاحب‌سِر توی

چون شدی مَنْ کانَ لِلّه از وَلَه * من ترا باشم که کانَ اَللّهُ لَه

گه توی گویم ترا گاهی منم * هرچه گویم آفتابِ روشنم

هر کجا تابم زمِشْکاتِ دَمی * حَل شد آنجا مُشْکِلاتِ عالَمی

ظلمتی‌را کآفتابش بر نداشت * از دَمِ ما گردد آن ظلمت چو چاشت

آدمی‌را او بخویش اَسْما نمود * دیگرانرا زآدم اَسْما می‌گشود

خواه از آدم گیر نورش خواه ازو * خواه از خُم گیر مَی خواه از کدو

کین کدو با خُمّ پیوسته‌ست سخت * نی چو تو شادان کدوی نیکبخت

گفت طوبی مَنْ رَآنی مصطفا * وَالَّذی یُبْصِر لِمَنْ وَجْهی رَأی

چون چراغی نورِ شمعی‌را کشید * هرك دید آنرا یقین آن شمع دید

(۱۹۳٤) Bul. بی‌حجیب. (۱۹۳۵) BL Bul. ای فناتان نیست کرده زیر پوست, and so AC in marg. (۱۹٤۱) L زمشکاتی.

(۱۹٤۳) After this verse L adds (and so Bul.):

هرکجا تاریکی آمد ناسزا * از فروغ ما شود شمس الضحی

(۱۹٤٤) B Bul. خواه ز آدم.

(۱۹٤۵) Bul. بپیوستست. B با خنب پیوستست. After this verse L adds:

آب خواه از جو بجو خواه از سبو * کین سبورا هم مدد باشد ز جو

نور خواه از مه بجو خواهی ز خور * نور مه هم زآفتابست ای پسر

Bul. has the same verses and adds a third, namely:

مقتبس شو زود چون یابی نجوم * گفت پیغمبر که اصحابی نجوم

(۱۹٤٦) A بنصر. After this verse Bul. adds:

گفت پیغمبر زهی عزّت ورا * دید آن صحب مرا یا خود مرا

(۱۹٤۷) After this verse Bul. adds:

گر فروزند یك چراغی از دگر * لمعه دارد هر کسی زآن در نظر

عقلِ جُزوی عشق‌را مُنْکِر بود * گرچه بنْماید که صاحب‌سِر بود
زیرك و داناست امّا نیست نیست * تا فرشته لا نشد آهرْمَنیست
او بقَوْل و فعل یارِ ما بود * چون بحُکم حالِ آیی لا بود
لا بود چون او نشد از هست نیست * چونك طَوْعًا لا نشد کُرْهًا بسیست
جان کمالست و ندای او کمال * مُصْطَفَی گویان أَرِحْنا یا بِلال
ای بلال افراز بانگِ سَلْسَلت * زآن دمی کاندر دمیدم در دلت
زآن دمی کآدم از آن مدهوش گشت * هوشِ اهلِ آسمان بیهوش گشت
مصطفی بی خویش شد زآن خوب صوت * شد نمازش از شبِ تعریس فوت
سَر از آن خوابِ مبارك بر نداشت * تا نمازِ صُبْحدَم آمد بچاشت
در شبِ تعریس پیشِ آن عروس * یافت جانِ پاكِ ایشان دستْبوس
عشق و جان هر دو نهانند و ستیر * گر عروسش خوانده‌ام عیبی مگیر
از ملولیِ یار خامُش کردمی * گر همُو مُهلت بدادی یکدمی
لیك می‌گوید بگو هین عیب نیست * جز تقاضای قضای غیب نیست
عیب باشد کو نبیند جز که عیب * عیب کی بیند روانِ پاكِ غیب
عیب شد نِسْبت بمخلوقِ جَهول * نی بنسبت با خداوندِ قَبول
کفر هم نسبت بخالق حِکمتست * چون بما نسبت کنی کفر آفتست
ور یکی عیبی بود با صد حیات * بر مثالِ چوب باشد در نبات
در ترازو هر دورا یکسان کشند * زآنك آن هر دو چو جسم و جان خوشند
پس بزرگان این نگفتند از گزاف * جسمِ پاکان عینِ جان افتاد صاف
گفتشان و نَفْسشان و نقششان * جمله جانِ مُطْلَق آمد بی نشان

(۱۹۸۲) L نیابد. (۱۹۸۶) A Bul. گویا. Bul. فرمود. (۱۹۸۸) L وآن دمی, and this may be the reading of C. (۱۹۸۹) B Bul. در شب تعریس.

(۱۹۹۲) Bul. گر هم او. (۱۹۹۵) In C vv. ۱۹۹۵ and ۱۹۹۶ are transposed, but corr. in marg.

(۱۹۹۸) B در یکی. After this verse C has v. ۲۰۰۹, which is also supplied in marg. C after v. ۲۰۰۸.

از بـرای لقمـهٔ این خارخـار * از کفِ لقمان برون آرید خار
در کفِ او خار و سایه‌ش نیز نیست * لیکتان از حرص آن تمییز نیست
خار دان آن‌را که خرما دیـدهٔ * زآنك بس نان‌کور و بس نادیـدهٔ
جانِ لقمان که گلستانِ خداست * پـایِ جانش خستـهٔ خاری چراست
اُشْتُر آمـد این وجودِ خارخوار * مُصْطَفَی‌زادی بـرین اُشتر سوار
اُشترا تنگِ گُلی بـر پُشتِ تُست * کز نسیمش در تو صد گلزار رُست
مَیْلِ تو سوی مُغَیْلانست و ریگ * تـا چه گُل چینی زخارِ مُردریگ
ای بگشتـه زین طلب از کو بکو * چند گویی کین گلستان کو و کو
پیش از آن کین خارِ پا بیرون کُنی * چشم تاریکست جَوْلان چون کُنی
آدمی کو می‌نگنجـد در جهـان * در سَـرِ خاری همی گـردد نهـان
مُصْطَفَی آمد که سازد هَمْدَمی * کَلِّمِینی یـا حُمَیْـرا کَلِّمی
ای حُمَیْرا آتش اندر نِـه تو نعل * تـا زنعلِ تو شود این کوه لعل
این حُمَیْرا لفـظِ تأنیثست و جان * نـامِ تأنیثـش نهنـد این تازیان
لیك از تأنیث جانرا بـاك نیست * روح‌را بـا مرد و زن اِشراك نیست
از مؤنّث وز مذکّـر برتـرست * این نه آن جانست کز خُشْك و تَرست
این نه آن جانست کافزاید زنان * یا گهی باشد چنین گاهی چنان
خوش کُننده‌ست و خوش و عَیْنِ خَوشی * بی خوشی نبْود خوشی ای مُرْتَشی
چون تو شیرین از شکَر باشی بود * کآن شکَـر گاهی زتو غایب شود
چون شکَـر گردی زبسیاریٔ وفـا * پس شکَر کَیْ از شکَر باشد جـدا
عاشق از خود چون غذا یابـد رَحیق * عقل آنجـا گُم بمانَـد بی رفیق

(۱۹۶۲) Bul. از هوای لقمهٔ.   (۱۹۶۳) Bul. و سایش تیز نیست.
(۱۹۶۵) Bul. کآن for که.   (۱۹۶۶) A برو for برین . L بدان.
(۱۹۶۷) L اشترا اینك گلی.   (۱۹۷۰) A پیش ازین کین.
(۱۹۸۰) B Bul. ز تأثیر وفا. A later hand has inserted this reading in A.
(۱۹۸۱) A عاشق آنجا. C Bul. غدا. B غذی. ABL عقل آنجا گم شود گم ای رفیق.
and so Bul., which has میشود for گم شود.

با زبانِ سبز و با دستِ دراز * از ضمیرِ خاك می‌گویند راز
همچو بَطّان سر فرو برده بآب * گشته طاوسان و بوده چون غُراب
در زمستانشان اگر محبوس کرد * آن غرابان‌را خدا طاوس کرد
در زمستانشان اگرچه داد مرگ * زنده‌شان کرد از بهار و داد برگ
مُنکِران گویند خود هست این قدیم * این چرا بندیم بر ربِّ کریم
کوریِٔ ایشان درونِ دوستان * حق برویانید باغ و بوستان
هر گُلی کاندر درون بویا بود * آن گُل از اسرارِ کُل گویا بود
بویِ ایشان رَغْمِ اَنْفِ منکران * گِردِ عالَم می‌رود پرده دَران
منکران همچون جُعَل زآن بویِ گُل * یا چو نازك مغز در بانگِ دُهُل
خویشتن مشغول می‌سازند و غرق * چشم می‌دزدند ازین لمعان و برق
چشم می‌دزدند و آنجا چشم نی * چشم آن باشد که بیند مأمَنی
چون زگورستان پَیَمبر باز گشت * سوی صِدّیقه شد و همراز گشت
چشمِ صدّیقه چو بر رویش فتاد * پیش آمد دست بر وی می‌نهاد
بر عمامه و رویِ او و مویِ او * بر گریبان و بَر و بازوے او
گفت پیغمبر چه می‌جویی شتاب * گفت باران آمد امروز از سحاب
جامهاات می بجویم در طلب * تر نمی‌بینم زباران اے عجب
گفت چه بر سر فگندی از اِزار * گفت کردم آن رِدای تو خِمار
گفت بهرِ آن نمود ای پاك‌جَیب * چشمِ پاکت‌را خدا بارانِ غیب
نیست آن باران ازین ابرِ شما * هست ابری دیگر و دیگر سما

(۲۰۲۰) After this verse Bul. adds:

جمله پندارد که این خود دائمست * در قدم این جمله عالم قائمست

(۲۰۲۳) A Bul. محدود. A پرده در آن. (۲۰۲٤) A Bul. از بوی گل. Bul. از بانگ.

(۲۰۲۵) A می‌سازند غرق. L Bul. لمعان برق.

(۲۰۲۹) L om. و after عمامه. CL تن for بر.

(۲۰۳۰) ABCL پیغامبر. A چو for چه.

(۲۰۳۱) A جامهابت. (۲۰۳۲) A جسم پاکت‌را

جانِ دشمن‌دارشان جسمست صرف * چون زِیـاد از نَرْد او اِسمست صرف
آن بخاك اندر شد و کُل خاك شـد * این نمك اندر شد و کُل پاك شـد
آن نمك کـز وی محمّد اَمْلَحست * زآن حدیث با نمك او اَفْصَحست
این نمك باقیست از میراثِ او * بـا تُونَـد آن وارثان او بجو
پیشِ تو شِسْتـه تـرا خود پیش کُو * پیش هستت جانِ پیش‌اندیش کُو
گر تو خودرا پیش و پس داری گمان * بستـهٔ جسمی و محرومی زجان
زیر و بالا پیش و پس وصفِ تن‌است * بی جهت آن ذاتِ جانِ روشن‌است
بـر گشا از نورِ پـاكِ شـه نظـر * تـا نپنداری تو چون کوته‌نظـر
که همینی در غم و شـادی و بس * ای عدم کو مر عدم‌را پیش و پس
روزِ بارانست می‌رَو تـا بشب * نی ازین باران از آن بارانِ رَب

قصّهٔ سؤال کردن عایشه رضی اللّه عنها از مصطفی علیه السّلام که امروز باران بارید چون تو سوی گورستان رفتی جامهای تو چون تر نیست،

مصطفی روزی بگورستان برفت * بـا جنازهٔ مردی از یاران برفت
خاك‌را در گورِ او آگنـده کرد * زیرِ خاك آن دانـه‌اش‌را زنده کرد
این درختانند همچون خاکیان * دستها بـر کرده‌انـد از خاکدان
سوی خلقان صد اشارت میکننـد * وآنك گوشستش عبـارت میکنـد

(۲۰۰۲) Suppl. in marg. C. L چون زبان از نزد او. C و صرف *bis*.
(۲۰۰۵) AB Bul. با تو اند. (۲۰۰۸) B Bul. بی جهتها ذات, and so corr. in C. AL کی جهتها. (۲۰۰۹) Suppl. in marg. C. Cf. note on v. ۱۹۹۸.
(۲۰۱۰) Suppl. in marg. C. BC تا همینی ای غم. L گر همینی.
Heading: A originally تفسیر عایشه. A وه چون تو. A om. چون before تر نیست.
(۲۰۱۲) Bul. آن دانهٔ او. (۲۰۱۵) AB Bul. آنك. After this verse L adds:

تیزگوشان رازهـارا بشنونـد * غافلان آوازهارا نشنوند [بشنوند]

Bul. adds: اهل عبرت رازهـارا گوش کند * غافلان آوازهـارا گوش کنند

زآنك با جانِ شما آن می‌کند * کآن بهاران با درختان می‌کند
لیك بگریزید از سردِ خزان * کآن کند کو کرد با باغ و رَزان
راویان این‌را بظاهر بُرده‌اند * هم بر آن صورت قناعت کرده‌اند
بی‌خبر بودند از جان آن گروه * کوه‌را دیده ندیده کان بکوه
آن خزان نزدِ خدا نَفْس و هواست * عقل و جان عینِ بهارست و بقاست
مر ترا عقلیست جُزْوی در نهان * کاملُ ٱلْعَقْلی بجُو اندر جهان
جُزْوِ تو از کُلِّ او کُلّی شود * عقلِ کُل بر نَفْس چون غُلّی شود
پس بتأویل این بود کانفاسِ پاك * چون بهارست و حیوةِ برگ و تاك
گفتهای اولیا نرم و دُرُشت * تن میوشان زآنك دینت‌راست پُشت
گرم گوید سرد گوید خوش بگیر * زآن زگرم و سرد بجْهی وز سعیر
گرم و سردش نوبهارِ زندگیست * مایهٔ صدق و یقین و بندگیست
زآن کزو بُستانِ جانها زنده‌است * زین جواهر بحرِ دل آگنده‌است
بر دلِ عاقل هزاران غم بود * گر زباغِ دل خِلالی کم بود

پرسیدن صدّیقه رضی الله عنها از مصطفی صلعم که سرّ باران امروزینه چه بود،

گفت صدّیقه که ای زُبدهٔ وجود * حکمتِ بارانِ امروزین چه بود
این زبارانهای رحمت بود یا * بهرِ تهدیدست و عدلِ کبریا

(۲۰۵۰) AL بکوه. for گروه. A بردهاند این‌را بظاهر آن گروه. (۲۰۵۱) C عقل جان.
(۲۰۵۵) AB Bul. از حدیث اولیا, and so corr. in C. In B رو مگردان is written above تن میوشان. (۲۰۵۶) AB Bul. تا زگرم, and so corr. in C.
(۲۰۵۷) A نوبهار و زندگیست. (۲۰۵۹) ABL کم شود.
Heading: Bul. امروزین. After the Heading L adds:
پس سؤالش کرد صدّیقه زصدق * با خشوع و با ادب از جوش عشق
Bul. adds: عایشه کان گوهر درج کمال * کرد او فخر دو عالم‌را سؤال
(۲۰۶۰) L کای خلاصهٔ هستی و زبدهٔ وجود. L امروزی.

تفسیر بیت حکیم،

آسمانهاست در ولایتِ جان * کارفرمای آسمانِ جهان
در رهِ روح پست و بالاهاست * کوههای بلند و دریاهاست،

غیب‌را ابری و آبی دیگرست * آسمان و آفتابی دیگرست
ناید آن اِلّا که بر خاصّان پدید * باقیان فی لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِید
هست باران از پیِ پروردگی * هست باران از پیِ پژمردگی
نفعِ بارانِ بهاران بُو ٱلْعَجَب * باغ‌را بارانِ پاییزی چو تَب
آن بهاری نازْپروردش کند * وین خزانی ناخوش و زردش کند
همچنین سرما و باد و آفتاب * بر تفاوت دان و سرْرِشْته بیاب
همچنین در غیب انواعست این * در زیان و سود و در رِبْح و غَبین
این دمِ اَبْدال باشد زآن بهار * در دل و جان روید از وی سبزه‌زار
فعلِ بارانِ بهاری با درخت * آید از انفاسشان در نیکبخت
گر درختِ خشك باشد در مکان * عیبِ آن از بادِ جان‌افزا مدان
بادِ کارِ خویش کرد و بر وزید * آنك جانی داشت بر جانش گُزید

در معنئ این حدیث کی اغْتَنِمُوا بَرْدَ ٱلرَّبِیعِ الی آخره،

گفت پیغمبر زسَرْمای بهار * تن مپوشانید یاران زینهار

Heading: After حکیم Bul. adds: سنایی رحمة الله علیه

(۲۰۳۵) After this verse L adds:

این چنین باران ز ابر دیگرست * رحمت حق در نزولش مضمرست

and so Bul. (۲۰۴۱) ABC Bul. رنج و غبین. L رنج و حسن.

(۲۰۴۲) A سبززار. (۲۰۴۳) B om. (۲۰۴۵) L کرد و برورید.

Heading: Bul. بیان for معنی. C om. کی. After حدیث Bul. proceeds: که اغتنموا برد الربیع فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم واجتنبوا برد الخریف فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم. (۲۰۴٦) ABCL پیغامبر.

کَهْرُبای فکر و هر آواز او * لذّتِ اِلهام و وحی و راز او
چونك مطرب پیرتر گشت و ضعیف * شد زبیکسبی رهینِ یك رغیف
گفت عمر و مُهلتم دادی بسی * لطفها کردی خدایا با خَسی
معصیت ورزیده‌ام هفتاد سال * باز نگْرفتی زِمَن روزی نوال
نیست کسب امروز مهمانِ تُوَم * چنگ بهرِ تو زنم آنِ تُوَم
چنگ‌را بر داشت و شد اللّه‌جو * سوی گورستانِ یَثْرِب آه‌گو
گفت خواهم از حق ابریشم‌بها * کو بنیکویی پذیرد قلبها
چنگ زد بسیار و گریان سر نهاد * چنگ بالین کرد و بر گوری فتاد
خواب بردش مرغِ جانْش از حبس رَست * چنگ و چنگی‌را رها کرد و بجَست
گشت آزاد از تن و رنجِ جهان * در جهانِ ساده و صحرای جان
جانِ او آنجا سرایان ماجَرا * کاندرینجا گر بماندندی مرا
خوش بُدی جانم درین باغ و بهار * مستِ این صحرا و غَیْبی لاله‌زار
بی سر و بی پا سفر میکردمی * بی لب و دندان شکر میخَوردمی
ذِکر و فِکری فارغ از رنجِ دماغ * کردمی با ساکنانِ چرخ لاغ
چشم بسته عالَمی میدیدمی * وَرْد و ریحان بی کفی میچیدمی
مرغِ آبی غرقِ دریای عسل * عینِ اَیوبی شَراب و مُغْتَسَل
که بدو ایّوب از پا تا بفَرْق * پاك شد از رنجها چون نورِ شرق
مثنوی در حَجْم گر بودی چو چرخ * در نگنجیدی درو زین نیم بَرْخ
کآن زمین و آسمانِ بس فراخ * کرد از تنگی دلمرا شاخ شاخ

(۲۰۸۱) B om. و before هر. (۲۰۸۲) C عمر مهلتم. (۲۰۸٤) Suppl. in marg. C
(۲۰۸۵) Bul. توأم *bis.* ABL Bul. کآن توم. (۲۰۸٦) A om. و.
(۲۰۸۸) A om. و after کرد. (۲۰۸۹) A Bul. مرغ جان.
(۲۰۹۲) BC هست for مست. (۲۰۹۳) L لی پر و بی پا.
(۲۰۹٤) A Bul. رنج و دماغ.
(۲۰۹٦) CL Bul. شراب مغتسل.
(۲۰۹۷) Suppl. in marg. C.

این از آن لطفِ بهاریّات بود * یا زپاییزیٔ پُر آفات بود
گفت این از بهرِ تسکینِ غمست * کز مصیبت بر نژادِ آدمست
گر بر آن آتش بماندی آدمی * بس خرابی در فتادی و کمی
این جهان ویران شدی اندر زمان * حرصها بیرون شدی از مردمان
اُستُنِ این عالَم ای جان غفلتست * هوشیاری این جهان‌را آفتست
هوشیاری زآن جهانست و چو آن * غالب آید پَسْت گردد این جهان
هوشیاری آفتاب و حرص یَخ * هوشیاری آب وین عالَم وَسَخ
زآن جهان اندك ترشّح می‌رسد * تا نغُرّد در جهان حرص و حسد
گر ترشّح بیشتر گردد زغَیب * نی هنر ماند درین عالَم نه عیب
این ندارد حَد سوی آغاز رَو * سوی قصّهٔ مردِ مُطرِب باز رَو

بقیّهٔ قصّهٔ پیر چنگی و بیان مخلص آن،

مُطربی کز وی جهان شد پُرطرب * رُسته زآوازش خیالاتِ عجب
از نوایش مرغِ دل پرّان شدی * وز صدایش هوشِ جان حیران شدی
چون بر آمد روزگار و پیر شد * باز جانْش از عجز پشّه‌گیر شد
پشتِ او خَم گشت همچون پشتِ خُم * ابروان بر چشم همچون پالدُم
گشت آوازِ لطیفِ جان‌فزاش * زشت و نزدِ کس نیَرْزیدی بلاش
آن نوای رشكِ زُهره آمده * همچو آوازِ خرِ پیری شده
خود کُدامین خوش که آن ناخوش نشد * یا کدامین سَقْف کآن مِفْرَش نشد
غیرِ آوازِ عزیزان در صُدور * که بود از عکسِ دَمشان نفخِ صور
اندرونی کاندرونها مست ازوست * نیستی کین هستهامان هست ازوست

(۲۰٦۹) L اندر ترشّح.

Heading: C بقیّهٔ پیر چنگی و قصّهٔ او در بیان. In A پیر is suppl. L Bul. مخلص او.

(۲۰۷۲) C هوش جن, corr. in marg. L هوش دل.

(۲۰۷۸) ABL Bul. که او ناخوش. (۲۰۷۹) AC نفح.

نالیدن ستون حنّانه چون برای پیغامبر علیه السّلام منبر ساختند که جماعت انبوه شده بود گفتند ما روی مبارکترا بهنگام وعظ نمی‌بینیم و شنیدن رسول و صحابه آن ناله‌را و سؤال و جواب مصطفی با ستون صریح ،

اُسْتنِ حنّانه از هجرِ رسول * ناله می‌زد همچو اربابِ عُقول
گفت پیغمبر چه خواهی ای سُتون * گفت جانم از فراقت گشت خون
مَسْنَدت من بودم از من تاختی * بر سرِ منبر تو مسند ساختی
گفت میخواهی ترا نخلی کنند * شرقی و غربی زتو میوه چنند
یا در آن عالم ترا سروی کند * تا تر و تازه بمانی در ابد
گفت آن خواهم که دایم شد بَقاش * بشْنو ای غافل کم از چوبی مباش
آن ستون‌را دفن کرد اندر زمین * تا چو مردُم حشر گردد یومِ دین
تا بدانی هرکرا یزدان بخواند * از همه کارِ جهان بی کار ماند
هرکرا باشد زیَزْدان کار و بار * یافت بار آنجا و بیرون شد زکار
آنك اورا نبْود از اسرار داد * کی کند تصدیق او نالهٔ جماد
گوید آری نه زدل بهرِ وفاق * تا نگویندش که هست اهلِ نفاق
گر نِیَنْدی واقفانِ امرِ کُن * در جهان رَد گشته بودی این سخن

(۲۱۱۲) After this verse L adds (and so Bul.):

در میان مجلس وعظ آنچنان * کز وی آگه گشت هم پیر و جوان
در تحیّر مانده اصحاب رسول * کز چه می‌نالد ستون با عرض و طول

(۲۱۱٤) ABCL پیغامبر. (۲۱۱٥) After this verse Bul. adds:

پس رسولش گفت ای نیکو درخت * ای شده با سِرّ تو همراه بخت

(۲۱۱٦) BL خواهی که ترا. C برند for چنند. Bul. has:

گر تو خواهی سازمت پر بار نخل * تا برد شرقی و غربی از تو دخل

(۲۱۱۷) C یا بر آن. AB Bul. جفت سروی. ABL Bul. تا ابد.

وین جهانی کاندرین خوابم نمود * از گشایش پرّ و بالمرا گشود
این جهان و راهش ار پیدا بُدی * کم کسی یك لحظهٔ آنجا بدی
امر میآمد که نی طامع مشَو * چون زپایت خار بیرون شد برَو
مُول مُولی میزد آنجا جانِ او * در فَضاے رحمت و احسانِ او

در خواب گفتن هاتف مر عمررا رضی الله عنه که چندین زراز بیت المال بآن مرد ده که در گورستان خفته‌است،

آن زمان حق بر عُمَر خوابی گماشت * تا که خویش ازخواب نتْوانست داشت
در عجب افتاد کین معهود نیست * این زغَیْب افتاد بی مقصود نیست
سر نهاد و خواب بردش خواب دید * کآمدش از حق ندا جانش شنید
آن ندایی کاصلِ هر بانگ و نواست * خود ندا آنست و این باقی صداست
تُرك و کُرد و پارسیگو و عرب * فهم کرده آن ندا بی گوش و لب
خود چه جایِ تُرك و تاجیکست و زنگ * فهم کردست آن ندارا چوب و سنگ
هر دمی از وی همی آید أَلَسْت * جوهر و اَعْراض میگردند هست
گر نمیآید بَلَی زیشان ولی * آمدنشان از عدم باشد بَلَی
زانچ گفتم زآشنایئ سنگ و چوب * در بیانش قصّهٔ هُش دار خوب

(۲۱۰۰) B کاندرو. L خوابم نبود.
(۲۱۰۱) L آن جهان. L اینجا بدی.
(۲۱۰۳) Bul. مولی مولی. L مول و مولی.
(۲۱۰۷) B کآن ندایی.
(۲۱۰۸) Bul. فارسی گو.
(۲۱۰۹) L تازیکست. A چنگ for زنگ.
(۲۱۱۰) C مست for هست.
(۲۱۱۲) B آنچ گفتم. AB Bul. من زفهم for آشنایی, and so C in marg. L چوب و سنگ. L قصّه بشنو بی درنگ. After this verse Bul. adds:
آنچه گفتم زآگهیٔ چوب و سنگ * در بیانش قصّه بشنو بی درنگ

این طریقِ بِکْر نامعقول بین * در دلِ هر مُقْبِلی مقبول بین
همچنان کز بیمِ آدم دیو و دد * در جزایرها رمیدند از حسد
هم زبیمِ معجزاتِ انبیا * سر کشیده مُنْکِران زیرِ گیا
تا بناموسِ مسلمانی زِیَند * در تسلّس تا ندانی که کِیَند
همچو قلّابان بر آن نقدِ تباه * نقره می‌مالند و نامِ پادشاه
ظاهرِ الفاظشان توحید و شَرْع * باطنِ آن همچو در نان تخمِ صَرْع
فَلْسَفی را زَهْره نی تا دَم زند * دم زند دینِ حَقَش برهم زند
دست و پایِ او جَماد و جانِ او * هرچه گوید آن دو در فرمانِ او
با زبان گرچه که تُهمت می‌نهند * دست و پاهاشان گواهی می‌دهند

اظهار معجزهٔ پیغامبر علیه السّلام بسُخن آمدن سنگ‌ریزه در دست ابو جهل علیه اللعنه و گواهی دادن سنگ‌ریزه بر حقیقت محمّد علیه الصّلوة والسّلام،

سنگها اندر کفِ بُو جَهْل بود * گفت ای احمد بگو این چیست زود
گر رسولی چیست در مُشتم نهان * چون خبر داری زرازِ آسمان
گفت چون خواهی بگویم کآن چهاست * یا بگوید آن که ما حقّیم و راست
گفت بو جهل این دُوُم نادرترست * گفت آری حقّ از آن قادرترست
از میانِ مشتِ او هر پاره سنگ * در شهادت گفتن آمد بی درنگ
لا إِلهَ گفت إِلاّ اللّٰهُ گفت * گوهرِ أَحْمَد رَسولُ اللّٰهِ سُفت

(۲۱۴۶) B Bul. در جزابر در رمیدند. In C در is written above the ها.
Heading: Bul. adds at the end و برسالت او.
(۲۱۵۴) L تا جیست.
(۲۱۵۶) ABL Bul. آن چهاست. ABL Bul. یا بگویند.
(۲۱۵۸) A از میان بشت, with دست written above.
(۲۱۵۹) ABL و الاّ الله.

صد هزاران اهلِ تقلید و نشان * افگند در قعر یك آسیبشان
که بظَن تقلید و استدلالشان * قایمست و جملهٔ پَرّ و بالشان
شُبههٔ انگیزد آن شیطانِ دون * در فتند این جملهٔ کوران سرْنگون
پایِ استدلالیان چوبین بود * پایِ چوبین سخت بی تمکین بود
غیرِ آن قُطْبِ زمانِ دیده‌ور * کز ثباتش کوه گردد خیره‌سر
پایِ نابینا عصا باشد عصا * تا نیُفْتد سرنگون او بر حَصا
آن سواری کو سپه‌را شد ظفر * اهلِ دین‌را کیست اربابِ بصر
با عصا کوران اگر ره دیده‌اند * در پناهِ خلقِ روشن‌دیده‌اند
گرنه بینایان بُدندی و شهان * جملهٔ کوران مرده‌اندی در جهان
نی زکوران کِشت آید نه دُرود * نه عمارت نه تجارتها و سود
گر نکردی رحمت و اِفضالتان * در شکستی چوبِ استدلالتان
این عصا چه بْود قیاسات و دلیل * آن عصا کی دادشان بینا جلیل
چون عصا شد آلتِ جنگ و نفیر * آن عصارا خُرْد بشْکن ای ضریر
او عصاتان داد تا پیش آمدیت * آن عصا از خشم هم بر وی زدیت
حلقهٔ کوران بچه کار اندرید * دیدبان‌را در میانه آورید
دامنِ او گیر کو دادت عصا * در نگر کآدم چها دید از عَصی
معْجِزهٔ موسی و احمدرا نگر * چون عصا شد مار و اُسْتُن با خبر
از عصا ماری و از اُستون حنین * پنج نَوْبت می‌زنند از بهرِ دین
گر نه نامعقول بودی این مَزَه * کی بُدی حاجت بچندین معجزه
هرچ معقولست عقلش میخورد * بی بیانِ معجزه بی جَرّ و مَد

(۲۱۲۵) AB زاهل نقلید. BL Bul. افگندشان نیم وهمی در گمان, and so A in marg.
(۲۱۲۶) C گر بدو for که بظن, corr. in marg. (۲۱۳۱) AB Bul. سلطان بصر, and so corr. in C. (۲۱۳۳) Bul. بودندی (۲۱۳۵) A رحمتی.
(۲۱۳۸) L Bul. آمدید. L Bul. زدید. (۲۱۴۰) AL Bul. دید از عصا.
(۲۱۴۱) A معجز. (۲۱۴۲) A Bul. استن. B مار و ز استونی.
(۲۱۴۴) L بیان و معجزه. L Bul. بی جزر و مد.

مر عمررا دید و ماند اندر شگفت * عزمِ رفتن کرد و لرزیدن گرفت
گفت در باطن خدایا از تو داد * محتسب بر پیرکی چنگی فتاد
چون نظر اندر رخِ آن پیر کرد * دید اورا شرمسار و روی زرد
پس عمر گفتش مترس از من مَرَم * کت بشارتها زحقّ آورده‌ام
چند یزدان مِدْحتِ خوی تو کرد * تا عمررا عاشقِ روی تو کرد
پیشِ من بنْشین و مهجوری مساز * تا بگوشت گویم از اقبال راز
حق سلامت می‌کند می‌پرسدت * چونی از رنج و غمانِ بی‌حَدت
نك قُراضهٔ چند ابریشم‌بها * خرج کن این‌را و باز اینجا بیا
پیر این بشْنید و بر خود می‌طپید * دست می‌خایید و جامه می‌درید
بانگ می‌زد کای خدای بی‌نظیر * بس که از شرم آب شد بیچاره پیر
چون بسی بگْریست و از حد رفت درد * چنگ‌را زد بر زمین و خُرد کرد
گفت ای بوده حجابم از اله * ای مرا تو راه‌زن از شاه‌راه
ای بخورده خونِ من هفتاد سال * ای زتو رُویم سیه پیشِ کمال
ای خدای با عطای با وفا * رحم کن بر عمْرِ رفته در جفا
داد حق عمری که هر روزی ازو * کس نداند قیمتِ آنرا جُز او
خرج کردم عمرِ خودرا دَم بدَم * در دمیدم جمله‌را در زیر و بَم
آه کز یادِ رَه و پردهٔ عِراق * رفت از یادم دمِ تلخِ فراق
وای کز تَرّیٔ زیرافگنْدِ خُرْد * خُشك شد کِشتِ دلِ من دل بمُرْد
وای کز آوازِ این بیست و چهار * کاروان بگْذشت و بیگه شد نهار

(۲۱۷۶) Bul. چون عمررا. (۲۱۷۷) B پیرك. (۲۱۷۹) L بشارتهای حق.
(۲۱۸٤) B Bul.:

پیر لرزان گشت چون این‌را شنید * دست می خاید و بر خود می طپید

(۲۱۸۵) C كه for كای. (۲۱۸۹) A با عطای و با وفا. Bul. با عطا و با وفا.
(۲۱۹۰) AB Bul. روزی از آن. AB Bul. قیمتِ آن درجهان.
(۲۱۹۲) Bul. رفته از یادم.
(۲۱۹٤) Bul. تیزیٔ زیرافگند. AC کشت دمن.

چون شنید از سنگها بو جهل این * زد زخشم آن سنگهارا بر زمین

بقیّهٔ قصّهٔ مطرب و پیغام رسانیدن امیر المؤمنین عُمَر رضی اللّه عنه با او آنچ هاتف آواز داد،

باز گرد و حالِ مطرب گوش دار * زآنك عاجز گشت مطرب زانتظار
بانگ آمد مر عُمَررا کای عمر * بندهٔ مارا زحاجت باز خر
بندهٔ داریم خاص و محترم * سوی گورستان تو رنجه کن قَدَم
ای عمر بر جه زبَیْت ٱلمالِ عام * هفتصد دینار در کف نه تمام
پیشِ او بَر کای تو مارا اختیار * این قَدَر بِسْتان کنون معذور دار
این قدر از بهرِ ابریشم‌بها * خرج کن چون خرج شد اینجا بیا
پس عمر زان هیبتِ آواز جَست * تا میانرا بهرِ این خدمت ببست
سوی گورستان عمر بنْهاد رو * در بغل همْیان دوان در جُست و جو
گِرْدِ گورستان دوانه شد بسی * غیرِ آن پیرو نبود آنجا کسی
گفت این نبْود دگر باره دوید * مانده گشت و غیرِ آن پیر او ندید
گفت حق فرمود مارا بنده‌ایست * صافی و شایسته و فرخنده‌ایست
پیرِ چنگی کی بود خاصِ خدا * حَبَّذا ای سرِّ پنهان حبّذا
بارِ دیگر گِرْدِ گورستان بگشت * همچو آن شیرِ شکاری گردِ دشت
چون یقین گشتش که غیرِ پیر نیست * گفت در ظلمت دلِ روشن بسیست
آمد و با صد ادب آنجا نشست * بر عمر عطسه فتاد و پیر جَست

(۲۱۶۰) After this verse L Bul. add:

گفت نبود مثل تو ساحر دگر * ساحرانرا سر توی و تاج سر
خاك بر فرقش که بد کور و لعین * چشم او ابلیسی آمد خاك‌بین

(۲۱٦٤) Bul. بر چه. (۲۱٦۸) AL روی. AL جست و جوی.
(۲۱٦۹) B سوی گورستان. ABL Bul. غیر آن پیر او ندید, and so corr. in C.
(۲۱۷۱) C است for ایست *bis*. (۲۱۷۳) A om. (۲۱۷٤) A om.
(۲۱۷۵) ABL Bul. آمد او.

همچو جان بی گریه و بی خنده شد * جانْش رفت و جانِ دیگر زنده شد
حیرتی آمد درونش آن زمان * که برون شد از زمین و آسمان
جُست و جوبی از ورای جست و جو * من نمی‌دانم تو می‌دانی بگو
قال و حالی از ورای حال و قال * غرقه گشته در جمالِ ذو الجلال
غرقهٔ نی که خلاصی باشدش * یا بجز دریا کسی بشْناسدش
عقلِ جُزْو از کُلّ گویا نیستی * گر تقاضا بر تقاضا نیستی
چون تقاضا بر تقاضا می‌رسد * موجِ آن دریا بدینجا می‌رسد
چونك قصّهٔ حالِ پیر اینجا رسید * پیر و حالش روی در پرده کشید
پیر دامن را زگفت و گو فشاند * نیمِ گفته در دهانِ ما بماند
از پیِ این عیش و عشرت ساختن * صد هزاران جان بشاید باختن
در شکارِ بیشهٔ جان باز باش * همچو خورشیدِ جهان جانباز باش
جان‌فشان افتاد خورشیدِ بلند * هر دمی نی می‌شود پُر می‌کنند
جان فشان ای آفتابِ معنوی * مر جهانِ کهنه‌را بنْما نَوی
در وجودِ آدمی جان و روان * می‌رسد از غیب چون آبِ روان

(۲۲۰۹) C om. و after رفت.

(۲۲۱۱) Suppl. in marg. C. A جست جوبی.

(۲۲۱۲) ABL Bul. از حال و قالی.

(۲۲۱۳) A نشناسدش.

(۲۲۱۵) B om. L این دریا.

(۲۲۱۷) L دهان او.

(۲۲۱۸) A نشاید. L بباید. Bul. بیاید.

(۲۲۲۰) Bul. نی for نی.

(۲۲۲۱) In L this and the following verse are transposed.

(۲۲۲۲) After this verse L adds:

هر زمان از غیب نو نو میرسند * وز جهان تن برون شو میرسند

ای خدا فریاد زین فریادخواه * داد خواهم نه زکس زین دادخواه
دادِ خود از کس نیابم جز مگر * زآن که او از من بمن نزدیکتر
کین منی از وی رسد دم دم مرا * پس ورا بینم چو این شد کم مرا
همچو آن کو با تو باشد زرشمر * سوی او داری نه سوی خود نظر

گردانیدن عمر رضی الله عنه نظر اورا از مقام گریه که هستیست بمقام استغراق که نیستیست،

پس عمر گفتش که این زاریٔ تو * هست هم آثارِ هشیاریٔ تو
راهِ فانی گشته راهی دیگرست * زآنکه هشیاری گناهی دیگرست
هست هشیاری زیادِ ما مضی * ماضی و مستقبلت پردهٔ خدا
آتش اندر زن بهر دو تا بکی * پر گره باشی ازین هر دو چو نی
تا گره با نی بود همراز نیست * همنشینِ آن لب و آواز نیست
چون بطوفی خود بطوفی مرتدی * چون بخانه آمدی هم با خودی
ای خبرهات از خبرده بی‌خبر * توبهٔ تو از گناهِ تو بتر
ای تو از حالِ گذشته توبه‌جو * کی کنی توبه ازین توبه بگو
گاه بانگِ زیررا قبله کنی * گاه گریهٔ زاررا قبله کنی
چونك فاروق آینهٔ اسرار شد * جانِ پیر از اندرون بیدار شد

(۲۱۹۵) After this verse L adds:

داد کس چون می‌ندادم در جهان - عمر شد هفتاد سال از من جهان

(۲۱۹۷) AB چو آن شد. (۲۱۹۸) AB یا تو باشد. After this verse L adds:

همچنین در گریه و در ناله او * می شمردی چند جرم تو بتو

Bul. has the same verse with می‌شمردی جرم چندین ساله او in the second hemistich.

Heading: A کرم for گریه. ABL om. که نیستیست.

(۲۲۰۰) Bul. گناه. (۲۲۰۱) Bul. راه for یاد. C مضا.

(۲۲۰۳) L تا گره باقی بود. (۲۲۰۶) C از حال, with بر written above از.

(۲۲۰۷) ABL Bul. زاررا قبله زنی. (۲۲۰۸) L بیزار شد.

نان دهی از بهرِ حق نانت دهند * جان دهی از بهرِ حق جانت دهند
گر بریزد برگهای این چنار * برگِ بی‌برگیش بخشد کردگار
گر نماند از جود در دستِ تو مال * کی کند فضلِ اِلٰهت پای‌مال
هرك كارد گردد انبارش تهی * لیك اندر مزْرعه باشد بِهی
وآنك در انبار ماند و صَرْفه کرد * اُشْپُش و موش و حوادثهاش خورد
این جهان نَفْی‌است در اِثبات جو * صورتت صِفْرست در معْنیٰت جو
جانِ شورِ تلخ پیشِ تیغ بَر * جانِ چون دریای شیرین‌را بخَر
ور نمی‌تْوانی شدن زین آستان * باری از من گوش دار این داستان

قصّهٔ خلیفه کی در کرم در زمان خود از حاتم طایی گذشته بود و نظیرِ خود نداشت،

یك خلیفه بود در ایّامِ پیش * کرده حاتم‌را غلامِ جودِ خویش
رایتِ اکرام و داد افراشته * فقر و حاجت از جهان بر داشته
بحرِ گوهر بخششِ صاف آمده * دادِ او از قاف تا قاف آمده
در جهانِ خاك ابر وآب بود * مَظْهَرِ بخشایشِ وهّاب بود
از عطااش بحر و کان در زلزله * سوی جودش قافله بر قافله
قبلهٔ حاجت دَر و دروازه‌اش * رفته در عالم بجود آوازه‌اش

(٢٢٣٩) ABL Bul. لیکش اندر.
(٢٢٤٠) Bul. اسپش. L om. و after موش. B و موش حوادث پاك خورد.
(٢٢٤١) A این جهان نقلیست. C و در اثبات. CL و در معنیت. Bul. معنات.
(٢٢٤٢) B Bul. شور و تلخ. C مخر, corr. in marg.
(٢٢٤٣) ABL Bul. ور نمی‌دانی. ABL Bul. گوش کن.
Heading: A om. کی در کرم.
(٢٢٤٥) Bul. جود for داد.
(٢٢٤٦) AL Bul. بحر در. B بحر و دُر. C has دررا written above گوهر. ABL از بخشش. Bul. از بخشش‌اش. (٢٢٤٨) AB Bul. عطایش.

تفسیر دعای آن دو فرشته که هر روز بر سر هر بازاری منادی می‌کنند که اللّهمّ اَعْطِ کُلَّ مُنْفِقٍ خَلَفًا اللّهمّ اَعْطِ کُلَّ مُمْسِكٍ تَلَفًا و بیان کردن که آن منفق مجاهد راه حق است نی مسرف راه هوا،

گفت پیغمبر که دایم بهرِ پند * دو فرشته خوش منادی میکنند
کای خدایا منفقانرا سیر دار * هر دِرَمشان‌را عوض دِه صد هزار
ای خدایا ممسکانرا در جهان * تو مده اِلّا زیان اندر زیان
ای بسا اِمساك کز اِنفاق به * مالِ حق‌را جز بأَمْرِ حق مده
تا عوض یابی تو گنجِ بی‌کران * تا نباشی از عِدادِ کافران
کاُشْتُران قربان همی‌کردند تا * چیره گردد تیغشان بر مصطفا
امرِ حق‌را باز جو از واصلی * امرِ حق‌را در نیابد هر دلی
چون غلامِ یاغیی کو عدل کرد * مالِ شه بر باغیانش بذل کرد
در نُبی اِنذارِ اهلِ غفلتست * کآن همه اِنفاقهاشان حسرتست
عدلِ این یاغی و دادش نزدِ شاه * چه فزاید دُوری و رویِ سیاه
سرورانِ مکه در حربِ رسول * بودشان قربان باومیدِ قبول
بهرِ این مومن همی‌گوید زبیم * در نماز اِهْدِ صِراطَ اَلْمُسْتَقیم
آن دِرَم دادن سخی‌را لایقست * جان سپردن خود سخای عاشقست

Heading: C om. سر. Bul. بیان کردن آن که منفق. (٢٢٢٢) ABC پیغامبر.
(٢٢٢٨) CL اشتران. (٢٢٢٩) L گر واصلی. (٢٢٣٠) Bul. باغیٔ. AB Bul. مال حق. AB Bul. باغیان او بذل کرد. L یاغیانش. In Bul. vv. ٢٢٣٠ and ٢٢٣١ are transposed and the following verse is inserted after v. ٢٢٣٠:

بتن پندارد که او خود عدل کرد * مال شه‌را بر مساکین بذل کرد

(٢٢٣٢) Bul. باغی. (٢٢٣٣) In Bul. this verse follows v. ٢٢٣١. L Bul. بامید.
(٢٢٣٤) Bul. الصراط. L مستقیم.

چه عطا ما بر گدایی می‌تنیم * مر مگس‌را در هوا رگ می‌زنیم
گر کسی مهمان رسد گر من منم * شب بخسپد قصدِ دلقِ او کنم

مغرور شدن مریدان محتاج بمدّعیانِ مزوّر و ایشانرا شیخ و محتشم و واصل پنداشتن و نقل‌را از نقد فرق نادانستن و بر بسته‌را از بر رُسته،

بهرِ این گفتند دانایان بفن * میهمانِ مُحْسِنان باید شدن
تو مُرید و میهمانِ آن کسی * کو رباید حاصلت‌را از خَسی
نیست چیره چون ترا چیره کند * نور ندْهد مر ترا تیره کند
چون ورا نوری نبود اندر قِران * نُور کی یابند از وی دیگران
همچو اعمش کو کند داروی چشم * چه کَشَد در چشمها اِلّا که پشم

(۲۲٦۲) A چون بخسپد. B Bul. شب بخسپد دلقش از تن بر کنم, and so A in marg. L دلق اورا بر کنم. After this verse L adds:

قحط ده سال ار ندیدی در صور * چشم‌را بگشا و اندر ما نگر
زین نمط در[زن] ماجرا و گفت و گو * برد از حدّ عبارت پیش شو
کز عنا و فقر ما گشتیم خوار * سوختیم از اصطراب و اضطرار
تا بکی ما این همه خواری کشیم * غرقه اندر بحر ژرف آتشیم
ناگه ار روزی در آید میهمان * شرمساریها بریم از وی بجان
لیك مهمان چون در آید بی‌ثبوت * دانك کفش میهمان سازیم قوت

Bul. adds:

چون از نسان ماجرا و گفتگو * شوهرش‌را کرد وضع ترش رو
گشته ایم با فقر دائم خوار و زار * بوده ایم سوزان نار اضطرار
تا بکی با این عنا محنت کشیم * غرقهٔ بحر عمیق آتشیم
میهمانی گر بسر آید ناگهان * شرم بسیار آمد از وی بیگمان
گر بر آمد میهمانی بی ثبوت * دانکه مارا کفش مهمانست قوت

Heading: After مدّعیان, A has و درویشانرا شیخ الخ. B فرق ناداشتن.
(۲۲٦٤) C میزبان محسنان. (۲۲٦۵) ABL Bul. کو ستاند, and so in marg. C.
(۲۲٦۸) Bul. پشم for یشم.

هم عجم هم روم هم تُرك و عرب * مانده از جود و سخااش در عجب
آبِ حیوان بود و دریای کرم * زنده گشته هم عرب زو هم عجم

قصّهٔ اعرابیِ درویش و ماجرای زن او با او بسبب قلّت و درویشی،

یکشب اعرابی زنی مر شوی‌را * گفت و از حد بُرد گفت و گوی‌را
کین همه فقر و جفا ما می‌کَشیم * جملهٔ عالم در خوشی ما ناخَوشیم
نان‌مان نی نان‌خورِشمان درد و رَشْك * کوزه‌مان نه آبمان از دیده اشْك
جامهٔ ما روز تابِ آفتاب * شب نِهالین و لِحاف از ماهتاب
قُرصِ مَه‌را قرصِ نان پنداشته * دست سوی آسمان بر داشته
ننگِ درویشان زدرویشیِ ما * روز شب از روزی اندیشیِ ما
خویش و بیگانه شده از ما رَمان * بر مثالِ سامری از مردمان
گر بخواهم از کسی یکمُشْتِ نَسْك * مر مرا گوید خمُش کن مرگ وجَسْك
مر عرب‌را فخر غَزْوست و عطا * در عرب تو همچو اندر خط خطا
چه غزا ما بی غزا خود کُشته‌ایم * ما بشمشیرِ عدم سَرگشته‌ایم

(۲۲۵۰) AB Bul. و هم ترك. Bul. سخایش. In L this and the following verse are transposed.

(۲۲۵۱) L هم عرب زنده ازو و هم عجم. In L the hemistichs are transposed.

(۲۲۵۵) B نهالی.

(۲۲۵۷) B نیك درویشان. CL روز و شب.

(۲۲۵۸) BCL خویش بیگانه.

(۲۲۵۹) A نخواهم. A شب for مشت. L نُسك.

(۲۲۶۱) AB Bul. ما بتیغ فقر بی سر گشته‌ایم, and so C in marg. After this verse L adds:

چه خطا ما بی خطا در آتشیم * چه دوا ما درد و غم‌را مفرشیم

and so Bul., which has نوا for دوا.

در بیان آن که نادر افتد که مریدی در مدّعِ مزوّر اعتقاد بصدق بندد که او کسیست و بدین اعتقاد بمقامی برسد که شیخش در خواب ندیده باشد و آب و آتش اورا گزند نکند و شیخش‌را گزند کند ولیکن بنادر باشد،

لیك نادر طالب آید کز فُروغ * در حقِ او نافع آید آن دروغ
او بقصدِ نیكِ خود جایی رسد * گرچه جان پنداشت و آن آمد جسد
چون تحرّی در دلِ شب قِبْله‌را * قِبْله نی و آن نمازِ او روا
مدّعی‌را قحطِ جان اندر سِرست * لیك مارا قحطِ نان بر ظاهرست
ما چرا چون مدّعی پنهان کُنیم * بهرِ ناموسِ مزوّر جان کَنیم

صبر فرمودن اعرابی زن‌را و فضیلت صبر و فقر گفتن با زن خود،

شوی گفتش چند جویی دخل و کَشت * خود چه ماند از عمر افزون‌تر گذشت
عاقل اندر بیش و نقصان ننْگرد * زآنك هر دو همچو سیلی بگْذرد
خواه صاف و خواه سیلِ تیره‌رُو * چون نمی‌پاید دمی از وی مگو
اندرین عالَم هزاران جانور * می‌زِید خوش‌عیش بی زیر و زبر
شُکر می‌گوید خدارا فاخته * بر درخت و برگِ شب ناساخته
حمد می‌گوید خدارا عندلیب * که اعتمادِ رزق بر تُست ای مُجیب
باز دستِ شاه‌را کرده نُوید * از همه مُردار ببْریده امید

Heading: ABL بنادر نادر and om. باشد. Bul. بنادر باشد نادر

(٢٢٨٤) L Bul. om. و. (٢٢٨٨) Bul. چد گوی. C om. از, which is suppl. below the line. (٢٢٨٩) A عقل. (٢٢٩٠) In A چو برق is written above دمی.

(٢٢٩٢) A عهد می‌گوید, but حمد is written above. AB Bul. کاعتماد.

حالِ ما اینست در فقر و عنا * هیچ مهمانی مَبا مغرورِ ما
قحطِ دَه سال ار ندیدی در صُوَر * چشمها بگْشا و اندر ما نگر
ظاهرِ ما چون درونِ مدّعی * در دلش ظلمت زبانش شَعْشَعی
از خدا بویی نه اورا نی اثر * دعویَش افزون زشیث و بُو ٱلْبَشَر
دیو ننْموده ورا هم نقشِ خویش * او همی گوید زاَبْدالیم و بیش
حرفِ درویشان بدزدیده بسی * تا گمان آید که هست او خود کسی
خُرده گیرد در سخن بر بایَزید * ننگ دارد از وجودِ او یَزید
بی‌نوا از نان و خوانِ آسمان * پیشِ او نَنْداخت حق یك استخوان
او ندا کرده که خوان بنْهاده‌ام * نایبِ حقّم خلیفه‌زاده‌ام
الصلا ساده‌دلانِ پیچ پیچ * تا خورید از خوانِ جودم سیر هیچ
سالها بر وعدهٔ فردا کسان * گِردِ آن دَر گشته فردا نارَسان
دیر باید تا که سِرِّ آدمی * آشکارا گردد افزون و کمی
زیرِ دیوارِ بدَن گنجست یا * خانهٔ مارست و مور و اژدها
چونك پیدا گشت کو چیزی نبود * عمرِ طالب رفت آگاهی چه سود

(۲۲۶۹) L در فقر ای خدا. L مهمان خود مبا.
(۲۲۷۰) L om., but see the verses which occur in L after v. ۲۲۶۳.
(۲۲۷۱) Bul. برونش for زبانش.
(۲۲۷۲) Bul. از خدا اورا نه بوئی.
(۲۲۷۳) L بنموده. ABL om. و before بیش.
(۲۲۷۵) ABL Bul. درون for وجود.
(۲۲۷۶) L بنداخت.
(۲۲۷۸) BL جودم هیچ هیچ.
(۲۲۷۹) L گُشته فردا.
(۲۲۸۰) A تا کی. AB Bul. از بیش و کی, and so C in marg. L از فضل و کی.
(۲۲۸۱) B Bul. گنجیست.
(۲۲۸۲) A Bul. رفته.

نصیحت کردن زن مر شوی‌را که سخن افزون از قدم و از مقام خود مگو لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ که این سخنها اگرچه راستست این مقام توکّل ترا نیست و این سخن گفتن فوق مقام و معاملهٔ خود زیان دارد و کَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ ٱللّٰهِ باشد،

زن برو زد بانگ کای ناموس‌کیش * من فسونِ تو نخواهم خورد بیش
تُرَّهات از دَعْوی و دِعْوَت مگو * رَو سخن از کبر وز نَخْوَت مگو
چند حرفِ طُمطُراق و کار و بار * کار و حالِ خود ببین و شرم دار
کبر زشتست و از گدایان زشتتر * روز سرد و برف و آنگه جامه تر
چند دعوی و دم و بادِ بُرُوت * ای ترا خانه چو بَیْتُ ٱلْعَنْکَبُوت
از قناعت کَی تو جان افروختی * از قناعتها تو نام آموختی
گفت پیغمبر قناعت چیست گنج * گنج‌را تو وا نمی‌دانی ز رنج
این قناعت نیست جز گنجِ روان * تو مزن لاف ای غم و رنجِ روان
تو مخوانم جفت کمتر زن بَغَل * جفتِ انصافم نِیَم جفتِ دغل
چون قَدَم با میر و با بگ می‌زنی * چون ملخ‌را در هوا رگ می‌زنی
با سگان از استخوان در چالشی * چون نیِ اِشْکم‌تهی در نالشی
سوی من منگر بخواری سُست سُست * تا نگویم آنچ در رگهای تُست
عقلِ خودرا از من افزون دیدهٔ * مر منِ کم‌عقل‌را چون دیدهٔ
همچو گرگِ غافل اندر ما مجه * ای ز ننگِ عقلِ تو بی‌عقل به

Heading: After مگو Bul. adds که حق جل وعلا میفرماید.

(۲۲۱۶) C دوی دعوت. (۲۲۱۷) A کار حال. (۲۲۱۸) A om. و before آنگه.

(۲۲۱۹) ABL باد و بروت. (۲۲۲۱) ABC پیغامبر.

(۲۲۲۴) BL مگس‌را for ملخ‌را. C بر هوا.

(۲۲۲۵) A om. BL Bul. زین استخوان. (۲۲۲۶) A om. (۲۲۲۸) L مجه.

همچنین ار پشّه گیری تا پیل * شد عِیالُ ٱللّٰه و حق نِعْمَ ٱلْمُعِیل
این همه غمها که اندر سینهاست * از بُخار و گَردِ بود و بادِ ماست
این غمانِ بیخ‌کَن چون داسِ ماست * این چنین شد وآن چنان وسواسِ ماست
دانك هر رنجی زمُردن پاره‌ایست * جُزْوِ مرگ از خود بِران گر چاره‌ایست
چون زجُزوِ مرگ نتْوانی گریخت * دانك کُلّش بر سَرَت خواهند ریخت
جُزوِ مرگ ار گشت شیرین مر ترا * دانكِ شیرین می‌کند کُل‌را خدا
دردها از مرگ می‌آید رسول * از رسولش رُو مگردان ای فَضول
هرك شیرین می‌زِید او تلخ مُرد * هرکه او تن‌را پرستد جان نَبُرد
گوسفندان‌را زصحرا می‌کشند * آنك فربه‌تر سَبُکتر می‌کُشند
شب گذشت و صبح آمد ای تَمَر * چند گیری این فسانهٔ زر زسر
تو جوان بودی و قانع‌تر بُدی * زرْطلب گشتی خود اوّل زر بُدی
رَز بُدی پُر میوه چون کاسد شدی * وقتِ میوه پختنت فاسد شدی
میوه‌ات باید که شیرین‌تر شود * چون رسن‌تابان نه واپس‌تر رود
جُفتِ مایی جفت باید همصِفَت * تا بر آید کارها با مصلحت
جفت باید بر مثالِ همدگر * در دو جفتِ کَفْش و موزه در نگر
گر یکی کفش از دو تنگ آید بپا * هر دو جفتش کار ناید مر ترا
جفتِ در یك خُرد و آن دیگر بزرگ * جفتِ شیرِ بیشه دیدی هیچ گرگ
راست ناید بر شُتُر جفتِ جُوال * آن یکی کوچك و آن دیگر کَمال
من روم سوی قناعت دل‌قوی * تو چرا سوی شناعت می‌روی
مردِ قانع از سرِ اخلاص و سوز * زین نسق می‌گفت با زن تا بروز

(٢٣٩٥) Bul. بفیل. L om. و. A in marg. الوکیل for المعیل. (٢٣٩٦) A گرد و باد و بود. B Bul. گرد باد و بود. (٢٣٩٧) L om. شد. (٢٤٠٣) B مر آنرا for سبکتر. So AC in marg. Bul. مر اورا. (٢٤٠٤) Bul. ای ثمر. L ای قمر. B ای پسر. ABL این فسانهٔ زر. Bul. این فسانه‌را. (٢٤٠٦) In A vv. ٢٤٠٨—٩ precede vv. ٢٤٠٦—٧, but corr. in marg. (٢٤٠٨) L در مصالح مصلحت. (٢٤١٢) ABL Bul. آن یکی خالی و این پر مال مال, and so C in marg.

مال و زر سررا بود همچون کلاه * کَل بود او کز کُلَه سازد پناه
آنك زلفِ جعد و رعنا باشدش * چون کلاهش رفت خوشتر آیدش
مردِ حق باشد بمانندِ بصر * پس برهنه به که پوشیده نظر
وقتِ عرضه کردن آن بَرْده‌فروش * بر کَنَد از بنده جامهٔ عیب‌پوش
ور بود عیبی برهنه کَی کند * بل بجامه خُدعهٔ با وی کند
گوید این شرمنده‌است از نیك و بد * از برهنه کردن او از تو رَمَد
خواجه در عیبست غرقه تا بگوش * خواجه‌را مالست و مالش عیب‌پوش
کز طمع عیبش نبیند طامعی * گشت دلهارا طمعها جامعی
ور گدا گوید سخن چون زرِّ کان * ره نیابد کالهٔ او در دکان
کارِ درویشی وراے فهمِ تُست * سوی درویشی بمَنْگر سُست سُست
زآنك درویشان ورای مِلك و مال * روزیی دارند ژرف از ذو الجلال
حق تعالی عادلست و عادلان * کَی کنند اِسْتَمگری بر بی‌دلان
آن یکی‌را نعمت و کالا دهند * وین دگررا بر سرِ آتش نهند
آتشش سوزد که دارد این گمان * بر خدای خالقِ هر دو جهان
فَقْر فَخْری از گزافست و مَجاز * نی هزاران عزِّ پنهانست و ناز
از غضب بر من لقبها راندی * یارگیر و مارگیرم خواندی
گر بگیرم مار دندانش کَنم * تاش از سر کوفتن ایمن کُنم
زآنك آن دندان عدوِّ جانِ اوست * من عدورا می‌کُنم زین علم دوست
از طمع هرگز نخوانم من فسون * این طمعرا کرده‌ام من سرْنگون

(۲۲۴۲) A مال و زررا سر بود .A کل بود کو از کله. (۲۲۴۶) L om. آن.
(۲۲۴۷) A برهنش .BL برهنه‌ش .Bul. برهنه‌اش. (۲۲۵۲) After this verse L adds:
زانك درویشی ورای کارهاست * دم بدم از حق مریشانرا عطاست
(۲۲۵۵) Bul. دهد .Bul. بر سرش آتش نهد .L بر لب آتش.
(۲۲۵۶) ABL Bul. خدا و خالق. (۲۲۵۸) C یارگیر مارگیرم .Bul. یارگیرم مارگیرم.
(۲۲۵۹) B Bul. گر بگیرم بر کنم دندان مار * تاش از سر کوفتن نبود ضرار, and so A in marg. (۲۲۶۱) A نخواهم من فسون.

چونك عقلِ تو عقیلهٔ مردم‌است * آن نه عقلست آن که مار و کژدم‌است
خصمِ ظلم و مکرِ تو اللّه باد * مکرِ عقلِ تو زما کوتاه باد
هم تو ماری هم فُسونگر ای عجب * مارگیر و ماری ای ننگِ عرب
زاغ اگر زشتیٔ خود بشْناختی * همچو برف از درد و غم بگْداختی
مردِ افسونگر بخواند چون عدو * او فسون بر مار مار افسون برو
گر نبودی دامِ او افسونِ مار * کی فسونِ ماررا گشتی شکار
مردِ افسونگر زحرص و کسب و کار * در نیابد آن زمان افسونِ مار
مار گوید ای فسونگر هین وُ هین * آنِ خود دیدی فسونِ من ببین
تو بنامِ حق فریبی مر مرا * تا کنی رسوای و شور و شَر مرا
نامِ حقّم بست نی آن رایِ تو * نامِ حق‌را دام کردی وای تو
نامِ حق بستانَد از تو دادِ من * من بنامِ حق سپردم جان و تن
یا بزخمِ من رگِ جانت بُرَد * یا ترا چون من بزندانی بَرَد
زن ازین گونه خَشِن گفتارها * خواند بر شویِ جوان طومارها

نصیحت کردن مرد مر زن‌را که در فقیران بخواری منگر و در کار حق بگمان کمال نگر و طعنه مزن بر فقر و در فقیران بخیال و گمان بی‌نواییٔ خویشتن،

گفت ای زن تو زنی یا بُو اَلْحَزَن * فقر فخرست و مرا بر سر مزن

(۲۲۲۹) A او که مار. (۲۲۳۰) AB مکر و عقل. B دست و عقل. In C دست is written above مکر. (۲۲۳۱) AB Bul. ابن عجب. (۲۲۳۳) C نخواند. ABL Bul. مار و مار. (۲۲۳٤) L کی فسون مار گشتی آشکار. (۲۲۳۵) BL Bul. ز حرص کسب. (۲۲۳٦) Bul. هین هین. (۲۲۳۷) ABL Bul. رسوای شور. (۲۲٤۰) B Bul. یا که همچون من بزندانت برد. AL بزندانت. (۲۲٤۱) B Bul. خود آن طومارها. Heading: A Bul. مزن در فقر و فقیران. B در فقیران و فقر. (۲۲٤۲) AB Bul. فقر فخر آمد مرا.

سرکه مفروش و هزاران جان ببین * از قناعت غرقِ بحرِ انگبین
صد هزاران جانِ تلخی‌کش نگر * همچو گُل آغشته اندر گُلشکر
ای دریغا مر ترا گُنْجا بُدے * تا زجانم شرحِ دل پیدا شدے
این سخن شیرست در پِسْتانِ جان * بی کَشنده خوش نمی‌گردد روان
مستمع چون تشنه و جوینده شد * واعظ ار مرده بود گوینده شد
مستمع چون تازه آمد بی ملال * صدزبان گردد بگفتن گُنگ ولال
چونك نامَحْرَم در آید از دَرَم * پرده در پنهان شوند اهلِ حَرَم
ور در آید مَحْرَمی دُور از گزند * بر گشایند آن ستیران روی‌بند
هرچرا خوب و خوش و زیبا کنند * از براے دیدهٔ بینا کنند
کی بود آوازِ لحن و زیر و بَم * از براے گوشِ بی‌حسِّ اَصَم
مُشك‌را بیهوده حق خوش‌دَم نکرد * بهرِ حس کرد او پیِ اَخْشَم نکرد
حق زمین و آسمان بر ساخته‌است * در میان بس نار و نور افراخته‌است
این زمین‌را از برای خاکیان * آسمان‌را مَسْکَنِ افلاکیان
مردِ سُفلی دشمنِ بالا بود * مشتریٔ هر مکان پیدا بود
اے ستیره هیچ تو بر خاستی * خویشتن‌را بهرِ کُور آراستی
گر جهان‌را پُر دُرِ مکنون کنم * روزیٔ تو چون نباشد چون کنم
ترکِ جنگ و رهزنی ای زن بگو * ور نمی‌گویی بتَرْكِ من بگو
مر مرا چه جایِ جنگِ نیك و بد * کین دلم از صُلحها هم می‌رمد
گر خَمُش کردی و گر نی آن کنم * که همین دم ترکِ خان و مان کنم

(۲۲۸۰) Bul. تازه آید. (۲۲۸۱) AB شود.
(۲۲۸٤) AB Bul. چنگ for لحن. L لحن و آواز. Bul. و اصم.
(۲۲۸۵) L Bul. مشك‌را حق بیهده. AB Bul. و for او. AC احشم. In Bul. vv. ۲۲۸۵ and ۲۲۸٦ are transposed. (۲۲۸٦) L آسمانی ساختست. B بس نور و نار.
(۲۲۸۹) A مرده سفلی. (۲۲۹۲) L Bul. و نیك و بد.
(۲۲۹۳) After this verse Bul. adds:

با تهی گشتن بهست از کفش تنگ * رنج غربت به که اندر خانه جنگ

حاش لِلّه طمعِ من از خلق نیست * از قناعت در دلِ من عالَمیست
بر سرِ اَمْرُودْبُن بینی چنان * زآن فرود آ تا نماند آن گمان
چون تو بر گردی و سرگشته شوی * خانه‌را گردنده بینی وآن توی

در بیان آنك جنبیدن هر کسی از آنجا که ویست هر کس‌را از چنبرهٔ وجود خود بیند تابهٔ کبود آفتاب‌را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه از رنگها بیرون آید سپید شود از همه تابهای دیگر او راست‌گوی‌تر باشد و امام باشد،

دید احمدرا ابو جَهْل و بگفت * زشت نقشی کز بنی هاشم شِگُفت
گفت احمد مر ورا که راستی * راست گفتی گرچه کارْافزاستی
دید صِدّیقش بگفت ای آفتاب * نی ز شَرْقی نی زغَرْبی خوش بتاب
گفت احمد راست گفتی ای عزیز * ای رهیده تو ز دنیای نه چیز
حاضران گفتند ای شه هر دورا * راست‌گو گفتی دو ضِدگُورا چرا
گفت من آیینه‌ام مصقولِ دست * تُرك و هندو در من آن بیند که هست
ای زن ار طمّاع می‌بینی مرا * زین تحرّیٔ زنانه برتر آ
این طمع‌را ماند و رحمت بود * کو طمع آنجا که آن نعمت بود
امتحان کن فقررا روزی دو تو * تا بفقر اندر غنا بینی دوتو
صبر کن با فقر و بگْذار این ملال * زآنك در فقرست نورِ ذو الجلال

(٢٢٦٢) C در دلمن. (٢٢٦٣) L از سر.
(٢٢٦٤) AB چونك بر گردی تو سرگشته, and so Bul. Bul. گردان بینی. L گردیده.
Heading: B om. خود. ABL Bul. چون تابها از رنگها.
(٢٢٦٦) L که چه کار افراشتی. B کار افراستی. In A all the diacritical points are omitted. (٢٢٦٨) L ای رمیده. (٢٢٦٩) AB Bul. گفتند ای صدر الوری, and so in marg. C. (٢٢٧١) L بینی مر مرا. (٢٢٧٢) ABL Bul. آن طمع‌را.
(٢٢٧٤) ABL Bul. عزّ for نور.

کفر گفتم نك بایمان آمدم * پیشِ حُکْمت از سرِ جان آمدم
خوے شاهانهٔ ترا نشْناختم * پیشِ تو گستاخ مَرْکَب تاختم
چون زعَفْوِ تو چراغی ساختم * توبه کردم اعتراض انداختم
می‌نهم پیشِ تو شمشیر و کفن * می‌کَشم پیشِ تو گردن را بزن
از فراقِ تلخ می‌گویی سخن * هرچه خواهی کن ولیکن این مکن
در تو از من عذرخواهی هست سِر * با تو بی من او شفیعی مُسْتَمِر
عذرخواهم در درونت خُلقِ تُست * زاعتمادِ او دلِ من جُرم جُست
رحم کن پنهان زخود ای خشمگین * ای که خُلقت به زصد من انگبین
زین نسق می‌گفت با لطف و گشاد * در میانه گریهٔ بر وے فتاد
گریه چون از حد گذشت و های های * زآنك بی گریه بُد او خود دلربای
شد از آن باران یکی برقی پدید * زد شرارے در دلِ مردِ وحید
آنك بندهٔ رویِ خوبش بود مرد * چون بود چون بندگی آغاز کرد
آنك از کبرش دلت لرزان بود * چون شوی چون پیشِ تو گریان شود
آنك از نازش دل و جان خون بود * چونك آید در نیاز او چون بود
آنك در جور و جفااش دامِ ماست * عذرِ ما چه بْوَد چو او در عذر خاست

(٢٤١١) AB Bul. گستاخ خر در تاختم. L اندر تاختم. (٢٤١٣) L من نهم.
(٢٤١٥) Bul. مستتر. (٢٤١٦) C دلمن. L دلم زن جرم.
(٢٤١٩) AB Bul. زو که بی گریه. C آنك. L has

گریه چون از حد گذشت و های های * از حنینش مردرا شد دل زجاے

L adds:

چون قرارش ماند و صبرش بجای * زو که بی گریه بد او خود دلربای

(٢٤٢٠) L بر دل. (٢٤٢٢) B بود written above شوی. Bul. گریان بود. In Bul. vv. ٢٤٢٢ and ٢٤٢٣ are transposed.
(٢٤٢٤) Bul. از جور. L Bul. جفایش. L دامهاست. L چو او خود عذر خواست, and so A, which om. خود. After this verse L adds:

آنك جز خون‌ریزیش کاری نبود * چون نهد گردن زهی سودا و سود
آنك جز گردن‌کشی ناآمد ازو * خوش در آید با تو چون باشد بگو

مراعات کردن زن شوهررا و استغفار نمودن از گفتهٔ خویش،

زن چو دید اورا که تُنْد و توسَنست * گشت گریان گریه خود دامِ زنست
گفت از تو کَی چنین پنداشتم * از تو من اومیدِ دیگر داشتم
زن در آمد از طریقِ نیستی * گفت من خاكِ شمااَم نی سِتی
جسم و جان و هرچ هستم آنِ تُست * حکم و فرمان جملگی فرمانِ تُست
گر زدرویشی دلم از صبر جست * بهرِ خویشم نیست آن بهرِ تُوَست
تو مرا در دردها بودی دوا * من نمیخواهم که باشی بی‌نوا
جان و سِر کز بهرِ خویشم نیست این * از برای تُست این ناله و حنین
خویشِ من واللّه که بهرِ خویشِ تو * هر نَفَس خواهد که میرد پیشِ تو
کاش جانت کش روانِ من فِدی * از ضمیرِ جانِ من واقف بُدی
چون تو با من این چنین بودی بظَن * هم زجان بیزار گشتم هم زتَن
خاك‌را بر سیم و زر کردیم چون * تو چنینی با من ای جانرا سُکون
تو که در جان و دلم جا می‌کنی * این قَدَر از من تبرّا می‌کنی
تو تبرّا کن که هستت دستگاه * ای تبرّای ترا جان عُذرخواه
یاد می‌کن آن زمانی‌را که من * چون صنم بودم تو بودی چون شَمَن
بنده بر وفقِ تو دل افروخته‌است * هرچه گویی پُخت گوید سوخته‌است
من سِفاناخِ تو با هرچم پَزی * یا تُرُش‌با یا که شیرین می‌سَزی

(٢٣٩٤) L تر for تد.
(٢٣٩٥) AL Bul. امید.
(٢٣٩٦) Bul. شمایم. L نه ستی.
(٢٣٩٧) L و جانم هرچه.
(٢٣٩٨) B جُست. B آن از بهر تُست. A Bul. بهر تو است.
(٢٤٠٠) AL جان تو گر بهر. B Bul. جان تو کز بهر. C جان و سر گر بهر. ABL برای تستم. A om. این before ناله.
(٢٤٠٤) CL پر سیم.
(٢٤٠٥) C تو کی در جان. L بر جان و دلم جان میکنی.
(٢٤٠٦) L تبرّای تو جانرا.
(٢٤٠٨) L هرچه گویم پخته گوئی.
(٢٤٠٩) ABL Bul. سپاناخ. A با ترش یا با که. C یا بشیرین. L با ترش یا با بشیرین.

گفت خصم جانِ جان من چون شدم * بر سرِ جانم لکدها چون زدم
چون قضا آید فرو پوشد بصر * تا نداند عقلِ ما پارا زسر
چون قضا بگْذشت خودرا میخورد * پرده بدْریده گریبان میدَرد
مرد گفت ای زن پشیمان میشوم * گر بُدم کافر مسلْمان میشوم
من گنه‌کار توَم رحمی بکُن * بر مکَن یکبارگیم از بیخ و بُن
کافر پیر ار پشیمان میشود * چونك عذر آرد مسلْمان میشود
حضرتِ پُر رحمتست و پُر کرم * عاشقِ او هم وجود و هم عدم
کفر و ایمان عاشقِ آن کبریا * مِسّ و نقره بندهٔ آن کیمیا

در بیان آن که موسی و فرعون هر دو مسخّر مشیت‌اند چنانك پازهر و زهر و ظلمات و نور و مناجات کردن فرعون بخلوت تا ناموس نشکند،

موسی و فرعون معنی‌را رَهی * ظاهر آن رَه دارد و این بی‌رَهی
روز موسی پیشِ حق نالان شده * نیم‌شب فرعون گریان آمده
کین چه غُلّست ای خدا بر گردنم * ورنه غل باشد که گوید من منم
زآنك موسی‌را منوّر کردهٔ * مر مرا زآن هم مکدّر کردهٔ
زآنك موسی‌را تو مَهْرُو کردهٔ * ماهِ جانم‌را سِیَه‌رُو کردهٔ

(۲۴۳۹) ABL Bul. جان جان چون آمدم. ABL Bul. بر سر جان من.

(۲۴۴۰) Bul. آمد. L پوشد نظر. After this verse L adds:

زآن امام المتّقین داد این خبر * که اذا جاء القضا عمّی البصر

(۲۴۴۱) B گریبا. (۲۴۴۲) Suppl. in marg. C. L گنه‌کارم.

(۲۴۴۵) Bul. حضرتت. Heading: ABL زهر و پازهر. Bul. زهر و پادزهر.

(۲۴۴۷) After this verse L has v. ۲۴۵۰.

(۲۴۴۸) AL Bul. هم گریان شده. B هم گریان بده.

(۲۴۵۱) In C vv. ۲۴۵۱ and ۲۴۵۲ are transposed.

زُیِّنَ لِلنَّـاسِ حق آراسنست * زانچ حق آراست چون دانند جَست
چون پیِ یسْكُنَ إِلَیْهـاش آفریـد * کَی توانـد آدم از حوّا بُـریـد
رُستَم زال ار بود وز حَمْزه بیش * هست در فرمان اسیـرِ زالِ خویش
آنك عالَم بنـدهٔ گفتش بُـدے * کَلِّمینی یـا حُمَیْـرا مى‌زدے
آب غالب شد بـر آتش از نهیب * آتشش جوشد چو باشـد در حجاب
چونك دیگی در میان آید شها * نیست کرد آن آب‌را کَرْدَش هوا
ظاهرا بر زن چو آب ار غـالبی * باطنـا مغلوب و زن‌را طـالبی
این چنین خاصیّتی در آدمیست * مِهْر حیوان‌را کمست آن از کمیست

در بیان این خبر که إِنَّهُنَّ یَغْلِبْنَ ٱلْعاقِلَ وَیَغْلِبُهُنَّ ٱلْجاهِلُ،

گفت پیغمبر که زن بـر عاقلان * غالب آید سخت و بر صاحب‌دلان
باز بـر زن جاهلان غالب شونـد * کاندر ایشان تُنْدئ حیوانْست بند
کم بُوَدْشان رقّت و لطف و وداد * زآنك حیوانیست غالب بر نهـاد
مِهـر و رقّت وصفِ انسانی بود * خشم و شهوت وصفِ حیوانی بود
پرتوِ حقّست آن معشوق نیست * خالقست آن گوییا مخلوق نیست

تسلیم کردن مرد خودرا بآنچ التماس زن بود از طلب معیشت و این اعتراض زن‌را اشارت حق دانستن،

بنزدِ عقلِ هـر دانـندهٔ هست * که با گردنده گردانندهٔ هست،

مرد زآن گفتن پشیمان شد چنان * کـز عَوانی ساعتِ مردن عَوان

(۲٤۲٥) B زآنك. L چون تاند رست. (۲٤۲۸) B آنك عالَم مست گفتش آمدی.
(۲٤۲۹) B زآتش او جوشد, which in A is written above the line. Bul. حجیب.
(۲٤۳۰) B چونك دیگی حایل آمد هر دورا, and so Bul. (۲٤۳۳) ABCL پیغامبر. Bul. om. و. (۲٤۳٤) ABL Bul. چیره شوند, and so corr. in C. ABL Bul. زانك ایشان تد و بس خیره‌روند, and so corr. in C. (۲٤۳٥) L حیوانست.
(۲٤۳۷) A گوییٔ. L گوئیش. (۲٤۳۸) Bul. گفته.

چونك روغن‌را زآب اِسرِشته‌انـد * آب با روغن چـرا ضد گشته‌انـد
چون گُل از خارست و خار از گُل چرا * هر دو در جنگنـد و انـدر ماجـرا
یا نه جنگست این برای حکمتست * همچو جنگِ خَرْفِروشان صنعتست
یا نـه اینست و نه آن حیرانیَست * گنج بایـد جُست این ویرانیَست
آنچ تـو گنجش توهّـم می‌کنی * زآن توهّـم گنـج‌را گُم می‌کنی
چون عمارت دان تو وهم و رایها * گنـج نبْـود در عمـارت‌جایهـا
در عمارت هستی و جنگی بـود * نیست‌را از هستها ننگی بـود
نی که هست از نیستی فریاد کـرد * بلك نیست آن هست‌را واداد کرد
تو مگو کـه من گریزانم زنیست * بلك او از تو گریزانست بیست
ظاهـرا میخوانـدت او سوی خَود * وز درون می‌راندت بـا چوبِ رَد
نعلهـای بازگونست ای سلیـم * سرکشیِ فرعون می‌دان از کَلیم

سبب حرمان اشقیا از دو جهان که خَسِرَ ٱلدُّنْيَا وَٱلْآخِرَةَ،

چون حکیمك اعتقادی کرده‌است * کآسمان بَیْضه زمین چون زَرْده‌است
گفت سایل چون بماند این خاکدان * در میانِ این مُحیطِ آسمان
همچو قنْدیلی معلّق در هـوا * نی بأسْفل می‌رود نی بر عُلَی
آن حکیمش گفت کـز جذبِ سما * از جهـاتِ شش بمانـد انـدر هوا
چون زمقْنـاطیس قُبّـهٔ ریختـه * در میان مانـد آهنی آویختـه
آن دگر گفت آسمانِ بـا صفـا * کی کَشد در خود زمینِ تیره‌را
بلك دفعش می‌کند از شش جهـات * زآن بمانـد انـدر میانِ عاصفات

(۲۴۷۱) B om. (۲۴۷۷) A .از هستها تنگی بود

(۲۴۷۸) L ایجاد for واداد. (۲۴۷۹) A گریزانست نیست and so L. B بیست.

(۲۴۸۱) B Bul. نفرت فرعون and so A in marg. After this verse L adds:

قومی اندر آتش سوزان چو ورد * قومی اندر گلستان بر رنج و درد

(۲۴۸۲) B طبیعی, with حکیمك written above.

(۲۴۸۴) A قندیل. B بر هوا. A عَلا. B عُلا.

بهتر از ماهی نبود اِستاره‌ام * چون خُسوف آمد چه باشد چاره‌ام
نوبتم گر ربّ و سلطان می‌زنند * مَه گرفت و خلق پنگان می‌زنند
می‌زنند آن طاس و غوغا می‌کنند * ماه‌را زآن زخمه رُسوا می‌کنند
من که فرعونم زخلق ای وای من * زخمِ طاس آن رَبِّیَ ٱلْأَعْلَای من
خواجه‌تاشانیم امّا تیشه‌ات * می‌شکافد شاخِ تر در بیشه‌ات
باز شاخی‌را مؤصّل می‌کند * شاخِ دیگررا معطّل می‌کند
شاخ‌را بر تیشه دستی هست نی * هیچ شاخ از دستِ تیشه جَست نی
حقِّ آن قُدرت که آن تیشهٔ تُراست * از کَرَم کن این کژیهارا تو راست
باز با خود گفته فرعون ای عجب * من نه در یا رَبَّنام جملهٔ شب
در نهان خاک و موزون می‌شوم * چون بموسی می‌رسم چون می‌شوم
رنگِ زرِّ قَلْب دَه‌تُو می‌شود * پیشِ آتش چون سِیَه‌رُو می‌شود
نی که قلب وقالَبم در حکمِ اوست * لحظهٔ مغزم کند یك لحظه پوست
سبز گردم چونك گوید کِشت باش * زرد گردم چونك گوید زشت باش
لحظهٔ ماهم کند یکدم سیاه * خود چه باشد غیرِ این کارِ اِلٰه
پیشِ چوگانهای حکمِ کُنْ فَکان * می‌دویم اندر مکان و لامکان
چونك بی‌رنگی اسیرِ رنگ شد * موسیٔ با موسیٔ در جنگ شد
چون ببی‌رنگی رسی کآن داشتی * موسی و فرعون دارد آشتی
گر ترا آید بدین نکته سؤال * رنگ کی خالی بود از قیل و قال
این عجب کین رنگ از بی‌رنگ خاست * رنگ با بی‌رنگ چون در جنگ خاست

(٢٤٥٣) Bul. خسوف آمد. (٢٤٥٥) B فرعونم زشهرت وای من. So above the line in A and in marg C.

(٢٤٥٦) BL Bul. شاخ‌را در بیشه ات. So written above in C.

(٢٤٥٨) L رست for جست. (٢٤٦٠) AB Bul. گفت. (٢٤٦١) C چون نهان.

(٢٤٦٣) C زانك زر (٢٤٦٩) Bul. دارند, and so corr. in BC.

(٢٤٧٠) CL در for با. After this verse BL Bul. add:

اصل روغن زآب افزون می‌شود * عاقبت با آب ضد چون می‌شود

حقیر و بی‌خصم دیدن دیدهای حسّ صالح و ناقهٔ صالح‌را، چون خواهد که حق لشکری‌را هلاك کند در نظر ایشان حقیر نماید خصمان‌را و اندك اگرچه غالب باشد آن خصم وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ ٱللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا،

ناقهٔ صالح بصورت بُد شُتُر * پی بُریدندش زجهل آن قومِ مُر
از برای آب چون خصمش شدند * نان‌کور و آب‌کور ایشان بُدند
ناقةُ ٱللّه آب خورد از جوی و میغ * آبِ حق‌را داشتند از حق دریغ
ناقهٔ صالح چو جسمِ صالحان * شد کمینی در هلاكِ طالحان
تا بر آن اُمّت زحکمِ مرگ و درد * نَاقَةَ ٱللّٰهِ وَسُقْيَاهَا چه کرد
شحنهٔ قهرِ خدا زیشان بجُست * خونبهای اشتری شهری دُرُست
روحِ او چون صالح و تن ناقه‌است * روح اندر وصل و تن در فاقه‌است
روحِ صالح قابلِ آفات نیست * زخم بر ناقه بود بر ذات نیست
کس نیابد بر دلِ ایشان ظفر * بر صدف آمد ضرر نی بر گهر
روحِ صالح قابلِ آزار نیست * نورِ یزدان سُغبهٔ کُفّار نیست
جسمِ خاکی‌را بدو پیوست جان * تا بیازارند و بینند امتحان
بی‌خبر کآزارِ این آزارِ اوست * آبِ این خُم متّصل با آبِ جوست

Heading: Bul. om. و ناقهٔ صالح. Bul. چون خدا خواهد که لشکری‌را.

(۲۵۱۱) AL Bul. جو و میغ. (۲۵۱۴) After this verse L adds:

روح صالح ناقهٔ تن اشترست * نفس گمره مر ورا چون بی‌برست

(۲۵۱۵) ABL Bul. روح همچون صالح. In C v. ۲۵۱۵ follows v. ۲۵۱۷.

(۲۵۱۶) In L vv. ۲۵۱۶ and ۲۵۱۸ are transposed.

(۲۵۱۷) ABL Bul. om. See note on v. ۲۵۲۱.

(۲۵۱۹) In the first hemistich A has حق از آن پیوست با جسمی نهان, and so in marg C.

پس زدفعِ خاطرِ اهلِ کمال * جانِ فرعونان بماند اندر ضلال
پس ز دفعِ این جهان و آن جهان * مانده‌اند این بی‌رَهان بی این و آن
سَرکَشی از بندگانِ ذو الجلال * دانك دارند از وجودِ تو ملال
کَهْرُبا دارند چون پیدا کنند * کاهِ هستیٔ ترا شَیْدا کنند
کهربای خویش چون پنهان کنند * زود تسلیمِ ترا طغیان کنند
آن چنانكِ مرتبهٔ حیوانیَست * کو اسیر و سُغْبهٔ اِنسانیَست
مرتبهٔ اِنسان بدستِ اولیا * سُغبه چون حیوان شناسش ای کِیا
بندهٔ خود خوانْد احمد در رَشاد * جملهٔ عالَمرا بخوان قُلْ یا عِباد
عقلِ تو همچون شُتُربان تو شُتُر * می‌کَشاند هر طرف در حکمِ مُر
عقلِ عقلند اولیا و عقلها * بر مثالِ اُشتران تا انتها
اندر ایشان بنگر آخر زاعتبار * یك قلاوزست جانِ صد هزار
چه قلاوز و چه اُشتربان بیاب * دیدهٔ کآن دیده بیند آفتاب
نك جهان در شب بمانده میخ‌دوز * منتظِر موقوفِ خورشیدست روز
اینْت خورشیدی نهان در ذَرّهٔ * شیرِ نر در پوستینِ بَرّهٔ
اینْت دریای نهان در زیرِ کاه * پا برین که هین منه در اشتباه
اشتباهی و گمانی در درون * رحمتِ حقّست بهرِ رَهْنمون
هر پَیَمبر فرد آمد در جهان * فرد بود و صد جهانش در نهان
عالَمِ کُبْری بقُدْرت سِحْر کرد * کرد خودرا در کِهین نقشی نَوَرْد
ابلهانش فرد دیدند و ضعیف * کی ضعیف است آنك با شه شد حریف
ابلهان گفتند مردی بیش نیست * وای آنکو عاقبت‌اندیش نیست

(۲۴۸۹) C ظاهر for خاطر, corr. in marg.
(۲۴۹۰) C مانده‌اند بی این و آن این بی‌رهان, corr. above.
(۲۴۹۳) L خویش‌را پنهان. (۲۴۹۷) L می‌گشاید. (۲۴۹۹) L و جان.
(۲۵۰۱) L یك جهان. B و روز. (۲۵۰۳) AB Bul. با اشتباه, and so corr. in C.
(۲۵۰۴) AB گمانی‌را درون. (۲۵۰۵) B فرد بود آن رهنمایش در نهان.
(۲۵۰۶) A عالی. (۲۵۰۷) A که for کی. (۲۵۰۸) B وای او کو.

چون همه در نااُمیدے رَد شدند * همچو مرغان در دو زانو آمدند
در نُبی آورْد جبریلِ امین * شرحِ این زانو زدن‌را جاثِمِین
زانو آن دَم زن که تعلیمت کنند * وز چنین زانو زدن بیمت کنند
منتظر گشتند زخمِ قهررا * قهر آمد نیست کرد این شهررا
صالح از خلوت بسوے شهر رفت * شهر دید اندر میانِ دود و تَفْت
ناله از اجزای ایشان می‌شنید * نوحه پیدا نوحه‌گویان ناپدید
زاُستخوان‌هاشان شنید او ناله‌ها * اشكِ خون از جانشان چون ژاله‌ها
صالح آن بشْنید و گریه ساز کرد * نوحه بر نوحه‌گران آغاز کرد
گفت ای قومی بباطل زیسته * وز شما من پیشِ حق بگْریسته
حق بگفته صبر کن بر جَوْرشان * پندشان ده بس نماند از دَوْرشان
من بگفته پند شد بند از جفا * شیرِ پند از مِهْر جوشد وز صفا
بس که کردند از جفا بر جایِ من * شیرِ پند افسرد در رگهای من
حق مرا گفته ترا لطفی دهم * بر سرِ آن زخمها مَرْهَم نهم
صاف کرده حق دلم‌را چون سما * روفته از خاطرم جورِ شما
در نصیحت من شده بارِ دگر * گفته امثال و سخنها چون شکر
شیرِ تازه از شکر انگیخته * شیر و شهدی با سخن آمیخته
در شما چون زهر گشته آن سخن * زآنك زَهرستان بُدیت از بیخ و بُن
چون شوم غمگین که غم شد سرْنگون * غم شما بودیت اے قومِ حرون
هیچ کس بر مرگِ غم نوحه کُنَد * ریشِ سَر چون شد کسی مو بر کَنَد
رُو بخود کرد و بگفت ای نوحه‌گر * نوحه‌ات‌را می‌نیرْزند آن نفر

(۲۰۳۸) AB Bul. در نااُمیدی سر زدند, and so corr. in C. L همچو شیخان.
(۲۰۳۹) C جبرئیل. (۲۰٤۱) ABL Bul. آن شهررا.
(۲۰٤۲) A صالح از خانه, corr. above. (۲۰٤٦) Bul. قوم.
(۲۰٤۹) B Bul. کردید.
(۲۰۵۷) Suppl. in marg. C. L می‌بیرزد.

زآن تعلّق کرد با جسمِ اله * تا که گردد جملهٔ عالمرا پناه
ناقهٔ جسمِ ولی‌را بنده باش * تا شوی با روحِ صالح خواجه‌تاش
گفت صالح چونك کردید این حسد * بعدِ سه روز از خدا نِقْمت رسد
بعدِ سه روز دگر از جانستان * آفتی آید که دارد سه نشان
رنگِ روی جُملتان گردد دگر * رنگ رنگِ مختلف اندر نظر
روزِ اوّل رویتان چون زعفران * در دوم رُو سرخ همچون ارغوان
در سوم گردد همه روها سیاه * بعد از آن اندر رسد قهرِ اله
گر نشان خواهید از من زین وعید * کُرّهٔ ناقه بسوی کُه دوید
گر توانیدش گرفتن چاره هست * ورنه خود مرغِ امید از دام جَست
کس نتانست اندر آن کُرّه رسید * رفت در کُهسارها شد ناپدید
گفت دیدیت آن قضا مُبْرَم شدست * صورتِ اومیدرا گردن زدست
کُرّهٔ ناقه چه باشد خاطرش * که بجا آرید زاِحسان و بِرَش
گر بجا آید دلش رَستید از آن * ورنه نومیدیت و ساعدها گزان
چون شنیدند این وعیدِ منکَدِر * چشم بنْهادند و آنرا منتظر
روزِ اوّل رویِ خود دیدند زرد * می‌زدند از نااُمیدی آهِ سرد
سرخ شد رویِ همه روزِ دوم * نوبتِ اومید و توبه گشت گُم
شد سِیَه روزِ سوم رویِ همه * حکمِ صالح راست شد بی مَلْحَمه

(۲۵۲۱) Suppl. in marg. C. After this verse Bul. has v. ۲۵۱۷, with آید for آمد.

(۲۵۲۲) L کردند. (۲۵۲۵) C روز روی جملتان, corr. above. BL Bul. جمله‌تان.

(۲۵۲۷) A در سیم گردد. (۲۵۲۹) After this verse L adds:

چون شنیدند این ازو جمله بتنگ * در پی اشتر دویدند همچو سگ

(۲۵۳۰) After this verse Bul. adds:

همچو روح پاك کو از ننگ تن * می‌گریزد جانب ربّ المنن

(۲۵۳۱) B این قضا. AL Bul. امیدرا.

(۲۵۳۲) A که بجان آرید. In C the ز before احسان has been added.

(۲۵۳۳) L نومیدید. A Bul. ساعدرا.

نیمِ دیگر تلخ همچون زهرِ مار * طعم تلخ و رنگ مُظْلِم قیروار
هر دو برهم می‌زنند از تحت و اوج * بر مثالِ آبِ دریا موج موج
صورتِ برهم زدن از جسمِ تنگ * اختلاطِ جانها در صلح و جنگ
موجهاے صلح برهم می‌زند * کینها از سینها بر می‌کَند
موجهاے جنگ بر شکلِ دگر * مِهرهارا می‌کَند زیر و زبر
مِهر تلخانرا بشیرین می‌کَشد * زآنك اصلِ مِهرها باشد رَشَد
قهر شیرین‌را بتلخی می‌بَرَد * تلخ با شیرین کجا اندر خورَد
تلخ و شیرین زین نظر ناید پدید * از دریچهٔ عاقبت دانند دید
چشمِ آخِربین تواند دید راست * چشمِ آخُربین غرورست و خطاست
ای بسا شیرین که چون شکّر بود * لیك زهر اندر شکر مُضمَر بود
آنك زیرك‌تر ببُو بشْناسدش * وآن دگر چون بر لب و دندان زدش
پس لبش رَدَّش کند پیش از گُلو * گرچه نعره می‌زند شیطان کُلُوا
وآن دگررا در گلو پیدا کند * وآن دگررا در بَدَن رُسوا کند
وآن دگررا در حدَث سوزِش دهد * خرجِ آن در دخل آموزِش دهد
وآن دگررا بعدِ ایّام و شُهور * وآن دگررا بعدِ مرگ از قعرِ گور
ور دهندش مُهلت اندر قعرِ گور * لا بُد آن پیدا شود یَوْمَ ٱلنُّشُور
هر نبات و شکّری‌را در جهان * مهلتی پیداست از دَوْرِ زمان
سالها باید که اندر آفتاب * لعل یابد رنگ و رَخشانی و تاب
باز تَرّه در دو ماه اندر رسد * باز تا سالی گُلِ احمر رسد
بهرِ این فرمود حق عَزَّ وَجَل * سُورَةُ ٱلْأَنْعام در ذکرِ أَجَل
این شنیدی مو بمویت گوش باد * آبِ حیوانست خوردی نوش باد

(۲۵۷۵) A زهر و مار. (۲۵۷۶) A می‌زند. Bul. از تخت. (۲۵۷۷) L از چشم تنگ.
(۲۵۷۹) Bul. در شکل. (۲۵۸۶) ACL شیطان کلو. (۲۵۸۸) C ار دخل. In the second hemistich BL Bul. have ذوق آن زخمِ جگردوزش دهد, and so A in marg.
(۲۵۸۹) L مرگ و نفخ صور.
(۲۵۹۳) B دو مه. (۲۵۹۴) L سورهٔ انعام.

راست خوان کژخوانیٔ مارا مبین * کَیْفَ آسَی قُلْ لِقَوْمٍ ظالِمین
باز اندر چشم و دل او گریه یافت * رحمتی بی‌علّتی در وی بتافت
قطره می‌بارید و حیران گشته بود * قطرهٔ بی‌علّت از دریای جود
عقلِ او می‌گفت کین گریه زچیست * بر چنان افسوسیان شاید گریست
بر چه می‌گریی بگو بر فِعْلشان * بر سپاهِ کینهٔ بَدْنَعْلشان
بر دلِ تاریکِ پُر زنگارشان * بر زبانِ زهرِ همچون مارشان
بر دَم و دندانِ سگسارانه‌شان * بر دهان و چشمِ کَژْدُم‌خانه‌شان
بر ستیز و تَسْخَر و افسوسشان * شُکر کن چون کرد حق محبوسشان
دستشان کژ پایشان کژ چشم کژ * مِهْرشان کژ صُلحشان کژ خشم کژ
از پیِ تقلید وز رایاتِ نَقْل * پا نهاده بر جمالِ پیرِ عقل
پیرخَر نی جمله گشته پیرِ خَر * از رِیایِ چشم و گوشِ همدگر
از بهشت آورد یزدان بندگان * تا نمایدشان سَقَر پروردگان

در معنیٔ آن که مَرَجَ ٱلْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیَانِ بَیْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَانِ،

اهلِ نار و خُلدرا بین همْدُکان * در میانشان بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَان
اهلِ نار و اهلِ نور آمیخته * در میانشان کوهِ قاف انگیخته
همچو در کان خاك و زر کرد اختلاط * در میانشان صد بیابان و رباط
همچنانك عِقْد دَر دُرّ و شَبَه * مختلط چون میهمانِ یکشبه
بحررا نیمیش شیرین چون شکَر * طعم شیرین رنگ روشن چون قمر

(۲۵۵۸) ABL Bul. کژ مخوان ای راست‌خوانك, and so C in marg. L متین. ABL Bul. کیف آسی خلف قوم, and so C in marg. (۲۵۵۹) CL جسم و دل.

(۲۵٦۲) A بر سپاه کینه‌توز بدنشان.

(۲۵٦۷) C apparently وز رایات و نقل. A تقلید و معقولات نقل, and so corr. in C. Bul. بر جمال این پیر عقل. AL بر سر این پیر عقل.

(۲۵٦۸) C پیر حرْ نی. L پیر خر به. L گشته پیره‌خر. L از زبان و چشم.

Heading: AB om. لا یبغیان.

رَبِّ هَبْ لِی از سُلَیْمان آمدست * که مده غیرِ مرا این مُلك و دست
تو مکن با غیرِ من این لطف و جود * این حسدرا مانَد امّا آن نبود
نکتهٔ لا یَنْبَغِی میخوان بجان * سِرِّ مِنْ بَعْدِی زبُخْلِ او مدان
بلك اندر مُلك دید او صد خطر * مو بمو ملكِ جهان بُد بیمِ سر
بیمِ سَر با بیمِ سِر با بیمِ دین * امتحانی نیست مارا مثلِ این
پس سلیمان‌همّتی باید که او * بگْذرد زین صد هزاران رنگ و بو
با چنان قوّت که اورا بود هم * موجِ آن مُلکش فرو می‌بست دَم
چون برو بنْشست زین اندوه گَرْد * بر همه شاهانِ عالَم رحم کرد
پس شفاعت کرد و گفت این مُلك‌را * با کمالی ده که دادی مر مرا
هرکرا بدْهی و بکْنی آن کرم * او سُلیمانست و آنکس هم منم
او نباشد بَعْدِی او باشد مَعِی * خود مَعِی چه بْوَد منم بی مُدّعی
شرحِ این فرضست گفتن لیك من * باز می‌گردم بقصّهٔ مرد و زن

مخلص ماجرای عرب و جفت او،

ماجرای مرد و زن‌را مَخْلَصی * باز می‌جوید درونِ مُخْلِصی
ماجرای مرد و زن افتاد نَقْل * آن مثالِ نفسِ خود می‌دان و عقل
این زن و مردی که نَفْسست و خِرَد * نیك بایستست بهرِ نیك و بد
وین دو بایسته درین خاکی سرا * روز و شب در جنگ و اندر ماجرا
زن همی‌خواهد حویجِ خانقاه * یعنی آبِ رُو و نان و خوان و جاه
نفس همچون زن پیِ چاره‌گری * گاه خاکی گاه جوید سَروَری
عقل خود زین فکرها آگاه نیست * در دماغش جز غمِ الله نیست

(۲۶۰۴) A مال و دست. (۲۶۰۵) A این نبود (۲۶۰۷) AC نیم سر.
(۲۶۱۲) AB Bul. شد شفیع و گفت این ملك و لوا, and so in marg. C.
(۲۶۱۳) L بخشی آن کرم. L om. و before آنکس. (۲۶۱۹) L وین دو پابسته.
(۲۶۲۰) Bul. حوایج. ABL خانگاه. (۲۶۲۱) C زن که پی.

آبِ حیوان خوان مخوان این‌را سخن * روحِ نو بین در تنِ حرفِ کهن
نکتهٔ دیگر تو بشْنو ای رفیق * همچو جان او سخت پیدا و دقیق
در مقامی هست هم این زهر و مار * از تصاریفِ خدایی خوش‌گوار
در مقامی زهر و در جایی دوا * در مقامی کفر و در جایی روا
گرچه آنجا او گزندِ جان بود * چون بدینجا در رسد درمان شود
آب در غُوره تُرُش باشد ولیك * چون بانْگوری رسد شیرین و نیك
باز در خُمْ او شود تلخ و حرام * در مقامِ سِرْکگی نِعْمَ ٱلإِدام

در معنئ آنك آنچ ولی کند مریدرا نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طبیب‌را زیان ندارد امّا بیماررا زیان دارد و سرما و برف انگور رسیده‌را زیان ندارد امّا غوره‌را زیان دارد که در راهست که لِیَغْفِرَ لَكَ ٱللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ نشده‌است،

گر ولی زهری خورد نوشی شود * ور خورد طالب سِیَه‌هوشی شود

(٢٥٩٨) A هست این چون زهر. L این هم. Bul. زهر مار.
(٢٥٩٩) After this verse L adds:

در مقامی خار و در جائی چو گل * در مقامی سرکه در جائی چو مل
در مقامی خوف و در جائی رجا * در مقامی بخل و در جائی سخا
در مقامی فقر و در جائی غنا * در مقامی قهر و در جائی رضا
در مقامی جور و در جائی وفا * در مقامی منع و در جائی عطا
در مقامی درد و در جائی صفا * در مقامی خاك و جائی کیمیا
در مقامی عیب و در جائی هنر * در مقامی سنگ و در جائی گهر
در مقامی حنظل و جائی شکر * در مقامی خشکی و جائی مطر
در مقامی ظلم و جائی محض عدل * در مقامی جهل و جائی عین عقل

(٢٦٠٠) ABL Bul. درمان بود. Heading: C om. آنك. A Bul. ولی کامل. Bul. مریدانرا. ABL Bul. om. رسیده. ABL om. نشده‌است.

وآنك آن معنی درین صورت بدید * صورت از معنی قریبست و بعید
در دلالت همچو آب اند و درخت * چون بماهیّت رَوی دُورند سخت
تركِ ماهیّات و خاصیّات گو * شرح کن احوالِ آن دو ماه‌رو

دل نهادن عرب بر التماس دلبر خویش و سوگند خوردن که درین تسلیم مرا حیلتی و امتحانی نیست،

مرد گفت اکنون گذشتم از خلاف * حکم داری تیغ بر کَش از غلاف
هرچ گویی من ترا فرمان بَرَم * در بد و نیك آمدِ آن نَنْگرم
در وجودِ تو شوم من منعدم * چون مُحِبّم حُبُّ یُعْمِی وَیُصِم
گفت زن آیا عجب یارِ مَنی * یا بحیلت کشفِ سِرّم میکنی
گفت واللّه عالِمِ ٱلسِّرِّ ٱلخَفِی * کآفرید از خاك آدم‌را صفی
در سه گز قالَب که دادش وا نمود * هرچ در الواح و در ارواح بود
تا ابد هرچ بود او پیش پیش * دَرْس کرد از عَلَّمَ ٱلْأَسْماء خویش
تا مَلَك بی‌خود شد از تدریسِ او * قُدْسِ دیگر یافت از تقدیسِ او
آن گشادیشان کز آدم رُو نمود * در گشادِ آسمانهاشان نبود
در فراخیٔ عرصهٔ آن پاك جان * تنگ آمد عرصهٔ هفت آسمان
گفت پیغمبر که حق فرموده‌است * من نگُنجم در خُمِ بالا و پست
در زمین و آسمان و عرش نیز * من نگنجم این یقین دان ای عزیز

(٢٦٤٠) AB Bul. گرچه شد for وآنك آن. L وآنك این.

Heading: Bul. مرد عرب. In C مرد is suppl. above. Bul. زن for دلبر.

(٢٦٤٤) Bul. وی for آن.   (٢٦٤٦) AB Bul. in the first hemistich: گفت زن آهنگ برّم می‌کنی, and so C in marg.   (٢٦٤٨) A om. و.

(٢٦٥١) Bul. گشاد ایشان.   (٢٦٥٢) L در فضای عرصهٔ.

(٢٦٥٣) ABCL پیغامبر. AB Bul. نگنجم هیچ در بالا, and so corr. in C. In B در خم is written above the line.

گرچه سرّ قصّه این دانهست و دام * صورت قصّه شنو اکنون تمام
گر بیان معنوی کافی شدی * خلق عالم باطل و عاطل بُدی
گر محبّت فکرت و معنیستی * صورت روزه و نمازت نیستی
هدیهای دوستان با همدگر * نیست اندر دوستی اِلّا صُوَر
تا گواهی داده باشد هدیها * بر محبّتهای مُضْمَر در خفا
زآنك اِحسانهای ظاهر شاهدند * بر محبّتهای سِرّ ای ارجمند
شاهدت گه راست باشد گه دروغ * مست گاهی از مَی و گاهی زدُوغ
دوغ خورده مستیء پیدا کند * های و هو و سرگرانیها کند
آن مُرایی در صیام و در صَلاست * تا گمان آید که او مست وَلاست
حاصل افعال برونی دیگرست * تا نشان باشد بر آنچ مُضْمَرست
یا رَب آن تمییز ده مارا بخواست * تا شناسیم آن نشان کژ زراست
حِسّرا تمییز دانی چون شود * آنك حس یَنْظُر بنور اللّه بود
ور اثر نبْود سبب هم مُظْهِرست * همچو خویشی کز محبّت مُخْبِرست
چونك نور الله در آید در مشام * مر اثررا یا سبب نبْوی غلام
تا محبّت در درون شعله زند * زَفْت گردد وز اثر فارغ کند
حاجتش نبْود پی اَعْلام مِهر * چون محبّت نورِ خود زد بر سپهر
هست تنفصیلات تا گردد تمام * این سخن لیکن بجو تو والسّلام

(٢٦٢٢) C Bul. دانست.   (٢٦٢٤) ABL Bul. عاطل و باطل.
(٢٦٢٥) C om. و before نمازت. L صوم نمازت.   (٢٦٢٧) C بر خفا.
(٢٦٢٨) CL سرّ ارجمند.   (٢٦٢٩) Bul. گوید for باشد.   (٢٦٣٠) AB های هوی. L Bul. های و هوی سرگرانیها.   (٢٦٣٢) L حاصل فعل.
(٢٦٣٣) AB Bul. این تمیز. A کژ و راست, C کژ راست.   (٢٦٣٦) A
نبود آنك نور حقّش شد امام * مر اثررا یا سببهارا غلام
and so Bul. and C in marg. L نبود غلام. In B v. ٢٦٣٦, as it stands in the text, is followed by the verse found in A Bul.
(٢٦٣٧) B om. C با محبّت.
(٢٦٣٩) A تفصیلات.

صد پدر صد مادر اندر حلمِ ما * هر نَفَس زاید در افتد در فنا
حلمِ ایشان کفِّ بحرِ حلمِ ماست * کف رود آید ولی دریا بجاست
خود چه گویم پیشِ آن دُرّ این صدف * نیست الّا کفِّ کفِّ کفِّ کف
حقِّ آن کف حقِّ آن دریای صاف * که امتحانی نیست این گفت و نه لاف
از سرِ مِهر و صفا است و خُضوع * حقِّ آنکس که بدو دارم رُجوع
گر بپیشت امتحانست این هَوَس * امتحان را امتحان کن یکنفس
سِر مپوشان تا پدید آید سِرم * امر کن تو هرچ بر وی قادرم
دل مپوشان تا پدید آید دلم * تا قبول آرم هر آنچ قابلم
چون کنم در دستِ من چه چاره‌است * در نگر تا جانِ من چه کاره‌است

تعیین کردن زن طریق طلب روزی کدخدای خودرا و قبول کردن او،

گفت زن یك آفتابی تافتست * عالَمی زو روشنایی یافتست
نایبِ رحمان خلیفهٔ کردگار * شهرِ بغدادست از وی چون بهار
گر بپیوندی بدآن شه شه شوی * سوی هر اِدبیر تا کی می‌روی
همنشینیِ مُقبِلان چون کیمیاست * چون نظرشان کیمیایی خود کجاست
چشمِ احمد بر ابو بکْری زده * او زیك تصدیق صدّیقی شده
گفت من شه‌را پذیرا چون شوم * بی بهانه سوی او من چون روم
نسبتی باید مرا یا حیلتی * هیچ پیشه راست شد بی آلتی
همچو آن مجنون که بشْنید از یکی * که مرض آمد بلَیْلی اندکی

(٢٦٧٨) ABL Bul. کامتحانی. (٢٦٧٩) C مهر صفا. L دادم رجوع.

Heading: Bul. om. طریق.

(٢٦٨٦) C سوی هر در, perhaps originally هر درویش. BL Bul. ادبار, and so corr. in C. (٢٦٨٨) ABL Bul. صدّیق آمد, and so in marg. C.

(٢٦٩١) ABL همچو مجنونی.

در دل مومن بگنجم ای عجب * گر مرا جویی در آن دلها طلب
گفت اُدْخُلْ فی عِبادی تَلْتَقی * جَنَّةً مِنْ رُؤْیَتی یا مُتَّقی
عرش با آن نورِ با پهنای خویش * چون بدید آنرا برفت از جای خویش
خود بزرگیّ عرش باشد بس مدید * لیك صورت کیست چون معنی رسید
پس مَلَك میگفت مارا پیش ازین * اُلفتی میبود بر گردِ زمین
تخمِ خدمت بر زمین میکاشتیم * آن تعلّق ما عجب میداشتیم
کین تعلّق چیست با آن خاکیان * چون سرشتِ ما بُدست از آسمان
اِلفِ ما انوار با ظلمات چیست * چون تواند نور با ظلمات زیست
آدما آن اِلف از بوی تو بود * زآنك جسمترا زمین بُد تار و پود
جسمِ خاکترا ازینجا بافتند * نورِ پاکترا درینجا یافتند
این که جانِ ما زرُوحت یافتست * پیش پیش از خاك آن میتافتست
در زمین بودیم و غافل از زمین * غافل از گنجی که در وی بُد دفین
چون سفر فرمود مارا زآن مُقام * تلخ شد مارا از آن تحویل کام
تا که حُجّتها همیگفتیم ما * که بجایِ ما کِی آید ای خدا
نورِ این تسبیح و این تهلیل را * میفروشی بهرِ قال و قیل را
حکمِ حق گسترد بهرِ ما بساط * که بگویید از طریقِ انبساط
هرچه آید بر زبانتان بی حذر * همچو طفلانِ یگانه با پدر
زآنك این دَمها چه گر نالایقاست * رحمتِ من بر غضب هم سابقاست
از پیِ اظهارِ این سَبْق ای مَلَك * در تو بنْهم داعیهٔ اِشکال و شك
تا بگویی و نگیرم بر تو من * مُنْکِرِ حِلْمم نیارد دم زدن

(٢٦٥٥) Bul. این عجب. (٢٦٥٧) L بدید اورا. (٢٦٥٨) Bul. بدید for مدید.
(٢٦٥٩) ABL Bul. هر ملك, and so corr. in C. ABL Bul. بر روی زمین, and so corr. in C. (٢٦٦٠) ABL Bul. در زمین. (٢٦٦١) ABL Bul. با این.
(٢٦٦٣) A جسمشرا. Bul. بود for بُد. (٢٦٦٤) AL یافتند *bis*. L in the second hemistich در انجا. (٢٦٦٦) Bul. om. و. L غافل در زمین.
(٢٦٦٨) BL Bul. که آید. (٢٦٧٠) A گسترده. (٢٦٧٢) B اگر for چه گر.

• چیست آن کوزه تنِ محصورِ ما * اندرو آبِ حواسِ شورِ ما
ای خداوند این خُم و کوزهٔ مرا * در پذیر از فضلِ اَللّٰهُ اَشْتَرَی
کوزهٔ با پنج لُولهٔ پنج حِس * پاك دار این آبرا از هر نَجِس
تا شود زین کوزه مَنْفَذ سوی بحر * تا بگیرد کوزهٔ من خوی بحر
تا چو هدیه پیشِ سلطانش بَری * پاك بیند باشدش شه مُشْتَری
بی‌نهایت گردد آبش بعد از آن * پُر شود از کوزهٔ من صد جهان
لُولها بر بند و پُر دارش زخُم * گفت غُضُّوا عَنْ هَوًا اَبْصارَکُم
ریشِ او پُر باد کین هدیه کراست * لایقِ چون او شهی اینست راست
زن نمی‌دانست کانجا بر گُذَر * جویِ جَیْحونست شیرین چون شکر
در میانِ شهر چون دریا روان * پُر زکشتیها و شَسْتِ ماهیان
رَوْ بر سلطان و کار و بار بین * حِسِّ تَجْرِی تَحْتَهَا اَلْاَنْهار بین
این چنین حِسها و اِدراکاتِ ما * قطرهٔ باشد در آن انهارها

در نمد در دوختن زن عرب سبوی آب باران‌را و مُهر نهادن بر وی از غایت اعتقاد عرب،

مرد گفت آری سبورا سر ببند * هین که این هدیه‌ست مارا سودمند
در نمد در دوز تو این کوزه‌را * تا گشاید شه بهدیه روزه‌را
کین چنین اندر همه آفاق نیست * هیچ آبی این چنین راواق نیست

(۲۷۱۰) C آبرا کوز هر محس, with از written below کوز. (۲۷۱٤) L عن هوی.
(۲۷۱٦) L در گذر. C جسر جیحونست. AB Bul. هست داری دجلهٔ همچون شکر, and so in marg. C. (۲۷۱۷) A شصت.
(۲۷۱۹) AL Bul. در آن بحر صفا. B در آن نهر صفا, and so C in marg.
Heading: ABL Bul. om. در after نمد. The words از غایت اعتقاد عرب are erased in C and omitted in Bul.
(۲۷۲۲) ABL Bul. in the second hemistich جز رحیق و مایهٔ اذواق, and so C in marg.

گفت آوه بی بهانه چون روم * ور بمانم از عیادت چون شوم
لَیْتَنِی کُنْتُ طَبِیبًا حاذِقًا * کُنْتُ أَمْشِی نَحْوَ لَیْلَی سابِقًا
قُلْ تَعَالَوْا گفت حق مارا بدآن * تا بود شرم‌اِشْکَنی مارا نشان
شب‌پَرانرا گر نظر وآلت بُدی * روزشان جَوْلان و خوش حالت بُدی
گفت چون شاهِ کرم میْدان رود * عینِ هر بی‌آلتی آلت شود
زآنك آلت دَعْوِیست و هستی‌است * کار در بی‌آلتی و پستی‌است
گفت کَی بی آلتی سودا کنم * تا نه من بی‌آلتی پیدا کنم
پس گواهی بایدم بر مُفْلِسی * تا مرا رحمی کند در مُفْلِسی
تو گواهی غیرِ گفت و گو و رنگ * وا نما تا رحم آرد شاهِ شنگ
کین گواهی که زگفت و رنگ بُد * نزدِ آن قاضی اَلْقُضاه آن جَرْح شد
صدق میخواهد گواهِ حالِ او * تا بتابد نورِ او بی قالِ او

هدیه بردن عرب سبوی آب باران از میان بادیه سوی بغداد بامیر المؤمنین بر پنداشت که آنجا هم قحط آبست،

گفت زن صدق آن بود کز بودِ خویش * پاك بر خیزند از مجهودِ خویش
آبِ بارانست مارا در سبو * مِلْکت و سرمایه و اسبابِ تو
این سبوی آب‌را بر دار و رَو * هدیه ساز و پیشِ شاهنشاه شَو
گو که مارا غیرِ این اسباب نیست * در مفازه هیچ به زین آب نیست
گر خزینه‌ش پُر زَرست و گوهرست * این چنین آبش نیاید نادِرست

(۲٦۹٤) A om. (۲٦۹٥) A om. (۲٦۹۹) AL رحمی کند شاه غنی. B کین گواهان کش L (۲۷۰۱) .تا شهی رحمم کند با مونسی. Bul. رحمی کند با مونسی. Bul. القضاة. (۲۷۰۲) L میخواهی. زگفت و رنگ بد.

Heading: Bul. با خلیفه for بامیر المؤمنین. A om. که آنجا الخ.

(۲۷۰۲) AB Bul. بر خیزی تو, and so corr. in C. In L this and the following verse are transposed. (۲۷۰۷) C Bul. خزینش. L خزینه پر ززر. B Bul. پر متاع فاخرست, and so A in marg. and C in marg. ABL Bul. نباشد for نیاید.

در بیان آنك چنانك گدا عاشق کرمست و عاشق کریم کرمِ کریم هم عاشق گداست اگر گدارا صبر بیش بود کریم بر در او آید و اگر کریم‌را صبر بیش بود گدا بر در او آید اما صبر گدا کمال گداست و صبر کریم نقصان اوست،

بانگ می‌آمد که ای طالب بیا * جود محتاجِ گدایان چون گدا
جود می‌جوید گدایان و ضِعاف * همچو خوبان کآینه جویند صاف
رویِ خوبان زآینه زیبا شود * رویِ احسان از گدا پیدا شود
پس ازین فرمود حق در وَٱلضُّحَی * بانگ کم زن ای محمّد بر گدا
چون گدا آیینهٔ جودست هان * دَم بود بر رویِ آیینه زیان
آن یکی جودش گدا آرد پدید * وآن دگر بخشد گدایانرا مزید
پس گدایان آینهٔ جودِ حق‌اند * وآنك با حقّند جودِ مُطْلق‌اند
وآنك جز این دوست او خود مرده‌ایست * او برین دَر نیست نقشِ پرده‌ایست

فرق میان آنك درویشست بخدا و تشنهٔ خدا و میان آنك درویشست از خدا و تشنهٔ غیر است،

نقشِ درویشست او نی اهلِ نان * نقشِ سگ‌را تو مینداز استخوان

Heading: A om. و عاشق کریم.
(۲۷٤٤) C می آید. B کای طالب.   (۲۷٤٥) L om. و.
(۲۷۵۰) L وآنك جز این دو بود خود مرده‌ست. L پرده‌ست.
(۲۷۵۱) After this verse Bul. adds:
آنکه درویش خدا شد بی ریا * بود دلبند رضای کبریا
Heading: Bul. غیر اوست.
(۲۷۵۲) L و نی او اهل خوان. After this verse L adds:
یك درویشی که تشنهٔ غیر شد * او حقیر و ابله و بی خیر شد

زآنک ایشان زآبهای تلخ و شور * دایما پُر علّت‌اند و نیم‌کور
مرغ کآبِ شور باشد مَسْکَنَش * او چه داند جای آبِ روشنش
ای که اندر چشمهٔ شورست جات * تو چه دانی شَطّ و جَیْحون و فُرات
ای تو نارَسته ازین فانی رباط * تو چه دانی مَحْو و سُکْر و انبساط
ور بدانی نَقْلت از آب و جَدست * پیشِ تو این نامها چون اَبْجَدست
ابجد و هوّز چه فاش است و پدید * بر همه طفلان و معنی بس بعید
پس سبو بر داشت آن مردِ عرب * در سفر شد می‌کشید این روز و شب
بر سبو لرزان بُد از آفاتِ دهر * هم کشیدش از بیابان تا بشهر
زن مصلّا باز کرده از نیاز * رَبِّ سَلِّمْ وِرْد کرده در نماز
که نگه‌دار آبِ مارا از خسان * یا رَب آن گوهر بدآن دریا رسان
گرچه شُویم آگهاست و پُر فَنست * لیک گوهررا هزاران دشمنست
خود چه باشد گوهر آبِ کَوْثَرست * قطرهٔ زینست کاصْلِ گوهرست
از دعاهای زن و زاریِ او * وز غمِ مرد و گرانباریِ او
سالم از دزدان و از آسیبِ سنگ * برد تا دار الخلافه بی درنگ
دید درگاهی پُر از اِنعامها * اهلِ حاجت گُستریده دامها
دمبدم هر سوی صاحب‌حاجتی * یافته زآن دَر عطا و خلعتی
بهرِ گبر و مومن و زیبا و زشت * همچو خورشید و مطر بل چون بهشت
دید قومی در نظر آراسته * قومِ دیگر منتظر بر خاسته
خاصّ و عامّه از سُلیمان تا بمور * زنده گشته چون جهان از نفخِ صور
اهلِ صورت در جواهر بافته * اهلِ معنی بحرِ معنی یافته
آنك بی همّت چه با همّت شده * وآنك با همّت چه با نعمت شده

(۲۷۲۳) A تلخ شور. (۲۷۲۸) A بر همه خلقان, with طفلان written above.
(۲۷۲۹) ABL Bul. می‌کشیدش. (۲۷۳۲) Bul. هم نگه دار. L یا رب این دُررا.
(۲۷۳۹) Bul. نی for بل. (۲۷۴۱) C عامّ و خاص.
(۲۷۴۲) L دُرّ و جوهر یافته. A بهر for بحر.

نقشهایی کاندرین گرمابهاست * از برون جامه‌کن چون جامهاست
تا برونی جامها بینی و بس * جامه بیرون کن درآ ای هم‌نفس
زآنك با خامه درون سو راه نیست * تن زجان جامه زتن آگاه نیست

پیش آمدن نقیبان و دربانان خلیفه از بهر اکرام اعرابی و پذیرفتن هدیهٔ اورا،

آن عرابی از بیابانِ بعید * بر درِ دار الخلافه چون رسید
پس نقیبان پیشِ اعرابی شدند * بس گُلابِ لطف بر جَیْبش زدند
حاجتِ او فهمشان شد بی مقال * کارِ ایشان بُد عطا پیش از سؤال
پس بدو گفتند یا وَجْهَ العرب * از کجایی چونی از راه و تَعَب
گفت وَجْهم گر مرا وَجْهی دهید * بی وُجُوهم چون پسِ پُشتم نهید
ای که در رُوتان نشانِ مِهتری * فَرِّتان خوشتر ززرِّ جعفری
ای که یك دیدارتان دیدارها * ای نثارِ دیدتان دینارها
ای همه یَنْظُر بِنُورِ اللّه شده * از برِ حق بهرِ بخشش آمده
تا زنید آن کیمیاهای نظر * بر سرِ مِسهای اشخاصِ بشر
من غریبم از بیابان آمدم * بر امیدِ لطفِ سلطان آمدم
بویِ لطفِ او بیابانها گرفت * ذرّهای ریگ هم جانها گرفت
تا بدینجا بهرِ دینار آمدم * چون رسیدم مستِ دیدار آمدم
بهرِ نان شخصی سوی نانوا دوید * داد جان چون حسنِ نانبارا بدید
بهرِ فُرجه شد یکی تا گلستان * فرجهٔ او شد جمالِ باغبان

(٢٧٧٠) L کاندرین حمّامهاست. (٢٧٧١) AC تا برون جامها.
(٢٧٧٤) B پیش او باز آمدند, and so C in marg. L بر رویش زدند.
(٢٧٧٦) L رنج و تعب. (٢٧٧٩) AB نثار دیدنتان. Bul. دیدنتان.
(٢٧٨٠) AB بهر بخشش از بر شه آمده, and so C in marg. Bul. بهر بخشش در بر شه.
(٢٧٨١) A نظر for بشر. (٢٧٨٥) ABL Bul. سوی نانبا.

فقرِ لقمه دارد او نی فقرِ حق * پیشِ نقشِ مردهٔ کم نِه طبق
ماهیٔ خاکی بود درویشِ نان * شکلِ ماهی لیك از دریا رَمان
مرغِ خانه‌ست او نه سیمرغِ هوا * لُوت نوشد او ننوشد از خدا
عاشقِ حقّست او بهرِ نوال * نیست جانش عاشقِ حُسن و جمال
گر توهّم می‌کند او عشقِ ذات * ذات نبْود وَهْمِ اَسْما و صفات
وَهْم زاییده زاوصاف و حَدست * حق نزاییدست او لَمْ یُولَداست
عاشقِ تصویر و وهمِ خویشتن * کی بود از عاشقانِ ذو اَلْمِنَن
عاشقِ آن وَهْم اگر صادق بود * آن مجازش تا حقیقت می‌کشد
شرح میخواهد بیانِ این سخن * لیك می‌ترسم زاَفْهامِ کهن
فهمهای کهنهٔ کوته‌نظر * صد خیالِ بَد در آرد در فِکَر
بر سماعِ راست هر کس چیر نیست * لقمهٔ هر مرغکی انجیر نیست
خاصّه مرغی مردهٔ پوسیدهٔ * پُر خیالی اعمیِ بی‌دیدهٔ
نقشِ ماهی‌را چه دریا و چه خاك * رنگِ هندورا چه صابون و چه زاك
نقش اگر غمگین نِگاری بر وَرَق * او ندارد از غم و شادی سبق
صورتش غمگین و او فارغ از آن * صورتش خندان و او زآن بی‌نشان
وین غم و شادی که اندر دل خَطیست * پیشِ آن شادی و غم جز نقش نیست
صورتِ خندانِ نقش از بهرِ تُست * تا از آن صورت شود معنی دُرُست

(۲۷۵۸) AB Bul. in the first hemistich وهم مخلوقست مولود آمدست, and so in marg. C.

(۲۷۵۹) AB Bul. om. و.

(۲۷۶۰) AB Bul. آن مجاز او حقیقت‌کش شود, and so in marg. C. L با حقیقت.

(۲۷۶٤) Bul. مرده و پوسیدهٔ. A پر خیال. C نادیدهٔ, corr. in marg.

(۲۸۶۶) Suppl. in marg. C. L در ورق.

(۲۷۶۷) C نقش اگر غمگین, corr. above. L غمگین for خندان, corr. in marg.

(۲۷۶۸) B اندر دل خفیست. After this verse Bul. has:

صورت غمگین نقش از بهر ماست * تا که مارا یاد آید راه راست

So in marg. C with خندان for غمگین and توست for ماست.

(۲۷۶۹) CL صورت غمگین نقش. In C تست has been altered to ماست. L شوی معنی.

در بیان آنك عاشق دنیا بر مثال عاشق دیواریست که برو تاب آفتاب زند و جهد و جهاد نکرد تا فهم کند که آن تاب و رونق از دیوار نیست از قرص آفتاب است در آسمان چهارم لاجرم کلّی دل بر دیوار نهاد چون پرتو آفتاب با آفتاب پیوست او محروم ماند ابداً وَحِیلَ بَیْنَهُمْ وَبَیْنَ مَا یَشْتَهُونَ،

عاشقانِ کُلّ نی عُشّاقِ جُزو * ماند از کُلّ آنك شد مشتاقِ جُزو
چونك جُزوی عاشقِ جُزوی شود * زود معشوقش بکُلِّ خود رود
ریشِ گاوِ بندهٔ غیری شد او * غرق شد کف در ضعیفی در زد او
نیست حاکم تا کند تیمارِ او * کارِ خواجهٔ خود کند یا کارِ او

مَثَل عرب إِذا زَنَیْتَ فَازْنِ بِالْحُرَّةِ وَإِذا سَرَقْتَ فَاسْرِقِ الدُّرَّةَ،

فَازْنِ بِالْحُرَّه پیِ این شد مَثَل * فَاسْرِقِ الدُّرّه بدین شد منتقل
بنده سوی خواجه شد او ماند زار * بویِ گُل شد سوی گُل او ماند و خار
او بمانده دُور از مطلوبِ خویش * سَعْی ضایع رنج باطل پای ریش
همچو صیّادی که گیرد سایهٔ * سایه کی گردد ورا سرمایهٔ
سایهٔ مرغی گرفته مرد سخت * مرغ حیران گشته بر شاخِ درخت
کین مدمَّغ بر که می‌خندد عجب * اینْت باطل اینْت پوسیده سبب

Heading: Bul. تافت for زند. Bul. om. کلّی.

(۲۸۰۱) L نه این عشّاق. (۲۸۰۳) AL ریش گاوی. ABL Bul. بندهٔ غیر آمد او, and so in marg. C. L has آبد for آمد. ABL Bul. غرقه شد.

(۲۸۰۵) A الدرّ. (۲۸۰٦) B بوی گل سوی گل آمد. ABL Bul. om. و. A خوار.

(۲۸۰۷) L سعی باطل رنج ضایع. (۲۸۰۸) C همسایهٔ for سرمایهٔ.

(۲۸۱۰) AC بر کی. BL پوشیده.

همچو اعرابی که آب از چَه کشید * آبِ حیوان از رخِ یوسف چشید
رفت موسی کآتش آرد او بدست * آتشی دید او که از آتش برَست
جَست عیسی تا رهد از دشمنان * بردش آن جَستن بچارم آسمان
دامِ آدم خوشهٔ گندم شده * تا وجودش خوشهٔ مردم شده
باز آید سوی دام از بهرِ خَور * ساعدِ شه یابد و اقبال و فَر
طفل شد مکتب پیِ کسبِ هنر * بر امیدِ مرغِ با لطفِ پدر
پس زمکتب آن یکی صَدْری شده * ماهگانه داده و بَدْری شده
آمده عبّاس حرب از بهرِ کین * بهرِ قمعِ احمد و اِستیزِ دین
گشته دین‌را تا قیامت پشت و رُو * در خلافت او و فرزندانِ او
من برین دَر طالبِ چیز آمدم * صدر گشتم چون بدهلیز آمدم
آب آوردم بتحفه بهرِ نان * بویِ نانم برد تا صدرِ جِنان
نان برون راند آدمی‌را از بهشت * نان مرا اندر بهشتی در سرشت
رَستم از آب و زنان همچون مَلَك * بی غرض گردم برین دَر چون فلك
بی غرض نبْود بگَرْدِش در جهان * غیرِ جسم و غیرِ جانِ عاشقان

(۲۷۸۷) In the second hemistich C repeats the second hemistich of v. ۲۷۸٦, corr. in marg. In L this and the following verse are transposed.

(۲۷۹۲) A کسب و هنر. B با لطف.

(۲۷۹۳) L ماهیانه, corr. in marg.

(۲۷۹۵) After this verse L adds:

آمده عمّر بقصد مصطفا * تیغ در کف بسته او میثاقها
گشته اندر شرع امیر المومنین * پیشوا و مقتدای اهل دین
آن علف‌کش سوی ویرانها شده * بیخبر بر گنج ناگه ره زده
تشنه آمد سوی جوی آب در * دید اندر جوی خود عکس قمر

(۲۷۹۶) Bul. من درین در.

(۲۷۹۷) AL تا صدر جهان.

(۲۷۹۹) CL بی عرض. L Bul. درین در.

(۲۸۰۰) L بی عرض.

لطفِ آبِ بحر کو چون کَوْثَرست * سنگ‌ریزش جمله دُرّ و گوهرست
هر هنرکه اُستا بدآن معروف شد * جانِ شاگردان بدآن موصوف شد
پیشِ استادِ اُصولی هم اُصول * خواند آن شاگردِ چستِ با حصول
پیشِ استادِ فقیه آن فِقْه‌خوان * فِقْه خواند نی اُصول اندر بیان
باز استادی که او نَحْوی بود * جانِ شاگردش ازو نحوی شود
باز استادی که او مَحْوِ رَه‌است * جانِ شاگردش ازو محوِ شَه‌است
زین همه انواعِ دانش روزِ مرگ * دانشِ فَقْراست سازِ راه و برگ

حکایت ماجرای نحوی و کشتیبان،

آن یکی نحوی بکَشْتی در نشست * رُو بکشتیبان نهاد آن خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا * گفت نیمِ عمرِ تو شد در فنا
دل‌شکسته گشت کشتیبان زتاب * لیك آن دَم کرد خامُش از جواب
باد کشتی‌را بگردابی فکند * گفت کشتیبان بدآن نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگو * گفت نی ای خوش‌جوابِ خوب‌رو
گفت کُلّی عمرت ای نحوی فناست * زآنك کشتی غرقِ این گرداب‌هاست
مَحْو می‌باید نه نَحْو اینجا بدان * گر تو محوی بی خطر در آب ران
آبِ دریا مرده‌را بر سر نهد * ور بود زنده زدریا کی رهد
چون بمُردی تو زاوصافِ بشر * بحرِ اسرارت نهد بر فرقِ سَر
ای که خلقانرا تو خر میخوانده‌ٔ * این زمان چون خر برین یخ مانده‌ٔ
گر تو علّامهٔ زمانی در جهان * نك فنای این جهان بین وین زمان
مردِ نحوی‌را از آن در دوختیم * تا شمارا نحوِ محو آموختیم

(۲۸۲۸) B سنگ‌ریزه‌ش.   (۲۸۲۹) BL Bul. کاُستا. C in marg. شاگردش.
(۲۸۳۲) ABL Bul. پیش استادی.   (۲۸۳۶) L نیمی.   (۲۸۳۷) Bul. گشت خاموش.
(۲۸۳۹) Suppl. in marg. A. L گفت نی از من تو سبّاحی مجو.
(۲۸۴۴) A درین یخ. In A گل is written above یخ.

ور تو گوبی جُـزْو پیوسـتـهٔ گُلست * خـار میخور خار پیوسـتـهٔ گُلست
جُـزْو یك رو نیست پیوسـتـه بکُل * ورنه خود باطل بُـدی بعثِ رُسُل
چون رسولان از پیِ پیوستن‌انـد * پس چه پیوندندشان چون یك تن اند
این سخن پایان ندارد ای غـلام * روز بیگـه شد حکایت کن تـمـام

سپردن عرب هدیه‌را یعنی سبورا بغلامان خلیفه ،

آن سبوی آب‌را در پیش داشت * تخمِ خدمت‌را در آن حضرت بکاشت
گفت این هدیه بدآن سلطان برید * سـایلِ شـه‌را زحاجت وا خریـد
آبِ شیرین و سبوے سبز و نو * زآبِ بارانی که جمع آمـد بگو
خنـده می‌آمـد نقیبانـرا از آن * لیك پذْرفتند آنـرا همچو جان
زآنك لطفِ شـاهِ خوبِ بـا خبر * کرده بود اندر همـه ارکان اثـر
خوی شاهان در رعیّت جا کند * چرخِ اخضر خاك‌را خضرا کند
شه چو حَوْضی دان و هر سو لُولهـا * وز همـه آبِ روان چون دُولهـا
چونك آبِ جمله از حوضیست پاك * هر یکی آبی دهد خوش ذَوْقناك
ور در آن حوض آب شورست و پلید * هـر یکی لوله همآن آرد پدیـد
زآنك پیوسته‌ست هـر لوله بحوض * خَوْض کن در معنئ این حرف خَوْض
لطفِ شاهنشـاهِ جانِ بی‌وطن * چون اثر کردست اندر کُلِّ تن
لطفِ عقلِ خوش‌نهـادِ خوش‌نَسَب * چون همـه تن‌را در آرد در ادب
عشقِ شنگِ بی‌قـرارِ بی‌سکون * چون در آرد کُلِّ تن‌را در جنون

(۲۸۱۱) AB Bul. .خار مقرون گلست (۲۸۱۲) ABL Bul. .جز زیك رو
(۲۸۱۴) C .پیوندیدشان C om. .تن (۲۸۱۷) C .جمع آند
(۲۸۲۱) AB Bul.

شه چو حوضی دان حشم چون لولها * آب از لولـه روان در کولـها

and so C in marg. L in the second hemistich has the same reading as AB Bul.
(۲۸۲۵) L .اثرها کرد B .کردست بین در کلّ تن
(۲۸۲۶) A .و خوش نسب (۲۸۲۷) Bul. .و بی‌سکون

کُلّ عالم‌را سبو دان ای پسر * کو بود از علم و خوبی تا بسر
قطرهٔ از دجلهٔ خوبیِّ اوست * کآن نمی‌گنجد زپُرّی زیرِ پوست
گنجِ مخفی بُد زپُرّی چاك كرد * خاك‌را تابان‌تر از افلاك كرد
گنجِ مخفی بُد زپُرّی جوش كرد * خاك‌را سلطانِ اطلس‌پوش كرد
ور بدیدی شاخی از دجلهٔ خدا * آن سبورا او فنا کردی فنا
آنك دیدندش همیشه بی خودند * بی‌خودانه بر سبو سنگی زدند
ای زغیرت بر سبو سنگی زده * وآن سبو زاِشکْست کاملتر شده
خُم شکسته آب ازو ناریخته * صد دُرُستی زین شکست انگیخته
جُزْوِ جُزْوِ خُم برقص است و بحال * عقلِ جزوی‌را نموده این مُحال
نی سبو پیدا درین حالت نه آب * خوش ببین وَاللّهُ أَعْلَمُ بِالصَّواب
چون دَرِ معنی زنی بازت کنند * پَرِّ فکرت زن که شهبازت کنند
پرِّ فکرت شد گِل‌آلود و گران * زآنك گِل‌خواری ترا گِل شد چونان
نان گِلست و گوشت کمتر خور ازین * تا نمانی همچو گِل اندر زمین
چون گرسنه می‌شوی سگ می‌شوی * تُند و بَدْپیوَند و بَدْرَگ می‌شوی
چون شدی تو سیر مُرداری شدی * بی‌خبر بی پا چو دیوارے شدی
پس دمی مردار و دیگر دم سگی * چون کنی در راهِ شیران خوش‌تگی
آلتِ اِشْکارِ خود جز سگ مدان * کمترك انداز سگ‌را استخوان
زانك سگ چون سیر شد سَرْکَش شود * کَی سوی صید و شکارِ خوش دَوَد
آن عرب‌را بی‌نوایی می‌کشید * تا بدآن درگاه و آن دولت بدید

(۲۸۶۱) L قطرهٔ از آب دجلهٔ خوی اوست. L سوی پوست. (۲۸۶۲) In B vv. ۲۸۶۲ and ۲۸۶۳ are transposed. (۲۸۶۶) Bul. واین سبو. In the second hemistich B has وآن شکستن خود درستی آمده. So A in marg. (۲۸۶۷) C زین شکسته انگیخته. (۲۸۶۸) بوده این. (۲۸۷۱) A زآنك گل‌خواری ترا شد همچو نان.
(۲۸۷۲) A بد دل with رگ written above.
(۲۸۷۴) Bul. شوی as the rhyme-word. A و مرداری. In A حس is written over پا.
(۲۸۷۷) L خوش رود. (۲۸۷۸) ABL Bul. دولت رسید.

فِقْهِ فِقْه و نحوِ نحو و صَرْفِ صَرْف * در کم آمد یابی ای یار شگرف
آن سبوی آب دانشهای ماست * وآن خلیفه دجلهٔ علمِ خداست
ما سبوها پُر بدجله می‌بریم * گرنه خر دانیم ما خودرا خریم
باری اعرابی بدآن معذور بود * کو زدجله بی‌خبر بود و زرُود
گر زدجله با خبر بودی چو ما * او نبردی آن سبورا جا بجا
بلك از دجله اگر واقف بُدی * آن سبورا بر سرِ سنگی زدی

قبول کردن خلیفه هدیه‌را و عطا فرمودن با کمال بی‌نیازی از آن هدیه و از آن سبو،

چون خلیفه دید و احوالش شنیدْ * آن سبورا پُر ززر کرد و مزید
آن عرب‌را داد از فاقه خلاص * داد بخششها و خلعتهای خاص
کین سبو پُر زر بدستِ او دهید * چونك واگردد سوی دجله‌ش برید
از رهِ خشك آمدست و از سفر * از رهِ آبش بود نزدیکتر
چون بکشتی در نشست و دجله دید * سجده می‌کرد از حیا و می‌خمید
کای عجب لطف آن شهِ وهّاب‌را * وین عجبتر کو سِتَد آن آب‌را
چون پذیرفت از من آن دریای جود * اینچنین نقدِ دَغَل‌را زود زود

(۲۸٤۹) ABL Bul. خودرا ما خریم. (۲۸۵۰) ABL Bul. کو زدجله غافل و بس کور بود, and so C in marg. (۲۸۵۲) B Bul. از دجله چو واقف آمدی, and so corrected in C and marg. A.

Heading: C خلعت written above عطا. L خلعت و عطا. A om. و از آن سبو.

(۲۸۵۳) C om. و after دید. (۲۸۵٤) ABL Bul. کرد از فاقه, and so corr. in C. After this verse Bul. adds:

پس نقیبانرا بفرمود آن قباد * آن جهان بخشش و آن بحر داد

So in marg. BC. (۲۸۵۵) C Bul. دجلش. (۲۸۵٦) A Bul. از ره دجله‌ش بود, and so in corr. in C. L دجله‌ش رود. B دجله بود. (۲۸۵۸) AB Bul. این شه. ABL Bul. وآن عجبتر. (۲۸۵۹) ABL Bul. آنچنان نقد.

سر ندارد چون زازل بودست پیش * پا ندارد با ابد بودست خویش

بلك چون آبست هر قطره از آن * هم سرست و پا و هم بی هر دوان

حاش لِلّه این حکایت نیست هین * نقدِ حالِ ما و تُست این خوش ببین

زآنك صوفی با کَر و با فَر بود * هرچ آن ماضیست لا یُذْکَر بود

هم عرب ما هم سبو ما هم مَلِك * جمله ما یُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِك

عقل‌را شُو دان و زن‌را حرص و طمع * این دو ظلمانی و مُنکِرِ عقل شمع

بشْنو اکنون اصلِ اِنکار از چه خاست * زآنك کُل‌را گونه‌گونه جُزْوهاست

جُزْوِ کُل نی جُزْوها نِسْبت بکُل * نی چو بویِ گُل که باشد جُزْوِ گُل

لطفِ سبزه جُزْوِ لطفِ گُل بود * بانگِ قُمْری جُزْوِ آن بلبل بود

گر شوم مشغولِ اِشکال و جواب * تشنگان‌را کَی توانم داد آب

گر تو اِشکالی بکلّی و حَرَج * صبر کن اَلصَّبْرُ مِفْتاحُ اَلْفَرَج

اِحتِمی کن احتِمی زاندیشها * فکر شیر و گور و دلها بیشها

احتِمیها بر دواها سَرْوَرست * زآنك خاریدن فزونیٔ گَرست

اِحتِمی اصلِ دوا آمد یقین * احتما کن قوّة جان‌را ببین

قابلِ این گفتها شو گوش‌وار * تا که از زر سازمت من گوشوار

حلقه در گوشِ مَهِ زرگر شوی * تا بماه و تا ثُریّا بر شوی

اوّلا بشْنو که خلقِ مختلف * مختلف جانند از یا تا اَلِف

در حُروفِ مختلف شور و شکیست * گرچه از یك رُو زسر تا پا یکیست

(٢٨٩٨) Bul. om. ز before ازل.　　(٢٨٩٩) Bul. هر دو آن.

(٢٩٠١) L با فر و با کر.　　(٢٩٠٢) AB نفس و طبع. L Bul. نفس و طمع.

(٢٩٠٥) L بی جزوها.　　(٢٩٠٨) L کالصبر.　　(٢٩٠٩) B Bul. احتما کن احتما.

(٢٩١٠) AB Bul. احتماها. L احتمی اصل دواها آمدست.　　(٢٩١١) Suppl. in marg. A. B Bul. احتما اصل. AB Bul. قوّت جانت, and so corr. in C.

(٢٩١٢) L گفتها شو گوش دار.　　(٢٩١٣) L in the first hemistich گوشوار چه که کان زر شوی.　　(٢٩١٤) In C چون is written above از. A تا یا از الف. B چون یا تا الف, and so A under the line.　　(٢٩١٥) L روی سر تا پا.

در حکایت گفته‌ایم احسانِ شاه * در حقِ آن بی‌نوای بی‌پناه
هرچ گوید مردِ عاشق بویِ عشق * از دهانش می‌جهد در کویِ عشق
گر بگوید فِقْه فقر آید همه * بویِ فقر آید از آن خوش دَمْدَمه
ور بگوید کفر دارد بویِ دین * ور بشك گوید شکش گردد یقین
کفِّ کژ کز بحرِ صدقی خاسته‌است * اصلِ صاف آن تیره‌را آراسته‌است
آن کَنِش‌را صافی و محقوق دان * همچو دشنامِ لبِ معشوق دان
گفته آن دشنامِ نامطلوبِ او * خوش زبهرِ عارضِ محبوبِ او
گر بگوید کژ نماید راستی * ای کژی که راست‌را آراستی
از شکر گر شکلِ نانی می‌پزی * طعمِ قند آید نه نان چون می‌مزی
گر بتِ زرّین بیابد مومنی * کی هلد اورا پیِ سجده‌کُنی
بلك گیرد اندر آتش افگند * صورتِ عاریّتش‌را بشْکند
تا نماند بر ذهب شکلِ وثن * زآنك صورت مانعست و راه‌زن
ذاتِ زرّش ذاتِ ربّانیّتست * نقشِ بُت بر نقدِ زر عاریّتست
بهرِ کیکی تو گلیمی‌را مسوز * وز صُداعِ هر مگس مگْذار روز
بت‌پرستی چون بمانی در صُوَر * صورتش بگْذار و در معنی نگر
مردِ حجّی همرهِ حاجی طلب * خواه هندو خواه تُرك و یا عرب
منْگر اندر نقش و اندر رنگِ او * بنْگر اندر عزم و در آهنگِ او
گر سیاه‌است او هم‌آهنگِ تُوَست * تو سپیدش خوان که هم‌رنگِ تُوَست
این حکایت گفته شد زیر و زبر * همچو کارِ عاشقان بی پا و سر

(٢٨٨٢) ABL Bul. آید از گمت شکش بوی یقین, and so in marg. C.
(٢٨٨٣) L گنت کژ. AB Bul. فرع‌را آراسته‌ست. C in marg. تیره‌را.
(٢٨٨٦) L om. (٢٨٨٧) C apparently می‌بری for می‌مزی.
(٢٨٨٨) ABL Bul. ور بیابد مؤمنی زرّین وثن * کی هلد آن‌را برای هر شمن
and so C in marg. (٢٨٩٠) AB Bul. نقش وثن, and so corr. in C.
(٢٨٩١) BL داد ربّانیتست, and so corr. in C. B روی for نقد. (٢٨٩٢) Bul. صدای.
(٢٨٩٧) ABL Bul. فکر عاشقان, and so corr. in marg. C.

در صفت پیر و مطاوعت وی،

ای ضیآء ٱلحق حُسام ٱلدّین بگیر * یك دو کاغذ بر فزا در وصفِ پیر
گرچه جسمِ نازکت‌را زور نیست * لیك بی خورشید مارا نور نیست
گرچه مصباح و زُجاجه گشتهٔ * لیك سَرْخَیْلِ دلی سَرْرِشتهٔ
چون سَرِ رشته بدست و کامِ تُست * مُهْرَهای عِقدِ دل زانعامِ تُست
بر نویس احوالِ پیرِ راه‌دان * پیررا بگزین و عینِ راه دان
پیر تابستان و خلقان تیرْ ماه * خلق مانندِ شب‌اند و پیرْ ماه
کرده‌ام بختِ جوان‌را نام پیر * کو زحق پیرست نه از ایّام پیر
او چنین پیریست کش آغاز نیست * با چنین دُرِّ یتیم انباز نیست
خود قوی‌تر می‌شود خَمْرِ کهن * خود شهی‌تر می‌بود زَرِّ کهن
پیررا بگزین که بی پیر این سفر * هست بس پُر آفت و خوف و خطر
آن رهی که بارها تو رَفتهٔ * بی قلاوز اندر آن آشفتهٔ
پس رهی‌را که ندیدستی تو هیچ * هین مَرَو تنها زرَهْبَر سر مپیچ
گر نباشد سایهٔ او بر تو گول * پس ترا سرگشته دارد بانگِ غُول
غُولت از ره افگند اندر گزند * از تو داهی‌تر درین ره بس بُدند
از نُبی بشْنو ضلالِ رهروان * که چه‌شان کرد آن بلیسِ بَدْرَوان
صد هزاران ساله راه از جاده دُور * بُردشان و کردشان اِدبار و عُور

Heading: Bul. بیان for در. C in marg. بیان صفت پیر که پیر کدامست.

(٢٩٣٦) C سرجیل دل. (٢٩٣٧) A بدست کام. AB Bul. درّهای عقد, and so C in marg. L مهرهای عقل در انعام.

(٢٩٤١) AB Bul. چنان *bis.* B بیرست.

(٢٩٤٢) L شهی‌تر می‌شود. In the second hemistich AB Bul. have خاصه آن خمری که باشد من لدن, and so C in marg.

(٢٩٤٤) C گر for که.

(٢٩٤٦) L بس ترا. (٢٩٤٧) C از راه, with ره written above.

(٢٩٤٨) Bul. چه سان کرد. In L vv. ٢٩٤٨ and ٢٩٤٩ are transposed, and v. ٢٩٤٨ is followed by v. ٢٩٤٧.

(٢٩٤٩) A Bul. ادبیر. L ادبار عور. In L this verse follows v. ٢٩٤٦.

از یکی رُو ضدّ و یك رو متّحِد * از یکی رو هزل و از یك رویْ جِد
پس قیامت روزِ عَرْضِ اکبرست * عرض او خواهد که با کَرّ و فَرست
هرك چون هندوی بَدْسَوْدایِیَست * روزِ عرضش نوبتِ رُسوایِیَست
چون ندارد روی همچون آفتاب * او نخواهد جز شبی همچون نقاب
برگِ یك گُل چون ندارد خارِ او * شد بهاران دشمنِ اسرارِ او
وآنك سر تا پا گُلست و سوسنست * پس بهار اورا دو چشمِ روشنست
خارِ بی‌معنی خزان خواهد خزان * تا زند پهلوی خود با گُلستان
تا بپوشد حسنِ آن و ننگِ این * تا نبینی رنگِ آن و رنگِ این
پس خزان اورا بهارست و حیات * یك نماید سنگ و یاقوتِ زکات
باغبان هم داند آنرا در خزان * لیك دیدِ یك به از دیدِ جهان
خود جهان آن یك کس است او ابلهاست * اختران هر یك همه جُزْوِ مَهاست
پس همی‌گویند هر نقش و نگار * مژده مژده نك همی‌آید بهار
تا بود تابان شکوفه چون زِرِه * کَی کند آن میوها پیدا گِرِه
چون شکوفه ریخت میوه سَر کند * چونك تن بشْکست جان سر بر زند
میوه معنی و شکوفه صورتش * آن شکوفه مژده میوه نعمتش
چون شکوفه ریخت میوه شد پدید * چونك آن کم شد شد این اندر مزید
تا که نان نشْکست قوّت کَی دهد * ناشکسته خُوشَها کَی مَی دهد
تا هَلیله نشْکند با اَدْوِیَه * کَی شود خود صحّت‌افزا ادویه

(۲۹۱٦) C و دیگر متّحد, corr. in marg. (۲۹۱۷) ABL Bul. زیب و فرست, and so corr. in C. In L the hemistichs are transposed.
(۲۹۲۲) L بر گلستان. (۲۹۲۳) In the second hemistich B has ننگ آن و رنگ این. Bul. رنگ آن و ژنگ این. (۲۹۲٥) A نبه for به. (۲۹۲٦) L اختر آن هر یك. C apparently آخر ان هر یك. L آن یك کس‌است و او مه‌است. AB Bul. هر ستاره بر فلك جزو مهست, and so C in marg. (۲۹۲۸) A کند.
(۲۹۲۹) C جان سر بر نهد. L جان سر بر کند. (۲۹۳۳) A یا for با. C کی شود کی صحّت‌افزا, corr. above. A in marg. کی فزاید تن‌درستی ادویه.

یـا علی از جملهٔ طـاعاتِ راه * بـر گزین تو سایـهٔ بنـدهٔ الـه
هـر کسی در طاعتی بگْریختنـد * خویشتن‌را مَخْلَصی انگیختنـد
تو بـرَو در سایـهٔ عاقل گریـز * تا رهی زآن دشمنِ پنهان‌ستیز
از همـه طاعـات اینت بهترست * سبق یابی بر هر آن سابق که هست
چون گرفتت پیـر هین تسلیم شو * همچو موسی زیـرِ حکمِ خِضْر رَو
صبر کن بر کارِ خضرے بی نفـاق * تـا نگویـد خضر رَو هٰـذا فِراق
گرچـه کَشتی بشْکنـد تو دَم مزن * گرچه طفلی‌را کُشد تـو مُو مکَن
دستِ اورا حق چو دستِ خویش خواند * تـا یَـدُ ٱللّـه فَوْقَ أَيْدِيهِمْ براند
دستِ حق میراندش زنـده‌ش کنـد * زنـده چه بْود جانِ پاینده‌ش کند
هرکه تنهـا نادرا این ره بُریـد * هم بیـاریٔ دلِ پیران رسیـد
دستِ پیر از غایبان کوتـاه نیست * دستِ او جـز قبضهٔ اللّـه نیست
غایبان‌را چون چنین خلعت دهند * حاضران از غایبان لا شك بهنـد
غایبـان‌را چون نوالـه می‌دهنـد * پیشِ حاضر تـا چـه نعمتهـا نهنـد
کُو کسی کُو پیششان بندد کمـر * تـا کسی کو هست بیرون‌سوی دَر
چون گُزیدی پیر نازك‌دل مباش * سُست و ریزیده چو آب و گِل مباش
گر بهـر زخمی تو پُـر کینـه شوی * پس کجـا بی صَیْقَل آیینـه شوی

کبودی زدن قزوینی بر شانگاه صورت شیر و پشیمان شدن او بسبب زخم سوزن،

این حکایت بشْنو از صاحب بیان * در طریق و عادتِ قزوینیـان

(۲۹۶۵) ABL Bul. سایهٔ خاص اله, and so C in marg. (۲۹۶۹) Bul. گرفتی.
(۲۹۷۰) A خضر ای بی نفاق. C بگوید. (۲۹۷۲) A زنده کند. Bul. زندش کند.
(۲۹۷٤) L نادر این ره‌را. AB Bul. هم بعون همّت پیران, and so C in marg. AC پایندش.
(۲۹۷۷) ABL Bul. پیش مهمان. In L the hemistichs are transposed.
(۲۹۷۸) L پیش شه بندد. L یا کسی. (۲۹۷۹) AL آب گل.
(۲۹۸۰) ABL Bul. ور بهر زخمی, and so C in marg. (۲۹۸۱) Bul. om. و.

استخوانهاشان ببین و مویشان * عبرتی گیر و مران خَر سویشان
گردنِ خر گیر و سوی راه کَش * سوی رهبانان و رهدانانِ خَوش
هین مَهِل خررا و دست از وی مدار * زآنك عشق اوست سوی سبزه‌زار
گر یکی دَم تو بغفلت وا هِلیش * او رود فرسنگها سوی حَشیش
دشمنِ راه‌است خر مستِ علف * ای که بس خربنده‌را کرد او تلف
گر ندانی ره هر آنچ خر بخواست * عکسِ آن کن خود بود آن راهِ راست
شاوِرُوهُنَّ پَس آنگه خالِفوا * إِنَّ مَنْ لَمْ يَعْصِهِنَّ تالِفُ
با هوا و آرزو کم باش دوست * چون يُضِلُّكَ عَنْ سَبِيلِ ٱللّٰه اوست
این هوارا نشکند اندر جهان * هیچ چیزی همچو سایهٔ هَمْرَهان

وصیّت کردن رسول علیه السّلام علی‌را کَرَّمَ ٱللّٰه وَجْهَهُ که چون هر کسی بنوعِ طاعتی تقرّب جوید بحقّ تو تقرّب جوی بصحبت عاقل و بندهٔ خاصّ تا از همه پیش‌قدم‌تر باشی،

گفت پیغمبر علی‌را کای علی * شیرِ حقّی پهلوانی پر دلی
لیك بر شیری مکن هم اعتماد * اندر آ در سایهٔ نخلِ امید
اندر آ در سایهٔ آن عاقلی * کش نداند بُرد از ره ناقلی
ظلِّ او اندر زمین چون کوهِ قاف * روحِ او سیمرغِ بس عالی‌طواف
گر بگویم تا قیامت نعتِ او * هیچ آنرا مَقْطَع و غایت مجو
در بشر رُوپوش کردست آفتاب * فهم کن وَٱللّٰهُ أَعْلَم بِٱلصَّواب

(۲۹۵۲) Bul. میل for عشق. (۲۹۵٤) Bul. بسا for که بس.
(۲۹۵۵) L این راه راست. (۲۹۵٦) ABL Bul. و آنگه.
Heading: B عاقل (?) مرد تو تقرّب در سایهٔ . A پیش قدم تو باشی . BL Bul. om. تر.
(۲۹۵۹) BCL پیغامبر. (۲۹٦۰) Bul. اعتمید. (۲۹٦۱) Bul. کش نداند.
(۲۹٦٤) Ater this verse Bul. adds:
آفتاب روح نی آن فلك * که ز نورش زنده اند انس و ملك

خیره شد دلّاك و بس حیران بماند * تا بدیر انگشت در دندان بماند
بر زمین زد سوزن آن دم اوستاد * گفت در عالم کسی‌را این فتاد
شیر بی دُمّ و سر و اشکم که دید * این چنین شیری خدا خود نآفرید
ای برادر صبر کن بر دردِ نیش * تا رهی از نیشِ نفسِ گبرِ خویش
کآن گروهی که رهیدند از وجود * چرخ و مِهْر و ماهشان آرد سجود
هرك مُرد اندر تنِ او نفسِ گبر * مر ورا فرمان برد خورشید و ابر
چون دلش آموخت شمع افروختن * آفتاب اورا نیارد سوختن
گفت حق در آفتابِ مُنْجِم * ذکرِ تزّاوَر کَذَی عَنْ کَهْفِهِم
خار جمله لطف چون گُل می‌شود * پیشِ جُزْوی کو سوی کُل می‌رود
چیست تعظیمِ خدا افراشتن * خویشتن‌را خوار و خاکی داشتن
چیست توحیدِ خدا آموختن * خویشتن‌را پیشِ واحد سوختن
گر همی‌خواهی که بفْروزی چو روز * هستیِ همچون شبِ خودرا بسوز
هستیَت در هستِ آن هستی‌نواز * همچو مِس در کیمیا اندر گداز
در من و ما سخت کردستی دو دست * هست این جملهٔ خرابی از دو هست

رفتن گرگ و روباه در خدمت شیر بشکار،

شیر و گرگ و روبهی بهرِ شکار * رفته بودند از طلب در کوهسار
تا بپشتِ همدگر بر صیدها * سخت بر بندند بند و قیدها

(۱۹۹۹) Suppl. in marg. C. L پس حیران. (۲۰۰۰) B Bul. از خشم for آن دم. So written above the line in C and suppl. in marg. A.

(۲۰۰۱) After this verse L adds:

چون نداری طاقت سوزن زدن * از چنین شیر ژیان تو دم مزن

(۲۰۰۲) L پیش نفس. (۲۰۰۳) Bul. آن گروهی. A چرخ مهر.

(۲۰۰۶) Bul. کذا. (۲۰۰۷) C سوی کل می‌شود.

(۲۰۰۸) L خار و خاکی. (۲۰۱۲) Bul. کردستی تو دست.

(۲۰۱٤) A بار قیدها. BL Bul. بار و قیدها, and so corr. in C.

بر تن و دست و کتفها بی گزند * از سر سوزن کبودیها زنند
سوی دلّاکی بشد قزوینیی * که کبودم زن بکن شیرینیی
گفت چه صورت زنم ای پهلوان * گفت بر زن صورت شیر ژیان
طالعم شیرست نقش شیر زن * جهد کن رنگ کبودی سیر زن
گفت بر چه موضعت صورت زنم * گفت بر شانه زن آن رقم صنم
چونك او سوزن فرو بردن گرفت * درد آن در شانگه مسکن گرفت
پهلوان در ناله آمد کای سنی * مر مرا کشتی چه صورت می‌زنی
گفت آخر شیر فرمودی مرا * گفت از چه اندام کردی ابتدا
گفت از دمگاه آغازیده‌ام * گفت دم بگذار ای دو دیده‌ام
از دم و دمگاه شیرم دم گرفت * دمگه او دمگهم محکم گرفت
شیر بی دم باش گو ای شیرساز * که دلم سستی گرفت از زخم گاز
جانب دیگر گرفت آن شخص زخم * بی محابا بی مواسا بی زرحم
بانگ کرد او کین چه اندامست ازو * گفت این گوشست ای مرد نکو
گفت تا گوشش نباشد ای حکیم * گوش‌را بگذار و کوته کن گلیم
جانب دیگر خلش آغاز کرد * باز قزوینی فغان‌را ساز کرد
کین سوم جانب چه اندامست نیز * گفت اینست اشکم شیر ای عزیز
گفت تا اشکم نباشد شیررا * چه شکم باید نگار سیررا

(٢٩٨٢) C زدند.   (٢٩٨٤) L Bul. و نقش.

(٢٩٨٦) AB گفت بر شانگهم زن آن رقم, and so L Bul., which have شانه‌گهم, and C in marg. After this verse L adds:

تا شود پشتم قوی در رزم و بزم * با چنین شیر ژیان در عزم و حزم

(٢٩٨٧) Bul. شانه‌گه.   (٢٩٨٩) C گفت بچه اندام. ABL Bul. گفت از چه عضو, and so C in marg.   (٢٩٩٢) AB Bul. بی محابا و مواسابی و رحم. and so L, which has مواساتی.   (٢٩٩٤) A این for کین.   (٢٩٩٥) A om. و.

(٢٩٩٨) C بکار for نگار. In the second hemistich AB Bul. have گشت افزون درد کم زن زخمها, and so L, which has کم کن زخم‌را.

ای بخرد و رایتان از رای من * از عطاهای جهان‌آرای من
نقش با نقّاش چه اسگالد دگر * چون سگالش اوش بخشید و خبر
این چنین ظنّ خسیسانه بمن * مر شمارا بود ننگان زمن
ظانّین بالله ظنّ السّوءرا * چون منافق سر بیندازم جدا
وا رهانم چرخرا از ننگتان * تا بماند در جهان این داستان
شیر با این فکر می‌زد خنده فاش * بر تبسّمهای شیر ایمن مباش
مال دنیا شد تبسّمهای حق * کرد مارا مست و مغرور و خلق
فقر و رنجوری به‌استت ای سند * کآن تبسّم دام خودرا بر کند

امتحان کردن شیر گرگ‌را و گفتن که پیش آی ای گرگ بخش کن صیدهارا میان ما،

گفت شیر ای گرگ این‌را بخش کن * معدلت‌را نو کن ای گرگ کهن
نایب من باش در قسمت‌گری * تا پدید آید که تو چه گوهری
گفت ای شه گاو وحشی بخش تست * آن بزرگ و تو بزرگ و زفت و چست
بز مرا که بز میانه‌ست و وسط * روبها خرگوش بستان بی غلط
شیر گفت ای گرگ چون گفتی بگو * چونک من باشم تو گویی ما و تو
گرگ خود چه سگ بود کو خویش دید * پیش چون من شیر بی مثل و ندید
گفت پیش آ ای خری کو خود بدید * پیشش آمد پنجه زد اورا درید
چون ندیدش مغز تدبیر رشید * در سیاست پوستش از سر کشید
گفت چون دید منت از خود ببرد * این چنین جانرا بباید زار مرد

(۳۰۳٤) ABL Bul. ای عقول و رایتان, and so corr. in C. (۳۰۳۵) ABL Bul. چه سگالد. (۳۰۳۷) L گر نبرّم سر بود عین خطا. AB Bul. سر نیندازم چرا, and so C in marg. (۳۰٤٤) C زفت چست. (۳۰٤۵) L بر میانست.

(۳۰٤۷) A چو سگ. (۳۰٤۸) ABL Bul. کو خود خرید, and so corr. in marg. C. A رود for زد. (۳۰٤۹) AB Bul. مغزو تدبیر. L و تدبیرش رسید.

هر سه باهم اندر آن صحرای ژرف * صیدها گیرند بسیار و شگرف
گرچه زیشان شیرِ نررا ننگ بود * لیك کرد اکرام و همراهی نمود
این چنین شه‌را زلشکر زحمتست * لیك همره شد جماعت رحمتست
این چنین مَه‌را زاختر ننگهاست * او میانِ اختران بهرِ سخاست
امرِ شاوِرْهُم پیمبررا رسید * گرچه رایی نیست رایش‌را نَدید
در ترازو جَو رفیقِ زر شدست * نی از آنك جَو چو زر گوهر شدست
روح قالب‌را کنون همره شدست * مدّتی سگ حارسِ درگه شدست
چونك رفتند این جماعت سوی کوه * در رکابِ شیرِ با فرّ و شکوه
گاوِ کوهی و بُز و خرگوشِ زفت * یافتند و کارِ ایشان پیش رفت
هرکه باشد در پیِ شیرِ حراب * کم نیاید روز و شب اورا کباب
چون زکُه در بیشه آوردندشان * کُشته و مجروح و اندر خون کشان
گرگ و روبه‌را طمع بود اندر آن * که رود قسمت بعدلِ خُسروان
عکسِ طمعْ هر دوشان بر شیر زد * شیر دانست آن طَمَعهارا سَنَد
هرکه باشد شیرِ اسرار و امیر * او بداند هرچه اندیشد ضمیر
هین نگه دار ای دلِ اندیشه‌خو * دل زاندیشهٔ بدی در پیشِ او
داند و خررا همی‌راند خموش * در رُخَت خندد برای روی‌پوش
شیر چون دانست آن وسواسشان * وا نگفت و داشت آن دَم پاسشان
لیك با خود گفت بنمایم سزا * مر شمارا ای خسیسانِ گدا
مر شمارا بس نیامد رایِ من * ظنّتان اینست در اِعطای من

(٢٠١٥) Suppl. in marg. C. L کهسار ژرف. L صیدها کردند.
(٢٠١٦) Suppl. in marg. C. (٢٠١٨) L زاختر زخمهاست.
(٢٠٢٥) L om. و before اندر. (٢٠٢٨) L آید در ضمیر.
(٢٠٢٩) AL اندیشه‌جو. L خطا for بدی. (٢٠٣٠) Bul. داند او خررا.
(٢٠٣٢) Bul. خسیسان و گدا.
(٢٠٣٣) Instead of the second hemistich B has the second hemistich of the following verse.

رشته‌را باشد بسوزن ارتباط * نیست در خَور با جَمَل سَمُّ ٱلْخِیاط
کَی شود باریك هستیِ جمل * جز بمقراضِ ریاضات و عمل
دستِ حق باید مر آنرا ای فلان * کو بود بر هر مُحالی کُنْ فَکان
هر مُحال از دستِ او مُمْکِن شود * هر حرون از بیمِ او ساکن شود
اکمه و ابرص چه باشد مرده نیز * زنده گردد از فسونِ آن عزیز
وآن عدم کز مرده مرده‌تر بود * وقتِ ایجادش عدم مُضْطَر بود
کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فی شَأْنٍ بخوان * مر ورا بی کار و بی فعلی مدان
کمترین کاریش هر روز آن بود * کو سه لشکررا روانه می‌کند
لشکری زاَصلاب سوی اُمَّهات * بهرِ آن تا در رَحِم روید نبات
لشکری زاَرحام سوی خاکدان * تا زنَرّ و ماده پُر گردد جهان
لشکری از خاك زآن سوی اجل * تا ببیند هر کسی حسنِ عمل
این سخن پایان ندارد هین بتاز * سوی آن دو یارِ پاكِ پاکباز

صفت توحید،

گفت یارش کاندر آ ای جمله من * نی مخالف چون گُل و خارِ چمن
رشته یکتا شد غلط کم شو کنون * گر دوتا بینی حُروفِ کاف و نون
کاف و نون همچون کمند آمد جَذوب * تا کَشاند مر عدم‌را در خُطوب
پس دوتا باید کمند اندر صُوَر * گرچه یکتا باشد آن دو در اثر

(۲۰۶۵) B رشته‌را با سوزن آمد ارتباط, and so corr. in C.

(۲۰۷۰) ABL Bul. در کف ایجاد او مضطر بود, and so in marg. C.

(۲۰۷۲) AB کمترین کاریش هر روزست آن, and so C in marg. In the second hemistich AB have کو سه لشکررا کند این سو روان. (۲۰۷۵) L تا به بیند. A حسن و عمل.

Heading: AB om. Bul. پشیمان شدن آن شخص از گفتن منم, and so L, in which the Heading is greatly expanded.

(۲۰۷۷) AB اندر آ. (۲۰۷۸) B غلط کم زن. Bul. کم شد.

(۲۰۷۹) C تا کشاید. (۲۰۸۰) C دوتا یابد.

چون نبودی فانی انـدر پیشِ من * فضل آمد مر ترا گردن زدن

کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ جـز وجـهِ او * چون نهٔ در وجهِ او هستی مجو

هرك اندر وجـهِ ما باشـد فنـا * کُلُّ شَیْءٍ هَـالِكٌ نبـود جـزا

زآنك در إلّاست او از لا گذشت * هرك در إلّاست او فانی نگشت

هرك او بر دَرِ من و مـا میزند * ردِّ بابست او و بـر لا میتند

قصّهٔ آنك در یاری بکوفت از درون گفت کیست گفت منم گفت چون تو توی در نمیگشایم هیچ کس‌را از یاران نمیشناسم کی او من باشد،

آن یکی آمد درِ یـاری بـزد * گفت یارش کیستی ای معتمد

گفت من گفتش برَو هنگام نیست * بر چنین خوانی مقامِ خام نیست

خام‌را جـز آتشِ هجـر و فـراق * کی پزد کی وا رهاند از نفـاق

رفت آن مسکین و سالی در سفر * در فراقِ دوست سوزیـد از شـرر

پخته شد آن سوخته پس بـاز گشت * بـاز گِـردِ خانـهٔ انبـاز گشت

حلقه زد بر در بصد ترس و ادب * تـا بنَجْهـد بی ادب لفظی زلَب

بانگ زد یارش که بر در کیست آن * گفت بـر در هم تُوی ای دِلْستان

گفت اکنون چون مَنی ای مَن در آ * نیست گُنجـابی دو مَن‌را در سـرا

نیست سوزن‌را سرِ رشتـهٔ دوتـا * چونك یکتابی درین سوزن در آ

(۳۰۵۴) L او کز لا. (۳۰۵۵) AB هرك بر در او, and so L Bul. L و برلا میزند.

Heading: The Heading in C is صنت توحید, corr. in marg.

(۳۰۵۸) A خانه for خام. After this verse L adds (and so Bul., which has نار و نفت):

چون توبیٔ تو هنوز از تو نرفت * سوختن باید ترا در نار و نفت

(۳۰۵۸) A هجر فراق. (۳۰۵۹) A در فراق دوست او میبرد سر.

(۳۰۶۰) B Bul. گشت for شد, and so written below the line in C. AB خانهٔ همباز. In C همباز is written underneath. (۳۰۶۳) A چون شناسی من در آ.

بـاز هستیٔ جهانِ حسّ و رنگ * تنگـتر آمد که زندانیست تنگ
عـلّتِ تنگیست ترکیب و عـدد * جانبِ ترکیب حِسهـا می‌کشـد
زآن سوی حس عالَمِ توحیـد دان * گر یکی خواهی بدآن جانب بران
امرِ کُن یك فعل بود و نون و کاف * در سخن افتاد و معنی بود صاف
این سخن پایان ندارد باز گرد * تا چه شد احوالِ گرگ اندر نَبَرْد

ادب کردن شیر گرگ‌را که در قسمت بی‌ادبی کرده بود،

گرگ‌را بر کَنْد سر آن سرْفـراز * تـا نماند دوسَـرے و امتیـاز
فَٱنْتَقَمْنَا مِنْهُم است ای گرگِ پیـر * چون نبودی مرده در پیشِ امیر
بعد از آن رُو شیر با روبـاه کـرد * گفت بَخْشَش کن برای چاشت‌خَورد
سجده کرد و گفت این گاوِ سمین * چاشت‌خوردت باشد ای شاهِ گزین
وین بُـز از بهـرِ میانِ روزرا * یَخْنِیِ بـاشـد شـهِ پیـروزرا
وآن دگر خرگوش بهـرِ شام هـم * شب‌چَرَهٔ این شاهِ با لطف و کرم
گفت ای روبه تو عدل افروختی * این چنین قسمت زکی آموختی
از کجا آموختی این ای بـزرگ * گفت ای شاهِ جهان از حالِ گرگ
گفت چون در عشقِ ما گشتی گِرَو * هر سه‌را بر گیر و بسْتان و بـرَو
روبها چون جملگی مـارا شـدی * چونت آزاریم چون تو ما شـدی
ما ترا و جملـهٔ اِشکـاران تـرا * پای بر گردونِ هفتم نِـه بـر آ
چون گرفتی عبرت از گـرگِ دنی * پـس تو روبـه نیستی شیـرِ منی

(۲۰۹۷) A و حس و رنگ.　(۲۰۹۹) C عالی.
Heading: A بی ادبی کرد, and so C in marg. BL Bul. کردی.
(۲۱۰۲) A در پیش کبیر.
(۲۱۰٤) ABL Bul. گفت این‌را بخش کن از بهر خورد, and so C in marg.
(۲۱۰۵) B Bul. کین گاو. L شاه زمین.　(۲۱۰٦) ABL Bul. وآن بز.
(۲۱۰۸) BL Bul. ز که آموختی.　(۲۱۱۲) A ما ترا این جمله.
(۲۱۱۳) In C v. ۲۱۱٤ precedes this verse.

گر دو پا گر چار پا یك را بَرَد * همچو مقراضِ دوتا یکتا بُرَد
آن دو انبازانِ گازررا ببین * هست در ظاهر خلافی زآن و زاین
آن یکی کِرْباس‌را در آب زد * وآن دگر همباز خشکش میکند
باز او آن خشك‌را تر می‌کند * همچو زاستیزه بضد بر می‌تند
لیك این دو ضدِّ استیزه‌نما * یکدل و یك‌کار باشد در رضا
هر نبی و هر ولی‌را مَسْلَکیست * لیك با حق می‌بَرَد جمله یکیست
چونك جمعِ مستمع‌را خواب بُرد * سنگهای آسیارا آب برد
رفتنِ این آب فوقِ آسیاست * رفتنش در آسیا بهرِ شماست
چون شمارا حاجتِ طاحون نماند * آب‌را در جویِ اصلی باز راند
ناطقه سوی دهان تعلیم‌راست * ورنه خود آن نطق‌را جویی جُداست
می‌رود بی بانگ و بی تکرارها * تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَارُ تا گُلزارها
ای خدا جان‌را تو بنما آن مقام * که درو بی حرف می‌روید کلام
تا که سازد جانِ پاك از سر قدم * سوی عرصهٔ دُورْپهنای عدم
عرصهٔ بس با گشاد و با فضا * وین خیال و هست یابد زو نوا
تنگتر آمد خیالات از عدم * زآن سبب باشد خیال اسباب غم
باز هستی تنگتر بود از خیال * زآن شود در وی قمرها چون هلال

(۳۰۸۱) AB Bul. چار پا ره‌را برد, and so corr. in C. L گر دوتا گر چارتا ملك ره برد. (۳۰۸۲) ABL همبازان. AC خلاف. ABL Bul. و زین. L و این.
(۳۰۸۳) L Bul. اباز. (۳۰۸۴) C originally همچو استیزه صد تر می‌کند with ز inserted before استیزه. AL همچو استیزه بضد بر می‌تند. B گوییا زستیزه ضد بر می‌تند, and so C in marg. Bul. گوییا زاستیزه بر ضد می‌تند. A in marg. گوییا زاستیزه و ضد می‌زند. (۳۰۸۵) Bul. ضد و استیزه‌نما. (۳۰۸۶) AB Bul. تا حق.
(۳۰۸۹) C اصل, corr. in marg. (۳۰۹۰) A تعظیم‌راست. A om. خود. AL جوی خداست. (۳۰۹۱) CL. با گلزارها. In L this and the following verse are transposed. (۳۰۹۳) B دَور. C دُور. L Bul. دور و پهنای.
(۳۰۹۴) C با قضا.
(۳۰۹۶) AB Bul. قمر همچون هلال.

گر نبودی نوح شیرِ سرْمَدی * پس جهانی‌را چرا برهم زدی
صد هزاران شیر بود او در تنی * او چو آتش بود و عالم خرمنی
چونك خرمن پاسِ عُشْرِ او نداشت * او چنین شعله بر آن خرمن گماشت
هرك او در پیشِ این شیرِ نهان * بی ادب چون گرگ بگْشاید دهان
همچو گرگ آن شیر بر درّاندش * فَٱنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ بر خواندش
زخم یابد همچو گرگ از دستِ شیر * پیشِ شیر ابلـه بود کو شد دلیر
کاشکی آن زخم بـر جسم آمـدی * تا بُدی که ایمان و دل سالم بُدی
قوّتم بشْکست چون اینجا رسید * چون توانم کرد این سِرّرا پدید
همچو آن روبه کم اِشْکَم کنید * پیشِ او روباه‌بازی کم کنید
جملهٔ ما و من بپیشِ او نهید * مُلْك مُلْكِ اوست مُلْك اورا دهید
چون فقیر آیید انـدر راهِ راست * شیر و صیدِ شیر خود آنِ شماست
زانك او پاکست و سُبْحان وصفِ اوست * بی نیازست او ز نغز و مغز و پوست
هر شکار و هر کراماتی که هست * از بـرای بندگانِ آن شهست
نیست شه‌را طمع بهرِ خلق ساخت * این همـه دولت خُنُك آنکو شناخت
آنك دولت آفریـد و دو سـرا * مُلْكِ دولتها چه کار آیـد ورا
پیشِ سُبْحان بس نگه دارید دل * تـا نگردیـد از گمانِ بد خَجِل
کو ببینـد سِرّ و فکر و جُست و جو * همچو انـدر شیرِ خالص تـارِ مو

(۲۱۲۹) A Bul. گر نبودی نوح‌را از حق یدی and so C in marg.

(۲۱۳۰) L in the second hemistich: او برون رفته بد از ما و منی. L adds:

او دو عالم‌را همی‌دیـد ارزنی * او چو آتش بود و عالم خرمنی

(۲۱۳۱) ABL Bul. چنان شعله. (۲۱۳٤) A ابکه for ابله.

(۲۱۳۵) B Bul. بر تن آمدی. ABL Bul. کایمان.

(۲۱۳٦) AB Bul. قوّتم بگسست. C گفت for کرد, corr. in marg.

(۲۱۳۸) L مالك ملك اوست. (۲۱۳۹) A فقیر مدا. BC فقیرانید. A شیر صید و شیر.

(۲۱٤۱) A این شهست. (۲۱٤۳) BL Bul. ملك و دولتها.

(۲۱٤٤) L Bul. پس. (۲۱٤۵) AL سرّ فکر. B جست‌جو.

عاقل آن باشد که گیرد عبرت از * مرگِ یاران در بلای محترز
گفت روبه صد سپاس آن شیررا * کز پسِ آن گرگ وا خواند او مرا
گر مرا اوّل بفرمودے که تو * بخش کن این‌را که بردی جان ازو
پس سپاس اورا که مارا در جهان * کرد پیدا از پسِ پیشینیان
تا شنیدیم آن سیاستهای حق * بر قرونِ ماضیه اندر سبق
تا که ما از حالِ آن گرگان پیش * همچو روبه پاسِ خود داریم بیش
اُمّتِ مرحومه زین رُو خواندمان * آن رسولِ حقّ و صادق در بیان
استخوان و پشمِ آن گرگان عیان * بنْگرید و پند گیرید ای مِهان
عاقل از سَر بنْهد این هستی و باد * چون شنید انجامِ فرعونان و عاد
ور بنَنْهد دیگران از حالِ او * عبرتی گیرند از اِضلالِ او

تهدید کردن نوح علیه السّلام مر قوم‌را که با من مپیچید که من روی‌پوشم با خدای می‌پیچید در میان این بحقیقت ای مخذولان،

گفت نوح ای سرکشان من من نیم * من زجان مرده بجانان می‌زیم
چون بمردم از حواسِّ بُو اَلْبَشَر * حق مرا شد سمع و ادراك و بصر
چونك من من نیستم این دَم زهُوست * پیشِ این دَم هرك دَم زد کافر اوست
هست اندر نقشِ این روباه شیر * سوی این روبه نشاید شد دلیر
گر زرُویِ صورتش می‌نگروی * غُرّهٔ شیران ازو می‌نشْنوی

(۲۱۱۵) AB Bul.
روبه آن دم بر زبان صد شکر راند * که مرا شیر از پس آن گرگ خواند
and so in L and in marg. C. (۲۱۱۷) A کرده پیدا.
(۲۱۱۹) C داریم خویش (?) پاس‌را, with خود written above.
(۲۱۲۰) C مرحوم, corr. above. ABL om. و.
Heading: B om. این بحقیقت. AC حقیقت. C in marg. در حقیقت for در میان این بحقیقت.
(۲۱۲٤) ABL Bul. مردم. (۲۱۲۷) L پیش این روبه.
(۲۱۲۸) L غرّش شیران.

کاشنا بودند وقتِ کودکی * بر وسادهٔ آشنایی مُتّکی
یاد دادش جورِ اِخوان و حسد * گفت کآن زنجیر بود و ما اسد
عار نبْود شیررا از سلسله * نیست مارا از قضاے حق گِله
شیررا بر گردن ار زنجیر بود * بر همه زنجیرسازان میر بود
گفت چون بودی ززندان و زچاه * گفت همچون در محاق و کاست ماه
در محاق ار ماهِ نو گردد دوتا * نی در آخر بَدْر گردد بر سما
گرچه دُردانه بهاون کوفتند * نورِ چشم و دل شد و بیند بلند
گندمی‌را زیرِ خاك انداختند * پس زخاکش خُوشَها بر ساختند
بارِ دیگر کوفتندش زآسیا * قیمتش افزود و نان شد جان‌فزا
باز نان‌را زیرِ دندان کوفتند * گشت عقل و جان و فهمِ هوشمند
باز آن جان چونك محوِ عشق گشت * یُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ آمد بعدِ کشت
این سخن پایان ندارد باز گرد * تا که با یوسف چه گفت آن نیك مرد
بعدِ قصّه گفتنش گفت ای فلان * هین چه آوردی تو مارا ارمغان
بر درِ یاران تهی‌دست آمدن * همچو بی گندم سوی طاحون شدن
حق تعالی خلق‌را گوید بحشر * ارمغان کو از براے روزِ نشر
جِئْتُمُونَا و فُرَادَے بی نوا * هم بدآن سان که خَلَقْنَاکُم کذا
هین چه آوردید دست‌آویزرا * ارمغانی روزِ رستاخیزرا
یا امیدِ باز گشتنتان نبود * وعدهٔ امروز باطلتان نمود

(۲۱٦۳) L در سما. (۲۱٦٤) C بهاوان. L نور چشم و دل ازو افروختند.
(۲۱٦۷) L عقل و فهم جان. (۲۱٦۹) After this verse L Bul. add the Heading:
طلب کردن یوسف صدّیق علیه السّلام ارمغان از مهمان.
(۲۱۷۰) L آوردی ره‌آورد ارمغان.
(۲۱۷۱) ABL Bul. هست بی گندم. B has:
بر در یاران تهی‌دست ای فتی * هست چون بی‌گندمی در آسیا
(۲۱۷٤) L ارمغان. (۲۱۷۵) L امروزتان باطل نمود. In A vv. ۲۱۷۵–٦ follow vv. ۲۱۷۷–۸, but the error is indicated in marg.

آنك او بی نقش سادهسینه شد * نقشهاے غیبرا آیینه شد
سرِّ مارا بی گمان مُوقِن شود * زآنك مومن آینهٔ مومن بود
چون زند او فقرِ مارا بر مِحَك * پس یقینرا باز داند او زشك
چون شود جانش مِحَكِّ نقدها * پس ببیند قَلْبرا و قَلْبرا

نشاندن پادشاهان صوفیان عارفرا پیش روی خویش تا چشمشان بدیشان روشن شود،

پادشاهانرا چنین عادت بود * این شنیده باشی ار یادت بود
دستِ چپشان پهلوانان ایستند * زآنك دل پهلوی چپ باشد ببند
مُشْرِف و اهلِ قلم بر دستِ راست * زآنك علمِ خطّ و ثَبْت این دسترا است
صوفیانرا پیشِ رُو موضع دهند * کآینهٔ جاناند و زآیینه بهند
سینه صیقلها زده در ذکر و فکر * تا پذیرد آینهٔ دل نقشِ بکر
هرکه او از صُلبِ فِطْرت خوب زاد * آینه در پیشِ او باید نهاد
عاشقِ آیینه باشد رویِ خوب * صیقلِ جان آمد و تَقْوَی القُلوب

آمدن مهمان پیش یوسف علیه السّلام و تقاضا کردن یوسف ازو تحفه و ارمغان،

آمد از آفاقِ یارِ مهربان * یوسفِ صدّیقرا شد میهمان

(٢١٤٦) L و سادهسینه.   (٢١٤٧) L Bul. in the second hemistich مؤمن شود.
(٢١٤٨) ABL Bul. نقد مارا. In C the second hemistich is obliterated and has been supplied in marg.   (٢١٤٩) Bul. قلبرا و نقدرا. L نقدرا و قلبرا.
Heading: The words after خویش are obliterated in C.
(٢١٥٠) ABL Bul. چنان عادت.   (٢١٥٢) A مشرف اهل قلم. ABL Bul. آن دسترااست.   (٢١٥٤) A سینهٔ صیقل زده. A در فکر و ذکر.
(٢١٥٥) L از اصل فطرت.   (٢١٥٧) Bul. یاری.

گفتن مهمان یوسف‌را که آینهٔ آوردمت ارمغان تا هر بار که در وی نگری روی خوب خود بینی مرا یاد کنی،

گفت یوسف هین بیاور ارمغان * او زشرم این تقاضا زد فغان
گفت من چند ارمغان جُستم ترا * ارمغانی در نظر نامد مرا
حبّه‌را جانب کان چون برم * قطره‌را سوی عُمّان چون برم
زیره‌را من سوی کرمان آورم * گر بپیش تو دل و جان آورم
نیست تخمی کاندرین انبار نیست * غیرِ حُسنِ تو که آنرا یار نیست
لایق آن دیدم که من آینهٔ * پیشِ تو آرم چو نورِ سینهٔ
تا ببینی رویِ خوبِ خود در آن * ای تو چون خورشید شمعِ آسمان
آینه آوردمت ای روشنی * تا چو بینی رویِ خود یادم کنی
آینه بیرون کشید او از بغل * خوب‌را آیینه باشد مشتغل
آینهٔ هستی چه باشد نیستی * نیستی بَر گر تو ابله نیستی
هستی اندر نیستی بتْوان نمود * مال‌داران بر فقیر آرند جود
آینهٔ صافیِ نان خود گُرْسنه‌است * سوخته هم آینهٔ آتش‌زنه‌است
نیستی و نقص هر جایی که خاست * آینهٔ خوبیِ جملهٔ پیشه‌هاست
چونك جامه چُست و دوزیده بود * مَظْهَرِ فرهنگِ درزی چون شود
ناتراشیده همی‌باید جُذوع * تا دُروگر اصل سازد یا فروع
خواجهٔ اِشکسته‌بند آنجا رود * که در آنجا پای اِشکسته بود
کی شود چون نیست رنجورِ نزار * آن جمالِ صنعتِ طبّ آشکار

Heading: A ارمعانی.
(۲۱۹۲) B Bul. نا آمد سزا, and so corr. above in A.
(۲۱۹۶) AB هست تخمی. (۲۱۹۸) L و شمع. (۲۱۹۹) A چون ببینی روی خود.
(۲۲۰۱) L چو باشد. (۲۲۰۲) L بتوان. (۲۲۰۳) Bul. in the second hemistich آینهٔ. (۲۲۰۴) L جمله نقشهاست.
(۲۲۰۵) A و دزدیده بود. L فرهنگ درزی شود. (۲۲۰۸) L Bul. رنجور و نزار.

مُنْکِری مهمانیَش‌را از خَرے * پس زمطبخ خاك و خاکستر بَرے
ور نـهٔ منکـر چنین دستِ تهی * در دَرِ آن دوست چون پـا می‌نهی
اندکی صَرْفه بکن از خواب و خَور * ارمغـان بهـر ملاقاتـش ببَـر
شو قَلیلُ ٱلنَّوْمِ مِمَّا یَهْجَعُون * باش در اَسْحـار از یَسْتَغْفِرُون
جُنْبِشی اندك بکن همچون جنین * تـا ببخشندت حواسِّ نُورْبین
وز جهان چون رَحِم بیرون شُوی * از زمین در عرصهٔ واسع شوی
آنك اَرْضُ ٱللّٰهِ واسع گفته‌انـد * عرصهٔ دان کاولیـا در رفته‌انـد
دل نگردد تنگ زآن عرصهٔ فراخ * نخلِ تَـر آنجـا نگردد خُشك‌شـاخ
حاملی تو مـر حواسّت‌را کنون * کُنْد و مانـده می‌شوی و سرْنگون
چونك محمولی نه حامل وقتِ خواب * ماندگی رفت و شدی بی رنج و تاب
چاشنیٔ دان تو حالِ خوابـرا * پیـشِ محمولیٔ حالِ اولیـا
اولیـا اصحابِ کَهْف‌انـد ای عنود * در قیـام و در تقلّب هُمْ رُقُود
می‌کَشدشان بی تکلّف در فعال * بی خبر ذَاتَ ٱلْیَمِین ذَاتَ ٱلشِّمَال
چیست آن ذات ٱلیمین فعلِ حَسَن * چیست آن ذات الشمال اَشْغالِ تن
می‌رود این هر دو کار از اولیا * بی‌خبر زین هر دو ایشان چون صدا
گر صدایت بشنوانـد خیر و شـر * ذاتِ کُـه باشـد زهـر دو بی‌خبر

(۲۱۷٦) In the first hemistich (which is obliterated in C and has been supplied in marg.) AL have وعدهٔ مهمانیش‌را منکری.
(۲۱۷۷) A بر در آن دوست.
(۲۱۷۸) A ارمغانی بر ملاقاتش.
(۲۱۸۰) AB Bul. اندکی جنبش, and so C in marg.
(۲۱۸۱) Bul. وز جهانی. ABL Bul. بیرون روی. L عرصهٔ هامون شوی.
(۲۱۸۲) ABL Bul. کانبیا در رفته‌اند, and so corr. in C.
(۲۱۸۳) C نیك for تنگ. L و آن عرصه.
(۲۱۸۷) A تقلّد.
(۲۱۹۰) AB Bul. از انبیا. L کار انبیا.

تا که پنداری که صحّت یافتست * پرتوِ مرهم بر آنجا تافتست
هین ز مرهم سر مکش ای پشت‌ریش * وآن ز پرتو دان مدان از اصلِ خویش

مرتدّ شدن کاتب وحی بسبب آنك پرتو وحی برو زد آن آیت‌را پیش از پیغامبر علیه السّلام بخواند گفت پس من هم محلِّ وحیم،

پیش از عثمان یکی نسّاخ بود * کو بنسخِ وحی جدّی می‌نمود
وحیِ پیغمبر چو خواندی در سبق * او همانرا وا نبشتی بر ورق
پرتوِ آن وحی بر وی تافتی * او درونِ خویش حکمت یافتی
عینِ آن حکمت بفرمودی رسول * زین قدر گمراه شد آن بو الفضول
کانچ می‌گوید رسولِ مستنیر * مر مرا هست آن حقیقت در ضمیر
پرتوِ اندیشه‌اش زد بر رسول * قهرِ حقّ آورد بر جانش نزول
هم ز نسّاخی بر آمد هم ز دین * شد عدوِّ مصطفی و دین بکین
مصطفی فرمود کای گبرِ عنود * چون سیه گشتی اگر نور از تو بود
گر تو ینبوعِ الهی بودیی * این چنین آبِ سیه نگشودیی
تا که ناموسش بپیشِ این و آن * نشکند بر بست این اورا دهان
اندرون می‌شوردش هم زین سبب * او نیارد توبه کردن این عجب
آه می‌کرد و نبودش آه سود * چون در آمد تیغ و سررا در ربود

(۲۲۲۶) ABL Bul. پندارد. (۲۲۲۹) ABL Bul. چون نبی از وحی فرمودی سبق، and so corr. in marg. C. C پیغامبر. B نوشتی. (۲۲۳۰) L از درون.

(۲۲۳۳) Instead of the second half-verse C has the second hemistich of v. ۲۲۳۴.

(۲۲۳۴) The first half-verse is suppl. in marg C.

(۲۲۳۵) B اگر نور تو بود. C om. تو. (۲۲۳۶) In CL v. ۲۲۳۷ precedes v. ۲۲۳۶, corr. in C. (۲۲۳۸) AB Bul. اندرون می‌سوختش, and so corr. in C. L می‌سوزدش. AB Bul. توبه کردن می‌نبارست این عجب.

خواری و دونیِ مِسها بر مَلا * گر نباشد کی نماید کیمیا
نقصها آیینهٔ وصفِ کمال * وآن حقارت آینهٔ عزّ و جلال
زآنك ضدرا ضد کند ظاهر یقین * زآنك با سِرکه پدیدست انگبین
هرك نقصِ خویش‌را دید و شناخت * اندر استکمالِ خود دو اَسْبه تاخت
زآن نمی‌پرّد بسوے ذو الجلال * کو گمانی می‌بَرَد خودرا کمال
علّتی بَتّر ز پندارِ کمال * نیست اندر جانِ تو ای ذو دلال
از دل و از دیده‌ات بس خون رود * تا زتو این مُعْجِبی بیرون رود
علّتِ ابلیس أنا خَیْری بُدست * وین مرض در نفسِ هر مخلوق هست
گرچه خودرا بس شکسته بیند او * آبِ صافی دان و سرگین زیرِ جو
چون بشوراند ترا در امتحان * آب سرگین‌رنگ گردد در زمان
در تگِ جُو هست سرگین ای فَتَی * گرچه جو صافی نماید مر ترا
هست پیرِ راه‌دانِ پُر فطن * جویهای نفس و تن‌را جوی‌کن
آبِ جو سرگین تواند پاك کرد * جهلِ نفسش‌را بروبد علمِ مرد
کی تراشد تیغ دستهٔ خویش‌را * رَو بجرّاحی سپار این ریش‌را
بر سرِ هر ریش جمع آمد مگس * تا نبینند قُبحِ ریشِ خویش کس
آن مگس اندیشها وآن مالِ تو * ریشِ تو آن ظلمتِ احوالِ تو
ور نهد مَرْهَم بر آن ریشِ تو پیر * آن زمان ساکن شود درد و نفیر

(۲۲۱۰) A ان حقارت. (۲۲۱۱) ABL Bul. پیدا for ظاهر.

(۲۲۱۲) ABL Bul. ده اسبه, and so corr. in C. In L this and the following verse are transposed. (۲۲۱٤) C علّت. Bul. بدتر. In L this and the following verse are transposed. (۲۲۱۵) C وز دیده‌ات. AB Bul. بیرون شود.

(۲۲۱٦) In L this and the following verse are transposed.

(۲۲۲۰) AB Bul. باغهای نفس کل‌را جوی‌کن, and so corr. in marg. C. L باغهای نفس و تن‌را. (۲۲۲۱) ABL Bul.:

جوی خودرا کی تواند پاك کرد * نافع از علم خدا شد علم مرد

and so corr. in marg. C. In C بروبد is written without diacritical points.

(۲۲۲۲) L فتح for قبح.

صد دریغ و درد کین عاریّتی * اُمّتانرا دُور کرد از اُمّتی
من غلامِ آنك اندر هر رباط * خویش‌را واصل نداند بر سماط
بس رباطی که بباید ترك کرد * تا بمَسْکَن در رسد یك روز مرد
گرچه آهن سرخ شد او سرخ نیست * پرتوِ عاریّتِ آتش‌زنیست
گر شود پُر نور روزن یا سرا * تو مدان روشن مگر خورشیدرا
هر دَر و دیوار گوید روشنم * پرتوِ غیرے ندارم این منم
پس بگوید آفتاب ای نارَشید * چونك من غارب شوم آید پدید
سبزها گویند ما سبز از خَودیم * شاد و خندانیم و ما عالی قَدیم
فصلِ تابستان بگوید کای اُمَم * خویش‌را بینید چون من بگْذرم
تن همی‌نازد بخوبی و جمال * روح پنهان کرده فرّ و پرّ و بال
گویدش کاے مَزْبَله تو کیستی * یك دو روز از پرتوِ من زیستی
غُنج و نازت می‌نگنجد در جهان * باش تا که من شوم از تو جهان
گرم‌دارانت ترا گورے کنند * طُعمهٔ موران و مارانت کُنند
بینی از گندِ تو گیرد آنکسی * کو بپیشِ تو همی‌مردے بسی
پرتوِ رُوحست نطق و چشم و گوش * پرتوِ آتش بود در آب جوش
آنچنانك پرتوِ جان بر تن‌است * پرتوِ اَبْدال بر جانِ من‌است
جانِ جان چون وا کَشَد پارا زجان * جان چنان گردد که بی جان تن بدان
سر از آن رُو می‌نهم من بر زمین * تا گواهِ من بود در یومِ دین

(۲۲۵۸) B کرد دور. (۲۲۵۹) ABL آنك او در هر رباط, and so Bul. L واصل ندارد. (۲۲٦٤) A ای نارسید. In C the second hemistich begins: شاد و خندانیم. See the next verse.
(۲۲٦۵) AB Bul. و بس زیبا خدیم, and so corr. in C. L و ما زیبا خدیم.
(۲۲٦٦) AB ای امم. (۲۲٦۷) B تن بخود نازد. (۲۲٦۸) ABL ای مزبله.
(۲۲٦۹) L از تو نهان. (۲۲۷۰) Bul. ماران و موراتت. B in the second hemistich کش‌کشانت در تگ گوری کنند. (۲۲۷۱) A همی‌مردی نسی.
(۲۲۷٤) B Bul. جان ماند. (۲۲۷۵) ABL Bul. در روز دین.

کرده حق ناموس‌را صد من حدید * ای بسی بسته ببندِ ناپدید
کبر و کفر آن سان ببست آن راه‌را * که نیارد کرد ظاهر آه‌را
گفت أَغْلالاً فَهُمْ بِهْ مُقْمَحُون * نیست آن اغلال بر ما از برون
خَلْفَهُمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمُ * پیش و پس سدرا نمی‌بیند عمو
رنگِ صحرا دارد آن سدّی که خاست * او نمی‌داند که آن سدِّ قضاست
شاهدِ تو سدِّ رویِ شاهدست * مُرشدِ تو سدِّ گفتِ مرشدست
ای بسا کُفّاررا سودای دین * بندِ او ناموس و کبر و آن و این
بند پنهان لیک از آهن بتر * بندِ آهن‌را بدرّاند تبر
بندِ آهن‌را توان کردن جدا * بندِ غیبی‌را نداند کس دوا
مردرا زنبور گر نیشی زند * نیشِ آن زنبور از خود می‌کَنَد
زخمِ نیش امّا چو از هستئ تُست * غم قوی باشد نگردد درد سُست
شرحِ این از سینه بیرون می‌جهد * لیک می‌ترسم که نومیدی دهد
نی مشو نومید خودرا شاد کن * پیشِ آن فریادرس فریاد کن
کای مُحبِّ عفو از ما عفو کن * ای طبیبِ رنجِ ناسُورِ کُهُن
عکسِ حِکمت آن شقی‌را یاوه کرد * خود مَبین تا بر نیارد از تو گرد
ای برادر بر تو حِکمت جاریه‌ست * آن زاَبدال‌است و بر تو عاریه‌ست
گرچه در خود خانه نوری یافتست * آن زهمسایهٔ مُنَوِّر تافتست
شُکر کن غِرّه مشو بینی مکُن * گوش دار و هیچ خودبینی مکُن

(۲۲۴۰) ABL Bul. ای بسا, and so corr. in C. (۲۲۴۱) B کفرانشان. Bul. کفر آسان. (۲۲۴۳) C خلفَهُم. In the second hemistich AB Bul. have می‌نبیند او بندرا پیش و پس او, and so L, which has بند از پیش, and C in marg. (۲۲۴۶) AB Bul. بندشان, and so corr. in C. (۲۲۴۷) ABL Bul. کند پاره تبر, and so in marg. C. (۲۲۴۹) C زنبور (?) غیررا, corr in marg. B Bul. اگر. In the second hemistich ABL Bul. have طبع او آن لحظه بر دفعی تند, and so in marg. C. (۲۲۵۰) Suppl. in marg. C. B قوی گردد. (۲۲۵۵) A om. و. (۲۲۵۶) L آن زشمع پادشاهان یافتست. (۲۲۵۷) A شکر ان.

با زبانِ حالِ زر گوید که باش * ای مزوّر تا بر آید روز فاش
صد هزاران سال ابلیسِ لعین * بود اَبْدال و امیر اَلمؤمنین
پنجه زد با آدم از نازی که داشت * گشت رسوا همچو سرگین وقت چاشت

دعا کردن بلعم باعور که موسی و قومش‌را ازین شهر که حصار داده‌اند بی مراد باز گردان،

بَلْعَمِ باعُوررا خلقِ جهان * سُغْبه شد مانندِ عیسیٔ زمان
سجده ناوردند کس‌را دونِ او * صحّتِ رنجور بود افسونِ او
پنجه زد با موسی از کبر و کمال * آن چنان شد که شنیدستی تو حال
صد هزار ابلیس و بلعم در جهان * همچنین بودست پیدا و نهان
این دورا مشهور گردانید الله * تا که باشند این دو بر باقی گواه
این دو دزد آویخت بر دارِ بلند * ورنه اندر قهر بس دزدان بُدند
این دورا پَرْچَم بسوی شهر بُرد * کشتگانِ قهررا نتْوان شمرد
نازنینی تو ولی در حدِّ خویش * اللّه اللّه پا منه از حدّ بیش
گر زنی بر نازنین‌تر از خَودت * در تگِ هفتم زمین زیر آردت
قصّهٔ عاد و ثمود از بهرِ چیست * تا بدانی کانبیارا نازکیست
این نشانِ خَسْف و قَذْف و صاعقه * شد بیانِ عزِّ نَفْسِ ناطقه
جملهٔ حیوان‌را پیِ اِنسان بکُش * جملهٔ انسان‌را بکُش از بهرِ هُش
هُش چه باشد عقلِ کُلِّ هوشمند * هوشِ جُزْوی هُش بود امّا نِژَند
جملهٔ حیواناتِ وَحْشی زآدمی * باشد از حیوانِ اِنْسی در کمی

(٢٢٩٦) B Bul. بود ز ابدال.

Heading: After گردان ABL Bul. add و مستجاب شدن دعای او.

(٢٣٠٢) A تا کی. ABL Bul. باشد. (٢٣٠٣) ABL از دارِ بلند, and so corr. in C.

L اندر دهر. (٢٣٠٤) B بستگان قهررا.

(٢٣٠٨) L این بیان خسف. A قذف صاعقه.

یومِ دین که زُلْزِلَتْ زِلْزَالَهَا * این زمین باشد گواهِ حالها
کو تُحَدِّثْ جَهرةً أَخْبَارَهَا * در سخن آید زمین و خارَها
فَلْسَفی مُنْکِر شود در فکر و ظن * گو برَو سررا بر این دیوار زن
نطقِ آب و نطقِ خاك و نطقِ گِل * هست محسوسِ حواسِّ اهلِ دل
فلسفی کو منکرِ حنّانه‌است * از حواسِّ اولیا بیگانه‌است
گوید او که پرتوِ سودای خلق * بس خیالات آورد در رایِ خلق
بلك عکسِ آن فساد و کفرِ او * این خیالِ مُنْکِری‌را زد برو
فلسفی مر دیورا منکر شود * در همآن دم سُخرهٔ دیوی بود
گر ندیدی دیورا خودرا ببین * بی جنون نبْود کبودی در جبین
هرکرا در دل شك و پیچانیست * در جهان او فلسفیٔ پنهانیست
می‌نماید اعتقاد و گاه گاه * آن رگِ فَلْسَف کند رویش سیاه
اَلْحَذَر ای مومنان کآن در شماست * در شما بس عالمِ بی‌منتهاست
جملهٔ هفتاد و دو مِلّت در تُوَست * وه که روزی آن بر آرد از تو دست
هرك اورا برگِ این ایمان بود * همچو برگ از بیمِ این لرزان بود
بر بلیس و دیو از آن خندیدهٔ * که تو خودرا نیك مردم دیدهٔ
چون کند جان بازگونه پوستین * چند وا وَیْلی بر آرد زاهلِ دین
بر دکان هر زَرْنُما خندان شدست * زآنك سنگِ امتحان پنهان شدست
پرده ای ستّار از ما بر مگیر * باش اندر امتحانِ ما مُجیر
قلب پهلو می‌زند با زر بشب * انتظارِ روز می‌دارد ذهب

(۲۲۷۷) After this verse L adds:

فلسفی گوید زمعقولات دون * عقل از دهلیز می‌ماند برون

(۲۲۷۸) AB Bul. آن دیوار. (۲۲۸۰) L حواس انبیا. (۲۲۸۱) C بس خیالات.
(۲۲۸۴) ABL Bul. بر جبین, and so corr. in C. (۲۲۸۵) L شك و بی‌جانیست.
(۲۲۸۶) A آن دل فلسف. (۲۲۸۷) A آن عالی بی‌منتهاست.
(۲۲۸۸) C دوری for روزی. (۲۲۹۰) ABL Bul. زآن. (۲۲۹۱) ABL Bul. بر آید.
(۲۲۹۲) A روغا. (۲۲۹۳) A Bul. امتحان مارا, and so corr. in C.

تیشه‌را زانبوهیِ شاخِ درخت * کی هراس آید ببُرّد لخت لخت
لیك بر برگی نکوبد خویش‌را * جز که بر نیشی نکوبد نیش‌را
شعله‌را زانبوهیِ هیزم چه غم * کی رمد قصّاب زانبوهیِ غنم
پیشِ معنی چیست صورت بس زبون * چرخ‌را معنیش می‌دارد نگون
تو قیاس از چرخِ دولابی بگیر * گردِشش از کیست از عقلِ مُشیر
گردشِ این قالبِ همچون سِپَر * هست از رُوحِ مستّر ای پسر
گردشِ این باد از معنیِّ اوست * همچو چرخی کو اسیرِ آبِ جوست
جَرّ و مَدّ و دَخْل و خَرْجِ این نَفَس * از که باشد جز زجانِ پُر هوس
گاه جیمش می‌کند گه حا و دال * گاه صلحش می‌کند گاهی جدال
همچنین این بادرا یزدانِ ما * کرده بُد بر عاد همچون اژدها
باز هم آن بادرا بر مومنان * کرده بُد صلح و مراعات و امان
گفت اَلْمَعْنَی هُوَ اَللّه شیخِ دین * بحرِ معنیهای رَبِّ اَلعالَمین
جملهٔ اطباقِ زمین و آسمان * همچو خاشاکی در آن بحر روان
حملها و رقصِ خاشاك اندر آب * هم زآب آمد بوقتِ اضطراب
چونك ساکن خواهدش کرد از مِرا * سوی ساحل افکند خاشاك‌را

(۲۲۲۷) B .از انبهی شاخ A .که هراس.　　(۲۲۲۸) B .جز که بر بیشی.
(۲۲۲۹) B .از انبهی هیزم B .از خیل غنم.　　(۲۲۳۰) A .می‌داری.
(۲۲۳۱) B .گردشش از چیست.　　(۲۲۳۲) C in the second hemistich همچنان کو حاکم انفاس اوست, corr. in marg. B Bul. کآن for کو.
(۲۲۳۴) ABL Bul. جزر و مدّ. AC .از کی باشد. A .جزو جان. B .بو الهوس.
(۲۲۳۵) After this verse Bul. adds:

گه یمینش می‌برد گاهی یسار * گه گلستان میکند گاهیش خار

(۲۲۳۶) ABL Bul. .همچنان این بادرا.　　(۲۲۳۷) After this verse L adds:

همچنین این ابررا یزدان پاك * کرده بر فرعون خون سهمناك

(۲۲٤۰) In C this verse follows v. ۲۲٤۲. Vv. ۲۲٤۰—۲۲٤۳ are suppl. in marg. B.

خونِ آنها خلق‌را باشد سبیل * چون نشد اعمالِ انسان‌را قبیل
عزّتِ وحشی بدین ساقط شدست * که مر انسان‌را مخالف آمدست
پس چه عزّت باشدت ای نادِره * چون شدی تو حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَه
خر نشاید کُشت از بهرِ صلاح * چون شود وحشی شود خونش مُباح
گرچه خررا دانشِ زاجر نبود * هیچ معذورش نمی‌دارد وَدود
پس چو وحشی شد از آن دَم آدمی * کَی بود معذور ای یارِ سَمی
لاجرم کُفّاررا شد خون مباح * همچو وحشی پیشِ نُشّاب و رِماح
جُفت و فرزندانشان جمله سبیل * زآنك وحشی‌اند از عقلِ جلیل
باز عقلی کو رمد از عقلِ عقل * کرد از عقلی بحیوانات نقل

اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش و آمیزئ اهل دنیا خواستن و در فتنه افتادن،

همچو هاروت و چو ماروتِ شهیر * از بَطَر خوردند زهرآلود تیر
اعتمادی بودشان بر قُدسِ خویش * چیست بر شیر اعتمادِ گاومیش
گرچه او با شاخ صد چاره کند * شاخشاخش شیرِ نر پاره کند
گر شود پُر شاخ همچون خارپُشت * شیر خواهد گاورا ناچار کُشت
گرچه صَرْصَر بس درختان می‌کَنَد * هر گیاهی‌را مُنضّر می‌کُنَد
بر ضعیفئ گیاه آن بادِ تُند * رحم کرد ای دل تو از قوّت ملُند

(۲۲۱۲) In the second hemistich ABL Bul. have زآنك وحشی‌اند از عقل جلیل, and so C in marg. After this verse L adds:

خون ایشان خلق‌را باشد روا * زآنك ایشارا نبند ایشان سزا

(۲۲۱۳) AB Bul. بدبن افتاد پست, and so corr. in C. L افتاده‌است.

(۲۲۱۵) A چون نشاید. (۲۲۱۹) AB Bul. زآنك بی عقلند و مردود و ذلیل, and so C in marg. and L, which has مطرود و ذلیل. (۲۲۲۲) A با شیر.

(۲۲۲۵) C مر for هر. AL با گیاه سبز احسان می‌کند. B Bul. با گیاه تر وی احسان می‌کند, and so C in marg.

آنچنان که کاتبِ وحیِ رسول * دید حکمت در خود و نورِ اُصول
خویش‌را هم‌لحنِ مرغانِ خدا * می‌شمرْد آن بُد صفیری چون صدا
لحنِ مرغان‌را اگر واصف شوی * بر مرادِ مرغ کَی واقف شوی
گر بیاموزی صفیرِ بلبلی * تو چه دانی کو چه دارد با گُلی
ور بدانی از قیاس و از گمان * چون زلب‌جُنبان گمانهای کران

بعیادت رفتن کرّ بر همسایهٔ رنجور خویش،

آن کری‌را گفت افزون‌مایهٔ * که ترا رنجور شد همسایهٔ
گفت با خود کر که با گوشِ گران * من چه در یابم زگفتِ آن جوان
خاصّه رنجور و ضعیف‌آواز شد * لیك باید رفت آنجا نیست بُد
چون ببینم کآن لبش جنبان شود * من قیاسی گیرم آنرا هم زخَود
چون بگویم چونی ای محنت‌کَشَم * او بخواهد گفت نیکم یا خوشم
من بگویم شکر چه خوردی ابا * او بگوید شربتی یا ماشبا
من بگویم صَحّ نُوشت کیست آن * از طبیبان پیشِ تو گوید فلان
من بگویم بس مبارك‌پاست او * چونك او آمد شود کارت نکو
پایِ اورا آزمودستیم ما * هرکجا شد می‌شود حاجت روا
این جواباتِ قیاسی راست کرد * پیشِ آن رنجور شد آن نیك مرد
گفت چونی گفت مُردم گفت شکر * شد ازین رنجور پُر آزار و نُکر

(۲۲۵۵) BL آنچنانك. (۲۲۵۶) BL هم‌صوت, and so written above in C.
(۲۲۵۸) C صَفیری. (۲۲۵۹) ABL Bul. ور بدانی باشد آن هم از گمان, and so in marg. C. (۲۲۶۰) C یافت for گفت. (۲۲۶۳) Bul. آن لبش.
(۲۲۶۴) L نخواهد. A نیکم ناخوشم. (۲۲۶۵) AC possibly read ایا خوردی.
(۲۲۶۶) ABL صحّه نوشت. Bul. صح و نوشت.
(۲۲۶۷) After this verse L adds:

کر در آمد پیش رنجور و نشست * بر سر او خوش همی مالید دست
گوییا رنجوررا خاطر زکر * اندکی رنجیده بود ای پر هنر

چون کَشَد از ساحلش در موجگاه * آن کند با او که صرصر با گیاه
این حدیث آخر ندارد باز ران * جانبِ هاروت و ماروت ای جوان

باقئ قصّهٔ هاروت و ماروت و نکال و عقوبت ایشان هم در دنیا بچاه بابل،

چون گناه و فسقِ خلقانِ جهان * میشد از شُبّاکه بر هر دو عیان
دست خاییدن گرفتندی زخشم * لیک عیبِ خود ندیدندی بچشم
خویش در آیینه دید آن زشت مرد * رُو بگردانید از آن و خشم کرد
خویش‌بین چون از کسی جُرمی بدید * آتشی در وی زدوزخ شد پدید
حِمْیتِ دین خواند او آن کِبْررا * ننگرد در خویش نفسِ کِبْررا
حِمْیتِ دین‌را نشانی دیگرست * که از آن آتش جهانی اخضرست
گفت حقشان گر شما روشن‌گرید * در سیه‌کارانِ مُغْفَل منگرید
شکر گویید ای سپاه و چاکران * رَسته‌اید از شهوت و از چاكِ ران
گر از آن معنی نهم من بر شما * مر شمارا بیش نپْذیرد سما
عصمتی که مر شمارا در تن‌است * آن زعکسِ عصمت و حفظِ من‌است
آن زِمن بینید نه از خود هین و هین * تا نچَرْبد بر شما دیوِ لعین

(٢٢٤٢) ABL که آتش با گیاه, and so corr. in C.

(٢٢٤٣) In C this verse follows the Heading.

Heading: L Bul. بقیّهٔ قصّه. After ماروت A proceeds: بر عصمت خویش و آمیزی اهل دنیا خواستن و در فتنه افتادن.

(٢٢٤٤) A om. و. In the second hemistich ABL Bul. have میشدی بر هر دو روشن آن زمان, and so C in marg. (٢٢٤٥) C in the second hemistich خویش‌بین (read خویش‌بینی) خویش‌بین‌را کرد چشم (read خشم), corr. in marg.

(٢٢٤٦) Suppl. in marg. C. (٢٢٤٨) B نفس گر ما. L Bul. نفس گررا.

(٢٢٤٩) C احقرست. (٢٢٥٠) B مغفّل. (٢٢٥١) L شهوت و از مثل آن.

(٢٢٥٢) A بر تنست. (٢٢٥٤) C om. نه. B نه زخود.

بهـرِ خود او آتشی افروختهاست * در دلِ رنجور و خودرا سوختهاست
فَاتَّقُوا ٱلنَّـارَ ٱلَّتی أَوْقَـدْتُمُوا * إِنَّكُمْ فی ٱلْمَعْصِيَـهْ اِزْدَدْتُمُوا
گفت پیغمبر باعـرابیٔ مـا * صَلِّ إِنَّكْ لَمْ تُصَلِّ یـا فَتَی
از بـرای چـارهٔ این خوفهـا * آمـد انـدر هـر نمازی اِهْـدِنـا
کین نمـازمرا میآمیز ای خـدا * بـا نمـازِ ضالّین واهْلِ ریـا
از قیاسی که بکـرد آن کَرگُزین * صحبتِ دهسالـه باطل شـد بدین
خاصّه ای خواجه قیاسِ حِسِّ دون * اندر آن وحیی که هست از حَد فزون
گوشِ حسِّ تو بحرف ار در خورست * دان که گوشِ عیبگیـر تو کَرست

اوّل کسی که در مقابلهٔ نصّ قیاس آورد ابلیس بود،

اوّل آنکس کین قیاسکهـا نمود * پیـشِ انوارِ خـدا ابلیـس بود
گفت نار از خاك بی شك بهترست * من زنـار و او زخاكِ اَكْدَرست
پس قیـاسِ فـرع بـر اصلش کنیم * او زظـلمـت مـا زنورِ روشنیم
گفت حق نی بل که لَا أَنْسَابَ شـد * زهـد و تقوی فضلرا محراب شـد
این نـه میراثِ جهانِ فانیَست * که بأنسابـش بیـابی جانیَست
بلك این میراثهـای انبیـاست * وارثِ این جانهـای انقیـاست
پورِ آن بو جهل شد مومن عیان * پورهٔ آن نُوح شـد از گمرهان

(٢٣٨٩) ABL Bul. اوقدتم. ABL Bul. ازددتم.
(٢٣٩٠) ABCL پیغامبر. AB Bul. بیك صاحب ریا for باعرابیٔ ما, and so C in marg.
(٢٣٩٣) L آن کر حین. L Bul. شد باطل. After this verse L adds:

خواجه پندارد که طاعت میکند * بیخبر کز معصیت جان می کند
این قیاس خویشرا رو ترك کن * کز قیاس تو شود ریشت کهن

(٢٣٩٤) BL از حد برون.
(٢٣٩٥) L ادر خورست.

Heading: C om. در.

(٢٣٩٧) L خاك ابترست.
(٢٤٠٠) C in the second hemistich وارث این جانهای جایست, corr. in marg.
(٢٤٠١) L وارثش هم.
(٢٤٠٢) ABL Bul. پور آن نوح نبی از گمرهان, and so corr. in C.

کین چه شکرست او عدوّ ما بُدست * گر قیاسی کرد و آن کژ آمدست
بعد از آن گفتش چه خوردی گفت زهر * گفت نُوشت صحّه افزون گشت قهر
بعد از آن گفت از طبیبان کیست او * کو همی‌آید بچاره پیشِ تو
گفت عزرائیل می‌آید برو * گفت پایش بس مبارك شاد شو
کر برون آمد بگفت او شادمان * شکرِ آن از پیش کردم این زمان
گفت رنجور این عدوّ جانِ ماست * ما ندانستیم کو کانِ جفاست
خاطرِ رنجور جویان صد سقط * تا که پیغامش کند از هر نمط
چون کسی کو خورده باشد آشِ بد * می‌بشوراند دلش تا قی کند
کظمِ غَیْظ اینست آنرا قی مکن * تا بیابی در جزا شیرین سخن
چون نبودش صبر می‌پیچید او * کین سگِ زن‌روسپیٔ حیز کو
تا بریزم بر وی آنچ گفته بود * کآن زمان شیرِ ضمیرم خفته بود
چون عیادت بهرِ دل‌آرامیست * این عیادت نیست دشمن‌کامیست
تا ببیند دشمنِ خودرا نزار * تا بگیرد خاطرِ زشتش قرار
بس کسان که ایشان عبادتها کنند * دل برضوان و ثوابِ آن نهند
خود حقیقت معصیت باشد خفی * آن کدِر باشد که پندارد صفی
همچو آن کر که همی پنداشتست * کو نکویی کرد و آن بر عکس جَست
او نشسته خوش که خدمت کرده‌ام * حقِّ همسایه بجا آورده‌ام

(۲۲۷۱) A کین چه شکرست او عدوّ ما بدست, and so Bul. B گفت چه شکر او عدوّ ما مگر, با ما بدست, which is written above in C and in marg. A.
(۲۲۷۲) B Bul. نوشت باد, and so corr. in C. (۲۲۷۳) AB Bul. که همی آید. L که بیاید او. (۲۲۷۵) A زپیشش شادمان The original reading of C is uncertain. In the second hemistich ABL Bul. have شکر کش کردم مراعات این زمان, and so corr. in marg. C. (۲۲۷۸) AB که خورده.
(۲۲۸٤) ABL Bul. کایشان. B بس کسان کایشان زطاعت گمرهند, and so AC in marg. Bul. و ثواب او. B Bul. دهند for نهند.
(۲۲۸۵) AB Bul. بس کدر کآنرا تو پنداری صفی, and so C in marg.
(۲۲۸٦) Bul. بر عکس بست. (۲۲۸۷) L Bul. بجای.

پس همی‌گفتند کای ارکانیان * بی‌خبر از پاکئ روحانیان
ما برین گردون تُتُقها می‌تنیم * بر زمین آییم و شادرْوان زنیم
عدل توزیم و عبادت آوریم * باز هر شب سوی گردون بر پریم
تا شویم اُعْجوبهٔ دَوْرِ زمان * تا نهیم اندر زمین امن و امان
آن قیاسِ حالِ گردون بر زمین * راست نآید فرق دارد در کمین

در بیان آنک حال خود و مستئ خود پنهان باید داشت از جاهلان،

بشْنو الفاظِ حکیمِ پردهٔ * سَر همآنجا نِه که باده خَوردهٔ
مست از میخانهٔ چون ضال شد * تَسْخَر و بازیچهٔ اطفال شد
می‌فتد این سو و آن سو هر رهی * در گل و می‌خنددش هر ابلهی
او چنین و کودکان اندر پیَش * بی‌خبر از مستی و ذوقِ مَیَش
خلق اطفال‌اند جز مستِ خدا * نیست بالغ جز رهیده از هوا
گفت دنیا لعْب و لهْوست و شما * کودکیت و راست فرماید خدا
از لَعِب بیرون نرفتی کودکی * بی ذکاتِ روح کی باشی ذکی
چون جماعِ طفل دان این شهوتی * که همی‌رانند اینجا ای فتی
آن جماعِ طفل چه بْوَد بازیی * با جماعِ رُستمی و غازیی
جنگِ خلقان همچو جنگِ کودکان * جمله بی‌معنی و بی‌مغز و مُهان
جمله با شمشیرِ چوبین جنگشان * جمله در لا یَنْفَعی آهنگشان
جمله‌شان گشته سواره بر نَیی * کین بُراقِ ماست یا دُلدُل‌پَیی

(۲۴۲۱) A om. Suppl. in marg. C. (۲۴۲۲) Suppl. in marg. C. L عدل ورزیم.
(۲۴۲۶) Bul. بشنو این بند از حکیم. (۲۴۲۷) A مستی. B Bul. چونك از میخانه
از which has ,L and so ,می‌فتد او سو بسو بر هر رهی A (۲۴۲۸) .مستی ضال شد
for او. L Bul. در رهی. (۲۴۳۱) Bul. کودکید. (۲۴۳۲) L ذکای روح. Bul.
زکات. BL بشْد. Bul. زکی. (۲۴۳۳) B همی‌رایید. (۲۴۳۴) C با جماعی.

زادهٔ خاکی منوّر شد چو ماه * زادهٔ آتش توی رَوْ رُوسیاه
این قیاسات و تحرّی روزِ ابر * یا بشب مر قبله‌را کردست حَبْر
لیك با خورشید و کعبه پیشِ رُو * این قیاس و این تحرّی‌را مجو
کعبه نادیده مکن رُو زو متاب * از قیاس اَللّهُ أَعْلَم بِالصَّواب
چون صفیری بشْنوی از مرغِ حق * ظاهرش‌را یاد گیری چون سبق
وآنگهی از خود قیاساتی کنی * مر خیالِ محض‌را ذاتی کنی
اصطلاحاتیست مر ابدال‌را * که نباشد زآن خبر اقوال‌را
مَنْطِقُ الطَّیْرِی بصوْت آموختی * صد قیاس و صد هوس افروختی
همچو آن رنجور دلها از تو خست * گر بپندارِ اصابت گشته مست
کاتبِ آن وحی زآن آوازِ مرغ * برده ظنّی کو بود انبازِ مرغ
مرغ پرّی زد مر اورا کور کرد * نك فرو بردش بقعرِ مرگ و درد
هین بعکسی یا بظنّی هم شما * در میُفتید از مقاماتِ سما
گرچه هاروتید و ماروت و فزون * از همه بر بامِ نَحْنُ الصَّافُّون
بر بدیهای بدان رحمت کنید * بر منی و خویش‌بینی کم تنید
هین مبادا غیرت آید از کمین * سرْنگون افتید در قعرِ زمین
هر دو گفتند ای خدا فرمان تراست * بی امانِ تو امانی خود کجاست
آن همی‌گفتند و دلشان می‌طپید * بد کجا آید زما نِعْمَ الْعَبید
خار خارِ دو فرشته هم نهِشت * تا که تخمِ خویش‌بینی‌را نکشت

(٢٤٠٤) C تا بشب. (٢٤٠٥) C پیش او. (٢٤٠٨) L خیالی.

(٢٤١٢) B وآن for زآن. L همباز مرغ. B همساز مرغ, and so in marg. C.

(٢٤١٣) The words بقعر مرگ و درد are obliterated in C and have been suppl. in marg. (٢٤١٥) L هاروتیت. (٢٤١٦) B Bul. بر منی و خویش‌بین لعنت کید, and so A in marg. C has خویش‌بین, but the remainder of the line is almost obliterated, and لعنت کنید has been suppl. in marg. The original reading appears to me to have been کم تید. (٢٤١٩) ABL Bul. این for آن. AL همه گفتند.

(٢٤٢٠) A om. L بهشت.

همچو آهن زآهنی بی رنگ شو * در ریاضت آینهٔ بی ژنگ شو
خویش‌را صافی کن از اوصافِ خود * تا ببینی ذاتِ پاکِ صافِ خود
بینی اندر دل علومِ انبیا * بی کتاب و بی مُعید و اوستا
گفت پیغمبر که هست از اُمّتم * کو بُوَد همگوهر و همهمّتم
مر مرا زآن نور بیند جانشان * که من ایشانرا همی بینم از آن
بی صَحیحَیْن و احادیث و رُواة * بلك اندر مشربِ آبِ حیوة
سِرِّ أَمْسَیْنا لَکُرْدِیًّا بدان * رازِ أَصْبَحْنا عَرابِیًّا بخوان
ور مثالی خواهی از علمِ نهان * قصّه گو از رومیان و چینیان

قصّهٔ مری کردن رومیان و چینیان در علم نقّاشی و صورتگری،

چینیان گفتند ما نقّاش‌تر * رومیان گفتند مارا کرّ و فَر
گفت سلطان امتحان خواهم درین * کز شماها کیست در دعوی گزین
چینیان و رومیان بحث آمدند * رومیان از بحث در مکث آمدند
چینیان گفتند یك خانه بما * خاصّه بسْپارید و یك آن شما
بود دو خانه مقابل دَر بدَر * زآن یکی چینی ستد رومی دگر
چینیان صد رنگ از شه خواستند * شه خزینه باز کرد آن تا ستند
هر صباحی از خزینه رنگها * چینیانرا راتبه بود از عطا

(۲۴۵۹) ABL زنگ for ژنگ. (۲۴۶۰) Bul. پاك و صاف. (۲۴۶۲) ABCL پیغامبر. (۲۴۶۳) ABL Bul. بینم بدان. (۲۴۶۴) BL Bul. رواة. AB Bul. حیات. (۲۴۶۵) After this verse Bul. adds:

بو الوفا گر بود کُردی در رواح * لیك با نطق عرب کرده صباح

Heading: Bul. مرا کردن.

(۲۴۶۸) L کز شما خود کیست. (۲۴۶۹) In the first hemistich A has اهل روم و چین در بحث آمدند. BL اهل چین و روم چون حاضر شدند, and so AC in marg. Bul. چینیان با رومیان بحث آمدند. In the second hemistich ABL Bul. have رومیان در علم واقف‌تر بدند. (۲۴۷۰) BL Bul. خاص. (۲۴۷۲) AB Bul. پس خزینه باز کرد آن ارجمند, and so C in marg. L باز کرد اندر پسند.

حامل‌اند و خود زجهل افراشته * راکبِ محمولِ رَه پنداشته
باش تا روزی که محمولان حق * اسب‌تازان بگذرند از نُه طبق
تَعْرُجُ ٱلرُّوحُ إِلَيْهِ وَٱلْمَلَك * مِنْ عُرُوجِ ٱلرُّوحِ يَهْتَزُّ ٱلْفَلَك
همچو طفلان جمله‌تان دامن‌سوار * گوشهٔ دامن گرفته اسب‌وار
از حق إِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغْنِي رسید * مَرْکبِ ظن بر فلکها کَی دوید
أَغْلَبُ ٱلظَّنَّيْنِ فِي تَرْجِيحِ ذا * لا تُمَارِي ٱلشَّمْسَ فِي تَوْضِيحِها
آنگهی بینید مَرْکبهای خویش * مرکبی سازیده‌اید از پایِ خویش
وهم و فکر و حسّ و اِدراکِ شما * همچو نی دان مرکبِ کودک هلا
علمهای اهلِ دل حمّالشان * علمهای اهلِ تن احمالشان
علم چون بر دل زند یاری شود * علم چون بر تن زند باری شود
گفت ایزد يَحْمِلُ أَسْفَارَهُ * بار باشد علم کآن نبْود زهُو
علم کآن نبْود زهُو بی واسطه * آن نپاید همچو رنگِ ماشطه
لیک چون این باررا نیکو کشی * بار برگیرند و بخشندت خَوشی
هین مکش بهرِ هوا این بارِ علم * تا شوی راکب تو بر رهوارِ علم
تا که بر رهوارِ علم آیی سوار * بعد از آن افتد ترا از دوش بار
از هواها کَی رهی بی جامِ هُو * ای زهُو قانع شده با نامِ هُو
از صفت وز نام چه زاید خیال * وآن خیالش هست دلّالِ وصال
دیدهٔ دلّال بی مدلول هیچ * تا نباشد جادّه نبْود غول هیچ
هیچ نامی بی حقیقت دیده * یا زگاف و لامِ گُل گُل چیده
اِسْم خواندی رَو مُسمّیٰ را بجو * مه ببالا دان نه اندر آبِ جو
گر زنام و حرف خواهی بگذری * پاك کن خودرا زخود هین یکسری

(۲۴۳۸) و خود obliterated in C and suppl. in marg. ABL Bul. راکب و محمول.

(۲۴۴۴) ABL سازیده‌ایت.

(۲۴۵۱) B Bul. تا بینی در درون انبار علم, and so AC in marg. A رهوار بر رهوار علم.

(۲۴۵۲) Suppl. in marg. C. L om.

(۲۴۵٤) A چه آید.

تا ابد هر نقشِ نوکآید برو * می‌نماید بی قصوری اندرو
اهلِ صیقل رَسته‌اند از بو و رنگ * هر دمی بینند خوبی بی درنگ
نقش و قِشْرِ علم‌را بگْذاشتند * رایتِ عَیْنَ ٱلْیَقِین افراشتند
رفت فکر و روشنایی یافتند * نَحْر و بَحْرِ آشنایی یافتند
مرگ کین جمله ازو در وحشت‌اند * می‌کنند این قوم بر وی ریش‌خند
کس نیابد بر دلِ ایشان ظفر * بر صَدَف آید ضرر نی بر گُهَر
گرچه نَحْو و فِقْه‌را بگْذاشتند * لیك مَحْو و فقررا بر داشتند
تا نقوشِ هشت جنّت تافتست * لوحِ دلشان‌را پذیرا یافتست
صد نشان از عرش و کُرسی و خَلا * چه نشان بل عینِ دیدارِ خدا

پرسیدن پیغامبر علیه السّلام مر زیدرا امروز چونی و چون بر خاستی و جواب گفتن او که أَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا یا رَسُولَ ٱللّٰهِ،

گفت پیغمبر صباحی زَیْدرا * کَیْفَ أَصْبَحْتَ ای صحابیِّ با صفا
گفت عَبْدًا مُؤْمِنًا باز اوش گفت * کو نشان از باغِ ایمان گر شِکُفت
گفت تشنه بوده‌ام من روزها * شب نخُفْتستم زعشق و سوزها
تا زروز و شب گذر کردم چنان * که از اِسْپَر بگْذرد نوكِ سنان

(۲۴۹۱) ABL Bul. بی حجابی اندرو and so C in marg. After this verse L adds:
اهل صیقل رسته‌اند از رنگ و بو * جملهٔ اشکال بنماید درو
(۲۴۹۴) C probably نهرو بحر, corr. in marg. B بحر و نحر. L قعر بحر. A و آشنایی.
(۲۴۹۵) L که جمله. (۲۴۹۷) C محو فقررا. (۲۴۹۹) AB Bul. om. L کرسیٔ خلا. Instead of this verse AB Bul. have:
برترند از عرش و کرسی و خلا * ساکنان مقعد صدق خدا
and so C in marg. L has both verses, the verse برترند الخ coming first.
Heading: Bul. مؤمنا حقا.
(۲۵۰۰) ABCL پیغامبر. AB رفیق با صفا, and so corr. in C.
(۲۵۰۱) A بازوش گفت.

رومیان گفتند نی لون و نه رنگ * در خور آید کاررا جز دفعِ زنگ
در فرو بستند و صیقل می‌زدند * همچو گردون ساده و صافی شدند
از دو صد رنگی ببی‌رنگی رهیست * رنگ چون ابرست و بی‌رنگی مهیست
هرچ اندر ابر ضَو بینی و تاب * آن زاَختر دان و ماه و آفتاب
چینیان چون از عمل فارغ شدند * از پیِ شادی دُهُلها می‌زدند
شه در آمد دید آنجا نقشها * می‌ربود آن عقل‌را وقتِ لقا
بعد از آن آمد بسوی رومیان * پرده‌را بر داشت رومی از میان
عکسِ آن تصویر و آن کردارها * زد برین صافی شده دیوارها
هرچ آنجا دید اینجا به نمود * دیده‌را از دیده‌خانه می‌ربود
رومیان آن صوفیانند ای پدر * بی زتکرار و کتاب و بی هنر
لیك صیقل کرده‌اند آن سینها * پاك از آز و حرص و بُخل و کینها
آن صفای آینه لا شك دلست * کو نقوشِ بی‌عددرا قابلست
صورتِ بی‌صورتِ بی‌حدِّ غَیْب * زآینهٔ دل دارد آن موسی بجَیْب
گرچه آن صورت نگنجد در فلك * نه بعرش و کُرسی و نی بر سَمَك
زآنك محدودست و معدودست آن * آینهٔ دل‌را نباشد حد بدان
عقل اینجا ساکت آمد یا مُضِل * زآنك دل با اوست یا خود اوست دل
عکسِ هر نقشی نتابد تا ابد * جز زدل هم با عدد هم بی عدد

(٢٤٧٤) B Bul. نی نقش و نه رنگ, and so corr. in C. Bul. دفع ژنگ.
(٢٤٧٥) L و صاف آمدند. (٢٤٧٨) L از عمل باز آمدند.
(٢٤٧٩) ABL Bul. عقل‌را و فهم‌را, and so C in marg.
(٢٤٨٠) ABL Bul. پرده‌را بالا کشیدند از میان, and so in marg. C.
(٢٤٨١) CL زد بر آن. (٢٤٨٤) L Bul. پاك ز آز.
(٢٤٨٥) AB وصف for لا شك, and so corr. in C. ABL Bul. صورت بی‌منتهارا قابلست, and so C in marg. (٢٤٨٦) AB Bul. تافت بر موسی زجیب, and so C in marg. L آینهٔ دل‌راست در مضمون جیب. (٢٤٨٧) ABL Bul. نی بعرش و فرش و دریا و سمك, and so C in marg. (٢٤٨٨) L حد بدان. (٢٤٨٩) B om. دل after زآنك. C با (تا) خود. (٢٤٩٠) AL بتابد.

او مگر يَنْظُر بِنُورِ ٱللّه بود * كاندرون پوست اورا ره بود
اصلِ آب نطفه اِسْپيدست و خَوش * ليك عكس جانِ رومی و حَبَش
می‌دهد رنگ أَحْسَنُ ٱلتَّقْوِيم‌را * تا بأَسْفَل می بَرَد اين نيم‌را
اين سخن پايان ندارد باز ران * تا نمانيم از قطار كاروان
يَوْمَ تَبْيَضُّ وَتَسْوَدُّ وُجُوه * تُرك و هندورا زِكَی ماند شُكوه
در رَحِم پيدا نباشد هند و تُرك * چونك زايد بيندش زار و سُترگ
جمله‌را چون روزِ رستاخيز من * فاش می‌بينم چو خلقان مرد و زن
هين بگويم يا فرو بندم نَفَس * لب گزيدش مصطفی يعنی كه بس
يا رسول اللّه بگويم سرِّ حشر * در جهان پيدا كنم امروز نشر
هِل مرا تا پرده‌هارا بر درم * تا چو خورشيدی بتابد گوهرم
تا كسوف آيد زمن خورشيدرا * تا نمايم نخل‌را و بيدرا
وا نمايم رازِ رستاخيزرا * نقدرا و نقدِ قلب‌آميزرا
دستها ببريده اصحابِ شمال * وا نمايم رنگِ كفر و رنگِ آل
وا گشايم هفت سوراخِ نفاق * در ضيای ماهِ بی خسف و مِحاق
وا نمايم من پلاسِ اشقيا * بشْنوانم طبل و كوسِ انبيا
دوزخ و جنّات و برزخ در ميان * پيشِ چشمِ كافران آرم عيان
وا نمايم حَوْضِ كَوْثَررا بجوش * كآب بر رُوشان زند بانگش بگوش
وآنك تشنه گِرْدِ كوثر می‌دوند * يك بيك‌را نام وا گويم كيَند

(۳۰۲٤) ABL آن گروه زآن گروه گردد شهره ترك و هندو, and so Bul., which has آن گروه, and C in marg. After this verse L adds the Heading جواب زيد رسول‌را صلّی اللّه عليه وسلّم كه احوال خلق بر من پوشيده نيست. (۳۰۲٦) ABL Bul. می‌بينم عيان از مرد و زن, and so corr. in C. (۳۰۳۱) A تا نمايم. (۳۰۳۲) L om. و. (۳۰۳٤) A Bul. طبل كوس. (۳۰۳۵) L دارم عيان. (۳۰۳٦) L بر رويش.
(۳۰۳۷) AL يك بيك‌را وا نمايم تا كيند. B Bul. have:

وآن كسان كه تشنه بر گردش دوان * گشته‌اند اين دم نمايم من عيان

and so AC in marg.

که از آن سو مَوْلِد و مادّت یکیست * صد هزاران سال و یکساعت یکیست
هست ابدرا و ازل‌را اتّحاد * عقل‌را ره نیست آن سو زافتقاد
گفت ازین ره کو ره‌آوردی بیار * کو نشانِ یک‌رهی زآن خوش دیار
گفت خلقان چون ببینند آسمان * من ببینم عرش‌را با عرشیان
هشت جنّت هفت دوزخ پیشِ من * هست پیدا همچو بُت پیشِ شمن
یک بیک وا می‌شناسم خلق‌را * همچو گندم من زجَو در آسیا
که بهشتی کیست و بیگانه کِیَست * پیشِ من پیدا چو مار و ماهیَست
روزِ زادن روم و زنگ و هر گروه * یَوْمَ تَبْیَضُّ وَتَسْوَدُّ وُجُوه
پیش ازین هرچند جان پُرعیب بود * در رَحِم بود و زخلقان غیب بود
الشّقیُّ مَن شَقِی فی بَطْنِ ٱلْاُمِّ * مِنْ سِماتِ ٱللّٰهِ یُعْرَفْ کُلُّهُم
تن چو مادر طفلِ جانرا حامله * مرگ دردِ زادنست و زَلْزَله
جملهٔ جانهاے گذشته منتظر * تا چگونه زاید آن جانِ بَطِر
زنگیان گویند خود از ماست او * رومیان گویند نی زیباست او
چون بزاید در جهانِ جان و جُود * پس نمانَد اختلافِ بِیض و سُود
گر بود زنگی برندش زنگیان * ور بود رومی کشندش رومیان
تا نزاد او مُشْکِلاتِ عالَمست * آنک نازاده شناسد او کَمست

(٢٥٠٤) ABL Bul. که از آن سو جملهٔ ملّت یکیست, and so corr. in C.
(٢٥٠٥) ABL Bul. هست ازل‌را و ابدرا. AB Bul. زآن سو. A om. ز before افتقاد.
(٢٥٠٦) In the second hemistich ABL Bul. have در خور فهم و عقول این دیار, and so C in marg. (٢٥٠٧) AL ما همی‌بینیم عرش و عرشیان, corr. in marg.
(٢٥٠٩) L من for وا. (٢٥١١) BL Bul. این زمان پیدا شد بر این گروه, and so AC in marg. (٢٥١٢) C پیش ازین زادن ..... عیب بود, corr. above. The words following زادن are illegible. L بی عیب. (٢٥١٣) ABL Bul. من سمات الجسم یعرف حالهم, and so in marg. C. (٢٥١٥) L طفل بطر.
(٢٥١٦) ABL Bul. گویند بس زیباست. (٢٥١٧) C چون نزاید. L چون بر آید. L جان از وجود. L پس نماید. (٢٥١٨) ABL Bul. رومرا رومی برد هم از میان, and so C in marg. (٢٥١٩) L آنك او نازاده بشناسد کم است.

تا بپوشاند جهانرا نُقطهٔ * خسف گردد آفتاب از سَقطهٔ
لب ببند و غَوْرِ دریایی نگر * بحررا حق کرد محکومِ بشر
همچو چشمهٔ سَلْسَبیل و زَنْجَبیل * هست در حکمِ بهشتیِ جلیل
چار جویِ جنّت اندر حکمِ ماست * این نه زورِ ما زفرمانِ خداست
هرکجا خواهیم داریمش روان * همچو سِحْر اندر مُرادِ ساحران
همچو این دو چشمهٔ چشمِ روان * هست در حکمِ دل و فرمانِ جان
گر بخواهد رفت سوی زهر و مار * ور بخواهد رفت سوی اعتبار
گر بخواهد سوے محسوسات رفت * ور بخواهد سوی ملبوسات رفت
گر بخواهد سوی کُلّیّات راند * ور بخواهد سوی جُزْویّات ماند
همچنین هر پنج حس چون نایزه * بر مراد و امرِ دل شد جایزه
هر طَرَف کی دل اشارت کردشان * می‌رود هر پنج حس دامن کشان
دست و پا در امرِ دل اندر مَلا * همچو اندر کفِّ موسی آن عصا
دل بخواهد پا در آید زُو برقص * یا گریزد سوی افزونی زنقص
دل بخواهد دست آید در حساب * با اصابع تا نویسد او کتاب
دست در دستِ نهانی مانده‌است * او درون تن‌را برون بنْشانده‌است
گر بخواهد بر عدو ماری شود * ور بخواهد بر ولی یاری شود
ور بخواهد کفچهٔ در خوردنی * ور بخواهد همچو گُرزِ دَه‌مَنی
دل چه می‌گوید بدیشان ای عجب * طُرْفه وصلت طرفه پنهانی سبب
دل مگر مُهرِ سُلیمان یافتست * که مهارِ پنج حس بر تافتست

(٢٥٥٧) AL Bul. مهر گردد منکسف از سقطهٔ, and so B (which reads منخسف) and C in marg. (٢٥٥٨) A Bul. دریا می‌نگر. (٢٥٥٩) L بهشتی خلیل.

(٢٥٦٢) Bul. زهر مار. In the following passage (vv. ٢٥٦٣—٢٥٧٣) L always نخواهد for بخواهد. (٢٥٦٤) L Bul. ور for گر. (٢٥٦٥) L Bul. ور for گر. ABL Bul. حبس جزویات. (٢٥٦٦) B نایژه. Bul. بر مراد امر.

(٢٥٦٨) ABL Bul. دست موسی, and so corr. in C. (٢٥٧٠) C یا اصابع.

(٢٥٧٢) C بر ولی باری شود. (٢٥٧٣) L کُند for گرز.

می‌بساید دوششان بر دوشِ من * نعره‌هاشان می‌رسد در گوشِ من
اهلِ جنّت پیشِ چشمم زاختیار * در کشیده یکدگررا در کنار
دستِ همدیگر زیارت می‌کنند * وز لبان هم بوسه غارت می‌کنند
کر شد این گوشم زبانگِ واه واه * از خَسان و نعرهٔ وا حَسْرتاه
این اشارتهاست گویم از نُغُول * لیک می‌ترسم زآزارِ رسول
همچنین می‌گفت سرمست و خراب * داد پیغمبر گریبانش بتاب
گفت هین در کش که اسبت گرم شد * عکسِ حَق لا یَسْتَحِی زد شرم شد
آینهٔ تو جَست بیرون از غلاف * آینه و میزان کجا گوید خلاف
آینه و میزان کجا بندد نَفَس * بهرِ آزار و حیای هیچ کس
آینه و میزان مِحَکهای سَنی * گر دو صد سالش تو خدمت میکنی
کز برای من بپوشان راستی * بر فزون بنْما و منْما کاستی
اوت گوید ریش و سَبْلت بر مخند * آینه و میزان و آنگه ریو و بند
چون خدا مارا برای آن فراخت * که بما بتْوان حقیقت‌را شناخت
این نباشد ما چه ارزیم ای جوان * کَی شویم آیینِ رویِ نیکوان
لیک در کش در نمد آیینه‌را * گر تجلّی کرد سینا سینه‌را
گفت آخر هیچ گنجد در بغل * آفتابِ حقّ و خورشیدِ ازل
هم بغل‌را هم دغل‌را بر دَرَد * نی جنون ماند بپیشش نی خِرَد
گفت یك اِصْبَع چو بر چشمی نهی * بینی از خورشید عالَم‌را تهی
یك سرِ انگشت پردهٔ ماه شد * وین نشانِ سانریِٔ اللّه شد

(٢٥٤٠) AB Bul. از لبان. After this verse B inserts verse ٢٥٢٧, with آنك for وآنك. (٢٥٤١) ABL Bul. زبانگ آه آه. (٢٥٤٢) A از آزار.
(٢٥٤٣) ABCL پیغامبر. (٢٥٤٧) ABL Bul. خدمتها کنی, and so C in marg.
(٢٥٤٩) L اوش گوید. A دیو بند. Bul. ریو بند. L ریو و پند.
(٢٥٥٢) Suppl. in marg. C. BC کز تجلّی. (٢٥٥٤) ABL Bul. هم دغل‌را هم بغل‌را.
(٢٥٥٥) L لیك یك اصبع. AB بید.
(٢٥٥٦) L پس for یك. B Bul. سانریِٔ شاه.

آنگهان بنگر تو بَدْکردار را * صُنعهاے کاشفُ ٱلْأَسْرار را
گشت ساقی خواجه از آب حمیم * مر غلامانرا و خوردند آن زبیم
بعد از آن می‌راندشان در دشتها * می‌دویدندے میان کشتها
قَی در افتادند ایشان از عنا * آب می‌آورد زیشان میوها
چونك لقمان‌را در آمد قی زناف * می بر آمد از درونش آب صاف
حکمتِ لقمان چو داند این نمود * پس چه باشد حکمتِ رَبُّ ٱلْوُجُود
یَوْمَ تُبْلَی ٱلسَّرَایِرْ کُلُّهَا * بانَ مِنْکُم کامِنٌ لا یُشْتَهَی
چون سُقُوا مَآءً حمیمًا قُطِّعَتْ * جُمْلَةُ الأَسْتارِ مِمّا أَفْظَعَتْ
نار از آن آمد عذابِ کافران * که حجررا نار باشد امتحان
آن دلِ چون سنگِ مارا چند چند * نرم گفتیم و نمی‌پذْرفت پند
ریشِ بَدرا داروی بَد یافت رگ * مر سرِ خررا سزد دندانِ سگ
اَلْخَبِیثَاتْ لِلْخَبِیثِین حکمتست * زشت‌را هم زشت جُفت و بابتست
پس تو هر جفتی که میخواهی برَو * محْو و همشکل و صفاتِ دوست شَو
نور خواهی مُسْتَعِدِّ نور شو * دُور خواهی خویش‌بین و دُور شو
ور رهی خواهی ازین سجنِ خَرِب * سر مکش از دوست وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِب

بقیّهٔ قصّهٔ زید در جواب رسول علیه السّلام،

این سخن پایان ندارد خیز زَیْد * بر بُراقِ ناطقه بر بند قید
ناطقه چون فاضح آمد عیب‌را * می‌دراند پردهاے غیب‌را

(٢٥٩٥) ABL Bul. می‌دویدند آن نفر تحت و علا, and so C in marg. After this verse Bul. adds: آنچنان گشتند در صحرا دوان * شد نمایان قیّ و استفراغشان
(٢٥٩٩) ABCL والسرایر. (٢٦٠٠) ABCL افصعت. Bul. افضحت.
(٢٦٠٣) Bul. چون سنگرا ما. L نرم میگفتیم و نپذیرفت. (٢٦٠٤) ABCL Bul. الخبیثین.
(٢٦٠٥) L هر راهی که. L همشکل صفات. AB Bul. صفات او شو. (٢٦٠٦) A om. و.
Heading: L has: بقیّهٔ قصّهٔ حضرت رسالت صلّی الله علیه وسلّم درجواب زید رضی الله عنه. (٢٦٠٩) Bul. واضح آید.

پنج حسّی از برون میسورِ او * پنج حسّی از درون مأمورِ او
ده حس است و هفت اندام و دگر * آنچ اندر گفت نآید می‌شمر
چون سُلیمانی دلا در مهتری * بر پری و دیو زن انگشتری
گر درین مُلکت بَری باشی زریو * خاتم از دستِ تو نسْتانند سه دیو
بعد از آن عالم بگیرد اسمِ تو * دو جهان محکومِ تو چون جسمِ تو
ور زدستت دیو خاتم‌را ببرد * پادشاهی فوت شد بختت بمرد
بعد زآن یا حَسْرتا شد یا عِباد * بر شما محتوم تا یَوْمَ ٱلتَّناد
ور تو ریوِ خویشتن‌را مُنکِری * از ترازو وآینه کی جان بَری

متّهم کردن غلامان و خواجه‌تاشان مر لقمانرا کی آن میوهای تَرْوَنْده که می‌آوردیم او خورده‌است،

بود لُقمان پیشِ خواجهٔ خویشتن * در میانِ بندگانش خوارْتن
می‌فرستاد او غلامانرا بباغ * تاکه میوه آیدش بهرِ فراغ
بود لقمان در غلامان چون طُفَیْل * پُر معانی تیره‌صورت همچو لَیْل
آن غلامان میوهای جمع‌را * خوش بخوردند از نهیبِ طمع‌را
خواجه‌را گفتند لقمان خورد آن * خواجه بر لقمان تُرُش گشت و گران
چون تفحّص کرد لقمان از سبب * در عتابِ خواجه‌اش بگْشاد لب
گفت لقمان سیّدا پیشِ خدا * بندهٔ خاین نباشد مرتضا
امتحان کن جمله‌مان‌را ای کریم * سیرمان در ده تو از آبِ حمیم
بعد از آن مارا بصحرایی کَلان * تو سواره ما پیاده می‌دَوان

(۲۵۷۶) L پنج حس امد *bis.* L .از برون منشور او. (۲۵۷۷) A .اندام دگر.
(۲۵۸۰) L .زاسم تو. (۲۵۸۳) CL .مختوم. (۲۵۸۴) In the first hemistich ABL Bul. have .مکر خودرا گر تو انکار آوری. and so C in marg.
(۲۵۸۵) Bul. .میوه آردش. (۲۵۸۸) B .خواجهٔ لقمان. Bul. .ترش کرد.
(۲۵۹۱) AL .جمله مارا. L .سیر ما. (۲۵۹۲) L Bul. کلان for .بران. L .سوار و ما.

چونك شد حاضر خيالِ او برفت * شد خيالِ غايب اندر سينه زفت
گر سماى نور بى بارِده نيست * هم زمينِ تار بى باليده نيست
يُؤْمِنُونْ بِالْغَيْبِ مى‌بايد مرا * زآن ببستم روزنِ فانى سرا
گر گشايم روزنش چون روزِ صور * چون بگويم هَلْ تَرَى فِيهَا فُطُور
تا درين ظلمت تحرّيها كنند * هر كسى رُو جانبى مى‌آورند
مدّتى معكوس باشد كارها * شحنه‌را دزد آورد بر دارها
تا كه بس سلطان و عالى‌همّتى * بندهٔ بندهٔ خود آيد مدّتى
بندگى در غيب آمد خوب و كَش * حفظِ غيب آمد در استعباد خَوش
كُو كه مدحِ شاه گويد پيشِ او * تا كه در غيبت بود او شرم‌رُو
قلعه‌دارى كز كنارِ مملكت * دُور از سلطان و سايهٔ سلطنت
پاس دارد قلعه‌را از دشمنان * قلعه نفْروشد بمالِ بى‌كران
غايب از شه در كنارِ ثغرها * همچو حاضر او نگه دارد وفا
نزدِ شه بهتر بود از ديگران * كه بخدمت حاضرند و جان‌فشان
پس بغيبت نيمِ ذرّهٔ حفظِ كار * به كه اندر حاضرى زآن صد هزار
طاعت و ايمان كنون محمود شد * بعدِ مرگ اندر عيان مردود شد
چونك غيب و غايب و روپوش به * پس دهان بر بند ما خاموش به
اى برادر دست وا دار از سخن * خود خدا پيدا كند علمِ لَدُن

(٢٦٢٦) C خيالى غايب. A خيال غيب. C سيه بت. ABL Bul. حاضر شد, and so corr. in C. The following words have been altered in C. The original reading may have been خيال دوست رفت. (٢٦٢٨) A om. (٢٦٢٩) A om. BL Bul. in the first hemistich: چون شكافم آسمانرا در ظهور, and so corr. in marg. C.

(٢٦٣٠) ABL Bul. تحرّى گسترند, and so in marg. C.

(٢٦٣٦) In L the hemistichs are transposed.

(٢٦٣٨) ABL Bul. پيش شه او به بود, and so in marg. C.

(٢٦٤١) AB Bul. بر بند و لب خاموش به, and so L, which om. و. In C لب is written above ما.

غیب مطلوبِ حق آمد چند گاه * این دُهُل‌زن‌را بران بر بند راه
تنگ مران در کشِ عنان مستور به * هرکس از پندارِ خود مسرور به
حق همی‌خواهد که نومیدانِ او * زین عبادت هم نگردانند رُو
هم بر اومیدے مشرّف می‌شوند * چند روزے در رکابش می‌دوند
خواهد آن رحمت بتابد بر همه * بر بد و نیک از عمومِ مرحمه
حق همی‌خواهد که هر میر و اسیر * با رجا و خوف باشند و حذیر
این رجا و خوف در پرده بود * تا پسِ این پرده پرورده شود
چون دریدی پرده کو خوف و رجا * غیب‌را شد کرّ و فرّ و اِبْتلا
بر لبِ جُو بُرْد ظنّی یك فتا * که سُلَیْمانست ماهی‌گیرِ ما
گر وَیَست این از چه فردست و خفیست * ورنه سیمای سلیمانیش چیست
اندرین اندیشه می‌بود او دُودِل * تا سلیمان گشت شاه و مُسْتَقِل
دیو رفت از مُلك و تختِ او گریخت * تیغِ بختش خونِ آن شیطان بریخت
کرد در انگشتِ خود انگشتری * جمع آمد لشکرِ دیو و پرے
آمدند از بهرِ نظّاره رجال * در میانشان آنك بُد صاحب خیال
چونك کف بگْشاد و دید انگشتری * رفت اندیشه و تحرّے یکسرے
بالك آنگاهاست کآن پوشیده‌است * این تحرّی از پیِ نادیده‌است

(٢٦١٢) After this verse L adds:

هم مشرّف در عبادتهای او * مشتغل گشته بطاعتهای او

(٢٦١٣) AB هم باومیدی. Bul. بامیدی. L بر امیدی.

(٢٦١٦) Bul. برورده بود.

(٢٦١٧) B Bul. کرّ و فرّی بر ملا, and so A (which has فرّ), and C in marg. L کرّ و فرّ اندر ملا.

(٢٦١٨) C و ماهی گیر.

(٢٦٢٠) Bul. om. و. L و شاه مستقل.

(٢٦٢١) In A the hemistichs are transposed.

(٢٦٢٤) ABL Bul. چون در انگشتش بدید انگشتری, and so C in marg. ABL Bul. اندیشه و گمانش, and so corr. in C.

(٢٦٢٥) ABL Bul. وهم آنگاهست, and so corr. in C.

گفتن پیغامبر علیه السّلام مر زیدرا که این سرّرا فاش‌تر ازین مگو و متابعت نگاه دار،

گفت پیغمبر که أَصْحابی نُجُوم * ره‌روانرا شمع و شیطانرا رُجُوم
هر کسی‌را گر بُدی آن چشم و زور * کو گرفتی زآفتاب چرخ نور
هیچ ماه و اختری حاجت نبود * که بُدی بر آفتابی چون شُهود
ماه می‌گوید بخاك و ابر و فی * من بشر من مِثْلُکُمْ یُوحَی إِلَیْ
چون شما تاریك بودم در نهاد * وحْیِ خورشیدم چنین نوری بداد
ظلمتی دارم بنِسْبت با شُموس * نور دارم بهرِ ظُلْماتِ نفوس
زآن ضعیفم تا تو تابی آوری * که نه مردِ آفتابِ انْوَری
همچو شهد و سِرکه درهم بافتم * تا ببیماریْ جگر ره یافتم
چون زعلّت وا رهیدی ای رهین * سرکه‌را بگْذار و میخور انگبین
تختِ دل معمور شد پاك از هوا * بر وی اَلرَّحْمٰن عَلَی اَلْعَرْشِ اَسْتَوَی
حکم بر دل بعد ازین بی واسطه * حق کند چون یافت دل این رابطه
این سخن پایان ندارد زَیْد کو * تا دهم پندش که رسوایی مجو

باز گشتن بحکایت زید،

زیدرا اکنون نیابی کو گریخت * جَست از صفِّ نِعال و نعل ریخت

(۲۶۵۶) ABC پیغامبر. (۲۶۵۸) B Bul. om. In A this verse is followed by another which is evidently a variant:

کی ستاره حاجتستی ای ذلیل * که بدی بر نور خورشید او دلیل

B Bul. have the second verse, and it also occurs in marg. C. The first verse has been stroked out in C. (۲۶۵۹) C بابر و خاك. AB Bul. من بشر بودم ولی یوحی الی, and so corr. in C. (۲۶۶۳) C تا بامراض جگر. B Bul. تا سوی ربج جگر, and so corr. in C. (۲۶۶۵) Bul. بین که for بر وی.

Heading: ABL Bul. رجوع بحکایت.

بس بود خورشیدرا رویش گواه * أَیُّ شَیْءٍ أَعْظَمُ ٱلشَّاهِدْ اِلٰه
نه بگویم چون قرین شد در بیان * هم خدا و هم مَلَك هم عالمان
يَشْهَدُ ٱللّٰهُ وَٱلْمَلَكُ وَأَهْلُ ٱلْعُلُوم * أَنَّهُ لَا رَبَّ إِلَّا مَنْ يَدُوم
چون گواهی داد حق که بْوَد مَلَك * تا شود اندر گواهی مشترَك
زآنك شَعْشاع و گواهیٔ آفتاب * بر نتابد چشم و دلهای خراب
چون خفاشی کو تفِ خورشیدرا * بر نتابد بسْگلد اومیدرا
پس ملایكرا چو ما هم یار دان * جلوه‌گر خورشیدرا بر آسمان
کین ضیا ما زآفتابی یافتیم * چون خلیفه بر ضعیفان تافتیم
ماهِ نو یا هفت‌روزه یا که بَدْر * مرتبهٔ هر یك ملك در نور و قَدْر
زاجنحهٔ نورِ ثُلاثَ أَوْ رُبَاع * بر مَراتب هر مَلَكرا آن شُعاع
همچو پرهای عقولِ اِنسیان * که بسی فرقستشان اندر میان
پس قرینِ هر بَشَر در نیك و بد * آن مَلَك باشد که همقدرش بود
اعمشی کو مادرا هم بر نتافت * اختر اندر رهبری بر وی بتافت

(٢٦٤٤) Bul. خود for چون.

(٢٦٤٥) L om. و before اهل.

(٢٦٤٧) ABL Bul. حضور آفتاب, and so corr. in C.

(٢٦٤٨) L Bul. بگسلد امیدرا.

(٢٦٤٩) B چو ماهان بار دان. L همراز دان.

(٢٦٥١) ABL Bul. چون مه نو یا سه‌روزه یا که بدر, and so corr. in C. BL Bul. هر ملك دارد کال و نور و قدر, and so A. AC نور قدر.

(٢٦٥٢) B om.

(٢٦٥٤) ABL Bul. که مانندش بود, and so C in marg. The order of this and the two preceding verses in C is ٢٦٥٤, ٢٦٥٣, ٢٦٥٢, and in L ٢٦٥٣, ٢٦٥٤, ٢٦٥٢.

(٢٦٥٥) AB Bul.

چشم اعمش چونك خوررا بر نتافت * اختر اورا شمع شد تا ره بیافت,

and so corr. in C. L in the second hemistich چشم اعمش نور خوررا بر نتافت.

چیست جان کندن سوی مرگ آمدن * دست در آبِ حیاتی نازدن
خلق‌را دو دیده در خاك و ممات * صد گمان دارند در آبِ حیات
جهد کن تا صد گمان گردد نَوَد * شب بِرَوْ ور تو بخسپی شب رود
در شبِ تاریك جوی آن روزرا * پیش کن آن عقلِ ظلمت‌سوزرا
در شبِ بَدْرنگ بس نیکی بود * آبِ حیوان جفتِ تاریکی بود
سر زخفتن کَی توان بر داشتن * با چنین صد تخمِ غفلت کاشتن
خوابِ مرده لقمهٔ مرده یار شد * خواجه خفت و دزدِ شب بر کار شد
تو نمی‌دانی که خصمانت کیند * ناریان خصمِ وجودِ خاکیند
نار خصمِ آب و فرزندانِ اوست * همچنان که آب خصمِ جانِ اوست
آب آتش‌را کُشد زیرا که او * خصمِ فرزندانِ آبست و عدو
بعد از آن این نار نارِ شهوتست * کاندرو اصلِ گناه و زلّتست
نارِ بیرونی بآبی بفسرد * نارِ شهوت تا بدوزخ می‌بَرَد
نارِ شهوت می‌نیارامد بآب * زآنك دارد طبعِ دوزخ در عذاب
نارِ شهوت‌را چه چاره نورِ دین * نُورُکُمْ إِطْفَاءٌ نارِ الکافِرین
چه کُشد این ناررا نورِ خدا * نورِ ابرهیم‌را ساز اوستا
تا زنارِ نَفْسِ چون نمرودِ تو * وا رهد این جسمِ همچون عُودِ تو
شهوتِ ناری براندن کم نشد * او بماندن کم شود بی هیچ بُد
تا که هیزم می‌نهی بر آتشی * کَی بمیرد آتش از هیزم‌کشی

(۲۶۹۰) AB جو for جوی. L چون.

(۲۶۹۳) In B this verse precedes v. ۲۶۹۰, but is repeated after v. ۲۶۹۱.

(۲۶۹۵) After this verse Bul. adds:

آبرا همجنسرا خصمست نار * ناررا آبست عدوی جنگکار

(۲۶۹۷) Bul. ذلّتست.

(۲۷۰۰) In C vv. ۲۷۰۰ and ۲۷۰۱ are transposed, but corr. in marg.

(۲۷۰۲) C orig. شهوتی and probably ناری, corr. above.

(۲۷۰۴) A کی. A از هیزم کشی.

تو که باشی زید هم خودرا نیافت * همچو اختر که برو خورشید تافت
نی ازو نقشی بیابی نی نشان * نی کهی یابی براهِ کَهْکشان
شد حواسّ و نُطقِ با پایانِ ما * محوِ علم و دانشِ سلطانِ ما
حسّها و عقلهاشان در درون * موج در موجِ لَدَیْنا مُحْضَرُون
چون شب آمد باز وقتِ بار شد * انجمِ پنهان شده بر کار شد
بیهُشانرا وا دهد حق هوشها * حلقه حلقه حلقها در گوشها
پای کوبان دست افشان در ثنا * نازِ نازان رَبَّنا أَحْيَيْتَنَا
آن جُلود و آن عِظامِ ریخته * فارسان گشته غبار انگیخته
حمله آرند از عدم سوی وجود * در قیامت هم شکور و هم کنود
سر چه می‌پیچی کنی نادیدهٔ * در عدم زاوّل نه سر پیچیدهٔ
در عدم افشرده بودی پای خویش * که مرا که بر کَنَد از جایِ خویش
می‌نبینی صُنعِ ربّانیت‌را * که کشید او موی پیشانیت‌را
تا کشیدت اندرین انواعِ حال * که نبودت در گمان و در خیال
آن عدم اورا هماره بنده‌است * کار کن دیوا سُلَیْمان زنده‌است
دیو می‌سازد جِفانِ کَالْجَوَاب * زَهْره نی تا دفع گوید یا جواب
خویش‌را بین چون همی لرزی زبیم * مر عدم‌را نیز لرزان دان مقیم
ور تو دست اندر مَناصب می‌زنی * هم زترس است آن که جانی می‌کنی
هرچه جز عشقِ خدای احسن‌است * گر شکرخواریست آن جان کندن‌است

(۲۶۶۹) A .تو کی باشی (۲۶۷۱) AB Bul. شد حواس و ناطقهٔ تابان ما. L ناطقه .پایان ما. C om. و before نطق. ABL Bul. محو نور دانش, and so corr. in C.
(۲۶۷۲) C .و لدینا (۲۶۷۳) A چون شب باز وقت یار شد, with که written over .چون که شب با ظلمت خود یار شد .B وقت, *i. e.* ظلمت خود written over چون and .چون بیاید صبح وقت بار شد and so C in marg. In C part of the first hemistich has been obliterated and only the words وقت بار شد are now legible.
(۲۶۷۸) L .چه پیچی میکنی. Bul. .در عدم اوّل (۲۶۷۹) A .کی بر کند
(۲۶۸۰) A از for .او (۲۶۸۱) B .تا کشیدن (۲۶۸۲) C .بنده ایست. C .زنده ایست
(۲۶۸۵) Bul. .هم زترست (۲۶۸۶) C .خدایی. L .شکرخائیست

خلق گفتندش که در بگْشوده‌ایم * ما سخی واهْلِ فُتُوّت بوده‌ایم
گفت نان در رَسْمِ و عادت داده‌اید * دست از بهرِ خدا نگْشاده‌اید
بهرِ فخر و بهرِ بوْشِ و بهرِ ناز * نه از برای ترس و تقوی و نیاز
مال تخمست و بهرِ شوره منه * تیغ‌را در دستِ هر رهزن مده
اهلِ دین‌را باز دان از اهلِ کین * همنشینِ حق بجو با او نشین
هر کسی بر قومِ خود ایثار کرد * کاغه پندارد که او خود کار کرد

خُدو انداختن خصم در روی امیر المؤمنین علی کرّم اللّه وجهه و انداختن علی شمشیررا از دست،

از علی آموز اخلاصِ عمل * شیرِ حق‌را دان مطهَّر از دغل
در غزا بر پهلوانی دست یافت * زود شمشیری بر آورد و شتافت
او خدو انداخت بر روی علی * افتخارِ هر نبی و هر ولی
آن خدو زد بر رخی که رویِ ماه * سجده آرد پیشِ او در سجده‌گاه
در زمان انداخت شمشیر آن علی * کرد او اندر غزااش کاهلی
گشت حیران آن مبارز زین عمل * وز نمودن عفو و رحمت بی محل
گفت بر من تیغِ تیز افراشتی * از چه افگندی مرا بگْذاشتی
آن چه دیدی بهتر از پیکارِ من * تا شدستی سُست در اِشْکارِ من
آن چه دیدی که چنین خشمت نشست * تا چنان برقی نمود و باز جَست
آن چه دیدی که مرا زآن عکس دید * در دل و جان شعلهٔ آمد پدید
آن چه دیدی برتر از کوْن و مکان * که به از جان بود و بخشیدیم جان
در شجاعت شیرِ ربّانیستی * در مروّت خود که داند کیستی

(۲۷۱٦) A آن for دان. (۲۷۲۰) L خواجه پندارد.
Heading: L خیو انداختن.
(۲۷۲۲) L خیو. AB در روی. (۲۷۲٤) L خیو.
(۲۷۲۸) ABL Bul. تا شدی تو سست. (۲۷۳۲) A خود کی داند.

چونك هیزم باز گیری نار مُرْد * زآنك تقوی آب سوی نار بُرْد
کی سِیَه گردد زآتش رویِ خوب * کو نهد گل‌گونه از تَقْوَی ٱلْقُلُوب

آتش افتادن در شهر بایّام عمر رضی اللّه عنه،

آتشی افتاد در عهدِ عُمَر * همچو چوبِ خشك میخورد او حجر
در فتاد اندر بنا و خانها * تا زد اندر پرِّ مرغ و لانها
نیمِ شهر از شعلها آتش گرفت * آب می‌ترسید از آن و می‌شِگِفت
مَشکهای آب و سِرکه می‌زدند * بر سرِ آتش کسانِ هوشمند
آتش از اِستیزه افزون می‌شدی * می‌رسید اورا مدد از بی‌حَدی
خلق آمد جانبِ عُمَر شتاب * کآتشِ ما می‌نمیرد هیچ از آب
گفت آن آتش زآیاتِ خداست * شعلهٔ از آتشِ ظلمِ شماست
آب بگْذارید و نان قسمت کنید * بخل بگْذارید اگر آلِ منید

(۲۷۰۷) After this verse L adds:

نار پاکانرا ندارد خود زیان * که زخاشاکی شود دریا نهان
هرکه تریاكِ خدائی را نخورد * گر خورد زهری مگویش کو نمرد
گر طبیبت گوید ای رنجور زار * از زفر پرهیز کن پس هوش دار
گر جوابش گوئی از جهل ای سقیم * پس چرا تو میخوری بی ترس و بیم
آب چشم خویش ریزان شد فزون * آب خم بین خود بخوردن شد نگون
خور کند رنجوررا رنجورتر * وآنکه معمورست خود معمورتر
گویدش در دل حکیم مهربان * که قیاسی کردهٔ چون ابلهان
در تو علت می‌فروزد همچو نار * هین مکن با نار هیزم‌را تو یار
زین دو آتش خانهات ویران شود * قالب زنده ازو بی‌جان شود
درمن ار ناریست هست آن همچو نور * نار صحت در تن افزاید حضور
نور صحت چون فزاید در وجود * بی زیانی تن برد صد گونه سود

(۲۷۱۳) ABL Bul. بخل شماست, and so corr. in C.

(۲۷۱٤) B آب چبود بر عطای نان تنید, and so C in marg. Bul. آب و سرکه چیست نان قسمت کنید, and so A in marg.

وآن یکی سه ماه می‌بینـد بهم * این سه کس بنْشسته یك موضع نَعَم
چشمِ هر سه باز و گوش، هر سه تیز * در تو آویزان و از من در گریـز
سِحْرِ عینست این عجب لطفِ خفیست * بر تو نقش، گرگ و بر من یوسفیست
عالَم ار هژده هزارست و فزون * نیست این هجده بهـر چشمی زبون
راز بگشـا ای علیِّ مـرتضی * ای پس، سُوءِ ٱلقضا حُسْنُ ٱلقضا
یـا تو وا گو آنچ عقلت یافتست * یـا بگویم آنچ بـر من تافتست
از تو بر من تافت پنهان چون کنی * بی زبان چون مـاه پرتو می‌زنی
لیك اگر در گفت آید قرصِ مـاه * شب‌روانـرا زودتـر آرد بـراه
از غلط ایمن شونـد و از ذهول * بانگِ مه غالب شود بر بانگِ غول
مـاه بی گفتن چو باشـد رَهْنمـا * چون بگویـد شد ضیا انـدر ضیـا
چون تو بابی آن مدینـهٔ علم‌را * چون شعـاعی آفتـاب، حلم‌را
باز باش ای باب بـر جویای باب * تـا رسـد از تو قُشور اندر لُباب
باز باش ای باب رحمت تـا ابـد * بـارگـاهِ مـا لَـهُ کُفُوًا أَحَـد
هـر هوا و ذرّهٔ خود مَنْظَریست * ناگشاده کی گُوَد آنجـا دریست
تـا بنگشایـد دری‌را دیـدبان * در درون هرگز نجنبد این گمـان
چون گشاده شد دری حیران شود * پَر برویـد بـر گمان پرّان شود
غافلی ناگـه بویران گنج یافـت * سوی هر ویران از آن پس می‌شتافت

(۲۷۵۴) C و هر سه تیز. C از وی در گریز, corr. above.

(۲۷۵۵) A ای عجب. A om. و. (۲۷۵٦) AL هجده هزارست. AC چشم زبون, corr. in C. B هر نظررا نیست این هجده زبون, and so Bul., with هژده for هجده.

(۲۷۵۷) A بگشای. C سی for پس. (۲۷۵۹) ABL Bul.

از تو بر من تافت چون داری نهان * می‌فشانی نور چون مه بی زبان

and so C in marg. (۲۷٦٤) C قصور for قشور, corr. in marg.

(۲۷٦٦) BL Bul. که for کی. AB Bul. کآنجا. (۲۷٦۷) BL Bul. دیده‌بان.

(۲۷٦۸) AB مرغ اومید و طمع پرّان شود, and so L Bul., which have امید, and C in marg. (۲۷٦۹) Suppl. in marg. C.

در مـروّت ابـرِ موسیٰ بتیـه * کآمد از وی خوان و نانِ بی‌شبیه
ابرهـا گندم دهـد کآنـرا بجهـد * پخته و شیرین کنـد مردم چو شهـد
ابرِ موسی پـرِّ رحمت بـر گشـاد * پختـه و شیرینِ بی زحمت بـداد
از بـرای پخته‌خواران کَـرَم * رحمتـش افراشت در عالـم عَلَم
تا چهل سال آن وظیفـه وآن عطـا * کم نشد یك روز از آن اهلِ رجا
تا هم ایشان از خسیسی خاستنـد * گَنْدَنـا و تَـرّه و خَس خواستنـد
اُمّتِ احمد که هستیـد از کرام * تا قیامت هست باقی آن طعـام
چون أَبِیتُ عِنْدَ رَبِّی فاش شـد * یُطْعِم و یُسْقِی کنایت زآن شـد
هیچ بی تأویل این‌را در پذیـر * تا در آید در گلو چون شهد و شیر
زانك تأویلست وا دادِ عطـا * چونك بینـد آن حقیقت‌را خطـا
آن خطا دیدن زضعفِ عقلِ اوست * عقلِ کُل مغزست وعقلِ ما چو پوست
خویش‌را تأویل کن نـه اخبـاررا * مغـزرا بَـد گوی نی گُلـزاررا
ای علی که جملهٔ عقـل و دیـدهٔ * شمّـهٔ وا گـو از آنچ دیـدهٔ
تیغِ حِلْمت جانِ مارا چاك کـرد * آبِ عِلْمت خاكِ مارا پاك کـرد
باز گو دانم که این اسرارِ هُوست * زآنك بی شمشیر کشتن کارِ اوست
صانـعِ بی آلت و بی جارحـه * واهـبِ این هـدیهـای رابحـه
صد هزاران می چشانـد هوش‌را * که خبر نبْود دو چشم و گوش‌را
باز گو ای بـازِ عرشِ خوش‌شکـار * تا چه دیدی این زمـان از کردگار
چشمِ تو ادراكِ غیب آموختـه * چشمهـای حاضران بـر دوختـه
آن یکی ماهی همی‌بینـد عیان * وآن یکی تاریك می‌بیند جهان

(٢٧٣٥) Bul. و بی زحمت. (٢٧٣٦) AB Bul. افراخت.
(٢٧٣٧) C از اهل رجا, with آن suppl. above.
(٢٧٣٩) BL هستند. In C the penultimate letter is unpointed.
(٢٧٤٣) A این حقیقت‌را. (٢٧٤٤) ABL Bul. و عقل جزو پوست, and so corr. in C.
(٢٧٤٨) L هدیهای فاتحه. After this verse L adds:
صد هزاران می چشاند روح‌را * که خبر نبود دهارا ای فتی

وآن رهی که پخته سازد میوه‌را * وآن رهی که دل دهد کالیوه‌را
باز گو ای بازِ پرِّ افروخته * با شه و با ساعدش آموخته
باز گو ای بازِ عنقاگیرِ شاه * ای سپاه‌اِشْکن بخود نی با سپاه
امّتِ وحدی یکی و صد هزار * باز گو ای بنده بازت‌را شکار
در محلِّ قهر این رحمت زچیست * اژدهارا دست دادن راهِ کیست

جواب گفتن امیر المؤمنین که سبب افکندن شمشیر از دست چه بود در آن حالت،

گفت من تیغ از پیِ حق می‌زنم * بندهٔ حقّم نه مأمورِ تنم
شیرِ حقّم نیستم شیرِ هوا * فعلِ من بر دینِ من باشد گوا
مَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَم در حِراب * من چو تیغم وآن زننده آفتاب
رختِ خودرا من زره بر داشتم * غیرِ حق‌را من عدم انگاشتم
سایه‌ام کدخدااَم آفتاب * حاجبم من نیستم اورا حجاب
من چو تیغم پُر گهرهای وصال * زنده گردانم نه کُشته در قتال
خون نپوشد گوهرِ تیغِ مرا * باد از جا کی برد میغِ مرا
که نِیَم کوهم زحلم و صبر و داد * کوه‌را کی در رباید تند باد
آنك از بادی رود از جا خسیست * زآنك بادِ ناموافق خود بسیست
بادِ خشم و بادِ شهوت بادِ آز * برد اورا که نبود اهلِ نماز

(٢٧٨٣) ABL Bul. آن رهی in the first hemistich.

(٢٧٨٨) After this verse Bul. adds:

رامی آست و کمان و تیر من * قاطع آست صورت شمشیر من

(٢٧٨٩) AL در جواب. (٢٧٩١) L سایه‌ام من. Bul. کدخدایم. A زآفتاب.

(٢٧٩٣) Bul. بکشته. (٢٧٩٥) C خسی است. C بسی است.

(٢٧٩٦) A نبد اهل. After this verse L adds:

باد کبر و باد کینه باد ناز * برد آن خس کو نبود اهل نیاز
باد حرص و باد عجب و باد حلم * برد اورا کو نبود از اهل علم

In the second verse حلم should be written خلم.

تـا زدرویشی نیابی تو گهـر * کی گهـر جویی زدرویشی دگـر
سالها گر ظن دود بـا پـایِ خویش * نگْذرد زاِشْکـافِ بینیهـای خویش
غیرِ بینی هیچ می بینی بگـو * چون ببینی گـر کنی بینی بگو

سؤال کردن آن کافر از علی کرّم اللّه وجهه که چون بر چون منی مظفّر شدی شمشیررا از دست چون انداختی،

گفت فـرما یـا امیـر المؤمنین * تا بجنبد جان بتن در چون جنین
چون جنین‌را نوبتِ تـدبیر رُو * از ستـاره سوے خورشید آیـد او
چونك وقت آید که گیرد جان جنین * آفتـابش آن زمـان گردد مُعین
این جنین در جنبش آیـد زآفتـابْ * کآفتابـش جان همی‌بخشد شتـاب
از دگـر انجم بجـز نقشی نیـافت * این جنین تا آفتابش بـر نتـافت
از کدامین ره تعلّق یافـت او * در رَحِم بـا آفتـابِ خوب‌رو
از رهِ پنهان که دور از حسِّ ماست * آفتـابِ چـرخ‌را بـس راههـاست
آن رهی کـه زر بیابـد قوت ازو * وآن رهی کـه سنگ شد یاقوت ازو
وآن رهی که سرخ سـازد لعلـرا * وآن رهی که برق بخشـد نعلـرا

(۲۷۷۰) Suppl. in marg. C. (۲۷۷۲) AB Bul.

تا ببینی نآیدت از غیب بو * غیر بینی هیچ می‌بینی بگو

and so L, which has تا نه بینی for تا ببینی. The second hemistich in C has been erased and the words تا نبینی نآیدت از غیب بو suppl. in marg.

Heading: A om. چون before بر. Bul. چون بر من. After the Heading AB add:

پس بگفت آن نومسلمان ولی * از سر مستی و لذّت با علی

and so L Bul., which have با علی. The verse is suppl. in marg. C.

(۲۷۷۳) AB Bul. که بفرما, and so corr. in C. L باز فرما.

(۲۷۷٤) ABL Bul. هفت اختر هـر جنین‌را مدّتی * می‌کند ای جان بنوبت خدمتی

and so C in marg. (۲۷۷۵) Suppl. in marg. C. BL Bul. جان گیرد.

(۲۷۸۰) C شهره for سنگ, corr. above. (۲۷۸۱) ABL Bul. آن رهی in the first hemistich. A چرخ for سرخ.

کین بیك لفظی شود از خواجه حُر * وآن زِیَد شیرین و میرد تلخ و مُر
بندهٔ شهوت ندارد خود خلاص * جز بفضلِ ایزد و انعامِ خاص
در چهی افتاد کانرا غَوْر نیست * وآن گناهِ اوست جَبْر و جَوْر نیست
در چهی انداخت او خودرا که من * در خورِ قعرش نمی‌یابم رسن
بس کنم گر این سخن افزون شود * خود جگر چه بْوَد که خارا خون شود
این جگرها خون نشد نه از سختی است * حیرت و مشغولی و بدبختی است
خون شود روزی که خونش سود نیست * خون شَو آن وقتی که خون مردود نیست
چون گواهیٔ بندگان مقبول نیست * عدل او باشد که بندهٔ غول نیست
گشت أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدْ در نُذُر * زآنك بود از کَوْن او حُرّ ابنِ حُر
چونك حُرّم خشم کی بندد مرا * نیست اینجا جز صفاتِ حق در آ
اندر آ کآزاد کردت فضلِ حق * زآنك رحمت داشت بر خشمش سبق
اندر آ اکنون که جَستی از خطر * سنگ بودی کیمیا کردت گهر
رَستهٔ از کفر و خارستانِ او * چون گلی بشْکُف بسروستانِ هو
تو منی و من تُوَم ای محتشم * تو علی بودی علی‌را چون کُشم
معصیت کردی به از هر طاعتی * آسمان پیمودهٔ در ساعتی
بس خجسته معصیت کآن کرد مرد * نی زخاری بر دمد اوراقِ ورد
نی گناهِ عُمَّر و قصدِ رسول * می‌کشیدش تا بدرگاهِ قبول
نی بسحرِ ساحران فرعونشان * می‌کشید و گشت دولت عَوْنشان
گر نبودی سحرشان و آن جحود * کی کشیدیشان بفرعونِ عنود
کی بدیدندی عصا و مُعجزات * معصیت طاعت شد ای قومِ عُصات

(۲۸۱٦) AB Bul. سخت مر. L سخت و مر.
(۲۸۱۹) L نمی‌یارم رسن. (۲۸۲۱) L Bul. om. نه. AB Bul. غفلت for حیرت.
(۲۸۲٤) C حرّ بن حر. (۲۸۲۷) ABL Bul. رستی از خطر.
(۲۸۲۸) A بشگفت. Bul. چون گلی بشگفته در بستان او. L او for هو.
(۲۸۲۹) After توم C has که با تو من خوشم, corr. above.
(۲۸۳۱) L Bul. کآن مرد کرد. (۲۸۳٤) Bul. که کشید ایشان.

کوهم و هستئ من بنیادِ اوست * ور شوم چون کاه بادم بادِ اوست
جز بیادِ او نجنبد مَیْلِ من * نیست جز عشقِ احد سرخَیْلِ من
خشم بر شاهان شه و مارا غلام * خشمرا هم بستهام زیرِ لگام
تیغِ حلمم گردنِ خشمم زدست * خشمِ حق بر من چو رحمت آمدست
غرقِ نورم گرچه سقفم شد خراب * روضه گشتم گرچه هستم بو تُراب
چون در آمد در میان غیرِ خدا * تیغرا اندر میان کردن سزا
تا أَحَبَّ لِلّه آید نامِ من * تا که أَبْغَضْ لِلّه آید کامِ من
تا که أَعْطا لِلّه آید جودِ من * تا که أَمْسَكْ لِلّه آید بودِ من
بخلِ من لِلّه عطا لِلّه و بس * جمله لِلّهام نِیَم من آنِ کس
وآنچ لِلّه می‌کنم تقلید نیست * نیست تخییل و گمان جز دید نیست
زاجتهاد و از تحرّی رَستهام * آستین بر دامنِ حق بستهام
گر همی پرّم همی بینم مَطار * ور همی گردم همی بینم مَدار
ور کشم بارے بدانم تا کجا * ماهم و خورشید پیشم پیشوا
بیش ازین با خلق گفتن روی نیست * بحررا گنجایی اندر جوی نیست
پست می‌گویم باندازهٔ عقول * عیب نبْود این بود کارِ رسول
از غرض حُرّم گواهئ حُر شنو * که گواهئ بندگان نه ارزد دو جَو
در شریعت مر گواهئ بندهرا * نیست قدری نزدِ دعوی و قضا
گر هزاران بنده باشندت گواه * شرع نپْذیرد گواهیشان بکاه
بندهٔ شهوت بتَر نزدیکِ حق * از غلام و بندگانِ مسترَق

(٢٧٩٧) ABC .بادم یاد اوست (٢٧٩٩) L .زین و لگام
(٢٨٠٠) AL .بر من همه رحمت شدست (٢٨٠٢) ABL Bul.
چون در آمد علّتی اندر غزا * تیغرا اندر میان کردن سزا
and so corr. in C. (٢٨٠٣) A الله bis. L .أَحِبُّ لله (٢٨٠٤) A الله bis.
(٢٨٠٥) L پس for .و بس C نَم for .نیم
(٢٨١٢) AB Bul. .وقت دعوی
(٢٨١٤) ABL Bul. ,بر نسنجد شرع ایشانرا بکاه and so C in marg.

هیچ بغضی نیست در جانم زتو * زانک این‌را من نمی‌دانم زتو
آلتِ حقّی تو فاعل دستِ حق * چون زنم بر آلتِ حق طعن و دَق
گفت او پس آن قصاص از بهرِ چیست * گفت هم از حقّ و آن سرِّ خفیست
گر کند بر فعلِ خود او اعتراض * زاعتراضِ خود برویاند ریاض
اعتراض اورا رسد بر فعلِ خَود * زانك در قهرست و در لطف او اَحَد
اندرین شهرِ حوادث میر اوست * در ممالك مالكِ تدبیر اوست
آلتِ خودرا اگر او بشْکند * آن شکسته گشته‌را نیکو کند
رمزِ نَنْسَخْ آیَةً أَوْ نُنْسِهَا * نَأْتِ خَیْرًا در عقب می‌دان مِها
هر شریعت‌را که او منسوخ کرد * او گیا بُرد و عوض آورد وَرْد
شب کند منسوخ شُغلِ روزرا * بین جمادئ خِرَدْافروزرا
باز شب منسوخ شد از نورِ روز * تا جمادی سوخت زان آتش‌فروز
گرچه ظلمت آمد آن نوم و سُبات * نی درونِ ظلمتست آبِ حیات
نی در آن ظلمت خِرَدها تازه شد * سَکْتهٔ سرمایهٔ آوازه شد
که زِضدها ضِدّها آید پدید * در سُوَیْدا نورِ دایم آفرید
جنگِ پیغمبر مدارِ صلح شد * صلحِ این آخر زمان زان جنگ بُد
صد هزاران سَر بُرید آن دلستان * تا امان یابد سرِ اهلِ جهان
باغبان زان می‌بُرَد شاخِ مُضِر * تا یابد نخل قامتها و بِر
می‌کَنَد از باغ دانا آن حشیش * تا نماید باغ و میوه خرّمیش
می‌کَنَد دندانِ بدرا آن طبیب * تا رهد از درد و بیماری حبیب

(۲۸۵۲) After this verse L adds v. ۲۹۸۰ *infra*.
(۲۸۵۴) Bul. این قصاص. Bul. om. و. (۲۸۵۶) A om. (۲۸۵۷) A om.
(۲۸۵۹) B زامر for رمز. (۲۸۶۰) AB Bul. منسوخ حق, and so corr. in C.
(۲۸۶۱) C بان جمادی سوخت زان افرورا, corr. in marg.
(۲۸۶۳) C گرچه for باز. (۲۸۶۴) Bul. om. و. (۲۸۶۵) AL آورید.
B Bul. در سویدا روشنایی آفرید, and so AC in marg. (۲۸۶۶) ABCL پیغامبر.
(۲۸۶۸) C گر for زان, corr. above. C شاخی. (۲۸۶۹) A om. و.

ناامیدی‌را خدا گردن زدست * چون گناه و معصیت طاعت شدست
چون مبدّل می‌کند او سیّئات * طاعتی‌اش می‌کند رَغْمِ وُشات
زین شود مرجوم شیطانِ رجیم * وز حسد او بطْرَقد گردد دو نیم
او بکوشد تا گناهی پرورد * زآن گنه مارا بچاهی آورد
چون ببیند کآن گنه شد طاعتی * گردد اورا نامُبارك ساعتی
اندر آ من در گشادم مر ترا * تُف زدی و تُحفه دادم مر ترا
مر جفاگررا چنینها می‌دهم * پیشِ پایِ چپ چه سان سر می‌نهم
پس وفاگررا چه بخشم تو بدان * گنجها و مُلکهای جاودان

گفتن پیغامبر علیه السّلام بگوش رکابدار امیر المؤمنین کرّم الله وجهه کی کشتن علی بر دست تو خواهد بودن خبرت کردم،

من چنان مردم که بر خونیٔ خویش * نوشِ لطفِ من نشد در قهر نیش
گفت پیغمبر بگوشِ چاکرم * کو بُرَد روزی زگردن این سرم
کرد آگه آن رسول از وَحْیِ دوست * که هلاکم عاقبت بر دستِ اوست
او همی‌گوید بکُش پیشین مرا * تا نیآید از من این مُنْکَر خطا
من همی‌گویم چو مرگِ من زِنُست * با قضا من چون توانم حیله جُست
او همی‌افتد بپیشم کای کریم * مر مرا کن از برای حق دو نیم
تا نه آید بر من این انجامِ بَد * تا نسوزد جانِ من بر جانِ خود
من همی‌گویم برَو جَفَّ ٱلْقَلَم * زآن قلم بس سرنگون گردد عَلَم

(۲۸۳۶) B Bul. چون گنه ماند طاعت آمدست, and so C in marg.

(۲۸۳۹) Suppl. in marg. C. (۲۸٤۲) L پیش پای چه کسان.

Heading: L om. AB Bul. add علی after المؤمنین, and so corr. in C.

(۲۸٤٤) Suppl. in marg C, with بر for در.

(۲۸٤٥) A گفته. ABCL پیعامبر. (۲۸٤٦) A این رسول.

(۲۸۵۰) B Bul. تا نیاید. Bul. از من for بر من.

زآنك داند هرکه چشمش‌را گشود * کآن کُشنده سخرهٔ تقدیر بود
هرکه آن تقدیر طوق او شدی * بر سرِ فرزند هم تیغی زدی
رَو بترس و طعنه کم زن بر بَدان * پیشِ دامِ حُکم عجزِ خود بدان

تعجّب کردن آدم علیه السّلام از ضلالت ابلیس و عُجْب آوردن،

روزی آدم بر بلیسی کو شقیست * از حقارت وز زیافت بنْگریست
خویش‌بینی کرد و آمد خودگزین * خنده زد بر کارِ ابلیسِ لعین
بانگ بر زد غیرتِ حق کای صفی * تو نمی‌دانی زاسرارِ خفی
پوستین‌را بازگونه گر کُنَد * کوه‌را از بیخ و از بُن بر کَنَد
پردهٔ صد آدم آن دم بر دَرَد * صد بلیسِ نَو مُسلْمان آورد
گفت آدم توبه کردم زین نظر * این چنین گستاخ نندیشم دگر
یا غِیاثَ ٱلمستغیثینَ ٱهْدِنا * لا ٱفتخارَ بِٱلْعُلومِ وَٱلْغِنَی
لا تُزِغْ قَلْبًا هَدَیْتَ بِٱلْکَرَم * وَٱصْرِفِ ٱلسُّوءَ ٱلَّذی خَطَّ ٱلْقَلَم
بگذران از جانِ ما سُوءِ ٱلقضا * وا مبُر مارا زاِخْوانِ رضا
تلختر از فُرقتِ تو هیچ نیست * بی پناهت غیرِ پیچاپیچ نیست
رختِ ما هم رختِ مارا راه‌زن * جسمِ ما مر جانِ مارا جامه‌کَن
دستِ ما چون پایِ مارا میخورد * بی امانِ تو کسی جان چون بَرَد

(۲۸۹۰) Bul. هرکرا چشمش گشود.
(۲۸۹۱) B Bul. هرکرا آن حکم بر سر آمدی, and so AC in marg.
Heading: ABL Bul. ابلیس لعین.
(۲۸۹۳) AB Bul. چشم آدم, and so corr. in C.
(۲۸۹۸) After this verse Bul. adds:
یا رب این جرأت زبنده عفو کن * توبه کردم تو مگیرم زین سخن
(۲۸۹۹) A لِافتخار. Bul. والعنا.
(۲۹۰۰) Bul. جفّ القلم.
(۲۹۰۱) AB Bul. اخوان صفا.
(۲۹۰٤) AL چون جان برد.

بس زیادتها درونِ نقصهاست * مر شهیدانرا حیوة اندر فناست
چون بریده گشت حلقِ رزق‌خوار * یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ شد گوار
حلقِ حیوان چون بریده شد بعدل * حلقِ انسان رُست وافزون گشت فضل
حلقِ انسان چون ببرّد هین ببین * تا چه زاید کن قیاسِ آن برین
حلقِ ثالث زاید و تیمارِ او * شربتِ حق باشد و انوارِ او
حلقِ ببْریده خورد شربت ولی * حلق از لا رَسته مرده در بَلی
بس کن ای دون‌همّتِ کوته‌بَنان * تا کَیَت باشد حیوة جان بنان
زآن ندارے میوهٔ مانندِ بید * کآبِ رُو بُردے پیِ نانِ سپید
گر ندارد صبر زین نانِ جانِ حِس * کیمیارا گیر و زر گردان تو مس
جامه‌شویی کرد خواهی ای فلان * رُو مگردان از محلّهٔ گازران
گرچه نان بشْکست مر روزهٔ ترا * در شکسته‌بند پیچ و برتر آ
چون شکسته‌بند آمد دستِ او * پس رَفُو باشد یقین اِشْکستِ او
گر تو آنرا بشْکنی گوید بیا * تو دُرُستش کن نداری دست و پا
پس شکستن حقِّ او باشد که او * مر شکسته گشته‌را داند رفو
آنك داند دوخت او داند درید * هرچرا بفْروخت نیکوتر خرید
خانه‌را ویران کند زیر و زبر * پس بیکساعت کند معمورتر
گر یکی سررا ببرّد از بدن * صد هزاران سر بر آرد در زمن
گر نفرمودے قصاصی بر جُناة * یا نگفتی فِی الْقِصاصِ آمد حیوة
مر کرا زَهره بُدی تا او زخود * بر اسیرِ حکمِ حق تیغی زند

(۲۸۷۱) L Bul. پس زیادتها. A فنا اندر حیاست.
(۲۸۷۲) Bul. میشد گوار. C in marg. خوش for شد.
(۲۸۷۳) L بریده شد بفضل. Bul. om. و. AB افزونید فضل, and so C in marg. Bul. افزونید عدل. L افزایید فضل.
(۲۸۷۴) L چون بریده شد ببین.
(۲۸۸۲) A اشکسته او.
(۲۸۸۹) ABL Bul. خود کرا.

بازگشتن بحکایت امیر المؤمنین علی کرّم اللّه وجهه و مساحت کردن او با خونیٔ خویش،

باز رَو سوی علی و خونیَش * وآن کرم با خونی و افزونیَش
گفت خونی‌را همی بینم بچشم * روز و شب بر وی ندارم هیچ خشم
زآنك مرگم همچو مَن شیرین شدست * مرگِ من در بَعْث چنگ اندر زدست
مرگِ بی‌مرگی بود مارا حلال * برگِ بی‌برگی بود مارا نوال
ظاهرش مرگ و بباطن زندگی * ظاهرش اَبْتَر نهان پایندگی
در رَحِم زادن جَنین‌را رفتنست * در جهان اورا زنَو بشْگفتنست
چون مرا سوی اجل عشق و هواست * نَهْیِ لَا تُلْقُوا بِأَیْدِیکُمْ مراست
زآنك نَهْی از دانهٔ شیرین بود * تلخ‌را خود نهی حاجت کی شود
دانهٔ که تلخ باشد مغز و پوست * تلخی و مکروهیَش خود نهیِ اوست
دانهٔ مردن مرا شیرین شدست * بَل هُمْ اَحْیَاءٌ پیِ من آمدست
اُقْتُلُونِی یا ثِقَاتِی لَائِمًا * إِنَّ فِی قَتْلِی حَیَاتِی دَائِمًا
إِنَّ فِی مَوْتِی حَیَاتِی یَا فَتَی * کَمْ أُفَارِقْ مَوْطِنِی حَتَّی مَتَی
فُرْقَتِی لَوْ لَمْ تَکُنْ فِی ذَا ٱلسُّکُونْ * لَمْ یَقُلْ إِنَّا إِلَیْهِ رَاجِعُونْ
راجع آن باشد که باز آید بشهر * سوی وحدت آید از دَوْرانِ دهر

Heading: Suppl. in marg. C. B Bul. om. المؤمنین.
(٢٩٢٤) Suppl. in marg. C.
(٢٩٢٥) ABL Bul. گفت دشمن‌را. C روز شب.
(٢٩٢٦) ABL Bul. همچو من خوش آمدست, and so corr. in C.
(٢٩٢٩) Bul. در رحم مادر.
(٢٩٣٢) ABL Bul. کش for که.
(٢٩٣٦) L لم یکن.
(٢٩٣٧) B Bul. تعریق دهر, and so written above the line in A.

ور بَرَد جان زین خطرهای عظیم * بُرده باشد مایهٔ اِدبار و بیم
زآنك جان چون واصلِ جانان نبود * تا ابد با خویش کُورست و کبود
چون تو ندْهی راه جان خود بُرده گیر * جان که بی تو زنده باشد مرده گیر
گر تو طعنه می‌زنی بر بندگان * مر ترا آن می‌رسد ای کامران
ور تو شمس و ماه‌را گویی جُفا * ور تو قدّ سَرْوِرا گویی دوتا
ور تو عرش و چرخ‌را خوانی حقیر * ور تو کان و بحررا گویی فقیر
آن بنسبت با کمالِ تو رَواست * مُلكِ اِکمالِ فناها مر تراست
که تو پاکی از خطر وز نیستی * نیستان‌را مُوجِد و مُغنیستی
آنك رویانید داند سوختن * زآنك چون بدْرید داند دوختن
می‌بسوزد هر خزان مر باغ‌را * باز رویاند گُلِ صبّاغ‌را
کای بسوزیده برون آ تازه شو * بارِ دیگر خوب و خوب‌آوازه شو
چشمِ نرگس کُور شد بازش بساخت * حلقِ نَی بِبْرید و بازش خود نواخت
ما چو مصنوعیم و صانع نیستیم * جز زبون و جزکه قانع نیستیم
ما همه نَفْسی و نَفْسی می‌زنیم * گر نخوانی ما همه آهَرْمَنیم
زآن ز آهَرْمَن رهیدستیم ما * که خریدی جانِ مارا از عَمی
تو عصاکش هرکرا که زندگیست * بی عصا و بی عصاکش کُور کیست
غیرِ تو هرچِ خوشست و ناخوشست * آدمی‌سوزست و عینِ آتشست
هرکرا آتش پناه و پُشت شد * هم مَجُوسی گشت و هم زَرْدُشت شد
کُلُّ شَیْءٍ ما خَلا اللهَ باطِلٌ * إنَّ فَضْلَ اللهِ غَیْمٌ هاطِلٌ

(۲۹۰۹) A ماه و بحررا. BL Bul. ماه و مهررا.
(۲۹۱۰) ABL Bul. چرخ و عرش‌را.
(۲۹۱۳) L و معیستی. (۲۹۱۵) A om. و.
(۲۹۱۶) Bul. بازش مینواخت.
(۲۹۲۰) ABL Bul. کور چیست.
(۲۹۲۲) Bul. او مجوسی.

از پیِ نظّارهٔ او حُور و جان * پُر شده آفاقِ هر هفت آسمان
خویشتن آراسته از بهرِ او * خود ورا پروای غیرِ دوست کو
آنچنان پُر گشته از اِجلالِ حق * که درو هم ره نیابد آلِ حق
لا يَسَعْ فينا نَبِيٌّ مُرْسَلُ * وَٱلْمَلَكْ وَٱلرُّوحُ أَيْضًا فَاعْقِلُوا
گفت ما زاغیم همچون زاغ نی * مستِ صبّاغیم مستِ باغ نی
چونك مخزنهای افلاك و عُقول * چون خسی آمد بهرِ چشمِ رسول
پس چه باشد مکّه و شام و عراق * که نماید او نَبَرْد و اشتیاق
آن گمان و ظنّ منافق‌را بود * کو قیاس از جانِ زشتِ خود کند
آبگینهٔ زرد چون سازی نقاب * زرد بینی جملهٔ نورِ آفتاب
بشْکَن آن شیشهٔ کبود و زردرا * تا شناسی گَرْدرا و مَرْدرا
گِرْدِ فارس گَرْد سَر افراشته * گَرْدرا تو مَرْدِ حق پنداشته
گَرْد دید ابلیس و گفت این فرعِ طین * چون فزاید بر منِ آتش‌جبین
تا تو می‌بینی عزیزانرا بَشَر * دانك میراثِ بلیس است آن نظر
گر نه فرزندِ بلیسی ای عنید * پس بتو میراثِ آن سگ چون رسید
من نِیَم سگ شیرِ حقّم حق‌پرست * شیرِ حقّ آنست کز صورت برَست
شیرِ دنیا جوید اِشکاری و برگ * شیرِ مَوْلَی جوید آزادی و مرگ
چونك اندر مرگ بیند صد وجود * همچو پروانه بسوزاند وجود
شد هوای مرگ طوقِ صادقان * که جهودانرا بُد این دَم امتحان
در نُبی فرمود کای قومِ یهود * صادقانرا مرگ باشد گنج و سود
همچنانك آرزوی سود هست * آرزوی مرگ بردن زان بهست

(۲۹۵۱) Suppl. in marg. C. (۲۹۵۲) L بر گشته. (۲۹۵۷) AB Bul.
آن گمان بر وی ضمیرِ بد کند * کو قیاس از جهل و حرص خود کند
L از جهل و حرص خود. (۲۹۶۰) L گردها افراشته. (۲۹۶۱) A om. و.
(۲۹۶۴) Suppl. in marg. C. (۲۹۶۵) Bul. عقبی for مولی. After this verse C has a lacuna extending to v. ۲۹۹۱. (۲۹۶۷) L شد تمنّا مرگ. L بذان بد امتحان.
(۲۹۶۹) Bul. آرزوی برگ مردن.

آمدن رکابدار علی کرّم اللّه وجهه که از بهر خدا مرا بکش و ازین قضا برهان،

بـاز آمـد کای علی زودم بکُش * تـا نبینم آن دَم و وقتِ تُـرُش
من حـلالت می‌کنم خونم بـریـز * تـا نبیند چشمِ من آن رَسْتخیز
گفتم ار هـر ذرّهٔ خونی شود * خنجر انـدر کف بقصدِ تو رود
یك سـرِ مو از تو نتْوانـد بُریـد * چون قلم بر تو چنـان خطّی کشید
لیك بی غم شو شفیعِ تو منم * خواجـهٔ رُوحم نـه مملوكِ تـنم
پیشِ من این تن نـدارد قیمتی * بی تنِ خویشم فتی اِبْنُ ٱلْفَتی
خنجر و شمشیر شـد ریحـانِ من * مرگِ من شد بزم و نرگستانِ من
آنك او تن‌را بدین سان پی کنـد * حرصِ میری و خلافت کی کنـد
زآن بظاهر کوشد اندر جـاه و حکم * تـا امیرانـرا نمایـد راه و حکم
تـا امیری‌را دهـد جانی دگـر * تـا دهـد نخلِ خلافت‌را ثمـر

بیان آن که فتح طلبیدن پیغامبر علیه السّلام مکّه‌را و غیر مکّه‌را جهت دوستیِ ملك دنیا نبود چون فرموده‌است که الدُّنیا جِیفَةٌ بلك بامر بود،

جهدِ پیغمبر بفتحِ مکّه هم * کی بـود در حُبِّ دنیا مُتَّهَم
آنك او از مخزنِ هفت آسمان * چشم و دل بر بست روزِ امتحان

Heading: AB افتادن رکابدار هر باری پیش علی کرّم اللّه وجهه که ای امیر المؤمنین مرا بکش الخ, and so L Bul.
(۲۹۳۸) C که ای علی مارا بکش.   (۲۹۴۴) BL نرگسدان.
(۲۹۴۶) Bul. جاه حکم. Bul. راه حکم.   (۲۹۴۷) After this verse L adds:
میریٔ او بینی اندر آن جهان * فکرت پنهانیت گردد عیان
Heading: آن is suppl. in C. A امر بود.
(۲۹۴۸) BC پیغامبر.   (۲۹۴۹) A زآنك او.

عرضه کن بر من شهادت‌را که من * مر ترا دیدم سرافراز زمن
قُربِ پنجه کس زخویش و قومِ او * عاشقانه سوی دین کردند رُو
او بتیغِ حِلْم چندین حَلْق‌را * وا خرید از تیغ چندین خَلْق‌را
تیغِ حلم از تیغِ آهن تیزتر * بل زصد لشکر ظَفَرْانگیزتر
ای دریغا لقمهٔ دو خورده شد * جوششِ فکرت ازآن افسرده شد
گندمی خورشیدِ آدم‌را کُسوف * چون ذَنَب شعشاعِ بدری‌را خُسوف
اینْت لطفِ دل که از یك مُشت گِل * ماهِ او چون می‌شود پروین‌گُسِل
نان چو معنی بود خوردش سود بود * چونك صورت گشت انگیزد جُحود
همچو خارِ سبز کَاُشْتُر میخَورَد * زآن خورِش صد نفع و لذّت می‌بَرَد
چونك آن سبزیش رفت و خشك گشت * چون همان‌را میخورد اشتر زدَشْت
می‌دراند کام و لُنْجش ای دریغ * کآن چنان وَرْدِ مربّی گشت تیغ
نان چو معنی بود بود آن خارِ سبز * چونك صورت شد کنون خشکست و گبْز
تو بدآن عادت که اورا پیش ازین * خورده بودی ای وجودِ نازنین
بر همآن بُو میخوری این خشك‌را * بعد از آن کآمیخت معنی با ثَرَی
گشت خاك‌آمیز و خشك و گوشت‌بُر * زآن گیاه اکنون بپرهیز ای شُتُر
سخت خاك‌آلود می‌آید سخن * آب تیره شد سرِ چَه بند کن
تا خدایش باز صاف و خَوش کند * او که تیره کرد هم صافش کند
صبر آرد آرزورا نه شتاب * صبر کن وَٱللّٰهُ أَعْلَم بِٱلصَّواب

تمّ المجلّد الاوّل من المثنوی المعنوی،

(٢٩٨٨) In B حلقرا and خلقرا are transposed. L از تیغ و چندین.
(٢٩٩٢) Suppl. in marg. B. (٢٩٩٣) Bul. تاکه معنی بود.
(٢٩٩٤) A خاری. (٢٩٩٦) L مربّا. (٢٩٩٧) A om. و.
(٢٩٩٨) A وجودی. (٤٠٠٢) Bul. آنکه تیره کرد و هم. L تیره‌ش.

ای جهودان بهرِ ناموسِ کسان * بگْذرانید این تمنّا بر زبان
یك جهودی این قدر زَهْره نداشت * چون محمّد این عَلَمرا بر فراشت
گفت اگر رانند اینرا بر زبان * یك یهودی خود نماند در جهان
پس یهودان مال بردند و خراج * که مکن رُسوا تو مارا ای سِراج
این سخنرا نیست پایانی پدید * دست با من ده چو چشمت دوست دید

گفتن امیر المؤمنین علی کرّم اللّه وجهه با قرین خود کی چون خدو انداختی در روی من نفس من جنبید و اخلاص عمل نماند مانعِ کشتنِ تو آن شد،

گفت امیر المؤمنین با آن جوان * که بهنگامِ نَبَرْد ای پهلوان
چون خُدو انداختی در رویِ من * نفس جنبید و تَبَه شد خوی من
نیم بهْرِ حق شد و نیمی هوا * شِرْکت اندر کارِ حق نبْود روا
تو نگاریدهٔ کفِ مَوْلیستی * آنِ حقّی کردهٔ من نیستی
نقشِ حقرا هم بامرِ حق شکن * بر زجاجهٔ دوست سنگِ دوست زن
گبر این بشْنید و نوری شد پدید * در دلِ او تا که زُنّاری بُرید
گفت من تخمِ جفا میکاشتم * من ترا نوعی دگر پنداشتم
تو ترازوی اَحَدخو بودهٔ * بل زبانهٔ هر ترازو بودهٔ
تو تبار و اصل و خویشم بودهٔ * تو فروغِ شمعِ کیشم بودهٔ
من غلامِ آنِ چراغِ چشمجو * که چراغت روشنی پذْرفت ازو
من غلامِ موجِ آن دریای نور * که چنین گوهر برآرد در ظهور

(٢٩٧٢) B رایند. L گوئید. Bul. نماندی. (٢٩٧٤) After this verse L Bul. add:

اندر آ در گلستان از مزبله * چونك در ظلمت ندیدی مشعله
بی توقّف زودتر در نه قدم * زین چه بیبن سوی باغ ارم

Heading: L خیو for خدو. Bul. آن بود for آن شد.
(٢٩٧٦) L خیو for خدو. (٢٩٨٢) AL اصل خویشم. (٢٩٨٤) B چشم تو.

مدّتی این مثنوی تأخیر شد * مُهلتی بایست تا خون شیر شد
تا نزاید بختِ تو فرزند نَو * خون نگردد شیرِ شیرین خوش شنَو
چون ضیاء الحقّ حُسامُ الدّین عنان * باز گردانید ز اَوْجِ آسمان
چون بمعراجِ حقایق رفته بود * بی بهارش غنچها ناگفْته بود
چون ز دریا سوی ساحل باز گشت * چنگِ شعرِ مثنوی با ساز گشت
مثنوی که صیقلِ ارواح بود * باز گشتش روزِ استفتاح بود
مَطْلعِ تاریخِ این سَوْدا و سود * سال اندر ششصد و شصت و دو بود
بلبلی زینجا برفت و باز گشت * بهرِ صیدِ این معانی باز گشت
ساعدِ شه مَسْکنِ این باز باد * تا ابد بر خلق این در باز باد
آفتِ این دَر هوا و شهوتست * ورنه اینجا شربت اندر شربتست
چشم‌بندِ آن جهان حلق و دهان * این دهان بر بند تا بینی عیان
ای دهان تو خود دهانهٔ دوزخی * وی جهان تو بر مثالِ برزخی
نورِ باقی پهلوی دنیای دون * شیرِ صافی پهلوی جوهای خون
چون درو گامی زنی بی احتیاط * شیرِ تو خون می‌شود از اختلاط
یك قَدَم زد آدم اندر ذَوْقِ نفس * شد فراقِ صدرِ جنّت طَوْقِ نفس
همچو دیو از وی فرشته میگریخت * بهرِ نانی چند آبِ چشم ریخت
گرچه یك مو بُد گنه کو جُسته بود * لیك آن مو در دو دیده رُسته بود
بود آدم دیدهٔ نورِ قدیم * موی در دیده بود کوهِ عظیم

(٤) BL بشگفته بود. Bul. نشگفته بود, and so A in marg. (٨) L این صید معانی.
(٩) A بود for باد *bis.* (١١) In ABL Bul. the two hemistichs of this verse are transposed. (١٢) ABL Bul. زبانهٔ دوزخی. In D this and the preceding verse are transposed.

بسم الله الرحمن الرحيم[a]،

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلّد دوم که اگر جملهٔ[b] حکمت الٰهی بندهرا معلوم شود[c] در فواید آن کار بنده[d] از آن کار فرو ماند[c] و حکمت[e] بی‌پایان حق[e] ادراك اورا ویران کند بدآن کار نپردازد، پس حق تعالی شمّهٔ از آن حکمت بی‌پایان مهار بینئ او سازد و اورا بدآن کار کشد که اگر اورا از آن فایده[f] هیچ خبر نکند هیچ نجنبد زیرا جنبانندهٔ از بهرهای آدمیانست که از بهر آن مصلحت کنیم[g]، و اگر حکمت آن بر وی[h] فرو ریزد هم نتواند جنبیدن چنانك اگر[i] در بینئ اشتر مهار نبود نرود[j] و اگر مهار بزرگ بود هم فرو خسپد[j]، وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ، خاك بی آب کلوخ نشود و چون آب بسیار باشد هم کلوخ نشود، وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ، بمیزان دهد هر چیزی‌را نه بی حساب و بی میزان الّا کسانی‌را که از عالم خلق مبدّل شده‌اند وَيَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ شده‌اند وَمَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَدْرِ،

پرسید یکی که[k] عاشقی چیست * گفتم که[k] چو ما[l] شوی بدانی، عشق محبت بی حسابست جهت آن[m] گفته‌اند کی صفت حقّ است[n] بحقیقت و[o] نسبت او ببنده مجازست يُحِبُّهُمْ تمامست يُحِبُّونَهُ[p] کدامست،

L omits this preface.

(a) D adds وبه نستعین. (b) A آن. (c)—(c) A در فواید از آن کار فرو ماند. (d) D بندد. (e)—(e) A om. (f) D کار فایده. (g) B کند. (h) AB برو. (i) A om. (j)—(j) Bul. و اگر سخت بزرگ بود هم برود و فرو خسبد. (k) A کی. (l) B Bul. من. (m) Bul. آنکه. (n) A om. from here to end. (o) B om. (p) Bul. ویحبونه. After کدامست Bul. adds والحمد لله ربّ العالمین.

خواب بیداریست چون با دانش است * وای بیداری که با نادان نشست
چونك زاغان خیمه بر بهمن زدند * بلبلان پنهان شدند و تن زدند
زآنك بی گُلزار بلبل خامُش است * غیبتِ خورشید بیداری‌کُش است
آفتابا تركِ این گُلشن کنی * تا که تَحْتَ ٱلْأَرْض‌را رُوشن کنی
آفتابِ معرفت‌را نقل نیست * مَشْرِقِ او غیرِ جان و عقل نیست
خاصّه خورشیدِ کمالی کآن سَریست * روز و شب کردارِ او روشن‌گریست
مَطْلعِ شمس آی اگر اِسْکندری * بعد از آن هر جا رَوی نیکو فَری
بعد از آن هر جا رَوی مَشْرِق شود * شرقها بر مَغْرِبت عاشق شود
حسِّ خفّاشت سوی مغرب دوان * حسِّ دُرپاشت سوی مشرق روان
راهِ حس راهِ خرانست ای سوار * ای خران‌را تو مُزاحِم شرم دار
پنج حسّی هست جز این پنج حس * آن چو زرِّ سرخ وین حسها چو مس
اندر آن بازار کایشان ماهرند * حسِّ مس‌را چون حسِ زر کی خرند
حسِّ ابدان قُوتِ ظلمت می‌خَورد * حسِّ جان از آفتابی می‌چرد
ای ببُرده رختِ حسها سوی غیب * دست چون موسی برون آور زجَیْب
ای صفاتت آفتابِ معرفت * وآفتابِ چرخ بندِ یك صِفَت
گاه خورشید و گهی دریا شوی * گاه کوهِ قاف و گه عنقا شوی
تو نه این باشی نه آن در ذاتِ خویش * ای فزون از وهمها وز بیش بیش
روح با علمست و با عقلست یار * روح‌را با تازی و تُرکی چه کار
از تو ای بی‌نقش با چندین صُوَر * هم مُشَبِّه هم مُوَحِّد خیره‌سر
گه مُشَبِّه‌را مُوَحِّد می‌کَند * گه مُوَحِّدرا صُوَر ره می‌زند
گه ترا گوید زمستی بُو ٱلْحَسَن * یا صَغیرَ ٱلسِّنِّ یا رَطْبَ ٱلْبَدَن
گاه نقشِ خویش ویران می‌کُند * از پیِ تنزیهِ جانان می‌کَند

(٤٥) B نیلوفری. (٤٤) Bul. کمالی زآن سریست. (٤١) D خاموش است.
(٥٠) Bul. آن بازار کاهل محشرند. (٤٩) BL Bul. و این حسها. L حسّت هست.
(٦٠) DL آن پی. (٥٥) D وز پیش پیش.

گر در آن آدم بکردی مشورت * در پشیمانی نگفتی معذرت
زآنك با عقلی چو عقلی جُفت شد * مانعِ بَد فعلی و بَد گفت شد
نفس با نفسِ دگر چون یار شد * عقلِ جُزْوی عاطل و بی‌کار شد
چون زتنهایی تو نومیدی شوی * زیرِ سایهٔ یار خُرشیدی شوی
رَو بجُو یارِ خدایی‌را تو زود * چون چنان کردی خدا یارِ تو بود
آنك بر خلوت نظر بر دوختست * آخر آنرا هم زیار آموختست
خلوت از اغیار باید نه زیار * پوستین بهر دَی آمد نه بهار
عقل با عقلِ دگر دوتا شود * نور افزون گشت و ره پیدا شود
نفس با نفسِ دگر خندان شود * ظلمت افزون گشت ره پنهان شود
یار چشمِ تُست ای مردِ شکار * از خس و خاشاك اورا پاك دار
هین بجاروبِ زبان گردی مکن * چشم‌را از خس ره‌آوردی مکن
چونك مؤمن آینهٔ مؤمن بود * رویِ او زآلودگی آیْمِن بود
یار آیینه‌است جان‌را در حزن * در رخِ آیینه ای جان دَم مزن
تا نپوشد رویِ خودرا از دَمَت * دَم فرو خوردن بباید هر دَمَت
کم زخاکی چونك خاکی یار یافت * از بهاری صد هزار انوار یافت
آن درختی کو شود با یار جُفت * از هوای خوش زسر تا پا شگُفت
در خزان چون دید او یارِ خلاف * در کشید او رُو و سر زیرِ لحاف
گفت یارِ بَد بلا آشفتن است * چونك او آمد طریقم خفتن است
پس بخسپم باشم از اصحابِ کَهْف * به زدقْیانوس آن محبوسِ لَهْف
یقظه‌شان مصروفِ دقیانوس بود * خوابشان سرمایهٔ ناموس بود

(۲۱) D نفس دبگر. Bul. عقل جزئی. (۲۲) L گر for چون. AL چو for تو. B نامیدی. A باز for یار. (۲۳) Bul. چنن کردی.
(۲٤) L درخلوت. (۲٦) D عقل با عقلی دبگر. B om. و. (۲۷) AL Bul. و ره. In D vv. ۲۷ and ۲۸ are transposed. (۲۹) A پس for هین.
(۳۰) آیْمِن: so vocalised in D. (۳۲) A Bul. خودرا در دمت.
(۳۷) L من نخسبم. L in the second hemistich آن محبوب کهف.

چاره آن باشد که خودرا بنْگرم * ورنه او خندد مرا من کی خرم
او جمیلست و مُحِبٌّ لِلْجَمال * کی جوانِ نوگزیند پیر زال
خوب خوبی‌را کند جذب این بدان * طَیِّبات لِلطَّیِّبین بر وی بخوان
در جهان هر چیز چیزی جذب کرد * گرم گرمی‌را کشید و سرد سرد
قسمِ باطل باطلان‌را می‌کشند * باقیان از باقیان هم سرخوشند
ناریان مر ناریان‌را جاذب اند * نوریان مر نوریان‌را طالب اند
چشم چون بستی ترا تاسه گرفت * نورِ چشم از نورِ روزن کی شِکِفْت
تاسهٔ تو جذبِ نورِ چشم بود * تا بپیوندد بنورِ روزنِ زود
چشم باز ار تاسه گیرد مر ترا * دانك چشمِ دل ببستی بر گشا
آن تقاضاے دو چشمِ دل شناس * کو همی‌جوید ضیاے بی‌قیاس
چون فراقِ آن دو نورِ بی‌ثبات * تاسه آوردت گشادی چشمهات
پس فراقِ آن دو نورِ پایدار * تاسه می‌آرد مر آنرا پاس دار
او چو میخواند مرا من بنْگرم * لایقِ جذب ام و یا بَدْپیکرم
گر لطیفی زشت‌را در پی کند * تَسْخَری باشد که او بر وی کند
کی ببینم رویِ خودرا ای عجب * تا چه رنگم همچو روزم یا چو شب
نقشِ جانِ خویش می‌جُستم بسی * هیچ می‌ننْمود نقشم از کسی

---

(٧٨) A ورنه خندد او. Bul. من چون خرم.

(٧٩) A که for کی. After this verse L adds:

خوب خوبی‌را کند جذب این یقین * طیّبات از بهر که الطیّبین

(٨٠) A طیّبین. BD الطیّبین. L Bul. و طیّبین. After this verse L adds:

صاف‌را هم صافیان راغب شوند * دردرا هم تیرگان جاذب بوند
زنگ‌را هم زنگیان جویا شدند * روم‌را هم رومیان پویا شدند

(٨١) B گرم‌را گرمی.   (٨٣) Bul. هم نوریان‌را. After this verse L adds:

در هر آن چیزی که تو ناظر شوی * می‌کشد با جنس شیر معنوی

(٨٤) L Bul.

چشم چون بستی ترا جان کندنیست * چشم‌را از نور روزن صبر نیست

چشمِ حس‌را هست مذهب اعتزال * دیدهٔ عقلست سُنّی در وصال
سُخرهٔ حسّ اند اهلِ اعتزال * خویش‌را سُنّی نمایند از ضلال
هرك در حس ماند او معتزلیست * گرچه گوید سُنّیم از جاهلیست
هرکه بیرون شد زحس سُنّی وَیَست * اهلِ بینش چشمِ عقلِ خوش‌پَیَست
گر بدیدے حسِّ حیوان شاه‌را * پس بدیدی گاو و خر الله‌را
گر نبودے حسِّ دیگر مر ترا * جز حسِ حیوان زبیرونِ هوا
پس بنی آدم مکرَّم کَی بُدی * کَی بحسِّ مشترك مَحْرَم شدی
نامُصوَّر یا مصوَّر گفتنت * باطل آمد بی زصورت رَستنت
نامُصوَّر یا مصوَّر پیشِ اوست * کو همه مغزست و بیرون شد زپوست
گر تو کُوری نیست بر اَعْمَی حَرَج * ورنه رَو کَالصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَج
پرده‌های دیده‌را داروے صبر * هم بسوزد هم بسازد شرحِ صدر
آینهٔ دل چون شود صافی و پاك * نقشها بینی برون از آب و خاك
هم ببینی نقش و هم نقّاش‌را * فرشِ دولت‌را و هم فرّاش‌را
چون خلیل آمد خیالِ یارِ من * صورتش بُت معنئ او بُت‌شکن
شکر یزدان‌را که چون او شد پدید * در خیالش جانِ خیالِ خود بدید
خاكِ درگاهت دلم‌را می‌فریفت * خاك بر وی کو زخاکت می‌شکیفت
گفتم ار خوبم پذیرم این ازو * ورنه خود خندید بر من زشت‌رُو

(٦٤) Suppl. in marg. D. After this verse L adds:

هرکه در حس خدا دید آیتی * در بر حق هست بهتر طاعتی

(٦٧) D کَی بودی. (٦٨) D om. here, but has the verse after v. ٨٠. L زصورت رفتنت. L Bul. نامصوّر با مصوّر. (٦٩) L نامصوّر با مصوّر. In D هوست is written above اوست. (٧٥) In the second hemistich L has در خیال او خیال حق رسید. After this verse L adds:

شکر معطی‌را که چون او در رسید * در خیالش جان خیال خود بدید

(٧٦) Bul. دلم چون میفریفت.

(٧٧) L گفت ار خوبم. A ورنه بر من زشت‌رو می‌خندد او.

هلال پنداشتن آن شخص خیال‌را در عهد عُمَر رضی الله عنه،

ماهِ روزه گشت در عهدِ عُمَر * بر سرِ کوهی دویدند آن نفر
تا هلالِ روزه‌را گیرند فال * آن یکی گفت ای عمر اینك هلال
چون عمر بر آسمان مه‌را ندید * گفت کین مه از خیالِ تو دمید
ورنه من بیناترم افلاك‌را * چون نمی‌بینم هلالِ پاك‌را
گفت تر کن دست بر ابرو بمال * آنگهان تو بر نگر سوی هلال
چونك او تر کرد ابرو مه ندید * گفت ای شه نیست مه شد ناپدید
گفت آری مویِ ابرو شد کمان * سوی تو افگند تیری از گمان
چونك مویی کژ شد اورا راه زد * تا بدعوی لافِ دیدِ ماه زد
موی کژ چون پردهٔ گردون بود * چون همه اَجْزات کژ شد چون بود
راست کن اجزات‌را از راستان * سر مکش ای راست‌رَو زآن آستان
هم ترازورا ترازو راست کرد * هم ترازورا ترازو کاست کرد
هرکه با ناراستان همسنگ شد * در کمی افتاد و عقلش دنگ شد
رَو أَشِدَّآءُ عَلَی ٱلْکُفَّار باش * خاك بر دلداریٔ اغیار پاش
بر سرِ اغیار چون شمشیر باش * هین مکن روباه‌بازی شیر باش
تا زغیرت از تو یاران نَسْکُلند * زآنك آن خاران عدوِّ این گُلند
آتش اندر زن بگرگان چون سپند * زآنك آن گرگان عدوِّ یوسفند
جانِ بابا گویدت ابلیس هین * تا بدَم بفْریبدت دیوِ لعین
این چنین تلبیس با بابات کرد * آدمی‌را این سِیَه‌رُخ مات کرد

(١١٤) A خیالی. (١١٦) ABL Bul. و بر ابرو. Bul. در نگر.
(١١٨) After this verse L adds:
چون یکی مو کژ شد از ابروی تو * شکلِ ماه نو نمود آن موی تو
(١١٩) ABL Bul. چون یکی مو. D اورا ره بزد. (١٢١) Bul. زین آستان.
(١٢٤) AL اغیار باش. BD write پاش as in text.
(١٢٦) L Bul. یاران نگسلند. (١٢٩) Bul. آن سیه‌رخ.

گفتم آخر آینه از بهرِ چیست * تا بداند هر کسی کو چیست و کیست
آینهٔ آهن برای پوستهاست * آینهٔ سیمای جان سنگی‌بهاست
آینهٔ جان نیست الّا رویِ یار * رویِ آن یاری که باشد زآن دیار
گفتم ای دل آینهٔ کُلّی بجُو * رَو بدریا کار بر ناید بجُو
زین طلب بنده بکوی تو رسید * درد مریم‌را بخرما بُن کشید
دیدهٔ تو چون دلم‌را دیده شد * شد دلِ نادیده غرقِ دیده شد
آینهٔ کُلّی ترا دیدم ابد * دیدم اندر چشمِ تو من نقشِ خَود
گفتم آخر خویش‌را من یافتم * در دو چشمش راهِ روشن یافتم
گفت وهم کآن خیالِ تُست هان * ذاتِ خودرا از خیالِ خود بدان
نقشِ من از چشمِ تو آواز داد * که منم تو تو منی در اتّحاد
کاندرین چشمِ منیرِ بی‌زوال * از حقایق راه کَی یابد خیال
در دو چشمِ غیرِ من تو نقشِ خَود * گر ببینی آن خیالی دان و رَد
زآنك سرمهٔ نیستی در می‌کَشد * باده از تصویرِ شیطان می‌چشد
چشمشان خانهٔ خیالست و عدم * نیستهارا هست بینند لاجرم
چشمِ من چون سرمه دید از ذوالجلال * خانهٔ هستیست نه خانهٔ خیال
تا یکی مو باشد از تو پیشِ چشم * در خیالت گوهری باشد چو یشم
یشم‌را آنگه شناسی از گهر * کز خیالِ خود کنی کُلّی عَبَر
یك حکایت بشْنو ای گوهرشناس * تا بدانی تو عیان‌را از قیاس

(٩٤) D om. و.
(٩٥) B سنگین بهاست. B in marg. آینهٔ جان جوهر بس بی‌بهاست.
(٩٦) D کباشد. (٩٧) BL Bul. نآمد زجو.
(٩٩) A دلم‌را دید شد. Bul. این دل نادیده. (١٠٠) A نفس خود.
(١٠٢) A وهان. A از خیال تو بدان. (١٠٤) D کدرین.
(١٠٥) D ببینم. Bul. تو for آن. (١٠٨) A om. دید.
(١٠٩) B چو پشم.
(١١٠) B پشم‌را. D از گوهر. A خیالی.

عمرها بایست تا دم پاك شد * تا امینِ مخزنِ افلاك شد
خود گرفتی این عصا در دست راست * دسترا دستانِ موسی از کجاست
گفت اگر من نیستم اسرارْخوان * هم تو بر خوان نام‌را بر استخوان
گفت عیسی یا رب این اسرار چیست * میْلِ این ابله درین بیگار چیست
چون غمِ خود نیست این بیماررا * چون غمِ جان نیست این مرداررا
مردهٔ خودرا رها کردست او * مردهٔ بیگانه‌را جوید رَفُو
گفت حقّ اِدْبارگر اِدْبارجُوست * خارِ رویبده جزای کِشْتِ اوست
آنك تخمِ خار کارد در جهان * هان و هان اورا مجو در گُلْستان
گر گلی گیرد بکف خاری شود * ور سوی یاری رود ماری شود
کیمیای زهر و مارست آن شقی * بر خلافِ کیمیای مُتَّقی

اندرز کردن صوفی خادم‌را در تیمارْداشت بهیمه ولا حَوْل گفتن خادم،

صوفیی می‌گشت در دَوْرِ اُفُق * تا شبی در خانقاهی شد قُنُق
یك بهیمه داشت در آخُر ببست * او بصدرِ صُفّه با یاران نشست
پس مراقب گشت با یارانِ خویش * دفتری باشد حُضورِ یار بیش
دفترِ صوفی سواد و حرف نیست * جز دلِ اِسْپید همچون برف نیست
زادِ دانشمند آثارِ قَلَم * زادِ صوفی چیست آثارِ قَدَم
همچو صیّادی سوی اِشْکار شد * گامِ آهو دید بر آثار شد
چند گاهش گامِ آهو در خَورست * بعد از آن خود نافِ آهو رَهْبَرست

(۱۵۲) B ادبار اگر. A seems to have had originally ادبار خواست. Bul. روینده.
(۱۵۴) A om. و. (۱۵۵) ABL Bul. om. و.
Heading: Bul. تیمار داشتن. A om. بهیمه. A om. خادم.
(۱۵۸) D خویش for بیش, corr. in marg.
(۱۵۹) ABL Bul. om. و. B اسفید. (۱۶۱) ABL Bul. و بر.

بر سر شطرنج چُست است این غراب * تو مبین بازی بچشمِ نیم‌خواب
زآنک فرزین‌بندها داند بسی * که بگیرد در گلویت چون خسی
در گلو ماند خسِ او سالها * چیست آن خس مِهْرِ جاه و مالها
مال خس باشد چو هست ای بی‌ثبات * در گلویت مانعِ آبِ حیات
گر بَرَد مالت عدوّی پُر فنی * رهزنی‌را بُرده باشد رهزنی

دزدیدن مارگیر ماری‌را از مارگیر دیگر،

دزدکی از مارگیری مار برد * زابْلَهی آنرا غنیمت می‌شمرد
وا رهید آن مارگیر از زخمِ مار * مار کُشت آن دزدِ اورا زار زار
مارگیرش دید پس بشْناختش * گفت از جانِ مارِ من پرداختش
در دعا میخواستی جانم ازو * کش بیابم مار بسْتانم ازو
شکر حق‌را کآن دعا مردود شد * من زیان پنداشتم وآن سود شد
بس دعاها کآن زیانست و هلاک * وز کرم می‌نشْنود یزدانِ پاک

التماس کردن همراه عیسی علیه السّلام زنده کردن استخوانها از عیسی علیه السّلام،

گشت با عیسی یکی ابله رفیق * استخوانها دید در حُفرهٔ عمیق
گفت ای همراه آن نامِ سَنی * که بدآن تو مرده‌را زنده کُنی
مر مرا آموز تا احسان کنم * استخوانهارا بدآن با جان کنم
گفت خامش کن که آن کارِ تو نیست * لایقِ انفاس و گفتارِ تو نیست
کآن نَفَس خواهد زباران پاکتر * وز فرشته در رَوِش درّاکتر

(۱۴۲۱) L دارد بسی.   (۱۴۲۳) L آن بی‌ثبات.   (۱۴۲۴) Bul. عدوّ.
Heading: Bul. مارگیری *bis*.   (۱۴۲۵) Bul. اورا for آنرا.
(۱۴۲۹) ABL Bul. om. و.   (۱۴۳۱) D استخانها. L در گور عمیق.
(۱۴۳۲) ABL Bul. که بدآن مرده تو زنده می‌کنی.   (۱۴۳۴) D خاموش.

در تموزِ گرم می‌بینند دَے * در شعاعِ شمس می‌بینند فَی
در دلِ انگور میَرا دیده‌اند * در فنائے محض شَیرا دیده‌اند
آسمان در دَوْرِ ایشان جُرعه‌نوش * آفتاب از جُودشان زَرْبَفْت‌پُوش
چون از ایشان مجتمع بینی دو یار * هم یکی باشند و هم ششصد هزار
بر مثالِ موجها اعدادشان * در عَدَد آورده باشد بادشان
مفترق شد آفتابِ جانها * در درونِ روزنِ ابدانها
چون نظر در قُرْص داری خود یکیست * وآنك شد محجوبِ ابدان در شکیست
تفرقه در روحِ حیوانی بود * نَفْسِ واحد روحِ انسانی بود
چونك حق رَشَّ عَلَیْهِمْ نُورَهُ * مفترق هرگز نگردد نورِ او
یك زمان بگذار اے همره ملال * تا بگویم وصفِ خالی زآن جمال
در بیان نآید جمالِ حالِ او * هر دو عالم چیست عکسِ خالِ او
چونك من از خالِ خویش دم زنم * نطق میخواهد که بشکافد تنم
همچو مورے اندرین خرمن خوشم * تا فزون از خویش باری می‌کشم

بسته شدن تقریر معنئ حکایت بسبب میل مستمع باستماع ظاهر صورت حکایت،

کَی گذارد آنك رشكِ روشنیست * تا بگویم آنچ فرض و گفتنیست

---

(۱۸۷) Bul. او for شد. (۱۸۸) After this verse L adds:

روح انسانی که نفس واحد است * روح حیوانی سفالی جامد است
عقل خرد از رمز این آگاه نیست * واقف این سر بجز الله بیست
عقل‌را اندر چنین سودا چه کار * کرّ مادرزاد با سرنا چه کار

[L has کَرّا در زاد]. (۱۸۹) B هو for او. After this verse Bul. adds:

روح انسان بود نفس واحده * روح حیوانی سفال جامده
عقل از نورش نگردد نشوه‌یاب * حق علیم والله اعلم بالصواب
عقلرا زین سود و سودا کار نبود * کرّ مادرزادرا سرنا چه سود

(۱۹۰) A خال. (۱۹۱) L Bul. جمال خال او.

(۱۹۴) A رشك روشنست. A (sic) فرض روسنست. Bul. om. و.

چونك شکر گام کرد و ره بُرید * لاجرم زآن گام در کامی رسید
رفتنِ یك منزلی بر بوی ناف * بهتر از صد منزلِ گام و طواف
آن دلی کو مَطْلعِ مهتابهاست * بهرِ عارف فتحت ابوابهاست
با تو دیوارست با ایشان دَرست * با تو سنگ و با عزیزان گوهرست
آنچ تو در آینه بینی عیان * پیر اندر خشت بیند بیش از آن
پیر ایشان‌اند کین عالَم نبود * جانِ ایشان بود در دریای جود
پیش ازین تن عمرها بگْذاشتند * پیشتر از کِشت بُر برداشتند
پیشتر از نقش جان پذْرفته‌اند * پیشتر از بحر دُرها سُفته‌اند
مشورت می‌رفت در ایجادِ خَلْق * جانشان در بحرِ قُدرت تا بحَلْق
چون ملایك مانعِ آن می‌شدند * بر ملایك خُفْیه خُنْبك می‌زدند
مطّلع بر نقشِ هرکه هست شد * پیش از آن کین نَفسِ کُل پابَسْت شد
پیشتر زافلاك کیوان دیده‌اند * پیشتر از دانها نان دیده‌اند
بی دماغ و دل پُر از فکرت بُدند * بی سپاه و جنگ بر نصرت زدند
آن عیان نِسْبت بایشان فکرتست * ورنه خود نسبت بدُوران رؤیتست
فکرت از ماضی و مُسْتَقْبَل بود * چون ازین دو رَست مشکل حَل شود
روح از انگور می را دیده‌است * روح از معدوم شَی را دیده‌است
دیده چون بی‌کَیْف هر باکَیْف را * دیده پیش از کان صحیح و زَیْف را
پیشتر از خلقتِ انگورها * خورده مَیها و نموده شورها

(۱٦۳) L ره بدید. (۱٦٤) L منزل و گام و طواف. Bul. منزل و گام طواف.
(۱٦٦) BL Bul. و با ایشان. (۱٦۹) A عمرها بر داشتند, corr. in marg.
(۱۷۰) After this verse Bul. has the heading: حکایت مشورت کردن خدای تعالی با فرشتگان در ایجاد خلق. (۱۷۱) Suppl. in marg. D. L om.
(۱۷۲) L om. (۱۷۳) Bul. پیش از آنکه, and so L.
(۱۷٥) A om. و before دل. L بی سپاه جنگ.
(۱۷٦) B بدیشان. Bul. باینها رؤیتست. D بایشان روبتست.
(۱۷۷) Bul. حل بود. (۱۷۸) Instead of this verse L has v. ۱۸۲.

گفت اندر جَو تو کمتر کاه کن * گفت لا حول این سخن کوتاه کن
گفت جایش‌را بروب از سنگ و پُشك * ور بود تر ریز بر وی خاكِ خشك
گفت لا حول ای پدر لا حول کن * با رسولِ اهل کمتر گو سخن
گفت بِستان شانه پشتِ خر بخار * گفت لا حول ای پدر شرمی بدار
خادم این گفت و میان‌را بست چست * گفت رفتم کاه و جَو آرم نخست
رفت وز آخُر نکرد او هیچ یاد * خوابِ خرگوشی بدآن صوفی بداد
رفت خادم جانبِ اوباشِ چند * کرد بر اندرزِ صوفی ریش‌خند
صوفی از ره مانده بود و شد دراز * خوابها می‌دید با چشمِ فراز
کآن خرش در چنگِ گرگی مانده بود * پارها از پشت و رانش می‌ربود
گفت لا حول این چه سان ماخولیاست * ای عجب آن خادمِ مُشفِق کجاست
باز می‌دید آن خرش در راه‌رو * گه بچاهی می‌فتاد و گه بگو
گونه‌گون می‌دید ناخوش واقعه * فاتحه میخواند او والقارعه
گفت چاره چیست یاران جَسته‌اند * رفته‌اند و جملهٔ درها بسته‌اند
باز می‌گفت ای عجب آن خادمك * نه که با ما گشت همنان و نمك
من نکردم با وی اِلّا لطف و لین * او چرا با من کند بر عکس کین
هر عداوت‌را سبب باید سَنَد * ورنه جنسیّت وفا تلقین کند

(۲۱٤) A جایش‌را برو.   (۲۱٦) After this verse L adds:

گفت دُم‌افسار او کوته مبند * تا زغلطیدن نیفتد خر به بند
گفت لا حول ای پدر چندین منال * بهر خر چندین مرو اندر جوال
گفت بر پشتش فکن جُل زودتر * زآنك شب سرماست ای کان هنر
گفت لا حول ای پدر چندین مگو * استخوان در شیر چون نبود مجو
من زتو استاترم در فنّ خود * میهمان آید مرا از نیك و بد
لایق هر میهمان خدمت کنم * من زخدمت چون گل و چون سوسنم

(۲۱۷) L میان بر بست.

(۲۱۸) In L the hemistichs are transposed. L بدان صوفی فتاد.

(۲۲۲) L Bul. این چه مالیخولیاست.   (۲۲۳) L آن خر اندر راه دور. L در فتاده گه بگور.

(۲۲٤) L می‌خواند با القارعه.   (۲۲۸) L باشد سند.

بحر کف پیش آرد و سدّی کند * جر کند وز بعدِ جر مدّی کند
این زمان بشنو چه مانع شد مگر * مستمع‌را رفت دل جایی دگر
خاطرش شد سوی صوفیٔ قُنُق * اندر آن سودا فرو شد تا عُنُق
لازم آمد باز رفتن زین مقال * سوی آن افسانه بهرِ وصفِ حال
صوفی آن صورت مپندار ای عزیز * همچو طفلان تا کَی از جَوْز و مویز
جسمِ ما جوز و مویزاست ای پسر * گر تو مَرْدی زین دو چیز اندر گذر
ور تو اندر نگْذری اکرامِ حق * بگْذراند مر ترا از نُه طَبَق
بشْنو اکنون صورتِ افسانه‌را * لیك هین از که جدا کن دانه‌را

گمان بردن کاروانیان که بهیمهٔ صوفی رنجورست،

حلقهٔ آن صوفیانِ مستفید * چونك بر وجد و طرب آخر رسید
خوان بیاوردند بهرِ میهمان * از بهیمه یاد آورد آن زمان
گفت خادم‌را که در آخُر برَو * راست کن بهرِ بهیمه کاه و جو
گفت لا حَوْل این چه افزون گفتنست * از قدیم این کارها کارِ منست
گفت تر کُن آن جَوَش‌را از نُخُست * کان خرِ پیرست و دندانهاش سُست
گفت لا حول این چه میگویی مِها * از من آموزند این ترتیبها
گفت پالانش فرو نِه پیش پیش * داروی مَنْبَل بنه بر پُشتِ ریش
گفت لا حول آخر ای حکمت‌گزار * جنسِ تو مهمانم آمد صد هزار
جمله راضی رفته‌اند از پیشِ ما * هست مهمان جانِ ما و خویشِ ما
گفت آبش ده ولیکن شیرْگرم * گفت لا حول از توام بگرفت شرم

(١٩٥) A جو for جر *bis*. (١٩٧) Bul. صوفی و قنق. (١٩٨) D وصف خال.
(٢٠١) B بگذری.
Heading: Here L Bul. have التزام کردن خادم تعهّد بهیمه‌را و تخلّف نمودن.
(٢٠٣) ABL Bul. در وجد. (٢٠٦) Bul. گفت خادم این چه.
(٢٠٧) Bul. کآنخرك پیرست. (٢٠٨) DL آموزید. (٢٠٩) D پشت و ریش.
(٢١٠) L آخر این حکمت میار. (٢١٢) D Bul. سیر گرم. AB از توم.

آن یکی گوشش همی‌پیچید سخت * وآن دگر در زیرِ کامش جُست لَخت
وآن دگر در نعلِ او می‌جُست سنگ * وآن دگر در چشمِ او می‌دید زنگ
باز می‌گفتند ای شیخ این زچیست * دی نمی‌گفتی که شُکر این خر قویست
گفت آن خر کو بشب لا حول خَورد * جز بدین شیوه نداند راه کرد
چونك قوتِ خر بشب لا حول بود * شب مسبّح بود و روز اندر سجود
آدمی‌خوارند اغلب مردمان * از سَلامٌعَلَیْكَشان کم جُو امان
خانهٔ دیوست دلهاے همه * کم پذیر از دیوْمَردُم دَمْدَمه
از دمِ دیو آنك او لا حول خَورد * همچو آن خر در سر آید در نَبَرْد
هرکه در دنیا خورد تلبیسِ دیو * وز عدوِّ دوست‌رُو تعظیم و ریو
در رهِ اسلام و بر پولِ صراط * در سر آید همچو آن خر از خُباط
عشوهاء یارِ بَد منْیوش هین * دام بین ایمن مرَو تو بر زمین
صد هزار ابلیسِ لا حول آر بین * آدما ابلیس‌را در مار بین
دم دهد گوید ترا ای جان و دوست * تا چو قصّابی کَشَد از دوست پوست
دم دهد تا پوستت بیرون کشد * واے او کز دشمنان افیون چشد
سر نهد بر پایِ تو قصّاب‌وار * دم دهد تا خونْت ریزد زار زار
همچو شیری صیدِ خودرا خویش کن * ترکِ عشوهٔ اجنبی و خویش کن
همچو خادم دان مراعاتِ خَسان * بی‌کَسی بهتر زعشوهٔ ناکَسان
در زمینِ مردمان خانه مکن * کارِ خود کن کارِ بیگانه مکن
کیست بیگانه تنِ خاکیِ تو * کز براے اوست غمناکیِ تو

(٢٤٧) Suppl. in marg. D. Bul. ژنگ. L رنگ. (٢٤٨) Suppl. in marg. D.
(٢٤٩) L نتاند. B راه برد. (٢٥٠) Suppl. in marg. D.
(٢٥٢) L همچو خر آن بر سر افتد روی زرد.
(٢٥٤) L وز عدو و از محب. (٢٥٥) Bul. om. و.
(٢٥٨) Bul. ای جان دوست. L کَند از دوست.
(٢٥٩) In D vv. ٢٥٩ and ٢٦٠ are transposed.
(٢٦٠) D دم دهد. L تا ریزدت خون.

باز می‌گفت آدم با لطف و جود * کی بر آن ابلیس جورے کرده بود

آدمی مر مار و کژدم‌را چه کرد * کو همی‌خواهد مر اورا مرگ و درد

گرگ‌را خود خاصیت بدْریدنست * این حسد در خَلْق آخر روشنست

باز می‌گفت این گمانِ بَد خطاست * بر برادر این چنین ظنّم چراست

باز گفتی حزم سُوءُ الظَّنِّ تُست * هرکه بَدظن نیست کی ماند دُرُست

صوفی اندر وَسْوَسه وآن خر چنان * که چنین بادا جزای دشمنان

آن خرِ مسکین میانِ خاك و سنگ * کژ شده پالان دریده پالهنگ

کُشته از ره جملهٔ شب بی علف * گاه در جان کندن و گه در تلف

خر همه شب ذکر میکرد ای اله * جَو رها کردم کم از یك مُشت کاه

با زبانِ حال می‌گفت اے شُیوخ * رحمتی که سوختم زین خامِ شوخ

آنچ آن خر دید از رنج و عذاب * مرغِ خاکی بیند اندر سیلِ آب

پس بپهلو گشت آن شب تا سحر * آن خرِ بیچاره از جُوع البَقَر

روز شد خادم بیآمد بامداد * زود پالان جُست بر پشتش نهاد

خرْفروشانه دو سه زخمش بزد * کرد با خر آنچ زآن سگ می‌سزد

خر جهنده گشت از تیزیٔ نیش * کو زبان تا خر بگوید حالِ خویش

چونك صوفی بر نشست و شد روان * رُو در افتادن گرفت او هر زمان

هر زمانش خلق بر می‌داشتند * جمله رنجورش همی‌پنداشتند

(۲۲۹) Bul. آدمی. (۲۳٤) A om. و before آن. Bul. و خر. L کان چنان بادا.

(۲۳٦) L خستهٔ ره. (۲۳۷) D مشتکاه.

(۲٤۰) L بس for پس. After this verse L adds:

ناله میکرد از فراق کاه و جَو * مستمند از اشتیاق کاه و جَو

همچنین در محنت و در درد و سوز * نالها می‌کرد از جان تا بروز

(۲٤۱) BL جست و بر.

(۲٤۳) L جهیده. After this verse Bul. adds the heading: گمان بردن کاروانیان که بهیمهٔ صوفی رنجورست, which is suppl. in marg. D.

(۲٤٤) L خر بروی افتادن آمد در زمان.

حق فرستاد انبیارا با وَرَق * تا گُزید این دانهارا بر طبق
پیش ازین ما اُمّتِ واحد بُدیم * کس ندانستی که ما نیك و بَدیم
قَلْب و نیکو در جهان بودی روان * چون همه شب بود و ما چون شب‌روان
تا بر آمد آفتابِ انبیا * گفت ای غِش دُور شَو صافی بیا
چشم داند فرق کردن رنگ‌را * چشم داند لعل‌را و سنگ‌را
چشم داند گوهر و خاشاك‌را * چشم‌را زآن میخلد خاشاکها
دشمنِ روزند این قلّابکان * عاشقِ روزند آن زرهای کان
زآنك روزست آینهٔ تعریفِ او * تا ببینند اشرفی تشریفِ او
حق قیامت‌را لقب زآن روز کرد * روز بنْماید جمالِ سرخ و زرد
پس حقیقت روز سِرِّ اولیاست * روز پیشِ ماهشان چون سایهاست
عکسِ رازِ مردِ حق دانید روز * عکسِ ستّاریش شامِ چشم‌دوز
زآن سبب فرمود یزدان وَٱلضُّحَی * وَٱلضُّحَی نورِ ضمیرِ مُصْطَفَی
قولِ دیگر کین ضُحَی‌را خواست دوست * هم برای آنك این هم عکسِ اوست
ورنه بر فانی قَسَم گفتن خطاست * خود فنا چه لایقِ گفتِ خداست
از خلیلی لَآ أُحِبُّ ٱلْآفِلِین * پس فنا چون خواست ربُّ العالمین
باز وَٱللَّیل است ستّاریٔ او * وآن تنِ خاکیٔ زنگاریٔ او
آفتابش چون بر آمد زآن فلك * با شبِ تن گفت هین مَا وَدَّعَك
وصل پیدا گشت از عینِ بلا * زآن حلاوت شد عبارت مَا قَلَی
هر عبارت خود نشانِ حالتیست * حال چون دست و عبارت آلتیست
آلتِ زرگر بدستِ کفْشگر * همچو دانهٔ کِشت کرده ریگ در

(٢٨٥) BDL Bul. پیش از ایشان ما همه یکسان بدیم . L ندانسته.
(٢٨٨) L تاند فرق. (٢٩٠) Bul. این for آن. (٢٩٢) L پیش مهرشان.
(٢٩٨) Instead of this verse BD have:

لا احبّ الآفلین گفت آن خلیل * کی فنا خواهد ازین ربّ جلیل

In L Bul. the same verse follows v. ٢٩٨. (٢٩٩) Bul. وز تن خاکیٔ. Bul. ژنگاریٔ.
(٣٠٠) L Bul. از فلك. (٣٠٢) B دیو for ریگ.

تا تو تن‌را چرب و شیرین می‌دهی * جوهر خودرا نبینی فربهی
گر میان مشك تن‌را جا شود * روز مردن گندِ او پیدا شود
مشك‌را بر تن مزن بر دل بمال * مشك چه بْود نامِ پاكِ ذو الجلال
آن منافق مشك بر تن می‌نهد * روح‌را در قعرِ گلخن می‌نهد
بر زبان نامِ حق و در جانِ او * گندها از فکرِ بی‌ایمانِ او
ذکر با او همچو سبزهٔ گلخن‌است * بر سرِ مبرز گل است و سوسن‌است
آن نبات آنجا یقین عاریّت است * جایِ آن گُل مجلس‌است و عشرتست
طیّبات آید بسوے طیّبین * للخبیثین الخبیثانست هین
کین مدار آنها که از کین گمرهند * گورشان پهلوی کین‌داران نهند
اصلِ کینه دوزخست و کینِ تو * جزوِ آن کُلّست و خصمِ دینِ تو
چون تو جزوِ دوزخی پس هوش دار * جزْو سوے کُلِّ خود گیرد قرار
تلخ با تلخان یقین مُلْحَق شود * کَی دمِ باطل قرینِ حق شود
ای برادر تو همان اندیشهٔ * ما بَقِی تو استخوان و ریشهٔ
گر گُلست اندیشهٔ تو گُلْشَنی * ور بود خاری تو هیمهٔ گُلْخَنی
گر گُلابی بر سر و جیبت زنند * ور تو چون بَوْلی برونت افگنند
طبلها در پیشِ عطّاران ببین * جنس‌را با جنسِ خود کرده قرین
جنسها با جنسها آمیخته * زین تجانس زینتی انگیخته
گر در آمیزند عُود و شکّرش * بر گزینند یك یك از یکدیگرش
طبلها بشْکست و جانها ریختند * نیك و بد در همدگر آمیختند

(۲٦۵) D تا تو آن‌را. A om. و.   (۲٦۹) D و بی‌ایمان.
(۲۷۱) A این نبات.   (۲۷۲) L آمد برای طیّبین. L للخبیثات الخبیثین‌است.
(۲۷۴) L کس مدان آنها.   (۲۷۵) After this verse Bul. adds:
ور تو جزوِ جنّتی ای نامدار * عیش تو باشد ز جنت پایدار
and so B in marg.   (۲۷٦) D یقین حق شود.   (۲۷۸) L غدای گلخنی.
(۲۷۹) A Bul. بر سر جیبت.   (۲۸۱) D بر جنسها.
(۲۸۲) Bul. کر در آمیزد عدس با شکرش * بر گزید یك بیك از دیگرش

یافتن پادشاه بازرا بخانهٔ کمپیرزن،

نه چنان بازیست کو از شه گریخت * سوی آن کمپیر کو می آرد بیخت
تا که تُتْماجی پزد اولادرا * دید آن باز خوش خوش‌زادرا
پایکش بست و پرش کوتاه کرد * ناخنش ببْرید و قُوتش کاه کرد
گفت نااهلان نکردندت بساز * پر فزود از حدّ و ناخن شد دراز
دستِ هر نااهل بیمارت کند * سوی مادر آ که تیمارت کند
مِهْرِ جاهل‌را چنین دان ای رفیق * کژ رود جاهل همیشه در طریق
روزِ شه در جُست و جو بیگاه شد * سوی آن کمپیر و آن خرگاه شد
دید ناگه بازرا در دود و گرد * شه برو بگْریست زار و نوحه کرد
گفت هرچند این جزای کارِ تُست * که نباشی در وفای ما دُرُست
چون کنی از خُلْد در دوزخ قرار * غافل از لاَ یَسْتَوِی اصحابِ نار
این سزای آنك از شاهِ خبیر * خیره بگْریزد بخانهٔ گنده‌پیر
باز میمالید پر بر دستِ شاه * بی زبان میگفت من کردم گناه
پس کجا زارد کجا نالد لئیم * گر تو نپْذیری بجز نیك ای کریم
لطفِ شه جان‌را جنایت‌جو کند * زآنك شه هر زشت‌را نیکو کند
رَوْ مکن زشتی که نیکیهای ما * زشت آید پیشِ آن زیبای ما
خدمتِ خودرا سزا پنداشتی * تو لوای جُرم از آن افراشتی
چون ترا ذِکْر و دعا دستور شد * زآن دعا کردن دلت مغرور شد
همسخن دیدی تو خودرا با خدا * ای بسا کو زین گمان افتد جُدا
گرچه با تو شه نشیند بر زمین * خویشتن بشْناس و نیکوتر نشین

(۳۲۳) B علم بازی نیست کو از شه گریخت, and so L, which has جسته for نیست, and A in marg. A آرد ریخت. (۳۲۹) A جست جو. (۳۳۰) D ناگاه.
(۳۳۱) L سزای کار. D نباشد. (۳۳۳) L بگریزی
(۳۳۷) L پیش آن نیکیها. (۳۳۹) L om. و. (۳۴۰) Bul. کس for کو.
(۳۴۱) D نیکو بر نشین.

وآلت اِسْکاف پیشِ بَرْزگر * پیشِ سگ که استخوان در پیشِ خر
بود أَنا ٱلْحَق در لبِ منصور نور * بود أَنا ٱللّه در لبِ فرعون زور
شد عصا اندر کفِ موسی گوا * شد عصا اندر کفِ ساحر هبا
زین سبب عیسی بدان همراهِ خَود * در نیآموزید آن اسمِ صَمَد
کو نداند نقص بر آلت نهد * سنگ بر گِل زن تو آتش کی جهد
دست و آلت همچو سنگ و آهنست * جفت باید جفت شرطِ زادنست
آنك بی جفتست و بی آلت یکیست * در عَدَد شکّست و آن یك بی شکیست
انك دو گفت و سه گفت و بیش ازین * متّفق باشند در واحد یقین
اَحْوَلی چون دفع شد یکسان شوند * دو سه گویان هم یکی گویان شوند
گر یکی گویی تو در میدانِ او * گِرْد بر می‌گَرْد از چوگانِ او
گوی آنگه راست و بی نقصان شود * کو زِزخمِ دستِ شه رقصان شود
گوش دار ای احول اینهارا بهوش * داروی دیده بکش از راهِ گوش
پس کلامِ پاك در دلهای کور * می‌نپاید می‌رود تا اصلِ نور
وآن فسونِ دیو در دلهای کژ * می‌رود چون کفشِ کژ در پایِ کژ
گرچه حِکْمت‌را بتکرار آوری * چون تو نااهلی شود از تو بری
ورچه بنْویسی نشانش میکنی * ورچه می‌لافی بیانش میکنی
او زتو رُو درکشد ای پُرستیز * بندهارا بگسلد وز تو گریز
ور نخوانی و ببیند سوزِ تو * علم باشد مرغِ دست‌آموزِ تو
او نپاید پیشِ هر نااوستا * همچو طاوسی بخانهٔ روستا

(۲۰٤) Bul. واستخوان. (۲۰۵) Bul. بر لب منصور. (۲۰۷) L اسم احد.
(۲۰۸) D apparently نقش for نقص. (۲۱۲) L رفع شد.
(۲۱٤) D گویی آنکه. AL om. و. (۲۱٦) L بس for پس. L دلهای دور.
(۲۱٤) D کفشکژ. (۲۲۰) L بگسلد بهر گریز.
(۲۲۱) L بخوانی او به بیند.
(۲۲۲) B همچو کاوسی. L همچو باز شه به پیش روستا.

پا بکش زیرا درازست این گلیم * که از آن دُوری درین دَوْر ای کلیم
تا بگریاند طمع آن زنده‌را * من کریمم نان نمایم بنده‌را
تا شود بیدار وا جوید خورے * بینیِ طفلی بمالد مادرے
وآن دو پستان میخلد از بهرِ دَر * کو گرسنه خفته باشد بی‌خبر
فَٱبْتَعَثْتُ أُمَّةً مَهْدِيَّةً * كُنْتُ كنزًا رَحْمَةً مَخْفِيَّةً
او نمودت تا طمع کردی در آن * هر کراماتی که میجویی بجان
تا که یا رَب گوی گشتند اُمّتان * چند بُت بشْکست احمد در جهان
می‌پرستیدی چو اَجْدادت صنم * گر نبودی کوششِ احمد تو هم
تا بدانی حقِّ اورا بر اُمم * این سَرت وا رَست از سجدهٔ صنم
کز بُتِ باطن هَمَت برْهاند اوی * گر بگویی شُکرِ این رَستن بگوی
هم بدآن قوّت تو دل‌را وا رهان * مر سَرت‌را چون رهانید از بتان
کز پدر میراث مُفْتش یافتی * سر زشکرِ دین از آن بر تافتی
رُستمی جان کَنْد مجّان یافت زال * مردِ میراثی چه داند قدرِ مال
آن خروشنده بنوشد نعمتم * چون بگریانم بجوشد رحمتم
چونْش کردم بسته دل بگْشایمش * گر نخواهم داد خود ننْمایمش
چون گریست از بحرِ رحمت موج خاست * رحمتم موقوفِ آن خوش گریهاست

(٢٦٠) B Bul. که تو زآن دوری. AL گر تو زآن. L پا مکش. D از گلیم.
(٢٦١) D زان نمایم. B تا بگرداند.
(٢٦٢) B Bul. و وا جوید.
(٢٦٣) L از مهر در. Bul. می‌چکد از مهر در. B میخلد زو مهر در.
(٢٦٦) L یا رب جوی.
(٢٦٩) ABL Bul. بگو and او.
(٢٧١) A دین از بن. BL Bul. ارزان for مفتش.
(٢٧٢) ABL Bul. و مجّان.
(٢٧٣) Bul. وآن خروشنده نیوشد.
(٢٧٥) After this verse L adds:

تا نگرید طفل کی جوشد لبن * تا نگرید ابر کی خندد چمن

باز گفت ای شه پشیمان میشوم * توبه کردم نو مُسلمان میشوم
آنك تو مستش کنی و شیرگیر * گر زمستی کژ رود عذرش پذیر
گرچه ناخن رفت چون باشی مرا * بر کَنم من پرچمِ خُرشیدرا
ورچه پَرّم رفت چون بنْوازیَم * چرخ بازی کم کند در بازیَم
گر کمر بخشیم کُه‌را بر کَنَم * گر دهی کِلکی عَلَمها بشْکنم
آخر از پشّه نه کم باشد تنم * مُلكِ نمرودی بپَر برهم زنم
در ضعیفی تو مرا بابیل گیر * هر یکی خصمِ مرا چون پیل گیر
قدرِ فُنْدُق افکنم بُنْدُق حریق * بُنْدُقم در فِعْل صد چون منجنیق
موسی آمد در وغا با یك عصاش * زد بر آن فرعون و بر شمشیرهاش
هر رسولی یك‌تنه کآن در زدست * بر همه آفاق تنها بر زدست
نُوح چون شمشیر در خواهید ازو * موجِ طوفان گشت ازو شمشیرخُو
احمدا خود کیست اِسپاهِ زمین * ماه بین بر چرخ بشْکافش جبین
تا بداند سَعْد و نَحْس بی‌خبر * دَوْرِ تُست این دَوْر نه دَوْرِ قمر
دَوْرِ تُست ایرا که موسیِٔ کلیم * آرزو می‌بُرد زین دَوْرت مُقیم
چونك موسی رونق دَوْرِ تو دید * کاندرو صُبحِ تجلّی می‌دمید
گفت یا ربّ آن چه دَوْرِ رحمتست * آن گذشت از رحمت آنجا رؤیتست
غوطه ده موسیِٔ خودرا در بحار * از میانِ دَوْرهٔ احمد بر آر
گفت یا موسی بدآن بنْمودمت * راهِ آن خلوت بدآن بگْشودمت

(۲۴۴) L بر کم پرچم زخورشید از بِرَّی. (۲۴۶) D گر دهد. L کلکم.
(۲۴۸) A خصمی. L خود پیل. (۲۴۹) Bul. قدر حبّه. L گردد حریق. L فندقم در فعل چون صد. After this verse L Bul. add:
گرچه سنگم هست مقدار نخود * لیك در هیجا نه سر ماند نه خود
(۲۵۰) AD om. و. (۲۵۱) A بر رسولی. (۲۵۲) A شمشیرجو.
(۲۵۳) L چیست اسپاه. ABL Bul. و بشکافش.
(۲۵۷) A این چه. L این گذشت. L آینجا. A آنجا زرحمت رونتست.
(۲۵۸) L غوطهٔ خور موسیا اندر بحار. L دور احمد سر بر آر.

شیخ اشارت کرد خادم‌را بسر * که بـرَوْ آن جملـهٔ حلوارا بخـر
تـا غریبان چونك از حلوا خورنـد * یك زمانی تلخ در من ننگرنـد
در زمان خادم برون آمـد بدر * تـا خـرد او جملـهٔ حلوارا بـزر
گفت اورا گونـرو حلوا بچنـد * گفت کودك نیمِ دینـار و ادنـد
گفت نـه از صوفیـان افزون مجو * نیمِ دینـارت دهم دیگـر مگـو
او طبق بنْهاد انـدر پیشِ شیخ * تو ببین اسـرارِ سرّ اندیشِ شیخ
کرد اشارت بـا غریبان کین نوال * نك تبرّك خوش خورید این‌را حلال
چون طبق خالی شـد آن کودك ستد * گفت دینارم بـده ای بـا خـرد
شـیخ گفتـا از کجـا آرم درم * وامر دارم میـروم سوے عـدم
کودك از غم زد طبق‌را بر زمین * نالـه و گریه بـر آورد و حنین
میگریست از غَبْن کودك های هـای * کی مرا بشْکسته بودی هـر دو پای
کاشکی من گِرْدِ گلخن گشتمی * بـر درِ این خانقـه نگْـذشتمی
صوفیـانِ طبل‌خوارِ لقمـه‌جُو * سگ‌دلان و همچو گربـه روی‌شُو
از غریوِ کودك آنجـا خَیْر و شَر * گِرْد آمـد گشت بـر کودك حَشَر
پیشِ شیخ آمد کـه ای شیخِ درشت * تو یقین دان کـه مرا استاد کُشت
گر روم من پیشِ او دستِ تهی * او مـرا بکْشـد اجازت میـدهی
وآن غریبان هم بانکـار و جحود * رُو بشیخ آورده کین بازی چـه بود
مال‌مان خوردی مَظـالم میبَـری * از چـه بود این ظلمِ دیگر بر سَری

(۳۹۳) L جمله برون آ. A این جمله. (۳۹٤) AB Bul. آن حلوا. L حلوارا.
(۳۹۵) Bul. در زمان خادم روان شد سوی در. L آمد زدر. L Bul. جمله حلوا زآن پسر.
(۳۹٦) L جملهٔ حلوا. BL نیم دیناری و اند, corr. in B.
(۳۹۹) D کین غریبان تا نوال. A این نوال. (٤۰۰) Bul. ای پر خرد.
(٤۰۱) A apparently میدوم. (٤۰۳) ABL Bul. کای مرا.
(٤۰۵) Bul. طبله‌خوار. A Bul. و لقمه‌جو. BL لقمه‌جوی. AL سگ‌دلان همچو. BL روی‌شوی.
(٤۰۷) AB کای شیخ. (٤۰۹) A باری کین چه بود.
(٤۱۰) BL Bul. مال ما. L بردی for خوردی.

حلوا خریدن شیخ احمدِ خِضْرُویه قدّس اللّه سرّه العزیز جهت غریمان بالهام حقّ،

بود شیخی دایما او وامدار * از جوانمردی که بود آن نامدار
ده هزاران وام کردی از مِهان * خرج کردی بر فقیرانِ جهان
هم بوام او خانقاهی ساخته * جان و مال و خانقه در باخته
وامِ اورا حق زهر جا می‌گزارد * کرد حق بهرِ خلیل از ریگ آرد
گفت پیغمبر که در بازارها * دو فرشته میکنند ایدر دعا
کای خدا تو منفقانرا ده خَلَف * وی خدا تو ممسکانرا ده تَلَف
خاصّه آن منفق که جان انفاق کرد * حلقِ خود قربانئ خلّاق کرد
حلق پیش آورد اسماعیل‌وار * کارد بر حلقش نیارد کرد کار
پس شهیدان زندهٔ زین رُویند خَوش * تو بدآن قالَب بمنگر گَبْرَوَش
چون خلف دادستشان جانِ بقا * جانِ ایمن از غم و رنج و شقا
شیخِ وامی سالها این کار کرد * می‌ستد میداد همچون پای‌مَرْد
تخمها می‌کاشت تا روزِ اجل * تا بود روزِ اجل میرِ اجل
چونك عمرِ شیخ در آخر رسید * در وجودِ خود نشانِ مرگ دید
وامداران گردِ او بنْشسته جمع * شیخ بر خود خوش گدازان همچو شمع
وامداران گشته نومید و تُرُش * دردِ دلها یار شد با دردِ شُش
شیخ گفت این بَدْگمانان‌را نگر * نیست حق‌را چار صد دینارِ زر
کودکی حَلْوا زبیرون بانگ زد * لافِ حلوا بر امیدِ دانگ زد

Heading: D om. احمد.

(۲۷۸) L خان و مان خانقه. After this verse L adds:

احمد خصرویه بودی نام او * ده هزاران بیش بودی وام او

(۲۷۹) In L the hemistichs are transposed. (۲۸۰) ABDL پیغامبر. D کی در. A فریشته. AB می‌کنند. L دایمد اندر دعا. (۲۸۱) AB Bul. ای for وی.

(۲۸۲) Bul. کان for آن. (۲۸٤) B Bul. و خوش. (۲۹۱) Bul. دینار و زر.

این چه سرّست این چه سلطانیست باز * ای خداوندِ خداوندانِ راز
ما ندانستیم مارا عفو کن * بس پراگنده که رفت از ما سخن
ما که کورانه عصاها می‌زنیم * لاجرم قندیلهارا بشْکنیم
ما چو کرّان ناشنیده یك خطاب * هرزه گویان از قیاسِ خود جواب
ما زموسی پند نگْرفتیم کو * گشت از انکارِ خضْری زرْدرَو
با چنان چشمی که بالا می‌شتافت * نورِ چشمش آسمان‌را می‌شکافت
کرده با چشمت تعصّب موسیا * از حماقت چشمِ موشِ آسیا
شیخ فرمود آن همه گفتار و قال * من بحِل کردم شمارا آن حلال
سرِّ این آن بود کز حق خواستم * لاجرم بنْمود راهِ راستم
گفت آن دینار اگرچه اندکست * لیك موقوفِ غریوِ کودکست
تا نگرید کودكِ حلوا فروش * بحرِ رحمت در نمی‌آید بجوش
ای برادر طفل طفلِ چشمِ تست * کامِ خود موقوفِ زاری دان دُرُست
گر همی‌خواهی که آن خلعت رسد * پس بگریان طفلِ دیده بر جسد

ترسانیدن شخصی زاهدی‌را که کم گری تا کور نشوی،

زاهدی‌را گفت یاری در عمل * کم گری تا چشم‌را نآید خلل
گفت زاهد از دو بیرون نیست حال * چشم بیند یا نبیند آن جمال
گر ببیند نورِ حق خود چه غمست * در وصالِ حق دو دیده چه کمست
ور نخواهد دید حق‌را گو برَو * این چنین چشمِ شقی گو کور شو

(٤٣٢) A واین چه. (٤٣٣) A و مارا. (٤٣٩) A شمارا و حلال. L شماهارا حلال.
(٤٤٣) L چسم تست. L دان نخست. After this verse L adds:
بی تضرّع کامیابی مشکلست * کامِ خود موقوف زاریِّ دلست
گر همی‌خواهی که مشکل حل شود * خارِ محرومی بگل مبدل شود
(٤٤٤) L in the first hemistich خلعت آزادی از حزنت رسد.
(٤٤٥) DL چشم ناید در خلل.
(٤٤٧) Bul. نور حق‌را چه غمست.

تا نمازِ دیگـر آن کودك گریست * شیخ دیده بست و در وی ننْگریست
شیخ فـارغ از جفـا و از خـلاف * در کشیده رویِ چون مَـه در لحاف
با ازل خوش با اجل خوش شادکام * فارغ از تشنیع و گفتِ خاص و عام
آنك جان در رویِ او خندد چو قند * از ترش‌روییٔ خلقش چـه گزنـد
آنك جان بوسه دهـد بر چشمِ او * کَی خورد غم از فلك وز خشمِ او
در شبِ مهتاب مَـه‌را در سِماك * از سگان و عَو عَوِ ایشان چـه باك
سگ وظیفـهٔ خود بجـا می‌آورد * مـه وظیفـهٔ خود بـرُخ می‌گسترد
کارك خود می‌گزارد هـر کسی * آب نگـذارد صفـا بهرِ خسی
خس خسانـه میرود بـر رویِ آب * آبِ صـافی میرود بی اضطراب
مصطفی مَـه می‌شکافـد نیم‌شب * ژاژ می‌خـایـد زکینـه بُو لَهَب
آن مسیحا مـرده زنـده میکنَـد * وآن جهود از خشم سَبْلت میکَنَـد
بانگِ سگ هرگز رسد در گوشِ ماه * خاصـه ماهی کو بود خاصِ الـه
می خورد شه بـر لبِ جُو تـا سحـر * در سماع از بانگِ چَغْزان بی‌خبر
هم شدی تَوْزیعِ کودك دانكِ چند * همّتِ شیخ آن سخـارا کرد بنـد
تـا کسی ندْهـد بکودك هیچ چیز * قوّتِ پیران ازین بیش است نیز
شـد نمـازِ دیگـر آمـد خادمی * یك طبق بـر کف زپیشِ حاتمی
صاحبِ مالی و حالی پیـشِ پیر * هدیـه بفْرستـاد کز وی بُـد خبیر
چار صد دینـار بـر گوشـهٔ طبق * نیمِ دینـارِ دگـر انـدر وَرَق
خادم آمـد شیـخ‌را اکـرام کـرد * وآن طبق بنْهـاد پیشِ شیخِ فرد
چون طبق‌را از غطا وا کـرد رُو * خلق دیدنـد آن کرامت‌را ازو
آه و افغان از همه بـر خاست زود * کای سرِ شیخان و شاهان این چه بود

(٤١١) A om. و. Bul. و بر وی. (٤١٢) AD وز خلاف. (٤١٣) D تشنیع گفت.
(٤١٤) Bul. خلقان. (٤١٦) Bul. بر سماك. (٤٢٢) D مجورد شه.
(٤٢٩) Bul. پیش شیخ اکرام کرد.
(٤٣٠) L از غطا بگشاد زود. L کرامت بی جحود.
(٤٣١) L بر خاست زآن. L شاهان الامان.

قسمتش کاهی نه و حرصش چو کوه * وَجْه نه و کرده تحصیلِ وُجُوه
ای میسَّر کرده مارا در جهان * سخره و بیگار مارا وا رهان
طُعمه بنْموده بما وآن بوده شَسْت * آنچنان بنْما بما آنرا که هست
گفت آن شیر ای مسیحا این شکار * بود خالص از برای اعتبار
گر مرا روزی بُدی اندر جهان * خود چه کارستی مرا با مردگان
این سزای آنك یابد آبِ صاف * همچو خر در جُو بمیزد از گزاف
گر بداند قیمتِ آن جُوی خر * او بجای پا نهد در جُوی سر
او بیابد آنچنان پیغمبری * میرِ آبی زندگانی پروری
چون نمیرد پیشِ او کز امرِ کُن * ای امیرِ آب مارا زنده کن
هین سگِ نفسِ ترا زنده مخواه * کو عدوِّ جانِ تُست از دیرگاه
خاك بر سر استخوانی‌را که آن * مانعِ این سگ بود از صیدِ جان
سگ نهٔ بر استخوان چون عاشقی * دیوچه‌وار از چه بر خون عاشقی
آن چه چشمست آنك بینایش نیست * زامتحانها جزکه رُسواییش نیست
سهو باشد ظنّهارا گاه گاه * این چه ظنّست این که کور آمد زراه
دیدهٔا بر دیگران نوحه‌گری * مدّتی بنْشین و بر خود می‌گری
زابرِ گریان شاخ سبز و تر شود * زآنك شمع از گریه روشن‌تر شود
هرکجا نوحه کنند آنجا نشین * زآنك تو اولیتری اندر حنین
زآنك ایشان در فراقِ فانی‌اند * غافل از لعلِ بقای کانی‌اند
زآنك بر دل نقشِ تقلید است بند * رَوْ بآبِ چشم بندش‌را بِرَنْد

(٤٦٥) L عمر for وجه. In the second hemistich B has: از جسته بی وجهی وجوه هر گروه. After this verse L adds:

جمع کرده مال و رفته سوی گور * دشمنان در ماتم او کرده سور.

(٤٦٦) AB Bul. بر ما در جهان. L Bul. سخرهٔ بیگار. (٤٦٧) D شصت.
(٤٧٠) AL بمیرد. (٤٧٣) ABD پیغامبری. (٤٧٤) A کبر for امر.
(٤٧٨) L آمد براه. (٤٨٠) AB روشن تر بود. (٤٨٢) A اهل for لعل.
(٤٨٣) D و بند. D بر آب.

غم مخور از دیه کآن عیسی تراست * چپ مرَو تا بخشدت دو چشمِ راست
عیسیِٔ روحِ تو با تو حاضراست * نصرت از وی خواه کو خوش ناصراست
لیك بیگارِ تنِ پُر استخوان * بر دلِ عیسی منه تو هر زمان
همچو آن ابله که اندر داستان * ذکرِ او کردیم بهرِ راستان
زندگیِٔ تن مجو از عیسی‌ات * کامِ فرعونی مخواه از موسی‌ات
بر دلِ خود کم نه اندیشهٔ معاش * عیش کم نآید تو بر درگاه باش
این بدن خرگاه آمد رُوح‌را * یا مثالِ کَشتیِٔ مر نُوح‌را
تُرك چون باشد بیابد خرگهی * خاصّه چون باشد عزیزِ درگهی

تمامیٔ قصّهٔ زنده شدن استخوانها بدعای عیسی علیه السّلام،

خواند عیسی نامِ حق بر استخوان * از برای التماسِ آن جوان
حکمِ یزدان از پیِ آن خام مرد * صورتِ آن استخوان‌را زنده کرد
از میان بر جَست یك شیرِ سیاه * پنجهٔ زد کرد نقشش‌را تباه
کَلّه‌اش بر کَنْد مغزش ریخت زود * مغزِ جوزی کاندرو مغزی نبود
گر ورا مغزی بُدی اشکستنش * خود نبودی نقص اِلّا بر تنش
گفت عیسی چون شتابش کوفتی * گفت زآن رُو که تو زو آشوفتی
گفت عیسی چون نخوردی خونِ مرد * گفت در قسمت نبودم رزقِ خَورد
ای بسا کس همچو آن شیرِ ژیان * صیدِ خود ناخورده رفته از جهان

(٤٤٩) L حق for دو. (٤٥١) D پیکار.

After the Heading L adds:

چونك عیسی دید کآن ابله رفیق * جز که استنزه نمیداند طریق
می‌نگیرد پندرا از ابلهی * بخل می‌پندارد او از گمرهی

(٤٥٨) D از برای خام مرد.

(٤٦٠) Bul. و مغزش. L جوز زِفتی کاندرو. D کدرو.

(٤٦١) D مغزی بودی.

(٤٦٢) L هی هی for عیسی. L بی قسمت. D زرق خورد.

خاریدن روستایی بتاریکی شیررا بظنّ آنك گاوِ اوست،

روستایی گاو در آخُر ببست * شیر گاوش خورد بر جایش نشست
روستایی شد در آخُر سوی گاو * گاورا می‌جُست شب آن کُنج‌کاو
دست می‌مالید بر اعضای شیر * پشت و پهلو گاه بالا گاه زیر
گفت شیر ار روشنی افزون شدی * زهره‌اش بدْریدی و دل خون شدی
این چنین گستاخ زآن می‌خاردم * کو درین شب گاو می‌پنداردم
حق همی‌گوید که ای مغرورِ کور * نه زنامم پاره پاره گشت طُور
که لَوْ اَنْزَلْنا کِتابًا لِلْجَبَل * لانْصَدَع ثُمّ انْقَطَع ثُمّ ارْتَحَل
از من ار کوهِ اُحُد واقف بُدی * چشمه چشمه از جبل خون آمدی
از پدر وز مادر این بشْنیدهٔ * لاجرم غافل درین پیچیدهٔ
گر تو بی تقلید ازو واقف شوی * بی نشان از لطف چون هاتف شوی
بشْنو این قصّه پیِ تهدیدرا * تا بدانی آفتِ تقلیدرا

فروختن صوفیان بهیمهٔ مسافررا جهت سماع،

صوفیی در خانقاه از ره رسید * مرکبِ خود بُرد و در آخُر کشید
آبکش داد و علف از دستِ خویش * نه آنچنان صوفی که ما گفتیم پیش
احتیاطش کرد از سهو و خُباط * چون قضا آید چه سودست احتیاط
صوفیان تقصیر بودند و فقیر * کادَ فَقْرٌ اَنْ یَعی کُفْرًا یُبیر

Heading: ABL Bul. در تاریکی. B گاو منست. (٥٠٢) ABL Bul. و برجایش.
(٥٠٤) Bul. آن کیج‌کاو. B writes کُنج. (٥٠٦) Bul. شیر گفت.
(٥٠٨) B کای مغرور. AB Bul. گشته.
(٥١٠) Bul. واقف شدی. BD Bul. پاره گشتی و دلش پر خون شدی, and so L.
(٥١٢) Bul. بی نشان بر جای چون هاتف. A حق for چون.
(٥١٤) A Bul. om. و, (٥١٥) ABL Bul. نی چنان. L که گفتستیم پیش.
(٥١٧) L در جوع for تقصیر. L کفرًا کبیر.

زآنك تقلیـد آفتِ هـر نیکویست * کـه بود تقلیـد اگـر کوهِ قویست
گر ضریـری لَمتُرست و تیـزْخشم * گوشت پاره‌اش دان چو اورا نیست چشم
گـر سخن گویـد زمو باریك‌تـر * آن سِرش‌را زآن سخن نبْود خبـر
مستیٔ دارد زگفتِ خود ولیك * از بـرِ وی تـا بمَی راهیست نیك
همچو جُویست او نـه او آبی خَورد * آب ازو بـر آب‌خواران بگْـذرد
آب در جو زآن نمی‌گیـرد قـرار * زآنك آن جو نیست تشنه و آب‌خوار
همچـو نایی نالـهٔ زارے کنـد * لیك پیکارِ خریـدارے کنـد
نوحه‌گـر باشـد مقلّـد در حـدیث * جـز طمع نبْود مـرادِ آن خبیث
نوحه‌گر گویـد حدیثِ سوزنـاك * لیك کو سوزِ دل و دامانِ چاك
از محقّق تـا مقلّـد فرقهـاست * کین چو داودست و آن دیگر صداست
منبـعِ گفتـارِ این سوزے بود * وآن مقلّـد کهنه‌آموزے بـود
هین مشو غِرّه بدآن گفتِ حزین * بار بر گاوست و بر گردون حنین
هم مقلّـد نیست محـروم از ثواب * نوحه‌گـررا مُزد باشـد در حسابـ
کافـر و مؤمن خدا گوینـد لیك * در میانِ هر دو فرقی هست نیك
آن گدا گویـد خدا از بهـرِ نان * متّقی گویـد خدا از عینِ جان
گر بدانستی گـدا از گفتِ خویـش * پیشِ چشمِ او نه کم ماندی نه بیش
سالهـا گویـد خدا آن نان‌خواه * همچو خر مُصْحَف کَشَد از بهرِ کاه
گـر بدل در تافتی گفتِ لبـش * ذرّه ذرّه گشتـه بـودی قـالبش
نـامِ دیوی ره بَـرَد در ساحـری * تو بنـامِ حق پشیـزی می‌بـری

(٤٨٩) A om. و.
(٤٩٠) Bul. ناله و زاری. A پیکاری.
(٤٩٢) B حدیثی.
(٤٩٣) L از مقلّد تا محقّق.
(٤٩٥) L و گردون برحنین.
(٥٠١) L عکس لبش.

از رهِ تقلیدِ آن صوفی همین * خر برفت آغاز کرد اندر حنین
چون گذشت آن نوش وجوش و آن سماع * روز گشت و جمله گفتند اَلْوَداع
خانقه خالی شد و صوفی بماند * گرْد از رخت آن مسافر می‌فشاند
رخت از حجره برون آورد او * تا بخر بر بندد آن همراه‌جو
تا رسد در همرهان او می‌شتافت * رفت در آخُر خرِ خودرا نیافت
گفت آن خادم بآبش برده‌است * زآنك آب او دوش کمتر خورده‌است
خادم آمد گفت صوفی خر کجاست * گفت خادم ریش بین جنگی بخاست
گفت من خررا بتو بسْپرده‌ام * من ترا بر خر موکَّل کرده‌ام
بحث با توجیه کن حُجّت میار * آنچ بسْپردم ترا وا پس سپار
از تو خواهم آنچ من دادم بتو * باز ده آنچ فرستادم بتو
گفت پیغمبر که دستت هرچه بُرد * بایدش در عاقبت وا پس سپرد
ور نهٔ از سرکشی راضی بدین * نك من و تو خانهٔ قاضیٔ دین
گفت من مغلوب بودم صوفیان * حمله آوردند و بودم بیمِ جان
تو جگربندے میانِ گربگان * اندر اندازی و جویی زآن نشان
در میانِ صد گرسنه گِرْدهٔ * پیشِ صد سگ گربهٔ پژمردهٔ
گفت گیرم کز تو ظُلْمًا بسْتدند * قاصدِ خونِ منِ مسکین شدند
تو نیایی و نگویی مر مرا * که خرت‌را می‌برند اے بی‌نوا
تا خر از هرکه بود من وا خَرَم * ورنه توزیعی کنند ایشان زرَم
صد تدارك بود چون حاضر بُدند * این زمان هر یك باقلیمی شدند
من کرا گیرم کرا قاضی بَرَم * این قضا خود از تو آمد بر سرم
چون نیایی و نگویی ای غریب * پیش آمد این چنین ظلمی مهیب

(٥٤٢) D بر همرهان, corr. above. (٥٤٣) ABL Bul. زآنك خر دوش آب کمتر.
(٥٤٦) In D توجیه is erased and من کم written above. A و حجّت. A آنچ من بسپرده‌ام وا پس. BL Bul. بسپردمت. In Bul. vv. ٥٤٦ and ٥٤٧ are transposed.
(٥٤٧) A آنچت. (٥٤٨) ABDL پیغامبر. (٥٥٠) A نیم جان.
(٥٥٦) D حاضر بودند.

ای توانگر تو که سیری هین مخند * بر کژئ آن فقیرِ دردمند
از سرِ تقصیر آن صوفی رمه * خَرْفروشی در گرفتند آن همه
کز ضرورت هست مُرداری مُباح * بس فسادی کز ضرورت شد صلاح
هم در آن دم آن خرك بفْروختند * لُوت آوردند و شمع افروختند
وَلْوَله افتاد اندر خانقه * که امشبان لُوت و سماعست و شرَه
چند ازین زنبیل وین دریوزه چند * چند ازین صبر و ازین سه‌روزه چند
ما هم از خلقیم جان داریم ما * دولت امشب میهمان داریم ما
تخمِ باطل‌را از آن می‌کاشتند * کآنك آن جان نیست جان پنداشتند
وآن مسافر نیز از راهِ دراز * خسته بود و دید آن اقبال و ناز
صوفیانش یك بیك بنْواختند * نَرْدِ خدمتهای خوش میباختند
گفت چون می‌دید میْلانشان بوَی * گر طرب امشب نخواهم کرد کی
لُوت خوردند و سماع آغاز کرد * خانقه تا سقف شد پُر دود و گرد
دودِ مطبخ گَرْدِ آن پا کوفتن * زاشتیاق و وَجْد جان آشوفتن
گاه دست‌افشان قدم می‌کوفتند * گه بسجده صُفّه‌را می‌روفتند
دیر یابد صوفی آز از روزگار * زآن سبب صوفی بود بسیارْخوار
جز مگر آن صوفئ کز نورِ حق * سیر خورد او فارغست از ننگِ دَق
از هزاران اندکی زین صوفیند * باقیان در دولتِ او می‌زیند
چون سماع آمد زاوّل تا کران * مُطرب آغازید یك ضربِ گران
خر برفت و خر برفت آغاز کرد * زین حرارت جمله‌را انباز کرد
زین حراره پای کوبان تا سحر * کف زنان خر رفت خر رفت ای پسر

(٥١٨) D که تو سیری. (٥٢٢) A امشب آن.
(٥٢٣) In ABL Bul. the hemistichs are transposed.
(٥٢٤) ABL Bul. و جان. (٥٢٥) L کآنك جانش نیست.
(٥٢٦) A اقبال باز. (٥٢٧) L خدمتهاش.
(٥٢٨) D میلانش. (٥٣٦) AB Bul. حراره.
(٥٣٧) D has ت written above the final letter of حراره. B Bul. و خر رفت ای پسر.

چل هزار او نباشد مزدِ من * کی بود شِبْهِ شَبَه دُرِّ عدن
یك حکایت گویمت بشْنو بهوش * تا بدانی که طمع شد بندِ گوش
هرکرا باشد طمع اَلْکَن شود * با طمع کی چشم و دل روشن شود
پیشِ چشمِ او خیالِ جاه و زر * همچنان باشد که موی اندر بصر
جز مگر مستی که از حق پُر بود * گرچه بدْهی گنجها او حُر بود
هرکه از دیدار برخوردار شد * این جهان در چشمِ او مُردار شد
لیك آن صوفی زمستی دُور بود * لاجرم در حرص او شب‌کُور بود
صد حکایت بشْنود مدهوشِ حرص * در نیاید نکتهٔ در گوشِ حرص

تعریف کردن منادیان قاضی مفلسی را گرد شهر،

بود شخصی مفلسی بی خان و مان * مانده در زندان و بندِ بی امان
لقمهٔ زندانیان خوردی گزاف * بر دلِ خلق از طمع چون کوهِ قاف
زهره نه کس‌را که لقمهٔ نان خورد * زآنك آن لقمه‌رُبا گاوَش بَرَد
هرکه دُور از دعوتِ رحمان بود * او گداچشمست اگر سلطان بود
مر مروّت‌را نهاده زیرِ پا * گشته زندان دوزخی زآن نان‌رُبا
گر گریزی بر امیدِ راحتی * زآن طرف هم پیشت آید آفتی
هیچ کُنجی بی دد و بی دام نیست * جز بخلوت‌گاهِ حق آرام نیست
کُنجِ زندانِ جهانِ ناگُزیر * نیست بی پامُزْد و بی دَقّ اَلْحَصِیر
واللّه ار سوراخِ موشی در رَوی * مبتلای گربه‌چنگالی شوی
آدمی‌را فربهی هست از خیال * گر خیالاتش بود صاحب‌جمال
ور خیالاتش نماید ناخوشی * می‌گدازد همچو موم از آتشی

(۵۷۷) L صد هزار.   (۵۸۳) L بی‌نور for شب‌کور.
Heading: D در شهر.   (۵۸۵) Bul. خانمان.   (۵۸۷) L لخنی نان.
D کاوَش. L چابك برد.   (۵۸۸) AB هرکه او محجوب از رحمان بود. L رحمت رحمان.
(۵۹۵) A وز خیالاتش.

گفت واللّه آمدم من بارها * تا ترا واقف کنم زین کارها
تو همی‌گفتی که خر رفت ای پسر * از همه گویندگان با ذوق‌تر
باز می‌گشتم که او خود واقف‌است * زین قضا راضیست مردِ عارف‌است
گفت آنرا جمله میگفتند خَوش * مر مرا هم ذوق آمد گفتنش
مر مرا تقلیدشان بر باد داد * که دو صد لعنت بر آن تقلید باد
خاصّه تقلیدِ چنین بی‌حاصلان * خشمِ ابراهیم با بر آفلان
عکس ذوقِ آن جماعت می‌زدے * وین دلم زآن عکس ذوقی میشدی
عکس چندان باید از یارانِ خَوش * که شوی از بحر بی‌عکس آب‌کَش
عکس کاوّل زد تو آن تقلید دان * چون پیاپی شد شود تحقیق آن
تا نشد تحقیق از یاران مبُر * از صدف مگْسل نگشت آن قطره دُر
صاف خواهی چشم و عقل و سمعرا * بر دران تو پردهاے طمْعرا
زآنك آن تقلیدِ صوفی از طَمَع * عقلِ او بر بست از نور و لُمَع
طمعِ لُوت و طمعِ آن ذوق و سماع * مانع آمد عقلِ اورا زاطّلاع
گر طَمَع در آینه بر خاستی * در نفاق آن آینه چون ماستی
گر ترازورا طَمَع بودے بمال * راست کی گفتی ترازو وصفِ حال
هر نبیّی گفت با قوم از صفا * من نخواهم مزدِ پیغام از شما
من دلیلم حق شمارا مشتری * داد حق دلّالیَم هر دو سَری
چیست مزدِ کارِ من دیدارِ یار * گرچه خود بُو بَکْر بخشد چل هزار

(۵٦۱) A خود او. AL مردی. (۵٦٤) L همچو ابراهیم بگذر زآفلان.
(۵٦٦) L از باران خوش. A از بحر معنی. In D عکس is suppl. above.
(۵۷۰) AB Bul. om. و.
(۵۷۲) A بر آینه. BL بر جاستی. After this verse L adds:
گفت گر زآنك از طمع قارون شدی * آخر الامر اندرین هامون شدی
(۵۷٤) Bul. هر پیمبر. (۵۷۵) After this verse L adds:
چیست مزد کار مر دلّال‌را * مزد باید داد تا گوید سزا
(۵۷٦) L مزد کار من بود دیدار یار. AL صد هزار.

که درین زندان بماند او مُسْتَمِر * یاوه‌تاز و طبل‌خوارست و مُضِر
چون مگس حاضر شود در هر طعام * از وقاحت بی صلا و بی سلام
پیشِ او هیچست لوتِ شصت کس * کر کند خودرا اگر گوییش بَس
مردِ زندان‌را نیاید لقمهٔ * ور بصد حیلت گشاید طعمهٔ
در زمان پیش آید آن دوزخ گلو * حُجّتش این که خدا گفتا کُلُوا
زین چنین قحطِ سه‌ساله داد داد * ظلِّ مولانا ابد پاینده باد
یا ززندان تا رَوَد این گاومیش * یا وظیفه کن زوقفی لقمه‌ایش
ای زتو خوش هم ذُکور و هم اُناث * داد کن اَلْمُسْتَغاث المستغاث
سوی قاضی شد وکیلِ با نمك * گفت با قاضی شکایت یك بیك
خواند اورا قاضی از زندان بپیش * پس تفحّص کرد از اعیانِ خویش
گشت ثابت پیشِ قاضی آن همه * که نمودند از شکایت آن رمه
گفت قاضی خیز ازین زندان برو * سوی خانهٔ مُرده‌ریگِ خویش شو
گفت خان و مانِ من احسانِ تُست * همچو کافر جنّتم زندانِ تُست
گر ززندانم برانی تو بِرَد * خود بمیرم من زتقصیری و کَد
همچو ابلیسی که می‌گفت ای سلام * رَبِّ أَنْظِرْنِی إِلَی یَوْمِ الْقِیام
کاندرین زندانِ دنیا من خوشم * تا که دشمن‌زادگان‌را می‌کُشم
هرکه اورا قُوتِ ایمانی بود * وز برای زادِ ره نانی بود
می‌ستانم گه بمکر و گه بریو * تا برآرند از پشیمانی غریو
گه بدرویشی کنم تهدیدشان * گه بزلف و خال بندم دیدشان
قوتِ ایمانی درین زندان کمست * وآنك هست ازقصدِ این سگ درخَمست
از نماز و صوم و صد بیچارگی * قوتِ ذوق آید بَرَد یکبارگی
أَسْتَعِیذُ اللّهَ مِنْ شَیْطانِهِ * قَدْ هَلَکْنا آه مِنْ طُغْیانِهِ

(٦١٦) AB Bul. بدین زندان. (٦١٩) Bul. حیله. (٦٢٠) Bul. گفتا کلوا.
(٦٢٢) L وا رود. A آن گاومیش. B طعمه‌ایش.
(٦٢٧) A Bul. از زندان. ABL مردریگ.

در میانِ مار و کژدم گر ترا * با خیالاتِ خوشان دارد خدا
مار و کژدم مر ترا مؤنس بود * کآن خیالت کیمیای مِس بود
صبر شیرین از خیالِ خوش شدست * کآن خیالاتِ فَرَج پیش آمدست
آن فَرَج آید ز ایمان در ضمیر * ضعفِ ایمان نااُمیدی و زحیر
صبر از ایمان بیابد سَرکُلَه * حَیْثُ لا صَبْرَ فَلا إیمانَ لَه
گفت پیغمبر خداش ایمان نداد * هرکرا صبری نباشد در نهاد
آن یکی در چشمِ تو باشد چو مار * هم وی اندر چشمِ آن دیگر نگار
زآنك در چشمت خیالِ کفرِ اوست * وآن خیالِ مؤمنی در چشمِ دوست
کاندرین یك شخص هر دو فعل هست * گاه ماهی باشد او و گاه شَسْت
نیمِ او مؤمن بود نیمیش گبر * نیمِ او حرص‌آوری نیمیش صبر
گفت یزدانت فَمِنْکُمْ مُؤْمِنٌ * باز مِنْکُمْ کافِرٌ گبرِ کُهُن
همچو گاوی نیمهٔ چپّش سیاه * نیمهٔ دیگر سپید همچو ماه
هرکه این نیمه ببیند رَد کند * هرکه آن نیمه ببیند کَد کند
یوسف اندر چشمِ اِخْوان چون سُتور * هم وی اندر چشمِ یعقوبی چو حُور
از خیالِ بد مرورا زشت دید * چشمِ فرع و چشمِ اصلیٔ ناپدید
چشمِ ظاهر سایهٔ آن چشم دان * هرچه آن بیند بگردد این بدآن
تو مکانی اصلِ تو در لامکان * این دکان بر بند و بگشا آن دکان
شش جِهَت مگریز زیرا در جهات * شَشْدَرَه است و ششدره مانست مات

شکایت کردن اهل زندان پیش وکیل قاضی از دست آن مفلس،

با وکیلِ قاضیٔ ادراك‌مند * اهلِ زندان در شکایت آمدند
که سلامِ ما بقاضی بَر کنون * باز گو آزارِ ما زین مردِ دون

(۵۹۹) D نامیدی. (۶۰۱) ABDL پیغامبر. (۶۰۴) D شصت.
(۶۰۶) ABL Bul. یزدانت. (۶۰۷) B Bul. سپیدی. (۶۱۲) Bul. om. و.
(۶۱۲) A مانست و مات.

مفلسیٔ ابلیس‌را یزدانِ ما * هم منادی کرد در قرآنِ ما
کو دغا و مفلس است و بدْسخن * هیچ با او شرکت و بازی مکن
ور کنی اورا بهانه آوری * مفلس است او صرْفه از وی کی بری
حاضر آوردند چون فتنه فُروخت * اُشترِ کُردی که هیزم می‌فروخت
کُردِ بیچاره بسی فریاد کرد * هم موکّل‌را بدانگی شاد کرد
اشترش بردند از هنگام چاشت * تا بشب وافْغانِ او سودی نداشت
بر شتر بنْشست آن قحطِ گران * صاحبِ اشتر پیِ اشتر دوان
سو بسو و کو بکو می‌تاختند * تا همه شهرش عیان بشْناختند
پیشِ هر حمّام و هر بازارگه * کرد مردم جمله در شکلش نگه
ده منادی‌گر بلندآوازیان * تُرك و کُرد و رومیان و تازیان
مفلس است این و ندارد هیچ چیز * قرض ندْهد کس مرورا یك پشیز
ظاهر و باطن ندارد حبّهٔ * مفلسی قلبی دغایی دبّهٔ
هان و هان با او حریفی کم کنید * چونك گاو آرد گرِه مُحْکَم کنید
ور بحُکْم آرید این پژمرده‌را * من نخواهم کرد زندان مرده‌را
خوش‌دَمست او و گلویش بس فراخ * با شعارِ نَو دثارِ شاخ شاخ
گر بپوشد بهرِ مکر آن جامه‌را * عاریه‌است آن تا فریبد عامه‌را
حرفِ حِکْمت بر زبانِ ناحَکیم * حُلّه‌های عاریت دان ای سلیم

(٦٥٤) BDL Bul. مفلسیّ دیورا. In A دیو has been written above the line by a later hand. (٦٥٥) ABC Bul. سودا for بازی.

(٦٥٩) ABL Bul. تا شب و افغان.

(٦٦٣) A در for ده. D منادی کز. Bul. منادی که. A کرد و ترك. After this verse L adds:

جملگان آوازها بر داشته * کین همه تخم جفاها کاشته

(٦٦٤) A و این ندارد. AB Bul. قرض تا ندهد کس اورا.

(٦٦٥) D مفلس و قلبی. A و دغای و دبهٔ. After this verse L adds:

بی‌نوایی بَد ادایی بی‌وفا * نان‌ربایی نو گدایی بی‌حیا

(٦٦٦) D باو حریفی. L چونك بینیدش گره محکم زنید.

(٦٦٩) Bul. عاریست. A او تا for آن تا.

یك سگ است و در هزاران میرود * هرکه در وی رفت او او میشود
هرکه سردت کرد میدان کو دروست * دیو پنهان گشته اندر زیرِ پوست
چون نیابد صورت آید در خیال * تا کشانند آن خیالت در وبال
گه خیالِ فُرجه و گاهی دکان * گه خیالِ علم و گاهی خان و مان
هان بگو لا حَوْلها اندر زمان * از زبان تنها نه بلك از عینِ جان
گفت قاضی مفلسی را وا نما * گفت اینك اهلِ زندانت گوا
گفت ایشان متَّهَم باشند چون * میگریزند از تو میگریند خون
از تو میخواهند هم تا وا رهند * زین غرض باطل گواهی میدهند
جملهٔ اهلِ مَحْکَمه گفتند ما * هم بر افلاس و بر ادبارش گوا
هرکرا پرسید قاضی حالِ او * گفت مولا دست ازین مفلس بشُو
گفت قاضی کش بگردانید فاش * گِرْدِ شهر این مفلس است و بس قَلاش
کو بکو اورا مُنادیها زنید * طبلِ افلاسش عیان هر جا زنید
هیچ کس نسْیه بنفْروشد بدو * قرض ندْهد هیچ کس اورا تَسو
هرکه دعوی آردش اینجا بفن * بیش زندانش نخواهم کرد من
پیشِ من افلاسِ او ثابت شدست * نقد و کالا نیستش چیزے بدست
آدمی در حبسِ دنیا زان بود * تا بود کافلاسِ او ثابت شود

(٦٤٠) D نیاید صورت.

(٦٤١) Bul. خانمان. After this verse L adds:

گه خیال مکسب و سوداگری * گه خیال ماجرا و داوری
گه خیال نقره و فرزند و زن * گه خیال بو الفضول و بو الحزن
گه خیال آسیا و باغ و راغ * گه خیال میغ و ماغ و لیغ و لاغ
گه خیالِ اشتی و جنگها * گه خیال نامها و ننگها
گه خیال گلّه و گاهی قماش * گه خیال مفرش و رخت و فراش
هین برون کن از سر این تخیلها * هین بروب از دل چنین تفضیلها

(٦٤٣) After this verse Bul. has the heading: تتمّهٔ قصّهٔ مفلس.

(٦٤٥) AB Bul. وز تو. A زین عرض. (٦٤٦) AB Bul. هم بر ادبار و بر افلاسش گوا. D هم بر افلاسش بر ادبارش. L بادبار و بافلاسش.

جایِ دَخْلست این عَدَم از وی مَرَم * جایِ خَرْجست این وجودِ بیش و کم
کارگاهِ صُنعِ حق چون نیستیست * پس برونِ کارگه بی‌قیمتیست
یاد ده مارا سخنهای دقیق * که ترا رحم آورد آن ای رفیق
هم دعا از تو اجابت هم زتو * ایمنی از تو مهابت هم زتو
گر خطا گفتیم اِصلاحش تو کن * مُصلِحی تو ای تو سلطانِ سخن
کیمیا داری که تبدیلش کنی * گرچه جُویِ خون بود نیلش کنی
این چنین میناگریها کارِ تُست * این چنین اکسیرها اسرارِ تُست
آب‌را و خاك‌را برهم زدی * زآب و گِل نقشِ تنِ آدم زدی
نِسْبتش دادی و جُفت و خال و عم * با هزار اندیشه و شادی و غم
باز بعضی‌را رهایی دادهٔ * زین غم و شادی جُدایی دادهٔ
بُردهٔ از خویش و پیوند و سرشت * کردهٔ در چشمِ او هر خوب زشت
هرچه محسوس است او رَد میکند * وانچ ناپیداست مُسْنَد میکند
عشقِ او پیدا و معشوقش نهان * یار بیرون فتنهٔ او در جهان
این رها کن عشقهای صورتی * نیست بر صورت نه بر رُویِ ستی
آنچ معشوقست صورت نیست آن * خواه عشقِ این جهان خواه آن جهان
آنچ بر صورت تو عاشق گشتهٔ * چون برون شد جان چرایش هشتهٔ
صورتش بر جاست این سیری زچیست * عاشقا وا جُو که معشوقِ تو کیست
آنچ محسوس است اگر معشوقه‌است * عاشقستی هرکه اورا حسّ هست
چون وفا آن عشق افزون می‌کند * کَی وفا صورت دگرگون می‌کند
پرتوِ خورشید بر دیوار تافت * تابشِ عاریتی دیوار یافت

(۶۹۰) In the second hemistich BDL Bul. have .جز معطّل در جهان هست کیست
(۶۹۱) A .آن بی رفیق L .در جهان نیست (۶۹۴) D .کیمیای تو که تبدیلش
(۶۹۷) D .جفت حال L .اندیشهٔ شادی (۶۹۹) D .خویش پیوند
(۷۰۲) In D vv. ۷۰۲ and ۷۰۳ are transposed.
(۷۰۵) A .صورتش بر خاست L .وا گو
(۷۰۶) A .آنچ معشوقست اگر معشوقه ایست (۷۰۷) D .دیگرگون

گرچه دزدی حُلّهٔ پوشیده‌است * دستِ تو چون گیرد آن بُبْریده‌دست
چون شبانه از شتر آمد بزیر * گُرد گفتش منزلم دُورست و دیر
بر نشستی اشترم‌را از پگاه * جَو رها کردم کم از اِخْراجِ کاه
گفت تا اکنون چه می‌گردیم پس * هوشِ تو کو نیست اندر خانه کس
طبلِ افلاسم بچرخِ سابعه * رفت و تو نشنیدهٔ بَد واقعه
گوشِ تو پُر بوده‌است از طمعِ خام * پس طمع کَر میکند کُور ای غلام
تا کلوخ و سنگ بشْنید این بیان * مفلس است و مفلس است این قلتبان
تا بشب گفتند و در صاحب شتر * بر نَزَد کو از طمع پُر بود پُر
هست بر سمع و بصر مُهرِ خدا * در حُجُب بس صورتست و بس صدا
آنچ او خواهد رساند آن بچشم * از جمال و از کمال و از کَرَشْم
وآنچ او خواهد رساند آن بگوش * از سماع و از بشارت وز خروش
کَوْن پُر چاره‌ست و هیچت چاره نی * تا که نگْشاید خدایت روزنی
گرچه تو هستی کنون غافل از آن * وقتِ حاجت حق کند آنرا عیان
گفت پیغمبر که یزدانِ مَجید * از پیِ هر درد درمان آفرید
لیك زآن درمان نبینی رنگ و بو * بهرِ دردِ خویش بی فرمانِ او
چشم‌را ای چاره‌جُو در لامکان * هین بنه چون چشمِ کُشته سوی جان
این جهان از بی‌جهت پیدا شدست * که زبی‌جایی جهان‌را جا شدست
باز گَرْد از هست سوی نیستی * طالبِ رَبّی و رَبّانیستی

(٦٧٣) D جَوْ رَها کردی. (٦٧٤) After this verse L adds:

چرخ افلاسم شنید ای پر طمع * تو بنشنیدی بگوش بی لمع

(٦٧٥) Bul. om. و. (٦٧٦) B بس. L بس طمع کو. (٦٧٧) B بشود. AB Bul. آن قلتبان. (٦٧٨) Bul. om. و. D بود و بر. (٦٨٠) D او بچشم. D وز for و از *bis*.

(٦٨١) A آنچ او خواهد. D وز بشارت. In A vv. ٦٨١ and ٦٨٢ are transposed.

(٦٨٢) A پر چارست. B Bul. om. و. In L this verse follows v. ٦٨٦.

(٦٨٤) ABDL پیغامبر. (٦٨٥) Bul. از آن.

(٦٨٦) A جسم‌را. BD کُشته as in text.

(٦٨٨) D از سوی هست در نیستی. A طالب ربّا.

شد خرِ نفْس تو بر میخیش بند * چند بگْریزد زکار و بار چند
بارِ صبر و شکر اورا بُردنیست * خواه درصد سال وخواهی سی و بیست
هیچ وازر وِزْرِ غیری بر نداشت * هیچ کس ندْرود تا چیزی نکاشت
طمعِ خامست آن مخور خام ای پسر * خام خوردن علّت آرد در بَشَر
کآن فلانی یافت گنجی ناگهان * من همآن خواهم مَه کار و مَه دکان
کارِ بختست آن و آن هم نادرست * کسب باید کرد تا تن قادرست
کسب کردن گنج‌را مانع کَیَست * پا مکش از کار آن خود در پَی است
تا نگردی تو گرفتارِ اگر * که اگر این کردمی یا آن دگر
کز اگر گفتن رسولِ با وفاق * منع کرد و گفت آن هست از نفاق
کآن منافق در اگر گفتن بمرد * وز اگر گفتن بجز حسرت نبرد

مثل،

آن غریبی خانه می‌جُست از شتاب * دوستی بُردش سوی خانهٔ خراب
گفت او این‌را اگر سقفی بُدی * پهلوی من مر ترا مَسْکن شدی
هم عیالِ تو بیاسودے اگر * در میانه داشتی حجرهٔ دگر
گفت آرے پهلوی یاران بِهست * لیك ای جان در اگر نتْوان نشست
این همه عالَم طلب‌کارِ خوشند * وز خوشِ تزویر اندر آتشند
طالبِ زرگشته جمله پیر و خام * لیك قلب از زر نداند چشمِ عام
پرتوے بر قلب زد خالص ببین * بی مِحَك زررا مکن از ظن گُزین

(۷۳۰) Bul. om. و before خواهی.   (۷۳۳) Bul. نه کار و نه دکان. L چرا جویم دکان.
(۷۳۵) In L the hemistichs are transposed.   (۷۳۷) Bul. هست آن.
Heading: B الحکایة فی المثل. Bul. مثل آن غریب که برای توطّن یك خانه‌را طلب کرده بود.
(۷۳۹) A Bul. یك غریبی.   (۷۴۱) After this verse L adds:
ور رسیدی مهمان روزی ترا * هم بیاسودی اگر بودیت جا
کاشکی معمور بودی این سرا * خانهٔ تو بودی ای معمار ما
(۷۴۲) L خوشست for بهست.

بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم * وا طلب اصلی که تابد او مقیم
ای که تو هم عاشقی بر عقلِ خویش * خویش بر صورتپرستان دیده بیش
پرتوِ عقلست آن بر حِسِّ تو * عاریت میدان ذهب بر مِسِّ تو
چون زَرْاندود است خوبی در بَشَر * ورنه چون شد شاهدِ تو پیره‌خر
چون فرشته بود همچون دیو شد * کآن ملاحت اندرو عاریّه بُد
اندك اندك میستاند آن جمال * اندك اندك خشك میگردد نهال
رَوْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ بخوان * دل طلب کن دل منه بر استخوان
کآن جمالِ دل جمالِ باقیست * دولَبَش از آبِ حیوان ساقیَست
خود هَمُو آبست و هم ساقی و مست * هر سه یك شد چون طِلِسْمِ تو شکست
آن یکیرا تو ندانی از قیاس * بندگی کن ژاژ کم خا ناشِناس
معنیِ تو صورتست و عاریت * بر مُناسب شادی و بر قافیت
معنی آن باشد که بِسْتاند ترا * بی‌نیاز از نقش گرداند ترا
معنی آن نَبْود که کور و کَر کند * مردرا بر نقش عاشق‌تر کند
کوررا قسمت خیالِ غم‌فزاست * بهرهٔ چشم این خیالاتِ فَناست
حرفِ قرآن‌را ضریران معْدِنِ اند * خَر نبینند و بپالان بر زنند
چون تو بینایی پیِ خر رَوْ که جَست * چند پالان دوزی ای پالان‌پرست
خر چو هست آید یقین پالان ترا * کم نگردد نان چو باشد جان ترا
پشتِ خر دکّان و مال و مَکْسَبست * دُرِّ قَلْبت مایهٔ صد قالَبست
خر برهنه بر نشین ای بو الْفُضول * خر برهنه نه که راکب شد رسول
النَّبیُّ قد رَکِبْ مُعْرَوْرِیا * والنَّبیُّ قِیلَ سافَرْ ماشیا

(۷۰۹) L که او پاید مقیم. (۷۱۲) AB پیر خر. (۷۱۳) A فریشته.
(۷۱٤) B Bul. میستاند. (۷۱٦) ABL دولتش از آب. A باقیست for ساقیست.
(۷۱۸) L ناسپاس. (۷۱۹) L بر تناسب. (۷۲۱) B مر ورا بر نقش.
(۷۲۵) Bul. جان چو باشد کم نیاید نان ترا. After this verse Bul. adds:
رفت و ماند بعد زآن گمگشته خر * لیك اگر پالان رود آمد دگر
(۷۲٦) Bul. دکان مال. A Bul. درّ جان سرمایهٔ. B درّ جانت مایهٔ

تا که موسیٔ نبی نآید برون * کرد در گردن هزاران ظلم و خون
آن همه خون کرد و موسی زاده شد * وز برای قهرِ او آماده شد
گر بدیدی کارگاهِ لا یَزال * دست و پایش خشك گشتی زاحتیال
اندرونِ خانه‌اش موسی مُعاف * وز برون میکُشت طفلان‌را گزاف
همچو صاحب نفْس کو تن پرورد * بر دگر کس ظَنِّ حقدی میبَرَد
کین عدو و آن حسود و دشمنست * خود حسود و دشمنِ او آن تنست
او چو فرعون و تنش موسیٔ او * او ببیرون می‌دَوَد که کو عدو
نفسش اندر خانهٔ تن نازنین * بر دگر کس دست می‌خاید بکین

ملامت کردن مردم شخصی‌را که مادرش‌ار کشت بتهمت،

آن یکی از خشم مادررا بکشت * هم بزخمِ خنجر و هم زخمِ مُشت
آن یکی گفتش که از بَدْگوهری * یاد ناوردی تو حقِّ مادری
هَی تو مادررا چرا کشتی بگو * او چه کرد آخر بگو ای زشت‌خو
گفت کاری کرد کان عارِ وَیَست * کشتمش کان خاك ستّارِ وَیَست
گفت آنکس‌را بکُش ای مُحْتَشَم * گفت پس هر روز مردی‌را کُشَم
کشتم اورا رَستم از خونهای خلق * نایِ او بُرّم بهست از نایِ خلق
نفسِ تُست آن مادرِ بَدْخاصیت * که فسادِ اوست در هر ناحیت
هین بکُش اورا که بهرِ آن دنی * هر دمی قصدِ عزیزی می‌کنی

(۷۷۱) A طفلان بی گزاف.   (۷۷۲) A حسود دشمن است.

(۷۷٤) BL Bul. او چو موسی و تنش فرعون او.

Heading: Bul. ملامت کردن آنکس‌را که مادر خودرا.

(۷۷۸) After this verse L adds:

هیچکس کشتست مادر ای عنود * می‌نگویی که چه کرد آخر چه بود

(۷۷۹) L عار منست. L ستّار تنست. After this verse L adds:

متّهم شد با یکی زآن کشتمش * غرق خون در خاك گور آغشتمش

(۷۸۱) L رای خود.

گر مِحَك داری گزین كن ورنه رَو * نزدِ دانا خویشتن‌را كن گرو
یا مِحَك باید میانِ جانِ خویش * ور ندانی ره مرَو تنها تو پیش
بانگِ غُولان هست بانگِ آشنا * آشنایی كه كَشَد سوی فنا
بانگ میدارد كه هان ای كاروان * سوی من آیید نك راه و نشان
نامِ هر یك میبَرَد غول ای فلان * تا كند آن خواجه‌را از آفلان
چون رسد آنجا ببیند گرگ و شیر * عمر ضایع راه دُور و روز دیر
چون بود آن بانگِ غول آخر بگو * مال خواهم جاه خواهم و آبِ رُو
از درونِ خویش این آوازها * منع كن تا كشف گردد رازها
ذكرِ حق كن بانگِ غولان‌را بسوز * چشمِ نرگس‌را ازین كرگس بدوز
صبح كاذب‌را زصادق وا شناسْ * رنگِ مَی‌را باز دان از رنگِ كاس
تا بود كز دیدگانِ هفت رنگ * دیدهٔ پیدا كند صبر و درنگ
رنگها بینی بجز این رنگها * گوهران بینی بجای سنگها
گوهرِ چه بلك دریایی شوی * آفتابِ چرخ‌پیمایی شوی
كاركُن در كارگه باشد نهان * تو برَو در كارگه بینَش عیان
كار چون بر كاركُن پرده تنید * خارجِ آن كار نتْوانیش دید
كارگه چون جایِ باشِ عاملست * آنك بیرون است از وی غافلست
پس در آ در كارگه یعنی عَدَم * تا ببینی صُنع و صانع‌را بهم
كارگه چون جایِ روشن‌دیدگیست * پس برونِ كارگه پوشیدگیست
رُو بهستی داشت فرعونِ عنود * لاجرم از كارگاهش كُور بود
لاجرم میخواست تبدیلِ قَدَر * تا قضارا باز گرداند زدر
خود قضا بر سَبْلتِ آن حیله‌مند * زیرِ لب میكرد هر دم ریش‌خند
صد هزاران طفل كُشت او بی‌گناه * تا بگردد حكم و تقدیرِ اله

(٧٤٨) Bul. اشنائی كه شدی سوی فنا. ABL كو كشد. (٧٥٠) L از غافلان.
(٧٥٢) Bul. om. و before آب رو. (٧٥٨) AB Bul. گوهری.
(٧٦٠) A كارگه for كاركن. (٧٦٥) A تدبیر قدر. (٧٦٦) A پس قضا.

تو حسودی کز فلان من کمترم • می‌فزاید کمتری در اخترم
خود حسد نقصان و عیبی دیگرست • بلك از جملهٔ کمیها بترست
آن بلیس از ننگ و عارِ کمتری • خویشتن افکند در صد ابتری
از حسد میخواست تا بالا بود • خود چه بالا بلك خون‌پالا بود
آن ابو جَهْل از محمّد ننگ داشت • وز حسد خودرا ببالا می‌فراشت
بو ٱلحَکَم نامش بُد و بو جَهْل شد • ای بسا اهل از حسد نااهل شد
من ندیدم در جهانِ جُست و جو • هیچ اهلیّت به از خوی نکو
انبیارا واسطه زان کرد حق • تا پدید آید حسدها در قَلَق
زانك کس‌را از خدا عاری نبود • حاسدِ حق هیچ دیّاری نبود
آن کسی کش مثلِ خود پنداشتی • زان سبب با او حسد بر داشتی
چون مقرّر شد بزرگیٔ رسول • پس حسد ناید کسی‌را از قبول
پس بهر دَوْری ولیٔ قایمست • تا قیامت آزمایش دایمست
هرکرا خوی نکو باشد برَست • هر کسی کو شیشه‌دل باشد شکست
پس اِمامِ حَیِّ قایم آن ولیست • خواه از نسلِ عُمَر خواه از عَلیست
مهدی و هادی وَیَست ای راه‌جو • هم نهان و هم نشسته پیشِ رُو
او چو نورست و خِرَد جبریلِ اوست • آن ولیٔ کم ازو قندیلِ اوست
آنك زین قندیل کم مِشکاتِ ماست • نوررا در مرتبه ترتیبهاست
زانك هفصد پرده دارد نورِ حق • پردهای نور دان چندین طبق

(۸۰۴) A ور حسودی. (۸۰۵) Bul. بدترست. L کمترست.
(۸۰۶) ABL Bul. خویش را. (۸۰۷) Suppl. in marg. D.
(۸۱۰) A نیکو. After this verse Bul. adds:
در گذر از فضل و از جستی و فن • کار خدمت دارد و خلق حسن
(۸۱۳) Bul. حسد افراشتی. (۸۱۴) Bul. بزرگی بر رسول.
(۸۱۶) A نیکو. D بُرَست. (۸۱۷) A از نسل نبی.
(۸۱۹) AB Bul. وآن ولی. Bul. او ولی و کم ازو.
(۸۲۰) AB Bul. وآنك. A نور و. (۸۲۱) A هفتصد.

از وی این دنیای خوش بر تُست تنگ * از پیِ او با حق و با خلق جنگ
نفس کشتی باز رَستی زاعتذار * کس ترا دشمن نماند در دیار
گر شکال آرد کسی در گفتِ ما * از برای انبیا و اولیا
کانبیارا نی که نفس کُشته بود * پس چراشان دشمنان بود و حسود
گوش نه تو ای طلب‌گارِ صواب * بشْنو این اِشکالِ شُبْهت‌را جواب
دشمنِ خود بوده‌اند آن مُنْکِران * زخم بر خود می‌زدند ایشان چنان
دشمن آن باشد که قصدِ جان کُنَد * دشمن آن نبْود که خود جان میکَنَد
نیست خفّاشک عدوِّ آفتاب * او عدوِّ خویش آمد در حجاب
تابشِ خورشید اورا می‌کُشد * رنجِ او خُرشید هرگز کَی کَشد
دشمن آن باشد کزو آید عذاب * مانع آید لعل‌را از آفتاب
مانعِ خویشند جملهٔ کافران * از شعاعِ جوهرِ پیغمبران
کَی حجابِ چشمِ آن فَرْدند خلق * چشمِ خودرا کُور و کژ کردند خلق
چون غلامِ هندُوی کو کین کَشَد * از ستیزهٔ خواجه خودرا می‌کُشَد
سر نگون می‌افتد از بامِ سرا * تا زیانی کرده باشد خواجه‌را
گر شود بیمار دشمن با طبیب * ور کند کودک عداوت با ادیب
در حقیقت رهزنِ راهِ خَودند * راهِ عقل و جانِ خودرا خود زدند
گازری گر خشم گیرد زآفتاب * ماهیٔ گر خشم می‌گیرد زآب
تو یکی بنگر کرا دارد زیان * عاقبت که بْود سیاه‌اختر از آن
گر ترا حقّ آفریند زشت‌رُو * هان مشو هم زشت‌رُو هم زشت‌خُو
ور بُرَد کنشت مرَوْ در سنگ‌لاخ * ور دو شاخستت مشو تو چار شاخ

(۷۸٦) ABL Bul. بر گفت ما. (۷۸۷) D نفسْ کشته.
(۷۸۸) BL Bul. اشکال و شبهت. (۷۹۱) Bul. آمد زاحتجاب.
(۷۹٤) ABDL پیغامبران. (۷۹۵) A کور کژ. L Bul. کور و کر.
(۷۹٦) Bul. هندویی. Bul. از ستیز. (۸۰۱) L تو نکو بنگر.
(۸۰۲) L ور درد کنشت. After this verse Bul. adds:
هین مرو آنرا که جای تهمتست * مر ترا او دانکه باحق ذلتست

تا نگردد نیکوئ ما بَدی * اینك گفتم هم نبُد جز بیخودی
پایِ کژرا کفشِ کژ بهتر بود * مر گدارا دَسْتگه بر دَر بود

امتحان پادشاه بآن دو غلام که نو خریده بود،

پادشاهی دو غلام ارزان خرید * با یکی زآن دو سخن گفت و شنید
یافتش زیرکدل و شیرینجواب * از لبِ شکّر چه زاید شکّرآب
آدمی مَخْفیست در زیرِ زبان * این زبان پرده است بر درگاهِ جان
چونك بادی پردهرا درهم کشید * سرِّ صحنِ خانه شد بر ما پدید
کاندر آن خانه گهر یا گندمست * گنجِ زر یا جمله مار و کژدمست
یا درو گنجست ماری بر کران * زآنك نبْود گنجِ زر بی پاسبان
بی تأمّل او سخن گفتی چنان * کز پسِ پانصد تأمّل دیگران
گفتیی در باطنش دریاستی * جملهٔ دریا گوهرِ گویاستی
نورِ هر گوهر کزو تابان شدی * حقّ و باطلرا ازو فُرقان شدی
نورِ فُرقان فَرْق کردی بهرِ ما * ذرّه ذرّه حقّ و باطلرا جُدا
نورِ گوهر نورِ چشمِ ما شدی * هم سؤال و هم جواب از ما بُدی
چشم کژ کردی دو دیدی قرصِ ماه * چون سؤالست این نظر در اشتباه
راست گردان چشمرا در ماهتاب * تا یکی بینی تو مَهرا نك جواب
فکرتت گو کژ مبین نیکو نگر * هست آن فکرت شعاعِ آن گهر
هر جوابی کآن زگوش آید بدِل * چشم گفت از من شنو آنرا بِهِل

(۸٤۱) D نیکوییٔ. Bul. نیکویی بر ما.

Heading: Bul. امتحان کردن. BL با آن دو. A Bul. آن دو غلامرا. AB Bul. om. نو.

(۸٤۷) D کدر. D گوهر. (۸٤۸) AB Bul. گنجیست و ماری.

(۸۵۰) A گنتی. B گفتی. DL Bul. گفتیٔ. (۸۵۲) A om. از. In A vv. ۸۵۳ and ۸۵٤ follow vv. ۸۵۵ and ۸۵٦, but the error is indicated in marg.

(۸۵٦) Suppl. in marg. D. D فکرتت کی. A فکرت که. Bul. فکرتترا راست کن. D هست هم نور و شعاع.

از پس هر پرده قومی‌را مُقام * صف صف اند این پردهاشان تا اِمام
اهلِ صفِّ آخرین از ضعفِ خویش * چشمشان طاقت ندارد نورِ پیش
وآن صف پیش از ضعیفئ بصر * تاب نآرد روشنایئ بیشتر
روشنئ کو حیات اوّلست * رنجِ جان و فتنهٔ این اَحْوَلست
احولیها اندك اندك کم شود * چون زهفصد بگذرد او یَم شود
آتشی کاصلاحِ آهن یا زَرَست * کی صلاحِ آبی و سیبِ تَرَست
سیب و آبی خامئ دارد خفیف * نه چو آهن تابشی خواهد لطیف
لیك آهن‌را لطیف آن شُعلهاست * کو جَذوبِ تابشِ آن اژدهاست
هست آن آهن فقیرِ سخت‌کش * زیرِ پُتْك و آتش است او سرخ و خَوش
حاجبِ آتش بود بی واسطه * در دلِ آتش رود بی رابطه
بی حجابی آب و فرزندانِ آب * پُختگی زآتش نیابند و خطاب
واسطه دیگی بود یا تابهٔ * همچو پارا در رَوِش پاتابهٔ
یا مکانی در میان تا آن هوا * می‌شود سوزان و می‌آرد بما
پس فقیر آنست کو بی واسطه‌است * شُعلهارا با وجودش رابطه‌است
پس دلِ عالَم وَیَست ایرا که تن * می‌رسد از واسطهٔ این دل بفن
دل نباشد تن چه داند گفت و گو * دل نجوید تن چه داند جُست و جو
پس نظرگاهِ شُعاع آن آهنست * پس نظرگاهِ خدا دل نی تن است
باز این دلهای جُزْوی چون تنست * با دلِ صاحب دلی کو معْدنست
بس مثال و شرح خواهد این کلام * لیك ترسم تا نلغزد وهمِ عام

(۸۲۲) D نور پیش. The reading of ABL is uncertain.
(۸۲۴) D بیشتر. The reading of ABL is uncertain.
(۸۲۶) ADL زهفتصد. (۸۳۱) D حاجت آتش.
(۷۳۲) Vv. ۸۳۲—۸۳۵ are in marg. D. D بی حجاب. D om. و after آب.
(۸۳۴) B om. تا. D یا آن هوا. (۸۳۵) Bul. واسطست. Bul. رابطست.
(۸۳۶) D زیرا که. (۸۳۹) Suppl. in marg. D. A om.
(۸۴۰) L Bul. پس مثال. L فهم عام.

آن نه کآن خواجه‌تاشِ تو نمود * از تو مارا سرد میکرد آن حسود
گفت او دزد و کژست و کژنشین * حیز و نامرد و چنانست و چنین
گفت پیوسته بُدست او راست‌گو * راست‌گویی من ندیدستم چو او
راست‌گویی در نهادش خلقتیست * هرچه گوید من نگویم آن تهیست
کژ ندانم آن نکو اندیش‌را * متّهم دارم وجودِ خویش‌را
باشد او در من ببیند عیبها * من نبینم در وجودِ خود شها
هر کسی کو عیبِ خود دیدی زپیش * کی بُدی فارغ خود از اِصلاحِ خویش
غافلند این خلق از خود ای پدر * لاجرم گویند عیبِ همدگر
من نبینم رویِ خودرا ای شَمَن * من ببینم رویِ تو تو رویِ من
آنکسی که او ببیند رویِ خویش * نورِ او از نورِ خلقانست بیش
گر بمیرد دیدِ او باقی بود * زانک دیدش دیدِ خلّاقی بود
نورِ حسّی نبْود آن نوری که او * رویِ خود محسوس بیند پیشِ رُو
گفت اکنون عیبهای او بگو * آنچنانكِ گفت او از عیبِ تو
تا بدانم که تو غمخوارِ منی * کدخدای ملکت و کارِ منی
گفت ای شه من بگویم عیبهاش * گرچه هست او مرمرا خوش‌خواجه‌تاش
عیبِ او مِهْر و وفا و مردمی * عیبِ او صدق و ذکا و هَمْدَمی
کمترین عیبش جوانمردی و داد * آن جوانمردی که جان‌را هم بداد
صد هزاران جان خدا کرده پدید * چه جوانمردی بود که آنرا ندید
ور بدیدی کی بجان بُخلش بُدی * بهرِ یك جان کی چنین غمگین شدی
بر لبِ جُو بخلِ آب آنرا بود * کو زجُوی آب نابینا بود
گفت پیغمبر که هرکه از یقین * داند او پاداشِ خود در یومِ دین

(۸۷۵) AB Bul. که for کآن. (۸۷۶) AB چنین است و چنین, and so L.
(۸۷۸) L من نگویم تهمتیست. (۸۸۱) ABL Bul. گر for کو. ABL Bul. وی for خود.
(۸۸۷) Bul. آنچنانکه او بگفت از. (۸۸۸) A بدانم تو که. Bul. کتخدای.
(۸۸۹) A او for خوش. (۸۹۰) AD مهر وفا.
(۸۹۳) AB Bul. کآنرا. L کآن هم. (۸۹۵) ABDL پیغامبر.

گوش دلّاله‌است و چشم اهلِ وصال * چشم صاحبْ حال و گوش اصحابِ قال
در شنودِ گوش تبدیلِ صِفات * در عیانِ دیدها تبدیلِ ذات
زآتش ار علمت یقین شد از سخن * پختگی جُو در یقین منْزل مکن
تا نسوزی نیست آن عَیْنُ ٱلیقین * این یقین خواهی در آتش در نشین
گوش چون نافذ بود دیده شود * ورنه قُل در گوش پیچیده شود
این سخن پایان ندارد باز گرد * تا که شه با آن غلامانش چه کرد

براه کردن شاه یکی‌را از آن دو غلام و ازین دیگر پرسیدن،

آن غلامک‌را چو دید اهلِ ذکا * آن دگررا کرد اشارت که بیا
کافِ رحمت گفتنش تصغیر نیست * جَد گُوَد فرزندکم تحقیر نیست
چون بیآمد آن دُوُم در پیشِ شاه * بود او گنده‌دهان دندان‌سیاه
گرچه شه ناخوش شد از گفتارِ او * جُست و جُوبی کرد هم زاسرارِ او
گفت با این شکل وین گنده دهان * دُور بنْشین لیک آن سُوتر مران
که تو اهلِ نامه و رُقعه بُدی * نه جلیس و یار و هم‌بُقعه بُدی
تا علاجِ آن دهانِ تو کنیم * تو حبیب و ما طبیبِ پُر فَنیم
بهرِ کیکی نَوگلیمی سوختن * نیست لایق از تو دیده دوختن
با همه بنْشین دو سه دَسْتان بگو * تا ببینم صورتِ عقلت نکو
آن ذکی‌را پس فرستاد او بکار * سوی حمّامی که رَوْ خودرا بخار
وین دگررا گفت خَه تو زیرکی * صد غلامی در حقیقت نه یکی

(٨٥٨) ABL Bul. دلّالست.   (٨٦٠) D خود for جو.
(٨٦٢) AL ناقل. B ناقد. D نافد.
Heading: Bul. om. شاه. After پرسیدن. Bul. adds درخلوت.
(٨٦٥) BD جد گوید. L جد چو گوید طفلکم.
(٨٦٧) Bul. گرچه ناخوش شد شه.   (٨٦٨) Bul. زآن سوتر.
(٨٧٠) D و پر فنیم.   (٨٧١) L وز تو دیده.   (٨٧٢) A صورت و عقلت.
(٨٧٣) Bul. آن یکی‌را.   (٨٧٤) A وین دیگررا.

جانِ ابراهیم از آن انوارِ زُفت * بی حذر در شعلهای نار رفت
چونك اسماعیل در جُویش فتاد * پیشِ دشنهٔ آبدارش سر نهاد
جانِ داود از شعاعش گرم شد * آهن اندر دستبافش نرم شد
چون سُلَیْمان بُد وصالش‌را رضیع * دیو گشتش بندهٔ فرمان و مطیع
در قضا یعقوب چون بنْهاد سر * چشم روشن کرد از بویِ پسر
یوسفِ مَهرُو چو دید آن آفتاب * شد چنان بیدار در تعبیرِ خواب
چون عصا از دستِ موسی آب خَورد * ملکتِ فرعون‌را یك لقمه کرد
نردبانش عیسیٔ مَرْیَم چو یافت * بر فرازِ گنبدِ چارم شتافت
چون محمّد یافت آن مُلك و نعیم * قرصِ مه‌را کرد در دَم او دو نیم
چون ابو بَکْر آیتِ توفیق شد * با چنان شه صاحب و صدّیق شد
چون عُمَر شیدای آن معشوق شد * حقّ و باطل‌را چو دل فاروق شد
چونك عُثْمان آن عیان‌را عَیْن گشت * نورِ فایض بود و ذی النُّورَیْن گشت
چون زرُویش مُرْتَضی شد دُرْفشان * گشت او شیرِ خدا در مَرْجِ جان
چون جُنَیْد از جُندِ او دید آن مَدَد * خود مقاماتش فزون شد از عَدَد
بایزید اندر مَزیدش راه دید * نامِ قُطْب ٱلعارِفین از حق شنید
چون که کَرْخی کَرْخِ اورا شد حَرَس * شد خلیفهٔ عشق و ربّانی نَفَس
پورِ اَدْهَم مرکب آن سو راند شاد * گشت او سلطانِ سلطانان داد
وآن شَقیق از شَقِّ آن راهِ شگرف * گشت او خورشیدِ رأی و تیزطَرْف
صد هزاران پادشاهانِ نهان * سَر فرازانند زآن سوی جهان

(۹۱۳) A از آن انوار رفت. BL Bul. انوار زمت.   (۹۱٤) A در خویش فتاد.
(۹۱٦) A om. و.   (۹۲۰) A بر فراز چرخ چارم می‌شتافت, corr. in marg. BL Bul. گنبد.   (۹۲۱) AB Bul. کرد او در دم.   (۹۲۲) A om. و.
(۹۲٤) L ذو for ذی.   (۹۲٥) After this verse L adds:

چونك مسطَّن از سرش واقف بدند * گوشوار عرش ربّانی شدند

(۹۲٦) D از جند خود دید.   (۹۲۸) Bul. خلیفهٔ حق.   (۹۲۹) D و سلطانان.
(۹۳۰) L شوق for شقّ.   (۹۳۱) L سرفراز آیند.

که یکی را دَه عوض می‌آیدش * هر زمان جُودِ دگرگون زایدش
جُود جمله از عوضها دیدنست * پس عوض دیدن ضدِ ترسیدنست
بُخل نادیدن بود اعواض را * شاد دارد دیدِ دُر خَوّاض را
پس بعالَم هیچ کس نبْود بخیل * زآنك کس چیزی نبازد بی بدیل
پس سخا از چشم آمد نه زدست * دید دارد کار جز بینا نَرَست
عیبِ دیگر این که خودبین نیست او * هست او در هستیٔ خود عیب‌جُو
عیب‌گوی و عیب‌جُویِ خود بُدست * با همه نیکو و با خود بَد بُدست
گفت شه جَلْدی مکن در مدحِ یار * مدحِ خود در ضِمْنِ مدحِ او میار
زآنك من در امتحان آرم ورا * شرمساری آیدت در ما وَرا

قسم غلام در صدق و وفای یار خود از طهارت ظنّ خود،

گفت نه واللّه وباللّهِ العظیم * مالكِ اَلْمُلْك و برحمٰن و رحیم
آن خدایی که فرستاد انبیا * نه بحاجت بل بفضل و کبریا
آن خداوندی که از خاكِ ذلیل * آفرید او شهسوارانِ جلیل
پاکشان کرد از مزاجِ خاکیان * بگْذرانید از تگِ افلاکیان
بر گرفت از نار و نورِ صاف ساخت * وآنگه او بر جملهٔ انوار تاخت
آن سنا برقی که بر ارواح تافت * تا که آدم معرفت زآن نور یافت
آن کز آدم رُست دستِ شیث چید * پس خلیفه‌اش کرد آدم کآن بدید
نُوح از آن گوهر که برخوردار بود * در هوای بحرِ جان دُرْبار بود

(٨٩٦) ABL Bul. جودی. (٨٩٨) D دید در غوّاص را.
(٨٩٩) AL چیزی بیارد. (٩٠٠) Bul. دیده.
(٩٠١) Bul. دیگر آنکه, and so L.
(٩٠٤) D دارم for آرم. B شرمساری باشد آنگه زآن ترا. D در ما وری.
(٩٠٥) A om. نه. Bul. om. و before بالله. D والرحیم. (٩٠٦) AL کو for که.
(٩٠٨) A از مزاج پاکیان. (٩٠٩) Bul. از نار نور.
(٩١١) AB Bul. و دست. (٩١٢) Suppl. in marg. D.

هست آن بُستان نشاندن هم عَرَض * گشت جوهر کِشتِ بُستان نك غَرَض
هم عرض دان کیمیا بردن بکار * جوهری زآن کیمیا گر شد بیار
صیقلی کردن عرض باشد شها * زین عرض جوهر همی‌زاید صفا
پس مگو که من عملها کرده‌ام * دخل آن اعراض‌را بنما مَرَم
این صِفَت کردن عرض باشد خَمُش * سایهٔ بُزرا پیِ قُربان مکُش
گفت شاها بی قُنوطِ عقل نیست * گر تو فرمایی عرض‌را نقل نیست
پادشاها جز که یأس بنده نیست * گر عرض کآن رفت باز آینده نیست
گر نبودی مر عرض‌را نقل و حَشْر * فعل بودی باطل و اقوال قَشْر
این عرضها نقل شد لَوْنی دگر * حشرِ هر فانی بود کَوْنی دگر
نقلِ هر چیزی بود هم لایقش * لایقِ گَلّه بود هم سایقش
وقتِ مَحْشَر هر عرض‌را صورتیست * صورتِ هر یك عرض‌را نوبتیست
بنْگر اندر خود نه تو بودی عَرَض * جُنبشِ جُفتی و جفتی با غَرَض
بنْگر اندر خانه و کاشانها * در مُهندس بود چون افسانها
آن فلان خانه که ما دیدیم خَوش * بود موزون صُفّه و سقف و دَرَش
از مهندس آن عرض واندیشها * آلت آورد و ستون از بیشها
چیست اصل و مایهٔ هر پیشهٔ * جز خیال و جز عرض واندیشهٔ
جملهٔ اجزای جهان‌را بی غرض * در نگر حاصل نشد جز از عرض
اوّل فکر آخر آمد در عمل * بنْیتِ عالَم چنان دان در ازل
میوها در فکرِ دل اوّل بود * در عمل ظاهر بآخر میشود
چون عمل کردی شجر بنْشاندی * اندر آخر حرفِ اوّل خواندی
گرچه شاخ و برگ و بیخش اوّلست * آن همه از بهرِ میوه مُرْسَلست

(۹۵۲) L om. D کِشت بستان as in text. (۹۵۵) D زین غرض. (۹۵۹) A آن for کآن.
(۹۶۰) BL Bul. قشر. (۹۶۱) Bul. لون. Bul. کون. (۹۶۲) A وقت محشر هم عرض‌را.
(۹۶٤) Suppl. in marg. D. B جنبشی. (۹۶۶) Bul. کآن فلان.
(۹۶۷) A om. D دان عرض. (۹۶۸) A om.
(۹۷۲) Bul. شاخ و بیخ و برگش. B om. و before بیخش.

نامشان از رشكِ حق پنهان بماند * هر گدایی نامشان‌را بر نخواند
حقِّ آن نور و حقِ نورانیان * کاندر آن بحرند همچون ماهیان
بحرِ جان و جانِ بحر ار گویمش * نیست لایق نامِ نَو می‌جویمش
حقِّ آن آنی که این و آن ازوست * مغزها نِسْبت بدو باشد چو پوست
که صفاتِ خواجه‌تاش و یارِ من * هست صد چندان که این گفتارِ من
آنچ می‌دانم زوَصْفِ آن ندیم * باوَرَت نآید چه گویم ای کریم
شاه گفت اکنون از آنِ خود بگو * چند گویی آنِ این و آنِ او
تو چه داری و چه حاصل کردهٔ * از تگِ دریا چه دُرّ آوردهٔ
روزِ مرگ این حسِّ تو باطل شود * نورِ جان داری که یارِ دل شود
در لحد کین چشم‌را خاك آگَنَد * هست آنچ گوررا روشن کند
آن زمان که دست و پایت بر دَرَد * پرّ و بالت هست تا جان بر پرد
آن زمان کین جانِ حیوانی نماند * جانِ باقی بایدت بر جا نشاند
شرطِ مَنْ جَا بِالْحَسَن نه کردنست * این حَسَن‌را سوی حضرت بردنست
جوهری داری زِانسان یا خَرے * این عَرَضها که فنا شد چون بَری
این عرضهای نماز و روزه‌را * چونك لایَبْقَى زَمانَیْنِ انْتَفَى
نَقْل نتْوان کرد مر اَعْراض‌را * لیك از جوهر بَرند امراض‌را
تا مبدَّل گشت جوهر زین عرض * چون زپرهیزی که زایل شد مَرَض
گشت پرهیز عرض جوهر بجَهْد * شد دهانِ تلخ از پرهیز شهد
از زراعت خاکها شد سُنْبُله * داروے مو کرد مُورا سلسله
آن نکاحِ زن عرض بُد شد فَنا * جوهرِ فرزند حاصل شد زما
جُفت کردن اسب و اشتررا عَرَض * جوهرِ کُرّه بزاییدن غَرَض

(۹۳۳) B کدر. D و حق آن نوریان. (۹۳۵) AB Bul. باشند پوست.
(۹۳۸) L گویی این او و آن او. (۹۴۲) Bul. کین دست. (۹۴۳) A om.
(۹۴۴) A om. Bul. آن حسن‌را. (۹۴۵) A جان بری, corr. in marg.
(۹۴۶) L Bul. انتفا. (۹۴۷) B برند اغراض‌را.
(۹۴۸) Bul. چون پرهیزی.

آنچ میدانست تا پیدا نکرد * بر جهان ننهاد رنجِ طَلْق و درد
یك زمان بی کار نتْوانی نشست * تا بَدی یا نیکیٔ از تو نجَست
این تقاضاهای کار از بهرِ آن * شد موکّل تا شود سِرّت عیان
پس کلابهٔ تن کجا ساکن شود * چون سرِ رشتهٔ ضمیرش میکَشَد
تاسهٔ تو شد نشانِ آن کِشِش * بر تو بی‌کاری بود چون جان‌کَنِش
این جهان و آن جهان زاید ابد * هر سبب مادر اَثَر زاید ولد
چون اثر زایید آن هم شد سبب * تا بزاید او اثرهای عجب
این سببها نسل بر نسلست لیك * دیدهٔ باید منوّر نیك نیك
شاه با او در سخن اینجا رسید * تا بدید از وی نشانی ناپدید
گر بدید آن شاهِ جویا دُور نیست * لیك مارا ذکرِ آن دستور نیست
چون زگرمابه بیآمد آن غلام * سوی خویشش خواند آن شاه و هُمام
گفت صُحًّا لَكْ نَعیمٌ دایمُ * بس لطیفی و ظریف و خوب‌رُو
ای دریغا گر نبودی در تو آن * که همی‌گوید برای تو فلان
شاد گشتی هرك رُویت دیدیی * دیدنت مُلكِ جهان ارزیدیی
گفت رمزی زآن بگو ای پادشاه * کز برای من بگفت آن دین‌تباه
گفت اوّل وصفِ دُورُوییت کرد * کآشکارا تو دوایی خُفْیه درد
خُبثِ یارش‌را چو از شه گوش کرد * در زمان دریای خشمش جوش کرد

(۹۹۶) A بیکوی. (۱۰۰۰) ABL Bul. اثر از وی ولد.
(۱۰۰۱) L Bul. زو for او. (۱۰۰۳) D باو. BL Bul. یا بدید از وی نشانی یا ندید.
(۱۰۰۵) AL Bul. om. و. (۱۰۰۶) After this verse L adds:
پس سوی کاری فرستاد آن دگر * تا از آن دیگر شود او با خبر
پیش بنشاندش بصد لطف و کرم * بعد از آن گفت ای چو ماه اندر ظلم
ماه‌رویی جعدمویی مشك‌بو * نیك‌خویی نیك‌خویی نیك‌خو
(۱۰۰۷) In A the hemistichs are transposed. A که برای تو همی‌گوید. Bul. کز برای تو. In BD v. ۱۰۰۸ precedes v. ۱۰۰۷. (۱۰۰۸) B Bul. رویت دیدنی. A مال جهان. B Bul. ارزیدنی. (۱۰۰۹) D نگویی پادشاه. A که برای. D او suppl. instead of من. (۱۰۱۰) L کآشکارا همچو وردی.

پس سِری که مغزِ آن افلاك بود * اندر آخر خواجهٔ لَوْلاك بود
نقلِ اعراض است این بحث و مقال * نقلِ اعراض است این شیر و شَگال
جملهٔ عالَم خود عرض بودند تا * اندرین معنی بیآمد هَلْ أَتَی
آن عرضها از چه زاید از صُوَر * وین صُوَر هم از چه زاید از فِکَر
این جهان یك فکرتست از عقلِ کُل * عقل چون شاهست و صورتها رُسُل
عالَمِ اوّل جهانِ امتحان * عالمِ ثانی جزاے این و آن
چاکرت شاها جنایت میکند * آن عرض زنجیر و زندان میشود
بندهات چون خدمتِ شایسته کرد * آن عرض نه خلعتی شد در نَبَرْد
این عرض با جوهر آن بیضهاست و طَیْر * این از آن و آن ازین زاید بسَیْر
گفت شاهنشه چنین گیر المُراد * این عرضهای تو یك جوهر نزاد
گفت مَخْفی داشتست آنرا خِرَد * تا بود غیب این جهانِ نیك و بد
زآنك گر پیدا شدی اَشْکالِ فِکْر * کافر و مؤمن نگفتی جز که ذِکْر
پس عیان بودی نه غیب ای شاه این * نقشِ دین و کفر بودی بر جبین
کَی درین عالم بُت و بُتگر بُدی * چون کسیرا زهرهٔ تَسْخَر بُدی
پس قیامت بودی این دنیاے ما * در قیامت کَی کند جُرم و خطا
گفت شه پوشید حق پاداشِ بَد * لیك از عامه نه از خاصانِ خود
گر بدامی افکنم من یك امیر * از امیران خُفْیه دارم نه از وزیر
حق بمن بنْمود پس پاداشِ کار * وز صُوَرهای عملها صد هزار
تو نشانی ده که من دانم تمام * ماهرا بر من نمیپوشد غمام
گفت پس از گفتِ من مقصود چیست * چون تو میدانی که آنچ بود چیست
گفت شه حِکْمت در اِظهارِ جهان * آنک دانسته برون آید عیان

(٩٧٤) A خواجهٔ افلاك.
(٩٧٧) AB Bul. این عرضها. Bul. زایند *bis.*
(٩٨٣) Bul. بیضست.
(٩٨٦) D ای شاه بین.
(٩٩٠) A گر بدامی اندر اندازم امیر, corr. in marg. D از امیر آن.
(٩٩١) A بس. BDL Bul. پس.
(٩٩٣) B چون نمی دانی. Bul. بود و چیست.

از یك اندیشه كه آید در درون * صد جهان گردد بیك دَم سرْنگون
جسمِ سلطان گر بصورت یك بود * صد هزاران لشكرش در پی دود
باز شكل و صورتِ شاهِ صفی * هست محكومِ یكی فكرِ خفی
خلقِ بی‌پایان زیك اندیشه بین * گشته چون سیلی روانه بر زمین
هست آن اندیشه پیشِ خلق خُرد * لیك چون سیلی جهان‌را خورد و بُرد
پس چو می‌بینی كه از اندیشهٔ * قایمست اندر جهان هر پیشهٔ
خانها و قصرها و شهرها * كوهها و دشتها و نهرها
هم زمین و بحر و هم مِهر و فلك * زنده از وی همچو از دریا سمك
پس چرا از ابلهی پیشِ تو كور * تن سُلَیْمانست و اندیشه چو مور
می‌نماید پیشِ چشمت كُه بزرگ * هست اندیشه چو موش و كوه گرگ
عالَم اندر چشمِ تو هَوْل و عظیم * زأَبْر و رعد و چرخ داری لرز و بیم
وز جهانِ فكرتی ای كم زخَر * ایمن و غافل چو سنگِ بی‌خبر
زآنك نقشی وز خِرَد بی‌بهرهٔ * آدمی‌خُو نیستی خَرْكُرّهٔ
سایه‌را تو شخص می‌بینی زجهل * شخص از آن شد پیشِ تو بازی و سهل
باش تا روزی كه آن فكر و خیال * بر گشاید بی حجابی پرّ و بال
كوهها بینی شده چون پشمِ نرم * نیست گشته این زمینِ سرد و گرم

(۱۰۳۱) A فكر ای خفی.
(۱۰۳۲) AB نگر زاندیشه. D كشتهٔ سیلی. (۱۰۳۴) A باز اندیشهٔ.
(۱۰۳۵) AB كوها. (۱۰۳۶) D مهر فلك. AB كز دریا.
(۱۰۳۹) Bul. هول عظیم. A زابر چرخ و رعد.
(۱۰۴۰) Bul. از جهان. AL Bul. چو سگی. Here L adds:
زآنك نقشی وز خرد بیگانهٔ * آدمی خود نیستی دیوانهٔ
Bul. adds:
راضی از جهل عقل‌را بیگانهٔ * بی خبر از فیض حق دیوانهٔ
(۱۰۴۱) L نقش محضی وز خرد. D آدمی چون. A آدمی‌جو. L آدمی خود.
(۱۰۴۲) A می‌دانی زجهل. AB Bul. نزد تو.
(۱۰۴۳) A باش روزی تا كه.

کَف بر آورد آن غلام و سرخ گشت * تا که موجِ هَجْوِ او از حد گذشت

کو زاوّل دَم که با من یار بود * همچو سگ در قحط بس گه‌خوار بود

چون دَمادَم کرد هَجْوش چون جَرَس * دست بر لب زد شهنشاهش که بس

گفت دانستم ترا از وی بدان * از تو جان گنده‌ست وز یارت دهان

پس نشین ای گنده‌جان از دُور تو * تا امیر او باشد و مأمور تو

در حدیث آمد که تسبیح از ریا * همچو سبزهٔ گُولْخَن دان ای کیا

پس بدان که صورتِ خوب و نکو * با خصالِ بد نیَرزد یك تَسو

ور بود صورت حقیر و ناپذیر * چون بود خُلقش نکو در پاش میر

صورتِ ظاهر فنا گردد بدان * عالمِ معنی بماند جاودان

چند بازی عشق با نقشِ سبو * بگْذر از نقشِ سبو رَوْ آب جُو

صورتش دیدی زمعنی غافلی * از صدف دُرّی گزین گر عاقلی

این صدفهای قوالب در جهان * گرچه جمله زنده‌اند از بحرِ جان

لیك اندر هر صدف نبْود گهر * چشم بگْشا در دلِ هر یك نگر

کآن چه دارد وین چه دارد می‌گزین * زآنك کمیابست آن دُرِّ ثمین

گر بصورت میروی کوهی بشکل * در بزرگی هست صد چندانك لعل

هم بصورت دست و پا و پشمِ تو * هست صد چندانك نقشِ چشمِ تو

لیك پوشیده نباشد بر تو این * کز همه اعضا دو چشم آمد گزین

(١٠١٣) Bul. گفت زاوّل. D پس for بس. (١٠١٤) A دست برهم زد.

(١٠١٥) B Bul. گدست و از یارت. (١٠١٦) After this verse L adds:

بهر آن گفتند اکابر در جهان * راحة الانسان فی حفظ اللّسان

and so Bul., which has نیك گفتند خرده‌بیان جهان.

(١٠١٧) Bul. سبزهٔ گلخنی. After this verse Bul. adds:

از بد اخلاق اتّقا باشد حسن * سرّ ایّاك وخضراء الدمن

(١٠١٨) A خوب و نیکو. (١٠٢٠) D جاویدان. After this verse L adds:

چند باشی عاشق صورت بگو * طالب معنی شو و معنی بجو

(١٠٢١) AL سبو و آب جو. (١٠٢٢) A درّ. L دررا. (١٠٢٣) A از بحر جان.

(١٠٢٥) Bul. وا گزین.

گِرْدِ نفسِ دُزد و کارِ او مپیچ * هرچه آن نه کارِ حق هیچست هیچ
پیش از آنکِ روزِ دین پیدا شود * نزدِ مالكِ دزدِ شب رُسوا شود
رختِ دزدیده بتدبیر و فَنَش * مانده روزِ داوری بر گردنش
صد هزاران عقل باهم بر جهند * تا بغیرِ دامِ او دامی نهند
دامِ خودرا سخت‌تر یابند و بس * کی نماید قوّتی با باد خس
گر تو گویی فایدهٔ هستی چه بود * در سؤالت فایده هست ای عنود
گر ندارد این سؤالت فایده * چه شْنَوَم این‌را عبث بی عایده
ور سؤالت‌را بسی فایدّهاست * پس جهان بی فایده آخر چراست
ور جهان از یك جِهَت بی فایده‌ست * از جهتهای دگر پُر عایده‌ست
فایدهٔ تو گر مرا فایدّه نیست * مر ترا چون فایده‌ست از وی مه ایست
حسنِ یوسف عالَمی‌را فایده * گرچه بر اِخْوان عبث بُد زایده
لحنِ داودی چنان محبوب بود * لیك بر محروم بانگِ چوب بود
آبِ نیل از آبِ حیوان بُد فزون * لیك بر محروم و مُنْکِر بود خون
هست بر مؤمن شهیدی زندگی * بر منافق مردنست و ژَنْدگی
چیست در عالَم بگو یك نعمتی * که نه محرومند از وی اُمّتی
گاو و خررا فایده چه در شَکَر * هست هر جان‌را یکی قُوتی دگر
لیك گر آن قوت بر وی عارضیست * پس نصیحت کردن اورا رایضیست
چون کسی کواز مرض گِل داشت دوست * گرچه پندارد که آن خود قوتِ اوست
قوتِ اصلی‌را فرامش کرده‌است * روی در قوتِ مرض آورده‌است
نُوش‌را بگْذاشته سَم خَورده‌است * قوتِ علّت‌را چو چَرْبِش کرده‌است
قوتِ اصلیْ بَشَر نورِ خداست * قوتِ حیوانی مرورا ناسزاست

(۱۰۶۳) B و هیچ.   (۱۰۶۷) L بابند پس.
(۱۰۶۹) AB Bul. چه شنوم. L که شنود.
(۱۰۷۴) B om. D gives با مطلوب as a variant of بانگ چوب.
(۱۰۷۵) Bul. شد فزون. Bul. om. و. In D the hemistichs are transposed.
(۱۰۸۲) L قوت علّت همچو چوش.

نه سما بینی نه اختر نه وجود * جز خدای واحدِ حیِّ وَدود
یك فسانه راست آمد یا دروغ * تا دهد مر راستیهارا فروغ

حسد کردن حشم بر غلام خاص،

پادشاهی بندهٔرا از کرم * برگزیده بود بر جملهٔ حشم
جامگئ او وظیفهٔ چل امیر * ده یکی قدرش ندیدی صد وزیر
از کمالِ طالع و اقبال و بخت * او ایازی بود و شه محمودِ وقت
روحِ او با روحِ شه در اصلِ خویش * پیش ازین تن بود هم پیوند و خویش
کار آن دارد که پیش از تن بُدست * بگْذر از اینها که نَوحادث شُدست
کار عارف راست کو نه اَحْوَلست * چشمِ او بر کِشْتهای اوّلست
آنچ گندم کاشتندی وآنچ جَو * چشمِ او آنجاست روز و شب گِرَو
آنچ آبستست شب جز آن نزاد * حیلها و مکرها بادست باد
کی کند دل خوش بحیلتهای گش * آنك بیند حیلهٔ حق بر سَرَش
او درون دام دامی می‌نهد * جانِ تو نه این جهد نه آن جهد
گر بُروید ور بریزد صد گیاه * عاقبت بر رُوید آن کِشتهٔ اِلٰه
کِشْتِ نَو کارید بر کِشْتِ نخست * این دُوُم فانیست و آن اوّل دُرُست
کِشْتِ اوّل کامل و بگْزیده‌است * تخمِ ثانی فاسد و پوسیده‌است
افگن این تدبیرِ خودرا پیشِ دوست * گرچه تدبیرت هم از تدبیرِ اوست
کار آن دارد که حقّ افراشتست * آخر آن رُوید که اوّل کاشتست
هرچه کاری از برای او بکار * چون اسیرِ دوستی ای دوستدار

(١٠٤٥) Bul. واحد و حیّ.

Heading: B خاص پادشاه. (١٠٤٨) A ده یك. (١٠٤٩) A از کمال و طالع.

(١٠٥٠) AB Bul. بوده. AD om. و. (١٠٥٢) AB Bul. کاشتندش.

(١٠٥٤) A بادست و باد. (١٠٥٥) Bul. کی شود دلخوش.

(١٠٥٦) AB Bul. transpose این and آن. (١٠٥٧) BL کشت اله.

(١٠٥٨) L Bul. کارند. (١٠٦٠) L همه for هم از. (١٠٦١) A کاوّل.

چون نمی‌آیند اینجا کی منم * کاندرین عزّ آفتاب روشنم
مَشرقِ خورشیدِ بُرجِ قیرگون * آفتابِ ما زمَشرقها برون
مَشرقِ او نسبتِ ذرّاتِ او * نی بر آمد نی فرو شد ذاتِ او
ما که واپس ماندِ ذرّاتِ وَییم * در دو عالَم آفتابی بی فَییم
باز گِردِ شمس میگردم عجب * هم زفرّ شمس باشد این سبب
شمس باشد بر سببها مطّلع * هم ازو حبلِ سببها منقطع
صد هزاران بار ببْریدم امید * از که از شمس این شما باور کنید
تو مرا باور مکن کز آفتاب * صبر دارم من ویا ماهی زآب
ور شوم نومید نومیدیّ من * عینِ صُنعِ آفتابست ای حَسَن
عینِ صنع از نفسِ صانع چون بُرد * هیچ هست از غیرِ هستی چون چرد
جملهٔ هستیها ازین روضه چرند * گر بُراق و تازیان ور خود خَرند
وآنك گردشها از آن دریا ندید * هر دم آرد رُو بمحرابی جدید
او زبحرِ عذبِ آبِ شور خَورْد * تا که آبِ شور اورا کور کرد
بحر میگوید بدستِ راست خَور * زآبِ من ای کور تا یابی بصر
هست دستِ راست اینجا ظنِّ راست * کو بداند نیك و بدرا کز کجاست
نیزه‌گردانیست ای نیزه که تو * راست میگردی گهی گاهی دوتو
ما زعشقِ شمسِ دین بی ناخنیم * ورنه ما نه این کوررا بینا کنیم
هان ضیاءَ الحق حُسام الدّین تو زود * دارُوَش کن کوریِ چشمِ حسود
توتیای کبریای تیزفعل * داروی ظلمت‌کُش استیزفعل

(۱۱۰۶) D کدرین. (۱۱۰۹) AL Bul. واپس ماندهٔ. A آفتاب بی کیم, with آفتابی بی فیم written above. B آفتابی می‌کیم.
(۱۱۱۰) B باشند.
(۱۱۱۲) A om. این. (۱۱۱۵) L نقش صانع. Bul. صانع کی برد. D هستی چون خرد.
(۱۱۱۶) After this verse L Bul. add:

لیك اسپ کور کورانه چرد * می‌نبید روضه‌را زانست رد

(۱۱۱۷) D بمحراب. (۱۱۲۰) Bul. ازکجاست.
(۱۱۲۱) Bul. آن بیزه. A گه و گاهی. (۱۱۲۲) ABL Bul. ما آن کوررا.

لیك از علّت درین افتاد دل * که خورد او روز و شب زین آب و گِل
روی زرد و پای سست و دل سَبُك * کو غذای وَٱلسَّمَا ذَاتِ ٱلْحُبُكْ
آن غذای خاصگانِ دولتست * خوردنِ آن بی گلو و آلتست
شد غذای آفتاب از نورِ عرش * مر حسود و دیورا از دودِ فرش
در شهیدان یُرْزَقُونْ فرمود حق * آن غذارا نه دهان بُد نه طبق
دل زهر یاری غذایی می‌خورَد * دل زهر علمی صفایی می‌بَرَد
صورتِ هر آدمی چون کاسه‌ایست * چشم از معنیّ او حسّاسه‌ایست
از لقای هر کسی چیزی خَوری * وز قِرانِ هر قرین چیزی بَری
چون ستاره با ستاره شد قرین * لایقِ هر دو اثر زاید یقین
چون قِرانِ مرد و زن زاید بَشَر * وز قِرانِ سنگ و آهن شد شرر
وز قرانِ خاك با بارانها * میوها و سبزه و ریحانها
وز قرانِ سبزها با آدمی * دلخوشی و بی‌غمی و خرّمی
وز قرانِ خرّمی با جانِ ما * می‌بزاید خوبی و احسانِ ما
قابلِ خوردن شود اجسامِ ما * چون بر آید از تفرّج کامِ ما
سُرخ‌رُویی از قرانِ خون بود * خون زخورشیدِ خوشِ گُلگون بود
بهترینِ رنگها سرخی بود * وآن زخورشیدست و از وی می‌رسد
هر زمینی کآن قرین شد با زُحَل * شوره گشت و کِشت‌را نبْود مَحَل
قوّت اندر فعل آید زاتّفاق * چون قرانِ دیو با اهلِ نفاق
این معانی‌راست از چرخِ نُهُم * بی همه طاق و طرم طاق و طُرُم
خلق‌را طاق و طرم عاریّتست * امررا طاق و طرم ماهیّتست
از پیِ طاق و طرم خواری کَشند * بر امیدِ عزّ در خواری خَوشند
بر امیدِ عزِّ دَه‌روزهٔ خُدُوك * گردنِ خود کرده‌اند از غم چو دوك

(۱۰۸٤) A روز شب with و suppl. below.
(۱۰۸٦) A بی گلورا آلتست.   (۱۰۹۲) Bul. ستاره بر ستاره.
(۱۰۹٦) L میفزاید.   (۱۰۹۷) D چون بزاید.   (۱۱۰۰) L Bul. کو قرین شد.

می‌نماید سیری این حیلت‌پرست * والله از جملهٔ حریصان بتّرست
او خورد از حرص طین‌را همچو دِبْس * دُنْبه مسْپارید ای یاران بخِرْس
لاف از شه می‌زند وز دستِ شه * تا بَرَد او ما سَلیمان‌را زره
خود چه جنسِ شاه باشد مرغکی * مشْنوش گر عقل داری اندکی
جنسِ شاهست او ویا جنسِ وزیر * هیچ باشد لایقِ گوْزینه سیر
آنچ می‌گوید زمَکْر و فعل و فن * هست سلطان با حشم جویای من
اینْت مالیخولیای ناپذیر * اینْت لافِ خام و دامِ گولگیر
هرکه این باور کند از ابلهیست * مرغکِ لاغر چه در خوردِ شهیست
کمترین جغد ار زند بر مغزِ او * مر ورا یاری‌گری از شاه کو
گفت باز ار یك پر من بشْکند * بیخِ جغدستان شهنشه بر کَند
جغد چه بْود خود اگر بازی مرا * دل برنجاند کند با من جفا
شه کند تُوده بهر شیب و فراز * صد هزاران خرمن از سرهای باز
پاسبانِ من عنایاتِ ویَست * هرکجا که من روم شه در پَیَست
در دل سلطان خیالِ من مقیم * بی خیالِ من دلِ سلطان سقیم
چون بپرّاند مرا شه در رَوِش * می‌پرم بر اوجِ دل چون پرْتَوِش
همچو ماه و آفتابی می‌پرم * پرده‌های آسمانها می‌درم
روشنیِ عقلها از فکرتم * انفطارِ آسمان از فطرتم
بازم و حیران شود در من هُما * جغد که بْود تا بداند سرِّ ما
شه برای من ززندان یاد کرد * صد هزاران بسته‌را آزاد کرد

(١١٤٤) L Bul. بدترست. (١١٤٨) BL Bul. لوزینه.
(١١٤٩) Bul. زفعل مکر و فن. L زفعل و مکر. (١١٥٠) L گورگیر (١١٥٣) L has:
گفت باز ار یك پر من بشکید * یا زغم برگ گلی بر من زید
بیخ جغدستان شهنشه بر کند * خانهاتان جملگی بر سر زند
(١١٥٤) A اگر یاری. (١١٥٥) AB Bul. om. از.
(١١٥٩) L Bul. بر درم. (١١٦١) Bul. از من ها.
(١١٦٢) A برای ما.

آنك گر بر چشمِ اعمی بر زند * ظلمتِ صدسالهرا زو بر کَنَد
جملهٔ کورانرا دوا کن جز حسود * کز حسودی بر تو میآرد جحود
مر حسودترا اگرچه آن منم * جان مده تا همچنین جان میکَنَم
آنك او باشد حسودِ آفتاب * وآنك میرنجد زبودِ آفتاب
اینْت دردِ بیدوا کوراست آه * اینْت افتاده ابد در قعرِ چاه
نفیِ خورشیدِ ازل بایستِ او * کَی بر آید این مرادِ او بگو
باز آن باشد که باز آید بشاه * بازِ کورست آنك شد گمکرده راه
راهرا گم کرد و در ویران فتاد * باز در ویران بر جُغْدان فتاد
او همه نورست از نورِ رضا * لیك کورش کرد سرهنگِ قضا
خاك در چشمش زد و از راه بُرد * در میانِ جغد و ویرانش سپرد
بر سَری جغدانْش بر سَر میزنند * پرّ و بالِ نازنینش میکَنند
وَلْوَله افتاد در جغدان که ها * باز آمد تا بگیرد جای ما
چون سگانِ کوی پُر خشم و مُهیب * اندر افتادند در دلقِ غریب
باز گوید من چه در خَوْردم بجغد * صد چنین ویران فدا کردم بجغد
من نخواهم بود اینجا میروم * سوی شاهنشاه راجع میشوم
خویشتن مکْشید ای جغدان که من * نه مقیمم میروم سوی وطن
این خراب آباد در چشمِ شماست * ورنه مارا ساعدِ شه بازْجاست
جغد گفتا باز حیلت میکند * تا زخان و مان شمارا بر کَنَد
خانهای ما بگیرد او بمکر * بر کَنَد مارا بسالوسی زوَکْر

(١١٣٥) D پر زند. (١١٣٦) L که حسودی. (١١٣٧) A اگرچه کان منم. L خود منم.
(١١٤٠) After this verse Bul. has the heading: گرفتار شدن باز میان جغدان بویرانه.
(١١٤١) B او for شد. (١١٤٢) AB Bul. om. و. Bul. باز در ویرانه.
(١١٤٣) A از نور ضیا. L نور و ضیا. (١١٤٤) A وز راه.
(١١٤٥) A بر سر جغدانش, corr. above. A میزدند.
(١١٤٦) L قوقوئی افتاد. L که هان. L جایمان. (١١٤٨) L نه for چه.
(١١٥١) A آن خراب. B نغز جاست. L بار خواست. (١١٥٢) AD زخان مان.

همچو مَرْیَم جان از آن آسیبِ جَیْب * حامله شد از مسیحِ دلفریب
آن مسیحی نه که بر خشك و تَرست * آن مسیحی کز مساحت برترست
پس زجانِ جان چو حامل گشت جان * از چنین جانی شود حامل جهان
پس جهان زاید جهانِ دیگرے * این حَشَررا وا نماید مَحْشَرے
تا قیامت گر بگویم بشْمرم * من زشرحِ این قیامت قاصرم
این سخنها خود بمعنی یا رَبیست * حرفها دامِ دَمِ شیرین‌لبیست
چون کند تقصیر پس چون تن زند * چونك لَبَّیْکش بیا رَب می‌رسد
هست لَبَّیْکی که نتْوانی شنید * لیك سر تا پاے بتْوانی چشید

کلوخ انداختن تشنه از سر دیوار در جوی آب،

بر لبِ جُو بود دیواری بلند * بر سرِ دیوار تشنهٔ دردمند
مانعش از آب آن دیوار بود * از پیِ آب او چو ماهی زار بود
ناگهان انداخت او خشتی در آب * بانگِ آب آمد بگوشش چون خطاب
چون خطابِ یارِ شیرینِ لذیذ * هست کرد آن بانگِ آبش چون نبیذ
از صفای بانگِ آب آن مُمْتَحَن * گشت خشت‌انداز زآنجا خشت‌کَن
آب میزد بانگ یعنی هَی ترا * فایده چه زین زدن خشتی مرا
تشنه گفت آبا مرا دو فایده‌است * من ازین صنعت ندارم هیچ دست
فایدهٔ اوّل سماعِ بانگِ آب * کو بود مر تشنگانرا چون رَباب
بانگِ او چون بانگِ اِسْرافیل شد * مرده‌را زین زندگی تحویل شد
یا چو بانگِ رعدِ ایّامِ بهار * باغ می‌یابد ازو چندین نگار

(١١٨٦) Bul. om. چو. (١١٨٧) A جهانی دیگری.
(١١٨٩) L بمعنی یار نیست. B یا ربست. B شیرین لبست. D شیرین دمیست.
(١١٩٠) L بس چون. (١١٩١) A نتوانی چشید. (١١٩٥) Bul. شیرین و لذیذ.
(١١٩٦) A Bul. آنجا. A خشت زن. In D this verse follows v. ١٢٠٠.
(١٢٠٠) D بانگ تو.

یکدمم با جغدها دمساز کرد * از دَمِ من جغدهارا باز کرد
ای خنک جغدی که در پروازِ من * فهم کرد از نیك‌بختی رازِ من
در من آویزید تا نازان شوید * گرچه جغدانید شه‌بازان شوید
آنك باشد با چنان شاهی حبیب * هرکجا افتد چرا باشد غریب
هرك باشد شاه دردش‌را دوا * گر چو نَی نالد نباشد بی نوا
مالكِ مُلکم نیَم من طبل‌خوار * طبلِ بازم می‌زند شه از کنار
طبلِ بازِ من ندای اِرْجِعی * حق گواهِ من برغمِ مدّعی
من نیَم جنسِ شهنشه دُور ازو * لیك دارم در تجلّی نورِ ازو
نیست جنسیّت زرُوی شکل و ذات * آب جنسِ خاك آمد در نبات
باد جنسِ آتش آمد در قِوام * طبع‌را جنس آمدست آخِر مُدام
جنسِ ما چون نیست جنسِ شاهِ ما * مایِ ما شد بهرِ مایِ او فنا
چون فنا شد مایِ ما او ماند فرد * پیشِ پایِ اسبِ او گَرْدم چو گَرْد
خاك شد جان و نشانیهای او * هست بر خاکش نشانِ پایِ او
خاكِ پایش شَو برای این نشان * تا شوی تاجِ سرِ گردن‌کشان
تا که نفْریبد شمارا شکلِ من * نُقْلِ من نوشید پیش از نَقْلِ من
ای بسا کس‌را که صورت راه زد * قصدِ صورت کرد و بر اللّه زد
آخر این جان با بدن پیوسته‌است * هیچ این جان با بدن مانند هست
تابِ نورِ چشم با پیه است جُفت * نورِ دل در قطرهٔ خونی نهفت
شادی اندر گُرده و غم در جگر * عقل چون شمعی درونِ مغزِ سَر
این تعلّقها نه بی کیف‌است و چون * عقلها در دانشِ چونی زبون
جانِ کُل با جانِ جُزْو آسیب کرد * جان ازو دُرّی ستد در جَیْب کرد

(۱۱۶۵) BL Bul. تا بازان شوید. (۱۱۶۶) A کجا باشد غریب.
(۱۱۶۷) A نالان. (۱۱۷۱) A شکل ذات. (۱۱۷۲) L آمدت.
(۱۱۷۷) In D نُقل and نَقل are transposed.
(۱۱۷۹) B مانند هست. L مانسته‌است. D پیوند for مانند, corr. in marg.
(۱۱۸۲) A نی for نه. (۱۱۸۳) A جون کل.

خانهٔ معمور و سقفش بس بلند * معتدل ارکان و بی تخلیط و بند
پیش از آن که ایّامِ پیری در رسد * گردنت بندد بحَبْلٍ مِنْ مَسَد
خاك شوره گردد و ریزان و سُست * هرگز از شوره نباتِ خوش نرُست
آبِ زُور و آبِ شهوت منقطع * او زخویش و دیگران نا منتفع
ابروان چون پالدُم زیر آمده * چشم‌را نَم آمده تاری شده
از تشنّج رُو چو پشتِ سوسمار * رفته نطق و طعم و دندانها زکار
روز بیگه لاشه لنگ و ره دراز * کارگه ویران عمل رفته زساز
بیخهای خوی بَد مُحْکَم شده * قوّتِ بر کندنِ آن کم شده

فرمودن والی آن مردرا که آن خاربن‌را که نشاندهٔ بر سر راه بر کن،

همچو آن شخصِ درشتِ خوش‌سخن * در میانِ ره نشانْد او خاربُن
رهگذریانش ملامت‌گر شدند * بس بگفتندش بکَن آنرا نکند
هر دَمی آن خاربُن افزون شدی * پایِ خلق از زخمِ آن پُرخون شدی

(۱۲۱۹) L تخلیط بند. After this verse L adds:

نور چشم و قوّت ابدان بجا * قصر محکم خانه روشن پر صفا
هین غنیمت دان جوانی ای پسر * سر فرود آور بکن خشت و مدر

(۱۲۲۰) ABL Bul. کایّام. (۱۲۲۲) L رو for زور. (۱۲۲۳) L پاردم.

(۱۲۲٤) ABD Bul. تشیّخ. L تشنّج as in text. A طعم دندانها. After this verse L adds:

پشت دوتا گشته دل سست و طنان * تن ضعیف و دست و پا چون ریسمان
بر سر ره زاد کم مرکوب سست * غم قوی و دل تنك تن نادُرُست
خانه ویران کار بی سامان شده * دل ز افغان همچو نای انبان شده
عمر ضایع سعی باطل راه دور * نفس کاهل دل سیه تن ناصبور
موی بر سر همچو برف از بیم مرگ * جمله اعضا زرد و لرزان همچو برگ

(۱۲۲٦) A قوّت از بر کندن.

Heading: A om. آن مردرا.

(۱۲۲۷) AL همچو آن مرد. (۱۲۲۸) L مکن این‌را بلند.

یا چو بر درویش ایّامِ زکات * یا چو بر محبوس پیغامِ نجات
چون دَمِ رحمان بود کآن از یَمَن * می‌رسد سوی محمّد بی دَهَن
یا چو بوی احمدِ مُرْسَل بود * کآن بعاصی در شفاعت میرسد
یا چو بوی یوسفِ خوبِ لطیف * می‌زند بر جانِ یعقوبِ نحیف
فایدهٔ دیگر که هر خشتی کزین * بر کَنَم آیم سوی مَآءِ مَعِین
کز کمئ خشت دیوارِ بلند * پست‌تر گردد بهر دفعه که کَنْد
پستئ دیوار قُربی می‌شود * فصلِ او درمانِ وصلی می‌بود
سجده آمد کندنِ خشتِ لَزِب * موجبِ قُربی که وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِبْ
تا که این دیوار عالی‌گردنست * مانعِ این سَر فرود آوردنست
سجده نتْوان کرد بر آبِ حیات * تا نیابم زین تنِ خاکی نجات
بر سرِ دیوار هرکو تشنه‌تر * زودتر بر می‌کَنَد خشت و مَدَر
هرکه عاشق‌تر بود بر بانگِ آب * او کلوخِ زفت‌تر کَنْد از حجاب
او زبانگِ آب پُر مَی تا عُنُق * نشْنود بیگانه جز بانگِ بُلُق
ای خُنُك آنرا که او ایّامِ پیش * مُغْتَنَم دارد گزارد وامِ خویش
اندر آن ایّام کش قُدرت بود * صحّت و زورِ دل و قوّت بود
وآن جوانی همچو باغِ سبز و تر * می‌رساند بی دریغی بار و بر
چشمه‌های قوّت و شهوت روان * سبز می‌گردد زمینِ تن بدآن

(١٢٠٢) L هنگام نجات.
(١٢٠٥) Bul. خوب و لطیف. After this verse L adds:
یا نسیم روضهٔ دار السلام * سوی عاصی میرسد بی انتقام
یا سوی مسّ سیه از کیمیا * میرسد پیغام کای ابله بیا
(١٢٠٧) D که هر دفعه کند. (١٢٠٨) D وصلی می‌شود, corr. in marg.
(١٢٠٩) A موجبی. L قربت. (١٢١٠) A Bul. فرو.
(١٢١٣) D کلوخ سخت‌تر, corr. above.
(١٢١٤) L بانگ قُلُق, corr. in marg.
(١٢١٥) D گذارد. (١٢١٦) L با فراغت صحّت و قوّت. A زور و دل.
(١٢١٧) Suppl. in marg. D. D باغ و. AL باغی.

پس هلاکِ نار نورِ مؤمن است * زآنك بی ضِد دفعِ ضِد لا یُمْکِن است
نار ضدِّ نور باشد روزِ عدل * کآن زقَهْر انگیخته شد این زفَضْل
گر همی‌خواهی تو دفعِ شرِّ نار * آبِ رحمت بر دلِ آتش گمار
چشمهٔ آن آبِ رحمت مؤمن است * آبِ حیوان روحِ پاكِ مُحْسِن است
پس گریزان است نفسِ تو ازو * زآنك تو از آتشی او آبِ جو
زآب آتش زآن گریزان می‌شود * کآتشش از آب ویران می‌شود
حسِّ و فکرِ تو همه از آتش است * حسِّ شیخ و فکرِ او نورِ خَوش است
آبِ نورِ او چو بر آتش چکد * چَك چَك از آتش بر آید بر جهد
چون کند چك چك تو گویَش مرگ و درد * تا شود این دوزخِ نفْسِ تو سرد
تا نسوزد او گُلستانِ ترا * تا نسوزد عدل و احسانِ ترا
بعد از آن چیزی که کاری بَر دهد * لاله و نسرین و سیسَنْبَر دهد
باز پهنا می‌رَویم از راهِ راست * باز گَرْد ای خواجه راهِ ما کجاست
اندر آن تقریر بودیم ای حسود * که خَرَت لنگست و منزل دُور زود
سال بیگه گشت وقتِ کِشت نه * جز سِیَه‌رُویی و فعلِ زشت نه
کِرْم در بیخِ درختِ تن فتاد * بایدش بر کَنْد و در آتش نهاد
هین و هین ای راه‌رَو بیگاه شد * آفتابِ عمر سوی چاه شد
این دو روزك‌را که زُورت هست زود * پَرّ افشانی بکُن از راهِ جود
این قَدَر تخمی که ماندستت بباز * تا برُوید زین دو دَم عمرِ دراز

(١٢٥٢) D در دل آتش.   (١٢٥٤) BDL بس گریزان. A زآن for پس.
(١٢٥٥) B کآتش او زآب.   (١٢٥٦) Bul. حسّ تو و فکر تو از آتشست.
(١٢٥٩) Suppl. in marg. D. A om.   (١٢٦١) L می‌روم.
(١٢٦٢) L بودم. L ای حسور. L دور دور.
(١٢٦٣) ABL Bul. نی for نه *bis*.
(١٢٦٦) AD Bul. پیر افشانی. After this verse L adds:
این قدر تخمی که ماندستت بکار * تا در آخر بینی آنرا برگ و بار
(١٢٦٧) Bul. عمری.

جامهای خلق بدریدی زخار * پای درویشان بخستی زار زار
چون بجد حاکم بدو گفت این بکن * گفت آری بر کنم روزیش من
مدّتی فردا و فردا وعده داد * شد درخت خار او محکم‌نهاد
گفت روزی حاکمش ای وعده‌کژ * پیش آ در کار ما واپس مغژ
گفت اَلْأَیّامُ یا عَمّ بَیْنَنا * گفت عَجِّلْ لا تُماطِلْ دَیْنَنا
تو که میگویی که فردا این بدان * کی بهر روزی که می‌آید زمان
آن درخت بد جوان‌تر میشود * وین کننده پیر و مُضْطَر میشود
خاربن در قوّت و بر خاستن * خارکن در پیری و در کاستن
خاربن هر روز و هر دم سبز و تر * خارکن هر روز زار و خشکتر
او جوان‌تر میشود تو پیرتر * زود باش و روزگار خود مبر
خاربن دان هر یکی خوی بدت * بارها در پای خار آخر زدت
بارها از خوی خود خسته شدی * حس نداری سخت بی‌حس آمدی
گر زخسته گشتن دیگر کسان * که زخُلق زشت تو هست آن رسان
غافلی باری ززخم خود نهٔ * تو عذاب خویش و هر بیگانهٔ
یا تبر بر گیر و مردانه بزن * تو علی‌وار این در خیبر بکن
یا بگلبن وصل کن این خاررا * وصل کن با نار نور یاررا
تا که نور او کشد نار ترا * وصل او گلشن کند خار ترا
تو مثال دوزخی او مؤمن است * کُشتن آتش بمؤمن ممکن است
مصطفی فرمود از گفت جحیم * کو بمؤمن لابه‌گر گردد زبیم
گویدش بگذر زمن ای شاه زود * هین که نورت سوز نارمرا ربود

(۱۲۲۰) After this verse L adds:

چونك حاکمرا خبر شد زین حدیث * یافت آگاهی زفعل آن خبیث

(۱۲۲۱) AB بجد. L in the first hemistich گفت آن گمراه‌را کین‌را بکن.

(۱۲۲۸) AL سبز تر.

(۱۲٤۸) AL كه for كو. L لابهٔ کرد او زبیم.

(۱۲٤۹) L ساز نارمرا.

پس ادب کن اسب‌را از خوی بد * ورنه پیش شاه باشد اسب رد
چشم اسب از چشم شه رهبر بود * چشم او بی چشم شه مضطر بود
چشم اسبان جز گیاه و جز چرا * هرکجا خوانی بگوید نه چرا
نور حق بر نور حس راکب شود * آنگهی جان سوی حق راغب شود
اسب بی راکب چه داند رسم راه * شاه باید تا بداند شاه‌راه
سوی حسی رو که نورش راکبست * حس‌را آن نور نیکو صاحبست
نور حس‌را نور حق تزیین بود * معنی نورٌ علی نور این بود
نور حسی می‌کشد سوی ثری * نور حقش میبرد سوی علی
زانک محسوسات دونتر عالمیست * نور حق دریا و حس چون شبنمیست
لیک پیدا نیست آن راکب برو * جز بآثار و بگفتار نکو
نور حسی کو غلیظ است و گران * هست پنهان در سواد دیدگان
چونک نور حس نمی‌بینی زچشم * چون ببینی نور آن دینی زچشم
نور حس با این غلیظی مختفیست * چون خفی نبود ضیایی کان صفیست
این جهان چون خس بدست باد غیب * عاجزی پیشه گرفت و داد غیب
گه بلندش میکند گاهیش پست * گه درستش میکند گاهی شکست
گه یمینش می‌برد گاهی یسار * گه گلستانش کند گاهیش خار
دست پنهان و قلم بین خط‌گزار * اسب در جولان و ناپیدا سوار
تیر پران بین و ناپیدا کمان * جانها پیدا و پنهان جان جان
تیررا مشکن که آن تیر شهیست * نیست پرتاوی زشصت آگهیست
ما رمیت اذ رمیت گفت حق * کار حق بر کارها دارد سبق

(۱۲۹۸) A بینی for دینی.
(۱۳۰۰) A بدست و باد غیب. B پیش گرفت. AD داد عیب.
(۱۳۰۲) Bul. یمینش میکند. After this verse L adds:
گه به بحرش می‌برد گاهی ببر * گاه خشکش میکند گاهیش تر
(۱۳۰۳) D اسب ناپیدا و در جولان سوار.
(۱۳۰۵) B تیر پرتاوی. Bul. نیست پرتابی. A و شصت. Bul. زشست. L زدست.

تا نمردست این چراغِ با گُهَر * هین فتیلش ساز و روغن زودتر
هین مگو فردا که فرداها گذشت * تا بکُلّی نگْذرد ایّامِ کَشت
پندِ من بشْنو که تن بندِ قویست * کهنه بیرون کُن گرت میلِ نویست
لب ببند و کفِّ پُر زر برگشا * بُخلِ تن بگْذار پیش آور سخا
ترکِ شهوتها و لذّتها سخاست * هرکه در شهوت فرو شد برنخاست
این سخا شاخیست از سروِ بهشت * وای او کز کف چنین شاخی بهشت
عُرْوَةُ ٱلْوُثْقَی است این ترکِ هوا * بر کَشَد این شاخ جانرا بر سما
تا بَرَد شاخِ سخا ای خوب‌کیش * مر ترا بالا کشان تا اصلِ خویش
یوسفِ حُسْنی و این عالَم چو چاه * وین رسن صبرست بر امرِ اله
یوسفا آمد رسن در زن دو دست * از رسن غافل مشو بیگه شدست
حمد لِلّه کین رسن آویختند * فضل و رحمت‌را بهم آمیختند
تا ببینی عالمِ جانِ جدید * عالمِ بس آشکارِ ناپدید
این جهانِ نیست چون هستان شده * وآن جهانِ هست بس پنهان شده
خاك بر بادست بازی میکند * کژنمایی پرده‌سازی میکند
اینْك بر کارست بی‌کارست و پوست * وآنك پنهان است مغز و اصل اوست
خاك همچون آلتی در دستِ باد * بادرا دان عالی و عالی‌نژاد
چشمِ خاکی‌را بخاك افتد نظر * بادبین چشمی بود نوعی دگر
اسب داند اسب‌را کو هست یار * هم سوارے داند احوالِ سوار
چشمِ حسّ اسب است و نورِ حق سوار * بی سواره اسب خود نآید بکار

(۱۲٦۸) B فتیله‌ش. A om. و. After this verse the Heading آفت تأخیر خیرات بفردا is suppl. in D. So Bul. (۱۲٦۹) L بگذرد. (۱۲۷۱) ABL Bul. و پیش.
(۱۲۷٤) Bul. عروة الوثقاست. L بر کشید. (۱۲۷٦) D چو چه.
(۱۲۷۷) L اندر رسن. Bul. بر زن. L تو دست. (۱۲۷۹) Bul. آشکارا.
(۱۲۸۰) D چون for بس, with پس written above. (۱۲۸۱) AB Bul. و بازی.
(۱۲۸۳) D عادل نژاد. (۱۲۸٤) L جسم خاکی.
(۱۲۸٦) L جسم گل اسبست و نور دل سوار L بی سوار این اسب.

دل بدستِ او چو مومِ نرم رام * مُهْرِ او گه ننگ سازد گاه نام
مُهْرِ مومش حاکیِ انگشتریست * باز آن نقشِ نگین حاکیِ کیست
حاکیِ اندیشهٔ آن زرگرست * سلسلهٔ هر حلقه اندر دیگرست
این صدا در کوهِ دلها بانگِ کیست * گه پُرست از بانگ این کُه گه تهیست
هرکجا هست او حکیم است اوستاد * بانگِ او زین کوهِ دل خالی مباد
هست کُه کآوا مثنّا می‌کند * هست کُه کآواز صدتا می‌کند
می‌رهاند کوه از آن آواز و قال * صد هزاران چشمهٔ آبِ زلال
چون زکُه آن لطف بیرون میشود * آبها در چشمها خون میشود
زآن شهنشاهِ همایون‌نعل بود * که سراسر طُورِ سینا لعل بود
جان پذیرفت و خِرَد اجزای کوه * ما کم از سنگیم آخر ای گروه
نه زجان یك چشمه جوشان میشود * نه بدن از سبزپوشان میشود
نه صدای بانگِ مشتاقی درو * نه صفای جرعهٔ ساقی درو
کو حمیّت تا زتیشه وز کَلَنْد * این چنین کُه‌را بکلّی بر کَنَند
بُوكِ بر اجزای او تابد مَهی * بُوكِ در وی تابِ مَه یابد رهی
چون قیامت کوهها را بر کَنَد * بر سرِ ما سایه کی میافکند
این قیامت زآن قیامت کی کمست * آن قیامت زخم و این چون مرهمست
هرکه دید این مرهم از زخم ایمنست * هر بَدی کین حُسْن دید او مُحْسِن است
ای خنك زشتی که خوبش شد حریف * وای گُل‌رویی که جُفتش شد خریف
نانِ مرده چون حریفِ جان شود * زنده گردد نان و عینِ آن شود
هیزمِ تیره حریفِ نار شد * تیرگی رفت و همه انوار شد
در نمك‌لان چون خرِ مرده فتاد * آن خری و مردگی یکسو نهاد

(۱۲۲۴) L .نامه سازد   (۱۲۲۹) DL .کآواز مثنّا   (۱۲۳۰) AL .می‌رهاند
(۱۲۳۷) L Bul. بو که *bis*.   (۱۲۳۸) AL in second hemistich: پس قیامت این
(۱۲۳۹) D .وآن قیامت زخم   D .گَیْ . D .کرم کی می‌کند
(۱۲۴٤) L Bul. نمکدان. A .یکسان نهاد

خشمِ خود بشْکن تو مشْکن تیــررا * چشمِ خشمت خون شمارد شیــررا
بوسه ده بر تیر و پیشش شاه بــر * تیرِ خون‌آلود از خونِ تو تــر
آنچ پیدا عاجــز و بستــه و زبون * وآنچ ناپیدا چنان تُنــد و حرون
ما شکاریم این چنین دامی کراست * گویِ چوگانیــم چوگانی کجاست
میدَرَد میدوزد این خیّــاط کــو * میدَمَــد میسوزد این نفّــاط کــو
ساعتی کافــر کنــد صدّیقــرا * ساعتی زاهــد کنــد زندیقــرا
زآنك مُخْلِص در خطر باشــد زدام * تــا زخود خالص نگــردد او تمام
زآنك در راهست و رهزن بی‌حدست * آن رَهَــد کو در امانِ ایزد است
آینهٔ خالص نگشت او مُخْلِص است * مرغ‌را نگرفته‌است او مُقْنِــص است
چونك مُخْلَص گشت مُخْلِص باز رَست * در مقامِ امن رفت و بُــرد دست
هیچ آیینــه دگــر آهن نشــد * هیچ نانی گنــدمِ خــرمن نشــد
هیچ انگــوری دگــر غُوره نشــد * هیچ میــوهٔ پختــه بــاکوره نشــد
پختــه گرد و از تغیّــر دُور شَو * رَو چو بــرهانِ محقّق نور شــو
چون زخود رَستی همه برهان شدی * چونك بنده نیست شد سلطان شدی
ور عیان خواهی صلاحِ دین نمود * دیده‌هــارا کــرد بینــا و گشــود
فقــررا از چشــم و از سیمــای او * دید هر چشمی که دارد نورِ هُو
شیــخِ فعّالست بی آلت چو حق * با مریدان داده بی گفتی سَبَق

(۱۴۰۷) L خون نماید. (۱۴۰۸) AL خون آلوده. A از خون جگر. In A the words تو تر have been written over جگر, app. by the original hand.

(۱۴۰۹) A Bul. بسته زبون. AB Bul. چنین.

(۱۴۱۰) D و چوگانی. (۱۴۱۲) L باشد مدام.

(۱۴۱۵) B Bul. write آینهٔ (with *izáfat*). A مقبض for مقنص. D منفص, and so L in marg.

(۱۴۱۷) A گندمی. L نان گندمین.

(۱۴۲۱) Suppl. in marg. D. A om. Bul. گر عیان. L Bul. صلاح الدین.

(۱۴۲۲) Suppl. in marg. D. A om. B فقررا از جسم.

(۱۴۲۳) Suppl. in marg. D. A om. L Bul. بی گفتن.

پاکیِ محدودِ تو خواهد مدد * ورنه اندر خرج کم گردد عَدَد
آب گفت آلوده‌را در من شتاب * گفت آلوده که دارم شرم از آب
گفت آب این شرم بی من کی رود * بی من این آلوده زایل کی شود
زآب هر آلوده کو پنهان شود * اَلْحَیاءُ یَمْنَعُ ٱلْإِیمان بود
دل زپایهٔ حوضِ تن گلناك شد * تن زآبِ حوضِ دلها پاك شد
گِرْدِ پایهٔ حوضِ دل گَرْد ای پسر * هان زپایهٔ حوضِ تن میکُن حذر
بحرِ تن بر بحرِ دل برهم زنان * در میانشان بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَان
گر تو باشی راست ور باشی تو کژ * پیشتر می‌غژ بدو واپس مغژ
پیشِ شاهان گر خطر باشد بجان * لیك نشکیبند ازو باهِمّتان
شاه چون شیرین‌تر از شکّر بود * جان بشیرینی رود خوشتر بود
ای ملامت‌گر سلامت مر ترا * ای سلامت‌جُو تُوی واهِی ٱلْعُرَی
جانِ من کُوره‌است با آتش خوش است * کوره‌را این بس که خانهٔ آتش است
همچو کوره عشق‌را سوزیدنیست * هرکه او زین کُور باشد کوره نیست
برگِ بی‌برگی ترا چون برگ شد * جانِ باقی یافتی و مرگ شد
چون ترا غم شادی افزودن گرفت * روضهٔ جانت گُل و سوسن گرفت
آنچ خوفِ دیگران آن امنِ تُست * بط قَوی از بحر و مرغِ خانه سُست
باز دیوانه شدم من ای طبیب * باز سودایی شدم من ای حبیب
حلقهای سلسلهٔ تو ذو فُنون * هر یکی حلقه دهد دیگر جُنون
دادِ هر حلقه فنونی دیگرست * پس مرا هر دَم جنونی دیگرست
پس فُنون باشد جُنون این شد مَثَل * خاصّه در زنجیرِ این میرِ اَجَل
آن چنان دیوانگی بگْسست بند * که همه دیوانگان پندم دهند

(١٢٧٣) A Bul. نشکیبد. L نشکیبند عالی‌همّتان. (١٢٧٥) L ملامت مر ترا. B
رها کن تو مرا. Bul. توبی وهی العری. (١٢٧٦) A Bul. جان من کورست.
(١٢٧٧) A سوزیده بیست. BL زین کوره باشد کور نیست. (١٢٧٩) Bul. شادیٔ
جون زغم شادیت افزونی گرفت. L افزون گرفت. (١٢٨٣) A در فنون.
(١٢٨٤) A Bul. فنون آمد جنون. (١٢٨٥) Bul. کین همه. L بدم دهند.

صِبْغَةَ ٱللّٰه هست خُمِّ رنگِ هُو * پیسَها یكرنگ گردد اندرو
چون در آن خُمّ افتد و گوییش قُمْ * از طرب گوید منم خُم لا تَلُم
آن منم خُم خود أَنا ٱلْحَق گفتنست * رنگِ آتش دارد اِلّا آهنست
رنگِ آهن محْوِ رنگِ آتش است * زآتشی می‌لافد و خامُش‌وَش است
چون بسرخی گشت همچون زرِّ کان * پس أَنا ٱلنّارست لافش بی زبان
شد زرنگ و طبعِ آتش محتشَم * گوید او من آتشم من آتشم
آتشم من گر ترا شکّست و ظن * آزمون کن دست‌را در من بزن
آتشم من گر ترا شد مشتبه * رویِ خود بر رویِ من یکدَم بنه
آدمی چون نور گیرد از خدا * هست مسجودِ ملایك زاجْتبا
نیز مسجودِ کسی کو چون مَلَكْ * رَسته باشد جانش از طغیان و شك
آتش، چه آهن، چه لب ببند * ریشِ تشبیهِ مشبِّه‌را مخند
پای در دریا منه کم گو از آن * بر لبِ دریا خَمُش کن لب گزان
گرچه صد چون من ندارد تابِ بحر * لیك من نشْکیبم از غرقابِ بحر
جان و عقلِ من فدای بحر باد * خونبهای عقل و جان این بحر داد
تا که پایم می‌رود رانم درو * چون نماند پا چو بطّانم درو
بی ادب حاضر زغایب خوشترست * حلقه گرچه کژ بود نه بر دَرست
ای تن‌آلوده بگِردِ حوض گرد * پاك کَی گردد برونِ حوض مرد
پاك کو از حوض مهجور اوفتاد * او زپاکئ خویش هم دُور اوفتاد
پاکئ این حوض بی‌پایان بود * پاکئ اجسام کم‌میزان بود
زآنك دل حوض‌است لیکن در کمین * سوی دریا راهِ پنهان دارد این

(۱۲٤٥) L Bul. رنگ خمّ هو. ABDL Bul. پیشها. (۱۲٤۸) AL زآنك آهن. L in the second hemistich زآنك آهن دارد و آهن‌وشست. (۱۲٥۱) A آتش من. D شکّیست. (۱۲٥۲) AL آتش من. ABL Bul. بر تو گر شد. ABL Bul. بر من بزن.
(۱۲٥٤) A om. و. (۱۲٥٥) Bul. آتشی. Bul. آهنی. L مشبّه بر مخند. A بخند.
(۱۲٥٦) ABL Bul. گوی. (۱۲٥۷) D تا که صد. (۱۲٥۸) A عقل و جان من.
(۱۲٥۹) A om. (۱۲٦۰) A om. (۱۲٦۲) L او زطهر خویش. (۱۲٦٤) Bul. حوضیست.

چون دلِ آن شاه زیشان خون بُوَد * عصمتِ وَأَنْتَ فِیهِمْ چون بُوَد
زرِّ خالص‌را و زرگررا خطر * باشد از قلّابِ خاین بیشتر
یوسفان از رشكِ زشتان مخفیند * کز عَدُو خوبان در آتش می‌زیند
یوسفان از مکرِ اِخْوان در چَهاند * کز حسد یوسف بگرگان می‌دهند
از حسد بر یوسفِ مصری چه رفت * این حسد اندر کمین گرگیست زفت
لاجرم زین گرگ یعقوبِ حلیم * داشت بر یوسف همیشه خوف و بیم
گرگِ ظاهر گِرْدِ یوسف خود نگشت * این حسد در فعل از گرگان گذشت
زخم کرد این گرگ وز عذرِ لَبِق * آمده کاِنّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِق
صد هزاران گرگ‌را این مکر نیست * عاقبت رُسوا شود این گرگ بیست
زآنك حشرِ حاسدان روزِ گزند * بی گمان بر صورتِ گرگان کنند
حشرِ پُر حرصِ خسِ مردارخوار * صورتِ خوکی بود روزِ شمار
زانیان‌را گندِ اندامِ نهان * خمرخواران‌را بود گندِ دهان
گندِ مخفی کآن بدلها می رسید * گشت اندر حشر محسوس و پدید
بیشهٔ آمد وجودِ آدمی * بر حذر شو زین وجود ار زآن دَمی
در وجودِ ما هزاران گرگ و خوك * صالح و ناصالح و خوب و خشوك
حکم آن خُوراست کآن غالبترست * چونك زَر بیش از مِس آمد آن زَرست
سیرتی کآن در وجودت غالبست * هم بر آن تصویر حشرت واجبست
ساعتی گرگی در آید در بشر * ساعتی یوسف‌رخی همچون قمر
میرود از سینها در سینها * از رهِ پنهان صلاح و کینها
بلك خود از آدمی در گاو و خر * می‌رود دانایی و علم و هنر

(۱۴۰۷) A رفت for زفت. (۱۴۰۸) D یعقوب زین گرگ حلیم.
(۱۴۰۹) A om. حسد. (۱۴۱۰) L و چه زخم لبق, corr. in marg. B انّا.
(۱۴۱۳) Bul. و مردارخوار. D صورت گرگی, corr. by a later hand.
(۱۴۱۴) L Bul. گند *bis.* (۱۴۱۷) A om. و before خوب.
(۱۴۱۸) A حکم آن خوارست. L حکم او آن خوست. Bul. حکم آن خوی‌ست.

آمدن دوستان ببیمارستان جهت ذا النّون قدّس اللّه سرّه العزیز،

این چنین ذا النّونِ مصری‌را فتاد * کاندرو شور و جنون نو بزاد
شور چندان شد که تا فوقِ فلك * می‌رسید از وی جگرهارا نمك
هین منه تو شورِ خود ای شوره‌خاك * پهلوی شورِ خداوندانِ پاك
خلق‌را تابِ جنونِ او نبود * آتشِ او ریشهاشان می‌ربود
چونك در ریشِ عوامّ آتش فتاد * بند کردندش بزندانی نهاد
نیست امکان واکشیدن این لگام * گرچه زین ره تنگ می‌آیند عام
دیدهٔ این شاهان زعامّه خوفِ جان * کین گُرُه کورند و شاهان بی‌نشان
چونك حکم اندر کفِ رندان بود * لاجرم ذا النّون در زندان بود
یك‌سواره میرود شاهِ عظیم * در کفِ طفلان چنین دُرِّ یتیم
دُرِّ چه دریا نهان در قطرهٔ * آفتابی مخفی اندر ذرّهٔ
آفتابی خویش‌را ذرّه نمود * واندك اندك رُویِ خودرا بر گشود
جملهٔ ذرّات در وی محْو شد * عالم از وی مست گشت و صَحْو شد
چون قلم در دستِ غدّاری بود * بی گمان منصور بر داری بود
چون سفیهان‌راست این کار و کیا * لازم آمد یَقْتُلُونَ ٱلْأَنْبِیَا
انبیارا گفته قومِ راه‌گُم * از سفه إِنَّا تَطَیَّرْنَا بِکُمْ
جهلِ ترسا بین امان انگیخته * زان خداوندی که گشت آویخته
چون بقَوْلِ اوست مصلوبِ جهود * پس مرورا امن کی تاند نمود

Heading: Bul. جهت برش (پرسش) ذو النون مصری, and so L, which has پرسیدن ذو النون. (۱۳۸۶) L Bul. ذو النون. (۱۳۸۷) A فرق فلك.
(۱۳۹۰) L بزندان رو نهاد. (۱۳۹۱) L لجام. L تنگ میدارند عام.
(۱۳۹۲) A دید این شاهان. (۱۳۹۴) Bul. ذو النون.
(۱۳۹۵) Bul. در چه دریای نهان. L درّ دریای نهان. L درج اندر.
(۱۳۹۸) A بر دست غدّاری. (۱۴۰۱) D جهل ترسایان امان. A Bul. شد آویخته. In BD vv. ۱۴۰۱ and ۱۴۰۲ are transposed.

تا ززخمم لَخْت یابم من حیات * چون قتیل از گاوِ موسی ای ثِقات
تا ززخمِ لختِ گاوی خَوش شوم * همچو کُشتهٔ گاوِ موسی گُش شوم
زنده شد کُشته ززخمِ دُمّ گاو * همچو مِسّ از کیمیا شد زرِّ ساو
کُشته بر جَست و بگفت اسرار را * وا نمود آن زمرهٔ خون‌خوار را
گفت روشن کین جماعت کُشته‌اند * کین زمان در خصمیَم آشفته‌اند
چونك کُشته گردد این جسمِ گران * زنده گردد هستیِ اسرارْدان
جانِ او بیند بهشت و نار را * باز داند جملهٔ اسرار را
وا نماید خونیانِ دیو را * وا نماید دامِ خُدعه و ریو را
گاو کُشتن هست از شرطِ طریق * تا شود از زخمِ دُمّش جان مُفیق
گاوِ نفسِ خویش‌را زُوتر بکُش * تا شود رُوحِ خفی زنده و بهُش

رجوع بحکایت ذا النّون قدّس اللّه روحه،

چون رسیدند آن نفر نزدیکِ او * بانگ بر زد هَی کِیانید اِتَّقُوا
با ادب گفتند ما از دوستان * بهرِ پرسش آمدیم اینجا بجان
چونی ای دریای عقلِ ذو فنون * این چه بُهتانست بر عقلت جنون
دودِ گلخن کَی رسد در آفتاب * چون شود عنقا شکسته از غراب
وا مگیر از ما بیان کن این سخن * ما محبّانیم با ما این مکن
مر محبّان‌را نشاید دُور کرد * یا بُروپوش و دغل مغرور کرد
رازرا اندر میان آور شها * رُو مکن در ابر پنهانی مَها

(١٤٣٧) L از گاوِ عالم, corr. in marg. (١٤٣٨) In marg. D. B کشته و گاو موسی.
(١٤٣٩) In marg. D. A زمسّ دمّ گاو. (١٤٤٠) A وا نمودن زمرهٔ.
(١٤٤١) Bul. این جماعت. L در خصمیم بر پشته‌اند.
(١٤٤٤) B خونیان و دیورا. (١٤٤٦) D زودتر. ABL Bul. om. و.
Heading: L Bul. ذو النون.
(١٤٥٢) Bul. و دغل مهجور کرد.

اسبِ سُکسُك میشود رهوار و رام * خِرْس بازی میکند بُــز هم سلام
رفت انــدر سگ زآدمیان هوس * تا شُبان شد یا شکاری یا حَرَس
در سگِ اصحاب خوبی زآن رُقود * رفت تــا جویاے اللّــه گشتــه بود
هر زمان در سینــه نوعی سَر کند * گاه دیو و گه مَلَك گــه دام و دد
زآن عجب بیشه که هر شیر آگهست * تــا بــدامِ سینهــا پنهــان رهست
دزدیی کن از درون مرجانِ جان * ای کم از سگ از درونِ عارفان
چونك دزدی باری آن دُرِّ لطیف * چونك حامل میشوی باری شریف

فهم کردن مریدان که ذا النّون دیوانه نشده‌است قاصد کرده‌است،

دوستان در قصّهٔ ذا النّون شدنــد * سوی زنــدان و در آن رأیی زدند
کین مگر قاصد کند یا حکمتیست * او درین دین قبلــهٔ و آیتیست
دُور دُور از عقلِ چون دریای او * تــا جنون باشد سَفَــه‌فرمــای او
حــاش للّــه از کمالِ جــاهِ او * کابْــرِ بیمــارے بپوشــد مــاهِ او
او زشــرّ عامــه اندر خانــه شــد * او زننگِ عاقلان دیوانــه شــد
او زعارِ عقلِ کُــنْدِ تن‌پــرست * قاصدا رفتست و دیوانــه شدست
که ببندیدم قوی وز ســازِ گــاو * بــر سر و پشتم بزن وین‌را مکــاو

(۱۴۲۳) A om. و. (۱۴۲۴) L رفت در سگ زآدمی حرص و هوس. Bul. یا شبان شد. (۱۴۲۵) D وفود. BL Bul. وقود, and so apparently A. A رفته. (۱۴۲۶) L گه شیاطین گه ملك گه دیو و دد. (۱۴۲۷) L که از شیر. (۱۴۲۸) L از در و مرجان جان. (۱۴۲۹) After this verse L adds:

چونك ذو النون سوی زندان رفت شاد * بند بر پــا دست بر سر زافتاد
دوستان از هر طرف بنهاد رو * سوی زندان بهر پرسش بهر او

Heading: B ذو النون. Bul. شیخ ذو النون مصری. Bul. دیوانه نشده قاصدا. (۱۴۳۰) Bul. ذو النون. L مجنون. (۱۴۳۲) L باشد جگرفرسای او! (۱۴۳۵) Bul. و تن‌پرست. (۱۴۳۶) BDL که ببندم ای فتی وز ساز گاو. A سار گاو. L بر سر و پایم.

شاه آن دان کو زشاهی فارغست * بی مَه و خورشید نورش بازغست
مخزَن آن دارد که مخزن ذاتِ اوست * هستی او دارد که با هستی عَدوست
خواجهٔ لقمان بظاهر خواجه‌وَش * در حقیقت بندهٔ لقمان خواجه‌اش
در جهانِ بازگونه زین بسیست * در نظرشان گوهری کم از خسیست
هر بیابان‌را مفازه نام شد * نام و رنگی عقلشان‌را دام شد
یك گُرُه‌را خود معُرِّف جامه‌است * در قَبا گویند کو از عامه‌است
یك گُرُه‌را ظاهرِ سالوسِ زهد * نور باید تا بود جاسوسِ زهد
نور باید پاك از تقلید و غَوْل * تا شناسد مردرا بی فعل و قول
در رود در قلبِ او از راهِ عقل * نقدِ او بیند نباشد بندِ نقل
بندگانِ خاصِ عَلّامُ الْغیُوب * در جهانِ جان جواسیسُ الْقُلُوب
در درونِ دل در آید چون خیال * پیشِ او مکشوف باشد سرِّ حال
در تنِ گُنْجِشك چه بْود برگ و ساز * که شود پوشیده آن بر عقلِ باز
آنك واقف گشت بر اسرارِ هُو * سرِّ مخلوقات چه بْود پیشِ او
آنك بر افلاك رفتارش بود * بر زمین رفتن چه دشوارش بود
در کفِ داود کآهن گشت موم * موم چه بْود در کفِ او ای ظلوم
بود لقمان بنده‌شکلی خواجهٔ * بندگی بر ظاهرش دیباجهٔ
چون رود خواجه بجایِ ناشناس * در غلامِ خویش پوشاند لباس
او بپوشد جامهای آن غلام * مر غلامِ خویش‌را سازد اِمام
در پَیَش چون بندگان در ره شود * تا نباید زو کسی آگه شود
گوید ای بنده تو رَو بر صدر شین * من بگیرم کفش چون بندهٔ کهین

(۱۴۷۰) D کی با هستی.　(۱۴۷۱) AB om. the *hamza* of بنده.
(۱۴۷۴) A نام رنگی.　(۱۴۷۶) D در فعل. L از فعل.
(۱۴۸۰) B Bul. چیست از برگ و ساز. In D this and the next verse are transposed.
(۱۴۸۴) DL شکل خواجهٔ. B در ظاهرش.
(۱۴۸۵) L میری for خواجه.　(۱۴۸۷) D originally تا باشد.
(۱۴۸۸) A ای بنده برو. AB Bul. در صدر. A نشین.

مـا محبّ و صادق و دل‌خستـه‌ایم * در دو عالَم دل بتو در بستـه‌ایم
فحـش آغازیـد و دشنام از گزاف * گفت او دیوانگانـه زی و قـاف
بر جهید و سنگ پرّان کرد و چوب * جملگی بگْریختنـد از بیمِ کوب
قهقهـه خندیـد و جنبانیـد سـر * گفت بادِ ریشِ این یاران نگـر
دوستان بین کو نشانِ دوستان * دوستان‌را رنج باشـد همچو جان
کی کران گیرد زرنجِ دوست دوست * رنج مغز و دوستی آنرا چو پوست
نـه نشانِ دوستی شـد سرخَوشی * در بـلا و آفـت و محنت‌کَشی
دوست همچون زر بلا چون آتش‌است * زرِّ خالص در دلِ آتش خوش‌است

امتحان کردن خواجهٔ لقمان زیرکیِٔ لقمان‌را ،

نـه که لُقمان‌را که بنـدهٔ پاك بود * روز و شب در بندگی چالاك بود
خواجـه‌اش می‌داشتی در کار پیش * بهترش دیدی زفرزنـدانِ خویـش
زآنك لقمان گرچه بنـده‌زاد بود * خواجـه بود و از هوا آزاد بود
گفت شاهی شیخ‌را انـدر سخن * چیزی از بخشش زمن درخواست کن
گفت اے شه شرم نآید مـر تـرا * که چنین گویی مـرا زین برتر آ
من دو بنـده دارم و ایشان حقیر * وآن دو بـر تو حاکماننـد و امیر
گفت شه آن دو چه اند آن زَلّتست * گفت آن یك خشم و دیگر شهوتست

(۱۴۵۴) Bul. محبّ صادق. After this verse L adds:

رازرا از دوستان پنهان مکن * در میان نه راز و قصد جان مکن

(۱۴۵۸) L رنج کی باشد زجان. (۱۴۵۹) A کی گران گردد.

(۱۴۶۰) D originally در بلا و محنت و آفت‌کشی, and so L, which om. و after محنت. (۱۴۶۲) L همچو آن لقمان که. A روز شب.

(۱۴۶۳) A خواجه اورا داشتی.

(۱۴۶۴) L Bul. بنده زاده. L Bul. آزاده. After this verse A Bul. have the Heading حکایت, which is suppl. in D.

(۱۴۶۸) L آن دو کیند. Bul. ذلّتست.

بارِ بازرگان چو در آب اوفتد * دست اندر کالهٔ بهتر زند
چونك چیزی فوت خواهد شد درآب * ترك کمتر گوی و بهتررا بیاب

ظاهر شدن فضل و زیرکئ لقمان پیش امتحان کنندگان،

هر طعامی کاوریدندی بوی * کس سوی لقمان فرستادی زپی
تا که لقمان دست سوی آن برد * قاصدا تا خواجه پس‌خوردهش خورد
سؤرِ او خوردی و شور انگیختی * هر طعامی کان نخوردی ریختی
ور بخوردی بی دل و بی اشتها * این بود پیوندئ بی انتها
خربزهٔ آورده بودند ارمغان * گفت رو فرزند لقمان‌را بخوان
چون بُرید و داد اورا یك بُرین * همچو شکّر خوردش و چون انگبین
از خوشی که خورد داد اورا دُوُم * تا رسید آن کرچها تا هفدهم
ماند کرجی گفت این‌را من خورم * تا چه شیرین خربزه‌است این بنگرم

(۱۵۰۸) L has in the second hemistich: کشتئ مالش بغرقاب اوفتد. After this verse L adds: هرچه نازلتر بدریا افگند * دست اندر کالهٔ بهتر زند

(۱۵۰۹) Bul. گو for گوی. L گیر. After this verse L adds:

نقد ایمانرا بطاعت گوش دار * تا زروی حق نگردی شرمسار
چونك نقدترا نگهداری کنی * حرص و غفلت‌را برد دیو دنی
خواجهٔ لقمان چو لقمانرا شناخت * بندهٔ بود اورا و با او عشق باخت

Bul. adds:

از دل و جان نقد ایمانرا بدار * تا نباشی روز محشر شرمسار
چونکه نقدت بود محفوظ ورع * نفس و شیطان از تو باشد بی طمع

Heading: L om. (۱۵۱۱) ABL Bul. پس‌خوردش. (۱۵۱۲) ABL Bul. کو نخوردی.

(۱۵۱٤) L has in the second hemistich: لیك غائب بود لقمان از میان. After this verse Bul. adds:

چون برآمد جای خود لقمان دوان * کاردرا پس دست زد خواجه همان

L adds:

گفت خواجه با غلامی کای فلان * زود رو فرزند لقمان‌را بخوان
چونك لقمان آمد و پیشش نشست * خواجه پس بگرفت سکّینی بدست

(۱۵۱٦) D کرچها. L برخها.

تو درشتی کن مرا دشنام ده * مر مرا تو هیچ توقیری منه
ترکِ خدمت خدمتِ تو داشتم * تا بغُربت تخمِ حیلت کاشتم
خواجگان این بندگیها کرده‌اند * تا گمان آید کی ایشان بنده‌اند
چشم‌پُر بودند و سیر از خواجگی * کارهارا کرده‌اند آمادگی
این غلامانِ هوا بر عکسِ آن * خویشتن بنْموده خواجهٔ عقل و جان
آید از خواجه رهِ افگندگی * نآید از بنده بغیرِ بندگی
پس از آن عالَم بدین عالَم چنان * تعبیتها هست بر عکس این بدان
خواجهٔ لقمان ازین حالِ نهان * بود واقف دیده بود از وی نشان
راز می‌دانست خوش می‌راند خر * از برای مصلحت آن راهبر
مر ورا آزاد کردی از نخست * لیك خشنودئ لقمان‌را بجُست
زآنك لقمان‌را مراد این بود تا * کس نداند سرِّ آن شیر و فتی
چه عجب که سِر زبَد پنهان کنی * این عجب که سِر زخود پنهان کنی
کار پنهان کن تو از چشمانِ خود * تا بود کارت سلیم از چشمِ بَد
خویش‌را تسلیم کن بر دامِ مُزد * وآنگه از خود بی زخود چیزی بدزد
میدهند افیون بمردِ زخم‌مند * تا که پیکان از تنش بیرون کنند
وقتِ مرگ از رنج اورا می‌درند * او بدآن مشغول شد جان میبرند
چون بهَر فکری که دل خواهی سپرد * از تو چیزی در نهان خواهند بُرد
هرچه اندیشی و تحصیلی کنی * می درآید دزد از آن سو کایمنی
پس بدآن مشغول شو کآن بهترست * تا زتو چیزی بَرَد کآن کهترست

(۱۴۸۹) A توفیری. (۱۴۹۲) Bul. om. و.
(۱۴۹۳) B om. AL Bul. وین غلامان. L میر عقل. (۱۴۹٤) Bul. بغیر از بندگی.
(۱۴۹۵) L این بذان. (۱۴۹٦) B om.
(۱۴۹۷) ABL Bul. و خوش.
(۱۴۹۹) L شیر فتی. (۱۵۰۰) ABL چه عجب گر سر.
(۱۵۰۳) A میدهد, and so D. L بیرون کشند.
(۱۵۰٦) D Bul. هرچه تحصیلی کنی ای معتنی, and so B, which has ای مغتنی.

این محبّت هم نتیجهٔ دانش‌است * کی گُزافه بر چنین تختی نشست
دانشِ ناقص کجا این عشق زاد * عشق زاید ناقص امّا بر جماد
بر جمادی رنگِ مطلوبی چو دید * از صفیری بانگِ محبوبی شنید
دانشِ ناقص نداند فرق‌را * لاجرم خورشید داند برق‌را
چونك ملعون خواند ناقص‌را رسول * بود در تأویل نقصانِ عُقول
زآنك ناقص‌تن بود مرحومِ رَحْم * نیست بر مرحوم لایق لعن و زخم
نقصِ عقل است آنك بَد رنجوریست * موجبِ لعنت سزای دُوریست
زآنك تکمیلِ خِرَدها دُور نیست * لیك تکمیلِ بدن مقدور نیست
کفر و فرعونیِّ هر گبرِ بعید * جمله از نقصانِ عقل آمد پدید
بهرِ نقصانِ بدن آمد فَرَج * در نُبی که مَا عَلَی ٱلْأَعْمَی حَرَج
برقِ آفل باشد و بس بی وفا * آفل از باقی ندانی بی صفا
برق خندد بر که می‌خندد بگو * بر کسی که دل نهد بر نورِ او
نورهای چرخ بُبْریده‌پی است * آن چو لا شَرْقی ولا غَرْبی کی است
برق‌را چون یَخْطَفُ ٱلْأَبْصَار دان * نورِ باقی‌را همه اَنْصَار دان
بر کفِ دریا فرس‌را راندن * نامهٔ در نورِ برقی خواندن
از حریصی عاقبت نادیدنست * بر دل و بر عقلِ خود خندیدنست
عاقبت‌بین‌است عقل از خاصیت * نفس باشد کو نبیند عاقبت
عقل کو مغلوبِ نفس او نفس شد * مُشتری ماتِ زُحَل شد نحس شد
هم درین نحسی بگردان این نظر * در کسی که کرد نحست در نگر
آن نظر که بنْگرد این جرّ و مَد * او زنحسی سوی سعدی نَقْب زد
زآن همی‌گرداندت حالی بحال * ضد بضد پیدا کنان در انتقال

(١٠٤٠) A کبر for کفر. D فرعونی که هر گبْر. AB فرعونی　　(١٠٣٢) B که گزافه.
(١٠٤٢) Bul. برق می‌خندد چه　　(١٠٤٢) Bul. نداند.　　L و هر کبر. گر عنید.
(١٠٤٤) Bul. آنکه لا شرقی.　　Bul. میخندد بگو. کسی کو.
(١٠٥١) L آن گواه ار بنگرد . L Bul. این جزر و مد.　　(١٠٤٥) L Bul. برفرا خود.
(١٠٥٢) A ضد ضد.

او چنین خوش میخورد کز ذوقِ او * طبعها شد مشتهی و لقمه‌جو
چون بخورد از تلخیش آتش فُروخت * هم زبان کرد آبله هم حلق سوخت
ساعتی بی‌خود شد از تلخیٔ آن * بعد از آن گفتش که ای جان و جهان
نوش چون کردی تو چندین زهررا * لطف چون انگاشتی این قهررا
این چه صبرست این صبوری ازچه رُوست * یا مگر پیشِ تو این جانت عدوست
چون نیاوردی بحیلت حُجّتی * که مرا عذریست بس کُن ساعتی
گفت من از دستِ نعمت‌بخشِ تو * خورده‌ام چندان که از شرم دوتو
شرم آمد که یکی تلخ از کفَت * من ننوشم ای تو صاحب معرفت
چون همه اَجْزام از اِنعامِ تو * رُسته‌اند و غرقِ دانه و دامِ تو
گر زیک تلخی کنم فریاد و داد * خاكِ صد ره بر سرِ اجزام باد
لذّتِ دستِ شکربخشت بداشت * اندرین بطّیخ تلخی کی گذاشت
از محبّت تلخها شیرین شود * از محبّت مِسّها زرّین شود
از محبّت دُردها صافی شود * از محبّت دَردها شافی شود
از محبّت مرده زنده می‌کنند * از محبّت شاه بنده می‌کنند

(١٥١٨) D شد مشتری. (١٥٢٠) Bul. ساعتی بیخوش. Bul. جان جهان.
(١٥٢٢) AB Bul. این چه صبری. (١٥٢٤) B از مرگم دوتو. (١٥٢٥) In the second hemistich Bul. has ناگهان دیدم کم زآن وافقت. (١٥٢٦) D om. و before غرق. A غرقه دانه دام تو. (١٥٢٧) L خاك خواری. (١٥٣٠) After this verse L adds:

از محبّت خارها گل میشود * وز محبّت سرکها مل میشود

(١٥٣١) After this verse L adds:

از محبّت دار تختی می‌شود * وز محبّت بار بختی می‌شود
از محبّت سجن گلشن می‌شود * وز محبّت خانه روشن می‌شود
از محبّت خار سوسن می‌شود * بی محبّت موم آهن می‌شود
از محبّت نار نوری می‌شود * وز محبّت دیو حوری می‌شود
از محبّت سنگ روغن می‌شود * بی محبّت روضه گلخن می‌شود
از محبّت حزن شادی می‌شود * وز محبّت غول هادی می‌شود
از محبّت نیش نوشی می‌شود * بی محبّت شیر موشی می‌شود
از محبّت سقم صحّت می‌شود * وز محبّت قهر رحمت می‌شود

تا غلامِ خاص‌را گردن زنند * بیخِ اورا از زمانه بر کَنند
چون شود فانی چو جانش شاه بود * بیخِ او در عصمتِ اللّه بود
شاه از آن اسرار واقف آمده * همچو بو بَکْرِ رَبابی تن زده
در تماشای دلِ بدگوهران * می‌زدی خُنْبَك بر آن کوزه‌گران
مکر میسازند قومی حیله‌مند * تا که شه‌را در فقاعی در کُنند
پادشاهی بس عظیمی بی کران * در فقاعی کَی بگنجد ای خران
از برای شاه دامی دوختند * آخر این تدبیر ازو آموختند
نحس شاگردی که با استادِ خویش * همسَری آغازد و آید بپیش
با کدام استاد استادِ جهان * پیشِ او یکسان هویدا و نهان
چشمِ او یَنْظُرْ بِنُورِ اللّه شده * پرده‌های جهل‌را خارق بُده
از دلِ سوراخ چون کهنه گلیم * پردهٔ بندد بپیشِ آن حکیم
پرده می‌خندد برو با صد دهان * هر دهانی گشته اِشْکافی بر آن
گوید آن استاد مر شاگردرا * ای کم از سگ نیستت با من وفا
خود مرا اُستا مگیر آهن‌گُسِل * همچو خود شاگرد گیر و کُورْدِل
نه از مَنَت یاریست در جان و روان * بی مَنَت آبی نمی‌گردد روان
پس دلِ من کارگاهِ بختِ تُست * چه شِکنی این کارگاه ای نادُرُست
گویی پنهان می‌زنم آتش‌زنه * نه بقلب از قلب باشد روزنه
آخر از روزن ببیند فکرِ تو * دل گواهیٔ دهد از ذکرِ تو
گیر در رُویت نمالد از کرم * هرچه گویی خندد و گوید نَعَم
او نمی‌خندد زذوقِ مالشت * او همی‌خندد بر آن اِسْگالشت

(۱۵۷۵) Bul. قوم. (۱۵۷۸) L همسری اندیشد. (۱۵۸۰) A چارق بده.
(۱۵۸۳) Bul. گفت آن استاد. A کی کم از سگ. (۱۵۸۶) B کارگاه بخش تست.
(۱۵۸۷) BDL Bul. گوییش پنهان زنم. For گویی (‿ –) cf. I ۳۹۰.
(۱۵۸۸) L حال for فکر. Bul. گواهی میدهد. AB Bul. زین ذکر. L قال for ذکر.
(۱۵۸۹) L زآن برویت در نمالد.
(۱۵۹۰) D مالشاست. D اشگالشست. A اشگالشت.

تـا که خوفت زاید از ذات ٱلشِّمال * لذّتِ ذاتَ ٱلْیَمین یُرْجَی ٱلرِّجال
تـا دو پَر باشی که مرغِ یك‌پـره * عاجـز آمـد از پریدن ای سَرَه
یـا رهـا کن تـا نیآیم در کلام * یـا بـده دسـتور تـا گویم تمـام
ورنه این خواهی نه آن فرمان تراست * کس چه داند مر ترا مَقْصَد کجاست
جانِ ابـرٰهیـم بایـد تـا بنور * بیـنـد انـدر نـار فردوس و قُصور
پایـه پایـه بر رود بر ماه و خَور * تـا نمـانـد همچو حلقـه بنـدِ دَر
چون خلیل از آسمانِ هفتمین * بگـذرد کـه لاَ اُحِبُّ ٱلْآفِلین
این جهانِ تن غَلَطانـداز شـد * جز مر آنرا کو زشهوت بـاز شـد

تتمّهٔ حسد آن حشم بر آن غلام خاص سلطان،

قصّـهٔ شـاه و امیران و حسـد * بـر غـلامِ خاص و سلطانِ خِرَد
دُور مانـد از جـرِّ جَرّارِ کلام * بـاز باید گشت و کرد آنرا تمـام
باغبانِ مُلك بـا اقبال و بخت * چون درختی‌را نـدانـد از درخت
آن درختی‌را که تلخ و رَد بود * وآن درختی کـه یکش هنصد بود
کی برابـر دارد انـدر تربیت * چون ببیندشان بچشمِ عاقبت
کآن درختان‌را نهایت چیست بَر * گرچـه یکسانـنـد این دَم در نظر
شیـخ کو یَنْظُـرْ بِنُورِ ٱللّـه شـد * از نهـایت وز نُخُست آگاه شـد
چشمِ آخُربین ببست از بهـرِ حق * چشمِ آخِربین گشاد انـدر سبق
آن حسودان بَد درختان بوده‌انـد * تلخ‌گوهـر شوربختـان بوده‌انـد
از حسد جوشان و کف می‌ریختنـد * در نهـانی مکـر می‌انگیختنـد

(١٥٥٤) ABL Bul. عاجز آید. L پریدن یکسره. (١٥٥٦) A داند که ترا. L تا ترا.
(١٥٥٨) L تا نماند بند حلقه در بدر. (١٥٦١) L om. و before سلطان.
(١٥٦٣) A و با اقبال. (١٥٦٤) AD هفتصد.
(١٥٦٧) Bul. اللّه شد. Bul. آگه شد.
(١٥٦٨) B in the first hemistich آخُربین and in the second آخِربین. D transposes the two words. L in the first hemistich چشم آلت‌بین. (١٥٧٠) AB om. و.

عقل با حس زین طِلِسْماتِ دو رنگ * چون محمّد با ابو جَهْلان بجنگ
کافران دیدند احمدرا بَشَر * چون ندیدند از وی اِنْشَقَّ اَلْقَمَر
خاك زن در دیدهٔ حسْبینِ خویش * دیدهٔ حس دشمنِ عقلست و کیش
دیدهٔ حس‌را خدا اعماش خواند * بُتپرستش گفت و ضدّ ماش خواند
زآنك او کف دید و دریارا ندید * زآنك حالی دید و فردارا ندید
خواجهٔ فردا و حالی پیشِ او * او نمی‌بیند زگنجی یك تسو
ذرّهٔ زآن آفتاب آرد پیام * آفتاب آن ذرّه‌را گردد غلام
قطرهٔ کز بحرِ وحدت شد سفیر * هفت بحر آن قطره‌را باشد اسیر
گر کفِ خاکی شود چالاكِ او * پیشِ خاکش سر نهد افلاكِ او
خاكِ آدم چونك شد چالاكِ حق * پیشِ خاکش سر نهاد أملاكِ حق
السَّمآء اَنْشَقَّت آخر از چه بود * از یکی چشمی که خاکیْ گشود
خاك از دُردی نشیند زیرِ آب * خاك بین کز عرش بگْذشت از شتاب
آن لطافت پس بدان کز آب نیست * جز عطای مُبدعِ وهّاب نیست
گر کند سُفلی هوا و نار‌را * ور زگل او بگْذراند خاررا
حاکمست و یَفْعَلُ اَللّه ما یَشا * او زعَیْنِ درد انگیزد دوا
گر هوا و نار‌را سفلی کند * تیرگی و دُردی و ثِقلی کند
ور زمین و آب‌را عُلْوی کند * راهِ گردون‌را بپا مطوی کند
پس یقین شد که نُعِزُّ مَنْ تَشا * خاکیی‌را گفت پَرها بر گشا
آتشی‌را گفت رَو ابلیس شو * زیرِ هفتم خاك با تلبیس شو
آدمِ خاکی برَو تو بر سُها * ای بلیسِ آتشی رَو تا ثَرَی

(١٦٠٥) L طلسم هفت‌رنگ. (١٦٠٨) D اعما بخواند.
(١٦١٠) ABL Bul. جز تسو. (١٦١٤) DL سر نهد.
(١٦١٥) L خاکی بر گشود. (١٦١٦) A از عرش.
(١٦١٩) L Bul. حاکمست او. A کو زعین درد.
(١٦٢٠) D om. In L verses ١٦٢٠ and ١٦٢١ are transposed.
(١٦٢١) D om. (١٦٢٤) L تو بر سما.

پس خداعیرا خداعی شد جزا * کاسه زن کوزه بخور اینك سزا
گر بُدی با تو ورا خندهٔ رضا * صد هزاران گُل شگفتی مر ترا
چون دل او در رضا آرد عمل * آفتابی دان که آید در حَمَل
زو بخندد هم نهار و هم بهار * درهم آمیزد شکوفه و سبزه‌زار
صد هزاران بلبل و قُمری نوا * افگنند اندر جهان بی‌نوا
چونك برگ روح خود زرد و سیاه * می‌ببینی چون ندانی خشم شاه
آفتاب شاه در بُرج عتاب * می‌کند رُوها سیَه همچون کباب
آن عُطاردرا وَرَقها جان ماست * آن سپیدی وآن سیه میزان ماست
باز منشوری نویسد سرخ و سبز * تا رهند ارواح از سودا و عجز
سرخ و سبز افتاد نَسْخ نوبهار * چون خطِ قَوْس و قُزَح در اعتبار

عکس تعظیم پیغام سلیمان علیه السّلام در دل بلقیس از صورت حقیر هدهد،

رحمت صدتو بر آن بِلْقیس باد * که خدایش عقل صدمَرْده بداد
هُدْهُدی نامه بیاورد و نشان * از سُلَیْمان چند حرفی با بیان
خواند او آن نکتهای با شُمول * با حقارت ننگرید اندر رسول
چشم هدهد دید و جان عَنْقاش دید * حس چو کَفّی دید و دل دریاش دید

(۱۵۹۱) L بس خداعی.   (۱۵۹٤) AL Bul. هم بهار و هم نهار.

(۱۵۹۵) After this verse L adds:

چون ندانی تو خزانرا از بهار * چون بدانی رمز خنده در ثمار

(۱۵۹۷) A سیاه. L همچون کتاب.

(۱۵۹۸) Bul. آن سفید و آن سیه. D میزانهاست.   (۱٦۰۰) L Bul. قوس قزح.

Heading: Bul. om. پیغام. After the Heading Bul. adds:

شد برین معنا بیك قصّه بیان * حصّه‌یاب قصّه باش ای نکته‌دان

(۱٦۰۲) AB om.

(۱٦۰٤) BL چسم هدهد دید. D جُو کفّ. L چو کف, corr. to چون کف.

زشتیٔ اعمال و شومیٔ جُحود * راهِ توبه بر دلِ او بسته بود
دل بسختی همچو رویِ سنگ گشت * چون شکافد توبه آن‌را بهرِ کَشت
چون شُعَیْبی کو که تا او از دعا * بهرِ کِشتن خاك سازد کوه‌را
از نیاز و اعتقادِ آن خلیل * گشت ممکن امرِ صعب و مستحیل
یا بدریوزهٔ مُتَوْقِس از رسول * سنگ‌لاخی مزرعی شد با اُصول
همچنین بر عکسِ آن انکارِ مرد * مس کند زررا و صلحی‌را نَبَرْد
کَهْرُبایِ مَسْخ آمد این دغا * خاكِ قابل‌را کند سنگ و حصا
هر دلی‌را سجده هم دستور نیست * مزدِ رحمت قسمِ هر مزدور نیست
هین بپشتِ آن مکن جُرم و گناه * که کنم توبه در آیم در پناه
می‌بباید تاب و آبی توبه‌را * شرط شد برق و سحابی توبه‌را
آتش و آبی بباید میوه‌را * واجب آید ابر و برق این شیوه‌را
تا نباشد برقِ دل و ابرِ دو چشم * کی نشیند آتشِ تهدید و خشم
کی بروید سبزهٔ ذوقِ وصال * کی بجوشد چشمها زآبِ زلال
کی گلستان راز گوید با چمن * کی بنفشه عهد بندد با سمن
کی چناری کف گشاید در دعا * کی درختی سر فشاند در هوا
کی شکوفه آستینِ پُر نثار * بر فشاندن گیرد ایّامِ بهار
کی فروزد لاله‌را رخ همچو خون * کی گُل از کیسه بر آرد زر برون
کی بیاید بلبل و گُل بو کند * کی چو طالب فاخته کو کو کند
کی بگوید لکلك آن لَكْ لَكْ بجان * لَكْ چه باشد مُلْكِ تُست ای مستعان

(١٦٤٤) In BDL the order of the following verses is ١٦٤٧, ١٦٤٩, ١٦٤٥, ١٦٤٦, ١٦٤٨. (١٦٤٥) A روی و سنگ. (١٦٤٦) B بهر کشتش.
(١٦٤٨) A تا بدریوزه. In A vv. ١٦٤٧ and ١٦٤٨ are transposed.
(١٦٥٠) AL این دعا. (١٦٥١) A om. (١٦٥٢) A om. Bul. بر آیم.
(١٦٥٣) D ابر و سحابی. (١٦٥٤) A Bul. شرط باشد ابر و برق. B واجب آمد.
(١٦٥٥) L تا نشد برق. Bul. om. و before ابر. A آتش و تهدید.
(١٦٥٦) A سبزه و ذوق. (١٦٥٧) A در چمن. (١٦٦٢) BL Bul. لكْ لكْ آن لكلك.

چار طبع و علّتِ أُولَی نِیَم * در تصرّف دایما من باقیَم
کارِ من بی علّتست و مستقیم * هست تقدیرم نه علّت ای سقیم
عادتِ خودرا بگردانم بوقت * این غبار از پیش بنْشانم بوقت
بحررا گویم که هین پُر نار شو * گویم آتش‌را که رَو گُلزار شو
کوه‌را گویم سَبُك شو همچو پشم * چرخ‌را گویم فرو دَر پیشِ چشم
گویم ای خورشید مقرون شو بماه * هر دورا سازم چو دو ابرِ سیاه
چشمهٔ خورشیدرا سازم خشك * چشمهٔ خون‌را بفَن سازیم مُشك
آفتاب و مَه چو دو گاوِ سیاه * یوغ بر گردن ببندشان اله

انکارِ فلسفی بر قراءتِ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا،

مُقْرِیی می‌خوانْد از رویِ کتاب * مَاؤُكُمْ غَوْرًا زچشمه بندم آب
آب‌را در غَورها پنهان کنم * چشمه‌ها را خشك و خشکستان کنم
آب‌را در چشمه کی آرد دگر * جز منِ بی‌مثلِ با فضل و خَطَر
فلسفیِٔ مَنْطِقیِٔ مستهان * می‌گذشت از سوی مکتب آن زمان
چونك بشْنید آیت او از ناپَسند * گفت آریم آب‌را ما با کُلَند
ما بزخمِ بیل و تیزیِٔ تَبَر * آب‌را آریم از پستی زبر
شب بخفت و دید او یك شیرمرد * زد طبانچه هر دو چشمش کور کرد
گفت زین دو چشمهٔ چشم ای شقی * با تبر نوری بر آر ار صادقی
روز بر جَست و دو چشمِ کور دید * نورِ فایض از دو چشمش ناپدید
گر بنالیدی و مستغفر شدی * نورِ رفته از کَرَم ظاهر شدی
لیك استغفار هم در دست نیست * ذوقِ توبه نُقْلِ هر سرمست نیست

(۱۶۲۶) A نی علّت. (۱۶۲۷) B نگردانم. (۱۶۲۸) Bul. برو for که رو.
(۱۶۲۹) L فرو شو. (۱۶۳۰) In L the hemistichs are transposed.
(۱۶۳۵) BL که آرد دگر. (۱۶۴۰) L زین دو چشم تیره.
(۱۶۴۱) B Bul. دو چشمش کور. L دو گوهر کور.
(۱۶۴۲) L نقل توبه رزق هر سرمست.

رختها دادی و خواب و رنگِ رو * سر فدا کردی و گشتی همچو مو
چند در آتش نشستی همچو عُود * چند پیشِ تیغ رفتی همچو خُود
زین چنین بیچارگیها صد هزار * خوی عُشّاقست و ناید در شمار
چونک شب این خواب دیدی روز شد * از امیدش روزِ تو پیروز شد
چشم گردان کردهٔ بر چپّ و راست * کآن نشان و آن علامتها کجاست
بر مثالِ برگ می‌لرزی که وای * گر رَوَد روز و نشان ناید بجای
می‌دوی در کوی و بازار و سرا * چون کسی کو گم کند گوساله‌را
خواجه خَیْرست این دَوادَو چیستت * گم شده اینجا که داری کیستت
گوییش خیرست لیکن خیرِ من * کس نشاید که بداند غیرِ من
گر بگویم نك نشانم فوت شد * چون نشان شد فوت وقتِ موت شد
بنْگری در رویِ هر مردے سوار * گویدت منْگر مرا دیوانه‌وار
گوییَش من صاحبی گم کرده‌ام * رُو بجُست و جویِ او آورده‌ام
دولتت پاینده بادا اے سوار * رحم کن بر عاشقان معذور دار
چون طلب کردی بجِدّ آمد نظر * جِد خطا نکْند چنین آمد خبر
ناگهان آمد سوارے نیکبخت * پس گرفت اندر کنارت سخت سخت
تو شدی بی‌هوش و افتادی بطاق * بی‌خبر گفت اینْت سالوس و نفاق
او چه می‌بیند درو این شور چیست * او نداند کآن نشانِ وصلِ کیست
این نشان در حقِّ او باشد که دید * آن دگررا کَی نشان آید پدید
هر زمان کز وی نشانی می‌رسید * شخص‌را جانی بجانی می‌رسید
ماهیٔ بیچاره‌را پیش آمد آب * این نشانها تِلْكَ آیاتُ ٱلْكِتاب

(۱۶۸۵) Bul. گشتی for رفتی. (۱۶۸۶) A om. و. After this verse L adds:

جونك اندر خواب دیدی حالها * آنك بودی آرزویش سالها

(۱۶۸۸) L نشانی و علامتها. (۱۶۹۱) L چه داری.

(۱۶۹۳) Bul. یك نشانم. L یك نشانی. (۱۶۹٤) BL Bul. مرد سوار.

(۱۶۹۸) A سوار. (۱۶۹۹) A om. و before افتادی.

(۱۷۰۲) Bul. هر زمان از وی. L Bul. میرسد *bis*.

کَی نماید خاك اسرارِ ضمیر * کَی شود چون آسمان بُستان مُنیر
از کجا آورده‌اند آن حُلّها * مِنْ کَرِیمٍ مِنْ رَحِیمٍ کُلَّها
آن لطافتها نشانِ شاهدیست * آن نشانِ پایِ مردِ عابدیست
آن شود شاد از نشان کو دید شاه * چون ندید اورا نباشد انتباه
روحِ آنکس کو بهنگامِ أَلَسْت * دید ربّ خویش و شد بی‌خویش و مست
او شناسد بویِ مَی کو مَی بخورد * چون نخورد او مَی نداند بوی کرد
زآنك حِکْمت همچو ناقهٔ ضالّه‌است * همچو دلّاله شهان‌را دالّه است
تو ببینی خواب در یك خوش‌لقا * کو دهد وعده و نشانی مر ترا
که مرادِ تو شود اینك نشان * که پیش آید ترا فردا فلان
یك نشانی آنك او باشد سوار * یك نشانی که ترا گیرد کنار
یك نشانی که بخندد پیشِ تو * یك نشان کی دست بندد پیشِ تو
یك نشانی آنك این خواب از هوس * چون شود فردا نگویی پیشِ کس
زآن نشان با والدِ یَحْیَی بگفت * کی نیایی تا سه روز اصلا بگفت
تا سه شب خامش کن از نیك و بَدَت * این نشان باشد که یحیی آیدت
دَم مزن سه روز اندر گفت و گو * کین سکونست آیتِ مقصودِ تو
هین میاور این نشان‌را تو بگفت * وین سخن‌را دار اندر دل نهفت
این نشانها گویدش همچون شَکَر * این چه باشد صد نشانیٔ دگر
این نشانِ آن بود کآن مُلك و جاه * که همی‌جویی بیابی از اله
آنك می‌گریی بشبهای دراز * وآنك میسوزی سحرگه در نیاز
آنك بی آن روزِ تو تاریك شد * همچو دُوکی گردنت باریك شد
وآنچ دادی هرچه داری در زکات * چون زکاتِ پاکبازان رختهات

(۱۶۶۴) A زاںها for کلّها. (۱۶۶۷) L Bul. om. و before شد. AB om. و before مست. (۱۶۶۸) ABL Bul. چه داند. (۱۶۷۰) ABL Bul. وعدهٔ نشانی.
(۱۶۷۱) A ینك for اینك. B و ایك. Bul. وینك.
(۱۶۷۵) B زآن نشان که هم زکرْیارا بگفت. (۱۶۷۷) D سکونست.
(۱۶۷۸) L Bul. این نشانیرا بگفت. (۱۶۸۲) Bul. وآنکه. A آنك بی او.

تو کجایی تا شوم من چاکرت * چارقت دوزم کنم شانه سرت
جامه‌ات شویم شُپُشهاات کُشم * شیر پیشت آورم ای محتشم
دستکت بوسم بمالم پایکت * وقتِ خواب آید بروبم جایکت
ای فدای تو همه بُزهای من * ای بیادت هَیْهَی و هَیْهای من
این نمط بیهوده می‌گفت آن شُبان * گفت موسی با کِیَست این ای فلان
گفت با آنکس که مارا آفرید * این زمین و چرخ ازو آمد پدید
گفت موسی های بس مُدْبِر شدی * خود مسلْمان ناشده کافر شدی
این چه ژاژست و چه کفرست و فُشار * پنبهٔ اندر دهانِ خود فشار
گَنْدِ کفرِ تو جهان‌را گَنْده کرد * کفرِ تو دیبای دین‌را ژنده کرد
چارق و پاتابه لایقِ مر تراست * آفتابی‌را چنینها کی رواست
گر نبندی زین سخن تو حلق‌را * آتشی آید بسوزد خلق‌را
آتشی گر نآمدست این دود چیست * جان سِیَه گشته روان مردود چیست
گر همی‌دانی که یزدان داورست * ژاژ و گستاخی ترا چون باورست
دوستیِ بی‌خِرَد خود دشمنیست * حق تعالی زین چنین خدمت غنیست
با که می‌گویی تو این با عمّ و خال * جسم و حاجت در صفاتِ ذو الجلال
شیر او نوشد که در نشْو و نَماست * چارق او پوشد که او محتاجِ پاست
ور برای بنده‌ش‌است این گفت و گو * آنك حق گفت او منست و من خود او
آنك گفت إِنّی مَرِضْتُ لَمْ تَعُدْ * من شدم رنجور او تنها نشد

(۱۷۲۲) L Bul. شپشهایت.

(۱۷۲۷) Bul. های خیره‌سر شدی, and so L, which has هی تو for های, and B in marg.

(۱۷۲۸) BL Bul. این چه کفرست.

(۱۷۲۹) A کار کفر تو جهانرا بنده کرد.

(۱۷۳۰) In B هرزه (?) is written above پاتابه. (۱۷۳۳) D om. و.

(۱۷۳۵) A با کی می‌گویی. D چشم و حاجت. L جسم و جان کو در صفات.

(۱۷۳۶) L Bul. بنده است

(۱۷۳۷) D وز برای. AB Bul. این گفت تو. L و من چو او.

پس نشانیها که اندر انبیاست * خاصّ آن جان‌را بود کو آشناست
این سخن ناقص بماند و بی‌قرار * دل ندارم بی‌دلم معذور دار
ذرّه‌هارا کَی تواند کس شمرد * خاصّه آنکو عشق عقلِ او ببُرْد
می‌شمارم برگهای باغ‌را * می‌شمارم بانگِ کبک و زاغ‌را
در شمار اندر نیاید لیك من * می‌شمارم بهرِ رُشدِ ممتحَن
نحسِ کیوان یا که سعدِ مشتری * ناید اندر حصر گرچه بشْمری
لیك هم بعضی ازین هر دو اثر * شرح باید کرد یعنی نفع و ضر
تا شود معلوم آثارِ قضا * شمّهٔ مر اهلِ سعد و نحس‌را
طالعِ آنکس که باشد مشتری * شاد گردد از نشاط و سَرْوَری
وآنك‌را طالع زُحَل از هر شُرور * احتیاطش لازم آید در اُمور
گر بگویم آن زُحَل‌اِسْتاره‌را * زآتشش سوزد مر آن بیچاره‌را
اُذْکُرُوا اَللّه شاهِ ما دستور داد * اندر آتش دید مارا نور داد
گفت اگرچه پاکم از ذکرِ شما * نیست لایق مر مرا تصویرها
لیك هرگز مستِ تصویر و خیال * در نیابد ذاتِ مارا بی مثال
ذکرِ جسمانه خیالِ ناقص‌است * وصفِ شاهانه از آنها خالص‌است
شاه‌را گوید کسی جولاه نیست * این چه مدحست این مگر آگاه نیست

انکار کردن موسی علیه السّلام بر مناجات شوپان،

دید موسی یك شُبانی‌را براه * کو همی‌گفت ای گزیننده الٰه

(۱۷۰۵) A بماند بی‌قرار. (۱۷۰٦) Bul. ذرّهای ریگ‌را نتوان شمرد. AB Bul. عشق, and so L, which has دل ببرد. ازوی عقل برد (۱۷۰۸) A رشدی.
(۱۷۰۹) A اگرچه. (۱۷۱۲) B آنك‌را.
(۱۱۱٤) AD om. L زآتشی. (۱۷۱٦) Bul. گرچه.
Heading: ABL Bul. شان.
(۱۱۲۰) A (*sic*) کربنده. D گربسده. L (*sic*) کزنده. B ای خدا و ای اله, and so A in marg. Bul. ای کریم و ای اله.

ما بَری از پاك و ناپاکی همه * از گرانجانی و چالاکی همه
من نکردم امر تا سودی کنم * بلك تا بر بندگان جودی کنم
هندوان‌را اصطلاحِ هِنْد مدح * سندیان‌را اصطلاحِ سِنْد مدح
من نگردم پاك از تسبیحشان * پاك هم ایشان شوند و دُرْفشان
ما زبان‌را ننگریم و قال‌را * ما درون‌را بنگریم و حال‌را
ناظرِ قلبیم اگر خاشع بود * گرچه گفتِ لفظ ناخاضع رود
زآنك دل جوهر بود گفتن عرض * پس طُفَیْل آمد عرض جوهر غرض
چند ازین الفاظ و اِضْمار و مَجاز * سوز خواهم سوز با آن سوز ساز
آتشی از عشق در جان بر فروز * سر بسر فکر و عبارت‌را بسوز
موسیا آداب‌دانان دیگرند * سوخته جان و روانان دیگرند
عاشقان‌را هر نَفَس سوزیدنیست * بر دهِ ویران خراج و عُشر نیست
گر خطا گوید ورا خاطی مگو * ور بود پُر خون شهیدان‌را مشو
خون شهیدان‌را زآب اولیترست * این خطا از صد صواب اولیترست
در درونِ کعبه رسمِ قِبْله نیست * چه غم ار غوّاص‌را پاچیله نیست
تو زسرمستان قلاوزی مجو * جامه‌چاکان‌را چه فرمایی رفو
ملّتِ عشق از همه دینها جُداست * عاشقان‌را ملّت و مذهب خداست
لعل‌را گر مُهر نبْود باك نیست * عشق در دریای غم غمناك نیست

(۱۷۵۵) D ناپاکی for چالاکی. (۱۷۵۶) L بر مفلسان جودی.
(۱۷۵۷) L هندیان‌را. (۱۷۵۹) Suppl. in marg. L. AB Bul. روان‌را for درون‌را.
(۱۷۶۰) A Bul. ناخاضع بود.
(۱۷۶۱) D in the second hemistich گفتن for جوهر, corr. in marg.
(۱۷۶۳) L اضار مجاز. D بآن سوز.
(۱۷۶۵) D عاشقارا احتیاطی عسر نیست, and so L, which has احتیاط.
(۱۷۶۶) AB گر بود. L Bul. شهید اورا مشو.
(۱۷۶۷) L ثواب. (۱۷۷۰) A از همه دنیا.
(۱۷۷۱) BDL مُهر, as in text.

آنك بِی يَسْمَع وَبِی يُبْصِر شدست * در حق آن بنده این هم بیهُدست
بی ادب گفتن سخن با خاصِ حق * دل بمیراند سیه دارد وَرَق
گر تو مردی‌را بخوانی فاطمه * گرچه یك جنسند مرد و زن همه
قصدِ خون تو كند تا ممكن‌است * گرچه خوش‌خو و حلیم و ساكن‌است
فاطمه مدحست در حقّ زنان * مردرا گویی بود زخم سنان
دست و پا در حقّ ما اِسْتایش‌است * در حق پاكیٔ حقّ آلایش است
لَمْ يَلِدْ لَمْ يُولَدْ اورا لایق‌است * والد و مولودرا او خالق‌است
هرچه جسم آمد ولادت وصفِ اوست * هرچه مولودست او زین سوی جُوست
زآنك از كَوْن و فسادست و مَهین * حادث‌است و مُحْدِثی خواهد یقین
گفت ای موسی دهانم دوختی * وز پشیمانی تو جانم سوختی
جامه‌را بدْرید و آهی كرد و تفت * سر نهاد اندر بیابان و برفت

عتاب كردن حقّ تعالی موسی‌را علیه السّلام از بهر شبان،

وحی آمد سوی موسی از خدا * بندهٔ مارا زما كردی جدا
تو برای وصل كردن آمدی * یا خود از بهر بریدن آمدی
تا توانی پا منه اندر فراق * أَبْغَضُ ٱلْأَشْيَاءِ عِنْدِی الطَّلَاق
هر كسی‌را سیرتی بنهاده‌ام * هر كسی‌را اصطلاحی داده‌ام
در حق او مدح و در حقّ تو ذم * در حق او شهد و در حقّ تو سم

(۱۷۳۹) A .بی یسمع وبی بصر. A Bul. .بیهشست (۱۱٤۲) L .فاطمه مردست

(۱۷٤٥) In A this and the following verse are transposed.

(۱۷٤۹) BL Bul. .كرد تفت. AB Bul. .بیابانی و رفت

Heading: AB Bul. .حق تعالی با موسی

(۱۷٥۱) A یا برای قطع كردن آمدی, and so BL Bul., which have فصل for قطع.

(۱۷٥٤) After this verse L adds:

در حق او نور و در حقّ تو نار * در حق او ورد و در حقّ تو خار
در حق او نیك و در حقّ تو بد * در حق او قرب و در حقّ تو رد

مَحْرَمِ ناسُوتِ ما لاهُوت باد * آفرین بر دست و بر بازوت باد
حالِ من اکنون برون از گفتنست * این چه میگویم نه احوالِ منست
نقش می‌بینی که در آیینه ایست * نقشِ تُست آن نقشِ آن آیینه نیست
دَم که مردِ نایی اندر نای کرد * در خورِ نایست نه در خوردِ مرد
هان و هان گر حمد گویی گر سپاس * همچو نافرجامِ آن چوپان شناس
حمدِ تو نسبت بدان گر بهترست * لیک آن نسبت بحق هم ابترست
چند گویی چون غطا بر داشتند * کین نبودست آنک می‌پنداشتند
این قبولِ ذکرِ تو از رحمتست * چون نمازِ مستحاضه رُخصتست
با نمازِ او بیالودست خون * ذکرِ تو آلودهٔ تشبیه و چون
خون پلیدست و بآبی می‌رود * لیک باطن‌را نجاستها بود
کان بغیرِ آبِ لطفِ کردگار * کم نگردد از درونِ مردِ کار
در سجودت کاش رُو گردانیی * معنیٔ سُبْحانَ رَبِّی دانیی
کای سجودم چون وجودم ناسزا * مر بدی‌را تو نکویی ده جزا
این زمین از حلمِ حق دارد اثر * تا نجاست بُرْد و گلها داد بر
تا بپوشد او پلیدیهای ما * در عوض بر رُوید از وی غنچها
پس چو کافر دید کو در داد و جود * کمتر و بی‌مایه‌تر از خاک بود
از وجودِ او گُل و میوه نرُست * جز فسادِ جملهٔ پاکیها نجُست
گفت واپس رفته‌ام من در ذهاب * حسرتا یا لَیْتَنی کُنْتُ تُراب
کاش از خاکی سفر نگزیدمی * همچو خاکی دانهٔ می‌چیدمی

(۱۷۹۱) Bul. حالِ ما. AL جان من. L Bul. آنچه میگویم.
(۱۷۹۲) Bul. نقش از آن آیینه نیست. L نقش در آیینه.
(۱۷۹۳) A و نی در خورد. (۱۷۹٤) D حمد گویم. (۱۷۹۷) A قبول و ذکر.
(۱۷۹۸) Bul. در نماز او. A بیالودست.
(۱۷۹۹) In the second hemistich A has این پلیدی جهل قایم می‌بود, corr. in marg.
(۱۸۰۲) A کَن سجودم. D originally در for چون. A در جزا.
(۱۸۰۳) B حکمِ حق. (۱۸۰۵) L کو اندر وجود. (۱۸۰۷) BD حسرةً.

وحی آمدن موسی‌را علیه السّلام در عذر آن شبان،

بعد از آن در سرّ موسی حق نهفت * رازهایی کآن نمی‌آید بگفت
بر دل موسی سخنها ریختند * دیدن و گفتن بهم آمیختند
چند بیخود گشت و چند آمد بخود * چند پرّید از ازل سوی ابد
بعد ازین گر شرح گویم ابلهیست * زآنك شرحِ این ورای آگهیست
ور بگویم عقلهارا بر کَنَد * ور نویسم بس قلمها بشْکند
چونك موسی این عتاب از حق شنید * در بیابان در پیِ چوپان دوید
بر نشانِ پایِ آن سرگشته راند * گرْد از پرّهٔ بیابان بر فشاند
گامِ پایِ مردمِ شوریده خَود * هم زگامِ دیگران پیدا بود
یك قدم چون رُخ زبالا تا نشیب * یك قدم چون پیل رفته بر وُریب
گاه چون موجی بر افرازان عَلَم * گاه چون ماهی روانه بر شکم
گاه بر خاکی نبشته حالِ خَود * همچو رمّالی که رملی بر زند
عاقبت دریافت اورا و بدید * گفت مژده‌ده که دستوری رسید
هیچ آدابی و ترتیبی مجو * هرچه میخواهد دلِ تنگت بگو
کفرِ تو دینست و دینت نورِ جان * ایمنی وز تو جهانی در امان
ای معافِ یَفْعَلُ ٱللّٰه ما یَشا * بی مُحابا رَو زبان‌را بر گشا
گفت ای موسی از آن بگْذشته‌ام * من کنون در خونِ دل آغشته‌ام
من زسِدرهٔ مُنْتَهی بگْذشته‌ام * صد هزاران ساله زآن سو رفته‌ام
تازیانه بر زدی اسبم بگشت * گُنْبَدی کرد و زگردون بر گذشت

(۱۷۷۲) AB رازهایی گفت کآن نآید, and so Bul., which has رازها میگفت. L رازهائی گفت کآن با کس نگفت. (۱۷۷۵) B بعد از آن. After this verse L adds:

ور نگویم شرحهائی معتبر * تا قیامت باشد آن بس مختصر

(۱۷۷۸) AL پرّ بیابان. (۱۷۷۹) D هم زپای دیگران.
(۱۷۸۱) L بر افرازد. (۱۷۸۳) L Bul. نوشته. (۱۷۸٦) Bul. ای معافی.
(۱۷۸۸) B سال از آن سو, and so L. L گشته‌ام for رفته‌ام.

سرِّ خون و نطفه حُسْنِ آدمیست * سابقِ هر بیشئ آخر کمیست
لوح‌را اوّل بشوید بی‌وُقوف * آنگهی بر وی نویسد او حُروف
خون کند دل‌را و اشكِ مُسْتهان * بر نویسد بر وی اسرار آنگهان
وقتِ شُستن لوح‌را باید شناخت * که مر آن‌را دفتری خواهند ساخت
چون اساسِ خانهٔ می‌افگنند * اوّلین بنیادرا بر میکَنند
گِل بر آرند اوّل از قعرِ زمین * تا بآخر بر کشی ماءِ مَعِین
از حجامت کودکان گِرْیند زار * که نمی‌دانند ایشان سرِّ کار
مرد خود زر میدهد حجّام‌را * می‌نوازد نیشِ خون‌آشام‌را
می‌دود حمّال زیِ بارِ گران * می‌رباید باررا از دیگران
جنگِ حمّالان برای بار بین * این‌چنین‌است اجتهادِ کاربین
چون گرانیها اساسِ راحتست * تلخها هر پیشوای نعمتست
حُفَّتِ ٱلْجَنَّه بِمَکْرُوهاتِنا * حُفَّتِ ٱلنِّیرانُ مِنْ شَهْوَاتِنا
تخمِ مایهٔ آتشت شاخِ تَرَست * سوختهٔ آتش قرینِ کَوْثَرَست
هرك در زندان قرینِ محنتیست * آن جزای لقمهٔ و شهوتیست
هرکه در قصری قرینِ دولتیست * آن جزای کارزار و محنتیست
هرکه‌را دیدی بزرّ و سیم فرد * دان که اندر کسب کردن صبر کرد
بی سبب بیند چو دیده شد گذار * تو که در حسّی سبب‌را گوش دار
آنك بیرون از طبایع جانِ اوست * مَنْصِبِ خَرْقِ سببها آنِ اوست
بی سبب بیند نه از آب و گیا * چشمِ چشمهٔ مُعْجزاتِ انبیا
این سبب همچون طبیب است و علیل * این سبب همچون چراغست و فتیل

(١٨٢٦) D هر بیشهٔ. A اوّل کمیست, with آخر written above.
(١٨٢٨) L دلرا ز اشك. (١٨٣٤) L در for زی.
(١٨٣٦) B راحتیست. B نعمتیست. (١٨٣٩) DL محنتست and شهوتست.
(١٨٤٠) D دولتست and محنتست.
(١٨٤٢) Bul. دیدهٔش. In D this and the following verse are transposed.
(١٨٤٣) L زآن اوست.

چون سفر کردم مرا راه آزمود * زین سفر کردن رهآوردم چه بود
زآن همه مَیْلش سوی خاکست کو * در سفر سودی نبیند پیشِ رُو
روی واپس کردناش آن حرص و آز * روی در ره کردنش صدق و نیاز
هر گیارا کش بود مَیْلِ عُلا * در مزیدست و حیات و در نَما
چونك گرداند سَر سوی زمین * در کمی و خشکی و نقص و غَبین
مَیْلِ روحت چون سوی بالا بود * در تزاید مَرْجِعَت آنجا بود
ور نگونساری سَرَت سوی زمین * آفلی حق لا یُحِبُّ ٱلْآفِلین

پرسیدن موسی علیه السّلام از حقّ تعالی سرّ غلبهٔ ظالمان،

گفت موسی ای کریمِ کارْساز * ای بیکْدَم ذکرِ تو عمرِ دراز
نقشِ کَژْمَژ دیدم اندر آب و گِل * چون ملایك اعتراضی کرد دل
که چه مقصودست نقشی ساختن * واندرو تخمِ فساد انداختن
آتشِ ظلم و فساد افروختن * مسجد و سجدهکنان‌را سوختن
مایهٔ خونابه و زردآبه‌را * جوش دادن از برای لابه‌را
من یقین دانم که عینِ حکمتست * لیك مقصودم عیان و رؤیتست
آن یقین میگویدم خاموش کن * حرصِ رؤیت گویدم نه جوش کن
مر ملایك‌را نمودی سرِّ خویش * کین چنین نوشی همیارزد بنیش
عرضه کردی نورِ آدم‌را عیان * بر ملایك گشت مشکلها بیان
حشرِ تو گوید که سرّ مرگ چیست * میوها گویند سرّ برگ چیست

(۱۸۰۹) D خاك آزمود. (۱۸۱۱) A صدق نیاز. After this verse Bul. adds:
گر بگردد طالب بالا گیاه * سرفرازی باشد آنرا رسم راه
(۱۸۱۵) L آفلی و لا احبّ. A لا احبّ.
Heading: Bul. سرّ حکمت غلبهٔ ظالمانرا.
(۱۸۱٦) ABL Bul. ای که یکدم. (۱۸۱۸) AL Bul. گرچه مقصودست.
(۱۸۱۹) A مسجدکنانرا. (۱۸۲۱) D کی عین. L om. و.
(۱۸۲٤) L کرد مشکلها. (۱۸۲۵) L گوید که for گویند.

آه از آن صفرابیان بی‌هنر * چه هنر زاید زصفرا دردِ سر
تو همآن کن که کند خورشیدِ شرق * با نفاق و حیله و دزدی و زَرْق
تو عسل ما سرکه در دنیا و دین * دفعِ این صفرا بود سرکنگبین
سرکه افزودیم ما قوم زَحیر * تو عسل بفْزا کرم‌را وا مگیر
این سزید از ما چنان آمد زما * ریگ اندر چشم چه افزاید عما
آن سزد از تو ایا کُحْلِ عزیز * که بیابد از تو هر ناچیز چیز
زآتش این ظالمانت دل کباب * از تو جمله اِهْدِ قَوْمی بُد خطاب
کانِ عودی در تو گر آتش زنند * این جهان از عطر و ریحان آگنند
تو نه آن عودی کز آتش کم شود * تو نه آن روحی که اسیرِ غم شود
عود سوزد کانِ عود از سوز دُور * باد کَی حمله برد بر اصلِ نور
ای زتو مر آسمانهارا صفا * ای جفای تو نکوتر از وفا
زآنك از عاقل جفایی گر رود * از وفای جاهلان آن به بود
گفت پیغمبر عداوت از خرد * بهتر از مِهری که از جاهل رسد

رنجانیدن امیری خفته‌را که مار در دهانش رفته بود،

عاقلی بر اسب می‌آمد سوار * در دهانِ خفته‌ٔ می‌رفت مار
آن سوار آنرا بدید و می‌شتافت * تا رماند ماررا فرصت نیافت

(۱۸٦٥) L آه ازین. AB Bul. چونی از صفرابیان. (۱۸٦٦) ABL Bul. ما نفاق.
(۱۸٦۸) D با قوم زخیر. L قوم از زحیر. (۱۸٦۹) ABL Bul. چه فزاید.
(۱۸۷۰) A Bul. بیاید. (۱۸۱۲) D originally کان عودی تو اگر. Bul. ریحان پر کنند.
(۱۸۷٤) A باد حمله کی برد. (۱۸۷٥) A نیکوتر. (۱۸۷٦) D کی رود.
(۱۸۷۷) ABD پیغامبر. After this verse L adds:

دوستی با مردم دانا نکوست * دشمن دانا به از نادان دوست

Heading: A امیر. Bul. آن خفته‌را. B که مارش در دهان.
(۱۸۷۸) D بر دهان.
(۱۸۷۹) Bul. اورا بدید. L تا رهاند خفته‌را.

شب‌چراغت‌را فتیلِ نو بتاب * پاك دان زینها چراغِ آفتاب
رَو تو کَهْگِل ساز بهرِ سقفِ خان * سقفِ گردون‌را زکهگل پاك دان
اه که چون دلدارِ ما غم‌سوز شد * خلوتِ شب درگذشت و روز شد
جز بشب جلوه نباشد ماه‌را * جز بدردِ دل مجو دلخواه‌را
ترك عیسی کرده خر پروردهٔ * لاجرم چون خر برونِ پردهٔ
طالعِ عیسیست علم و معرفت * طالعِ خر نیست ای تو خَرْصِفَت
نالهٔ خر بشْنوی رحم آیدت * پس ندانی خر خَری فرمایدت
رحم بر عیسی کن و بر خر مکن * طبع‌را بر عقلِ خود سَرْوَر مکن
طبع‌را هِل تا بگرْید زار زار * تو ازو بِسْتان و وامِ جان گزار
سالها خربنده بودی بس بود * زآنك خربنده زخر واپس بود
زأَخِّرُوهُنَّ مرادش نفسِ تُست * کو بآخر باید و عقلت نُخُست
هم‌مزاجِ خر شدست این عقلِ پَسْت * فکرش این که چون علف آرد بدست
آن خرِ عیسی مزاجِ دل گرفت * در مقامِ عاقلان منزل گرفت
زآنك غالب عقل بود و خر ضعیف * از سوارِ زَفْت گردد خر نحیف
وز ضعیفیٔ عقلِ تو ای خَرْبَها * این خرِ پژمرده گشتست اژدها
گر زعیسی گشتهٔ رنجورْدل * هم ازو صحّت رسد اورا مَهِل
چونی ای عیسیٔ عیسی‌دَم زرنج * که نبود اندر جهان بی مار گنج
چونی ای عیسی زدیدارِ جهود * چونی ای یوسف زمکّارِ حسود
تو شب و روز از پیِ این قومِ غُمر * چون شب و روزی مددبخشای عُمر

(۱۸٤٦) B فتیلی نو. (۱۸٤۷) L باز for پاك.
(۱۸٤۸) A آه کچون. L وه for اه. D کچون. (۱۸٤۹) L خلوت نباشد.
(۱۸٥۱) Bul. عیسیت. (۱۸٥٦) D مراد نفس.
(۱۸٥۷) AD کچون علف. L Bul. آرم بدست.
(۱۸٦۰) L چون زضعف عقل تو.
(۱۸٦۲) L ای مسیح خوش‌نفس چونی زرنج.
(۱۸٦۳) L چون بود عیسی. L چون بود یوسف. AB Bul. زمکّار و حسود.

نه از پی سود و زیان می‌جویدش * بلک تا گرگش ندرّد یا دَدَش
ای خنک آنرا که بیند روی تو * یا در افتد ناگهان در کوی تو
ای روان پاک بستوده ترا * چند گفتم ژاژ و بیهوده ترا
ای خداوند و شهنشاه و امیر * من نگفتم جهل من گفت آن مگیر
شمّهٔ زین حال اگر دانستمی * گفتن بیهوده کی تانستمی
پس ثنایت گفتمی ای خوش‌خصال * گر مرا یک رمز می‌گفتی زحال
لیک خامُش کرده می‌آشوفتی * خامشانه بر سرم می‌کوفتی
شد سرم کالیوه عقل از سر بجَست * خاصّه این سررا که مغزش کمترست
عفو کن ای خوب‌روی و خوب‌کار * آنچ گفتم از جنون اندر گذار
گفت اگر من گفتمی رمزی از آن * زهرهٔ تو آب گشتی آن زمان
گر ترا من گفتمی اوصاف مار * ترس از جانت بر آوردی دَمار
مصطفی فرمود گر گویم براست * شرح آن دشمن که در جان شماست
زهرهای پُردلان هم بر دَرَد * نه رود ره نه غم کاری خورَد
نه دلش‌را تاب ماند در نیاز * نه تنش‌را قوّت روزه و نماز
همچو موشی پیش گربه لا شود * همچو برّه پیش گرگ از جا رود
اندرو نه حیله ماند نه رَوِش * پس کنم ناگفته‌تان من پرورش
همچو بو بکر ربابی تن زنم * دست چون داود در آهن زنم
تا مُحال از دست من حالی شود * مرغ پر بر کنده‌را بالی شود
چون یَدُ ٱللّه فَوْقَ أَیْدِیهِمْ بود * دست مارا دست خود فرمود احد
پس مرا دست دراز آمد یقین * بر گذشته زآسمان هفتمین
دست من بنمود بر گردون هنر * مُقریا بر خوان که اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر

(۱۹۰۰) B Bul. لیک for بلک. (۱۹۰۱) L در جوی تو. (۱۹۰۲) A om. و.
(۱۹۰٤) A کی توانستمی. L Bul. بیهوده توانستمی. (۱۹۰۵) B Bul. پس.
(۱۹۰٦) D خاموش. (۱۹۰۷) D کی مغزش. (۱۹۰۸) ABL om. و.
(۱۹۰۹) L در زمان. (۱۹۱۲) L پردلارا بر درد. (۱۹۱۳) L صوم و نماز.
(۱۹۱٤) Bul. از جا شود. (۱۹۱٦) L Bul. بر آهن.

چونك از عقلش فراوان بُد مدد * چند دبّوسی قوی بر خفته زد
بُرْد اورا زخمِ آن دبّوسِ سخت * زو گریزان تا بزیرِ يك درخت
سیبِ پوسیده بسی بُد ریخته * گفت ازین خور ای بدرد آویخته
سیب چندان مردرا در خورد داد * کز دهانش باز بیرون می‌فتاد
بانگ می‌زد کای امیر آخر چرا * قصدِ من کردی چه کردم من ترا
گر ترا زاصْلست با جانم ستیز * تیغ زن یکبارگی خونم بریز
شُوم ساعت که شدم بر تو پدید * ای خنك آنرا که روی تو ندید
بی جنایت بی گنه بی بیش و کم * مُلْحِدان جایز ندارند این ستم
می‌جهد خون از دهانم با سخن * ای خدا آخر مکافاتش تو کن
هر زمان میگفت او نفرینِ نَو * اوش می‌زد کاندرین صحرا بدَو
زخمِ دبّوس و سوار همچو باد * می‌دوید و باز در رُو می‌فتاد
ممتلی و خوابناك و سُست بُد * پا و رویش صد هزاران زخم شد
تا شبانگه می‌کشید و می‌گشاد * تا زصفرا قَی شدن بر وی فتاد
زو بر آمد خوردها زشت و نکو * مار با آن خورده بیرون جَست ازو
چون بدید از خود برون آن ماررا * سجده آورد آن نکوکرداررا
سَهْمِ آن مارِ سیاهِ زشتِ زفت * چون بدید آن دردها از وی برفت
گفت خود تو جبرئیلِ رحمتی * یا خدایی که ولیءِ نعمتی
ای مبارك ساعتی که دیدیَم * مرده بودم جانِ نو بخشیدیَم
تو مرا جویان مثالِ مادران * من گریزان از تو مانندِ خران
خر گریزد از خداوند از خری * صاحبش در پی زنیکوگوهری

(۱۸۸۰) After this verse L adds:

خفته زآن زخم قوی بر جست زود * گشت حیران گفت آیا این چه بود

(۱۸۸٤) BDL قصد من کردی تو نادیده جفا.

(۱۸۸۹) Bul. که درین صحرا. (۱۸۹۱) L بر سر و پایش هزاران.

(۱۸۹۵) B Bul. زشت و زفت. (۱۸۹٦) A گفت تو خود. D با خدایی. L یا حبیبی یا ولی.

(۱۸۹۹) Bul. گریزان.

هرکجا دردی دوا آنجا رود * هرکجا پستیست آب آنجا دود
آبِ رحمت بایدت رَو پست شو * وآنگهان خور خمرِ رحمت مست شو
رحمت اندر رحمت آمد تا بسَر * بر یکی رحمت فرو ما آ ای پسر
چرخ‌را در زیرِ پا آر ای شجاع * بشْنو از فوقِ فلك بانگِ سماع
پنبهٔ وسواس بیرون کن زگوش * تا بگوشت آید از گردون خروش
پاك کن دو چشم‌را از موی عیب * تا ببینی باغ و سروستانِ غیب
دفع کن از مغز وز بینی زُکام * تا که ریحُ اللّه در آید در مشام
هیچ مگْذار از تب و صفرا اثر * تا بیابی از جهان طعمِ شکر
داروی مردی کن و عنّین مپوی * تا برون آیند صد گون خوب‌روی
کُندهٔ تن‌را زپای جان بکَن * تا کُنَد جولان بگِردِ انجمن
غُلِّ بُخل از دست و گردن دُور کُن * بختِ نو در یاب در چرخِ کهن
ور نمی‌تانی بکعبهٔ لطف پَر * عرضه کن بیچارگی بر چاره‌گر
زاری و گریه قوی سرمایه‌ایست * رحمتِ کُلّی قوی‌تر دایه‌ایست
دایه و مادر بهانه‌جُو بود * تا که کَی آن طفلِ او گریان شود
طفلِ حاجاتِ شمارا آفرید * تا بنالید و شود شیرش پدید
گفت اُدْعُوا اللّهَ بی زاری مباش * تا بجوشد شیرهای مِهْرهاش
هُوی هُوی باد و شیرْافشانِ ابر * در غمِ ما اند یکساعت تو صبر
فی السَّمآءِ رِزْقُکُمْ نشْنیدهٔ * اندرین پستی چه بر چفسیدهٔ

(١٩٣٩) B om. AL Bul. آب آنجا رود.   (١٩٤٠) Suppl. in marg. A. L رُو پست.
(١٩٤١) Suppl. in marg. A. L آمد سر بسر. ABL Bul. فرو ما آی.
(١٩٤٤) A om. و.   (١٩٤٥) AB Bul. و از بینی. Bul. ریح الله آید.
(١٩٤٦) Bul. در جهان.   (١٩٤٧) L و مردانه پوی.
(١٩٤٨) L بگرد آن چمن, and so D in marg.   (١٩٥٠) A نمی‌توانی. L نمی‌دانی.
(١٩٥١) A سرمایه‌است. D قوی‌تر مایه‌ایست. L پایه‌ایست. A دایه‌است.
(١٩٥٢) D تا کی.   (١٩٥٥) Bul. های هوی باد.
(١٩٥٦) A بشنیدهٔ. A پر for بر.

این صِفَت هم بهرِ ضعفِ عقلهاست * با ضعیفان شرحِ قُدرت کَی رواست
خود بدانی چون بر آری سر زخواب * ختم شد وَٱللّٰهُ أَعْلَمْ بِٱلصَّواب
مر ترا نه قوّتِ خوردن بُدی * نه ره و پروای قَی کردن بُدی
می‌شنیدم فحش و خر می‌راندم * رَبِّ یَسِّرْ زیرِ لب میخواندم
از سبب گفتن مرا دستور نه * ترکِ تو گفتن مرا مقدور نه
هر زمان می‌گفتم از دردِ درون * اِهْدِ قَوْمِی إِنَّهُمْ لا یَعْلَمُون
سجدها می‌کرد آن رَسته زرنج * کای سعادت وی مرا اقبال و گنج
از خدا یابی جزاها ای شریف * قوّتِ شکرت ندارد این ضعیف
شکر حق گوید ترا ای پیشوا * آن لب و چانه ندارم وآن نوا
دشمنیٔ عاقلان زین سان بود * زهرِ ایشان ابتهاجِ جان بود
دوستیٔ ابله بُوَد رنج و ضلال * این حکایت بشنو از بهرِ مثال

اعتماد کردن بر تملّق و وفای خرس،

اژدهایی خرس‌را در می‌کشید * شیرمردی رفت و فریادش رسید
شیرمردانند در عالم مدد * آن زمان کافغانِ مظلومان رسد
بانگِ مظلومان زهر جا بشنوند * آن طرف چون رحمتِ حق می‌دوند
آن ستونهای خللهای جهان * آن طبیبانِ مرضهای نهان
محض مهر و داوری و رحمتند * همچو حق بی علّت و بی رشوتند
این چه یاری میکنی یکبارگیش * گوید از بهرِ غم و بیچارگیش
مهربانی شد شکارِ شیرمرد * در جهان دارو نجوید غیرِ درد

(١٩٢٤) A om. و. (١٩٢٧) Suppl. in marg. A. AB ای مرا.
(١٩٢٨) Suppl. in marg. A. L جزاهای شریف.
(١٩٢٩) L لب و خامه. (١٩٣١) L دوستیٔ جاهلان رنج.
Heading Bul. اعتماد کردن آن شخص.
(١٩٣٢) A om. و. (١٩٣٨) B om. شد.

هرچه در پستیست آمد از عُلا ٭ چشم‌را سوی بلندی نه هلا
روشنی بخشد نظر اندر عُلا ٭ گرچه اوّل خیرگی آرد بَلا
چشم‌را در روشنایی خوی کن ٭ گر نه خفّاشی نظر آن سوی کن
عاقبت‌بینی نشانِ نورِ تُست ٭ شهوتِ حالی حقیقت گورِ تُست
عاقبت‌بینی که صد بازی بدید ٭ مثلِ آن نْبود که یك بازی شنید
زآن یکی بازی چنان مغرور شد ٭ کز تکبّر زاوستادان دُور شد
سامِری‌وار آن هنر در خود چو دید ٭ او زموسَی از تکبّر سَر کشید
او زموسی آن هنر آموخته ٭ وز معلّم چشم‌را بر دوخته
لاجرم موسی دگر بازی نمود ٭ تا که آن بازی و جانش‌را ربود
ای بسا دانش که اندر سر دَوَد ٭ تا شود سَرْوَر بدآن خود سر رَوَد
سر نخواهی که رود تو پای باش ٭ در پناهِ قُطْبِ صاحب‌رای باش
گرچه شاهی خویش فوقِ او مبین ٭ گرچه شهدی جز نباتِ او مچین
فکرِ تو نقش است و فکرِ اوست جان ٭ نقدِ تو قَلْبست و نقدِ اوست کان
او تویی خودرا بجو در اوی او ٭ کو و کو گو فاخته شَو سوی او
ور نخواهی خدمتِ ابنای جِنْس ٭ در دهانِ اژدهایی همچو خِرْس
بُوك استادی رهاند مر ترا ٭ وز خَطَر بیرون کشاند مر ترا
زاریی میکن چو زُورت نیست هین ٭ چونك کوری سر مکش از راه‌بین
تو کم از خرسی نمی‌نالی زدَرْد ٭ خرس رَست از درد چون فریاد کرد
ای خدا سنگین دلِ ما موم کن ٭ نالهٔ مارا خوش و مرحوم کن

(۱۹۷۵) B Bul. اندر علی. B Bul. آرد بلی.
(۱۹۷۷) D خالی. D حقیقت گُورِ ست. L شهوت خاکی حجاب سور نست.
(۱۹۷۹) D زاستادان. (۱۹۸۵) D هرچه شاهی.
(۱۹۸۶) D فکر تو نفس است, and so L. L و نقد او روان.
(۱۹۸۷) L کو و کو شو فاخته سان سوی او.
(۱۹۸۸) A بخواهی.
(۱۹۹۲) L Bul. ای خدا این سنگدلرا. L Bul. نالهٔ‌ش‌را تو خوش.

ترس و نومیدیت دان آوازِ غُول * می‌کشد گوش، تو تا قعرِ سُفول
هر ندایی که ترا بالا کشید * آن ندا می‌دان که از بالا رسید
هر ندایی که ترا حرص آورد * بانگِ گرگی دان که او مردم درد
این بلندی نیست از روی مکان * این بلندیهاست سوی عقل و جان
هر سبب بالاتر آمد از اثر * سنگ و آهن فایق آمد بر شرر
آن فلانی فوقِ آن سَرْکَش نشست * گرچه در صورت بپهلویَش نشست
فوقئ آنجاست از روی شرف * جایِ دُور از صدر باشد مُسْتَخَف
سنگ و آهن زین جهت که سابق‌است * در عمل فوقئ این دو لایق‌است
وآن شرر از رویِ مقصودئ خویش * زآهن و سنگست زین رُو پیش پیش
سنگ و آهن اوّل و پایان شرر * لیك این هر دو تَنند و جان شرر
آن شرر گر در زمان واپس‌ترست * در صِفَت از سنگ و آهن برترست
در زمان شاخ از ثمر سابق‌ترست * در هنر از شاخ او فایق‌ترست
چونك مقصود از شجر آمد ثمر * پس ثمر اوّل بود آخر شجر
خرس چون فریاد کرد از اژدها * شیرمردی کرد از چنگش رها
حیلت و مردی بهم دادند پُشت * اژدهارا او بدین قوّت بکُشت
اژدهارا هست قوّت حیله نیست * نیز فوقِ حیلهٔ تو حیله‌ایست
حیلهٔ خودرا چو دیدی باز رَو * کز کجا آمد سوی آغاز رَو

(١٩٥٧) Bul. نومیدست.   (١٩٥٨) B آن ندایی دان.   (١٩٥٩) L مردم خورد.
(١٩٦١) Bul. در شرر.   (١٩٦٦) D اوّل و آخر شرر.
(١٩٦٧) AD om. L Bul. کآن شرر. L کاندر زمان.   (١٩٦١) A بر for تر. In Bul. v. ١٩٦٩ precedes v. ١٩٦٨.   (١٩٦٩) B وآخر. After this verse L adds:

خرس چون از اژدها فریاد کرد * شیرمردی خرس‌را آزاد کرد

(١٩٧٠) L has in the first hemistich: چونك شد بی طاقت او از اژدها. DL از چنگش جدا.
(١٩٧١) AL حیله. D و پشت. L بدین حیلت بکشت. After this verse L adds:

تا که آن مرد از هلاك تن برست * اژدهارا او بدین حیلت بخست

(١٩٧٢) L هست جان و حیله نیست.

تتمّهٔ حکایت خرس و آن ابله که بر وفای او اعتماد کرده بود،

خرس هم از اژدها چون وا رهید * وآن کرم زآن مردِ مردانه بدید
چون سگِ اصحابِ کهف آن خرسِ زار * شد ملازم در پیِ آن بُردبار
آن مسلمان سَر نهاد از خستگی * خرس حارس گشت از دل‌بستگی
آن یکی بگْذشت و گفتش حال چیست * ای برادر مر ترا این خرس کیست
قصّه وا گفت و حدیثِ اژدها * گفت بر خرسی منه دل ابلها
دوستیِ ابله بَتَر از دشمنیست * او بهر حیله که دانی راندنیست
گفت واللّه از حسودی گفت این * ورنه خرسی چه نْگری این مِهر بین
گفت مِهرِ ابلهان عِشْوه‌دِه‌است * این حسودیِّ من از مِهرش بهست
هَی بیا با من بران این خرس‌را * خرس‌را مگْزین مَهِلْ هم‌جنس‌را
گفت رَو رَو کارِ خود کن ای حسود * گفت کارم این بُد و رزقت نبود
من کم از خرسی نباشم ای شریف * ترکِ او کن تا مَنَت باشم حریف
بر تو دل می‌لرزدم زاندیشهٔ * با چنین خرسی مَرَو در بیشهٔ
این دلم هرگز نلرزید از گزاف * نورِ حقّ‌است این نه دعوی و نه لاف
مؤمنم یَنْظُرْ بنورِ اللّه شده * هان و هان بگْریز ازین آتش‌کده
این همه گفت و بگوشش در نرفت * بدگمانی مردرا سدّیست زفت
دستِ او بگْرفت و دست از وی کشید * گفت رفتم چون نهٔ یارِ رشید
گفت رَو بر من تو غمخواره مباش * بو الْفُضولا معرفت کمتر تراش
باز گفتش من عدوّ تو نِیَم * لطف باشد گر بیایی در پیَم

Heading: Bul. در وفای او. (۲۰۱۱) L در پی آن خوب یار.
(۲۰۱۵) L دوستی زابله. (۲۰۱۸) AB Bul. هین بیا.
(۲۰۱۹) L Bul. و بختت نبود.
(۲۰۲۲) A نی دعوی و نی لاف.
(۲۰۲۳) Bul. زین for ازین.
(۲۰۲۷) BL عدوی تو. L لطف بینی.

گفتن نابینایی سایل که دو کوری دارم،

بود کورى کو همی‌گفت الأمان * من دو کوری دارم ای اهلِ زمان
پس دو باره رحمتم آرید هان * چون دو کوری دارم و من در میان
گفت یك کوریت می‌بینیم ما * آن دگر کوری چه باشد وا نما
گفت زشت‌آوازم و ناخوش‌نوا * زشت‌آوازی و کوری شد دوتا
بانگِ زشتم مایهٔ غم می‌شود * مهرِ خلق از بانگِ من کم می‌شود
زشت آوازم بهر جا که رود * مایهٔ خشم و غم و کین می‌شود
بر دو کوری رحم‌را دوتا کنید * این چنین ناگُنج‌را گُنجا کنید
زشتیِ آواز کم شد زین گِله * خلق شد بر وی برحمت یك‌دِله
کرد نیکو چون بگفت او رازرا * لطفِ آوازِ دلش آوازرا
وآنك آوازِ دلش هم بد بود * آن سه کوری دوریِ سَرْمَد بود
لیك وهّابان که بی علّت دهند * بوكِ دستی بر سرِ زشتش نهند
چونك آوازش خوش و مظلوم شد * زو دلِ سنگین‌دلان چون موم شد
نالهٔ کافر چو زشتست و شهیق * زآن نمی‌گردد اجابت‌را رفیق
اِخسَؤا بر زشت‌آواز آمدست * کو زخونِ خلق چون سگ بود مست
چونك نالهٔ خرس رحمت‌کش بود * ناله‌ات نبْود چنین ناخَوش بود
دان که با یوسف تو گرگی کردهٔ * یا زخونِ بی‌گناهی خَوردهٔ
توبه کن وز خورده استفراغ کن * ور جراحت کهنه شد رَو داغ کن

(١٩٩٢) A آن یکی کوری همی‌گفت.
(٢٠٠٠) Bul. شد بر من.
(٢٠٠١) D بگفت او آزرا . L بگفت آوازرا . L دلش آن رازرا.
(٢٠٠٢) D کی بی علّت.
(٢٠٠٥) L اجابت ای رفیق.
(٢٠٠٩) After this verse L adds:
باز گرد از گرگی ای روباه پیر * نصرت از حق می‌طلب نعم النصیر

زآسمان چل سال کاسه و خوان رسید * وز دعاام جُوی از سنگی دوید
این و صد چندین و چندین گرم و سرد * از تو ای سرد آن توهّم کم نکرد
بانگ زد گوسالهٔ از جادوی * سجده کردی که خدای من توی
آن توهّمهات‌را سیلاب بُرد * زیرکیّ باردت‌را خواب بُرد
چون نبودی بدگمان در حقّ او * چون نهادی سر چنان ای زشت‌رو
چون خیالت نآمد از تزویرِ او * وز فسادِ سِحْرِ احمق‌گیرِ او
سامریّ خود که باشد ای سگان * که خدایی بر تراشد در جهان
چون درین تزویرِ او یکدل شدی * وز همه اِشکالها عاطل شدی
گاو می‌شاید خدایی‌را بلاف * در رسولیّ چون منی صد اختلاف
پیشِ گاوی سجده کردی از خری * گشت عقلت صیدِ سِحرِ سامری
چشم دزدیدی زنورِ ذُو ٱلْجَلال * اینْت جهلِ وافر و عینِ ضلال
شُد بر آن عقل و گُزینش که تُراست * چون تو کانِ جهل‌را کُشتن سزاست
گاوِ زرّین بانگ کرد آخر چه گفت * کاحمقان‌را این همه رغبت شگفت
زآن عجبتر دیده‌ایت از من بسی * لیك حق‌را کی پذیرد هر خسی
باطلان‌را چه رباید باطلی * عاطلان‌را چه خوش آید عاطلی
زآنك هر جنسی رباید جنسِ خود * گاو سوی شیرِ نرکی رُو نهد
گرگ بر یوسف کجا عشق آورد * جز مگر از مکر تا اورا خورد
چون زگرگی وا رهد محرم شود * چون سگِ کهف از بنی آدم شود

(۲۰۴۱) L کاس. Bul. کاسه خوان. After this verse L adds:

چوب شد در دست من بر اژدها * آب خون شد بر عدوی ناسزا

(۲۰۴۳) Bul. جادوبی. Bul. توبی.

(۲۰۴۵) L چنان در پیش و رو. Bul. ای زشت‌خو.

(۲۰۴۶) L فساد و سحر. (۲۰۴۷) L ای مهان.

(۲۰۴۹) BD Bul. در رسولی‌ام تو چون کردی خلاف, and so A in marg., and L, which has تو چون گفتی گزاف. (۲۰۵۱) D عین و ضلال. (۲۰۵۲) A کشتن رواست.

(۲۰۵٤) Bul. دیده آید. (۲۰۵۸) After this verse L adds:

چون محمّدرا ابو بکر نکو * دید صدقش گفت هذا صادقوا (*sic*)

گفت خوابستم مرا بگْذار رَو * گفت آخر یاررا منقاد شو
تا بخُسپی در پناهِ عاقلی * در جوارِ دوستی صاحبدلی
در خیال افتاد مرد از جِدِّ او * خشمگین شد زود گردانید رُو
کین مگر قصدِ من آمد خونی‌است * یا طمع دارد گدا و تونی‌است
یا گِرَو بسته‌ست با یاران بدین * که بترساند مرا زین همنشین
خود نیامد هیچ از خُبثِ سِرش * یك گمانِ نیك اندر خاطرش
ظنِّ نیکش جملگی بر خرس بود * او مگر مر خرس‌را همجنس بود
عاقلی‌را از سگی تهمت نهاد * خرس‌را دانست اهلِ مِهر و داد

گفتن موسی علیه السّلام گوساله‌پرست‌را که آن خیال‌اندیشی و حزم تو کجاست،

گفت موسی با یکی مستِ خیال * کای بَدْاندیش از شقاوت وز ضلال
صد گمانت بود در پیغمبریم * با چنین برهان و این خُلقِ کریم
صد هزاران معجزه دیدی زمن * صد خیالت می‌فزود و شكّ و ظن
از خیال و وسوسه تنگ آمدی * طعن بر پیغمبری‌ام می‌زدی
گَرْد از دریا بر آوردم عیان * تا رهیدیت از شَرِ فِرْعَونیان

(۲۰۲۸) BL Bul. بگذار و رو.

(۲۰۳۲) After this verse L adds:

یا حسد دارد زمهر یار من * کین چنین جد میکند انکار من

(۲۰۳۴) After this verse L adds:

بدگمان و ابله و نااهل بود * وز شقاوت او مطیع جهل بود
بذرگ و خودرای و بدبخت ابد * گمره و مغرور و کور و خوار و رد
خرس‌را بگزیده بر صاحب کمال * روسیه حاصل‌تبه فاسدخیال

(۲۰۳۵) L از خری تهمت.

Heading: Bul. کجا رفته بود.

(۲۰۳۷) Bul. بر for در. ABDL پیغامبریم. AB Bul. و با خلق. D وین خلق.

(۲۰۳۹) AD om. و. A پیغامبریم. BDL پیغامبری‌ام.

یادِ اَلنّاسُ مَعادِن هین بیار * معدنی باشد فزون از صد هزار
معدنِ لعل و عقیقِ مکتنس * بهترست از صد هزاران کانِ مِس
احمدا اینجا ندارد مال سود * سینه باید پُر زعشق و درد و دود
اعمیٔ روشن‌دل آمد دَر مبند * پند اورا ده که حقِّ اوست پند
گر دو سه ابله ترا منکِر شدند * تلخ کی گردی چو هستی کانِ قند
گر دو سه ابله ترا تهمت نهد * حق برای تو گواهی میدهد
گفت از اقرارِ عالم فارغم * آنک حق باشد گواه اورا چه غم
گر خفاشی‌را زخورشیدی خوریست * آن دلیل آمد که آن خورشید نیست
نفرتِ خفّاشکان باشد دلیل * که منم خورشیدِ تابانِ جلیل
گر گُلابی‌را جُعَل راغب شود * آن دلیلِ ناگُلابی می‌کند
گر شود قلبی خریدارِ مِحَک * در مِحَکّی‌اش در آید نقص و شک
دزد شب خواهد نه روز این‌را بدان * شب نِیَم روزم که تابم در جهان
فارقم فاروقم و غلبیروار * تا که از من کَه نمی‌یابد گذار
آردرا پیدا کنم من از سُبوس * تا نمایم کین نُقوش‌است آن نُفوس
من چو میزانِ خدایم در جهان * وا نمایم هر سبک‌را از گران
گاورا داند خدا گوساله‌ٔ * خر خریداری و در خور کاله‌ٔ
من نه گاوم تا که گوساله‌م خَرَد * من نه خارم که اُشتری از من چرد
او گمان دارد که با من جور کرد * بلك از آیینهٔ من روفت گَرْد

(۲۰۸۱) L Bul. منکر شوند. (۲۰۸۲) A باشد گوا.
(۲۰۸٤) B که این خورشید. L Bul. که او.
(۲۰۸٦) L ناگلابی می‌بود. (۲۰۸۸) A نی روز. L بتابد بر جهان.
(۲۰۸۹) L غربیل‌وار. AB تا که که از من. L Bul. تا که کَه.
(۲۰۹۱) L من که میزان. (۲۰۹۲) L هر خریداری کند جون ضالهٔ.
(۲۰۹۳) A نی for نه *bis*. A Bul. گوسالم. D خورد for خرد.
(۲۰۹٤) L Bul. که بر من. L رفت گرد.

چون ابو بکر از محمد بُرد بُو * گفت هٰذا لَیسَ وَجْهٌ کاذِبُ
چون نبُد بُو جَهْل از اصحابِ درد * دید صد شقّ قمر باور نکرد
دردمندی کش زبام افتاد طشت * زو نهان کردیم حق پنهان نگشت
وآنك او جاهل بُد از دردش بعید * چند بنْمودند و او آنرا ندید
آینهٔ دل صاف باید تا درو * وا شناسی صورتِ زشت از نکو

ترك گفتن آن مرد ناصح بعد از مبالغهٔ پند مغرور خرس را،

آن مسلمان ترکِ ابله کرد و تَفْت * زیرِ لب لا حَوْل گویان باز رفت
گفت چون از جِدِّ پندم وز جدال * در دلِ او بیش میزاید خیال
پس رهِ پند و نصیحت بسته شد * امرِ أَعْرِضْ عَنْهُمُ پیوسته شد
چون دوایت میفزاید درد پس * قصّه با طالب بگو بر خوان عَبَس
چونك اعمی طالبِ حق آمدست * بهرِ فقر اورا نشاید سینه خست
تو حریصی بر رشادِ مهتران * تا بیاموزند عام از سروران
احمدا دیدی که قومی از ملوك * مستمع گشتند گشتی خوش که بُوك
این رئیسان یارِ دین گردند خوش * بر عرب اینها سَرند و بر حَبَش
بگْذرد این صیت از بصره و تَبُوك * زآنك اَلنّاسُ عَلَی دِینِ اَلْمُلُوك
زین سبب تو از ضریرِ مهتدی * رُو بگردانیدی و تنگ آمدی
که درین فُرصت کم افتد این مُناخ * تو زیارانی و وقتِ تو فراخ
مزدحم میگردیَم در وقتِ تنگ * این نصیحت میکنم نه از خشم و جنگ
احمدا نزدِ خدا این یك ضریر * بهتر از صد قیصرست و صد وزیر

(٢٠٦٣) A از نیکو.
Heading: Bul. آن مغرور. (٢٠٦٤) L ترك آن ابله گرفت. L گویان ره گرفت.
(٢٠٦٥) AE Bul. جدّ و پندم. L نیش میزاید. (٢٠٦٦) A پس در بند.
(٢٠٦٧) B Bul. بس for پس. (٢٠٦٨) DL بهر حق, corr. in D.
(٢٠٧٠) D کی بهْ. (٢٠٧٢) AB از بسره و تبوك (B بُسره).
(٢٠٧٣) A ضرری. (٢٠٧٤) Bul. کاندرین فرصت.

با زبانِ معنوی گُل با جُعَل * این همی‌گوید که ای گنده‌بغل
گر گریزانی زگلشن بی گمان * هست آن نفرت کمالِ گلستان
غیرتِ من بر سرِ تو دُورباش * می‌زند کای خس ازینجا دُور باش
ور بیآمیزی تو با من ای دنی * این گمان آید که از کانِ منی
بلبلان‌را جای می‌زیبد چمن * مر جعل‌را در چمین خوشتر وطن
حق مرا چون از پلیدی پاك داشت * چون سزد بر من پلیدی‌را گماشت
یك رگم زیشان بُد و آنرا بُرید * در من آن بَدْرگ کجا خواهد رسید
یك نشانِ آدم آن بود از ازل * که ملایك سر نهندش از محل
یك نشانِ دیگر آنك آن بلیس * نَنْهَدش سر که منم شاه و رئیس
لیك اگر ابلیس هم ساجد شدی * او نبودی آدم او غیری بُدی
هم سجودِ هر مَلَك میزانِ اوست * هم جحودِ آن عدو برهانِ اوست
هم گواهِ اوست اقرارِ مَلَك * هم گواهِ اوست کفرانِ سگك

تتمّهٔ اعتماد آن مغرور بر تملّق خرس،

شخص خفت و خرس می‌راندی مگس * وز ستیز آمد مگس زو باز پس
چند بارش راند از روی جوان * آن مگس زو باز می‌آمد دوان

(۲۱۱٤) A ازین در دور باش. (۲۱۱٦) Here Bul. inserts the verse which in B follows v. ۲۱۱۱ (see above). L adds:

آن یکی سلطان عالی‌مرتبت * وین یکی در گلخنی در تعزیت
آن یکی خلقی زاکرامش خجل * وین دگر از بی‌نوائی منفعل
آن یکی سرور شده زاهل زمان * وین دگر درخاك خواری بس نهان

(۲۱۱۷) Here L adds:

گر در آمیزد زنقصان منست * تا که پندارند کز کان منست

(۲۱۱۸) D om. و. L ای بدرگ. L خواهی. D بُرید, altered to بر درید.
(۲۱۲۱) ABL Bul. پس اگر. (۲۱۲۲) After this verse L adds:

این سخن‌را نیست پایان باز گرد * تا چه کرد آن خرس با آن نیك مرد

and so Bul., which has این سخن پایان ندارد. (۲۱۲٤) BL Bul. می‌راندش.

تملّق کردن دیوانه جالینوس‌را و ترسیدن جالینوس،

گفت جالینوس با اصحابِ خَود * مر مرا تا آن فلان دارو دهد
پس بدو گفت آن یکی ای ذو فنون * این دوا خواهند از بهرِ جنون
دُور از عقلِ تو این دیگر مگو * گفت در من کرد یك دیوانه رُو
ساعتی در رویِ من خوش بنْگرید * چشمکم زد آستینِ من درید
گرنه جنسیّت بُدی در من ازو * کَی رخ آوردی بمن آن زشت‌رُو
گر نه دیدی جنسِ خود کَی آمدی * کَی بغیرِ جنس خودرا بر زدی
چون دو کس برهم زند بی هیچ شك * در میانشان هست قدرِ مشترك
کَی پرد مرغی مگر با جنسِ خَود * صحبتِ ناجنس گورست و لَحَد

سبب پریدن و چریدن مرغی با مرغی که جنس او نبود،

آن حکیمی گفت دیدم در تکی * می‌دویدی زاغ با یك لکلکی
در عجب ماندم بجُستم حالشان * تا چه قدرِ مشترك یابم نشان
چون شدم نزدیك من حیران و دنگ * خود بدیدم هر دُوان بودند لنگ
خاصّه شه‌بازی که او عرشی بود * با یکی جغدی که او فرشی بود
آن یکی خورشیدِ عِلّیین بود * وین دگر خفّاش کز سجّین بود
آن یکی نوری زهَر عیبی برّی * وین یکی کوری گدای هر دری
آن یکی ماهی که بر پروین زند * وین یکی کرمی که بر سرگین زند
آن یکی یوسف‌رخی عیسی‌نَفَس * وین یکی گرگی و یا خر با جَرَس
آن یکی پرّان شده در لامکان * وین یکی در کاهْدان همچون سگان

(۲۰۹۹) B بدی از من درو. Heading: Bul. مرغ با مرغی.
(۲۱۰۲) L همتکی. BDL Bul. در بیابان زاغ‌را با لکلکی.
(۲۱۰۵) A om. و. DL Bul. هر دو آن. (۲۱۰۷) D وآن دگر.
(۲۱۰۹) B Bul. در سرگین زبد. (۲۱۱۱) After this verse B adds:
گر در آمیزد زنقصان منست * که گمان آید که ازکان منست

در عیادت رفتنِ تو فایده‌ست * فایدهٔ آن باز با تو عایدست
فایدهٔ اوّل که آن شخصِ علیل * بُولَدْ قُطْبی باشد و شاهِ جلیل
ور نباشد قطب یارِ ره بود * شه نباشد فارسِ اِسْپه بود
پس صلهٔ یارانِ ره لازم شمار * هرکه باشد گر پیاده گر سوار
ور عدو باشد همین احسان نکوست * که باحسان بس عدو گشتست دوست
ور نگردد دوست کینش کم شود * زآنك احسان کینه‌را مَرْهَم شود
بس فواید هست غیر این ولیك * از درازی خایفم ای یارِ نیك
حاصل این آمد که یارِ جمع باش * همچو بُتْگر از حَجَر یاری تراش
زآنك انبوهی و جمعِ کاروان * رهزنان‌را بشْکند پشت و سنان
چون دو چشمِ دل نداری ای عنود * که نمی‌دانی تو هیزم‌را زعُود
چونك گنجی هست در عالَم مرنج * هیچ ویران‌را مدان خالی زگنج
قصدِ هر درویش میکن از گزاف * چون نشان یابی بجِد میکن طواف
چون ترا آن چشمِ باطن‌بین نبود * گنج می‌پندار اندر هر وجود

وحی کردن حق تعالی بموسی علیه السّلام که چرا بعیادت من نیامدی،

آمد از حق سوی موسی این عتاب * کای طُلوعِ ماه دیده تو زجَیْب
مُشْرِقت کردم زنورِ ایزدی * من حَقَم رنجور گشتم نآمدی
گفت سبحانا تو پاکی از زیان * این چه رمزست این بکن یا رب بیان

(۲۱٤۳) L om. (۲۱٤٤) L om. (۲۱٤٥) Here follow in Bul. the four verses which conclude this section of the poem (۲۱۵۲—۲۱۵۵). In L they follow v. ۲۱٤۳. (۲۱٤٦) L یاران بره. L تا باحسان دوست گردد گر عدوست.
(۲۱۵۰) Bul. از شجر یاری. (۲۱۵۱) L انبوهیٔ جمع. (۲۱۵۲) D کی for که. L هیچ نشناسی تو هیزم‌را زعود. In L the hemistichs are transposed.
(۲۱۵٦) Bul. این عتیب, and so L in marg.
(۲۱۵۸) A این بگو یا رب. L یا رب عیان.

خشمگین شد با مگس خرس و برفت * بر گرفت از کوه سنگی سخت زفت
سنگ آورد و مگس‌را دید باز * بر رخِ خفته گرفته جایِ ساز
بر گرفت آن آسیا سنگ و بزد * بر مگس تا آن مگس وا پس خزد
سنگ رُویِ خفته‌را خشخاش کرد * این مَثَل بر جملهٔ عالَم فاش کرد
مِهْرِ ابله مِهْرِ خرس آمد یقین * کینِ او مهرست و مهرِ اوست کین
عهدِ او سُست‌است و ویران وضعیف * گفتِ او زفت و وفای او نحیف
گر خورد سوگند هم باور مکن * بشْکند سوگند مردِ کژسخن
چونك بی سوگند گفتش بُد دروغ * تو مَیُفت از مکر و سوگندش بدوغ
نفسِ او میرست و عقلِ او اسیر * صد هزاران مُصْحَفش خود خورده گیر
چونك بی سوگند پیمان بشْکندُ * گر خورد سوگند هم آن بشْکند
زآنك نفس آشفته‌تر گردد ازآن * که کنی بندش بسوگندِ گران
چون اسیری بند بر حاکم نهد * حاکم آنرا بر دَرَد بیرون جهد
بر سرش کوبد زخشم آن بندرا * می‌زند بر روی او سوگندرا
تو زأَوْفُوا بِالْعُقُودش دست شو * اِحْفَظُوا أَيمانَكُمْ با او مگو
وآنك داند عهد با که می‌کند * تن کند چون تار و گِرْدِ او تند

رفتن مصطفی علیه السّلام بعیادت صحابئ رنجور و بیان فایدهٔ عیادت،

از صحابه خواجهٔ بیمار شد * واندر آن بیماریش چون تار شد
مصطفی آمد عیادت سوی او * چون همه لطف و کرم بُد خوی او

(٢١٢٦) Bul. سخت و زفت. (٢١٣١) A سستست وبران ضعیف.
(٢١٣٥) A چون خورد سوگند. D آن هم بشکند. (٢١٣٦) A کی کنی. D گی کنی.
(٢١٤٠) AB وآنك حق‌را ساخت در پیمان سند, which takes the place of the second hemistich in D. Bul. با کی.
Heading: Bul. صحابه. Bul. om. رنجور. (٢١٤١) BD صحابی. A چان نار شد.

حیله کرد و کرد صوفی‌را براه * تا کند یارانْش‌را با او تباه
گفت صوفی‌را برو سوی وثاق * یک گلیم آور برای این رِفاق
رفت صوفی گفت خلوت با دو یار * تو فقیهی این شریفِ نامدار
ما بفتوی تو نانی می‌خوریم * ما بپرِّ دانشِ تو می‌پریم
وین دگر شه‌زاده و سلطانِ ماست * سیّدست از خاندانِ مصطفاست
کیست این صوفیِ شکم‌خوارِ خسیس * تا بود با چون شما شاهان جلیس
چون بیاید مر ورا پنبه کنید * هفتهٔ بر باغ و راغِ من زنید
باغ چه بْود جانِ من آنِ شماست * ای شما بوده مرا چون چشمِ راست
وسوسه کرد و مر ایشان‌را فریفت * آه کز یاران نمی‌باید شکیفت
چون بره کردند صوفی‌را و رفت * خصم شد اندر پیَش با چوبِ زفت
گفت ای سگ صوفیی باشد که تیز * اندر آیی باغِ ما تو از ستیز
این جُنَیْدت ره نمود و بایزید * از کدامین شیخ و پیرت این رسید
کوفت صوفی‌را چو تنها یافتش * نیم‌کُشتش کرد و سر بشْکافتش
گفت صوفی آنِ من بگْذشت لیک * ای رفیقان پاسِ خود دارید نیک
مر مرا اغیار دانستید هان * نیستم اغیارتر زین قلتبان
آنچ من خوردم شمارا خوردنیست * وین چنین شربت جزای هر دنیست
این جهان کوهست و گفت و گوی تو * از صدا هم باز آید سوی تو
چون زصوفی گشت فارغ باغبان * یک بهانه کرد زآن پس جنسِ آن
کای شریفِ من برو سوی وثاق * که زبهرِ چاشت پختم من رُقاق
بر درِ خانه بگو قیمازرا * تا بیارد آن رقاق و قازرا
چون بره کردش بگفت ای تیزبین * تو فقیهی ظاهرست این و یقین

(۲۱۷۲) L بی او تباه. (۲۱۷۴) AB Bul. وین شریف. (۲۱۷٦) D دیگر. D مصطفیٰ‌است.
(۲۱۷۷) AB Bul. آن صوفی. B شکم‌خار. Bul. و خسیس.
(۲۱۷۸) L هفتهٔ مهمان باغ من شوید. Bul. مر ورا دور افکنید.
(۲۱۸۳) Bul. در رسید. (۲۱۸۷) A این چنین. After this verse L adds:
رفت بر من بر شما هم رفتنیست * چوب قهرش مر شمارا خوردنیست

بـاز فرمودش كه در رنجـوريَـم * چون نپرسيدى تو از روى كرم
گفت يا رب نيست نقصانى تـرا * عقـل گم شد اين سخنرا بر گشا
گفت آرى بنـدهٔ خاص گُزين * گشت رنجور او منـم نيكو ببين
هست معذوريـش معـذوريِّ من * هست رنجوريـش رنجوريِّ من
هركه خواهـد همنشينىِّ خـدا * تـا نشينـد در حضـور اوليـا
از حضـور اوليـا گـر بسْكُلى * تو هلاكى زآنك جُزوِ بى كُلى
هركرا ديو از كريمان وا بُـرَد * بى كسش يابـد سرشرا او خورد
يك بِدَسْت از جمع رفتن يكزمان * مكرِ شيطان باشد اين نيكو بدان

تنها كردن باغبان صوفى و فقيه و عَلَوىرا از همديگر،

باغبـانى چون نظـر در باغ كرد * ديد چون دزدان بباغ خود سه مرد
يك فقيه و يك شريف و صوفيى * هـر يكى شوخى بَدى لا يُوفيى
گفت با اينهـا مـرا صـد حُجّتست * ليك جمـع انـد و جماعت قوّتست
بر نيـايم يك تنـه با سـه نفـر * پس ببرّمشان نُخُست از همدگـر
هـر يكىرا زآن دگـر تنها كُنم * چونك تنها شد سِبالـش بر كَنـم

(٢١٥٩) Bul. .باز فرمودى (٢١٦٠) L .ان گرهرا بر گشا

(٢١٦١) A .خاصى . L .اورا به بين (٢١٦٢) In L the hemistichs are transposed.

(٢١٦٣) Bul. .همنشينى با خدا . Bul. .گو نشيند (٢١٦٤) A Bul. .بگسلى, and so corr. in D. L .در هلاكى AB .جزوى . Bul. .جزئى . A Bul. .نى كلى

(٢١٦٥) BD .وا بُرد . Bul. .بى سرش يابد . D .وا خورد

(٢١٦٦) D .بِدَست . B app. .بذست . L وجب for .بدست . Bul. .وژه . AD Bul. مكر د وست بشنو و نيكو بدان, *contra metr.*

Heading: Bul. جدا for .تنها . Bul. شريفرا for .علوىرا . Bul. adds بكر after .همدگر

(٢١٦٩) D جماعت رحمتاست, and so BL Bul. and A in marg. (٢١٧٠) A .چون بيايم

(٢١٧١) ABL Bul. .هر يكىرا من بسوى افگنم . Verses ٢١٧١ and ٢١٧٢ occur twice in D, with a different reading of the first hemistich of v. ٢١٧١. This agrees (f. 59*r*, penult.) with ABL Bul., while on its second appearance (f. 59*r*. l. 1) it stands as in my text. AB .سبيلش . Bul. .سبلتش . L .جونك تنهاشان كنم سر بر كنم

این چنین رخصت بخواندی در وَسیط * یا بُدست این مسئله اندر مُحیط
گفت حقّستت بزن دستت رسید * این سزای آنك از یاران بُرید

رجعت بقصّهٔ مریض و عیادت پیغامبر صلّی اللّه علیه وسلّم،

این عیادت از برای این صِلهست * وین صِله از صد محبّت حاملهست
در عیادت شد رسول بی نَدید * آن صحابیرا بحال نزع دید
چون شوے دور از حضور اولیا * در حقیقت گشتهٔ دور از خدا
چون نتیجهٔ هجرِ همراهان غمست * کی فراقِ رویِ شاهان زآن کمست
سایهٔ شاهان طلب هر دم شتاب * تا شوی زآن سایه بهتر زآفتاب
گر سفر داری بدین نیّت برَو * ور حضر باشد ازین غافل مشو

گفتن شیخی ابا یزیدرا که کعبه منم گرد من طوافی می‌کن،

سوی مکّه شیخِ اُمّت بایزید * از برای حجّ و عُمره میدوید
او بهَر شهری که رفتی از نخست * مر عزیزانرا بکردی بازجُست
گِرْد می‌گشتی که اندر شهر کیست * کو بر ارکانِ بصیرت متّکیست

(۲۲۱۱) After this verse L adds:

من سزاوارم باین و صد چنین * تاچرا ببریدم از یاران بکین
گوش کردم این همه افسوس تو * میزنم بر سر که شد ناموس تو
زد ورا القصّه بسیار و بخست * کرد بیرونش زباغ و در ببست

Heading: Bul. باز گشتن بقصّهٔ رنجور.

(۲۲۱۲) A چون عیادت رفت پیغامبر بدید * آن صحابیرا که در نزع [نزعی] رسید, corr. in marg.

(۲۲۱٦) After this verse L adds:

رو بخسب اندر پناه مقبلی * بو که آزادت کند صاحبدلی

(۲۲۱۷) After this verse L adds:

در بدر می‌گرد و میرو کو بکو * جست و جو کن جست و جو کن جست و جو
تا توانی زاولیا رو بر متاب * گفتمت واللّه اعلم بالصواب

Heading: Bul. طواف. D طوافی کن.

او شریفی میکند دعوئ سرد * مادرِ اورا که می‌داند که کرد

بر زن و بر فعلِ زن دل می‌نهید * عقلِ ناقص وآنگهانی اعتماد

خویشتن‌را بر عَلی و بر نَبی * بسته‌است و در زمانه بس غَبی

هرکه باشد از زنا و زانیان * این بَرَد ظن در حقِ ربّانیان

هرکه بر گردد سرش از چرخها * همچو خود گردنده بیند خانه‌را

آنچ گفت آن باغبانِ بو ٱلفُضول * حالِ او بُد دُور از اولادِ رسول

گر نبودی او نتیجهٔ مُرْتَدان * کی چنین گفتی برای خاندان

خواند افسونها شنید آنرا فقیه * در پَیَش رفت آن ستمگارِ سفیه

گفت ای خر اندرین باغت که خواند * دزدی از پیغمبرت میراث ماند

شیررا بچّه همی‌ماند بدو * تو بپیغمبر بچه مانی بگو

با شریف آن کرد مردِ مُلْتجی * که کند با آلِ یاسین خارجی

تا چه کین دارند دایم دیو و غُول * چون یزید و شِمْر با آلِ رسول

شد شریف از زخمِ آن ظالم خراب * با فقیه او گفت من جَستم از آب

پای دار اکنون که ماندی فرد وکَم * چون دُهُل شو زخم می‌خور بر شکم

گر شریف و لایق و همدم نِیَم * از چنین ظالم ترا من کم نِیَم

شد ازو فارغ بیآمد کای فقیه * چه فقیهی ای تو ننگِ هر سفیه

فتوی‌ات اینست ای بِبْریده‌دست * کاندر آیی و نگویی امر هست

(٢١٩٣) A کی می‌داند. L Bul. که داند تا که کرد. B چه کرد.

(٢١٩٤) Bul. اعتمید. (٢١٩٥) Bul. بسته است اندر زمانه. L و از زمانه.

(٢١٩٨) Bul. زاولاد. (٢١٩٩) L از نتیجهٔ. (٢٢٠٠) A ستمکارهٔ.

(٢٢٠١) AB کی خواند. ABD پیغامبرت. (٢٢٠٢) ABD بپیغامبر.

(٢٢٠٤) L با ما for دایم.

(٢٢٠٥) AB Bul. ما جستیم, and so corr. in D.

(٢٢٠٧) Bul. لایق همدم. After this verse L Bul. add:

مر مرا دادی بدین صاحب‌غرض * احمقی کردی ترا بئس العوض

(٢٢٠٩) D کندر آیی.

گفت عزمِ تو کجا ای بایزید * رختِ غُربت تا کجا خواهی کشید
گفت قصدِ کعبه دارم از پگه * گفت هین با خود چه داری زادِ ره
گفت دارم از درم نقره دویست * نك ببسته سخت بر گوشهٔ رِدیست
گفت طَوْفی کن بگِرْدم هفت بار * وین نکوتر از طوافِ حج شمار
وآن دِرَمها پیشِ من نه ای جواد * دانك حج کردی و حاصل شد مراد
عُمره کردی عمرِ باقی یافتی * صاف گشتی بر صفا بشْتافتی
حقِّ آن حقّی که جانت دیده‌است * که مرا بر بیتِ خود بگْزیده‌است
کعبه هرچندی که خانهٔ بِرِّ اوست * خِلقتِ من نیز خانهٔ سِرِّ اوست
تا بکرد آن کعبه‌را در وی نرفت * واندرین خانه بجز آن حی نرفت
چون مرا دیدی خدارا دیدهٔ * گِردِ کعبهٔ صدق بر گردیدهٔ
خدمتِ من طاعت و حمدِ خداست * تا نپنداری که حقّ از من جداست
چشم نیکو باز کن در من نگر * تا ببینی نورِ حقّ اندر بَشَر
بایزید آن نکته‌هارا هوش داشت * همچو زرّین حلقه‌اش در گوش داشت
آمد از وی بایزید اندر مزید * منْتهی در منْتها آخر رسید

دانستن پیغامبر صلّی اللّه علیه وسلّم که سبب رنجوریِ آن شخص گستاخی بوده‌است در دعا،

چون پیَمبر دید آن بیماررا * خوش نوازش کرد یارِ غاررا
زنده شد او چون پیمبررا بدید * گوییا آن دم مر اورا آفرید

(۲۲۳۸) ABL Bul. غربت‌را کجا. (۲۲۳۹) A قصدِ حج. (۲۲٤۰) L رداست.
(۲۲٤۲) A تو درمها. (۲۲٤٦) A Bul. تا بکرد آن خانه‌را.
(۲۲٤۹) After this verse L adds:

بایزیدا کعبه‌را در یافتی * صد بها و عزّ و صد فر یافتی

(۲۲۵۱) AL منتها در منتها. Heading: AB گستاخی بود.
(۲۲۵۲) A پیامبر.

گفت حقّ اندر سفر هرجا روی * بایـد اوّل طالبِ مـردی شوے
قصدِ گنجی کن که این سود و زیان * در تبـع آید تو آنـرا فرعِ دان
هرکه کارد قصدِ گنـدم باشـدش * کاه خود انـدر تبـع میآیـدش
کَه بکاری بـر نیـآیـد گندمی * مردیی جو مردیی جـو مردیی
قصدِ کعبـه کن چو وقتِ حج بود * چونك رفتی مکّـه هم دیـن شود
قصد در معـراج دیدِ دوست بود * در تبـع عرش و ملایك هم نمود.

حکایت،

خانـهٔ نو ساخت روزی نو مریـد * پیـر آمـد خـانـهٔ اورا بـدیـد
گفت شیـخ آن نو مریدِ خویشرا * امتحان کرد آن نکو اندیـشرا
روزن از بهرِ چه کردی ای رفیق * گفت تا نور اندر آید زین طریق
گفت آن فرعست این بایـد نیـاز * تا ازین ره بشْنوے بانگِ نمـاز
بایزیـد اندر سفـر جُستی بسی * تا بیابـد خضـرِ وقتِ خود کسی
دید پیری با قدی همچون هلال * دید در وی فرّ و گفتـارِ رجال
دیدن نابینـا و دل چون آفتـاب * همچو پیلی دیدن هندستان بخواب
چشم بستـه خفتـه بینـد صد طرب * چون گشاید آن نبیند ای عجب
بس عجب در خواب روشن میشود * دل درونِ خواب روزن میشود
آنك بیدارست بینـد خوابِ خوش * عارفـاست او خاكِ او در دیدن کش.
پیشِ او بنْشست میپرسیـد حال * یافتش درویش و هم صاحبعیال

(۲۲۲۴) AD om. (۲۲۲۶) After this verse L adds:

خواجه الاعمال بالنیّات گفت * نیّت خیرت بسی گلها شگفت

(۲۲۲۸) A نیکو. (۲۲۳۰) After this verse L adds:

نور خود اندر تبع میآیدت * بیّت آنرا کن که آن میبایدت

(۲۲۳۱) L گوییا بد خضر. (۲۲۳۲) D هندوستان. In Bul. this verse follows v. ۲۲۳۴. (۲۲۳۴) Bul. بو العجب. (۲۲۳۶) ABL و بیند.

(۲۲۳۷) ABL Bul. و میپرسید. L صاحب کمال.

نفسِ خودرا زن شناس از زن بَتَر * زآنك زن جزویست نفست کُلِّ شر
مشورت با نفسِ خود گر می‌کنی * هرچ گوید کن خلافِ آن دنی
گر نماز و روزه می‌فرمایدت * نفس مکّارست مکری زایدت
مشورت با نفسِ خویش اندر فعال * هرچه گوید عکسِ آن باشد کمال
بر نیآیی با وی و اِستیزِ او * رَو بر یاری بگیر آمیزِ او
عقل قوّت گیرد از عقلِ دگر * نَیْشَکَر کامل شود از نَیْشکر
من زمکرِ نفس دیدم چیزها * کو بَرَد از سِحْرِ خود تمییزها
وعدها بدْهد ترا تازه بدست * کو هزاران بار آنهارا شکست
عمر گر صد سال خود مُهلت دهد * اوت هر روزی بهانهٔ نو نهد
گرم گوید وعدهای سردرا * جادوی مردی ببندد مردرا
ای ضیاءَ الْحَقّ حُسامُ الدّین بیا * که نروید بی تو از شوره گیا
از فلك آویخته شد پردهٔ * از پیِ نفرینِ دل‌آزردهٔ
این قضارا هم قضا داند علاج * عقلِ خلقان در قضا گیجست گیج
اژدها گشتست آن مارِ سیاه * آنك کِرمی بود افتاده براه
اژدها و مار اندر دستِ تو * شد عصا ای جانِ موسی مستِ تو
حکمِ خُذْها لا تَخَفْ دادت خدا * تا بدستت اژدها گردد عصا
هین یَدِ بَیْضا نما ای پادشاه * صبحِ نو بگشا زشبهای سیاه
دوزخی افروخت در وی دَم فسون * ای دَمِ تو از دَمِ دریا فزون
بحرِ مکّارست بنْموده کَفی * دوزخست از مکر بنْموده تَفی
زآن نماید مختصر در چشمِ تو * تا زبون بینیش جنبد خشمِ تو
همچنانك لشکرِ انبوه بود * مر پیمبررا بچشم اندك نمود

(۲۲۷۲) D om. A و نفست.   (۲۲۷۳) D om.
(۲۲۷٦) B بر یاری با وی. B بگیر آموز او. Bul. بگیر آویز او.
(۲۲۷۹) AB Bul. که هزاران.   (۲۲۸۸) B زدرهای سیاه.
(۲۲۸۹) ABL Bul. بر وی.   (۲۲۹۰) A و بموده کفی.

گفت بیماری مرا این بخت داد * کآمد این سلطان بر من بامداد
تا مرا صحّت رسید و عافیت * از قدوم این شه بی حاشیت
ای خجسته رنج و بیماری و تب * ای مبارک درد و بیداریٔ شب
نک مرا در پیری از لطف و کرم * حق چنین رنجوریی داد و سَقَم
دردِ پشتم داد هم تا من زخواب * بر جهم هر نیمشب لا بُد شتاب
تا نخسپم جملهٔ شب چون گاومیش * دردها بخشید حقّ از لطفِ خویش
زین شِکست آن رحمِ شاهان جوش کرد * دوزخ از تهدیدِ من خاموش کرد
رنج گنج آمد که رحمتها دروست * مغز تازه شد چو بخْراشید پوست
ای برادر موضعِ تاریک و سرد * صبر کردن بر غم و سُستی و درد
چشمهٔ حیوان و جامِ مستی‌است * کآن بلندیها همه در پستی‌است
آن بهاران مُضْمَرست اندر خزان * در بهارست آن خزان مگْریز از آن
همرهِ غم باش با وحشت بساز * می‌طلب در مرگِ خود عمرِ دراز
آنچ گوید نفسِ تو کاینجا بَدست * مَشْنَوَش چون کارِ او ضدّ آمدست
تو خلافش کن کی از پیغمبران * این چنین آمد وصیّت در جهان
مشورت در کارها واجب شود * تا پشیمانی در آخر کم بود
گفت امّت مشورت با کی کنیم * انبیا گفتند با عقلِ امام
گفت گر کودک در آید یا زنی * کو ندارد رای و عقلِ روشنی
گفت با او مشورت کن وآنچ گفت * تو خلافِ آن کن و در راه اُفت

(۲۲۵۵) L شه بر خاصیت. (۲۲۵۸) AB داد تا من هم. A هم for هر.
(۲۲۵۹) D گاو و میش. A بخشید. (۲۲۶٤) B خود بهارست.
(۲۲۶۵) B Bul. و با وحشت. (۲۲۶۶) A کو مر ترا for چون کار او.
(۲۲۶۷) AD پیغامبران. (۲۲۶۸) In A vv. ۲۲۷۰—۲۲۷۱ precede vv. ۲۲۶۸—۲۲۶۹, but the error is indicated in marg. After this verse L adds:

حیلها کردند بسیار انبیا * تا که گردان شد ازین میل آسیا
نفس میخواهد که تا ویران کند * خلقرا گمراه و سرگردان کند

and so Bul., which has بدین سنگ آسیا.
(۲۲۶۹) AB Bul. گفته که با. Bul. عقل امیم. (۲۲۷۰) ABL Bul. عقل و رای.

ای فلک در فتنهٔ آخر زمان * تیز می‌گردی بده آخر زمان
خنجرِ تیزی تو اندر قصدِ ما * نیشِ زهرآلوده در فصدِ ما
ای فلک از رحمِ حق آموز رحم * بر دلِ موران مزن چون مار زخم
حقِّ آنک چرخهٔ چرخِ ترا * کرد گردان بر فرازِ این سرا
که دگرگون گردی و رحمت کنی * پیش از آنک بیخِ مارا بر کنی
حقِّ آنک دایگی کردی نخست * تا نهالِ ما زآب و خاک رُست
حقِّ آن شه که ترا صاف آفرید * کرد چندان مشعله در تو پدید
آن چنان معمور و باقی داشتت * تا که دَهْری از ازل پنداشتت
شُکر دانستیم آغازِ ترا * انبیا گفتند آن رازِ ترا
آدمی داند که خانه حادثست * عنکبوتی نه که در وی عابثست
پشّه کی داند که این باغ از کیَست * کو بهاران زاد مرگش در دَی‌است
کِرم کاندر چوب زاید سُست‌حال * کی بداند چوب‌را وقتِ نهال
ور بداند کِرم از ماهیّتش * عقل باشد کِرم باشد صورتش
عقل خودرا می‌نماید رنگها * چون پَری دُورست از آن فرسنگها
از مَلَک بالاست چه جای پَری * تو مگس‌پَرّی بپستی می‌پَری
گرچه عقلت سوی بالا می‌پرد * مرغِ تقلیدت بپستی می‌چرد
علمِ تقلیدی وبالِ جانِ ماست * عاریه‌ست و ما نشسته کآنِ ماست
زین خِرَد جاهل همی‌باید شدن * دست در دیوانگی باید زدن
هرچه بینی سودِ خود زآن می‌گریز * زهر نوش و آبِ حیوان‌را بریز
هرکه بستاید ترا دشنام ده * سود و سرمایه بمفلس وام ده

(۲۲۱۱) D نیز for تیز. Bul. بدِه آخر امان.
(۲۲۱۲) A تیز.   (۲۲۱۶) A زخاک و آب.
(۲۲۲۰) L در وی عاینست.   (۲۲۲۱) ABL Bul. و مرگش.
(۲۲۲۳) L آن ماهیّتش.   (۲۲۲۷) Bul. عاریست.
(۲۲۲۹) B سود تو.

تـا بریشان زد پَیَمبر بی خطـر ٭ ور فزون دیدی از آن کردی حذر
آن عنایت بود و اهلِ آن بُـدی ٭ احمدا ورنـه تو بَـدْدِل میشدی
کم نمـود اورا و اصحـابِ ورا ٭ آن جهادِ ظاهـر و باطن خدا
تـا میسّـر کرد یُسْریرا بَـرو ٭ تـا زعُسْرَے او نگـردانیـد رُو
کم نمودن مـر ورا پیروز بود ٭ که حَقَش یـار و طریق‌آموز بود
آنک حق پُشتش نباشد از ظفـر ٭ وای اگـر گربه‌ش نماید شیرِ نـر
واے اگر صدرا یکی بیننـد زدُور ٭ تـا بجالـش انـدر آیـد از غرور
زآن نمایـد ذو الفَقاری حَرْبـهٔ ٭ زآن نماید شیرِ نر چون گربـهٔ
تـا دلیر انـدر فتـد احمق بجنگ ٭ واندر آردشان بدین حیلت بچنگ
تـا بپایِ خویـش باشنـد آمـده ٭ آن فَلیوان جانبِ آتـش‌کـده
کاه‌برگی می‌نمـایـد تـا تو زود ٭ پُف کنی کورا بـرانی از وجود
هین که آن کَه کوهها بر کنـده‌است ٭ زو جهان گریان و او در خنده‌است
می‌نماید تـا بکعب این آبِ جُو ٭ صد چو عاج بْنِ عَنَق شد غرقِ او
می‌نمایـد موجِ خونـش تلِّ مُشك ٭ می‌نماید قعـرِ دریـا خاكِ خشك
خشك دید آن بحررا فرعونِ کور ٭ تا درو راند از سـرِ مردی و زور
چون در آیـد در تگِ دریا بود ٭ دیـدهٔ فـرعون کی بینـا بود
دیـده بینـا از لقاے حق شود ٭ حق کجا همرازِ هـر احمق شود
قند بینـد خود شود زهـرِ قتول ٭ راه بیند خود بود آن بانگِ غُول

(۲۲۹۴) B has in the first hemistich: وآن عنایت بود و فضل ایزدی. A آزمایش.

After this verse L adds:

کم نمودن مر ورا فیروز بود ٭ زآن نمودن مر ورا نوروز بود

(۲۲۹۶) AB بگردانید. (۲۲۹۷) L کم نمودن بس خجسته روز بود.

(۲۲۹۸) B آن ظفر. L در ظفر. L دالك خرگوشش عالد.

(۲۴۰۰) D om. (۲۴۰۱) Suppl. in marg. D. B برین for بدین. A حیله.

(۲۴۰۲) Suppl. in marg. D. A Bul. باشد. (۲۴۰۵) L Bul. عوج بن عنق. A ابن.

(۲۴۰۹) Bul. بود for شود *bis*.

چون ولیّ آشکارا با تو گفت * صد هزاران غیب و اسرارِ نهفت
مر ترا آن فهم و آن دانش نبود * وا ندانستی تو سرگین‌را زعُود
از جنون خودرا ولی چون پرده ساخت * مر ورا ای کور کی خواهی شناخت
گر ترا بازست آن دیدهٔ یقین * زیرِ هر سنگی یکی سرهنگ بین
پیشِ آن چشمی که باز و رَهْبَرَست * هر گلیمی‌را کلیمی در بَرَست
مر ولی‌را هم ولی شُهره کند * هرکرا او خواست با بَهره کند
کس نداند از خِرَد اورا شناخت * چونك او مر خویش‌را دیوانه ساخت
چون بدزدد دزدِ بینایی زکُور * هیچ یابد دزدرا او در عبور
کور نشْناسد که دزدِ او که بود * گرچه خود بر وی زند دزدِ عنود
چون گزد سگ کورِ صاحب‌ژنده‌را * کی شناسد آن سگِ درّنده‌را

حمله بردن سگ بر کور گدا،

یك سگی در کوی بر کورِ گدا * حمله می‌آورد چون شیرِ وغا
سگ کند آهنگِ درویشان بخشم * در کَشَد مَه خاكِ درویشان بچشم
کور عاجز شد زبانگ و بیمِ سگ * اندر آمد کور در تعظیمِ سگ
کای امیرِ صید وی شیرِ شکار * دست دستِ تُست دست از من بدار
کز ضرورت دُمِّ خررا آن حکیم * کرد تعظیم و لقب کردش کریم
گفت او هم از ضرورت ای اسد * از چو من لاغر شکارت چه رسد
گور میگیرند یارانت بدشت * کور میگیری تو در کوی این بَدست
گور می‌جویند یارانت بصید * کور می‌جویی تو در کوچه بکَید

(۲۲۴۶) After this verse A adds:
چون ولی پنهان شد و دیوانه ساخت * ای خر ابله کجا خواهی شناخت
(۲۲۴۷) D .گر ترا نارست (۲۲۴۸) B .کلیمی بر درست
(۲۲۵۳) A .کی بود (۲۲۵٤) A apparently .دغا (۲۲۵۷) ABL Bul. .و ای شیر
(۲۲۵۸) AB Bul. .لقب دادش (۲۲۵۹) ABL .کای اسد
(۲۲۶۰) L .کور می‌گیری تو در کوچه بگشت

ایمنی بگْذار و جای خوف باش * بگْذر از ناموس و رسوا باش و فاش
آزمودم عقلِ دُورْاندیش‌را * بعد ازین دیوانه سازم خویش‌را

عذر گفتن دلقك با سیّد که چرا فاحشه‌را نکاح کرد،

گفت با دَلْقك شبی سیّد اجل * قحبه‌ٔرا خواستی تو از عجل
با من این‌را باز می‌بایست گفت * تا یکی مستور کردیمیت جفت
گفت نُه مستورِ صالح خواستم * قحبه گشتند و زغم تن کاستم
خواستم این قحبه‌را بی معرفت * تا ببینم چون شود این عاقبت
عقل‌را من آزمودم هم بسی * زین سپس جویم جنون‌را مَغْرِسی

بحیلت در سخن آوردن سایل آن بزرگ‌را که خودرا دیوانه ساخته بود،

آن یکی میگفت خواهم عاقلی * مشورت آرم بدو در مُشکلی
آن یکی گفتش که اندر شهرِ ما * نیست عاقل جز که آن مجنون‌نُما
بر نَیی گشته سواره نك فلان * می‌دواند در میانِ کودکان
صاحبِ رأیست و آتش‌پارهٔ * آسمان‌قدرست و اخترْبارهٔ
فرِّ او کرّوبیان‌را جان شدست * او درین دیوانگی پنهان شدست
لیك هر دیوانه‌را جان نشْمری * سر منه گوساله‌را چون سامری

(۲۲۳۱) AL Bul. باش فاش. (۲۲۳۲) Bul. بعد از آن.

Heading: A Bul. سیّد اجل. B om. چرا. Bul. نکاح کردی. B کرد, altered to کردم.

(۲۲۳۵) B Bul. مستور و صالح. (۲۲۳۷) A هم آزمودم من بسی. D جنون از مغرسی.

(۲۲۴۰) L in the second hemistich: در جهان گنج نهان جان جهان. After this verse L adds:

می‌دواند در میان کودکان * گوی می‌بازد بروزان و شبان

(۲۲۴۱) L اخترپایهٔ.

کالهٔ حکمت که گم کردهٔ دلست * پیشِ اهلِ دل یقین آن حاصل‌است
کورْدل با جان و با سمع و بصر * می‌نداند دزدِ شیطان‌را زآثَر
زاهْلِ دل جُو از جماد آنرا مجو * که جماد آمد خلایق پیشِ او
مشورت جوینده آمد پیشِ او * کای اب کودک شده رازی بگو
گفت رَو زین حلقه کین دَر باز نیست * باز گرد امروز روزِ راز نیست
گر مکان‌را ره بُدی در لامکان * همچو شیخان بودمی من بر دکان

خواندن محتسب مست خراب افتاده‌را بزندان،

محتسب در نیم‌شب جایی رسید * در بُنِ دیوار مردے خفته دید
گفت هَی مستی چه خوردستی بگو * گفت ازین خوردم که هست اندر سبو
گفت آخر در سبو وا گو که چیست * گفت از آنك خورده‌ام گفت این خَفیست
گفت آنچ خوردهٔ آن چیست آن * گفت آنك در سبو مخنیست آن
دَوْر می‌شد این سؤال و این جواب * ماند چون خر محتسب اندر خلاب
گفت اورا محتسب هین آه کن * مست هو هو کرد هنگامِ سخن
گفت گفتم آه کن هو می‌کنی * گفت من شاد و تو از غم مُنْحنی
آه از درد و غم و بیدادیَست * هوی هوی مَیْخوران از شادیست
محتسب گفت این ندانم خیز خیز * معرفت متْراش و بگْذار این ستیز
گفت رَو تو از کجا من از کجا * گفت مستی خیز تا زندان بیا
گفت مست ای محتسب بگْذار و رَو * از برهنه کَی توان بردن گِرَو

(۲۲۸۱) BL اهل دین.
(۲۲۸۲) Bul. شیطان از اثر.
(۲۲۸۳) A کز جماد آمد.
(۲۲۸٤) ABL Bul. آمد نزد او. B شه for اب.
(۲۲۸۷) ABL Bul. مستی خفته. (۲۲۸۸) Bul. ازین خوردم.
(۲۲۹۱) D دُور میشد. (۲۲۹۳) از غم دم زنی, corr. above.
(۲۲۹۷) A om. و.

آن سگِ عالِم شکارِ گور کرد * وین سگِ بی‌مایه قصدِ کور کرد
علم چون آموخت سگ رَست از ضلال * می‌کند در بیشها صیدِ حلال
سگ چو عالم گشت شد چالاك‌زَحْف * سگ چو عارف گشت شد اصحابِ کهف
سگ شناسا شد که میرِ صید کیست * ای خدا آن نورِ اِشْناسنده چیست
کور نشْناسد نه از بی‌چشمی‌است * بلك این زآنست کز جهلست مست
نیست خود بی‌چشم‌تر کور از زمین * این زمین از فضلِ حق شد خصم‌بین
نورِ موسی دید و موسی‌را نواخت * خسفِ قارون کرد قارون‌را شناخت
زحف کرد اندر هلاكِ هر دَعی * فهم کرد از حق که یا أَرْضُ ٱبْلَعی
خاك و آب و باد و نارِ با شرر * بی‌خبر با ما و با حق با خبر
ما بعکسِ آن زغیرِ حق خبیر * بی‌خبر از حقّ وز چندین نذیر
لاجرم أَشْفَقْنَ مِنْهَا جمله‌شان * کُند شد زآمیزِ حیوان حَمْله‌شان
گفته بیزاریم جمله زین حیات * کو بود با خلق حَی با حق موات
چون بماند از خلق او باشد یتیم * أُنْسِ حق‌را قلب می‌باید سلیم
چون زکوری دزد دزدد کالهٔ * میکند آن کور عِمْیا نالهٔ
تا نگوید دزد اورا کآن منم * کز تو دزدیدم که دزدِ پُر فنم
کَی شناسد کور دزدِ خویش‌را * چون ندارد نورِ چشم و آن ضیا
چون بگوید هم بگیر اورا تو سخت * تا بگوید او علامتهای رخت
پس جهادِ اکبر آمد عصرِ دُزْد * تا بگوید او چه دزدید و چه بُرْد
اوّلا دزدید کحلِ دیده‌ات * چون ستانی باز یابی تبصرت

(۲۲۶۴) L Bul. زاصحاب کهف. (۲۲۶۵) L بشناسنده. (۲۲۶۶) A کی از جهلست.
(۲۲۶۸) A om. و. BL Bul. و قارون‌را. (۲۲۶۹) Bul. رجف کرد.
(۲۲۷۰) AL خاك و باد و آب. (۲۲۷۱) ABL Bul. و از چندین.
(۲۲۷۲) ABL Bul. گفت. AL که بود.
(۲۲۷۴) A نماند. BD بماند. AB Bul. گردد او یتیم. L او ماند یتیم.
(۲۲۷۶) AB تا بگوید. (۲۲۷۸) B چون بگیرد. L هین بگیر.
(۲۲۷۹) ABDL Bul. عصر دزد. AB Bul. بگوید که چه دزدید. L کو چه دزد بدست مزد.

چون زشُوی اوّلش کودک بود * مِهْـر و کُلّ خاطرش آنجـا رود
دُور شَو تـا اسب ننْدازد لگـد * سُمِّ اسب توسنـم بـر تو زنـد
هـای هویی کرد شیخ و باز رانـد * کودکان‌را باز سوی خویش خوانـد
باز بانگش کرد آن سایل بیـا * یك سؤالم مانْـد ای شـاهِ کیـا
باز راند این سو بگو زوتر چـه بود * کـه زمیْدان آن بَچَّـه گویم ربود
گفت ای شه با چنین عقل و ادب * این چه شَیْدست این چه فعلست ای عجب
تو ورای عقلِ کُلّی در بیـان * آفتابی در جنون چونی نهان
گفت این اوباش رأیی می‌زننـد * تـا درین شهـر خودم قاضی کنند
دفـع می‌گفتم مـرا گفتنـد نی * نیست چون تو عالمی صاحب فنی
بـا وجودِ تو حـرامست و خبیث * که کم از تو در قضا گوید حدیث
در شریعت نیست دستوری کـه مـا * کمتر از تو شـه کنیم و پیشوا
زین ضرورت گیج و دیوانـه شدم * لیك در باطن همانم کـه بُـدم
عقلِ من گنجست و من ویرانـه‌ام * گنـج اگـر پیـدا کنم دیوانـه‌ام
اوست دیوانـه کـه دیوانـه نشد * این عسس‌را دید و در خانـه نشد
دانشِ من جوهر آمـد نـه عرض * این بهایی نیست بهـر هر غرض
کانِ قنـدم نَیْستانِ شکّـرم * هم زمن می‌رُویـد و من می‌خورم
عـلمِ تقلیـدی و تعلیمیست آن * کـز نُفورِ مستمع دارد فغـان
چون پیِ دانه نـه بهـر روشنیست * همچو طالبْعلمِ دنیـای دنیست
طالبِ علم است بهـر عام و خاص * نی که تا یابد ازین عالَم خلاص

(۲۴۱۳) L om. و. B کُلّیِ خاطرش. ABL Bul. آن سو رود.
(۲۴۱۴) BL Bul. بر تو رسد. (۲۴۱۵) AD های هوی. BL Bul. های و هویی.
(۲۴۱۶) L و کیا. (۲۴۲۰) L میزدند. (۲۴۲۴) AD کج for گیج. B کنج.
L in the second hemistich: زین گروه از عجز بیگانه شدم. After this verse L adds:
ظاهرا دیوانه و شیدا شدم * لیك در باطن همانم که بدم
(۲۴۲۶) D کی for که. (۲۴۲۷) A این بهائی.
(۲۴۲۹) L نفورش. (۲۴۳۰) A نی for نه. D دنیاوی.

گر مـرا خود قوّتِ رفتن بُـدی * خانـهٔ خود رفتمی وین کَی شدی
من اگر با عقل و بـا اِمکانیی * همچو شیخان بـر سـرِ دکّانیی

دوّم بار در سخن کشیدن سایل آن بزرگرا تا حال او معلوم‌تر گردد،

گفت آن طالب که آخر یك نَفَس * ای سواره بر نی این سو ران فَرَس
راند سوی او که هین زوتـر بگو * کاسْبِ من بس توسن‌است و تُنْدخو
تـا لگـد بر تو نکوبـد زود بـاش * از چه می‌پرسی بیانش کن تو فاش
او مجـالِ رازِ دل گفتن ندیـد * زو برون‌شَو کرد و در لاغش کشید
گفت می‌خواهم درین کوچـه زنی * کیست لایق از برای چون منی
گفت سه گونه زن‌اند اندر جهان * آن دو رنج و این یکی گنجِ روان
آن یکی‌را چون بخواهی کُل تراست * وآن دگر نیمی ترا نیمی جداست
وآن سوم هیچ او تـرا نبْود بـدان * این شنودی دُور شو رفتم روان
تـا تـرا اسبـم نـپرّانـد لگـد * که بیُفتی بـر نخـیزی تـا ابـد
شیخ راند انـدر میانِ کودکان * بانگ زد باری دگـر اورا جوان
که بیـا آخـر بگو تفسیرِ این * این زنان سه نوع گفتی بر گزین
راند سوی او و گفتش بِکـرِ خاص * کُل ترا باشد زغَم یابی خـلاص
وآنك نیمی آنِ تو بیوه بـود * وآنك هیچست آن عیالِ بـا ولد

(۲۳۹۹) After this verse L adds:

گر مرا رایی و تدبیری بـدی * همچو شیخان جاه و توفیری بدی
هم مرا زبیل و دریوزه بـدی * هم فتوح و نذرِ هر روزه بدی

Heading: A در سخن آوردن. Bul. سائل اورا تا. B معلوم گردد.

(۲۴۰۰) A سوار. (۲۴۰۲) A دور باش.

(۲۴۰۳) L گفتن بدید. L in the second hemistich: کرد رازِ خویشتن بر وی پدید.

(۲۴۰۵) AD وین یکی. (۲۴۰۶) D وین دگر. A یکی for دگر.

(۲۴۰۷) AL وآن سیم. (۲۴۰۹) ABL Bul. بار دگر. D دیگر.

سوی سوراخی که نامش گوشهاست * تا بباغِ جان که میوه‌اش هوشهاست
شاه‌راهِ باغِ جانها شرعِ اوست * باغ و بُستانهای عالم فرعِ اوست
اصلِ و سرچشمهٔ خوشی آنست آن * زود تجْرِی تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَار خوان

تتمّهٔ نصیحت رسول صلّی اللّه علیه وسلّم بیماررا،

گفت پیغمبر مر آن بیماررا * چون عیادت کرد یارِ زاررا
که مگر نوعی دعایی کردهٔ * از جهالت زَهْربایی خَوردهٔ
یاد آور چه دعا می‌گفتهٔ * چون زمکرِ نفس می‌آشفتهٔ
گفت یادم نیست اِلّا همّتی * دار با من یادم آید ساعتی
از حضورِ نوربخشِ مصطفا * پیشِ خاطر آمد اورا آن دعا
همّتِ پیغمبرِ روشن‌کده * پیشِ خاطر آمدش آن گُم شده
تافت زآن روزن که از دل تا دلست * روشنی که فرقِ حقّ و باطلست
گفت اینَك یادم آمد اے رسول * آن دعا که گفته‌ام من بو ٱلفضول
چون گرفتارِ گنه می‌آمدم * غرقه دست اندر حَشایِش می‌زدم
از تو تهدید و وعیدی می‌رسید * مجرمان‌را از عذابِ بس شدید
مضطرب میگشتم و چاره نبود * بندِ مُحْکَم بود و قفلِ ناگشود
نی مقامِ صبر و نه راهِ گریز * نی امیدِ توبه نی جایِ ستیز
من چو هاروت و چو ماروت از حزن * آه می‌کردم که ای خلّاقِ من
از خطر هاروت و ماروت آشکار * چاهِ بابل‌را بکردند اختیار
تا عذابِ آخرت اینجا کشند * گُرْبُزند و عاقل و ساحِرْوَشند

(۲۴۵۳) B میوش.   (۲۴۵٤) Bul. om. و.
(۲۴۵۵) A om. و. A Bul. آنست و آن.
Heading: Bul. آن رنجوررا.   (۲۴۵٦) BDL پیغامبر.
(۲۴۵۷) D زهره‌بایی. B زهر نابی.   (۲۴۵۹) B ..ند آید.
(۲٤٦۱) L om. BD پیغامبر.   (۲٤٦۳) L با دلست.   (۲٤٦۵) A om. و.
(۲٤۷۰) A آنجا کشند.

همچو موشی هر طرف سوراخ کرد * چونک نورش راند از دَر گَشت بُرْد
چونك سوی دشت و نورش ره نبود * هم در آن ظُلْمات جهدی می‌نمود
گر خدایش پَر دهد پَرِّ خِرَد * بِرْهد از موشی و چون مرغان پرد
ور نجوید پَر بماند زیر خاك * نااُمید از رفتن راهِ سِماك
علمِ گفتاری که آن بی جان بود * عاشقِ رُویِ خریداران بود
گرچه باشد وقتِ بحثِ علم زَفْت * چون خریدارش نباشد مُرد و رفت
مشتریِ من خدایست او مرا * می‌کَشَد بالا که اللّهُ اشْتَرَی
خونبهای من جمالِ ذو الجلال * خونبهای خود خورم کسبِ حلال
این خریداران مفلس‌را بهِل * چه خریداری کند یکمُشتِ گِل
گِل مخور گِل‌را مخر گِل را مجو * زآنك گِل‌خوارست دایم زردْرُو
دل بخور تا دایما باشی جوان * از تجلّی چهره‌ات چون ارغوان
یا رب این بخشش نه حدِّ کارِ ماست * لطفِ تو لطفِ خفی‌را خود سزاست
دست گیر از دستِ ما مارا بخَر * پرده‌را بر دار و پردهٔ ما مدَر
باز خر مارا ازین نفسِ پلید * کاردش تا استخوانِ ما رسید
از چو ما بیچارگان این بندِ سخت * کی گشاید ای شهِ بی تاج و تخت
این چنین قفلِ گران‌را ای وَدود * که تواند جز که فضلِ تو گشود
ما زخود سوی تو گردانیم سَر * چون توی از ما بما نزدیکتر
این دعا هم بخشش و تعلیمِ تُست * گرنه در گلخن گلستان از چه رُست
در میانِ خون و روده فهم و عقل * جز زِاکرامِ تو نتْوان کرد نقل
از دو پارهٔ پیه این نورِ روان * موجِ نورش می‌زند بر آسمان
گوشت‌پاره که زبان آمد ازو * می‌رود سیلابِ حکمت همچو جو

(۲۴۳۲) BL Bul. om. و. (۲۴۳۴) B پرّی خرد. L آن پُر خرد.
(۲۴۳۵) B با اومید. (۲۴۴۱) In L مخور and مخر are transposed.
(۲۴۴۲) L دل بخر. (۲۴۴۹) L Bul. وربه در گلخن.
(۲۴۵۱) Bul. تا آسن. (۲۴۵۲) Bul. میذود.

چون دو دلِ شد موسی اندر کارِ ما * گاه خصمِ ماست و گاهی یارِ ما
خشمش آتش میزند در رختِ ما * حلمش اِسپر میشود پیشِ بلا
کَی بود که حلم گردد خشم نیز * نیست این نادر زلطفت ای عزیز
مدحِ حاضر وحشتست از بهرِ این * نامِ موسی میبرم قاصد چنین
ورنه موسی کَی روا دارد که من * پیشِ تو یاد آورم از هیچ تن
عهدِ ما بشْکست صد بار و هزار * عهدِ تو چون کوه ثابت بر قرار
عهدِ ما کاه و بهر بادی زبون * عهدِ تو کوه و زصد کُه هم فزون
حقِّ آن قوّت که بر تلوینِ ما * رحمتی کن ای امیرِ لونها
خویش‌را دیدیم و رسواییِٔ خویش * امتحانِ ما مکن ای شاه بیش
تا فضیحتهای دیگررا نهان * کرده باشی ای کریمِ مستعان
بیحدی تو در جمال و در کمال * در کژی ما بیحدیم و در ضلال
بیحدیِٔ خویش بگْمار ای کریم * بر کژیِٔ بیحدِ مُشتی لئیم
هین که از تقطیعِ ما یك تار ماند * مصر بودیم و یکی دیوار ماند
البقیّه البقیّه ای خدیو * تا نگردد شاد کُلّی جانِ دیو
بهرِ ما نی بهرِ آن لطفِ نُخُست * که تو کردی گمرهان‌را بازجُست
چون نمودی قدرتت بنْمای رحم * ای نهاده رحمها در لحم و شحم
این دعا گر خشم افزاید ترا * تو دعا تعلیم فرما مهترا
آنچنان کآدم بیفتاد از بهشت * رجعتش دادی که رَست از دیوِ زشت
دیو که بْوَد کو زآدم بگْذرد * بر چنین نطعی ازو بازی بَرَد
در حقیقت نفعِ آدم شد همه * لعنتِ حاسد شده آن دَمْدَمه
بازیی دید و دو صد بازی ندید * پس ستونِ خانهٔ خودرا بُرید

(۲۴۹۱) BDL حلم او رد میکند تیر بلا, and so Bul., which has شیر بلا, and A in marg. (۲۴۹۲) D خشم تیز. (۲۴۹۷) Bul. حقّ آن قدرت. D در تلوین.
(۲۵۰۲) A یکبار ماند. (۲۵۰۳) L شاه کلّی. (۲۵۰۴) AD om. B همرهان‌را.
(۲۵۰۵) D بنما. A شحم لحم. L شحم و لحم. (۲۵۰۸) A کی بود.

نیك کردند و بجای خویش بود * سهلتر باشد زآتش رنجِ دود
حد ندارد وصفِ رنجِ آن جهان * سهل باشد رنجِ دنیا پیشِ آن
ای خنك آنکو جهادی میکند * بر بدن زجری و دادی میکند
تا زرنجِ آنجهانی وا رهد * بر خود این رنجِ عبادت می‌نهد
من همی‌گفتم که یا ربّ آن عذاب * هم درین عالم بران بر من شتاب
تا در آن عالم فراغت باشدم * در چنین درخواست حلقه می‌زدم
این چنین رنجوری پیدام شد * جانِ من از رنج بی‌آرام شد
مانده‌ام از ذکر وز اورادِ خَود * بی‌خبر گشتم زخویش و نیك و بد
گر نمی‌دیدم کنون من رویِ تو * ای خجسته وی مبارك بویِ تو
می‌شدم از بند من یکبارگی * کردیَم شاهانه این غمخوارگی
گفت هَی هَی این دعا دیگر مکُن * بر مکَن تو خویش‌را از بیخ و بُن
تو چه طاقت داری ای مورِ نژند * که نهد بر تو چنان کوهِ بلند
گفت توبه کردم ای سلطان که من * از سرِ جَلْدی نه لافم هیچ فن
این جهان تیه‌است و تو موسی و ما * از گنه در تیه مانده مبتلا
سالها ره می‌رویم و در اخیر * همچنان در منزلِ اوّل اسیر
گر دلِ موسی زما راضی بُدی * تیه‌را راه و کران پیدا شدی
ور بکُل بیزار بودی او زما * کَی رسیدی خوانمان هیچ از سما
کَی زسنگی چشمها جوشان شدی * در بیابان‌مان امانِ جان شدی
بل بجایِ خوان خود آتش آمدی * اندرین منزل لَهَب بر ما زدی

(۲۴۷۳) A دریا for دنیا. (۲۴۷۵) A این عذاب.
(۲۴۷۸) ABL Bul. و از اوراد. (۲۴۷۹) A مبارك روی تو. L خوی تو.
(۲۴۸۱) Bul. زین دعا. (۲۴۸۲) A چو طاقت.
(۲۴۸۵) After this verse L Bul. add (and so B in marg.):
قوم موسی راه می‌پیموده‌اند * آخر اندر گام اوّل بوده اند
(۲۴۸٦) A om. و. (۲۴۸۷) Bul. رسیدی نان و خوان.
(۲۴۸۸) Bul. جوشان بدی. L امان جان بدی.

هیچ نکْشد نفس‌را جز ظِلِّ پیر * دامنِ آن نفس‌کُش‌را سخت گیر
چون بگیری سخت آن توفیقِ هوست * در تو هر قوّت که آید جذبِ اوست
مَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ راست دان * هرچه کارد جان بود از جانِ جان
دست گیرنده وَیَست و بُردبار * دَم بدَم آن دَم ازو امّید دار
نیست غم گر دیر بی او مانهٔ * دیرگیر و سخت‌گیرش خوانهٔ
دیر گیرد سخت گیرد رحمتش * یکدَمَت غایب ندارد حضرتش
گر تو خواهی شرحِ این وصل و ولا * از سرِ اندیشه میخوان وَٱلضُّحَى
ور تو گویی هم بدیها از وَیَست * لیک آن نقصانِ فضلِ او کَیَست
این بَدی دادن کمالِ اوست هم * من مثالی گویمت ای محتشم
کرد نقّاشی دو گونه نقشها * نقشهای صاف و نقشی بی صفا
نقشِ یوسف کرد و حُورِ خوش‌سرشت * نقشِ عفریتان و ابلیسانِ زشت
هر دو گونه نقش اُستادیِٔ اوست * زشتیِٔ او نیست آن رادیِٔ اوست
زشت‌را در غایتِ زشتی کند * جملهٔ زشتیها بگِرْدش بر تند
تا کمالِ دانشش پیدا شود * مُنْکِرِ اُستادیَش رسوا شود
ور نداند زشت کردن ناقص‌است * زین سبب خلّاقِ گبر و مُخْلِص‌است
پس ازین رُو کفر و ایمان شاهد اند * بر خداوندیش هر دو ساجد اند
لیك مؤمن دان که طَوْعًا ساجدست * زآنك جویای رضا و قاصدست
هست کَرْهًا گبر هم یزدان‌پرست * لیك قصدِ او مرادی دیگرست

(۲۵۳۰) L هرچه دارد جان. (۲۵۳۱) L کردگار for بردبار. B اومید.
(۲۵۳۲) In Bul. vv. ۲۵۳۲ and ۲۵۳۳ are transposed.
(۲۵۳۳) D نگردد حضرتش. (۲۵۳٤) AB Bul. ور تو خواهی.
(۲۵۳٦) AB Bul. آن بدی. (۲۵۳۷) Bul. نقش بی صفا.
(۲۵۳۹) Bul. کرد و خوب و خوش سرشت. (۲۵٤۰) After this verse L adds:
خوب‌را در غایت خوبی کند * حسن عالم چاشنی ازوی چشد
(۲۵٤۲) D کردن for گبر و, corr. in marg.
(۲۵٤۳) In L شاهد اند and ساجد اند are transposed. (۲۵٤٥) Bul. مراد.

آتشی زد شب بکِشتِ دیگران * باد آتش‌را بکشتِ او بَران
چشم‌بندے بود لعنت دیورا * تا زیانِ خصم دید آن ریورا
لعنت این باشد که کژبینش کند * حاسد و خودبین و پُر کینش کند
تا نداند که هر آنکِ کرد بَد * عاقبت باز آید و بر وی زند
جملهٔ فرزین‌بندها بیند بعکس * مات بر وی گردد و نقصان و وَکس
زآنك او گر هیچ بیند خویش‌را * مُهلك و ناسور بیند ریش‌را
درد خیزد زین چنین دیدن درون * درد اورا از حجاب آرد برون
تا نگیرد مادران‌را دردِ زَه * طفل در زادن نیابد هیچ ره
این امانت در دل و دل حامله‌ست * این نصیحتها مثالِ قابله‌ست
قابله گوید که زن‌را درد نیست * درد باید درد کودك‌را رهیست
آنك او بی‌درد باشد ره‌زنست * زآنك بی‌دردی أنا الحَق گفتنست
آن انا بی وقت گفتن لعنت‌است * آن انا در وقت گفتن رحمتست
آن انا منصور رحمت شد یقین * آن انا فرعون لعنت شد ببین
لاجرم هر مرغِ بی‌هنگام‌را * سر بریدن واجبست اِعلام‌را
سر بریدن چیست کُشتن نفس‌را * در جهاد و ترك گفتن نفس‌را
آنچنانك نیشِ کژدم بر کَنی * تا که یابد او زکُشتن ایمنی
بر کَنی دندانِ پُر زهری زمار * تا رهد مار از بلاے سنگسار

(٢٥١١) D om. را. D بر آن. L باد سوی کشت او کردش روان.

(٢٥١٢) After this verse L adds:

هم زبان حال او شد ریو او * خود تو گویی بود آدم دیو او

Bul. adds:

چون زبان جان او شد ریو او * گویی آدم بود دیو دیو او

(٢٥١٤) BD بداند. L آنکو بد کند. L باز آید و با خود کند.

(٢٥١٥) AD نقصان وکس. L نقصان و مکس. (٢٥١٦) AL Bul. زآنك گر او.

(٢٥١٧) A از چنین. (٢٥٢١) Bul. هرکه for آنك. (٢٥٢٢) B انای for انا *bis*.

(٢٥٢٥) L در جهاد و ترك کردن امس‌را. (٢٥٢٧) A بر زهر. D بر زهری مار.

آتشِ شهوت که شعله می‌زدی ٭ سبزهٔ تقوی شد و نورِ هُدی
آتشِ خشم از شما هم حلم شد ٭ ظلمتِ جهل از شما هم علم شد
آتشِ حرص از شما ایثار شد ٭ وآن حسد چون خار بُد گلزار شد
چون شما این جملهٔ آتشهای خویش ٭ بهرِ حق کُشتید جمله پیش پیش
نفسِ ناری‌را چو باغی ساختید ٭ اندرو تخمِ وفا انداختید
بلبلانِ ذکر و تسبیح اندرو ٭ خوش سرایان در چمن بر طرفِ جو
داعیِ حق‌را اجابت کرده‌اید ٭ در جحیمِ نفس آب آورده‌اید
دوزخِ ما نیز در حقِّ شما ٭ سبزه گشت و گلشن و برگ و نوا
چیست احسان‌را مکافات ای پسر ٭ لطف و احسان و ثوابِ معتبر
نی شما گفتید ما قربانییم ٭ پیشِ اوصافِ بقا ما فانییم
ما اگر قلّاش وگر دیوانه‌ایم ٭ مستِ آن ساقی و آن پیمانه‌ایم
بر خط و فرمانِ او سر می‌نهیم ٭ جانِ شیرین‌را گروگان می‌دهیم
تا خیالِ دوست در اسرارِ ماست ٭ چاکری و جان‌سپاری کارِ ماست
هرکجا شمعِ بلا افروختند ٭ صد هزاران جانِ عاشق سوختند
عاشقانی کز درونِ خانه‌اند ٭ شمعِ روی یاررا پروانه‌اند
ای دل آنجا رَو که با تو روشن‌اند ٭ وز بلاها مر ترا چون جوشن‌اند
در میانِ جان ترا جا میکنند ٭ تا ترا پُر باده چون جامی کنند
در میانِ جانِ ایشان خانه گیر ٭ در فلک خانه کن ای بدرِ مُنیر
چون عطارد دفترِ دل وا کنند ٭ تا که بر تو سرّها پیدا کنند

(۲۵۶۵) L om. ر bis. (۲۵۶۳) L om. ز.
(۲۵۶۴) In L vv. ۲۵۶۴—۵ and vv. ۲۵۶۶—۷ are transposed.
(۲۵۶۶) A بر طرفِ او. (۲۵۶۷) D کرده‌اند. D آورده‌اند.
(۲۵۶۹) A چیست احسان و مکافات. corr. above. (۲۵۷۱) Bul. اگر for وگر.
(۲۵۷۳) Bul. بر اسرار ماست. (۲۵۷۶) After this verse Bul. adds:
بر جنابت مواسا میکند ٭ در میان جان ترا جا میکند
(۲۵۷۷) L om. Bul. زن for در.

قلعهٔ سلطان عمارت میکند * لیک دعوئ اِمارت میکند
گشته یاغی تا که مِلْکِ او بود * عاقبت خود قلعه سلطانی شود
مؤمن آن قلعه برای پادشاه * میکند معمور نه از بهرِ جاه
زشت گوید ای شهِ زشت‌آفرین * قادری بر خوب و بر زشتِ مَهین
خوب گوید ای شهِ حسن و بها * پاك گردانیدیَم از عیبها

وصیّت کردن پیغامبر صلّى اللّه علیه وسلّم مر آن بیماررا و دعا آموزیدنش،

گفت پیغمبر مر آن بیماررا * این بگو کای سهل‌کُن دشواررا
آتِنا فی دارِ دُنْیانا حَسَن * آتِنا فی دارِ عُقْبانا حَسَن
راه‌را بر ما چو بُستان کن لطیف * مَنْزِلِ ما خود تو باشی ای شریف
مؤمنان در حشر گویند ای مَلَك * نی که دوزخ بود راهِ مشتَرَك
مؤمن و کافر بَرو یابد گذار * ما ندیدیم اندرین ره دود و نار
نك بهشت و بارگاهِ ایمنی * پس کجا بود آن گذرگاهِ دنی
پس مَلَك گوید که آن روضهٔ خُضَر * که فلان جا دیده‌اید اندر گذر
دوزخ آن بود و سیاستگاهِ سخت * بر شما شد باغ و بُستان و درخت
چون شما این نفسِ دوزخ‌خوی‌را * آتشئ گبرِ فتنه‌جوی‌را
جهدها کردید و او شد پُرصفا * ناررا کُشتید از بهرِ خدا

(٢٥٤٧) Bul. باعی. B قلعهٔ. L قلعهٔ سلطان.

Heading: Suppl. in marg. D.

(٢٥٤٩) L بر زشت و بر خوب بزین.

(٢٥٥٠) After this verse L adds:

حمد لك والشكر لك يا ذا المنن * قادری و ناظری بر حال من
ای تو بر هر پادشاهی پادشاه * کارسازی یفعل الله ما یشا

(٢٥٥١) ABD پیغامبر. L که for کای.

(٢٥٥٢) D وآتنا in the second hemistich.

(٢٥٥٥) A یابد. D بدو. دود و نار.

(٢٥٥٧) D om.

(٢٥٥٩) A بستان درخت.

این جهان بازی‌گهست و مرگ شب * باز گردی کیسه خالی پُر تعب
کسبِ دین عشقست و جذبِ اندرون * قابلیّت نورِ حق‌را ای حرون
کسبِ فانی خواهدت این نفسِ خس * چند کسبِ خس کنی بگذار بس
نفسِ خس گر جویدت کسبِ شریف * حیله و مکری بود آن‌را ردیف

بیدار کردن ابلیس معاویه‌را رضی اللّه عنه که خیز وقت نماز است،

در خبر آمد که آن معاویه * خفته بُد در قصر در یك زاویه
قصررا از اندرون دَر بسته بود * کز زیارتهای مردم خسته بود
ناگهان مردی ورا بیدار کرد * چشم چون بگْشاد پنهان گشت مرد
گفت اندر قصر کس‌را ره نبود * کیست کین گستاخی و جرأت نمود
گرد برگشت و طلب کرد آن زمان * تا بیابد زآن نهان گشته نشان
از پسِ در مُدْبِری‌را دید کو * در دَر و پرده نهان میکرد رو
گفت هَی تو کیستی نامِ تو چیست * گفت نامم فاش ابلیسِ شقیست
گفت بیدارم چرا کردی بجِد * راست گو با من مگو بر عکس و ضِد

از خر فگندن ابلیس معاویه‌را رضی اللّه عنه و روپوش و بهانه کردن و جواب گفتن معاویه اورا،

گفت هنگامِ نماز آخر رسید * سوی مسجد زود می‌باید دوید

(۲۶۰۰) After this verse L adds:

سوی خانه کور تنها مانده * با فغان وا حسرتا بر خوانده

(۲۶۰۱) Bul. نور حق دان ای حرون.   (۲۶۰۲) Bul. اورا ردیف.   (۲۶۰٤) A Bul. have: در خبر آمد که خال مومنان * خفته بد در قصر بر بستر ستان and so D in marg. and L. L has بود اندر قصر خود خفته ستان.

(۲۶۰۹) A Bul. او پس در. A در در پرده. Bul. در پس پرده.

(۲۶۱۱) B بر من مگو. A بر عکس صد.   Heading: L om. AB Bul. افگندن. After کردن Bul. has و طول مناظرهٔ ایشان.   (۲۶۱۲) Bul. اندر رسید.

پیشِ خویشان باش چون آوارهٔ * بر مَه کامل زن ار مَه‌پارهٔ
جُزْورا از کُلِّ خود پرهیز چیست * با مخالف این همه آمیز چیست
جنس‌را بین نوع گشته در رَوِش * غَیْبها بین عَیْن گشته در زَهِش
تا چو زن عشوه خری ای بی خِرَد * از دروغ و عشوه کَی یابی مدد
چاپلوس و لفظِ شیرین و فریب * می‌ستانی می‌نهی چون زر بجَیْب
مر ترا دشنام و سیلیِّ شهان * بهتر آید از ثنای گمرهان
صَفْعِ شاهان خور مخور شهدِ خسان * تا کسی گردی زاِقْبالِ کسان
زآنك ازیشان دولت و خلعت رسد * در پناهِ روحِ جان گردد جسد
هرکجا بینی برهنه و بی‌نوا * دانك او بگْریختست از اوستا
تا چنان گردد که میخواهد دلش * آن دلِ کورِ بدِ بی‌حاصلش
گر چنان گشتی که اُستا خواستی * خویش‌را و خویش‌را آراستی
هرکه از استا گریزد در جهان * او زدولت میگریزد این بدان
پیشهٔ آموختی در کسبِ تن * چنگ اندر پیشهٔ دینی بزن
در جهان پوشیده گشتی و غنی * چون برون آیی ازینجا چون کنی
پیشهٔ آموز کاندر آخرت * اندر آید دخلِ کسبِ مغفرت
آن جهان شهریست پُر بازار وکسب * تا نپنداری که کسب اینجاست حَسْب
حق تعالی گفت کین کسبِ جهان * پیشِ آن کسب‌است لعبِ کودکان
همچو آن طفلی که بر طفلی تند * شکلِ صحبت‌کُن مساسی میکند
کودکان سازند در بازی دکان * سود نبْود جز که تعبیرِ زمان
شب شود در خانه آید گرْسنه * کودکان رفته بمانده یك تنه

(۲۵۸۲) ADL Bul. رهش for زهش. (۲۵۸۳) L Bul. دروغِ عشوه.
(۲۵۸٤) D لطف شیرین. A و شرین. A چون زن.
(۲۵۸۷) ABL Bul. خلعت و دولت. (۲۵۸۸) L om. و.
(۲۵۹۰) D اوستا. L خویش‌را و خلق‌را. (۲۵۹۱) A او for این.
(۲۵۹۷) L شکل میری‌را اساسی میکند.
(۲۵۹۹) A بماند.

اصلِ نقدش داد و لطف و بخشش است * قهر بر وی چون غباری از غِش است
از بـــرای لطف عالَمرا بساخت * ذرّهـــارا آفتـــاب او نواخت
فُرقت از قهــرش اگــر آبستن‌است * بهــرِ قدر وصلِ او دانستن‌است
تـــا دهـــد جان‌را فراقش گوشمال * جان بدانـــد قـــدرِ ایّام وصال
گفت پیغمبر که حق فرموده‌است * قصدِ من از خلق احسان بوده‌است
آفریـــدم تـــا زمن سودی کننـــد * تـــا زشَهْـــدم دست‌آلودے کننـــد
نی بـــرای آنك تـــا سودی کنم * وز برهنـــه من قبایی بـــر کَنم
چند روزی که زپیشم رانده‌است * چشمِ من در رویِ خویش مانده‌است
کز چنان رویی چنین قهر ای عجب * هـــر کسی مشغول گشته در سبب
من سبب‌را ننْگرم کآن حادثست * زآنك حادث حادثی‌را باعث‌است
لطفِ ســـابق‌را نظـــاره می‌کنـــم * هرچه آن حادث دو پـــاره می‌کنم
ترکِ سجـــده از حسد گیرم کـــه بود * آن حسد از عشق خیزد نه از جحود
هـــر حسد از دوستی خیزد یقین * که شود بـــا دوست غیری همنشین
هست شـــرطِ دوستی غیرت‌پـــزی * همچو شرطِ عطسه گفتن دیر زی
چونك بر نطعش جُزین بـــازی نبود * گفت بازی کن چه دانم در فـــزود
آن یکی بازی که بُد من باختم * خویشتن‌را در بـــلا انـــداختم
در بـــلا هم می‌چشم لـــذّاتِ او * مـــاتِ اویم مـــاتِ اویم مـــاتِ او
چون رهاند خویشتن‌را ای سَرَه * هیچ کس در شش جهت از ششدَرَه
جُزْوِ شش از کُلِّ شش چون وا رهد * خاصّه که بی‌چون مرورا کژ نهـــد
هرکه در شش او درونِ آتش‌است * اوش برْهانـــد که خـــلّاقِ شش‌است
خود اگـــر کفرست و گر ایمانِ او * دست‌بـــافِ حضرتست و آنِ او

(۲۶۳۵) ABDL پیغامبر. (۲۶۳۷) A من سودی کنم. L بر سودی نهم.
(۲۶۴۲) A بی حسد. (۲۶۴۴) A بعد عطسه. L Bul. بعد از عطسه.
(۲۶۴۶) B که من بد باختم. (۲۶۴۸) D در ششدره.
(۲۶۴۹) B خاصه کی.

عَجِّلُوا ٱلطَّاعاتِ قَبْلَ ٱلْفَوْتِ گفت * مصطفی چون دُرِّ معنی می‌بسُفت
گفت نی نی این غرض نبْود ترا * که بخیری رهنما باشی مرا
دزد آید از نهان در مسکنم * گویدم که پاسبانی می‌کنم
من کجا باور کنم آن دزدرا * دزد کی داند ثواب و مُزْدرا

باز جواب گفتن ابلیس معاویه‌را،

گفت ما اوّل فرشته بوده‌ایم * راهِ طاعت‌را بجان پیموده‌ایم
سالکانِ راه‌را مَحْرَم بُدیم * ساکنانِ عرش‌را همدم بُدیم
پیشهٔ اوّل کجا از دل رود * مِهرِ اوّل کی زدل بیرون شود
در سفر گر رُوم بینی یا خُتَن * از دل تو کی رود حُبُّ ٱلْوَطَن
ما هم از مستانِ این مَی بوده‌ایم * عاشقانِ درگهِ وی بوده‌ایم
نافِ ما بر مِهرِ او ببْریده‌اند * عشقِ او در جانِ ما کاریده‌اند
روزِ نیکو دیده‌ایم از روزگار * آبِ رحمت خورده‌ایم اندر بهار
نه که مارا دستِ فضلش کاشتست * از عدم مارا نه او بر داشتست
ای بسا کز وی نوازش دیده‌ایم * در گلستانِ رضا گردیده‌ایم
بر سرِ ما دستِ رحمت می‌نهاد * چشمهای لطف از ما می‌گشاد
وقتِ طفلی‌ام که بودم شیرجُو * گاهوارم‌را که جنبانید او
از که خوردم شیر غیرِ شیرِ او * کی مرا پرورد جز تدبیرِ او
خوی کآن با شیر رفت اندر وجود * کی توان آنرا زمردم وا گشود
گر عتابی کرد دریای کرم * بسته کی کردند درهای کرم

(٢٦١٤) Before this verse A has the heading: جواب گفتن معاویه ابلیس‌را. A ره نمابی مر مرا. (٢٦١٥) A در نهان. (٢٦١٦) Bul. این دزدرا.

Heading: Bul. has دوم بار از خر افکندن ابلیس معاویه‌را و روپوش کردن.

(٢٦١٧) A اوّل ما. After this verse L has v. ٢٦٢٣.

(٢٦٢٦) L بر ما می‌گشاد. (٢٦٢٧) A گاهواره‌ام که.

(٢٦٢٨) A از کی خوردم. (٢٦٣٠) L بسته کی گردند.

باز جواب گفتن ابلیس معاویه‌را

گفت ابلیسش گشای این عَقْدرا * من مِحَکّم قلب‌را و نقدرا
امتحانِ شیر و کلبم کرد حق * امتحانِ نقد و قلبم کرد حق
قلب‌را من کی سیه‌رُو کرده‌ام * صَیْرفی‌ام قیمتِ او کرده‌ام
نیکوان‌را رهنمایی می‌کنم * شاخهای خشك‌را بر می‌کَنم
این علفها می‌نهم از بهرِ چیست * تا پدید آید که حیوان جنسِ کیست
گرگ از آهو چو زاید کودکی * هست در گرگیش و آهوییْ شکی
تو گیاه و استخوان پیشش بریز * تا کدامین سو کند او گام تیز
گر بسوی استخوان آید سگست * ور گیا خواهد یقین آهو رگست
قهر و لطفی جفت شد با همدگر * زاد از این هر دو جهانی خیر و شر
تو گیاه و استخوان‌را عرضه کن * قوتِ نفس و قوتِ جان‌را عرضه کن
گر غذای نفس جوید ابترست * ور غذای روح خواهد سَرْوَرست
گر کند او خدمتِ تن هست خر * ور رود در بحرِ جان یابد گهر
گرچه این دو مختلف خیر و شرند * لیك این هر دو بیك کار اندرند
انبیا طاعات عرضه میکنند * دشمنان شهوات عرضه میکنند
نیك‌را چون بد کنم یزدان نِیَم * داعیَم من خالقِ ایشان نیم
خوب‌را من زشت سازم رب نه ام * زشت‌را و خوب‌را آیینه ام
سوخت هندو آینه از دردرا * کین سیه‌رُو می‌نماید مردرا

Heading: Bul. سیوم بار for باز. (۲۶۷۲) L Bul. گشا.
(۲۶۷۵) B رهنمای و مامنم. In the second hemistich L has: مر بدانرا پیشوائی میکنم.
After this verse L adds:

نیکوانرا رهنمای و مامنم * شاخهای خشك‌را بر میکنم

(۲۶۷٦) D کی حیوان. (۲۶۷۷) L گرگی از آهو چو زاید ور سگی. A و آهویش شکی.
D و آهو بی شکی. (۲۶۸۰) BL با یکدگر. D همدیگر. B Bul. جهان.
(۲۶۸۲) B Bul. غذای *his*. (۲۶۸۸) After this verse L Bul. add:

گفت آینه گناه از من نبود * جرم اورا نه که روی من زدود

باز تقریر کردن معاویه با ابلیس مکر اورا ·

گفت امیر اورا که اینها راستست * لیك بخْش، تو ازینها کاستست
صد هزاران‌را چو من تو ره زدی * حُفره کردی در خزینه آمدی
آتش و نفطی نسوزی چاره نیست * کیست کز دستِ تو جامه‌اش پاره نیست
طبعت ای آتش چو سوزانیدنیست * تا نسوزانی تو چیزی چاره نیست
لعنت این باشد که سوزانت کند * اوستادِ جملهٔ دزدانت کند
با خدا گفتی شنیدی رُو برُو * من چه باشم پیشِ مکرت ای عدو
معرفتهای تو چون بانگ صفیر * بانگِ مرغانست لیکن مرغ‌گیر
صد هزاران مرغ‌را آن ره زدست * مرغ غِرّه کآشنایی آمدست
در هوا چون بشْنود بانگ، صفیر * از هوا آید شود اینجا اسیر
قومِ نُوح از مکرِ تو در نوحه‌اند * دل کباب و سینه شرحه شرحه‌اند
عادرا تو باد دادے در جهان * در فگندی در عذاب و اندهان
از تو بود آن سنگسار، قومِ لُوط * در سیاه‌آبه زتو خوردند غُوط
مغزِ نمرود از تو آمد ریخته * ای هزاران فتنها انگیخته
عقلِ فرعون، ذکیٔ فیلسوف * کور گشت از تو نیابید او وقوف
بُو لَهَب هم از تو نا اهلی شده * بُو اَلْحَکَم هم از تو بُو جَهْلی شده
ای برین شطرنج بهر یادرا * مات کرده صد هزار استادرا
ای زفَرْزین‌بندهای مُشکلت * سوخته دلها سِیَه گشته دلت
بحرِ مکری تو خلایق قطرهٔ * تو چو کوهی وین سلیمان ذرّهٔ
کی رهد از مکرِ تو ای مختصِم ، غرقِ طوفانیم إلّا مَنْ عُصِم
بس ستارهٔ سعد از تو محترِق * بس سپاه و جمع از تو مفترِق

Heading: Bul. سیوم بار for باز. A بابلیس. (۲٦٥٤) AB آتشی از تو سوزم. and so L, which has سوزم. Bul. نفتی. (۲٦٥٥) ABL سوزانیدن نیست. (۲٦٦١) D مات کردند. (۲٦٦٢) D عادرا چون باد. (۲٦٦٣) D om. ز before تو. (۲٦٦٩) A تو و خلقان قطرهٔ. D originally و سلیمان. (۲٦٧١) AL سپاه جمع.

نالیدن معاویه بحضرت حق تعالی از ابلیس و نصرت خواستن،

این حدیثش همچو دودست ای اله * دست گیر ار نه گلیمم شد سیاه
من بحجّت بر نیایم با بلیس * کوست فتنهٔ هر شریف و هر خسیس
آدمی که عَلَّمَ ٱلْأَسْما بَگست * در تگِ چون برقِ این سگ بی تَگست
از بهشت انداختش بر روی خاك * چون سَمَك در شصتِ او شد زآن سِماك
نوحهٔ إِنّا ظَلَمْنا می زدی * نیست دستان و فسونش را حدی
اندرونِ هر حدیثِ او شَرست * صد هزاران سِحر در وی مُضْمَرست
مردئ مردان ببندد در نَفَس * در زن و در مرد افروزد هوَس
ای بلیسِ خلق سوزِ فتنه جو * بر چِیَم بیدار کردی راست گو

باز تقریر ابلیس تلبیس خودرا،

گفت هر مردی که باشد بدگمان * نشْنود او راست را با صد نشان
هر درونی که خیال اندیش شد * چون دلیل آری خیالش بیش شد
چون سخن در وی رود علّت شود * تیغِ غازی دزدرا آلت شود
پس جوابِ او سکوتست و سکون * هست با ابله سخن گفتن جنون
تو زمن با حق چه نالی ای سلیم * تو بنال از شرِّ آن نفسِ لئیم
تو خوری حلوا ترا دُمَّل شود * تب بگیرد طبعِ تو مُخْتَل شود

Heading: L om.

(۲۷۰۸) L Bul. آدمی کو. BD بگشت for بگست. L تکست. L این سگ کم‌تکست.

(۲۷۰۹) AB Bul. شست. D چون سِماك. L Bul. از سماك.

(۲۷۱۰) D فسونش را شکی. (۲۷۱۲) After this verse L adds:

زآنك حجّت در بگنجد با منی * هین غرض‌را در میان نه بی فنی

(۲۷۱٦) L گبررا آلت. (۲۷۱۷) After this verse L adds:

تو زحق ترس و زحق جو قطع نفس * گر تو از شرّش نمانَدستی بحبس

(۲۷۱۹) Bul. دنبل for دمّل.

او مرا غمّاز کرد و راستگو * تا بگویم زشت کو و خوب کو
من گواهم بر گوا زندان کجاست * اهلِ زندان نیستم ایزد گواست
هرکجا بینم نهالِ میوه‌دار * تربیتها میکنم من دایه‌وار
هرکجا بینم درختِ تلخ و خشک * می‌بُرم تا وا رهد از پُشک مُشک
خشک گوید باغبان‌را کای فتی * مر مرا چه می‌بُری سر بی خطا
باغبان گوید خمُش ای زشت‌خو * بس نباشد خشکیٔ تو جُرمِ تو
خشک گوید راستم من کژ نیَم * تو چرا بی جرم می‌بُرّی پیَم
باغبان گوید اگر مسعودیی * کاشکی کژ بودیی تر بودیی
جاذبِ آبِ حیاتی گشتیی * اندر آبِ زندگی آغشتیی
تخمِ تو بد بوده‌است و اصلِ تو * با درختِ خوش نبوده وصلِ تو
شاخِ تلخ ار با خوشی وُصلت کند * آن خوشی اندر نهادش بر زند

عنف کردن معاویه با ابلیس،

گفت امیر ای راه‌زن حُجّت مگو * مر ترا ره نیست در من ره مجو
ره‌زنی و من غریب و تاجرم * هر لباساتی که آری کی خرم
گِرْدِ رختِ من مگرد از کافری * تو نهٔ رختِ کسی‌را مشتری
مشتری نبْود کسی‌را راه‌زن * ور نماید مشتری مکرست و فن
تا چه دارد این حسود اندر کدو * ای خدا فریاد مارا زین عدو
گر یکی فَصْلی دگر در من دمد * در رباید از من این ره‌زن نمد

(۲۶۹۰) Bul. یزدان گواست.
(۲۶۹۲) AB Bul. می‌برم من تا رهد.
(۲۶۹۳) Bul. ای فتا.
(۲۶۹۴) L ای زشت‌رو. Bul. پس نباشد.
(۲۶۹۷) BD گشتهٔ and آغشتهٔ.
(۲۶۹۹) D شاخ تر, corr. in marg.

دل نیارامد بگفتار دروغ * آب و روغن هیچ نفروزد فروغ
در حدیث راست آرام دلست * راستیها دانهٔ دام دلست
دل مگر رنجور باشد بدْدهان * که نداند چاشنیٔ این و آن
چون شود از رنج و علّت دل سلیم * طعم کذب و راست‌را باشد علیم
حرص آدم چون سوی گندم فزود * از دل آدم سلیمی‌را ربود
پس دروغ و عشوه‌ات‌را گوش کرد * غِرّه گشت و زهر قاتل نوش کرد
کژدم از گندم ندانست آن نَفَس * می‌پرد تمییز از مست هوس
خلق مست آرزو اند و هوا * زآن پذیرا اند دستان ترا
هرکه خودرا از هوا خو باز کرد * چشم خودرا آشنای راز کرد

شکایت قاضی از آفت قضا و جواب گفتن نایب اورا ،

قاضیٔ بنْشاندند او می‌گریست * گفت نایب قاضیا گریه زچیست
این نه وقت گریه و فریاد تُست * وقت شادی و مبارکباد تُست
گفت اه چون حکم راند بی‌دلی * در میان آن دو عالم جاهلی
آن دو خصم از واقعهٔ خود واقفند * قاضیٔ مسکین چه داند زآن دو بند
جاهلست و غافلست از حالشان * چون رود در خونشان و مالشان
گفت خصمان عالمند و علّتی * جاهلی تو لیک شمع ملّتی
زآنك تو علّت ندارے در میان * آن فراغت هست نور دیدگان
وآن دو عالم‌را غرضشان کور کرد * علمشان‌را علّت اندر گور کرد
جهل‌را بی‌علّتی عالم کند * علم‌را علّت کژ و ظالم کند

(۲۷۳۵) ABL Bul. زگفتار.   (۲۷۳۸) A رنج علّت.   (۲۷٤۰) L غرفه گشت.
(۲۷٤۳) After this verse Bul. adds:

آینچنین که یك حکایت کرده‌اند * گوشرا پند عنایت کرده‌اند

(۲۷٤٤) ABL Bul. و for او.   (۲۷٤٦) A Bul. آه.
(۲۷۵۰) B از فراغت. L آن چراغت.
(۲۷۵۲) A کنند *bis.* D کر for کژ.

بی گنه لعنت کنی ابلیس‌را * چون نبینی از خود آن تلبیس‌را
نیست از ابلیس از تُست ای غوی * که چو روبه سوی دُنْبه می‌دوی
چونك در سبزه ببینی دنبه‌را * دام باشد این ندانی تو چرا
زآن ندانی کت زدانش دُور کرد * میلِ دنبه چشم و عقلت کور کرد
حُبُّكَ ٱلْأَشْيَآءَ يُعْمِيكَ يُصِم * نَفْسُكَ ٱلسَّوْدا جَنَتْ لا تَخْتَصِم
تو گنه بر من منه کَژْمَژ مبین * من زبَد بیزارم و از حرص و کین
من بدی کردم پشیمانم هنوز * انتظارم تا شبم آید بروز
متّهَم گشتم میانِ خلق من * فعلِ خود بر من نهد هر مرد و زن
گرگِ بیچاره اگرچه گرسنه‌است * متّهَم باشد که او در طنطنه‌است
از ضعیفی چون نداند راه رفت * خلق گوید تُخمه‌است از لُوتِ زفت

باز الحاح کردن معاویه ابلیس‌را،

گفت غیرِ راستی نرْهاندت * داد سوی راستی می‌خواندت
راست گو تا وا رهی از چنگِ من * مکر ننشاند غبارِ جنگِ من
گفت چون دانی دروغ و راست‌را * ای خیال‌اندیشِ پُر اندیشها
گفت پیغمبر نشانی داده‌است * قلب و نیکورا محکّ بنْهاده‌است
گفته‌است اَلْکَذْبُ رَيْبٌ فی ٱلْقُلُوب * گفت اَلصِّدْقُ طُمَأْنِينٌ طَرُوب

(۲۷۲۲) BDL دنبها. (۲۷۲۳) AL Bul. om. و.

(۲۷۲۴) Bul. يعمى و يصم, and so L in marg. L خبط for جنت.

(۲۷۲۵) A کژکژ. (۲۷۲۶) After this verse L adds:

هم امیدی می‌بَرم با درد و سوز * تا مگر این دَی‌مَهَم گردد تموز

Bul. adds: بر امید آن مانْدام بس روزگار * کاین زمستانرا بود شاید بهار

(۲۷۲۹) AB Bul. چون نتاند.

Heading: Bul. باز جستن معاویه حقیقت غرض‌را از ابلیس.

(۲۷۳۱) Written in marg. D, app. by the original hand.

(۲۷۳۳) ABD پیغامبر.

تا رسی اندر جماعت در نماز * از پیِ پیغمبرِ دولت‌فراز
گر نماز از وقت رفتی مر ترا * این جهان تاریك گشتی بی ضیا
از غبین و درد رفتی اشکها * از دو چشمِ تو مثالِ مَشکها
ذوق دارد هر کسی در طاعتی * لاجرم نشْکیبد از وی ساعتی
آن غبین و درد بودی صد نماز * کو نماز و کو فروغِ آن نیاز

فضیلت حسرت خوردن آن مخلص بر فوت نماز جماعت،

آن یکی میرفت در مسجد درون * مردم از مسجد همی‌آمد برون
گشت پرسان که جماعت‌را چه بود * که زمسجد می برون آیند زود
آن یکی گفتش که پیغمبر نماز * با جماعت کرد و فارغ شد زراز
تو کجا در می‌روی ای مردِ خام * چونك پیغمبر بدادست السّلام
گفت آه و دود از آن اه شد برون * آهِ او می‌داد از دل بویِ خون
آن یکی از جمع گفت این آه‌را * تو بمن ده وآن نمازِ من ترا
گفت دادم آه و پذْرفتم نماز * او ستد آن آه‌را با صد نیاز
شب بخواب اندر بگفتش هاتفی * که خریدی آبِ حیوان و شِفا
حُرمتِ این اختیار و این دُخول * شد نمازِ جملهٔ خلقان قبول

(٢٧٦٦) L رسی تو با جماعت. ABDL پیغامبر. (٢٧٦٩) In L this and the following verse are transposed.

(٢٧٧٠) A حریق آن نیاز, corr. in marg.

(٢٧٧٢) L کین جماعت‌را. (٢٧٧٣) ABDL پیغامبر.

(٢٧٧٤) ABDL پیغامبر. (٢٧٧٥) Bul. از آن آه.

(٢٧٧٦) D آن یکی گفته بدو این آه‌را * وین نماز من ترا بادا عطا, and so BL Bul. and A in marg. BL Bul. گفتا. B Bul. آن آه‌را.

(٢٧٧٧) D پذیرفتم. (٢٧٧٨) A Bul. شفی.

(٢٧٧٩) D رحمت این اختیار. Bul. آن اختیار. AB Bul. و آن دخول. D وین دخول.

تا تو رشوت نستدی بیننده * چون طمع کردی ضریر و بنده
از هوا من خوی‌را وا کرده‌ام * لقمهای شهوتی کم خورده‌ام
چاشنی‌گیر دلم شد با فروغ * راست‌را داند حقیقت از دروغ

باقرار آوردن معاویه رضی الله عنه ابلیس‌را،

تو چرا بیدار کردی مر مرا * دشمن بیداری تو ای دغا
همچو خشخاشی همه خواب آوری * همچو خمری عقل و دانش‌را بری
چارمیخت کرده‌ام هین راست گو * راست‌را دانم تو حیلتها مجو
من زهر کس آن طمع دارم که او * صاحب آن باشد اندر طبع و خو
من ز سرکه می‌نجویم شکّری * مر مخنّث‌را نگیرم لشکری
همچو گبران من نجویم از بتی * کو بود حق یا خود از حق آیتی
من زسرگین می‌نجویم بوی مشک * من در آب جو نجویم خشت خشک
من زشیطان این نجویم کوست غیر * که مرا بیدار گرداند بخیر

راست گفتن ابلیس ضمیر خودرا بمعاویه رضی الله عنه،

گفت بسیار آن بلیس از مکر و غدر * میر ازو نشنید کرد استیز و صبر
از بن دندان بگفتش بهر آن * کردمت بیدار میدان ای فلان

(۲۷٥٤) In L this and the following verse are placed after v. ۲۷٦۳.

Heading: L om. Before v. ۲۷٥٦ L adds:

ای سگ ملعون جواب من بگو * راستی گو و دروغی‌را محو

(۲۷٥۹) Bul. صاحب او. (۲۷٦۰) B من زشکّر می‌بجویم. L من زحنظل می‌نجویم. Bul. وز مخنّث‌را. (۲۷٦۱) L می‌نگویم از بتی. A که بود حق. L ای فتی. L کو بود حق وآیت حق.

(۲۷٦۲) After this verse L adds:

من نجویم پاسبانی‌را زدزد * کار ناکرده نجویم هیچ مزد

(۲۷٦۳) Bul. می نجویم. B کو مرا.

Heading: Bul. has: منقطع شدن ابلیس از بحث معاویه و از غایت عجز اعتراف آوردن.

(۲۷٦٤) ABL مکر و عذر. Bul. مکر و غور. In D this verse precedes the Heading.

فوت شدن دزد باواز دادن آن شخص صاحب‌خانه‌را که نزدیك آمده بود که دزدرا دریابد و بگیرد،

این بدآن ماند که شخصی دزد دید * در وثاق اندر پی او می‌دوید
تا دو سه میدان دوید اندر پیش * تا در افگند آن تعب اندر خویش
اندر آن حمله که نزدیك آمدش * تا بدو اندر جهد در یابدش
دزدِ دیگر بانگ کردش که بیا * تا ببینی این علامات بلا
زود باش و بازگرد ای مردِ کار * تا ببینی حال اینجا زار زار
گفت باشد کان طرف دزدی بود * گر نگردم زود این بر من رود
در زن و فرزندِ من دستی زند * بستن این دزد سودم کی کند
این مسلمان از کرم می‌خواندم * گر نگردم زود پیش آید ندم
بر امید شفقت آن نیکخواه * دزدرا بگذاشت باز آمد براه
گفت ای یار نکو احوال چیست * این فغان و بانگِ تو از دستِ کیست
گفت اینك بین نشان پایِ دزد * این طرف رفتست دزدِ زن‌بمزد
نك نشان پایِ دزدِ قلتبان * در پی او رو بدین نقش و نشان
گفت ای ابله چه می‌گویی مرا * من گرفته بودم آخر مر ورا
دزدرا از بانگِ تو بگذاشتم * من تو خررا آدمی پنداشتم
این چه ژاژست و چه هرزه ای فلان * من حقیقت یافتم چه بود نشان
گفت من از حق نشانت میدهم * این نشانست از حقیقت آگهم

Heading. AL om. را after صاحب‌خانه. Bul. om. در یابد و.
(۲۷۹۳) A در وثق و در پی.
(۲۷۹۵) Bul. اندرین حمله. A جمله. D تا بدزد اندر. L تا درو اندر.
(۲۷۹۶) L علامات ای کیا. (۲۷۹۸) D بر من دود. (۲۷۹۹) AL بر زن.
(۲۸۰۰) B Bul. پیش آید ندم. (۲۸۰۱) Bul. شفقتی. (۲۸۰۲) AD نیکو.
(۲۸۰۳) Bul. این نشان. A نشانی. (۲۸۰۴) L نك این نقش.
(۲۸۰۵) L بودم اورا جا بجا. (۲۸۰۸) L این نشانت کز حقیقت.

تتمّهٔ اقرار ابلیس بمعاویه مکر خودرا،

پس عزازیلش بگفت ای میرِ راد * مکرِ خود اندر میان باید نهاد
گر نمازت فوت میشد آن زمان * میزدی از دردِ دل آه و فغان
آن تأسّف وآن فغان و آن نیاز * درگذشتی از دو صد ذکر و نماز
من ترا بیدار کردم از نهیب * تا نسوزاند چنان آهی حجاب
تا چنان آهی نباشد مر ترا * تا بدآن راهی نباشد مر ترا
من حسودم از حسد کردم چنین * من عدوّم کارِ من مکرست و کین
گفت اکنون راست گفتی صادقی * از تو این آید تو این‌را لایقی
عنکبوتی تو مگس داری شکار * من نیَم ای سگ مگس زحمت میار
بازِ اسپیدم شکارم شه کند * عنکبوتی کی بگِرْدِ ما تند
رَو مگس میگیر تا تانی هلا * سوی دوغی زن مگسهارا صلا
ور بخوانی تو بسوی انگبین * هم دروغ و دوغ باشد آن یقین
تو مرا بیدار کردی خواب بود * تو نمودی کشتی آن گرداب بود
تو مرا در خیر زآن میخواندی * تا مرا از خیرِ بهتر راندی

Heading: L om. Bul. با معاویه.
(۲۷۸۰) AL میرزاد. Bul. مر داد.
(۲۷۸۲) A آن تأسّف آن فغان.
(۲۷۸۳) D om. Bul. حجیت (a misprint for حجیب).
(۲۷۸۵) After this verse Bul. has the heading: جواب معاویه ابلیس‌را بعد از اعتراف و قبول کردن معاویه سخن او.
(۲۷۸۷) L و for تو.
(۲۷۸۸) L باز اسفیدی.
(۲۷۸۹) A تا توانی.
(۲۷۹۱) L و for آن.
(۲۷۹۲) After this verse L adds:
کر تو است ای دزد لعین * سوی دوغ آری مگس‌را زانکین

کز برای عزِّ دینِ احمدی * مسجدی سازیم و بود آن مُرْتَدی
این چنین کژ بازیی می‌باختند * مسجدی جز مسجدِ او ساختند
فرش و سقف و قبّه‌اش آراسته * لیك تفریقِ جماعت خواسته
نزدِ پیغمبر بلابه آمدند * همچو اشتر پیشِ او زانو زدند
کای رسولِ حق برای مُحْسِنی * سوی آن مسجد قَدَم رنجه کُنی
تا مبارك گردد از اِقْدامِ تو * تا قیامت تازه باد ایّامِ تو
مسجدِ روزِ گِلست و روزِ ابر * مسجدِ روزِ ضرورت وقتِ فقر
تا غریبی یابد آنجا خیر و جا * تا فراوان گردد این خدمت‌سرا
تا شعارِ دین شود بسیار و پُر * زآنك با یاران شود خوش کارِ مُر
ساعتی آنجایگه تشریف ده * تزکیهٔ ما کن زما تعریف ده
مسجد و اصحابِ مسجدرا نواز * تو مهی ما شب دمی با ما بساز
تا شود شب از جمالت همچو روز * ای جمالت آفتابِ شب‌فروز
ای دریغا کآن سخن از دل بُدی * تا مرادِ آن نفر حاصل شدی
لطف کآید بی دل و جان در زبان * همچو سبزهٔ تُون بود ای دوستان
هم زدُورش بنْگر و اندر گذر * خوردن و بُورا نشاید ای پسر
سوی لطفِ بی‌وفایان خود مرو * کآن پُلِ ویران بود نیکو شنو
گر قدم‌را جاهلی بر وی زند * بشْکند پُل وآن قدم‌را بشْکند
هرکجا لشکر شکسته میشود * از دو سه سُستِ مخنّث می‌بود
در صف آید با سلاح او مَرْدوار * دل برو بنْهند کاینك یارِ غار

(۲۸۳۸) A جز مسجدی او. (۲۸۳۹) L Bul. سقف و فرش.
(۲۸۴۰) ABDL پیغامبر. (۲۸۴۲) Bul. تازه بادا نام تو.
(۲۸۴۳) L مسجد وقت ضرورتگاه فقر. (۲۸۴٤) A غیر و جا.
(۲۸۴٦) B Bul. تزکیه‌مان کن. (۲۸۴۸) ABL Bul. جان فروز, and so corr. in D.
(۲۸٤۰) D از for بی. (۲۸٤۱) L خوردن و بردن. AB ای پدر.
(۲۸٤۳) ABL Bul. هین مرو. (۲۸٤٤) Bul. و مخنّث.
(۲۸٤۵) A با سلیح مردوار. BL با سلاح و مردوار. AB بنهد که اینك.

گفت طـرّاری تو یـا خود ابلهی * بلك تو دزدی و زین حال آگهی
خصمِ خودرا می‌کشیـدم من کشان * تو رهانیـدی ورا کاینكْ نشان
تو جِهَت‌گو من برونم از جهـات * در وصالِ آیات کو یـا بیّنـات
صُنع بیننـد مردِ محجوب از صِفـات * در صفـات آنست کو گم کرد ذات
واصلان چون غرقِ ذاتند ای پسر * کَی کنند انـدر صفاتِ او نظـر
چونك اندر قعـرِ جُو باشـد سَرَت * کَی برنگِ آب افتـد مَنْظَـرت
ور برنگِ آب بـاز آیی زقَعْـر * پس پلاسی بسْتَدی دادی تو شَعْـر
طـاعتِ عامـه گنـاهِ خاصگـان * وصلتِ عامه حجابِ خاص دان
مـر وزیری‌را کنـد شـه محتسب * شـه عـدوّ او بود نبْود مُحِب
هم گناهی کرده باشـد آن وزیـر * بی سبب نبْود تغیّر ناگـزیـر
آنك زاوّل محتسب بُـد خـود ورا * بخت و روزی آن بُدست از ابتدا
لیك آن کاوّل وزیـر شه بُدست * محتسب کردن سبب فعلِ بَدست
چون ترا شه زآستانـه پیش خوانـد * بـاز سوی آستانـه بـاز رانـد
تو یقین میدان که جُرمی کردهٔ * جَـبْررا از جهل پیـش آوردهٔ
که مرا روزی و قسمت این بُدست * پس چرا دی بودت آن دولت بدست
قسمتِ خود خود بریدی تو زجهل * قسمتِ خودرا فزایـد مـردِ اهل

قصّهٔ منافقان و مسجد ضرار ساختن ایشان،

یك مثـالِ دیگـر انـدر کژرَوی * شایـد ار از نقلِ قرآن بشْنوی
این چنین کژ بازیی در جُفت و طاق * بـا نبی می‌باختنـد اهلِ نفـاق

(۲۸۰۹) A گفت تو طرّاری یا خود ابلهی. B Bul. تو خود یا ابلهی. D و زین خود آگهی.
(۲۸۱۰) L می‌کشیدم مو کشان. (۲۸۱۲) D خود for چون.
(۲۸۱٤) L سرش. L مبطرش. (۲۸۱۷) Bul. عدوی او.
(۲۸۱۹) A زآنك زاوّل. (۲۸۲۰) AL کاوّل وزیری دیدْاست.
(۲۸۲۲) D گر مرا روزی. Bul. این دولت.
(۲۸۲۵) D آنك for دیگر.

گفت پیغمبر که آری لیك ما * بر سرِ راهیم و بر عزمِ غزا
زین سفر چون باز گردم آنگهان * سوی آن مسجد روان گردم روان
دفعشان کرد و بسوی غزو تاخت * با دغایان از دغا نردی بباخت
چون بیآمد از غزا باز آمدند * طالبِ آن وعدهٔ ماضی شدند
گفت حقّش ای پیمبر فاش گو * غدررا ور جنگ باشد باش گو
گفت ای قومِ دغل خامُش کُنید * تا نگویم رازهاتان تن زنید
چون نشانی چند از اسرارشان * در بیان آورد بَد شد کارشان
قاصدان زو باز گشتند آن زمان * حاش لِلّه حاش لِلّه دَم زنان
هر منافق مُصْحَفی زیرِ بغل * سوی پیغمبر بیآورد از دغل
بهرِ سوگندان که اَیْمان جُنّتیست * زآنك سوگندان کژان‌را سُنّتیست
چون ندارد مردِ کژ در دین وفا * هر زمانی بشْکند سوگندرا
راستان‌را حاجتِ سوگند نیست * زآنك ایشان‌را دو چشمِ روشنیست
نقضِ میثاق و عهود از احمقیست * حفظِ اَیْمان و وفا کارِ تَقیست
گفت پیغمبر که سوگندِ شما * راست گیرم یا که سوگندِ خدا
باز سوگندِ دگر خوردند قوم * مصحف اندر دست و برلب مُهرِ صَوْم
که بحقِّ این کلامِ پاكِ راست * کآن بنای مسجد از بهرِ خداست
اندر آنجا هیچ حیلهٔ مکر نیست * اندر آنجا ذکر و صدق و یارَبیست
گفت پیغمبر که آوازِ خدا * می‌رسد در گوشِ من همچون صدا

(۲۸۶۴) ABDL پیغامبر. (۲۸۶۶) BDL Bul. چنگ اندر وعدهٔ ماضی زدند.
(۲۸۶۷) A عدررا. BD عذررا. L عذرِ ایشان عذر باشد باش گو, and so B in marg.
(۲۸۶۸) DL گفتشان بس بددرون و دشمنید. (۲۸۶۹) D آورد و بد.
(۲۸۷۱) ABDL پیغامبر. (۲۸۷۲) Bul. بهر سوگند انکه. Bul. جنّت است.
BL Bul. زآنك سوگد آن کژانرا. A دغارا for کژان‌را. Bul. سنّت است.
(۲۸۷۶) ABDL پیغامبر. (۲۸۷۷) Bul. باز سوگند مکرّر خورد قوم. AB سوگندی.
(۲۸۷۸) Bul. پاك و راست. A از بهر شماست.
(۲۸۷۹) D om. A ذکر صدق و یار بیست. (۲۸۸۰) ABDL پیغامبر.

رُو بگردانـد چو بینند زخمها * رفتنِ او بشْکنند پشتِ ترا
این درازست و فراوان میشود * وآنچ مقصودست پنهان میشود

فریفتن منافقان پیغمبررا صلّی اللّه علیه وسلّم تا بمسجد ضرارش برند،

بر رسولِ حق فسونها خواندند * رَخْشِ دَستان و حِیَل میراندند
آن رسولِ مهربانِ رحم‌کیش * جز تبسّم جز بلی ناورد پیش
شکرهای آن جماعت یاد کرد * در اجابت قاصدان‌را شاد کرد
می‌نمود آن مکرِ ایشان پیشِ او * یك بیك زآن سان که اندر شیر مو
موی‌را نادیده می‌کرد آن لطیف * شیررا شاباش می‌گفت آن ظریف
صد هزاران موی مکر و دمدمه * چشم خوابانید آن دَم از همه
راست می‌فرمود آن بحرِ کرم * بر شما من از شما مشفق‌ترم
من نشسته بر کنارِ آتشی * با فروغ و شعلهٔ بس ناخَوشی
همچو پروانه شما آن سو دوان * هر دو دستِ من شده پروانه‌ران
چون بر آن شد تا روان گردد رسول * غیرتِ حق بانگ زد مشْنو زِغُول
کین خبیثان مکر و حیلت کرده‌اند * جمله مقلوبست آنچ آورده‌اند
قصدِ ایشان جز سیه‌رویی نبود * خیرِ دین کَی جُست ترسا و جهود
مسجدی بر جسرِ دوزخ ساختند * با خدا نردِ دغاها باختند
قصدشان تفریقِ اصحابِ رسول * فضلِ حق‌را کَی شناسد هر فَضول
تا جهودی‌را زشام اینجا کشند * که بوعظِ او جهودان سرْخَوشند

(٢٨٤٦) Bul. زخم‌را.
(٢٨٤٨) After this verse D adds:

جانبوسی و فسونها خواندند * برد خدمت سوی حضرت (sic) راندند

(٢٨٥١) A Bul. می‌نمودی مکر.
(٢٨٥٢) Bul. زآن همه.
(٢٨٥٤) A من شمارا از شما.
(٢٨٥٦) A شده for شما. DL شده پروانه زآن.
(٢٨٦٠) A نرد دغلها.

خِلم بهتر از چنین حِلم ای خدا * که کند از نورِ ایمانم جدا
گر بکاوی کوششِ اهلِ مجاز * تو بتو گنده بود همچون پیاز
هر یکی از یکدگر بی‌مغزتر * صادقان‌را یك زدیگر نغزتر
صد کمر آن قوم بسته بر قَبا * بهرِ هدمِ مسجدِ اهلِ قُبا
همچو آن اصحابِ فیل اندر حَبَش * کعبهٔ کردند حق آتش زدش
قصدِ کعبه ساختند از انتقام * حالشان چون شد فرو خوان از کلام
مر سیه‌رویانِ دین‌را خود جهاز * نیست الاّ حیلت و مکر و ستیز
هر صحابی دید زآن مسجد عیان * واقعه تا شد یقینشان سرِّ آن
واقعات ار باز گویم یك بیك * پس یقین گردد صفا بر اهلِ شك
لیك می‌ترسم زکشفِ رازشان * نازنینانند و زیبد نازشان
شرع بی تقلید می‌پذْرفته‌اند * بی مِحكّ آن نقدرا بگرفته‌اند
حکمتِ قرآن چو ضالّهٔ مؤمن‌است * هر کسی در ضالّهٔ خود موقن‌است

قصّهٔ آن شخص که اشتر ضالّهٔ خود می‌جست و می‌پرسید،

اشتری گم کردهٔ و جُستیش چُست * چون بیابی چون ندانی کآنِ تُست
ضالّه چه بْود ناقهٔ گُم کردهٔ * از کَفَت بگْریخته در پردهٔ
کاروان در بار کردن آمده * اشترِ تو از میانه گُم شده
می‌دوی این سو و آن سو خشك‌لب * کاروان شد دُور و نزدیکست شب

(٢٨٩٩) AL Bul. حلم بهتر. D ایمان او جدا. L ایمانش. (٢٩٠١) A از یکدیگر.
(٢٩٠٥) L Bul. جهیز. A حیلت مکر. (٢٩٠٦) L Bul. مسجد نشان.
(٢٩٠٧) A تا یقین. (٢٩٠٨) A om. و.
(٢٩١٠) Bul. حکمت قرءانکه ضالّهٔ.
(٢٩١١) D گم کرد. (٢٩١٢) BD:
آمده در بار کردن کاروان * اشتر تو زآن میان گشته نهان
and so Bul., which has کاربان for کاروان.

مُهر در گوش شما بنهاد حق * تا بآواز خدا نآرد سَبَق
نك صریح آوازِ حق میآیدم * همچو صاف از دُرد میپالایدم
همچنانك موسی از سوی درخت * بانگِ حق بشْنید کای مسعودبخت
از درخت إِنّی أَنا ٱللّه میشنید * با کلام انوار میآمد پدید
چون زنور وحی در میماندند * باز نو سوگندها میخواندند
چون خدا سوگندرا خواند سپر * کَی نهد اسْپر زکف پیکارگر
باز پیغمبر بتکذیب صریح * قَدْ كَذَبْتُمْ گفت با ایشان فصیح

اندیشیدن یکی از صحابه رضی اللّه عنهم بانکار که رسول صلّی اللّه علیه وسلّم چرا ستّاری نمیکند،

تا یکی یارے زیاران رسول * در دلش انکار آمد زآن نُکول
که چنین پیرانِ با شَیْب و وقار * میکندشان این پَیَمبر شرمسار
کو کرم کو سِتْرپوشی کو حیا * صد هزاران عیب پوشند انبیا
باز در دل زود استغفار کرد * تا نگردد زاعتراض او رویزرد
شومئ یارئ اصحابِ نفاق * کرد مؤمنرا چو ایشان زشت و عاق
باز میزارید کاے علّامِ سِر * مر مرا مگْذار بر کفران مُصِر
دل بدستم نیست همچون دیدِ چشم * ورنه دلرا سوزمی این دم بخشم
اندرین اندیشه خوابش در ربود * مسجدِ ایشانْش پُر سرگین نمود
سنگهاش اندر حدث جایِ تباه * میدمید از سنگها دودِ سیاه
دود در حلقش شد و حلقش بخَست * از نهیب دودِ تلخ از خواب جَست
در زمان در رُو فتاد و میگریست * کای خدا اینها نشانِ مُنْکِریست

(۲۸۸۱) BL Bul. بر گوش. (۲۸۸٦) A زیَد for زکف.
(۲۸۸۷) AB پیغامبر. D بایشان. (۲۸۸۹) L کین چنین. In D این is suppl. in marg. after که.
(۲۸۹۰) Bul. ستر و پوشی. D عیب پوشد.
(۲۸۹۲) AD مضر. (۲۸۹٤) A زخشم.

بـر امیـدِ راست کژرا می‌خرنـد * زهـر در قندی رود آنگه خورنـد
گـر نـبـاشـد گندمِ محبوب‌نوش * چـه بَـرَد گندم‌نمای جَوْفـروش
پس مگو کین جملهٔ دمها باطلند * باطلان بـر بویِ حق دامِ دلند
پس مگو جملـه خیالست و ضلال * بی حقیقت نیست در عالم خیال
حق شبِ قَدْرست در شبها نهان * تـا کُند جان هـر شبی‌را امتحان
نـه همـه شبها بود قدر اے جوان * نـه همـه شبها بود خالی از آن
در میانِ دلق‌پوشان یك فقیـر * امتحان کن وآنك حقّست آن بگیر
مؤمنِ کیّس ممیّز کو کـه تـا * بـاز دانـد حیزکان‌را از فَتَی
گرنـه معیوبات باشـد در جهان * تاجران باشنـد جملـهٔ ابلهان
پس بود کالاشناسی سخت سهل * چونك عیبی نیست چه نااهل و اهل
ور همـه عیبست دانش سود نیست * چون همه چوبست اینجا عود نیست
آنك گوید جملـه حقّند احمقیست * وآنك گوید جمله باطل او شقیست
تاجرانِ انبیـا کردنـد سود * تاجرانِ رنگ و بو کور و کبود
می‌نمایـد مـار انـدر چشم مال * هـر دو چشمِ خویش‌را نیکو بمال
مَنْگر اندر غبطهٔ این بیع و سود * بِنْگـر اندر خسرِ فرعون و ثمود

امتحان هر چیزی تا ظاهر شود خیر و شرّی که درویست،

آسمانی کـه بود بـا زیـب و فـر * حق بفرمایـد کـه ثُمَّ اَرْجِعْ بَصَر

(۲۹۳۱) D آنك for آنکه. (۲۹۳۲) B محبوب بوش. (۲۹۳۵) L چون شب. A قدرست. A و در شبها. (۲۹۳۸) Bul. مؤمنی. D کی تا. L خبرگانرا باز داند. (۲۹۴۱) In L vv. ۲۹۴۱ and ۲۹۴۲ follow v. ۲۹۴۴. (۲۹۴۳) AL Bul. جمله حقّست. DL ابلهیست. (۲۹۴۵) Bul. هر بیع و سود. After this verse B adds:

منگر اندر زیب مال و ربح و سود * آن نگر کـه کرد بـا عاد و ثمود

Heading: A چیزی کی تا.

(۲۹۴۶) A کو بود. This verse, which in AD precedes the Heading, is omitted in BL Bul. After the Heading ABDL Bul. have the following verse:

اندرین گردون مکرّر کن نظر * زآنك حق فرمود ثمّ ارجع بصر

رخت مانده در زمین در راهِ خوف * تو پیِ اشتر دوان گشته بطَوْف
کای مسلْمانان که دیدست اشتری * جَسته بیرون بامداد از آخُری
هرکه بر گوید نشان از اشترم * مژدگانی میدهم چندین دِرَم
باز می‌جویی نشان از هر کسی * ریش‌خندت میکند زین هر خسی
که اشتری دیدیم می‌رفت این طرف * اشتری سرخی بسوی آن علف
آن یکی گوید بُریده‌گوش بود * وآن دگر گوید جُلَش منقوش بود
آن یکی گوید شتر یك‌چشم بود * وآن دگر گوید زگَر بی پشم بود
از برای مژدگانی صد نشان * از گزافه هر خسی کرده بیان

متردّد شدن در میان مذهبهای مخالف و بیرون‌شو و مخلص یافتن،

همچنانك هر کسی در معرفت * می‌کند موصوفِ غیبی‌را صِفت
فلسفی از نوعِ دیگر کرده شرح * باحثی مر گفتِ اورا کرده جرح
وآن دگر در هر دو طعنه می‌زند * وآن دگر از زَرْق جانی می‌کَند
هر یك از ره این نشانها زآن دهند * تا گمان آید که ایشان زآن دِهاند
این حقیقت دان نه حقّ‌اند این همه * نی بکُلّی گمرهانند این رمه
زآنك بی حق باطلی نآید پدید * قلب‌را ابله ببوی زر خرید
گر نبودی در جهان نقدی روان * قلبهارا خرج کردن کَی توان
تا نباشد راست کَی باشد دروغ * آن دروغ از راست می‌گیرد فروغ

(۲۹۱۵) A om. B Bul. بر زمین . L زمین و راه.   (۲۹۱۶) A om.
(۲۹۱۷) ABD مزدگانی.
(۲۹۱۹) B Bul. کاشتری دیدیم . L آن طرف . L سرخی دوان سوی علف.
(۲۹۲۰) A وآن دیگر.   (۲۹۲۲) ABD مزدگانی . D هر کسی.
Heading: Bul. بیرون شدن.
(۲۹۲۳) L هر خسی.   (۲۹۲۵) L بر هر دو . A رق for زرق.
(۲۹۲۷) L فی الحقیقه در زیانند این همه.   (۲۹۲۹) A Bul. نقد.
(۲۹۳۰) L میگردد فروغ.

تا شود فاروقِ این تزویرها * تا بود دستورِ این تدبیرها
شیر ده ای مادرِ موسی ورا * واندر آب افگن میندیش از بلا
هرکه در روزِ أَلَسْتْ آن شیر خَورد * همچو موسی شیررا تمییز کرد
گر تو بر تمییزِ طفلت مُولَعی * این زمان یا أُمَّ مُوسَی أَرْضِعِی
تا ببینند طعمِ شیرِ مادرش * تا فرو نآید بدایهٔ بَد سرش

شرح فایدهٔ حکایت آن شخص شتر جوینده ،

اشتری گم کردهٔ ای معتمد * هرکسی زاُشتر نشانت میدهد
تو نمی دانی که آن اشتر کجاست * لیك دانی کین نشانیها خطاست
وآنك اشتر گم نکرد او از مِری * همچو آن گم کرده جوید اشتری
که بلی من هم شتر گم کرده‌ام * هرکه یابد اُجرتش آورده‌ام
تا در اشتر با تو انبازی کند * بهرِ طمعِ اشتر این بازی کند
هرکه‌را گویی خطا بُد آن نشان * او بتقلیدِ تو میگوید همان
او نشانِ کژ بنشْناسد زراست * لیك گفتت آن مقلّدرا عصاست
چون نشانِ راست گویند و شبیه * پس یقین گردد ترا لا رَیْبَ فیه
آن شفای جانِ رنجورت شود * رنگِ رُوی و صحّت و زورت شود
چشمِ تو روشن شود پایت دوان * جسمِ تو جان گردد و جانت روان

(۲۹۷۰) Bul. از روز الست. After this verse L adds:

گر بر تو این حکایت روشنست * که غرض نی این حکایت گفتنست

Bul. adds:

قصد شد از قصّه ایهام عوض * نی ترا زبنسان حکایت شد غرض

(۲۹۷۱) اُمَّ: so vocalised in D. (۲۹۷۳) D مادری. D سری.

(۲۹۷٤) A این for کین. (۲۹۷۵) A از ستیزاو هم بجوید اشتری, corr. in marg.

(۲۹۷۸) AB Bul. هرچه‌را. ABL Bul. خطا بود. A میگوید که هان. In DL Bul. this verse follows v. ۲۹۷۹.

(۲۹۸۱) D رنگ و روی صحّت. After this verse L adds:

راحت از غم قوّت بازو بود * خلق و خلق نکویت صدتو شود

یك نظر قانع مشو زین سقفِ نور * بارها بنگر ببین هَلْ مِنْ فُطُور
چونك گفتت کاندرین سقفِ نکو * بارها بنگر چو مردِ عیب‌جو
پس زمینِ تیره‌را دانی که چند * دیدن و تمییز باید در پسند
تا بپالاییم صافان‌را زدُرد * چند باید عقلِ مارا رنج بُرد
امتحانهاے زمستان و خزان * تابِ تابستان بهارِ همچو جان
بادها و ابرها و برقها * تا پدید آرد عوارض فرقها
تا برون آرد زمینِ خاك‌رنگ * هرچه اندر جیب دارد لعل و سنگ
هرچه دزدیدست این خاكِ دژم * از خزانهٔ حقّ و دریاے کرم
شحنهٔ تقدیر گوید راست گو * آنچ بردی شرح واده مو بمو
دزد یعنی خاك گوید هیچ هیچ * شحنه اورا درکشد در پیچ پیچ
شحنه گاهش لطف گوید چون شکر * گه بر آویزد کند هرچه بتر
تا میانِ قهر و لطف آن خُفْیها * ظاهر آید زآتشِ خوف و رجا
آن بهاران لطفِ شحنهٔ کبریاست * وآن خزان تخویف و تهدیدِ خداست
وآن زمستان چارمیخِ معنوے * تا تو ای دزدِ خفی ظاهر شوے
پس مجاهدرا زمانی بسطِ دل * یك زمانی قبض و درد و غِشّ و غِل
زآنك این آب و گِلی کابدانِ ماست * مُنْکِر و دزدِ ضیاے جانهاست
حق تعالی گرم و سرد و رنج و درد * بر تنِ ما می‌نهد ای شیرمرد
خوف و جوع و نقصِ اموال و بدن * جمله بهرِ نقدِ جان ظاهر شدن
این وعید و وعدها انگیخته است * بهرِ این نیك و بدی کآمیخته است
چونك حقّ و باطلی آمیختند * نقد و قلب اندر حُرُمْدان ریختند
پس مِحَك می‌بایدش بگْزیدهٔ * در حقایق امتحانها دیدهٔ

(۲۹۴۹) D .ناید در پسند (۲۹۵۹) B .لطف و شحنهٔ AB Bul. .تهدید و تخویف D .توفیق تهدید (۲۹۶۰) L .درّ خفی (۲۹۶۲) D om. L .جان ماست

(۲۹۶۶) In D the ح of حرمدان is marked by a small ح underneath, and a vowel (apparently *fatḥa*) is written above.

سیّئاتم شد همه طاعات شُکر * هزل شد فانی و جِدّ اِثْبات شُکر

سیّئاتم چون وسیلت شد بحق * پس مزن بر سیّئاتم هیچ دَق

مر ترا صدق، تو طالب کرده بود * مر مرا جدّ و طلب صدقی گشود

صدقِ تو آورد در جُستن ترا * جُستنم آورد در صدقی مرا

تخمِ دولت در زمین می‌کاشتم * سخره و بیگار می‌پنداشتم

آن نبُد بیگار کسبی بود چُست * هر یکی دانه که کِشتم صد بُرُست

دزد سوی خانهٔ شد زیرِ دست * چون درآمد دید کآن خانهٔ خودست

گرم باش ای سرد تا گرمی رسد * با درشتی ساز تا نرمی رسد

آن دو اشتر نیست آن یك اشترست * تنگ آمد لفظ معنی بس پُرست

لفظ در معنی همیشه نارسان * زآن پیمبر گفت قَدْ کَلَّ لِسان

نطق اصطرلاب باشد در حساب * چه قَدَر داند زچرخ و آفتاب

خاصّه چرخی کین فلك زو پرّه‌ایست * آفتاب از آفتابش ذرّه‌ایست

بیان آنك در هر نفسی فتنهٔ مسجد ضرار هست،

چون پدید آمد که آن مسجد نبود * خانهٔ حیلت بُد و دام جهود

پس نبی فرمود که آن‌را بر کَنید * مَطْرحهٔ خاشاك و خاکستر کُنید

صاحبِ مسجد چو مسجد قلب بود * دانها بر دام ریزی نیست جود

گوشت کاندر شصتِ تو ماهی‌رُباست * آن چنان لقمه نه بَخْشِش نه سخاست

مسجدِ اهلِ قُبا کآن بُد جَماد * آنچ کفو او نبُد راهش نداد

در جمادات این چنین حیفی نرفت * زد در آن ناکفْو امیر داد تَفْت

(۲۰۰۶) L om. و. Bul. صدقی نمود. (۲۰۰۸) Bul. بر زمین.
(۲۰۰۹) D ابن نبذ. D کی کشتم. (۲۰۱۲) B کَلَّ اللّسان. (۲۰۱۴) Bul. اسطرلاب.
Heading: D ضرارست. (۲۰۱۶) A کان مسجد. Bul. و مکر جهود.
(۲۰۱۷) ABL Bul. فرمود کآنرا. AB Bul. بر کند. AB Bul. خاکستر کند.
(۲۰۱۸) L دانه چون بر دام. (۲۰۱۹) ABL Bul. شست. A نی بخشش.
(۲۰۲۰) AD کفو او نبود. (۲۰۲۱) L زد در آن کفوش.

پس بگویی راست گفتی ای امین * این نشانیها بلاغ آمد مُبین
فیهِ آیاتٌ ثِقاتٌ بَیِّناتْ * این بَراتی باشد و قدرِ نجات
این نشان چون داد گویی پیش رَو * وقتِ آهنگست پیش‌آهنگ شو
پی‌رَویٔ تو کنم اے راست‌گو * بوے بُردے زاُشترم بنْما که کو
پیشِ آنکس که نه صاحب اشتریست * کو درین جُستِ شتر بهرِ مِریست
زین نشانِ راست نفْزودش یقین * جز زعکسِ ناقه‌جویِ راستین
بُوی بُرد از جِدّ و گرمیهای او * که گزافه نیست این هیهای او
اندرین اشتر نبودش حق ولی * اشتری گم کرده‌است او هم بلی
طمعِ ناقهٔ غیر رُوپوشش شده * آنچ ازو گُم شد فراموشش شده
هرکجا او می‌دود این میدود * از طَمَع همدردِ صاحب میشود
کاذبی با صادقی چون شد روان * آن دروغش راستی شد ناگهان
اندر آن صحرا که آن اشتر شتافت * اشترِ خود نیز آن دیگر بیافت
چون بدیدش یاد آورد آنِ خویش * بی طَمَع شد زاُشترانِ یار و خویش
آن مقلّد شد محقّق چون بدید * اشترِ خودرا که آنجا می‌چرید
او طلب‌گارِ شتر آن لحظه گشت * می‌نجُستش تا ندید اورا بدشت
بعد از آن تنهارَوی آغاز کرد * چشم سوی ناقهٔ خود باز کرد
گفت آن صادق مرا بگْذاشتی * تا باکنون پاسِ من میداشتی
گفت تا اکنون فسوسی بوده‌ام * وز طَمَع در چاپلوسی بوده‌ام
این زمان همدردِ تو گشتم که من * در طلب از تو جدا گشتم بتن
از تو می‌دزدیدمی وصفِ شتر * جانِ من دید آنِ خود شد چشم‌پُر
تا نیابیدم نبودم طالبش * مِس کنون مغلوب شد زر غالبش

(۲۹۸٤) D قدر و نجات. (۲۹۸٦) A بنمای کو. (۲۹۸۷) A نی for به.
(۲۹۸۹) D گرمیهای تو. L گز گزافه. (۲۹۹۲) Bul. هرکجا این میدود او میدود.
(۲۹۹۳) D این دروغش. (۲۹۹٤) D بار خویش. L بار نیش.
(۲۹۹٦) A می‌خرید. (۲۹۹۷) L می‌بجستش.

گر همان عیبت نبود ایمن مباش * بوكِ آن عیب از تو گردد نیز فاش
لا تَخَافُوا از خدا نشْنیدهٔ * پس چه خودرا ایمن و خوش دیدهٔ
سالها ابلیس نیکونام زیست * گشت رسوا بین که اورا نام چیست
در جهان معروف بُد عُلْیای او * گشت معروفی بعکس ای وای او
تا نهٔ ایمن تو معروفی مجو * رُو بشُو از خوف پس بنْمای رُو
تا نروید ریشِ تو ای خوبِ من * بر دگر سادهزنخ طعنه مزن
این نگر که مبتلا شد جانِ او * تا در افتادست و او شد پندِ تو
تو نیفتادی که باشی پندِ او * زهر او نوشید تو خور قندِ او

قصد کردن غُزان بکشتن یك مردی تا آن دگر بترسد،

آن غُزانِ تُركِ خونریز آمدند * بهرِ یغما در یکی دِه در شدند
دو کس از اعیانِ آن ده یافتند * در هلاكِ آن یکی بشْتافتند
دست بستندش که قربانش کنند * گفت ای شاهان و ارکانِ بلند
قصدِ خونِ من بچه رُو میکنید * از چه آخر تشنهٔ خونِ منید
چیست حکمت چه غرض در کُشتنم * چون چنین درویشم و عُرْیانتنم
گفت تا هیبت برین یارت زند * تا بترسد او و زر پیدا کند
گفت آخر او زمن مسکینترست * گفت قاصد کردهاست اورا زَرست
گفت چون وهمست ما هر دو یکیم * در مقامِ احتمال و در شکیم
خود ورا بکْشید اوّل ای شهان * تا بترسم من دهم زررا نشان
پس کرمهای اِلٰهی بین که ما * آمدیم آخر زمان در اِنتها

(۲۰۳۸) Bul. بو که. (۲۰۴۰) رسوا is suppl. in marg. D. AB هین for بین.
(۲۰۴۱) L بعکس رای او. (۲۰۴۳) L ای خوبفن.
(۲۰۴۴) BDL Bul. در چهی افتاد تا شد پند تو, and so A in marg.
(۲۰۴۶) BDL Bul. بهر یغما بر دهی ناگه زدند.
(۲۰۴۹) BDL Bul. in the first hemistich: در چه مرگم چرا می‌افکنید.
(۲۰۵۰) A چو چنین.

پس حقایق‌را که اصلِ اصلهاست * دانك آنجا فَرْقها و فصلهاست
نه حیاتش چون حیاتِ او بود * نه مماتش چون مماتِ او بود
گورِ او هرگز چو گورِ او مدان * خود چه گویم حالِ فرقِ آن جهان
بر مِحَكّ زن کارِ خود ای مردِ کار * تا نسازی مسجدِ اهلِ ضُرار
پس بر آن مسجدکُنان تسخر زدی * چون نظر کردی تو خود زیشان بُدی

حکایت هندو که با یار خود جنگ می‌کرد بر کاری و خبر نداشت که او هم بدآن مبتلاست،

چار هندو در یکی مسجد شدند * بهرِ طاعت راکع و ساجد شدند
هر یکی بر نیّتی تکبیر کرد * در نماز آمد بمسکینی و درد
مُؤْذِن آمد زآن یکی لفظی بجَست * کای مؤذّن بانگ کردی وقت هست
گفت آن هندوی دیگر از نیاز * هی سخن گفتی و باطل شد نماز
آن سِوُم گفت آن دُوُم‌را ای عَمو * چه زنی طعنه برو خودرا بگو
آن چهارم گفت حمد الله که من * در نیفتادم بچَه چون آن سه تن
پس نمازِ هر چهاران شد تباه * عیب‌گویان بیشتر گم کرده راه
ای خنك جانی که عیبِ خویش دید * هرکه عیبی گفت آن بر خود خرید
زآنك نیمِ او زعَیْبستان بُدست * وآن دگر نیمش زغَیْبستان بُدست
چونك بر سَر مر ترا دَه ریش هست * مرهمت بر خویش باید کار بست
عیب کردن ریش‌را داروی اوست * چون شکسته گشت جایِ اِرْحَمُوست

(٣٠٢٢) A فرقها و اصلهاست. L فرقها و وصلهاست.
(٣٠٢٦) BDL پس بر آن. Bul. تو بر آن. L کردی از ایشان آمدی.
(٣٠٢٩) In D آمد is omitted, and بر has been suppl. before مؤذن.
(٣٠٣٠) L هین سخن. (٣٠٣١) A Bul. آن سیم.
(٣٠٣٣) A گم کرد. (٣٠٣٥) Bul. بود for بدست *bis.*
(٣٠٣٦) D باز for کار, corr. above. (٣٠٣٧) Bul. عیب کردن خویش‌را.

هیچ چاره نیست از قُوتِ عیال * از بُنِ دندان کنم کسبِ حلال
چه حلال ای گشته از اهلِ ضلال * غیرِ خون تو نمی‌بینم حلال
از خدا چاره‌ستش و از لُوت نی * چاره‌ش‌است از دین و از طاغوت نی
ای که صبرت نیست از دنیای دون * صبر چون داری زنِعْمَ الْماهِدُون
ای که صبرت نیست از ناز و نعیم * صبر چون داری زاللّٰهِ کریم
ای که صبرت نیست از پاك و پلید * صبر چون داری از آن کین آفرید
کو خلیلی کو برون آمد زغار * گفت هٰذا رَبِّ هان کو کردگار
من نخواهم در دو عالَم بنْگریست * تا نبینم این دو مجلس آنِ کیست
بی تماشای صفتهای خدا * گر خورم نان در گلو ماند مرا
چون گوارد لقمه بی دیدارِ او * بی تماشای گُل و گُلزارِ او
جز بر امّیدِ خدا زین آب‌خَور * کی خورد یکلحظه الّا گاو و خر
آنك كَالْأَنْعام بُد بَلْ هُمْ أَضَلّ * گرچه پُر مکرست آن گنده‌بغل
مکرِ او سَرْزیر و او سرزیر شد * روزگارك بُرد و روزش دیر شد
فکرگاهش کُند شد عقلش خَرِف * عمر شد چیزی ندارد چون الِف
آنچ می‌گوید درین اندیشه‌ام * آن هم از دستانِ آن نفس‌است هم
وآنچ می‌گوید غفورست و رحیم * نیست آن جز حیلهٔ نفسِ لئیم
ای زغم مرده که دست از نان تهیست * چون غفورست و رحیم این ترس چیست

(۲۰۷۱) A ازْ نفقهٔ عیال.
(۲۰۷۳) Suppl. in marg. A. Bul. قوت for لوت. D وز طاغوت.
(۲۰۷٤) Suppl. in marg. A. (۲۰۷٥) B Bul. از الله.
(۲۰۷٦) After this verse L adds:

ای که صبرت نیست از فرزند و زن * صبر چون داری زحقّ ذو المنن

(۲۰۷۷) Bul. ربّی. (۲۰۸۰) AB اومید. AB Bul. آب و خور. L که خورد. AB کی خورد یك لقمه. Bul. غیر for الّا.
(۲۰۸۲) A om. و before او. L روزگارش رفت.
(۲۰۸٥) Bul. آنکه میگوید. (۲۰۸٦) Bul وآنکه میگوید.

آخرين قرنها پيش از قرون * در حديثست آخِرونَ ٱلسّابِقُون
تا هلاكِ قومِ نوح و قومِ هود * نادئ رحمت بجانِ ما نمود
كُشت ايشان‌را كه ما ترسيم ازو * ور خود اين بر عكس كردى واى تو

بيان حال خودپرستان و ناشكران در نعمت وجود انبيا و اوليا عليهم السّلام ،

هرك ازيشان گفت از عيب و گناه * وز دلِ چون سنگ وز جانِ سياه
وز سبك‌دارئ فرمانهاى او * وز فراغت از غمِ فرداى او
وز هوس وز عشقِ اين دنياى دون * چون زنان مر نفس‌را بودن زبون
وآن فرار از نكتهاى ناصحان * وآن رميدن از لقاى صالحان
با دل و با اهلِ دل بيگانگى * با شهان تزوير و روبه‌شانگى
سيرچشمان‌را گدا پنداشتن * از حسدشان خُفْيه دشمن داشتن
گر پذيرد چيز تو گويى گداست * ورنه گويى زرق و مكرست و دغاست
گر در آميزد تو گويى طامعاست * ورنه گويى در تكبّر مُولَع است
يا منافق‌وار عذر آرى كه من * مانده‌ام در نفقهٔ فرزند و زن
نه مرا پرواى سر خاريدنست * نه مرا پرواى دين ورزيدنست
اى فلان مارا بهمّت ياد دار * تا شويم از اوليا پايانِ كار
اين سخن نه هم زدرد و سوز گفت * خوابناكى هرزه گفت و باز خُفت

(۲۰۵۷) D با هلاك. Bul. قوم نوح و عاد و هود. BL Bul. عارض رحمت.
(۲۰۵۸) L ترسيم از آن. A بر عكس بودى. L واى جان.
(۲۰۵۹) L هرچه زيشان. B در عيب. (۲۰۶۰) A غم و فرداى.
(۲۰۶٤) B سَيرچشمارا, and so D. (۲۰۶۵) L خير تو.
(۲۰۶۶) After this verse L adds:
گر تحمّل كرد گويى عاجزست * ور غيور آمد تو گويى گربزست
(۲۰۶۸) L مرا يارئ دين. (۲۰۶۹) AB Bul. تا شوم.
(۲۰۷۰) L Bul. هم نى زدرد.

گر نه پیدا اند پیشِ نیك و بد * چیست با ایشان خسان‌را این حسد
ور نمی‌دانندشان علم الیقین * چیست این بغض و حِیَل‌سازی و کین
ور همی‌دانند بعث و رستخیز * چون زنندی خویش بر شمشیرِ تیز
بر تو می‌خندد مبین اورا چنان * صد قیامت در درونستش نهان
دوزخ و جنّت همه اجزاے اوست * هرچ اندیشی تو او بالای اوست
هرچ اندیشی پذیراے فناست * آنك در اندیشه ناید آن خداست
بر درِ این خانه گستاخی زچیست * گر همی‌دانند کاندر خانه کیست
ابلهان تعظیمِ مسجد می‌کنند * در خرابیِ اهلِ دل جِد می‌کنند
آن مجازست این حقیقت ای خران * نیست مسجد جز درونِ سَرْوران
مسجدی کآن اندرونِ اولیاست * سجده‌گاهِ جمله‌است آنجا خداست
تا دلِ مردِ خدا نآمد بدرد * هیچ قرنی‌را خدا رسوا نکرد
قصدِ جنگِ انبیا می‌داشتند * جسم دیدند آدمی پنداشتند
در تو هست اخلاقِ آن پیشینیان * چون نمی‌ترسی که تو باشی همان
آن نشانیها همه چون در تو هست * چون تو زیشانی کجا خواهی برَست

قصّهٔ جوحی و آن کودك که پیشِ جنازهٔ پدر خویش نوحه می‌کرد،

کودکی در پیشِ تابوتِ پدر * زار می‌نالید و بر می‌کوفت سر
کاے پدر آخر کجات می‌برند * تا ترا در زیرِ خاکی بنْشَرند

(۲۱۰۲) A عین الیقین. A ان بعض. D حسدسازی.
(۲۱۰٤) BDL Bul. ور بدانندی جزای رستخیز, and so A in marg.
(۲۱۰٥) D om. (۲۱۰٦) Bul. آن بالای اوست.
(۲۱۰۹) BDL Bul. در جفای اهل دل. (۲۱۱۲) Bul. تا دل اهل دلی. L هیچ قومی‌را.
(۲۱۱٤) Bul. چون نمی‌ترسی تو هم باشی از آن. D has از آن in marg.
(۲۱۱۷) BDL Bul. در زیر خاکی آورند, and so A in marg.

شکایت گفتن پیرمردی بطبیب از رنجوریها و جواب گفتن طبیب اورا،

گفت پیری مر طبیبی‌را که من * در زحیرم از دماغِ خویشتن
گفت از پیریست آن ضعفِ دماغ * گفت بر چشمم ز ظلمت هست داغ
گفت از پیریست ای شیخِ قدیم * گفت پشتم درد می‌آید عظیم
گفت از پیریست ای شیخِ نزار * گفت هرچه می‌خورم نبْوَد گوار
گفت ضعفِ معده هم از پیریَست * گفت وقتِ دَم مرا دَم‌گیریَست
گفت آرے انقطاعِ دم بود * چون رسد پیری دو صد علّت شود
گفت ای احمق برین بر دوختی * از طبیبی تو همین آموختی
ای مدمَّغ عقلت این دانش نداد * که خدا هر رنج‌را درمان نهاد
تو خرِ احمق زاندَك‌مایگی * بر زمین ماندی زکوته‌پایگی
پس طبیبش گفت ای عمرِ تو شصت * این غضب وین خشم هم از پیریَست
چون همه اوصاف و اجزا شد نحیف * خویشتن‌داری و صبرت شد ضعیف
بر نتابد دو سخن زو هَی کند * تابِ یك جرعه ندارد قَی کند
جز مگر پیری که از حقّست مست * در درونِ او حیاتِ طیّبه‌است
از برون پیرست و در باطن صبی * خود چه چیزست آن ولی وآن نبی

Heading: Bul. شکایت کردن مرد پیر با طبیب.

(٢٠٩٢) Bul. علّت بود. After this verse L adds:

گفت کم شد شهوتم یکبارگی * گفت کز پیریست این بیچارگی
گفت پایم سست شد وز ره بماند * گفت کز پیریست در کنجت نشاند
گفت پشتم چون کمانی شد دوتا * گفت کز پیریست این رنج و عنا
گفت تاریکست چشمم ای حکیم * گفت کز پیریست ای پیر حلیم

(٢٠٩٤) L بذین for برین. (٢٠٩٦) Bul. در زمین.

(٢٠٩٧) D om. عمر and has سال suppl. above. (٢٠٩٩) Bul. اوصاف اجزا.

(٢١٠١) A پیری‌ست. L خود کیامد. Bul. آن نبی و آن ولی.

گر نبودی او مسبّح بطنِ نون * حبس و زندانش بُدی تا یُبْعَثُون
او بتسبیح از تنِ ماهی بجست * چیست تسبیح آیتِ روزِ أَلَسْت
گر فراموشت شد آن تسبیحِ جان * بشْنو این تسبیحهای ماهیان
هرکه دید اللّهرا اللّهیَست * هرکه دید آن بحررا آن ماهیَست
این جهان دریاست و تن ماهی و روح * یونسِ محجوب از نورِ صَبوح
گر مسبّح باشد از ماهی رهید * ورنه در وی هضم گشت و ناپدید
ماهیانِ جان درین دریا پُرند * تو نمی‌بینی بگِرْدت می‌پِرند
بر تو خودرا می‌زنند آن ماهیان * چشم بگْشا تا ببینیشان عیان
ماهیانرا گر نمی‌بینی پدید * گوشِ تو تسبیحشان آخر شنید
صبر کردن جانِ تسبیحاتِ تُست * صبر کن کآنست تسبیحِ دُرُست
هیچ تسبیحی ندارد آن دَرَج * صبر کن اَلصَّبْرُ مِفْتاحُ ٱلْفَرَج
صبر چون پولِ صراط آن سو بهشت * هست با هر خوب یك لالای زشت
تا زلالا می‌گریزے وصل نیست * زآنك لالارا زشاهد فصل نیست
تو چه دانی ذوقِ صبر ای شیشه‌دل * خاصّه صبر از بهرِ آن نقشِ چِگِل
مردرا ذوقِ غزا و کرّ و فر * مر مخنّث‌را بود ذوق از ذَکَر
جز ذَکَر نه دینِ او و ذِکْرِ او * سوی اسفل بُرد اورا فِکْرِ او
گر بر آید تا فلك از وی مترس * کو بعشقِ سُفْل آموزید دَرْس
او بسوی سُفْل می‌راند فَرَس * گرچه سوی عُلْو جنباند جرس
از عَلَمهای گدایان ترس چیست * کآن عَلَمها لقمهٔ نان‌را رهیست

(۲۱۳۸) B این تسبیح. (۲۱۴۰) In A vv. ۲۱۴۰ and ۲۱۴۱ are transposed.

(۲۱۴۱) A ورنی. (۲۱۴۲) BD Bul. تو نمی‌بینی که کوری ای ژند, and so A in marg. and L. (۲۱۴۳) D این ماهیان. After this verse L adds:

ماهیانی جمله روح بی‌جسد * نی دریشان کبر و کین و نی حسد

(۲۱۴۴) In A vv. ۲۱۴۴ and ۲۱۴۵ are transposed. (۲۱۴٦) L Bul. کالصبر.

(۲۱۴۷) Bul. پل صراط. (۲۱۵۰) L Bul. ذوق از غزا.

(۲۱۵۲) D با فلك. L بر فلك. (۲۱۵۳) B om.

می‌برنـدت خانـهٔ تنگ و زحیـر * نی درو قالی و نه در وی حصیر
نی چراغی در شب و نه روز نان * نی درو بوی طعـام و نـه نشان
نی درش معمـور نی در بام راه * نی یکی همسایـه کـو باشـد پنـاه
جسمِ تو که بوسه‌گـاهِ خلق بود * چون رود در خانـهٔ کور و کبود
خانـهٔ بی‌زینهـار و جایِ تنـگ * که درو نه رُوی می‌مانـد نه رنگ
زین نسق اوصافِ خانـه می‌شمـرد * وز دو دیده اشكِ خونین می‌فُشُـرد
گفت جوحی با پدر ای ارجمنـد * واللّـه این‌را خانـهٔ مـا می‌برنـد
گفت جوحی‌را پـدر ابلـه مشـو * گفت ای بابـا نشـانیهـا شنـو
این نشانیها که گفت او یك بیك * خانـهٔ ماراست بی تردید و شك
نی حصیـر و نه چراغ و نه طعـام * نه درش معمور و نه صحن و نه بام
زین نمط دارند بر خود صد نشان * لیك كی بیننـد آنرا طاغیان
خانـهٔ آن دل که ماند بی ضیـا * از شعـاعِ آفتـابِ کبـریـا
تنگ و تاریکست چون جانِ جهود * بی‌نـوا از ذوقِ سلطـانِ وَدود
نی درآن دل تافت تابِ آفتاب * نی گشـادِ عرصـه و نـه فتحِ باب
گور خوشتـر از چنین دل مر ترا * آخـر از گورِ دلِ خود برتـر آ
زنـدهٔ و زنده‌زاد ای شوخ و شنگ * دَم نمی‌گیـرد ترا زین گورِ تنگ
یوسفِ وقتی و خورشیـدِ سمـا * زین چَه و زندان بر آ و رُو نُما
یُونُست در بطنِ ماهی پخته شـد * مَخْلَصـش‌را نیست از تسبیـح بُـد

(۲۱۱۹) After this verse L adds:

نی درون معمور نی سقف و نی بام * نی درو بهـر ضیائی هیچ جام

(۲۱۲۰) L in the first hemistich: نی درو از بهر مهمان آب چاه. A نی درو معمور. Bul. درش, and so corr. in D. A Bul. و نی بربام.

(۲۱۲۱) AB Bul. چشم تو. BDL Bul. چون شود. (۲۱۲۲) A نی رنگ.

(۲۱۲۶) B بس نشانیها. L بی تزویر و شك. (۲۱۲۷) L سقف for صحن. A نی بام.

(۲۱۲۸) L دادند. A با خود. (۲۱۳۱) BD Bul. نور آفتاب.

(۲۱۳۳) D زنده‌زادی شوخ. AL شوخ شنگ. (۲۱۳٤) L بر آ رو وا نما.

گر بپوشی تو سلاحِ رُسْتَمان * رفت جانت چون نباشی مردِ آن
جان سپر کن تیغ بگذار ای پسر * هرکه بی سَر بود ازین شه بُرد سَر
آن سلاحت حیله و مکرِ تو است * هم زتو زایید و هم جانِ تو خَسْت
چون نکردی هیچ سودی زین حِیَل * ترکِ حیلت کن که پیش آید دُوَل
چونك یك لحظه نخوردی بر زفن * ترکِ فن گو می‌طلب رَبَّ ٱلْمِنَن
چون مبارك نیست بر تو این علوم * خویشتن گولی کن و بگذر زشوم
چون ملایك گو که لا عِلْمَ لَنا * یا إِلٰهی غَیْرَ ما عَلَّمْتَنا

قصّهٔ اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت کردن آن فیلسوف اورا ،

یك عرابی بار کرده اشتری * دو جوالِ زفت از دانه پُری
او نشسته بر سرِ هر دو جوال * یك حدیث‌انداز کرد اورا سؤال
از وطن پرسید و آوردش بگفت * واندر آن پرسش بسی دُرها بسُفت
بعد از آن گفتش که آن هر دو جوال * چیست آگنده بگو مصدوقِ حال
گفت اندر یك جوالم گندمست * در دگر ریگی نه قُوتِ مردمست
گفت تو چون بار کردی این رِمال * گفت تا تنها نماند آن جوال
گفت نیمِ گندمِ آن تنگ‌را * در دگر ریز از پیِ فرهنگ‌را
تا سبك گردد جوال و هم شتر * گفت شاباش ای حکیمِ اهل و حُر
این چنین فکرِ دقیق و رأیِ خوب * تو چنین عریان پیاده در لُغوب

(۲۱۷۱) A .زاند. (۲۱۷۲) L .کن که هستی بس دغل. (۲۱۷۳) BDL Bul. .چون یکی لحظه. D کن for گو. (۲۱۷٤) L .خویشتن‌را گول کن بگذر.
Heading: After جوال کردن B adds .بجای گندم.
(۲۱۷٦) After this verse B adds:
وآن جوال دیگرش از ریگ پر * هر دورا او بار کرده بر شتر
(۲۱۷۹) Bul. .این هر دو. (۲۱۸۱) D .این جوال. (۲۱۸۲) D در دیگر . L .از پی پاسنگ‌را. (۲۱۸۳) A .حکیم و اهل حر. (۲۱۸٤) Bul. .با چنین فکر.

ترسیدن کودک از آن شخص صاحب جثّه و گفتن آن شخص که ای کودک مترس که من نامردم،

کنگی زفتی کودکی‌را یافت فرد * زرد شد کودک زبیمِ قصدِ مرد
گفت ایمن باش ای زیبای من * که تو خواهی بود بر بالای من
من اگر هَوْلم مخنّث دان مرا * همچو اشتر بر نشین می‌ران مرا
صورتِ مردان و معنی این چنین * از برون آدم درون دیوِ لعین
آن دُهُل‌را مانی ای زفتِ چو عاد * که برو آن شاخ‌را می‌کوفت باد
روبهی اِشْکارِ خودرا باد داد * بهرِ طبلی همچو خیكِ پر زباد
چون ندید اندر دهل او فربهی * گفت خوکی به ازین خیكِ تهی
روبهان ترسند زآوازِ دهل * عاقلش چندان زند که لا تَقُل

قصّهٔ تیراندازی و ترسیدن او از سواری که در بیشهٔ می‌رفت،

یك سواری با سلاح و بس مُهیب * می‌شد اندر بیشه بر اسبِ نجیب
تیراندازی بحُکْم اورا بدید * پس زخوفِ او کمان‌را در کشید
تا زند تیری سوارش بانگ زد * من ضعیفم گرچه زفتستم جسد
هان و هان منگر تو در زفتئ من * که کمم در وقتِ جنگ از پیرزن
گفت رَو که نیك گفتی ورنه نیش * بر تو می‌انداختم از ترسِ خویش
بس کسان‌را کآلتِ پیکار کُشت * بی رجولیّت چنان تیغی بمُشت

(۲۱۵۷) D خواهم for هولم, corr. in marg. (۲۱۵۸) Bul. مرد آن. A om. و.
(۲۱۶۰) A خیکی. (۲۱۶۱) A خیکی.
Heading: L Bul. قصّهٔ ترسیدن تیراندازی از سواری. A تیرانداز.
(۲۱۶۳) L با سلاحی بس. BL اسبی. (۲۱٦٤) D برکشید.
(۲۱۶۸) AB Bul. آلت. In the second hemistich L has: بی چنان مردی که باید داده پشت. After this verse L adds:

آلت پیکار او اورا بکشت * بی رجولیت چنان تیغی بمشت

حکمتِ دنیا فزاید ظنّ و شك * حکمتِ دینی پَرَد فوقِ فلك
زَوْبَعانِ زیرکِ آخر زمان * بر فزوده خویش بر پیشینیان
حیله‌آموزان جگرها سوخته * فعلها و مکرها آموخته
صبر و ایثار و سخای نفس و جود * باد داده کآن بود اکسیرِ سود
فکر آن باشد که بگْشاید رهی * راه آن باشد که پیش آید شهی
شاه آن باشد که از خود شه بود * نه بمخزنها و لشکر شه شود
تا بماند شاهیٔ او سرمدی * همچو عزّ مُلكِ دینِ احمدی

کرامات ابرٰهیمِ ادهم قدّس اللّه روحه العزیز بر لب دریا،

هم ز ابْراهیمِ اَدْهَم آمدست * کو ز راهی بر لبِ دریا نشست
دلقِ خود می‌دوخت بر ساحل روان * یك امیری آمد آنجا ناگهان
آن امیر از بندگانِ شیخ بود * شیخ‌را بشْناخت سجده کرد زود
خیره شد در شیخ و اندر دلقِ او * شکلِ دیگر گشته خُلقِ و خَلقِ او
کو رها کرد آنچنان مُلكِ شگرف * بر گزید آن فقرِ بس باریك‌حرف
مُلكِ هفت اقلیم ضایع می‌کند * چون گدا بر دلق سوزن می‌زند
شیخ واقف گشت از اندیشه‌اش * شیخ چون شیرست و دلها بیشه‌اش
چون رجا و خوف در دلها روان * نیست مخفی بر وی اسرارِ جهان
دل نگه دارید ای بی‌حاصلان * در حضورِ حضرتِ صاحب‌دلان

(۲۲۰۲) پرد: so pointed in D. Bul. برد. L بود. (۲۲۰۴) BL روبهان زیرك.
(۲۲۰٦) D اکسیر و سود. (۲۲۰۸) B شاه آن باشد که پیش شه رود.
(۲۲۰۹) Bul. همچو ملك عزّ دین. (۲۲۱۰) A بر لب بحری.
(۲۲۱۱) BDL Bul. دلق خود می‌دوخت آن سلطان جان. (۲۲۱۲) D بندگان خویش.
(۲۲۱۴) D در دلق و اندر شیخ او. D و حَلق او. (۲۲۱۵) BDL Bul.

ترك کرد او ملك هفت اقلیم‌را * می‌زند بر دلق سوزن چون گدا

(۲۲۱۷) Bul. اسرار نهان.

رحمش آمد بر حکیم و عزم کرد * کش بر اشتر بر نشاند نیك مرد
باز گفتش ای حکیم خوش‌سخن * شمّهٔ از حالِ خود هم شرح کن
این چنین عقل و کفایت که تراست * تو وزیری یا شهی بر گوی راست
گفت این هر دو نِیَم از عامه‌ام * بنْگر اندر حال و اندر جامه‌ام
گفت اشتر چند داری چند گاو * گفت نه این و نه آن مارا مکاو
گفت رختت چیست باری در دکان * گفت مارا کو دکان و کو مکان
گفت پس از نقد پرسم نقد چند * که توی تنهارَو و محبوب‌پند
کیمیای مسِّ عالم با تُوَست * عقل و دانش‌را گهر تُو بر تُوَست
گفت واللّه نیست یا وَجْهَ ٱلْعَرَب * در همه مِلکم وجوهِ قوتِ شب
پا برهنه تن برهنه می‌دوم * هرکه نانی میدهد آنجا روم
مر مرا زین حکمت و فضل و هنر * نیست حاصل جز خیال و دردِ سر
پس عرب گفتش که شو دُور از برم * تا نبارد شومیِ تو بر سرم
دُور بَرْ آن حکمتِ شومت زمن * نطقِ تو شومست بر اهلِ زَمَن
یا تو آن سو رَو من این سو می‌دوم * ور ترا ره پیش من وا پس روم
یك جوالم گندم و دیگر زریگ * به بود زین حیلهای مُرْدَریگ
احمقی‌ام بس مبارك احمقیست * که دلم با برگ و جانم متّقیست
گر تو خواهی کی شقاوت کم شود * جهد کن تا از تو حکمت کم شود
حکمتی کز طبع زاید وز خیال * حکمتی بی فیضِ نورِ ذو ٱلْجَلال

(۲۱۸۹) L مال for گاو. L مغزا ملال. (۲۱۹۰) D om. After this verse L adds:
نیست قوت و نی رخوت و نی قماش * نی متاع و نیست مطبخ نیست آش
(۲۱۹۱) A om. پس. D پس از زهد پرسم.
(۲۱۹۲) A زر for مس. D بر نو for تو بر. After this verse L adds:
گنجها بنهاده باشی هر مکان * نیست عاقلتر زتو کس در جهان
(۲۱۹٤) L سر for تن. (۲۱۹٥) D om. و before درد.
(۲۱۹٦) D در سرم. (۲۱۹۷) D شوم از برم. D بر اهلِ کرم.
(۲۱۹۹) D یك جوال از گندم. (۲۲۰۱) Bul. کت for کی. (۲۲۰۲) D و نور.

پنج حِس با همدگر پیوسته‌اند * زآنك این هر پنج زَاَصْلی رُسته‌اند
قوّتِ یك قوّتِ باقی شود * ما بقی‌را هر یکی ساقی شود
دیدنِ دیده فزاید نطق‌را * نطق در دیده فزاید صدق‌را
صدق بیداریٔ هر حس میشود * حسّهارا ذوق مُؤْنِس میشود

آغاز منوّر شدن عارف بنور غیب‌بین،

چون یکی حس در رَوِش بگْشاد بند * ما بقی حسها همه مُبْدَل شوند
چون یکی حس غیرِ محسوسات دید * گشت غیبی بر همه حسها پدید
چون زجُو جَست از گَلَه یك گوسفند * پس پَیاپَی جمله زآن سو بر جهند
گوسفندانِ حواسّت‌را بران * در چَرا از أَخْرَجَ ٱلْمَرْعَی چران
تا در آنجا سنبل و نسرین چرند * تا بروضاتِ حقایق ره بَرَند
هر حِسَت پیغمبرِ حسها شود * جملهٔ حسهارا در آن جنّت کَشَد
حِسّها با حسِّ تو گویند راز * بی زبان و بی حقیقت بی مجاز
کین حقیقت قابلِ تأویلهاست * وین توهّم مایهٔ تخییلهاست
آن حقیقت کآن بود عین و عیان * هیچ تأویلی نگنجد در میان
چونك حسها بندهٔ حسِّ تو شد * مر فلکهارا نباشد از تو بُد
چونك دعوبی رود در مِلْكِ پوست * مغز آن کی بود قشر آنِ اوست

(۲۲۳۶) B رسته ابن هر پنج زآن اصل بلند, and so L Bul., which have از اصلی بلند.
(۲۲۳۷) D باقی کی شود. L ساقی بود. (۲۲۳۸) BDL Bul. عشق‌را for نطق‌را. BDL Bul. عشق for نطق. Heading: Bul. منوّر شدن حواس عارف.
(۲۲۴۰) رَوِش: so vocalised in D. Bul. مبدل شدند. (۲۲۴۲) Bul. در چرای اخرج.
(۲۲۴۴) BDL Bul. سنبل و ریحان. BDL Bul. تا بگلزار حقایق. A رهبرند.
(۲۲۴۵) L om. ABD پیغامبر. BD Bul. تا بکایك سوی آن جنّت رود.
(۲۲۴۶) BL Bul. بی حقیقت بی زبان و بی مجاز, and so D, which om. و.
(۲۲۴۸) BDL Bul. آن حقیقت‌را که باشد از عیان.
(۲۲۴۹) BDL Bul. چونك هر حس بندهٔ. (۲۲۵۰) D از مِلك. L معز آنرا که بود.

پیشِ اهلِ تن ادب بر ظاهرست * که خدا زیشان نهان‌را ساترست
پیشِ اهلِ دل ادب بر باطنست * زآنك دلشان بر سرایر فاطنست
تو بعکسی پیشِ کوران بهرِ جاه * با حضور آیی نشینی پایگاه
پیشِ بینایان کنی ترکِ ادب * نارِ شهوت‌را از آن گشتی حَطَب
چون نداری فطنت و نورِ هُدَی * بهرِ کوران رُوی‌را می‌زن جلا
پیشِ بینایان حَدَث در رُوی مال * ناز میکن با چنین گندیده حال
شیخ سوزن زود در دریا فگند * خواست سوزن‌را باوازِ بلند
صد هزاران ماهیِ اللّهیی * سوزنِ زر در لبِ هر ماهیی
سر بر آوردند از دریای حق * که بگیر ای شیخ سوزنهای حق
رُو بدو کرد و بگفتش ای امیر * مُلکِ دل به یا چنان مُلکِ حقیر
این نشانِ ظاهرست این هیچ نیست * تا بباطن در روی بینی تو بیست
سوی شهر از باغ شاخی آورند * باغ و بُستان‌را کجا آنجا برند
خاصّه باغی کین فلك یك برگِ اوست * بلك آن مغزست وین دیگر چو پوست
بر نمی‌داری سوی آن باغ گام * بویِ افزون جوی و کن دفعِ زُکام
تا که آن بو جاذبِ جانت شود * تا که آن بو نورِ چشمانت شود
گفت یوسف ابنِ یعقوبِ نَبی * بهرِ بو أَلْقُوا عَلَى وَجْهِ أَبِي
بهرِ این بو گفت احمد در عِظات * دایما قُرَّةُ عَیْنی فی الصَّلٰوة

(۲۲۲۳) A جلی. (۲۲۲٤) Bul. بر روی. (۲۲۲٦) L Bul. بر لب. D در دهن for در لب. After this verse B has:

سوزنِ زرّین در آن دندان او * که بگیر ای شیخ سوزنهای هو

(۲۲۲۸) Bul. رو بدو کرده بگفتش. (۲۲۳۰) A om. و.

(۲۲۳۱) ABL Bul. و این عالم چو پوست. (۲۲۳۲) Bul. گر نمی داری. L بوی افیون.

(۲۲۳۳) After this verse L adds:

تا که آن بو سوی بستانت کشد * وا نماید مر ترا راه رشد
چشم نابینات‌را بینا کند * سینه‌ات‌را سینهٔ سینا کند

(۲۲۳٤) A یوسف بهر یعقوب. (۲۲۳۵) Bul. بهر این بر گفت.

موش گفتم زآنک در خاکست جاش * خاك باشد موش‌را جای معاش
راهها داند ولی در زیرِ خاك * هر طرف او خاك‌را کردست چاك
نفسِ موشی نیست الّا لقمه‌رَنْد * قدرِ حاجت موش‌را عقلی دهند
زآنک بی حاجت خداوندِ عزیز * می‌نبخشد هیچ کس‌را هیچ چیز
گر نبودی حاجتِ عالم زمین * نآفریدی هیچ رَبُّ ٱلْعالَمین
وین زمینِ مضطرب محتاجِ کوه * گر نبودی نآفریدی پُر شُکوه
ور نبودی حاجتِ افلاك هم * هفت گردون نآوریدی از عدم
آفتاب و ماه و این اِسْتارگان * جز بحاجت کی پدید آمد عیان
پس کمندِ هستها حاجت بود * قدرِ حاجت مردرا آلت بود
پس بیفْزا حاجت ای محتاج زود * تا بجوشد در کرم دریای جود
این گدایان بر ره و هر مبتلا * حاجتِ خود می‌نماید خلق‌را
کوری و شلّی و بیماری و درد * تا ازین حاجت بجنبد رحمِ مرد
هیچ گوید نان دهید ای مردمان * کی مرا مالست و انبارست و خوان
چشم ننْهادست حق در کُورْموش * زآنك حاجت نیست چشمش بهرِ نوش
می‌تواند زیست بی چشم و بصر * فارغست از چشم او در خاكِ تر
جز بدزدی او برون نآید زخاك * تا کند خالق از آن دزدیش پاك
بعد از آن پَر یابد و مرغی شود * می‌پرد تسبیحِ باری می‌کند
هر زمان در گلشنِ شُکرِ خدا * او بر آرد همچو بلبل صد نوا
کای رهاننده مرا از وصفِ زشت * ای کننده دوزخی‌را تو بهشت
در یکی پیهی نهی تو روشنی * استخوانی‌را دهی سمع ای غنی
چه تعلّق آن معانی‌را بجسم * چه تعلّق فهمِ اَشْیارا بِاسْم

(۲۲۷۲) A .هر طرف از خاك وا کردست خاك (۲۲۷۷) B .نافریدی
(۲۲۷۸) Bul. .بدید آمد (۲۲۷۹) BDL Bul. .آلت دهد
(۲۲۸۵) D .در خاك تر BL .چشم زیر خاك تر (۲۲۸۷) A .تسبیح باری. BD Bul. in the second hemistich چون ملائك جانب گردون رود, and so L, which has پرد for رود.
(۲۲۸۹) A .وی کننده (۲۲۹۰) A .سمع غنی

چون تنازع در فتد در تنگ‌کاه * دانهٔ آن کیست آن‌را کن نگاه
پس فلك قشرست و نورِ روح مغز * این پدیدست آن خفی زین رُو ملغز
جسم ظاهر روح مخفی آمدست * جسم همچون آستین جان همچو دست
باز عقل از روح مخفی‌تر بود * حسّ سوی روح زوتر ره بَرَد
جنبشی بینی بدانی کی زنده‌است * این ندانی کی زعقل آگنده‌است
تا که جنبشهای موزون سَر کند * جنبشِ مس‌را بدانش زر کند
زآن مُناسب آمدنِ افعالِ دست * فهم آید مر ترا که عقل هست
روحِ وَحْی از عقل پنهان‌تر بود * زآنك او غیبست او زآن سَر بود
عقلِ احمد از کسی پنهان نشد * روحِ وَحْیَش مُدْرَكِ هر جان نشد
روحِ وَحْیی‌را مناسبهاست نیز * در نیابد عقل کآن آمد عزیز
گه جنون بیند گهی حیران شود * زآنك موقوفست تا او آن شود
چون مُناسبهای افعالِ خَضِر * عقلِ موسی بود در دیدش کَدِر
نامُناسب می‌نمود افعالِ او * پیشِ موسی چون نبودش حالِ او
عقلِ موسی چون شود در غیب بند * عقلِ موشی خود کِیست ای ارجمند
علمِ تقلیدی بود بهرِ فروخت * چون بیابد مشتری خوش بر فُروخت
مشتریّ علمِ تحقیقی حق‌است * دایما بازارِ او با رونق‌است
لب ببسته مست در بَیْع و شِرَی * مشتری بی‌حد که اَللّٰهُ اَشْتَرَی
درسِ آدم‌را فرشته مشتری * مَحْرَمِ درسش نه دیوست و پری
آدم اَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَا درس گو * شرح کن اسرارِ حق‌را مو بمو
آنچنان کس‌را که کوته‌بین بود * در تلوّن غرق و بی تمکین بود

(٢٢٥٢) Bul. om. و.   (٢٢٥٤) BD مخفی‌تر پرد.   (٢٢٦٠) Suppl. in marg. A.
(٢٢٦١) Suppl. in marg. A.   (٢٢٦٣) AD کذر.
(٢٢٦٤) D در عقل بند. A in the second hemistich عقل موسی.
(٢٢٦٥) Bul. عقل تقلیدی. D چون نیابد مشتری خوشتر فروخت.
(٢٢٦٧) L هست for مست.

آتش ابراهیم‌را نبْود زیان * هرکه نمرودیست گو می‌ترس از آن
نفس نمرودست و عقل و جان خلیل * روح در عیْن‌است و نفس اندر دلیل
این دلیلِ راه ره‌رَورا بود * کو بهر دَم در بیابان گُم شود
واصلان‌را نیست جز چشم و چراغ * از دلیل و راهشان باشد فراغ
گر دلیلی گفت آن مردِ وصال * گفت بهرِ فهمِ اصحابِ جدال
بهرِ طفلِ نو پدر تی‌تی کند * گرچه عقلش هندسهٔ گیتی کند
کم نگردد فضلِ استاد از عُلو * گر اَلِف چیزی ندارد گوید او
از پیِ تعلیمِ آن بسته‌دَهَن * از زبانِ خود برون باید شدن
در زبانِ او بباید آمدن * تا بیاموزد زتو او علم و فن
پس همه خلقان چو طفلانِ ویند * لازمست این پیررا در وقتِ پند
کفررا حدّست و اندازه بدان * شیخ و نورِ شیخ‌را نبْود کران
پیشِ بی‌حد هرچه محدودست لاست * کُلُّ شَیْءٍ غَیْرِ وَجْهِ اللّٰه فناست
کفر و ایمان نیست آن جایی که اوست * زآنك او مغزست وین دو رنگ و پوست
این فناها پردهٔ آن وجه گشت * چون چراغِ خُفْیه اندر زیرِ طشت
پس سَرِ این تن حجابِ آن سَرست * پیشِ آن سَر این سَرِ تن کافرست

(۲۲۱۱) A .روح در عیست　　(۲۲۱۲) A .چشم جراغ. AL .دلیل راهشان

(۲۲۱۵) A .طفلی　　(۲۲۱۷) Bul. .بهر تعلیم بچهٔ بسته دهن A .بیرون. L in the second hemistich: .گوید او هوّز و حطّی کلمن

(۲۲۱۸) L in the second hemistich: .وز زبان خود برون باید شدن After this verse L adds: تا بیاموزد زبان زو علم و فن * جملگی از خود باید کم شدن

(۲۲۱۹) After this verse BL Bul. add:

آن مرید شیخ بد گوینده‌را * آن بکفر و گمرهی آگنده‌را
گفت خودرا تو مزن بر تیغ تیز * هین مکن با شاه و با سلطان ستیز
حوض با دریا اگر پهلو زند * خویش‌را از بیخ هستی بر کند
نیست بحری کو کران دارد که تا * تیره گردد او ز مردار شما

These verses have been suppl. in marg. D by a later hand.

(۲۲۲۳) A .معزست او　　(۲۲۲٤) BDL ابترست for .کافرست and so A in marg.

لفظ چون وَکْرست و معنی طایرست * جسم جُوی و روح آبِ سایرست
او روانست و تو گویی واقفاست * او دوانست و تو گویی عاکفاست
گر نبینی سَیْرِ آب از خاکها * چیست بر وی نو بنو خاشاکها
هست خاشاكِ تو صورتهای فکر * نو بنو در میرسد اَشْکالِ بِکر
رُوىِ آبِ جویِ فکر اندر رَوِش * نیست بی خاشاكِ محبوب و وَحِش
قشرها بر رویِ این آبِ روان * از ثِمارِ باغِ غیبی شد دوان
قشرهارا مغز اندر باغ جُو * زآنك آب از باغ میآید بجُو
گر نبینی رفتنِ آبِ حیات * بنگر اندر جُویْ این سَیْرِ نبات
آب چون انبُهتر آید در گذر * زو کند قشرِصُوَر زوتر گذر
چون بغایت تیز شد این جُو روان * غم نپاید در ضمیرِ عارفان
چون بغایت ممتلی بود و شتاب * پس نگنجد اندرو الّا که آب

طعنه زدن بیگانهٔ در شیخ و جواب گفتن مرید شیخ اورا،

آن یکی یك شیخرا تهمت نهاد * کو بَدست و نیست بر راهِ رشاد
شاربِ خمرست و سالوس و خبیث * مر مریدانرا کجا باشد مُغیث
آن یکی گفتش ادبرا هوش دار * خُرد نبود این چنین ظن برکبار
دُور ازو و دُور از آن اوصافِ او * که زسَیْلی تیره گردد صافِ او
این چنین بُهتان منه بر اهلِ حق * این خیالِ تُست برگردان ورق
این نباشد ور بود ای مرغِ خاك * بحرِ قُلْزُمرا زمُرداری چه باك
نیست دُونَ ٱلْقُلَّتَیْن و حوضِ خُرد * کِی تواند قطرهایش از کار بُرد

(۲۲۹۴) Bul. آب از چاکها. DL تو بتو خاشاکها.   (۲۲۹۶) BD Bul. آب و جوی.
(۲۲۹۸) D باغ اندر مغز.   (۲۲۹۹) D ببینی. D وین سیر.
(۲۳۰۱) A غم بیاید.   (۲۳۰۲) L ابلهی یك شیخرا. Bul. در راه.
(۲۳۰٤) Bul. سالوس خبیث.   (۲۳۰۷) DL کین خیال.
(۲۳۰۹) BL Bul. که تواند. Bul. قطرهاش.

مسّ اگر از کیمیا قابل نبُد * کیمیا از مسّ هرگز مس نشد
بد چه باشد سرکشی آتش‌عمل * شیخ که بُوَد عینِ دریای ازل
دایم آتش‌را بترسانند زآب * آب کی ترسید هرگز زِالتهاب
در رخِ مَه عیب‌بینی میکنی * در بهشتی خارچینی میکنی
گر بهشت اندر رَوی تو خارجُو * هیچ خار آنجا نیابی غیرِ تو
می‌بپوشی آفتابی در گِلی * رخنه میجویی زبدرِ کاملی
آفتابی که بتابد در جهان * بهرِ خفّاشی کجا گردد نهان
عیبها از ردِّ پیران عیب شد * غیبها از رشكِ پیران غیب شد
باری ار دُوری زخدمت یار باش * در ندامت چابك و بر کار باش
تا از آن راهت نسیمی می‌رسد * آبِ رحمت‌را چه بندی از حسد
گرچه دُوری دُور می‌جنبان تو دُم * حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوا وَجْهَکُم
چون خری در گِل فتد از گامِ تیز * دَم بدَم جنبد برای عزمِ خیز
جای‌را هموار نکْند بهرِ باش * داند او که نیست آن جایِ معاش
حسِّ تو از حسِّ خر کمتر بُدست * که دلِ تو زین وَحَلها بر نجست
در وحل تأویلِ رخصت میکنی * چون نمی‌خواهی کز آن دل بر کَنی
کین روا باشد مرا من مُضْطَرم * حق نگیرد عاجزی‌را از کرم
خود گرفتست تو چون کفتارِ کور * این گرفتن‌را نبینی از غرور
می‌گُوَند این جایگه کفتار نیست * از برون جوییدکاندر غار نیست

(۲۲۴۴) D ببود. (۲۲۴۶) AL Bul. از آب. (۲۲۵۱) B in the first hemistich غیب شد. A in the second hemistich عیبها and عیب. BDL Bul. از رشك ایشان.

(۲۲۵۲) D از دوری. After this verse L adds:

تا که از جرمت ندامت میرسد * هر دمت بوی سلامت میرسد

(۲۲۵۴) B آب رحمت از چه بندی. (۲۲۵۵) A فتاد.

(۲۲۵۸) DL تأویل و رخصت. (۲۲۶۱) D می‌گوید. B می‌گویند. L گویدش کاینجایگه.

A از برون جویند کندر. After this verse L adds:

نیست در سوراخ کفتار ای پدر * رفت تازان او بسوی آبخور

Bul. adds:

کیست کافر غافل از ایمانِ شیخ * چیست مرده بی‌خبر از جانِ شیخ
جان نباشد جز خبر در آزمون * هرکرا افزون خبر جانش فزون
جانِ ما از جانِ حیوان بیشتر * از چه زآن رُو که فزون دارد خبر
پس فزون از جانِ ما جانِ مَلَك * کو منزَّه شد زحسِّ مُشْتَرَك
وز مَلَك جانِ خداوندانِ دل * باشد افزون تو تحیّررا بهِل
زآن سبب آدم بود مسجودشان * جانِ او افزون‌ترست از بودشان
ورنه بهتررا سجودِ دون‌تری * امر کردن هیچ نبْود در خَوری
کَی پسندد عدل و لطفِ کردگار * که گُلی سجده کند در پیشِ خار
جان چو افزون شد گذشت از اِنتها * شد مُطیعش جانِ جملهٔ چیزها
مرغ و ماهی و پری و آدمی * زآنك او بیشست و ایشان در کمی
ماهیان سُوزَنگرِ دلقش شوند * سوزنان‌را رشته‌ها تابع بوند

بقیّهٔ قصّهٔ ابراهیم ادهم قدّس اللّه روحه بر لب آن دریا،

چون نفاذِ امرِ شیخ آن میر دید * زآمدِ ماهی شدش وجدی پدید
گفت اه ماهی زپیران آگهست * شه تنی‌را کو لعینِ درگهست
ماهیان از پیر آگه ما بعید * ما شقی زین دولت و ایشان سعید
سجده کرد و رفت گریان و خراب * گشت دیوانه زعشقِ فتحِ باب
پس تو ای ناشُسته‌رُو در چیستی * در نزاع و در حسد با کیستی
با دُمِ شیری تو بازے می‌کنی * بر ملایك تُرکتازے می‌کنی
بد چه میگویی تو خیرِ محض‌را * هین ترقّع کم شُمَر آن خفض‌را
بَد چه باشد مِسِّ محتاجِ مُهان * شیخ که بْوَد کیمیای بی‌کران

(۳۳۳۵) Bul. کیست مرده.
(۳۳۴۰) B جانشان for بودشان.
(۳۳۴۱) A ورنی بهتر از سجود.
(۳۳۴۲) Bul. om. و.
(۳۳۴۳) A چه for چو.
(۳۳۴۶) A زآمدی.
(۳۳۴۷) Bul. آن ماهی.
(۳۳۴۸) Bul. شقی از دولت.

پس بداند زود تأثیرِ گناه * تا بنالد زود گوید ای اله
چون کند اِصرار و بَد پیشه کند * خاك اندر چشمِ اندیشه کند
توبه نندیشد دگر شیرین شود * بر دلش آن جُرم تا بی‌دین شود
آن پشیمانی و یا رَب رفت ازو * شِشْت بر آیینه زنگِ پنج‌تو
آهنش‌را زنگها خوردن گرفت * گوهرش‌را زنگ کم کردن گرفت
چون نویسی کاغذِ اِسپید بر * آن نبشته خوانده آید در نظر
چون نویسی بر سرِ بنْوشته خط * فهم ناید خواندنش گردد غلط
کآن سیاهی بر سیاهی اوفتاد * هر دو خط شد کور و معنیٔ نداد
ور سِوُم باره نویسی بر سَرش * پس سیه کردی چو جانِ کافرش
پس چه چاره جز پناهِ چاره‌گر * نا امیدی مسّ و اکسیرش نظر
نا امیدیها بپیشِ او نهید * تا زدردِ بی‌دوا بیرون جهید
چون شعیب این نکتها با وی بگفت * زآن دَمِ جان در دلِ او گُل شگفت
جانِ او بشْنید وَحْیِ آسمان * گفت اگر بگْرفت مارا کو نشان
گفت یا رَب دفعِ من می‌گوید او * آن گرفتن‌را نشان می‌جوید او
گفت ستّارم نگویم رازهاش * جز یکی رمز از برای ابتلاش
یك نشانِ آنك میگیرم ورا * آنك طاعت دارد از صوم و دعا
وز نماز و از زکات و غیرِ آن * لیك یك ذرّه ندارد ذوقِ جان
می‌کند طاعات و افعالِ سنی * لیك یك ذرّه ندارد چاشنی
طاعتش نغزست و معنی نغز نی * جوزها بسیار و در وی مغز نی

(۲۲۷۷) D نماید for بداند. A پس بنالد. BL زود و گوید. (۲۲۷۸) D om. و.
(۲۲۸۰) A شسته. D اندر for بر. Bul. ژنگ. (۲۲۸۱) Bul. ژنگها and ژنگ.
(۲۲۸۲) B آن نوشته. (۲۲۸٤) D چون سیاهی.
(۲۲۸۵) ABL جان پر شرش. BDL Bul. have پس as in text. (۲۲۸٦) A پناهی.
(۲۲۸۸) L این نقشها بر وی بخواند. AB Bul. با او. L in the second hemistich: از تفکّر همچو خر در گل بماند. (۲۲۸۹) A بشنید. B نشنید.
(۲۲۹۲) B یك نشانی. Bul. دارد و صوم. (۲۲۹۳) A از نماز.

این همی‌گویند و بندش می‌نهند * او همی‌گوید زمن بی آگهند
گر زمن آگاه بودی این عدو * کی ندا کردی که این کفتار کو

دعوی کردن آن شخص که خدای تعالی مرا نمی‌گیرد بگناه و جواب گفتن شعیب اورا،

آن یکی میگفت در عهدِ شُعَیْب * که خدا از من بسی دیدست عیب
چند دید از من گناه و جُرمها * وز کرم یزدان نمی‌گیرد مرا
حق تعالی گفت در گوشِ شعیب * در جوابِ او فصیح از راهِ غیب
که بگفتی چند کردم من گناه * وز کرم نگْرفت در جُرمم اله
عکس میگویی و مقلوب ای سفیه * ای رها کرده ره و بگْرفته تیه
چند چندت گیرم و تو بی‌خبر * در سلاسل ماندهٔ پا تا بسَر
زنگِ تُو بر تُوت ای دیگِ سیاه * کرد سیمای درونت‌را تباه
بر دلت زنگار بر زنگارها * جمع شد تا کور شد زاَسْرارها
گر زند آن دود بر دیگِ نَوی * آن اثر بنْماید ار باشد جوی
زآنك هر چیزی بِضد پیدا شود * بر سپیدی آن سِیَه رسوا شود
چون سیه شد دیگ پس تأثیرِ دود * بعد ازین بر وی که بیند زود زود
مردِ آهنگر که او زنگی بود * دودرا با رُوش همرنگی بود
مردِ رومی کو کند آهنگری * رویش ابلق گردد از دودآوری

اندرین سوراخ نیست آن سرتلان * در صحاری غالبا جلوه کنان
با چنین گفتار و مکر و ریشخند * بی تعب آنرا کشند بند کمند
(۲۲۶۳) Bul. می‌دهند. Bul. نی آگهند. (۲۲۶۴) AB Bul. آنِ کفتار. After this verse L adds:
تا که بر بندند و بیرونش کشند * غافل آن کفتاررا زین ریشخند
(۲۲۶۵) Bul. گناه و عیبها. (۲۲۶۶) L om. (۲۲۶۷) L om.
(۲۲۷۰) ADL رنگ. Bul. ژنگ (۲۲۷۱) Bul. ژنگار بر زنگارها.
(۲۲۷۴) DL بس تأثر. (۲۲۷۶) D Bul. گر کند.

نورِ خورشید ار بیُفتد بر حدث * او همان نورست نپْذیرد خَبَث
شیخ گفت این خود نه جامست و نه مَی * هین بزیر آ مُنکِرا بنْگر بوَی
آمد و دید انگبین خاص بود * کور شد آن دشمنِ کور و کبود
گفت پیر آن دَم مریدِ خویش‌را * رَو برای من بجو مَی ای کیا
که مرا رنجیست مضطر گشته‌ام * من زرنج از مَخْمَصه بگْذشته‌ام
در ضرورت هست هر مردار پاک * بر سرِ مُنْکِر زلعنت باد خاک
گِرْدِ خُم‌خانه بر آمد آن مرید * بهرِ شیخ از هر خُمی مَی می‌چشید
در همه خُم‌خانها او مَی ندید * گشته بُد پُر از عسل خُمّ نبید
گفت ای رندان چه حالست این چه کار * هیچ خُمّی در نمی‌بینم عُقار
جملهٔ رندان نزدِ آن شیخ آمدند * چشم گریان دست بر سر می‌زدند
در خرابات آمدی شیخِ اجل * جملهٔ مَیها از قدومت شد عسل
کرده مُبْدَل تو مَی‌را از حدث * جانِ مارا هم بَدَل کن از خبث
گر شود عالَم پُر از خون مال‌مال * کَی خورد بندهٔ خدا الّا حلال

گفتن عایشه رضی اللّه عنها مصطفی‌را علیه السّلام که تو بی مصلّا بهر جا نماز می‌کنی،

عایشه روزی بپیغمبر بگفت * یا رسول اللّه تو پیدا و نهفت
هرکجا یابی نمازی می‌کنی * می‌دود در خانه ناپاک و دنی
مستحاضه و طفل و آلودهٔ پلید * کرده مُسْتَعْمَل بهر جا که رسید

(۲۴۱۲) A نی جامست و نی می. (۲۴۱۳) D کور کبود. (۲۴۱۴) BD Bul. او می چشید.
(۲۴۱۹) Bul. هیچ در خمی. (۲۴۲۲) L کن خلیلی جان مارا از خبث.
(۲۴۲۳) Bul. کی حورد مرد خدا. Heading: Bul. میکنی چونست.
(۲۴۲۴) ABDL بیغامبر. (۲۴۲۵) D دنی و دادن. After this verse L adds:
بی مصلّا میگزاری تو نماز * هرکجا روی زمین بگشای راز
(۲۴۲۶) BDL in the first hemistich گرچه میدانی که هر طفل پلید, and so Bul., which has طفلی, and A in marg. BD Bul. کرد مستعمل.

ذوق باید تا دهد طاعات بَر * مغز باید تا دهد دانه شجر
دانهٔ بی‌مغز کی گردد نهال * صورتِ بی‌جان نباشد جز خیال

بقیّهٔ قصّهٔ طعنه زدن آن مرد بیگانه در شیخ،

آن خبیث از شیخ می‌لایید ژاژ * کژنگر باشد همیشه عقل‌کاژ
که منش دیدم میانِ مجلسی * او ز تقوی عاریست و مفلسی
ورکه باور نیستت خیز امشبان * تا ببینی فسقِ شیخ‌ترا عیان
شب ببردش بر سرِ یك روزنی * گفت بنگر فسق و عشرت کردنی
بنگر آن سالوسِ روز و فسقِ شب * روز همچون مصطفی شب بو لَهَب
روز عبد اللّه اورا گشته نام * شب نَعُوذُ باللّه و در دست جام
دید شیشه در کفِ آن پیر پُر * گفت شیخا مر ترا هم هست غُر
تو نمی‌گفتی که در جامِ شراب * دیو می‌میزد شتابان نا شِتاب
گفت جام‌را چنان پُر کرده‌اند * کاندرو اندر نگنجد یک سِپَند
بنگر اینجا هیچ گنجد ذرّهٔ * این سخن‌را کژ شنیده غرّهٔ
جامِ ظاهر خمرِ ظاهر نیست این * دُور دار این‌را زشیخ، غیب‌بین
جامِ مَی هستئ شیخ است ای فلیو * کاندرو اندر نگنجد بولِ دیو
پُرّ و مالامال از نورِ حق‌است * جامِ تن بشکست نورِ مطلق‌است

(۲۳۹۶) A in the first hemistich معز باید.

Heading: D *(sic)* امذ before آن. Bul. بر شیخ.

(۲۳۹۸) D می‌لایید. After this verse L adds:

که منم بر حالِ زشت او گواه * خمرخوارست و بد و کارش تباه

(۲۴۰۲) D om. و. Bul. او در دست. L بالله اندر دست.

(۲۴۰۵) A ناشتاب دیو روی می‌بیزد. Bul. با شتاب دیو در وی می‌بیزد. D شتابان با شتاب. B has شتابان, but its reading of the next word is uncertain. L شتابان نا شتاب.   (۲۴۰۶) A کندرو.   (۲۴۰۷) Bul. شوده.

(۲۴۰۸) L زشیخ ای عیب‌بین. A عیب‌بین.   (۲۴۱۰) D Bul. بشکست و نور.

گر ترا تا زانو است ای پُر هنر * مر مرا صد گز گذشت از فرقِ سر
گفت گستاخی مکن بارِ دگر * تا نسوزد جسم و جانت زین شرر
تو مِری با مثلِ خود موشان بکُن * با شتر مر موش‌را نبْود سخن
گفت توبه کردم از بهرِ خدا * بگْذران زین آبِ مُهلك مر مرا
رحم آمد مر شتررا گفت هین * بر جه و بر کودبانِ من نشین
این گذشتن شد مسلَّم مر مرا * بگْذرانم صد هزاران چون ترا
چون پیَمبر نیستی پس رَو براه * تا رسی از چاه روزی سوے جاه
تو رعیّت باش چون سلطان نهٔ * خود مران چون مردِ کشتیبان نهٔ
چون نهٔ کامل دکان تنها مگیر * دست‌خوش می‌باش تا گردی خمیر
أَنْصِتُوا‌را گوش کن خاموش باش * چون زبانِ حق نگشتی گوش باش
ور بگویی شکلِ استفسار گو * با شهنشاهان تو مسکین‌وار گو
ابتدای کبر و کین از شهوتست * راسخیٔ شهوتت از عادتست
چون زعادت گشت محْکَم خویِ بَد * خشم آید بر کسی کت وا کَشَد
چونك تو گِل‌خوار گشتی هرکه او * وا کشد از گِل ترا باشد عدو
بت‌پرستان چونك خُو با بت کنند * مانعانِ راهِ بت‌را دشمنند
چونك کرد ابلیس خُو با سَرْوَری * دید آدم‌را بچشمِ مُنْکِری
که به از من سروری دیگر بود * تا که او مسجودِ چون من کس شود

(٢٤٤٨) B زآن شرر. (٢٤٥١) A کوربان. BD کوذبان. L Bul. کودبان.
(٢٤٥٤) D خود مرا. L خود مران کشتی چو کشتی‌بان نهٔ.
(٢٤٥٥) After this verse L adds:

چونك آزادیت نآمد بنده باش * هین مپوش اطلس برو در ژنده باش

Bul. adds;

بندگی به بود نا آزاده‌را * ژنده‌پوش باش گر نشد اطلس ترا

(٢٤٥٦) D انصتورا. (٢٤٦١) BDL Bul.

بت‌پرستان چونك گرد بت تنند * مانعانِ راه خودرا دشمنند

(٢٤٦٢) BDL دید آدم‌را بتحقیر از خری, and so Bul., which has حقیر او for بتحقیر, and A in marg.

گفت پیغمبر که از بهرِ مِهان * حق نجس‌را پاك گرداند بدان
سجده‌گاهم‌را از آن رُو لطفِ حق * پاك گردانید تا هفتم طبق
هان و هان ترکِ حسد کن با شهان * ورنه ابلیسی شوی اندر جهان
کو اگر زهری خورد شهدی شود * تو اگر شهدی خوری زهری بود
کو بَدَل گشت و بَدَل شد کارِ او * لطف گشت و نور شد هر نارِ او
قوّتِ حق بود مر بابیل‌را * ورنه مرغی چون کُشد مر پیل‌را
لشکری‌را مرغکی چندے شکست * تا بدانی کآن صلابت از حق‌است
گر ترا وسواس آید زین قبیل * رَو بخوان تو سورهٔ اصحابِ فیل
ور کنی با او مِری و همسَرے * کافرم دان گر تو زایشان سَر بَری

کشیدن موش مهار شتررا و معجب شدن موش در خود،

موشکی در کف مهارِ اشترے * در ربود و شد روان او از مِری
اشتر از چُستی که با او شد روان * موش غرّه شد که هستم پهلوان
بر شتر زد پرتوِ اندیشه‌اش * گفت بنْمایم ترا تو باش خوش
تا بیآمد بر لبِ جُویِ بزرگ * کاندرو گشتی زبون هر شیر و گرگ
موش آنجا ایستاد و خشك گشت * گفت اشتر ای رفیقِ کوه و دشت
این توقّف چیست حیرانی چرا * پا بنه مردانه اندر جو درآ
تو قلاوزے و پیش‌آهنگِ من * در میانِ ره مباش و تن مزن
گفت این آبِ شگرفست و عمیق * من همی‌ترسم زغرقاب ای رفیق
گفت اشتر تا ببینم حدِّ آب * پا درو بنْهاد آن اشتر شتاب
گفت تا زانوست آب ای کور موش * از چه حیران گشتی و رفتی زهوش
گفت مورِ تُست و مارا اژدهاست * که ززانو تا بزانو فرقهاست

(٢٤٢٧) AB پیغامبر.   (٢٤٣٠) D Bul. زهری شود.   (٢٤٣٢) A ورنی.
(٢٤٣٣) Bul. مرغك.   (٢٤٣٤) D صورهٔ.   (٢٤٣٩) A کندرو. BDL Bul. زبون پیل سترگ.
(٢٤٤٦) BL om. و.

کین فقیر خفته‌را جوییم هم * کرد بیدارش زغم صاحب‌دِرَم
که درین کشتی حرمدان گم شدست * جمله‌را جُستیم نتْوانی تو رَست
دلق بیرون کن برهنه شو زدلق * تا زتو فارغ شود اوهامِ خلق
گفت یا رَب بر غلامت این خسان * تهمتی کردند فرمان در رسان
چون بدرد آمد دلِ درویش از آن * سر برون کردند هر سو در زمان
صد هزاران ماهی از دریای ژرف * در دهانِ هر یکی دُرّی شگرف
صد هزاران ماهی از دریاے پُر * در دهانِ هر یکی دُرّ و چه دُر
هر یکی دُرّی خراجِ مُلکتی * کز الٰهست این ندارد شرکتی
دُرِّ چند انداخت در کشتی و جَست * مر هوارا ساخت کُرسی و نشست
خوش مربّع چون شهان بر تختِ خویش * او فرازِ اوج و کشتی‌اش پیش
گفت رَو کشتی شمارا حق مرا * تا نباشد با شما دزدِ گدا
تا کرا باشد خسارت زین فراق * من خوشم جُفتِ حق و با خلق طاق
نه مرا او تهمتِ دزدی نهد * نه مهارم‌را بغمّازے دهد
بانگ کردند اهلِ کشتی اے همام * از چه دادندت چنین عالی مقام
گفت از تهمت نهادن بر فقیر * وز حق‌آزاری پیِ چیزے حقیر
حاش للّه بل زتعظیمِ شهان * که نبودم بر فقیران بدگمان
آن فقیرانِ لطیفِ خوش‌نَفَس * کز پیِ تعظیمشان آمد عَبَس
آن فقیری بهرِ پیچاپیچ نیست * بل پیِ آن که بجز حق هیچ نیست

(۲۴۸۱) Bul. کاندرین کشتی چرمدان . L درمدان, and so corr. in D.

(۲۴۸۳) BDL Bul. مر غلامت‌را خسان متّهم کردند . After this verse L adds:

یا غیاثی عند کلّ کربة * یا معادی عند کلّ شدّة
یا مجیبی عند کلّ دعوة * یا ملاذی عند کلّ محنة

(۲۴۸۶) D درّی چه در.
(۲۴۸۷) A خراجی . D و for این.
(۲۴۸۸) L چد در.
(۲۴۹۰) A دزد و گدا.
(۲۴۹۱) L Bul. و از خلق طاق.
(۲۴۹۳) ABL کای همام.
(۲۴۹۵) AB Bul. در فقیران.
(۲۴۹۶) A و خوش‌نفس.
(۲۴۹۷) D بل پی آن که او بجز.

سروری زهرست جز آن روح‌را * کو بود تریاق‌لانی زابتدا
کوه اگر پُر مار شد باکی مدار * کو بود در اندرون تریاق‌زار
سروری چون شد دماغت‌را ندیم * هرکه بشْکستت شود خصمِ قدیم
چون خلافِ خویِ تو گوید کسی * کینها خیزد ترا با او بسی
که مرا از خویِ من بر می‌کَند * مر مرا شاگرد و تابع می‌کُند
چون نباشد خویِ بد محکم شده * کی فروزد از خلاف آتش‌کده
با مخالف او مدارایی کند * در دلِ او خویش‌را جایی کند
زآنکه خویِ بد بگشتست استوار * مورِ شهوت شد زعادت همچو مار
مارِ شهوت‌را بکُش در ابتدا * ورنه اینك گشت مارت اژدها
لیك هر کس مور بیند مارِ خویش * تو زصاحب دل کن استفسارِ خویش
تا نشد زر مِس نداند من مِسم * تا نشد شه دل نداند مفلسم
خدمتِ اکسیر کن مس‌وار تو * جور میکش ای دل از دلدار تو
کیست دلدار اهلِ دل نیکو بدان * که چو روز و شب جهانند از جهان
عیب کم گو بندهٔ الله‌را * مُتَّهَم کم کن بدزدی شاه‌را

کرامات آن درویش که در کشتی متّهمش کردند،

بود درویشی درونِ کشتیی * ساخته از رختِ مردی پُشتیی
یاوه شد همیانِ زر او خفته بود * جمله‌را جُستند و اورا هم نمود

(۲۴۶۵) AB Bul. بود اندر درون. (۲۴۶۸) AD از خوی خود. BDL in the second hemistich خویش‌را بر من چو سرور می‌کند. (۲۴۶۹) BDL

چون نباشد خوی بد سرکش درو * کی فروزد آن خلاف آتش درو

In Bul. this variant follows v. ۲۴۷۳ as an independent verse.

(۲۴۷۱) Bul. چونکه خوی بد بگشتست. (۲۴۷۲) D از ابتدا. Bul. در ابتلا. After this verse L adds: زابتدا این مار شهوت‌را بکش * ورنه اژدرها شود ای تیزهُش

(۲۴۷۷) Bul. عیب کم کن. Heading: Bul. کردند بدزدی.

(۲۴۷۹) D همیان بزر. Bul. om. و.

نطقِ موسی بُد بر اندازه ولیك * هم فزون آمد زگفتِ یارِ نیك
آن فزونی با خَضِر آمد شِقاق * گفت رَو تو مُکْثِری هٰذا فِراق
موسیا بسیارگویی دور شو * ورنه با من گنگ باش و کور شو
ور نرفتی وز ستیزه شِستهٔ * تو بمعنی رفتهٔ بگسستهٔ
چون حدث کردی تو ناگه در نماز * گویدت سوی طهارت رَو بتاز
ور نرفتی خشك جنبان میشوی * خود نمازت رفت بنْشین ای غوی
رَو بر آنها که همجفتِ تُوَند * عاشقان و تشنهٔ گفتِ تُوَند
پاسبان بر خوابناکان بر فزود * ماهیان‌را پاسبان حاجت نبود
جامه‌پوشان‌را نظر بر گازرست * جانِ عریان‌را تجلّی زیورست
یا زعُریانان بیکسو باز رَو * یا چو ایشان فارغ از تن‌جامه شَو
ور نمی‌تانی که کُل عریان شوی * جامه کم کن تا رهِ اوسط روی

عذر گفتن فقیر بشیخ،

پس فقیر آن شیخ‌را احوال گفت * عذررا با آن غرامت کرد جفت
مر سؤالِ شیخ‌را داد او جواب * چون جواباتِ خَضِر خوب و صواب
آن جواباتِ سؤالاتِ کلیم * کش خَضِر بنْمود از ربِّ علیم
گشت مشکلهاش حل وافزون زیاد * از پیِ هر مشکلش مفتاح داد
از خضر درویش هم میراث داشت * در جوابِ شیخ همّت بر گماشت

(٢٥١٥) D بود for بد. D لیك, but originally ولیك.

(٢٥١٦) D بر خضر. A has منکری written above مکثری. After this verse L adds:

موسیا بسیارگویی در گذر * چند گویی رو وصال آمد بسر

(٢٥١٧) A ورنی. (٢٥١٨) Bul. گر نرفتی. (٢٥٢٠) A نمازت رفته. Instead of the second hemistich D has the second hemistich of v. ٢٥٢٥.

(٢٥٢١) D بستهٔ for تشنهٔ. (٢٥٢٥) A نی‌توانی. Bul. بکن for که کل.

(٢٥٢٧) Bul. هر سؤال. A گفت او جواب. (٢٥٢٩) Bul. om. و.

(٢٥٣٠) A شیخ هم همّت گماشت.

متّهم چون دارم آنهارا که حق * کرد امینِ مخزنِ هفتم طبق
متّهم نفس است نه عقلِ شریف * متّهم حسّ است نه نورِ لطیف
نفس سوفسطائی آمد می‌زنش * کش زدن سازد نه حجّت گفتنش
معجزه بیند فروزد آن زمان * بعد از آن گوید خیالی بود آن
ور حقیقت بودی آن دیدِ عجب * پس مقیمِ چشم بودی روز و شب
آن مقیمِ چشمِ پاکان می‌بود * نی قرینِ چشمِ حیوان میشود
کآن عجب زین حسّ دارد عار و ننگ * کی بود طاوس اندر چاهِ تنگ
تا نگوئی مر مرا بسیارگو * من زصد یک گویم و آن همچو مو

تشنیع صوفیان بر آن صوفی که پیش شیخ بسیار می‌گوید،

صوفیان بر صوفیٔ شُنعه زدند * پیشِ شیخِ خانقاهی آمدند
شیخ‌را گفتند دادِ جانِ ما * تو ازین صوفی بجو ای پیشوا
گفت آخر چه گِله‌ست ای صوفیان * گفت این صوفی سه خو دارد گران
در سخن بسیارگو همچون جرس * در خورش افزون خورد از بیست کس
ور بخسپد هست چون اصحابِ کهف * صوفیان کردند پیشِ شیخ زَحف
شیخ رُو آورد سوی آن فقیر * کی زهر حالی که هست اوساط گیر
در خبر خَیْرُ الْأُمُور أَوْسَاطُهَا * نافع آمد زاعتدال أَخْلَاطُهَا
گر یکی خِلْطی فزون شد از عَرَض * در تنِ مردم پدید آید مرض
بر قرینِ خویش مَفْزا در صفت * کآن فراق آرد یقین در عاقبت

(۲۵۰۰) A نی for نه. (۲۵۰۲) Bul. گر حقیقت. BDL Bul. بود آن دید. BDL Bul. چون مقیم چشم نامد روز و شب, and so A in marg.
(۲۵۰٤) D کای عجب. L ای عجب. (۲۵۰۵) D نگوید
Heading: Bul. تشنیع زدن. Bul. صوفی پیش شیخ که بسیار.
(۲۵۰٦) BL شنعت. (۲۵۰۸) D چه گلست. (۲۵۱۰) AL رجف.
(۲۵۱۱) A پیش آن فقیر. D اوسط بگیر.
(۲۵۱۲) A از غرض. L در عرض. L بدید آرد.

گفت پیغمبر که عَیْنایَ تَنام * لا یَنامُ قَلْبِ عَنْ رَبِّ ٱلْأَنام
چشمِ تو بیدار و دل خفته بخواب * چشمِ من خفته دلم در فتحِ باب
مر دلمرا پنج حسّ دیگرست * حسِّ دلرا هر دو عالم مَنْظَرست
تو زضعفِ خود مکن در من نگاه * بر تو شب بر من همآن شب چاشتگاه
بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ * عینِ مشغولی مرا گشته فراغ
پایِ تو در گِل مرا گِل گشته گُل * مر ترا ماتم مرا سُور و دُهُل
در زمینم با تو ساکن در محل * میدوم بر چرخِ هفتم چون زُحَل
همنشینت من نیَم سایهٔ منست * برتر از اندیشها پایهٔ منست
زآنك من زاندیشها بگْذشتهام * خارجِ اندیشه پویان گشتهام
حاکمِ اندیشهام محکوم نی * زانك بنّا حاکم آمد بر بِنا
جملهٔ خلقان سخرهٔ اندیشهاند * زآن سبب خستهدل و غمپیشهاند
قاصدا خودرا باندیشه دهم * چون بخواهم از میانشان بر جهم
من چو مرغِ اوجم اندیشه مگس * کَی بود بر من مگسرا دسترس
قاصدا زیر آیم از اوجِ بلند * تا شکستهپایگان بر من تنند
چون ملالم گیرد از سُفلی صفات * بر پرم همچون طُیور ٱلصّافّات
پرِّ من رُستهست هم از ذاتِ خویش * بر نچفسانم دو پر من با سِریش
جعفرِ طیّاررا پَر جاریهست * جعفرِ عیّاررا پَر عاریهست
نزدِ آنك لَمْ یَذُقْ دعویست این * نزدِ سُکّانِ اُفُق معنیست این
لاف و دعوی باشد این پیشِ غراب * دیگِ تی و پُر یکی پیشِ ذُباب
چونك در تو میشود لقمه گهر * تن مزن چندانك بتْوانی بخور
شیخ روزی بهرِ دفعِ سُوء ظن * در لکن قَی کرد پُر دُر شد لکن

(۲۵٤۹) ABL پیغامبر. B لا تنام قلب. AL Bul. قلبی. (۲۵۵۵) L میروم.
(۲۵۵۸) Bul. بر بنی. (۲۵٦۰) L نخواهم. (۲۵٦٤) L بر نچسبانم. L از سریش.
(۲۵٦۵) BL Bul. جعفر طرّاررا in the second hemistich, and so written above in A.
(۲۵٦۷) A لاف دعوی. (۲۵٦۸) A تن بزن. (۲۵٦۹) A و پر.

گفت راهِ اوسط ارچه حکمتست * لیك اوسط نیز هم با نسبت‌است
آبِ جُو نسبت بأُشتر هست کم * لیك باشد موش‌را آن همچو یَم
هرکرا بود اشتهای چار نان * دو خورد یا سه خورد هست اوسط آن
ور خورد هر چار دُور از اوسط است * او اسیرِ حرص مانندِ بط است
هرك اورا اشتها ده نان بود * شش خورد می‌دان که اوسط آن بود
چون مرا پنجاه نان هست اشتها * مر ترا شش گِرْده همدستیم نی
تو بدَه رکعت نماز آیی ملول * من بپانصد در نیایم در نحول
آن یکی تا کعبه حافی می‌رود * وآن یکی تا مسجد از خود می‌شود
آن یکی در پاکبازی جان بداد * وآن یکی جان کَنْد تا یك نان بداد
این وَسَط در بانهایت می‌رود * که مر آن‌را اوّل و آخر بود
اوّل و آخر بباید تا در آن * در تصوّر گنجد اوسط یا میان
بی‌نهایت چون ندارد دو طرف * کی بود اورا میانه مُنْصَرَف
اوّل و آخر نشانش کس نداد * گفت لَوْ کانَ لَهُ ٱلْبَحْرُ مِداد
هفت دریا گر شود کُلّی مِداد * نیست مر پایان شدن‌را هیچ امید
باغ و بیشه گر شود یکسر قلم * زین سخن هرگز نگردد هیچ کم
آن همه حِبْر و قلم فانی شود * وین حدیثِ بی‌عدد باقی بود
حالتِ من خواب‌را ماند گهی * خواب پندارد مر آنرا گمرهی
چشمِ من خفته دلم بیدار دان * شکلِ بی‌کار مرا بر کار دان

(۲۰۳۲) Suppl. in marg. A. (۲۰۳۳) BDL Bul. هرکرا باشد وظیفه چار نان.
(۲۰۳٤) D om. (۲۰۳۵) D om. In A vv. ۲۰۳۵, ۲۰۳٦ follow vv. ۲۰۳۷, ۲۰۳۸, but corr. in marg. (۲۰۳٦) Bul. اشتهی. (۲۰۳۸) AB وین یکی تا مسجد. D جا for خود. (۲۰۳۹) Bul. جان داد. Bul. نان داد.
(۲۰٤۱) D در تصرّف گنجد اوّل یا میان. In A vv. ۲۰٤۱, ۲۰٤۲ follow vv. ۲۰٤۳, ۲۰٤٤. (۲۰٤٤) D گشت دریا. Bul. مدید. (۲۰٤۵) A باغها و بیشها گر شد قلم. B گر بود. Bul. این سخن. (۲۰٤٦) Verses ۲۰٤٦—۲۰٦۵ are wanting in D.
(۲۰٤۸) B در کار دان. L پیکار دان.

من بُدم آن وآنچ گفتم خواب در * با تو انـدر خواب در شـرحِ نظر
گوش کن چون حلقه اندر گوش کن * آن سخن‌را پیشوای هوش کن
چون ترا یاد آید آن خواب این سخن * مُعْجِـزِ نَو باشـد و زرِّ کهن
گرچـه دعوی می‌نمایـد این ولی * جانِ صاحب‌واقعه گویـد بلی
پس چو حِکْمت ضالّـهٔ مؤمن بود * آن زهـركِ بشْنود مُوقِن بود
چونك خودرا پیشِ او یابـد فقط * چون بود شك چون کند خودرا غلط
تشنـهْ‌را چون بگویی تو شتـاب * در قدح آبست بِسْتان زود آب
هیچ گویـد تشنه کین دعویست رَو * از بَـرم ای مدّعی مهجور شو
یـا گواه و حجّتی بنمـا که این * جنسِ آبست و از آن ماءٍ مَعین
یـا بطفلِ شیر مادر بانگ زد * که بیـا من مادرم هان ای ولـد
طفل گویـد مـادرا حجّت بیـار * تا که با شـیرت بگـیرم من قرار
در دلِ هر امّتی کز حق مـزه‌ست * رُوی و آوازِ پَیَمبر معجـزه‌ست
چون پَیَمبر از برون بانگی زنـد * جانِ امّت در درون سجـده کنـد
زآنك جنسِ بانگِ او اندر جهان * از کسی نشْنیـده باشد گوشِ جان
آن غریب از ذوقِ آوازِ غریب * از زبانِ حق شنود إِنّی قَرِیب

سجده کردن یحیی علیه السّلام در شکم مادر مسیح‌را علیه السّلام،

مـادرِ یحیی بمَـریَم در نهفت * پیشتر از وضعِ حملِ خویـش گفت
که یقین دیدم درونِ تو شهیست * که أُولُو الْعَزْم و رسولِ آگهیست
چون برابـر اوفتـادم بـا تو من * کرد سجـده حملِ من انـدر زمن

(٢٥٨٧) D تا for با. (٢٥٨٨) D پیش آی و هوش کن. (٢٥٨٩) AB از خواب. Bul. چونکه اورا پیش خود یابد. (٢٥٩٠) D آن ولی. A معجز تو. (٢٥٩٢) Bul. کند اورا غلط. (٢٥٩٧) Suppl. in marg. A. (٢٥٩٨) Suppl. in marg. A. (٢٥٩٩) A خود پیمبر. (٢٦٠١) DL شنید.
Heading: A om. در شکم. Bul. سجده کردن یحیی و عیسی علیهما السلام در شکم مادر.
(٢٦٠٤) BDL Bul. حمل من ای ذو الفطن.

گوهرِ معقول را محسوس کرد * پیرِ بینا بهرِ کم‌عقلئ مرد
چونك در معده شود پاکت پلید * قفل نِه بر حلق و پنهان کن کلید
هرکه در وی لقمه شد نورِ جلال * هرچه خواهد تا خورد اورا حلال

بیان دعویی که عین آن دعوی گواه صدق خویش است،

گر تو هستی آشنای جانِ من * نیست دعوی گفتِ معنی‌لانِ من
گر بگویم نیم‌شب پیشِ تُوَم * هین مترس از شب که من خویشِ تُوَم
این دو دعوی پیشِ تو معنی بود * چون شناسی بانگِ خویشاوندِ خود
پیشی و خویشی دو دعوی بود لیك * هر دو معنی بود پیشِ فهمِ نیك
قربِ آوازش گواهی می‌دهد * کین دَم از نزدیكِ یاری می‌جهد
لذّتِ آوازِ خویشاوند نیز * شد گوا بر صدقِ آن خویشِ عزیز
باز بی‌الهام احمق کو زجهل * می‌نداند بانگِ بیگانه زاَهْل
پیشِ او دعوی بود گفتارِ او * جهلِ او شد مایهٔ انکارِ او
پیشِ زیرك کاندرونش نورهاست * عینِ این آواز معنی بود راست
یا بتازی گفت یک تازی‌زبان * که همی‌دانم زبانِ تازیان
عینِ تازی گفتنش معنی بود * گرچه تازی گفتنش دعوی بود
یا نویسد کاتبی بر کاغدی * کاتب و خط‌خوانم و من امجدی
این نوشته گرچه خود دعوی بود * هم نوشته شاهدِ معنی بود
یا بگوید صوفیئ دیدی تو دوش * در میانِ خواب سجّاده‌بدوش

(۲۵۷۰) D کم‌عقلی بمرد.
(۲۵۷۳) L هرچه خواهد گو بخور نوشش حلال.
(۲۵۷۴) Bul. معنی‌دان من.
(۲۵۷۸) A گواه. Bul. آن خویش ای عزیز.
(۲۵۷۹) D از بی الهام.
(۲۵۸۱) B Bul. آن آواز.
(۲۵۸۴) BD کاغذی.
(۲۵۸۵) Suppl. in marg. A. A شاهدی. Bul. شاهد و معنی.
(۲۵۸۶) Suppl. in marg. A.

این کلیله و دمنه جمله افتراست * ورنه کی با زاغ لکلك‌را مِریست
ای برادر قصّه چون پیمانه‌ایست * معنی اندر وی مثالِ دانه‌ایست
دانهٔ معنی بگیرد مردِ عقل * ننگرد پیمانه‌را گر گشت نَقل
ماجرای بلبل و گُل گوش دار * گرچه گفتی نیست آنجا آشکار

سخن گفتن بزبان حال و فهم کردن آن،

ماجرای شمع با پروانه هم * بشْنو و معنی گزین کن ای صنم
گرچه گفتی نیست سرِّ گفت هست * هین ببالا پَر مپَر چون جغد پست
گفت در شطرنج کین خانهٔ رُخ است * گفت خانه‌ش از کجا آمد بدست
خانه‌را بخْرید یا میراث یافت * فرّخ آنکس که سوی معنی شتافت
گفت نحوی زَیْد عَمْرًا قَدْ ضَرَب * گفت چونش کرد بی جُرمی ادب
عَمْرورا جُرمش چه بُد کآن زیدِ خام * بی گنه اورا بزد همچون غلام
گفت این پیمانهٔ معنی بود * گندمی بِسْتان که پیمانه‌است رَد
زید و عمرو از بهرِ اِعرابست ساز * گر دروغست آن تو با اِعراب ساز
گفت نه من آن ندانم عمرورا * زید چون زد بی گناه و بی خطا
گفت از ناچار و لاغی بر گشود * عمرو یك واوی فزون دزدیده بود
زید واقف گشت دزدش‌را بزد * چون زحَدّش بُرد اورا حَد سزد

پذیرا آمدن سخن باطل در دل باطلان،

گفت اینك راست پذْرفتم بجان * کژ نماید راست در پیشِ کژان

(۲۶۳۱) Bul. کلیله دمنه. Bul. افتریست. (۲۶۳۵) BDL با پروانه تو. Bul. با, and so corr. in D. BDL گزین زافسانه تو. Bul. گزین کن ای عزیز, پروانه بیز, and so corr. in D. (۲۶۳۶) D چغد. (۲۶۳۷) ABL Bul. خانه ازکجاش. (۲۶۳۸) ABL Bul. کو for که. (۲۶۴۰) ABD عمررا. (۲۶۴۱) L گندمش. (۲۶۴۲) AD عمر. ADL Bul. اعرابست و ساز. (۲۶۴۳) A عمررا. (۲۶۴۴) A عمر. A Bul. واو. (۲۶۴۵) D چونك برد او واو. BL Bul. چونك ازحد برد. Bul. اورا می‌سزد.
Heading: Bul. پذیر. A om. دل. In Bul. the heading follows v. ۲۶۴۶.

این جنین مر آن جنین‌را سجده کرد * کز سجودش در تنم افتاد درد
گفت مریم من درونِ خویش هم * سجدهٔ دیدم ازین طفلِ شکم

اشکال آوردن برین قصّه،

ابلهان گویند کین افسانه‌را * خط بکش زیرا دروغست و خطا
مریم اندر حَمْل جفتِ کس نشد * از برونِ شهر او وا پس نشد
از برونِ شهر آن شیرین فسون * تا نشد فارغ نیامد خود درون
چون بزادش آنگهانش بر کنار * بر گرفت و برد تا پیشِ تبار
مادرِ یحیی کجا دیدش که تا * گوید اورا این سخن در ماجرا

جواب اشکال،

این بداند کآنك اهلِ خاطرست * غایبِ آفاق اورا حاضرست
پیشِ مریم حاضر آید در نظر * مادرِ یحیی که دُورست از بصر
دیدها بسته ببینند دوست‌را * چون مشبَّك کرده باشد پوست‌را
ور ندیدش نه از برون و نه از درون * از حکایت گیر معنی ای زبون
نه چنان کافسانها بشْنیده بود * همچو شِین بر نقشِ آن چفسیده بود
تا همی‌گفت آن کلیلهٔ بی‌زبان * چون سخن نوشد زدِمْنهٔ بی‌بیان
ور بدانستند لحنِ همدگر * فهمِ آن چون کرد بی نطقی بشر
در میانِ شیر و گاو آن دمنه چون * شد رسول و خواند بر هر دو فسون
چون وزیرِ شیر شد گاوِ نبیل * چون زعکسِ ماه ترسان گشت پیل

(٢٦٠٧) A زیرا درو عیب و خطا.　(٢٦٠٨) BDL Bul.
زآنك مریم وقت وضع حمل خویش * بود از بیگانه دور و هم زخویش
and so A in marg.　(٢٦٠٩) D این for آن. After this verse L has v. ٢٦٠٨.
(٢٦١٢) L نداند. A کاندر for کآنك.　(٢٦١٣) A خاطر آمد در نظر.
(٢٦١٤) A بندد دوست‌را.　(٢٦١٥) Bul. om. و. A نه از اندرون.
(٢٦١٦) L چسبیده.　(٢٦١٨) B بی نطق.

در فلان بیشه درختی هست سبز * بس بلند و پهن و هر شاخیش گبْز
قاصدِ شه بسته در جُستن کمر * می‌شنید از هر کسی نوعی خبر
پس سیاحت کرد آنجا سالها * می‌فرستادش شهنشه مالها
چون بسی دید اندر آن غربت تعب * عاجز آمد آخر الامر از طلب
هیچ از مقصود اثر پیدا نشد * زآن غرض غیر خبر پیدا نشد
رشتهٔ اومیدِ او بگْسسته شد * جُستهٔ او عاقبت ناجُسته شد
کرد عزمِ بازگشتن سوی شاه * اشك می‌بارید و می‌بُرّید راه

شرح کردن شیخ سرّ آن درخت با آن طالب مقلّد،

بود شیخی عالمی قُطْبی کریم * اندر آن منزل که آیس شد ندیم
گفت من نومید پیشِ او روم * زآستانِ او براه اندر شوم
تا دعای او بود همراهِ من * چونك نومیدم من از دلخواهِ من
رفت پیشِ شیخ با چشمِ پُر آب * اشك می‌بارید مانندِ سحاب
گفت شیخا وقتِ رحم و رقّتست * ناامیدم وقتِ لطف این ساعتست
گفت وا گو کز چه نومیدیستت * چیست مطلوبِ تو رُو با چیستت
گفت شاهنشاه کردم اختیار * از برای جُستنِ یك شاخسار
که درختی هست نادر در جهات * میوهٔ او مایهٔ آبِ حیات
سالها جُستم ندیدم یك نشان * جز که طنز و تَسْخَرِ این سَرْخوشان
شیخ خندید و بگفتش ای سلیم * این درختِ علم باشد در علیم
بس بلند و بس شگرف و بس بسیط * آبِ حیوانی زدریای محیط

(۲٦٥۲) A بلند و سبز. (۲٦٥۳) A om. بسته, in marg. بست. A نوع.
(۲٦٥٤) DL Bul. بس سیاحت. (۲٦٥۷) AL Bul. أمّید.
(۲٦٥۹) A شیخ عالِم و قطبی. D ایش شد ندیم.
(۲٦٦٤) A از چه.
(۲٦٦٦) A میوهٔ آب حیات.

گــر بگوبی احولی‌را مَــه یکیست * گویدت این دوست و در وحدت شکیست
ور برو خنــدد کسی گویــد دُوَست * راست دارد این سزای بَدْخُوَست
بــر دروغان جمع می‌آیــد دروغ * اَلْخَبِیثَــاتْ لِلْخَبِیثِینْ زد فــروغ
دل‌فــراخان‌را بود دستِ فــراخ * چشم‌کوران‌را عثــارِ سنگلاخ

جستن آن درخت که هرکه میوهٔ آن درخت خورد نمیرد،

گفت دانــایی بــرای داستــان * که درختی هست در هندوستان
هرکسی کز میوهٔ او خورد و بُــرد * نــه شود او پیر نــه هرگز بمُــرد
پادشاهی این شنیــد از صادقی * بر درخت و میوه‌اش شــد عاشقی
قاصــدی دانــا زدیوانِ ادب * سوی هندستان روان کرد از طلب
ســالهــا می‌گشت آن قاصــد ازو * گِردِ هندستان بــرای جست و جو
شهر شهر از بهــرِ این مطلوب گشت * نه جزیره ماند و نه کوه و نه دشت
هــرکرا پرسیــد کردش ریش‌خنــد * کین که جوید جز مگر مجنونِ بند
بس کسان صفعش زدند اندر مزاح * بس کسان گفتند ای صاحب‌فلاح
جست و جوی چون تو زیرک سینه‌صاف * کی تهی باشــد کجــا باشــد گزاف
وین مراعاتش یکی صفعی دگر * وین زصفعِ آشکــارا سخت‌تــر
می‌ستودنــدش بتَسْخَر کای بزرگ * در فلان جایی درختی بس سترگ

(۲۶۳۷) A گوید. D این دُست و دو حدت شکیست. Bul. آن دوست.
(۲۶۳۸) L Bul. بدو خندد. (۲۶۳۹) ABDL Bul. للخبیثات الخبیثین.
Heading: Bul. میوه‌اش خورد. (۲۶۴۲) A هرکسی از. A پیر او هرگز نمرد. B پیر و نی هرگز بمرد. (۲۶۴۴) Bul. قاصد. D هندوستان. In D this and the following verse are transposed. (۲۶۴۵) D این قاصد. D هدوستان.
(۲۶۴۶) B ماند نه کوه, and so L. (۲۶۴۸) D پس کسان صفعش.
(۲۶۵۰) B Bul. صفع دگر. (۲۶۵۱) Bul. در فلان جا بد درختی. BD در فلان اقلیم بس هول و سترگ, which is written above the line in A, and so L, which writes اقلام.

آن یکی دیگر عرب بُد گفت لا * من عِنَب خواهم نه انگور ای دغا
آن یکی ترکی بُد و گفت این بَنَم * من نمی‌خواهم عنب خواهم اُزُم
آن یکی رومی بگفت این قیل‌را * ترک کن خواهیم اِسْتافیل‌را
در تنازع آن نفر جنگی شدند * که زسرّ نامها غافل بُدند
مُشت برهم می‌زدند از ابلهی * پُر بُدند از جهل وز دانش تهی
صاحبِ سرّے عزیزی صدزبان * گر بُدی آنجا بدادی صُلحشان
پس بگفتی او که من زین یك دِرَم * آرزوے جُملتان‌را می‌دهم
چونك بسْپارید دل‌را بی دغل * این دِرَمتان می‌کند چندین عمل
یك درمتان می‌شود چار المُراد * چار دشمن می‌شود یك زِاتّحاد
گفتِ هر یك‌تان دهد جنگ و فراقْ * گفتِ من آرد شمارا اتّفاق
پس شما خاموش باشید اَنْصِتُوا * تا زبان‌تان من شوم در گفت و گو
گر سخنتان در توافق مُوثَقه‌است * در اثر مایهٔ نزاع و تفرقه‌است
گرمیٔ عاریّتی ندْهد اثر * گرمیٔ خاصیّتی دارد هنر
سرکه‌را گر گرم کردی زآتش آن * چون خوری سردی فزاید بی‌گمان
زآنك آن گرمیٔ او دهلیزیَست * طبعِ اصلش سردیَست و تیزیَست
ور بود یخ‌بسته دوشاب اے پسر * چون خوری گرمی فزاید در جگر
پس ریای شیخ به زاخلاصِ ما * کز بصیرت باشد آن وین از عَمَی
از حدیثِ شیخ جمعیّت رسد * تفرقه آرد دَمِ اهلِ حسد

فارسی و ترك و رومی و عرب * جمله باهم در نزاع و در غضب
فارسی گفتا که ما زین چون رهیم * هی بیا تا این بانگوری دهیم

(٢٦٨٢) A آن بکی ترك دیگر [دگر] گفت. AB بَنُم as in text. L مَنُم. L گفتا. L هی کرکس نه عنب. Bul. خواهم اوزم. (٢٦٨٤) BDL استافیل‌را. (٢٦٨٨) L جمله‌تان می‌آورم. (٢٦٩٠) L از مراد. (٢٦٩١) D آرم شمارا. (٢٦٩٢) BDL Bul. گر سخن‌تان می‌نماید یك نمط * در اثر مایهٔ نزاعست و سخط and so A in marg. (٢٦٩٥) Bul. زآتشان. (٢٦٩٦) A وآنك for زآنك.

تو بصورت رفتهٔ گُم گشتهٔ * زآن نمی‌یابی که معنی هشتهٔ
گه درختش نام شد گاه آفتاب * گاه بحرش نام شد گاهی سحاب
آن یکی کش صد هزار آثار خاست * کمترین آثارِ او عمرِ بقاست
گرچه فَرْدست او اثر دارد هزار * آن یکی‌را نام شاید بی‌شمار
آن یکی شخصی ترا باشد پدر * در حقِ شخصی دگر باشد پسر
در حقِ دیگر بود قهر و عدو * در حقِ دیگر بود لطف و نکو
صد هزاران نام او یك آدمی * صاحبِ هر وصفش از وصفی عَمی
هرك جوید نام گر صاحب ثقه‌است * همچو تو نومید و اندر تفرقه‌است
تو چه بر چفسی برین نامِ درخت * تا بمانی تلخ‌کام و شوربخت
درگذر از نام و بنْگر در صِفات * تا صفاتت ره نماید سوی ذات
اختلافِ خلق از نام اوفتاد * چون بمعنی رفت آرام اوفتاد

منازعت چهار کس جهت انگور که هر یکی بنام دیگر فهم کرده بود انرا،

چار کس‌را داد مردی یك دِرَم * آن یکی گفت این بانگوری دهم

(۲۶۷۰) BDL Bul. تو بصورت رفتهٔ ای بی‌خبر * زآن زشاخ معنیٔ بی بار و بر and so A in marg. (۲۶۷۱) BL Bul. گه آفتاب. BL Bul. گاه بحرش نام گشت و. (۲۶۷۲) D این یکی. B که for کش. ABL عمر و بقاست. گه سحاب.

(۲۶۷۵) After this verse L adds:

در حق دیگر کسی او عمّ و خال * در حق دیگر کسی هیچ و خیال

(۲۶۷٦) BD Bul. و او. L از وصفش عمی.

(۲۶۷۸) A نام و درخت. After this verse L adds:

صورت باطل چه جویی ای جوان * رو معانی‌را طلب ای پهلوان
صورت و هیأت بود چون قشر و پوست * معنی اندر وی چو مغز ای یار و دوست

(۲٦۸۰) After this verse L adds:

اندرین معنی مثالی خوش شنو * تا نمانی تو اسامی‌را گرو

Heading: A هر یکی‌را. Bul. فهم کرده بودند انگوررا.

(۲٦۸۱) L in the second hemistich: هر یکی از شهری افتاده بهم. L adds:

صورتِ انگورها اخوان بود * چون فشردی شیرهٔ واحد شود
غوره و انگور ضدّانند لیك * چونك غوره پخته شد شد یارِ نیك
غورهٔ کو سنگ‌بست و خام ماند * در ازل حق کافرِ اصلیش خواند
نی اخی نی نفسِ واحد باشد او * در شقاوت نحسِ مُلحِد باشد او
گر بگویم آنچ او دارد نهان * فتنهٔ اَفْهام خیزد در جهان
سرِّ گبرِ کور نامذکور به * دودِ دوزخ از اِرَم مهجور به
غورهای نیك کایشان قابل‌اند * از دَمِ اهلِ دل آخر یك‌دل اند
سوی انگوری همی‌رانند تیز * تا دُوی بر خیزد و کین و ستیز
پس در انگوری همی‌درّند پوست * تا یکی گردند وحدت وصفِ اوست
دوست دشمن گردد ایرا هم دُوَستْ * هیچ یك با خویش در جنگی دَرست
آفرین بر عشقِ کُلِّ اوستاد * صد هزاران ذرّه‌را داد اتّحاد
همچو خاكِ مفترق در ره‌گذر * یك سبوشان کرد دستِ کوزه‌گر
که اتّحادِ جسمهای آب و طین * هست ناقص جان نمی‌ماند بدین
گر نظایر گویم اینجا در مثال * فهم‌را ترسم که آرد اختلال
هم سُلیمان هست اکنون لیك ما * از نشاطِ دُوربینی در عما
دوربینی کور دارد مردرا * همچو خفته در سرا کور از سرا
مُولَعیم اندر سخنهای دقیق * در گِرِهها باز کردن ما عشیق
تا گره بندیم و بگشاییم ما * در شِکال و در جواب آیین‌فزا
همچو مرغی کو گشاید بندِ دام * گاه بندد تا شود در فن تمام
او بود محروم از صحرا و مرج * عمرِ او اندر گِره‌کاریست خرج

(۲۷۱۷) L om. In D this and the following verse are transposed.
(۲۷۱۸) D شد یارْ نیك. L بارند نیك. (۲۷۱۹) BL سنگ‌پشت.
(۲۷۲۰) L Bul. نحس و ملحد. (۲۷۲۵) ABL و وحدت.
(۲۷۲۶) BDL Bul. با خویش جنگی در نبست. (۲۷۲۷) A Bul. یکّی.
(۲۷۲۹) ABL Bul. کاتّحاد. (۲۷۳۱) L om.
(۲۷۳۲) L om. (۲۷۳۳) D om.

چون سُلیمان کز سوی حضرت بتاخت * کو زبانِ جملهٔ مرغان شناخت
در زمانِ عدلش آهو با پلنگ * اُنس بگْرفت و برون آمد زجنگ
شد کبوتر ایمن از چنگالِ باز * گوسفند از گرگ ناورد احتراز
او میانجی شد میانِ دشمنان * اتّحادے شد میانِ پَرْزَنان
تو چو موری بهرِ دانه می‌دوے * هین سُلیمان جو چه می‌باشی غوی
دانه‌جُورا دانه‌اش دامی شود * وآن سلیمان‌جوی‌را هر دو بود
مرغِ جانهارا درین آخر زمان * نیستشان از همدگر یک دَم امان
هم سُلیمان هست اندر دَوْرِ ما * کو دهد صلح و نماند جورِ ما
قولِ إِنْ مِنْ أُمَّةٍ‌را یاد گیر * تا بإِلاَّ وَخَلا فِیها نَذِیر
گفت خود خالی نبودست امّتی * از خلیفهٔ حقّ و صاحب‌همّتی
مرغِ جانهارا چنان یکدل کند * کز صفاشان بی غِش و بی غِل کند
مشفقان گردند همچون والده * مُسْلِمون‌را گفت نَفْسٌ واحِده
نفسِ واحد از رسولِ حق شدند * ورنه هر یك دشمنی مطلق بُدند

بر خاستن مخالفت و عداوت از میان انصار ببرکات رسول صلّی اللّه علیه وسلّم،

دو قبیله کاوْس و خَزْرَج نام داشت * یك زدیگر جانِ خون‌آشام داشت
کینهای کهنه‌شان از مصطفی * محو شد در نورِ اسلام و صفا
اوّلا اِخوان شدند آن دشمنان * همچو اَعْدادِ عِنَب در بوستان
وز دَمِ اَلْمُؤْمِنُون إِخْوَه بپند * در شکستند و تنِ واحد شدند

(۲۷۰۰) AB Bul. مرغانرا.   (۲۷۰۱) A در زمان او کبوتر با کلنگ.
(۲۷۰۵) Bul. دامی بود.   (۲۷۰٦) A زمان for امان.
(۲۷۰۷) Bul. دورها. Bul. جورها.   (۲۷۰۸) Bul. نظم for قول.
(۲۷۰۹) D حول for گفت, corr. in marg.   (۲۷۱۰) L کنند *bis.*
(۲۷۱۲) A ورنی. B Bul. دشمن.   Heading: A om. از. D میان نصارا.
(۲۷۱٦) D اخوه بدند. L اخوه به بند. AB پند as in text.

پـایِ طاوسانِ ایشان در نظـر * بهـتر از طاوس‌پـرّانِ دگـر
مَنْطِقُ ٱلطَّیْرانِ خاقانی صـداست * منطق الطّـیرِ سُلیمـانی کجـاست
تو چـه دانی بانگِ مرغان‌را همی * چون ندیدستی سُلیمان‌را دمی
پرِّ آن مرغی که بانگش مُطْربست * از برون مَشْرقست و مَغْـربست
هـر یك آهنگش زکُرسی تـا ثَریست * وز ثری تـا عرش در کرّ و فَریست
مرغ کو بی این سُلیمان می‌رود * عاشقِ ظلمت چو خفّـاشی بود
با سُلیمان خوکن ای خفّاشِ رَد * تا که در ظلمت نمانی تا ابـد
یك گزی ره که بدآن سو می‌روی * همچو گـز قُطْبِ مساحت می‌شوی
وآنك لنگ و لُوك آن سو می‌جهی * از همـه لنگی و لوکی می‌رهی

قصّهٔ بطبچگان که مرغ خانگی پروردشان،

تخمِ بطّی گرچـه مـرغِ خانگی * زیرِ پـرّ خویش کردت دایگی
مادرِ تو بطِّ آن دریـا بُدست * دایه‌ات خاکی بُـد و خشکی‌پرست
میلِ دریا که دلِ تو اندرست * آن طبیعت جانت‌را از مادرست
میلِ خشکی مر تـرا زین دایه‌است * دایـه‌را بگـذار که او بَدْرایه‌است
دایه‌را بگْـذار بـر خشك و بران * اندر آ در بحرِ معنی چون بطان
گـر تـرا مـادر بترسانـد زآب * تو مترس و سوی دریا ران شتاب

(٢٧٥٨) B منطق الطیر آن خاقانی. L جداست for صداست. A in the second hemistich منطق طیر. (٢٧٥٩) A همی for دمی in the second hemistich. In A vv. ٢٧٥٩ and ٢٧٦١ are transposed, but corr. in marg. (٢٧٦١) D هرکه آهنگش.
(٢٧٦٢) D om. این and has را suppl. after مرغ.
(٢٧٦٣) D om. A ظلّ for ظلمت. (٢٧٦٤) A یك گز.
(٢٧٦٥) A و آن سو. L Bul. میجهد. A وز همه. L Bul. میرهد.
(٢٧٦٦) B DL Bul. تخم بطّی گرچه مرغ خانه‌ات * کرد زیر پر چو دایه تربیت
(٢٧٦٩) ABL Bul. کو for که او. (٢٧٧٠) ABL Bul. در for بر.
(٢٧٧١) BL Bul. دایه for مادر.

خود زبونِ او نگـردد هیچ دام * لیك پرّش در شکست افتد مـدام
با گره کم کوش تا بال و پـرت * نسْکُلد یك یك ازین کرّ و فرت
صد هزاران مرغ پرهاشان شکست * وآن کمین‌گاهِ عوارض‌را نبست
حالِ ایشان از نُبی خوان ای حریص * نَقَّبُوا فِیهـا ببین هَلْ مِنْ مَحِیص
از نزاعِ تُرك و رومی و عرب * حَل نشـد اِشْکـالِ انگور و عنب
تـا سُلیمـانِ لسینِ معنوے * در نیآیـد بـر نخیزد این دُوی
جملهٔ مـرغانِ منـازع بـازْوار * بشْنوید این طبلِ بازِ شهریـار
زِاختـلافِ خویـش سوے اتّحاد * هین زهر جانب روان گردید شاد
حَیْثُ مـا کُنْتُمْ فَوَلُّوا وَجْهَکُمْ * نَحْوَهُ هٰـذا اَلَّـذِے لَمْ یَنْهَکُمْ
کور مرغانیـم و بـس ناساختیم * کآن سلیمان‌را دمی نشْناختیم
همچو جغدان دشمنِ بازان شدیم * لاجرم وا مانـدهٔ ویران شـدیم
می‌کنیـم از غایتِ جهل و عَمَی * قصـدِ آزارِ عزیـزانِ خـدا
جمعِ مرغان کز سُلیمان روشن‌اند * پرّ و بالِ بی‌گنه کَی بـر کَننـد
بلك سوی عاجزان چینـه کشنـد * بی خلاف و کینه آن مرغان خَوشند
هدهـدِ ایشان پیِ تقـدیس‌را * می‌گشایـد راه صـد بلقیـس‌را
زاغِ ایشان گر بصورت زاغ بود * بازْهمّت آمـد و مَـا زَاغ بـود
لکلكِ ایشان که لَکْلَكْ می‌زنـد * آتشِ توحیـد در شك می‌زنـد
وآن کبوترشان زبازان نشْکهـد * بـاز سَـر پیشِ کبوترشان نهـد
بلبلِ ایشان که حالت آرد او * در درونِ خویش گُلشن دارد او
طوطئ ایشان زقنـد آزاد بود * کز درون قنـدِ ابـد رویش نمود

(۲۷۳۷) In A vv. ۲۷۳۷, ۲۷۳۸ follow vv. ۲۷۳۹, ۲۷٤۰, corr. in marg.
(۲۷۳۸) BL Bul. نگسلد for نسکلد. A نشکند.
(۲۷٤۰) Bul. بخوان for ببین.
(۲۷٤۳) B امین for لسین. L لسان. L در نیابد
(۲۷٤۵) B نحو هذا.
(۲۷٤٦) D و پس. Bul. نکو for دمی.
(۲۷٤۸) A om. B میکشیم از غایت.
(۲۷۵۰) L om. D کینه کشند. B این مرغان.
(۲۷۵۳) D میزدند *bis*.
(۲۷۵٤) B آن کبوترشان.

حاجیان آنجا رسیدند از بلاد * دیدشان بر زاهد خشك اوفتاد
جای زاهد خشك بود او تَرمزاج * از سموم بادیه بودش علاج
حاجیان حیران شدند از وحدتش * وآن سلامت در میان آفتش
در نماز استاده بُد بر روی ریگ * ریگ کز تفّش بجوشد آب دیگ
گفتیی سرمست در سبزه و گُلست * یا سواره بر بُراق و دُلدُل است
یا که پایش بر حریر و حُلّهاست * یا سموم اورا به از باد صباست
ایستادند انتظار او در نماز * مانده بُد استاده در فکر دراز
چون زاستغراق باز آمد فقیر * زآن جماعت زندهٔ روشنضمیر
دید کآبش میچکید از دست و رُو * جامهاش تر بود زآثار وضو
پس بپرسیدش که آبت از کجاست * دسترا بر داشت کز سوی سماست
گفت هر گاهی که خواهی میرسد * بی زچاه و بی زحَبْلٍ مِن مَسَد
مشکل ما حَل کن ای سلطان دین * تا ببخشد حال تو مارا یقین
وا نُما سرّی زاَسْرارت بما * تا ببرّیم از میان زنّارها
چشمهارا کرد سوی آسمان * که اجابت کن دعای حاجیان
رزقجویی را زبالا خوگرم * تو زبالا بر گشودستی دَرَم
ای نموده تو مکان از لامکان * فی السَّمآء رِزْقُکُمْ کرده عیان
در میان این مناجات ابرِ خَوش * زود پیدا شد چو پیل آبکَش

(۲۷۹۲) D ایستاده. D در روی. (۲۷۹۳) A گویی. Bul. سبز. AL om. و *bis.*

(۲۷۹٤) D om. L تازه رو for انتظار. L in the second hemistich: با خشوع و با خضوع و با نیاز. After this verse D Bul. add:

پس بماندند آن جماعت با نیاز * تا شود درویش فارغ ازنماز

and so B in marg. L adds:

مانده بود استاده در فکر دراز * با حبیب خویشتن میگفت راز
پس بماندند آن جماعت چارهساز * تا شود درویش فارغ از نماز

(۲۷۹٦) A زندهتر. (۲۷۹۸) A آن یکی گفتش که آبت.

(۲۷۹۹) AL نی *bis.* (۲۸۰۱) A سرّی بما زاسرارها.

(۲۸۰۲) BDL چشمرا بگشود سوی آسمان. (۲۸۰۳) Suppl. in marg. B.

تو بطی بر خشك و بر تر زندهٔ * نی چو مرغ خانه خانه‌کندهٔ
تو زکرّمنا بنی آدم شهی * هم بخشکی هم بدریا پا نهی
که حملناهم علی البحر بجان * از حملناهم علی البرّ پیش ران
مر ملایك‌را سوی برّ راه نیست * جنس حیوان هم زبحر آگاه نیست
تو بتن حیوان بجانی از ملك * تا روی هم بر زمین هم بر فلك
تا بظاهر مثلکم باشد بشر * با دل یوحی الیه دیده‌ور
قالب خاکی فتاده بر زمین * روح او گردان بر آن چرخ برین
ما همه مرغابیانیم ای غلام * بحر می‌داند زبان ما تمام
پس سلیمان بحر آمد ما چو طیر * در سلیمان تا ابد داریم سیر
با سلیمان پای در دریا بنه * تا چو داود آب سازد صد زره
آن سلیمان پیش جمله حاضرست * لیك غیرت چشم‌بند و ساحرست
تا زجهل و خوابناکی و فضول * او بپیش ما و ما از وی ملول
تشنه‌را درد سر آرد بانگ رعد * چون نداند کو کشاند ابر سعد
چشم او ماندست در جوی روان * بی‌خبر از ذوق آب آسمان
مرکب همّت سوی اسباب راند * از مسبّب لاجرم محروم ماند
آنك بیند او مسبّب‌را عیان * کی نهد دل بر سببهای جهان

حیران شدن حاجیان در کرامات آن زاهد که در بادیه تنهاش یافتند،

زاهدی بد در میان بادیه * در عبادت غرق چون عبّادیه

(۲۷۷۲) D om. و. (۲۷۷۳) AB Bul. هم بدریا هم بخشکی. (۲۷۷٤) B Bul. علی البحر بجان.
(۲۷۷۷) D تا for با. (۲۷۷۸) Suppl. in marg. B. BDL Bul. برین چرخ.
(۲۷۸۱) AB Bul. بر دریا. A صد گره. (۲۷۸۳) B ما زجهل.
(۲۷۸٤) BL گشاید ابر سعد. (۲۷۸۵) Suppl. in marg. B.
(۲۷۸٦) AB Bul. محجوب ماند. (۲۷۸۷) A om.
Heading: Bul. تنها یافتندش ایستاده بر سر ریگ سوزان.

همچو آب از مَشك باریدن گرفت * در گَو و در غارها مسکن گرفت
ابر می‌بارید چون مَشك اشکها * حاجیان جمله گشاده مَشکها
یك جماعت زآن عجایب کارها * می‌بریدند از میان زنّارها
قومِ دیگررا یقین در ازدیاد * زین عجب وَٱللّٰهُ أَعْلَم بِٱلرَّشاد
قومِ دیگر ناپذیرا تُرْش و خام * ناقصانِ سرمدی تَمَّ ٱلْکَلام

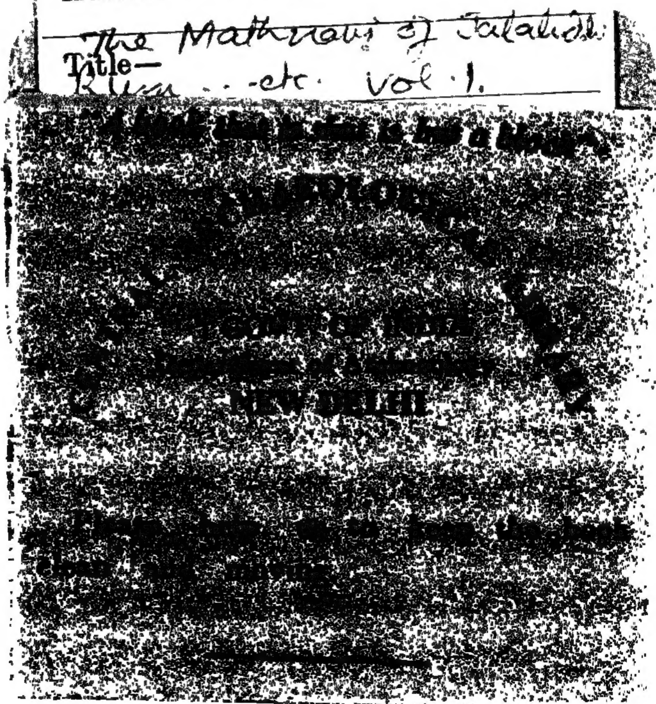
(۲۸۰۷) After this verse L adds:

یك عجایب در بیابان وا نمود * ابر چون مشکی دهن‌را وا گشود

(۲۸۰۸) A قومی دیگر for یك جماعت. Bul. یك گروهی. (۲۸۰۹) A این عجب.

تمّ المجلّد الثانی من المثنوی المعنوی،

NEW DELHI